

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Főszerkesztő
Ujváry Gábor

Felelős szerkesztő
Kerekes Dóra

Olasószerkesztő
Nyerges Judit

A szerkesztőség címe:
1827 Budapest, Budavári palota F épület
+36 1 22 43 878
+36 1 37 56 167
E-mail: kiadvany@oszk.hu

A szerkesztőbizottság tagjai:
Fazekas István, Gecsényi Lajos, Gömöri György, Jankovics József,
K. Lengyel Zsolt, Mikó Árpád, Monok István, Pálffy Géza, Petneki Áron,
Szentmártoni Szabó Géza, Varga Katalin

*A kötetet kiadja a Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet,
a Klebelsberg Kuno Alapítvány, a Magyar Országos Levéltár,
a Nemzetközi Magyarástudományi Társaság
és az Országos Széchényi Könyvtár.*

A kötet megjelenését az Oktatási és Kulturális Minisztérium támogatta.

OKM

HU ISSN 08650632

A kiadásért az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója felel.
Borítóterv: Csizmadia Kata
A nyomdai munkálatokat az Akaprint Nyomdaipari Kft. végezte, 2009-ben.
Felelős vezető: Freier László
Megjelent 28,00 (B/5) nyomdai ív terjedelemben.

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Budapest
2009

**Bornemisza Ferenc és Cseffei László követjárása
az európai udvarokban
a pozsonyi békekötés után (1627–1628)**

1625-ben új szakasz kezdődött a harmincéves háborúban: francia és svéd távol-ságtartás mellett határozott Habsburg-ellenes szövetség alakult. Anglia, Hollandia és Dánia szövetkezett Erdéllyel, a törökök pedig örömmel adtak engedélyt ehhez az akcióhoz. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem sikeres hadjáratot vezetett II. Ferdinánd német-római császár (1619–1637) ellen, ám a szövetségesek teljes elképedésére már 1626. október elején elküldte békeköveteit a császárhoz, és az év utolsó hónapjában meg is kötötték a pozsonyi békét. Ettől kezdve Bethlen Gábor Lengyelország trónjának megszerzésétől (svéd segítséggel) várta azt az erőfölleletet, amelynek birtokában esélyesebben harcolhat a középkori Magyarország egyesítéséért, illetve a török kiűzéséért. Dán, holland és angol szövetségeinek ugyanakkor magyarzáttal tartozott, ezért indított követséget 1627 szeptemberében az európai udvarokhoz: egykori szövetségeit kívánta megnyugtatni, és elkezdte új szövetségi rendszerének kialakítását is.

Bethlen Gábor, aki 1613 óta ült az erdélyi fejedelem székében,¹ gyermektelen volt. Első felesége, Károlyi Zsuzsanna 1623-ban meghalt, és ezután szövetségi elképzeléseihez alakította házassági terveit is. Először II. Ferdinánd unokahúgát kérte meg informálisan, de a császári ház elzárkózott a frigytól. Ezután kérte meg a brandenburgi választófejedelem leányának, Katalinnak a kezét. Gyermeke tőle sem született. Testvéreinek, Bethlen Istvánnak két fiát azonban gonddal nevelte. A tehetségesebb ifj. Bethlen István volt, akit 1618-ban a heidelbergi egyetemen David Paraeussal taníttatott.²

Iktári Bethlen Péter 1625 márciusában indult külföldi tanulmányútra, a korban szinte egyedülállóan nagyszámú kísérettel.³ A két nevelőn – Tótváradjai Korniss Mihály, Tölcseki István – kívül iktári Bethlen János, vargyasi Daniel János, Abaffy László és Tornai Gáspár kísérte útján Leidenig. Ez a kíséret kiegészült Berlinig azzal a követséggel, amelyet Liszti Ferenc vezetett azzal a céllal, hogy a fejedelem számára megkérjék Brandenburgi Katalin kezét. Ez utóbbi társasághoz tartozott Kecskeméti Gergely is, a peregrináció Berlinig tartó szakaszának korabeli krónikása.

A Gyulafehérvárról induló társaság előbb Kassára, majd Lőcse, Boroszló, Berlin útvonalon az Odera melletti Frankfurtba ért. Az itt eltöltött egy év után, 1626. június végén Leidenbe indultak, és július 25-én valamennyien beiratkoztak az itteni egyetemre.

A peregrináció történetét e ponttól részletesebben kell tárgyalnunk, hiszen a Leidenben eltöltött egy év után döntött úgy id. Bethlen István és a fejedelem, hogy Cseffei Lászlót, Belső-Szolnok megye főispánját küldik ki az ifjú Péter mellé kísérőnek.

¹ Diplomáciájáról összefoglalóan ld. BENDA, 1981.

² LUKINICH, 1926.

³ A peregrináció történetének részletes összefoglalása, teljes bibliográfiával: *Adalékok*, 1990.

A peregrináció korabeli értékeléséről, illetve céljairól, várható és tényleges „eredményeiről” két szélsőséges véleményt idézünk. Az első Kecskeméti Gergelyé arról, hogy miért indult Péter erre a hosszú útra:⁴

„Sic bene compositis rebus prudentior oris
Adventique comes aliis legesque piumque
Et fas et mores populorum noscet et urbes,
Quidque suis tandem sceptris, quid denique vitae
Conveniat, primis mirari discet sb annis.
Hi fines etenim studiorum, haec meta viarum,
Ad quos deducunt superi discrimine nullo.

Petrus Bethlen ovans magna spe tendit ad astra
Et claros imitatus avos praelustria tentat
Moresque et leges hominum, quos diddita coleo
Dividit a nostris et verso Luna revisit
Lumine, totus avet vigili cognoscere mente.”

Ezzel szemben – és ugyanúgy nem elfogulatlanul – álljon itt Kemény János véleménye a peregrináció eredményéről: „Az grófnak nem használa az peregrináció; corumpáltatván erkölcsse, semmirekellő emberré lött vala, nem mint az bátyja ifiabb Gróf Bethlen István ...”⁵ Ez „eredmény” tehát nemigen váltotta valóra a célkitűzést.

A fennmaradt levelekből,⁶ amelyet a kísérők haza, az apának, id. Bethlen István-nak írtak, kiderül, hogy a valóság inkább ez utóbbi véleményhez állt közelebb. Korniss Mihály szerint mindent elkövettek, hogy megtanítsák németül, de nem ment. Péter tovább akart utazni Leidenből. Ezután a francia nyelvvel próbálkoztak, ezért egy „gall” gazdánál béreltek szállást. Egyéb tárgyak közül az aritmetikát erőltették, de nem akarta tanulni, és egyébként is unta a leideni tartózkodást. Az sem segített, hogy a legjobb tanárok tanították (Henricus Altingius és Johannes Polyander). Id. Bethlen István válaszleveleiből azonban azt is megtudjuk, hogy a két hazai nevelővel is bajok voltak – meghasonlás támadt Tölcskei és Korniss között, és Tölcskei jobbra a maga tanulmányaival volt elfoglalva; Leidenből ő nem is akart továbbmenni, egy évig szeretett volna még ott tanulni. Ezeknek az ellentéteknek elsimítására, és az ifjú Péter irányítására küldték ki Cseffei Lászlót, Bornemisza Ferencet és Pálóczi Horváth Jánost.

Volt azonban egy másik szempont is, amely miatt a választás éppen Cseffeiékre esett: Bethlen Gábor Kornissnak adott instrukciója 6. pontjában külön hangsúlyozta:

„Hogy specialiter papista városban mesterek hire es akartja nélkül tempomokat, collegiumokat temerario ne latogasson, paterekkel insidiose is titkon ne tractaljon ne is jelengesse kikkel jár és micsoda vallásu emberekkel.”

⁴ KECSKEMÉTI, 1626.

⁵ KEMÉNY, 1980.

⁶ A levelekből innen idézünk: *Adalékok*, 1990.

E kérdésben valóban lehettek gondok az egyébként katolikus Kornissal, mert az őt felváltó nevelő személyének megválasztásában már szempont volt az is, hogy az illető református legyen:

„Se Urunk eo felesege se en elmenkel fel nem tuttuk találni eddig a személyt, noha bizony valoba volnánk rajta; hanem ketelensegh alatt mivel az ido ennyire el telek im Doctor Schultetival indultunk Tractaban Urunk eo Felesege kglmes tettsebol, ha fell vállalnaja, mivel igen Fo Deák, s feo Orator meind Nemetul mind Deákul, eo felole nem is gondolhatom hogj Papista vallasra igjekeznek Fijamat hajtani mind anyi látásra melto sok kulomb fele celebris Papista fu helyeken valo járási közöttis semmi persvasioval es intimálásival is.”

Abban, hogy végül is Cseffeiékre esett a választás, jelentős szerepe volt tehát annak, hogy mindhárman reformátusok voltak. Érdemes tovább időzni az alkalmas személy kiválasztása körüli bonyodalmaknál: id. Bethlen István is írja, hogy alkalmas személyt – olyat, aki nyelveket ismer, tud viselkedni előkelő udvarokban, református és jó erkölcsű és még a neveléshez is ért valamennyit – Erdélyben nehéz fellelni. A Scultetusról szóló részt például így folytatja:

„Ez edgyen kívül immár nintis kirol tudgyunk gondolkodni...”

Aztán ugyane levél – később íródott – utószavában:

„Noha ez levelemet regen ez előtt meg irtam volt, de mivel a peregrinatio ra valo személyt olly nehez feltalalni, kinel nehezebb s ritkabba dologh ez mi szegeny nemzetünkben alig lehetett, ez miatt oly solitudom es busulasim voltak immar edgj időtől fogva kit meg sem irhatok, mert im Scultetusra vettuk vala bizonyos Conditok alatt, de eo Felsege meg nem nyughaték természetiben. Hanem az utan az Aszszonyunk eo Felsege Secreturiussaval keztuk vala tractalni, de abbanis sok difficultasok talalkoznak. E nehany idotol fogva mind igjekeztünk és szorgalmatoskodtunk. Hanem im ujobban eo Felsegenek tettzik, hogj Cseffei Laszlo Urt bocsassa eo Felsege ugj mint ki fo Gondviselo legjen, mellette Bornemisza Ferencet (ki fo Franczuz, fo Deak es oda sokat lakot) bocsassa eo Felseghe ugj, hogj mindenekben Cseffei Urtol legjen függesek...”

Szalárdy Jánosnak a Bethlenéhez hasonlóan jó véleménye volt Cseffeiről. Krónikájának abban a részében, ahol Bethlen Gábort azért dicséri, hogy milyen gondot fordított testvéröccsei taníttatására, ezt írja:

„midőn az iskolából kivenné őket, becsületes tudós főrendek gondviselések, mint tottőri Cseffei László, Pálóczi Horváth János és többek gondviselése alatt... elküldvén őket... az haza jövőendő szolgálatjára őket készíteni, nevelni, gyarapítani, alkalmatosabakká tenni.”

Az új kísérők gondos kiválasztása mellett 1627 nyarán az apa, id. Bethlen István új instrukciót írt fiának, a fejedelem pedig Cseffei és Bornemisza Ferenc részére.

Ezekon az útmutatásokon kívül a fejedelem ellátta őket ajánlólevelekkel: 1627. augusztus 27-i dátummal írt Pázmány Péternek – további ajánló sorokat kérve unokaöccse számára a keresztény udvarokba és a pápához –, Izabella hercegnőnek, XIII. Lajos francia királynak, Richelieu kardinálisnak, a velencei dózsénak. Ezenkívül értesítette a lőcsei tanácsot, hogy Cseffeiék az ő utasítására utaznak, kéri, segítsék őket útjukban. Id. Bethlen István pedig egy újabb levelet küldött Korniss Mihálynak.

1627. szeptember elején indult Cseffei és Bornemisza, Kassán csatlakozott hozzájuk Pálóczi Horváth János is. Október elejére értek Pozsonyba, ahol Pázmány Pétertől átvették a kért ajánlóleveleket, majd Bécsbe siettek. II. Ferdinánd október 14-i dátummal írt Izabella hercegnőnek, hogy Bethlen Pétert és kíséretét fogadja illően. Ezt a levelet is feltehetően Cseffeiék vitték magukkal. Ezután Prága, Berlin útvonalon haladva november 19-én értek Hamburgba. Útjuk valamennyi állomásáról írtak a fejedelemnek, Cseffei az anyjának is, sajnos azonban e levelekről csak utalásokból tudunk. Az első fennmaradt levelek Hamburgból keltezettek. Innét kalandos hajóúton Amszterdamba, majd szekéren Leidenbe utaztak, ahol 1627. december 10-én találkoztak Bethlen Péterrel és kíséretével.

Nem sokáig időztek e városban, mert Bethlen Péter, Korniss Mihály, Pálóczi Horváth János, Bornemisza Ferenc és Cseffei továbbindult: 1628 januárjában Bredán és Antwerpenen át Brüsszelbe, Izabella hercegnő udvarába mentek, ahol is röviden időztek. Aztán Ostendéből Angliába hajóztak, ahol I. Károly (1625–1649) fogadást rendezett tiszteletükre. Londont, majd Oxfordot csodálták meg az erdélyi urak – összehasonlításához mindenütt a szász városok adták az alapot.

1628. március 22-én hajóztak el Angliából. A csatornán olyan látványban volt részük, amelyet kevés magyar ember élt át akkoriban: spanyol és holland hajó tengeri ütközetét látták.⁷ Cseffei igyekezett is rögtön papírra vetni élményeit, a látottakat, az érintett helyeken hallott történeteket, aktuális hadi eseményeket és minden számára érdekes, új dolgot megírt anyjának és barátjának, Monostorszegi Kún Istvánnak.

Francia földön Calais-ban kötöttek ki, onnan Párizsba utaztak, itt Péter és kísérete találkozott XIII. Lajos királlyal (1610–1643) és Richelieu kardinálissal (1545–1642). Aztán ismét egy nem szokványos kaland következett. Elkísérték Lajos seregét Rupella (La Rochelle) ostromára, ami azért is furcsállható, mert a városnak a katolikus francia király szemében egyrészt az volt a bűne, hogy hugenotta volt, másrészt pedig, hogy az, védelméről gondoskodandó, Angliával egyezkedett.

Felvetődött egy spanyolországi út lehetősége is, a fejedelem a pénzt is elküldte a költségek fedezésére, de Toulouse-on és Marseille-en át mégis inkább Itáliába utaztak. Először Firenzét keresték fel, ahol a herceg fogadta a társaságot, majd Rómába utaztak, hogy tisztelegjenek a pápa előtt, és lássák az Örök Várost.

Rómából Padován át Velencébe tartott a kis csapat, de Padovában Pálóczi Horváth János elvált tőlük, az itteni egyetemen folytatta tanulmányait. A többiek Velencében időztek néhány hónapot, majd 1628. október végén vagy novemberben értek haza Erdélybe.

Az egész út nyilvánvalóan diplomáciai küldetés is volt. A források sajnos nem teszik lehetővé a legáció tagjai politikai nézeteinek megítélését, de az angliai tárgyalá-

⁷ Nem néztünk utána ennek az eseménynek, de az élmény szempontjából nincsen is jelentősége.

sokat a velencei titkosszolgálat lehallgattatta. Elképzelhető, hogy a többit is, de erre vonatkozó dokumentumok eddig még nem kerültek elő. A velencei megbízott Londonban ez idő tájt Alvise Contarini volt, és a delegáció őt is felkereste. Több jelentésben (1627. október 5-től 1628. március 15-ig.)⁸ számolt be tapasztalatairól. Ezekben Bethlen Pétert csak „utazgató fiatalember”-nek nevezte, de Bornemisza Ferencről nagy tisztelettel beszélt. Az első irat szerint biztosította Bornemiszt, hogy Velence és Erdély céljai közösek, egyébként felsorolta, hogy kivel találkozott a delegáció. A második irat már több információt tartalmaz. Buckingham herceg ugyanis számon kérte Bornemisza Bethlen fejedelem békekötését, ezt Dánia és a protestáns szövetség cserbenhagyásának minősítve. Bornemisza válaszában elmondta, hogy szerinte és ura szerint nem tettek mást, mint Anglia, akinek a konstantinápolyi követ szavain kívül más támogatását még nem látták. Anglia olyan messze van Erdélytől, hogy a fejedelem azt sem tudja, hol van, és biztosan nincsen tapasztalatuk a török szomszédjaként (és alávettjeként) való politizálásban. Erdélynek olyan szövetséges kell, akinek a törökökkel szembeni céljai hasonlóak. Contarini értékelése szerint Bornemisza a franciák híve, és emellett kijelentette, hogy Velence fontosabb Erdélynek, mint az összes európai udvar együttvéve. Contarini szerint ez utóbbi vélemény már inkább Bethlen Gáboré.

A Bethlen Péter halála fölötti gyászbeszéd (1646)⁹ ugyanakkor további támpontot is adnak abban a tekintetben, hogy a delegáció politikai küldetését értékeljük. A gyászbeszéd ugyanis részletesebben foglalkozik a delegáció és Bethlen Péter római látogatásával. Bethlen Gábor tudni szerette volna, milyen esélye van egy esetleges Velence–Erdély–Habsburg összefogásnak a törökök ellen, amelyet a franciák legalább semlegességükkel, a pápa pedig tevékenesen támogat. Ezen a ponton találkozott Bethlen Gábor és – a pápai fogadás lehetőségét is kieszakölő – Pázmány Péter politikai gondolkodása.¹⁰

Források

1.

A londoni velencei megbízott, Alvise Contarini jelentései a Tízek Tanácsának

London, 1627. október 5.

*(ASVe Senato, Dispacci d'Inghilterra, filza 30,
fol. 462rv, eredeti)*

„... all'ambasciatore d'Olanda medesimo il re con occasione dell'audienza ha detto tener lettere da Constantinopoli con quali viene assicurato che Gabor¹¹ ne Turchi tratteranno pace con l'imperator senza includervi l'interesse principi d'Alemagna et altri amici le cose che si desiderano facilmente si credano son di pregiudizio al publico et forse inventata sotto mano da Spagnoli acciò si continui il principiato camino a loro tanto profittevole.”

⁸ Angol nyelvű kivonatokban: *State Papers*, 1915. Most az eredeti iratok teljes szövegét közöljük.

⁹ *Temetési Pompa*, 1646.

¹⁰ BIRÓ, 1914.; BENDA, 1979.; HELTAI, 1984.

¹¹ Bethlen Gábor. A „Gabor”-ként említett személy mindig ő.

2.

London, 1627. október 13.

(ASVe Senato, *Dispacci d'Inghilterra*, filza 30, fol. 469v–470r; *eredeti*)

„... mi soggiunse [ti. a holland követ] pure che al medesimo effetto il re et la corte dove è stato questi giorni per il negotio delle sue navi facevano gran stato sopra la resolutione di Turchi di non adherir alla pace d'Ongaria senza l'inclusionione de principi d'Alemagna amici, che Ros scrivesse essersi seco doluti li ministri Ottomani che mentre egli insisteva per distornarli da essa pace il suo re non habbi mai contributo le somme promesse a Gabor; sopra che si fosse qui discorso nel consiglio di farne tener i ricapiti a Venetia havendo l'ambasciator così promesso che seguirebbe.”

3.

London, 1627. október 13.

(ASVe Senato, *Dispacci d'Inghilterra*,
filza 30, fol. 477v, 2da, *eredeti*)

„... il soccorso non è ancor partito per la solita mancanza di danaro per la quale pure intendo non potersi far le rimesse costi per Gabor essendosi di tanto impegnato l'ambasciatore per divertir i Turchi dalla pace con l'imperatore.”

4.

London, 1628. február 29.

(ASVe Senato, *Dispacci d'Inghilterra*,
filza 30, fol. 848v, *eredeti*)

„... Qui si trova un nepote¹² di Gabor giovane che dopo haver studiato a Leidem va vedendo il mondo. È stato a Brusselles molto honore dall'infanta. Qui ha veduto il re è stato a mia visitatione et io ho corrisposto con ogni termine d'honore. Il suo animo è un tale, che già fu a Costantinopoli riespedito in Transilvania coll'interprete dell'ambasciator Francese per gli affari delle mosse in tempo dell'eccellentissimo procurator Contarini¹³ e cavalier Giustiniano¹⁴ <de quali altrettanto si loda quanto d'esser stato ingannato dalle promesse degli ambasciatori Inglesi et Olandesi: mi parlò lungamente giustificando la ritirata del padrone et la disunionione degli altri prencipi et che sempre sarà in petto suo di romper la pace tra Turchi et Cesarei.> Io li ho in piena maniera confermato la stima che Vostre Eccellenze fanno di quel prencipe, la costanza di conservar sempre seco una perfetta amicitia et la conoscenza che tengono dei suoi interessi niente disgiunti dai pubblici. Partirà questo giovane per Francia et di là per Italia e Venetia per ritornar in Ongaria.”

¹² Bethlen Péter

¹³ Francesco Contarini. A róla készült festmény. – <http://www.kunst-fuer-alle.de/english/art/artist/image/nicholas-renieri/10402/2/122823/bildnis-des-prokurators-contarini/index.htm>

¹⁴ Girolamo Giustiniano

5.

London, 1628. március 15.

*(ASVe Senato, Dispacci d'Inghilterra, filza 31,
fol. 26r-27r, 30v, rejtjelezett)*

Serenissimo Principe

Il nepote di Gabor mi ha pregato di far tener l'aggiunta lettera costi acciò sia consignata al magnifico Daniel¹⁵ per inviar in Transilvania. Ho scoperto che quel tal Francesco Bornemiza che già fu a Constantinopoli come scrissi et che accompagna questo giovane come tutore et interprete habbi ordine da Gabor di andar giustificando la ritirata del padrone, la pace conclusa con Cesare et di offerire che quando la lega sia unita et voglia impiegando da dovere egli sia per farsi conoscere sempre interessato anche egli i terribili progressi d'Austriaci in Germania. Di questa commissione si è valso qui poiché il duca ha passato una quasi doglianza che Gabor havesse abbandonato la causa di Danimarca a che come mi dice, ha risposto del gioco dicendole prima che hanno fatto il medesimo anche qui poiché l'ambasciatore Inglese a Const[antinopoli], altro non diede mai che parole ne mai hebbe ricapiti per denari tutto che per sostenersi direttore di quella facenda in concorrenza dell'amb[asciatore] Francese dicesse, e promettesse molte cose e per ultimo che la disunione di questi re haverebbe rovinato anche quel principe quando si trovasse hoggi d'impegnato per essi contro Cesare. Il duca gli ha soggiunso che le mosse contro Franza erano state necessarie per il ben publico mentre ella tener massimamente perniciose che sperava nondimeno haver occasione ben presto di rimetter li affari interni et esterni in modo che quel principe havebbe veduti effetti, et ripigliati li suoi boni fini per il bene d'Alemagna. A quello che io scuopro questo soggetto è molto partegiano dei Francesi et certe farò relatione poco buona di questo governo, parendoli haver trovata una Babilonia senza capo, ne membri. Forse vostre eccellenze haveranno occasione di intenderne maggiori particolari costi a quali mi rimette disegnando egli fermarsi qualche settimana per rinovar qualche partito d'animali et d'altro che mi dice tener in commissione. Farà le medesime iscuse costi et in Francia per nome del patrone essendone provocato. Io non ho mancato di usar seco tutti quei termini di cortesia che ho stimati convenienti per bene imprimer quei concetti che possomo nella relatione tener viva la ottima volontà di quel principe per verso gli interessi di Vostra Serenità dichiarando egli apertamente che fa più stima delle promesso di lei che di tutti gli altri insieme et che per essa farà sempre apperere effetti di verso interessata amicitia. Gratie etc.

Di Londra li 15 Marzo 1628.

Di Vostra Serenità

Alvise Contarini ambasciatore

Al serenissimo principe di Venezia

¹⁵ Vargyasi Daniel Lőrinc

Rövidítések és irodalomjegyzék

Adalékok

1990

Adalékok iktári Bethlen Péter peregrinációja történetéhez. I. MONOK István: *Idősb Bethlen István levelei.* II. GÖMÖRI György: *Emlékkönyvi bejegyzések.* In: *Ráday Évkönyv*, VI. kötet. Budapest, 1990. 193–209.

BENDA

1979

BENDA Kálmán: *Pázmány Péter politikai pályakezdése.* In: *Az MTA I. osztályának közleményei*, 28 (1979) 275–287.

1981

BENDA Kálmán: *Diplomáciai szervezet és diplomaták Erdélyben Bethlen Gábor korában.* In: *Századok*, 115 (1981) 726–748.

BÍRÓ

1914

BÍRÓ Vencel: *Bethlen viszonya Pázmánnyal.* In: *Erdélyi Múzeum*, 31 (1914) 181–194.

HELTAI

1984

HELTAI János: *Bethlen Péter és Pázmány.* In: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1982/1983.* Budapest, 1984. 411–421.

KECSKEMÉTI

1626

KECSKEMÉTI Gergely: *Ulysses Pannonicus.* Franeker, 1626 (RMK III. 1397) 21–23. versszak

KEMÉNY

1980

Kemény János önéletírása. Sajtó alá rend. WINDISCH Éva. Budapest, 1980.

LUKINICH

1926

LUKINICH Imre: *Az iktári Bethlen fiúk külföldi iskoláztatása.* In: *Nagyenyedi album.* Szerk. A Nagyenyedi Református Kollégium. Budapest, 1926. 79–100.

State Papers

1915

State Papers 1915 Calendar of State Papers, Venice, Vol. XX. London, 1915. 607.; Vol. XXI. London, 1916.

Temetési pompa

1646

Temetési pompa, mely ... Bethlen Péter ... meghidegedett testének ... földben eltakarításáig celebráltatott ... Várad, 1646. (RMK I. 787)

Martí Tibor

Pázmány Péter esztergomi érsek levelei a bécsi spanyol követhez (1627–1629)*

Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) – elődjéhez, Forgách Ferenc esztergomi érsekhez hasonlóan – rendszeres évdíjat kért IV. Fülöp (1621–1665) spanyol királytól tekintettel a Magyar Királyság vallási helyzetére, illetve a Bethlen támadásainak következtében elpusztult érseki birtokok állapotára. Erre a tényre Fraknói Vilmos hívta fel a figyelmet,¹ aki kutatási eredményeit, a Pázmánynak a spanyol uralkodó által megítélt évdíj (*pensión*) megszerzését kísérő diplomáciai levelezés áttekintése során szerzett adatokat előbb önálló tanulmányban tette közzé,² majd több monográfiájában is összefoglalta.³ Az 1632. évi római követség eseményeit és utótörténetét feldolgozó tanulmánya – egyúttal akadémiai székfoglaló értekezése – külön is megjelent.⁴ Fraknói kutatásai úttörő jelentőségűek voltak, ugyanakkor csak részben tárták fel a Pázmány és a spanyol udvar, illetve a bécsi spanyol követek közötti kapcsolatokat. A hivatalos diplomáciai és állami iratokon, így a követjelentéseken és az államtanácsi jegyzőkönyveken túlmenően értékes, és számos új adattal szolgáló források találhatóak az egyes követek magánlevéltáraiban. További kutatás világíthatja meg például Oñate gróf bécsi spanyol követ⁵ és Pázmány részleteiben máig tisztázatlan kapcsolatát.⁶

* Pázmány Péter spanyol kapcsolatainak kutatására Tusor Péter hívta fel a figyelmemet. A kutatásaim során nyújtott segítségért Juan Larios de la Rosa levéltárosnak (Archivo de la Casa Ducal de Medinaceli – Medinaceli Hercegi Levéltár, Sevilla), Hargittay Emilnek, Hegedűs Andrásnak, Jusztin Péternek, Szelestei N. Lászlónak és Tringli Istvánnak mondok köszönetet. A spanyolországi levéltárakban 2008 tavaszán megvalósított kutatóutamat a Klebelsberg-ösztöndíj tette lehetővé. A simancasi források másolását az OTKA 67975 sz. pályázata támogatta.

¹ FRAKNÓI, 1869a. 159–165.; FRAKNÓI, 1869b. 22–39. Pázmány 1622. január 25-én Bécsből levéllel folyamodott IV. Fülöphöz az évdíj elnyeréséért. FRAKNÓI idézi, ill. közli a levél szövegét: FRAKNÓI, 1869b. 23–2–24; a levél kiadása: HANUY, 1910. I. (n. 167) 272–273. Az eredeti lelőhelye: AGS, Estado, legajo 2507, fol. 123.

² FRAKNÓI, 1869b. 22–39.

³ FRAKNÓI, 1869c. 177–1–184.; Uő, 1886. 162–163.

⁴ FRAKNÓI, 1871. 721–736., 801–813., 881–895.

⁵ Oñate (V. gróf), Íñigo Vélez Guevara y Tassis (1566–1644) nem tévesztendő össze azonos nevű fiával, a nápolyi alkirályal (Oñate VIII. gróf, Íñigo Vélez Guevara y Tassis [1597–1658]). A XVII. századi Oñate grófok diplomáciai pályájáról ld. MINGUITO PALOMARES, 2002.; a bécsi követről ld. 44–71., 95–109. Pályájukról további adatokkal ld. J. H. ELLIOTT és M. Á. OCHOA BRUN műveit.

⁶ FRAKNÓI, 1869b. 27–29. A spanyol monarchia európai politikájáról szerzett újabb ismereteket kitűnően összefoglalja, egyúttal Pázmány Péter spanyol kapcsolatait is új megvilágításba helyezi: MONOSTORI, 2008. 44–62., Pázmány és Esterházy Miklós spanyol kapcsolatairól: 53–57.

A harmincéves háború bécsi spanyol diplomatái⁷ a monarchia legelőkelőbb főnemesi családjainak tagjai közül kerültek ki.⁸ Tehetsége és felkészültsége miatt közülük is kiemelkedik Francisco Moncada, Aytona III. márkija, Ossona gróf (1586–1635), aki 1624 és 1629 között rendes bécsi spanyol követ volt.⁹ A klasszikus műveltségű, valenciai származású arisztokrata fontos szerepet játszott a katolikus hatalmakat tömöríteni hivatott Liga szervezésében.¹⁰ Bécsi éveit követően spanyol Németalföld ideiglenes kormányzója volt.¹¹ A franciák és a bajorok által 1631 májusában aláírt fontainebleau-i szerződést (több hónappal) megelőzően ő értesítette Brüsszeltől a madridi udvart 1631. március 6-án kelt levelében, amelyben egy európai spanyolelleses összeesküvés részben valós rémképéről írt.¹² Több iratfolyóméternyi dokumentumot magában foglaló levéltárát ma a sevillai székhelyű Medinaceli hercegi család toledói magánlevéltárának „Archivo Histórico” fondja őrzi, levelezése a harmincéves háború elsőrendű forrásai közé tartozik.¹³ Aytona márkii iratanyagának legnagyobb részét a birodalmi levelezés teszi ki, a hozzá írott levelek szerzői gyakorlatilag felölelik a kor Európájának összes mérvadó politikusát, uralkodóját és fejedelmét. Ezek között lelhető fel Pázmány Péter három eredeti, a követhet latin nyelven intézett levele: Pozsony, 1627. február 12. (1. sz.), Nagyszombat, 1628. január 20. (2. sz.) és Nagyszombat, 1629. január 16. (3. sz.); mindhárom levél az évdíj folyósításával kapcsolatos és először kerülnek közlésre. Pázmánynak eddig csak egyetlen Aytona márkiihoz intézett levele volt ismert: Sopron-

⁷ Az 1620-as, 1630-as évek bécsi spanyol követei: V Conde de Oñate, Iñigo Vélez de Guevara y Tassis, rendes (*ordinario*) követ 1617–1624, ill. 1633–1637 közötti években; Francisco Moncada, III Marqués de Aytona, Conde de Ossona, 1624–1629; Marqués de Mirabel, 1628, rendkívüli követ; Antonio Ataíde, Conde de Castro-Daire, 1628–1630, rendkívüli követ; Duque de Tursi, 1629–1630, rendkívüli követ; Jacques Bruneau (1569–1634) rezidens; Díez de Aux Armendáriz, Lope, Marqués de Cadereyta, 1630–1632 (rendes követ); ill. Sancho de Monroy y Zúñiga, Marqués de Castañeda, 1633–1641 (rendes követ). A harmincéves háború bécsi spanyol követei és a magyar rendek kapcsolatáról: MARTÍ, 2009. megjelenés alatt.

⁸ A spanyol diplomáciatörténet új és alapvető kézikönyvének a korszakra vonatkozó kötete: OCHOA BRUN, 2006. A spanyol diplomaták repertóriumát közreadó kötet: OCHOA BRUN, 2003.; IV. Fülöp diplomatáiról: UÓ, 2005. 199–233.

⁹ Francisco Moncada, Ossona gróf: apja (Gaston de Moncada, Aytona márkii) a spanyol Államtanács tagja volt, 1626. februárban (apja halálával) az (III.) Aytona márkii cím viselője lett, 1624. július és 1629. november között állandó (rendes) bécsi spanyol követ. 1633 végétől 1634. novemberig brüsszeli kormányzó, majd a nőrdlingeni csatában győzelmet arató Ferdinánd bíboros-infáns *majordomusa* lett. Bécsi követi instrukciója: AHN Sección de Estado, legajo 2835/2. Bővebben ld. GUTIERREZ, 1980. 3–72.; ELLIOTT, 1986. 333.; *Arte y diplomacia*, 2003, 319–321.

¹⁰ GÜNTER, 1908. 9.

¹¹ Németalföldi tevékenységéről ld. ESTEBAN ESTRÍNGANA, 2005. 179.

¹² Aytona levelének háttéréről, a harmincéves háború első felének spanyol külpolitikájáról, és különösen a Szentszék és a spanyol udvar kapcsolatának alakulásáról a korszakban: ALDEA, 1994³. 605–619. Ld. még ALDEA nagy jelentőségű forráspublikációját, amelynek keretében a harmincéves háború több római spanyol követének utasításait kiadta: ALDEA, 1958. 291–437. A kérdéskört elemzi a VIII. Orbán pápa európai politikájáról zajló historiográfiai vitában: ALDEA, 1968. 155–178. A vitát ismerteti és irodalmát összefoglalja: LUTZ, 1976. 93–94. A spanyol nézőpont régebbi, emiatt részben meghaladott, de kiválóan adatolt összefoglalása: RODENAS VILAR, 1967. A spanyol diplomácia római jelenlétéről és működéséről a XVI–XVIII. században: OLAECHEA, 1999, 21–36 (a XVII. századra vonatkozóan is lényegretörő összefoglaló), DANDELET, 2002., ill. legújabban Maria Antonietta VISCEGLIA szerkesztésében a *Roma moderna e contemporanea* folyóirat 2007/1–3 száma: *Diplomazia e politica della Spagna a Roma. Figure di ambasciatori*.

¹³ A Medinaceli hercegi levéltárról bővebben: GONZÁLEZ MORENO, 1979; PAZ Y MELIÁ, 1915.

ban, 1625. november 27-én, III. Ferdinánd magyar királlyá koronázásának napján írt az érsek a követnek; levelében Aytona pártfogását és a már évekkal azelőtt megígért évdíj kieszközlését kérte.¹⁴

A követ és Pázmány között szívélyes kapcsolat alakult ki, amelyet megerősített Pázmánynak a soproni országgyűlésen folytatott tevékenysége. Az évdíj kifizetése ettől függetlenül több éves késedelemmel történt csak meg, Pázmány emiatt fordult levéllel három egymást követő évben is Aytona márkihoz. A levelek keltezése szerint az érsek mindig IV. Fülöp 1626. január 15-én írt levelének „évfordulói” alkalmával emlékeztette a követet a megítélt évdíjra. A Bécsben rendkívüli követi megbízással eljáró (másik) spanyol diplomata, Castro gróf¹⁵ 1629. augusztus 29-én kelt, a spanyol évdíjhátralékokról tett jelentésében az esztergomi érseket intelligens és jó megítélésű emberként jellemzi, „ő az, aki a legjobban érzi annak [az évdíjnak] a hiányát, amivel neki tartoznak”; „a császár őt tiszteli, és neki is [Castro grófnak] úgy tetszik, hogy ki kellene neki [Pázmánynak] fizetni [amivel tartoznak]”.¹⁶ A levél Pázmány bíborossá kreálása előtt néhány hónappal íródott. Az évdíj jelentősége – a kitulajásását kísérő levelezés forrásértékén túl – a háttérben meghúzódó, 1629-től kezdődően a birodalmi bíborosokat¹⁷ egyre konkrétan érintő spanyol külpolitikai célokban rejlik.¹⁸ A spanyol politikai törekvések középpontjában az európai hegemonia megőrzése állt, diplomatáik az európai uralkodói és fejedelmi udvarokban amellet, hogy a spanyol korona, vagyis a XVII. század első felében az Ausztriai-ház spanyol ágának tekintélyét képviselték. Legfontosabb érdekük a németalföldi spanyol uralom megtartása és megerősítése volt. Ezt a célt – közvetve vagy közvetlenül – elősegítő lépésekre próbálták ösztönözni a császárt, a pápaságot és a német (katolikus) fejedelmeket. Jóllehet állandó római követségének igen erőteljes és határozott támogatása miatt a későbbiekben a birodalmi bíboros Pázmány és a madridi udvar kapcsolata merőben más perspektívát jelentett a magyar prímás számára, fontos kiemelni, hogy több adat is azt látszik erősíteni, hogy már az 1629. évi nominációt megelőzően is komoly jelentőséget tulajdonítottak Pázmány személyének Madridban.¹⁹ Megítélésére nézve a legfontosabb források a követjelentések, amelyek legtöbbjét Bécsből 1624 és 1629 között éppen az alábbi levelek címzettje írta.

* * *

A levelek közlésénél a humanista helyesírás szabályai szerint jártam el a következő esetekben: *u* hangot jelölő *v* átírása *u*-val (pl. vt = ut); *v* hangot jelölő *u* átírása *v*-vel (pl. subueniam = subveniam); *ae* diftongust jelölő *e* átírása *ae*-vel; *y* vagy *y*

¹⁴ A levelet Fraknói közölte először: FRAKNÓI, 1873. 457–458. Fraknói nyomán: HANUY, 1910. I. (n. 322) 482–483.

¹⁵ Ataíde, Antonio de, (I.) Castro-Daire gróf (1567–1647): 1629-ben II. Ferdinánd udvarába ment rendkívüli követként, Vale de Reis gróffal együtt a spanyol korona alá tartozó Portugália kormányzójává nevezték ki (1631–1633).

¹⁶ AGS, Estado, legajo 2510, fol. 81r.

¹⁷ A „német nemzet” bíborosairól a korszakban: LUTZ, 1998. 452. Pázmány bíborosi kinevezésének előzményei és története: TUSOR, 2005. 77–105.

¹⁸ Vö. Tursi herceg rendkívüli bécsi spanyol követ (1630) utasításai: ALDEA, 1986. Apéndice 7–8., 349–369., Pázmányra vonatkozóan: 356. Az adatot említi és idézi: MONOSTORI, 2008. 56.

¹⁹ MARTÍ–MONOSTORI, 2009.

helyett ii, i (Regy = Regii, obsequyss = obsequiis); a nagybetűs szavak (DEUM, REX) kisbetűvel szerepelnek (Deum, Rex). A rövidítéseket külön jelölés nélkül feloldottam; a személy- és helynevek átírása betűhív módon történt.

Források

1.

Pázmány Péter esztergomi érsek Aytona márki bécsi spanyol követhez

Pozsony, 1627. február 12.

Medinaceli Hercegi Archívum Történeti Levéltára, Toledó

Archivo de la Casa Ducal de Medinaceli (Toledo)

Archivo Histórico, Legajo 59, ramo 6, Nr. 1–175. (sine fol.)

1. Pázmány, hivatkozva a spanyol uralkodó előző év [1626.] január 15-én kelt levelére, amelyben Aytona márki közbenjárásának köszönhetően számára kegyesen 3000 escudo évdíjat ítélt meg. – 2. Köszönetét újból kifejezve kéri a követet az évdíj kifizetésére.

Excellentissime Domine Marchio,
Domine Patrone colendissime

[1.] Annus iam integer elapsus est, die 15 Ianuarii, cum Rex Catholicus,²⁰ Dominus meus clementissimus, ex innata sua munificentia, favore Vestrae Excellentiae concurrente, Regiis suis litteris gratiam mihi fecit, annuorum Trium millium Scutorum Castellanorum,²¹ quos ab Oratore apud Maiestatem Caesaream residente expectare debeam.

[2.] Ne igitur et tanti Regis gratiam neglectim curare, et mihi ipsi (tanta praesertim Patriae ruina oppresso) deesse videar, Excellentiam Vestram requirere hisce literis volui, eandem obnixè rogans, ut beneficium Regii, ac Patrocinii Vestrae Excellentiae fructus in me redundare faciat. Dabo pro mea tenuitate operam, ne Vestra Excellentia, beneficium ingrato praestitisse videatur.

Deum pro Excellentiae Vestrae incolumitate assidue orans, eiusdem obsequiis me addico.

Posonii 12 februarii Anno 1627

Excellentiae Vestrae

Servitor devotissimus
Archiepiscopus Strigoniensis mp

[Verso:]

Posonio 12 de febrero 1627
Recibida a 14

El Arcobispo de Strigonia

²⁰ Rex Catholicus: a spanyol király állandó címe

²¹ 3000 escudo

¹ más kézzel írva

2.

**Pázmány Péter esztergomi érsek
Aytona márki bécsi spanyol követhez**

Nagyszombat, 1628. január 20.

Medinaceli Hercegi Archivum Történelmi Levéltára, Toledo

Archivo de la Casa Ducal de Medinaceli (Toledo)

Archivo Histórico, Legajo 59, ramo 6, Nr. 1–175. (sine fol.)

1. Ismét megemlíti, hogy két évvel levele írását megelőzően a király 3000 escudo évdíjat ítél meg számára, amire már legutóbb is emlékeztette a követet. – 2. Elküldi titkárát, Thörös Jánost Prágába a szóban forgó ügy elintézésére. Kéri a követet, hogy a két évnyi évdíjhátralékot számára kiutalni szíveskedjen, ehhez egy váltót is küld.

Excellentissime Domine Domine
Patrone colendissime

[1.] Biennium integrum praeterlapsum est, die 15 Januarii, ex quo Rex Catholicus, Dominus meus clementissimus, ex innata sua munificentia, et commendatione Excellentiae Vestrae assignavit mihi annuam pensionem Trium Millium Scutorum. Atque ut eam a Vestra Excellentia expectem declaravit.

[2.] Ut igitur et tanti Monarchae gratiam aestimare cognoscar, et difficultatibus domesticis, quibus ob bella praeterita valde premor, subveniam, expedivi Pragae hac ipsa de causa, Secretarium meum, Generosum¹¹ Ioannem Thörös,²² valde rogo Excellentiam Vestram, ut duorum annorum pensionem ipsi consignare velit. Cui etiam chartam blancam dedi pro recognitione. Reddet me sibi Vestra Excellentia ex obligato magis obligatum. Deus Excellentiam Vestram diu felicissime tueatur.

Tyrnaviae 20 Januarii 1628

Excellentiae Vestrae

Humillimus servitor
Archiepiscopus Strigoniensis mp

[Verso:]

Tirnavia 20 de Enero 1628

Recibida a 30

El Arcobispo de Strigonia
respuesta a 31

¹¹ az első e betű átírással javítva

²² Thörös János, Pázmány titkára

3.

**Pázmány Péter esztergomi érsek
Aytona márki bécsi spanyol követhez**

Nagyszombat, 1629. január 16.

Medinaceli Hercegi Archívum Történeti Levéltára, Toledó

Archivo de la Casa Ducal de Medinaceli (Toledo)

Archivo Histórico, Legajo 59, ramo 6, Nr. 1–175. (sine fol.)

1. Immár három év telt el azóta, hogy a spanyol uralkodó az évdíjat számára megítélte, amelynek kifizetését követére bízta. – 2. Kéri a követet, hogy a dologban álljon mellé. Biztosítja, hogy a továbbiakban mindvégig lekötelezett adója lesz.

Excellentissime Marchio, ac
Domine mihi colendissime

[1.] Integrum triennium elapsum est, ex quo Rex Catholicus, ex innata sua benignitate certam pensionem mihi clementer assignavit, quam a Vestra Excellentia expectare debeam.

[2.] Ne itaque tanti Regis gratiam neglexisse videar, Excellentiam Vestram rogo, velit^{III} ea in re syncerum suum, quem hactenus semper expertus sum animi affectum ostendere, et me ad obsequia sua magis ac magis obligare. Deus Excellentiam^{IV} vestram diu saluam conseruet, ac incolumem.

Datum Tyrnaviae. 16 Januarii 1629.

Excellentiae Vestrae

Servitor addictissimus
Archiepiscopus Strigoniensis mp

[Verso:]

Tirnauia 16 de Enero 1629

Recibida a 24

El Arcobispo de Strigonia
respuesta a 25

^{III} a második betű *t*-ről átírással javítva

^{IV} a rövidítésjel nem szerepel

Rövidítések és irodalomjegyzék

- AGS Archivo General de Simancas
AHN Archivo Histórico Nacional (Madrid)
- ALDEA
1958 ALDEA VAQUERO, Quintín: *España, el Papado y el Imperio durante la Guerra de los Treinta Años. I. Instrucciones a los Embajadores de España en Roma (1631–1643)*. In: *Miscelánea Comillas: Revista de teología y ciencias humanas*, 16. (1958) Nº 29. 291–437.
- 1968 ALDEA, Quintín: *La neutralidad de Urbano VIII en los años decisivos de la Guerra de los Treinta Años (1628–1632)*. In: *Hispania Sacra*, 21. (1968) 155–178.
- 1986 ALDEA VAQUERO, Quintín: *España y Europa en el siglo XVII. Correspondencia de Saavedra Fajardo*. Tomo I (1631–1633). Madrid, CSIC, 1986.
- 1994 ALDEA VAQUERO, Quintín: *Política internacional de España y conflicto con Urbano VIII*. In: *Historia de España Menéndez Pidal*. Tomo XXV: La España de Felipe IV. El gobierno de la monarquía, la crisis de 1640 y el fracaso de la hegemonía europea. Madrid, Espasa Calpe, 3. kiad. 1994, 605–619.
- Arte y diplomacia
2003 *Arte y diplomacia de la Monarquía Hispánica en el siglo XVII*. Dir. por COLOMER, José Luis, prólogo de BROWN, Jonathan. Madrid, 2003.
- DANDELET
2002 DANDELET, Thomas: *La Roma española (1500–1700)*. Barcelona, Crítica, 2002.
- ELLIOTT
1986 ELLIOTT, J. H.: *The Count-Duke of Olivares. The Statesman in an Age of Decline*. New Haven and London, Yale University Press, 1986.
- ESTEBAN ESTRÍNGANA
2005 ESTEBAN ESTRÍNGANA, Alicia: *Madrid y Bruselas. Relaciones de gobierno en la etapa postarchiducal (1621–1634)*. Leuven, Leuven University Press, 2005.
- FRAKNÓI
1869a FRANKL [FRAKNÓI] Vilmos: *Tanulmányaim Spanyolország levéltárában*. In: *Századok*, 3. (1869) 159–165.
- 1869b FRANKL [FRAKNÓI] Vilmos: *Pázmány Péter spanyol évdíjja*. In: *Magyar Sion*, 7. (1869) 22–39.
- 1869c FRANKL [FRAKNÓI] Vilmos: *Pázmány Péter és kora*. 2. köt. (1622–1631) Pest, 1869.

- 1871 FRANKL [FRAKNÓI] Vilmos: *Pázmány Péter diplomáciai küldetése Rómába (1632)*. In: *Új Magyar Sion*, 1871. 721–736., 801–813., ill. 881–895.
- 1873 *Pázmány Péter levelezése (1605–1625)*. Közzéteszi FRANKL [FRAKNÓI] Vilmos. Budapest, 1873. (*Magyar történelmi emlékek. 1. oszt., Okmánytárak 19*)
- 1886 FRAKNÓI Vilmos: *Pázmány Péter 1570–1637*. Budapest, 1886. (*Magyar Történelmi Életrajzok, 5*)
- GONZÁLEZ MORENO
1979 GONZÁLEZ MORENO, Joaquín: *Historia e investigación en el Archivo de Medinaceli*. Sevilla, 1979.
- GÜNTER
1908 GÜNTER, Heinrich: *Die Habsburger-Liga 1625–1635. Briefe und Akten aus dem General-Archiv zu Simancas*. Berlin, [1908].
- GUTIERREZ
1980 GUTIERREZ, Jesús: *Don Francisco de Moncada, el hombre y el embajador. Selección de textos inéditos*. In: *Boletín de la Biblioteca de Menéndez Pelayo*, 56. (1980) 3–72.
- HANUY
1910–1911 HANUY Ferencz: *Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása összegyűjtött levelei. I–II*. Budapest, 1910–1911.
- LUTZ
1976 LUTZ, Georg: *Rom und Europa während des Pontifikats Urbans VIII*. In: *Rom in der Neuzeit. Politische, kirchliche und kulturelle Aspekte*. Hrsg. v. Reinhard ELZE, Heinrich SCHMIDINGER, Hendrik SCHULTE NORDHOLT. Wien–Rom, 1976. 72–167.
- 1998 LUTZ, Georg: *Roma e il mondo germanico nel periodo della guerra dei Trent' Anni*. In: *La corte di Roma tra cinque e seicento. „Teatro” della politica europea*. A cura di Gianvittorio SIGNOROTTO, Maria Antonietta VISCEGLIA. Roma, Bulzoni, 1998. 425–460.
- MARTÍ
2009 MARTÍ Tibor: *Datos sobre las relaciones entre la nobleza hispana y los estados húngaros en la época de la Guerra de los Treinta Años*. In: *Nobleza hispana, nobleza cristiana: la Orden de San Juan (Actas del Congreso Internacional celebrado en Alcázar de San Juan del 2 al 4 de octubre de 2008)*. Coord. por Manuel RIVERO RODRÍGUEZ (megjelenés alatt)
- MARTÍ–MONOSTORI
2009 MARTÍ Tibor–MONOSTORI Tibor: *Olivares gróf-herceg külpolitikai koncepciója és Pázmány Péter 1632. évi római követségének előzményei*. In: *Történelmi Szemle*, 51. (2009) 2. sz. (megjelenés alatt)

- MINGUITO PALOMARES
2002
- MINGUITO PALOMARES, Ana: *Linaje, poder y cultura: el gobierno de Íñigo Vélez de Guevara, VIII Conde Oñate, en Nápoles (1648–1653)*. Universidad Complutense de Madrid, 2002.
- MONOSTORI
2008
- MONOSTORI Tibor: *Adatok a spanyol–magyar kapcsolatok történetéhez. A spanyol király és a német-római császár közötti szövetség terve, 1624–1637*. In: *Kút*, 7. (2008) 1. sz. 44–62.
- OCHOA BRUN
2003
- OCHOA BRUN, Miguel Ángel: *Historia de la diplomacia española* (Apéndice I): *Repertorio diplomático. Listas cronológicas de representantes, desde la alta edad media hasta el año 2000*. Madrid, 2003.
- 2005
- OCHOA BRUN, Miguel Ángel: *Los Embajadores de Felipe IV*. In: *Felipe IV. El hombre y el reinado*. Coord. por José ALCALÁ-ZAMORA Y QUEIPO DE LLANO. Madrid, Real Academia de Historia y Centro de Estudios Europa Hispánica, 2005. 199–233.
- 2006
- OCHOA BRUN, Miguel Ángel: *Historia de la diplomacia española*. Vol. VII. *La edad barroca*, I. Madrid, Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación, 2006. (*Biblioteca Diplomática Española. Sección Estudios 6*)
- OLAECHEA
1999
- OLAECHEA, Rafael: *Las relaciones hispano-romanas en la segunda mitad del XVIII*. Zaragoza, 1999.
- PAZ Y MELLÁ
1915
- Series de los más importantes documentos del Archivo y Biblioteca del Exmo. Señor Duque de Medinaceli*. Elegidos por su encargo y publicados a sus expensas por A. PAZ Y MELLÁ. I Serie. Historica Años 860–1814. Madrid, 1915.
- RODENAS VILAR
1967
- RODENAS VILAR, Rafael: *La política europea de España durante la guerra de los Treinta Años (1624–1630)*. Madrid, 1967.
- TUSOR
2005
- TUSOR Péter: *Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században*, Budapest–Róma, 2005. (*Collectanea Vaticana Hungariae, classis I, vol. 3*)

Nagy Kornél

**Vardan Hunanean
lemergi örmény unitus érsek két levele 1687-ből
az erdélyi örményekről***

1687. február 14-én Oxendio Virziresco¹ (1654–1715), az erdélyi örmények körében térítő unitus pap Lembergben (Łwów) tartózkodott. A tanulmányait Rómában végző misszionárius tulajdonképpen felettesének, Lemberg kinevezett örmény unitus érsekének, Vardan (Vartanus) Hunaneannak (1644–1715) számolt be az elmúlt két év során Erdélyben végzett hittérítői tevékenységéről.² Oxendio Virziresco referátumára alapozva még ugyanezen a napon az érsek két jelentést írt a Szentszékeknek a lemergi egyházmegye állapotáról.

E két levél – amely első ízben most lát teljes terjedelmében napvilágot – az első olyan összefoglalás, amely fontos értesítéseket tartalmaz az erdélyi örmények körében megindult katolikus misszióról. A Hunanean érsek által írt dokumentumok a Hitterjesztés Szent Kongregációjának (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*)³ történeti levéltárából, a missziós intézmény rendes ülései (*congregazione generale*) között heti rendszerességgel, szűk körben lezajlott informális ülések, az ún. „kongresszusok” örmény vonatkozású iratai (*Scritture riferite nei Congressi. Fondo Armeni*) közül kerültek elő. A forráscsoport missziótörténeti jelentőségére a szakma csak az utóbbi időkben figyelte fel, hiszen a Propaganda Fide szempontjából ezek a „kongresszusok” mellékesnek számítottak, ugyanakkor ezen iratokból többet tudhatunk meg a katolikus missziók felépítéséről, kivitelezéséről, menetéről és logisztikájáról.⁴ Hunanean már 1686. október 1-jén, a Propaganda Fidének írt latin nyelvű levelében felvázolta, milyen helyzetben vette át az érsekséget.⁵ A le-

* Jelen forrásközlés témájában a Klebelsberg Kunó-ösztöndíj segítségével végeztem kutatásokat Rómában és a Vatikánban 2004-ben, 2006-ban és 2008-ban. Támogatásukat ezúttal is hálásan köszönöm. Ezen túlmenően őszinte hálával tartozom kedves kollégámnak, Fejérdy Andrásnak, aki odaadó segítségével és hasznos tanácsaival segítette e források közlését.

¹ A forrásokban az örmény unitus misszionárius nevének több változata ismert, mint például Oxendius Virzirescus, Auxendius Virzirescus, Oxendius Verzelescul, Auxentius Virziresky, Verzár Oxendius, Awksēnt Vrcesgul, Ōk'sēntios Vrzarean stb. Hosszas mérlegelés után arra a döntésre jutottunk, hogy e forrásközlés bevezető tanulmányában az olaszosított Oxendio Virzirescót használjuk, mert a Szent-székekhez küldött jelentéseit az örmény pap, későbbi unitus püspök mindig ezzel a névvel írta alá.

² Hunanean érsekről ld. az alábbi dokumentumokat: APF ACTA SC vol. 54. fol. 117r–119r; APF ACTA SC vol. 55. fol. 234/v–235r, ACTA SC vol. 56. fol. 207r, 254/v–257/v; APF ACTA SC vol. 57. fol. 114r; APF SOCG vol. 493. fol. 337r–338/v, 339r–340r, 341/v; APF SOCG vol. 494. fol. 370/r–v, 371/r–v, fol. 373r; APF SOCG vol. 496. fol. 192r+193/v, 502/r–v; APF SOCG vol. 497. fol. 278/r–v, 279/r–v, 280/r–v, 281r; APF SC FA vol. 3. fol. 465r; APF SC FMPR vol. 2. fol. 244/r–v, 260r–261/v, 264r–267/v, 315/r–v; РОСК'АУ, 1964. 186.; PETROWICZ, 1988. 1–2.

³ A továbbiakban az egyszerűség és a közérthetőség kedvéért a szentszéki missziós intézményre a Propaganda Fide elnevezést használjuk.

⁴ TÓTH, 2002. 62–63.

⁵ APF SC FA vol. 3. fol. 462/r–v. Ld. erről Hunanean 1686. október 1-jei levelének kiadását: NAGY, 2006. 1007–1019.

vél utolsó bekezdésében említést tett egy Oxendio Virziresco nevű örmény unitus papról, a Collegio Urbano egykori növendékéről, aki az erdélyi Székelyföldön végzett missziós munkát „eretnek” nemzettársai között.⁶ Az érsek ezt az értesülését valószínűleg közvetlenül a kényszerűen leköszönt Deodatus Nersesowicz⁷ (1647–1709) címzetes traianopolisi püspöktől szerezhetette, aki még 1684. szeptember 8-án Krakkóból részletes olasz nyelvű jelentést írt a Propaganda Fide titkárának, Edoardo (Odoardo) Cybónak (1619–1705). Ebben tájékoztatta őt arról, hogy a moldvai és a lengyelországi örmények nem követik a Gergely-naptárt. Beszámolójában egy rövid bekezdést szentelt annak, hogy a Kárpátok túloldalán, a Székelyföldön jelentős apostoli vallású örmény közösség telepedett meg. Egyúttal kiemelte a körükben végzendő missziós tevékenység szükségességét.⁸ Így az erdélyi örmények Lemberg és Róma látókörebe kerültek.

Hunanean érsek két levele elsősorban érseki hivatalának elfoglalására, az érseki pallium megadásának kérelmére, Oxendio Virziresco erdélyi tevékenységére, valamint Minas Zilifdarean T'oxat'ec'i (1610?–1686) – az Erdélybe menekült moldvai örmény apostoli püspök – halálára összpontosít. Számunkra e két dokumentum erdélyi örmény vonatkozású passzusai felbecsülhetetlen értékűek.⁹ Minas püspök 1668-ban hagyta el székhelyét (pontosabban a suçeavai Szent Oxan monostort) híveivel, mert tevőlegesen részt vett Moldvában a Gheorghe Duca (1665–1666, 1668–1672, 1678–1683) fejedelem adópolitikája ellen irányuló sikertelen lázadásban. Így embereivel együtt Erdélyben volt kénytelen meghúzni magát.¹⁰

Az Erdélyi Fejedelemségben az örményeket a katolikus missziók és egyházi uniók lehetőségei Oxendio Virziresco 1685. évi megjelenéséig gyakorlatilag elkerülték. Ugyan az obszerváns ferences Petar Parčević (1612–1678) moldvai apostoli vikárius, Marcianopolis címzetes érseke, 1670. július 12-én a Propaganda Fide bíborosaihoz írott jelentésében megjegyezte, hogy a csíksomlyói obszerváns ferences kolostorban élnek olyan áttért moldvai születésű vagy származású örmény szerzetesek, akiknek segítségével a Moldvából menekült örmények áttéríthetők a katolikus hitre.¹¹ Sőt, Szebelébi Bertalan (1631–1708), Erdély római katolikus püs-

⁶ APF SC FA vol. 3. fol. 462/v

⁷ Deodatus Nersesowicz püspök 1683–1686 között, érseki koadjutorként, ügyvivő jelleggel vezette a lembergi örmény érsekséget. Ld. erről: APF ACTA SC vol. 53. fol. 248/r–v; APF ACTA SC vol. 56. fol. 138r–140/v; APF SOCG vol. 495b fol. 231r, 232r–234r, 235r; APF SOCG vol. 496. fol. 503/r–v, 505r; APF LETTERE SC vol. 72. fol. 69r; APF SC FMPR vol. 2. fol. 195/r–v; APF FV vol. 42. fol. 49/r–v; ŔOŠK'AY, 1964. 194–195.; PETROWICZ, 1988. 7–11.

⁸ APF SC FA vol. 3. fol. 380/v. Ugyanakkor 1683 elején már Francesco Martelli (nuncius: 1675–1681) varsói nuncius, Korinthosz címzetes érseke is felhívta a figyelmet az erdélyi örmények körében végzendő missziók szükségességére. Ld. APF SC FM vol. 2. fol. 134r–135/v

⁹ APF SC FM vol. 2. fol. 126r–127r; NISTOR, 1912. 55–57. 109.; Minas Zilifdarean T'oxat'ec'i püspök életről igen csekély forrásanyag áll a kutatás rendelkezésére. Minast 1649-ben nevezte ki I. Fülöp (1633–1655) örmény egyházfő (katholikosz) Moldva örmény apostoli püspökének. Ld. erről: KAMENIC', 1896. 125–127.

¹⁰ ELTE EKK CH vol. 21. pag. 81. Ld. erről: K'OLANŔIAN, 1967. 359.

¹¹ Parčević minden bizonnyal az örmény apától származó Tapolczai Görög Istvánra (megh. 1678) – aki 1670 óta a csíksomlyói obszerváns ferences kolostor gvardiánja volt –, illetve a szintén csíksomlyói obszerváns ferences és moldvai örmény születésű Medvés Merig Jánosra (*Yovhannēs Merikean*) gondolhatott. APF SC FM vol. 1. fol. 155r–156r, 265r–267r; APF FVC vol. 21. fol. 3r–22r. Ld. erről: BENDA, 2003, 615.; FERRO, 2005. 87–88. 97–98.

pöki helynöke 1680 körül tett néhány kísérletet az örmények áttérítésére, próbálkozásai azonban Minas püspök és az örmény apostoli klérus ellenállása miatt rendre zátonyra futottak.¹²

Az erdélyi örmények körében meginduló katolikus missziót valójában a már unitussá váló lembergi örmény érsekség kezdeményezte. Kérésüket voltaképp az azal az érveléssel támasztották alá, hogy a Moldvából és Podóliából Erdélybe menekült örmények eredendően a lembergi örmény érsek egyházi joghatósága alá tartoztak, és ezt a igényt a lembergi unió (1627–1681) megkötése után is nyilvánvalóan fenn kívánták tartani.¹³

A Szentszék az unitus érsekségnek ezt a kérését jóváhagyta, sőt, olyannyira támogatta, hogy Oxendio Virziresco Rómában tanult unitus örmény papot delegálta Erdélybe, az ottani missziós feladatok elvégzésre. Virziresco ideális jelöltnek tűnt, hiszen moldvai születésű örmény volt, ugyanazt az örmény dialektus beszélt, mint az Erdélybe menekült nemzettársai, és családja még 1668-ban Minas püspökkel együtt volt kénytelen elhagyni Moldvát.¹⁴ A Szentszéknek és a lembergi örmény unitus érsekségnek Oxendio kiküldetésével a szándéka és célja egyértelmű volt: kieszközölni és tető alá hozni az erdélyi örmények vallási egyesülését, illetve megszervezni Erdélyben az örmény unitus egyházat.

Oxendio Virziresco¹⁵ misszionárius – egy 1686. októberi keltezésű, nap és hely megnevezése nélkül, a Propaganda Fidéhez eljuttatott levelében – pontosan beszámolt 1685 októbere és 1686 októbere között végzett misszionáriusi tevékenységéről.¹⁶ Ebben külön kitért arra, hogy örmény „fivérei és nővérei” eretnekek és ele-

¹² ELTE EKK CH vol. 15. pag. 248.; ELTE EKK CH vol. 16. pag. 33.; ELTE EKK CH vol. 21. pag. 81–82.; ELTE EKK CH vol. 23. liber v. cap. 16. (Oldalszámozás nélkül.); Szebelébi Bertalan püspöki vikárius térítési kísérletéről ld. továbbá: VANYÓ, 1933. 113.

¹³ APF SC FA vol. 3. fol. 380/v–381r

¹⁴ APF ACTA SC vol. 57. fol. 114r; APF SOCG vol 497. fol. 335/r–v+338/v; APF SC FA vol. 3. fol. 417r, 487r, 488r, 490r; ELTE EKK CH vol. 15. pag. 249.; ELTE EKK CH vol. 16. pag. 33.; ELTE EKK CH vol. 21. pag. 83.; ELTE EKK CH vol. 23. liber V. cap. 16. (Oldalszámozás nélkül.); Ld. erről: ȚOȘK'AY, 1964. 185.; K'OLANȚIAN, 1967. 362–363.

¹⁵ Az Erdélybe delegált Oxendio Virziresco 1654-ben született a moldvai Botoșani (*Botoșan, Boș'an*) városában egy gazdag kereskedőcsalád első fiaként. 1674-ben a lembergi Örmény Kollégiumban kezdte meg teológiai tanulmányait, két évvel később, 1676-ban áttért a katolikus hitre és Francesco Martelli varsói apostoli nuncius ajánlására Rómába, a Collegio Urbanóba került, ahol folytatta megkezdett teológiai tanulmányait. 1681-ben, más adatok szerint 1678-ban szentelték pappá latin rítus szerint. A felszentelési szertartást pedig személyesen Edoardo Cybo, a Propaganda Fide titkára, címzetes seleucia érsek vezette. Még ugyanebben az évben Rómából Lembergbe távozott, ahol az Örmény Kollégiumban folytatta tanulmányait, majd megszerezte a teológiai doktorátust és elnyerte a *vardapeñ* címet. Ezt követően Rómába rendelték vissza, ahol a Propaganda Fide alkalmazásában állt. A lembergi örmény érsekség kérésére a Szentszék 1685 nyarán Erdélybe rendelte az ottani örmények körében végzendő hittérítési munkára. Az erdélyi missziót megelőzően azonban Oxendiónak előbb Varsóba, majd Lembergbe kellett utaznia, hogy a küldetéssel kapcsolatban egyeztessen Pallavicini nunciussal és a lembergi unitus érsekséget ügyvivő jelleggel vezető Nersesowicz püspökkel. A nunciussal és a püspökkel történt tárgyalásokat követően Oxendio szeptember végén Lemberg érintésével indult el Erdélybe, ahol októberben kezdte meg misszióját a Gyergyómedencében. Ld. erről: APF ACTA SC vol. 57. fol. 114r; APF SOCG vol. 493. fol. 30r+31/v, 376r+377/v+378/v; ELTE EKK CH vol. 21. pag. 82.; Ld. erről: ȚOȘK'AY, 1964. 185.; NAGY, 2008. 256–257.

¹⁶ A dokumentum mind a mai napig kiadatlan és nagyon rossz állapotban van. Oxendio Virziresco hosszas jelentésének címe: *Relatione della missione degl'armeni che trovano in Sicilia fatta per mezzo chi me sottoscritto*. Ld. APF SC FA vol. 3. fol. 468r–469/v

inte nagyon ellenségesen viszonyultak személyéhez.¹⁷ Sőt leírta, hogy katolikus hite miatt személyét az erdélyi örmények részéről gyalázkodás, utálat és makacs ellenállás fogadta, továbbá leírta, hogy igehirdetéseit a helyi örmények felháborító viselkedésükkel rendszeresen megzavarták.¹⁸ Az örmények Oxendio iránt érzett ellenszenvében minden bizonnyal szerepet játszott, hogy a helyi örmény apostoli klérusnak még 1685-ben és 1686-ban is eleven emléke volt a botrányos körülmények között lezajlott Nikol Torosowicz-féle lengyelországi (lemergi) örmény unióról (1627–1681). Ezért Minas püspök az erdélyi örmény lakosságot tudatosan a Rómával történő egyesülés ellen hangolta.¹⁹ Az erdélyi örmény apostoli papság Oxendiót hittérítői tevékenysége miatt gyűlölte, és elmondása szerint az örmények őt két ízben tetteleg is bántalmazták, sőt meg akarták ölni.²⁰ Ezért az örmények – Oxendio szerint – Apafi Mihály (1661–1690) erdélyi fejedelemhez fordultak jogorvoslatért.

A Federico Veterani (1650–1695) grófhhoz, az olasz származású császári generálishoz fűződő kapcsolata majdnem a vesztét okozta. Elfogták ugyanis a generális, valamint a lemergi örmény unitus érsekséget ügyvivő jelleggel irányító Deodatus Nersesowicz püspök hozzá írott leveleit. Veterani azt kérte, hogy a misszionárius informálja Erdély politikai viszonyairól, valamint az oszmán-törökök erdélyi hadmozdulatairól. Nersesowicz pedig arról szeretett volna információkat kapni, hogyan áll az eretnekek között végzett hittérítői tevékenysége. Emiatt az örmények, főleg azok, akik nem helyeselték Oxendio missziós munkáját és térítéseit, a fejedelemnél kémszerű gyanújaival vádolták be őt.²¹ Az örmények tulajdonképpen Oxendio Erdélyből történő kiutasítását akarták kieszközölni a fejedelmi udvarnál. Hogy végül mi lett a feljelentés következménye, arról Oxendio jelentése hallgat. Mindenesetre tény, hogy a felhozott vádak és támadások ellenére az örmény unitus misszionárius zavartalanul tovább folytatta hittérítői tevékenységét Erdélyben.

Minas püspök és hívei tehát nem szívesen fogadták, sőt, azzal is megvádolták, hogy katolicizmusával Oxendio viszályt kelt, és nem egységet teremt az erdélyi örmények körében. Az ellene irányuló kezdeti gyűlölet dacára 1686 nyarán Oxendio helyzete kezdett megváltozni. Ebben komoly fordulatot jelentett, hogy Besztercén és Görgényszentimrén élő családja és rokonsága áttért a római katolikus hitre.²² Ez azért volt fontos mozzanat, mert Oxendio idősebb fivérei: Step'anos és Łukas már katolizálásuk előtt befolyásos kereskedőknek számítottak a közösségen belül. Ez komoly segítséget jelentett az az idő tájt egyedül térítő unitus papnak.²³

Oxendio említést tett arról is, hogy fivéreinek kívül megtérítette édesanyját, továbbá családjakkal együtt másik két nővérét és két kisebbik fivérét is. Ezenkívül huszonhét haldokló erdélyi örményt térített át a római katolikus hitre. Az általa létrehozott vasárnapi iskola eredményeként még további huszonöt gyermek lett ró-

¹⁷ APF SC FA vol. 3. fol. 468r–469/v

¹⁸ APF SC FA vol. 3. fol. 465r, 468r

¹⁹ APF SC FA vol. 3. fol. 468/v

²⁰ APF SC FA vol. 3. fol. 469r. Ld. erről: BÁRÁNY, 1888. 67–68.

²¹ APF SC FA vol. 3. fol. 469r

²² Oxendio családja még 1668-ban Minas püspökkel együtt menekült el Moldvából (pontosabban Botoşani városából) Erdélybe. APF SC FA vol. 3. fol. 469r

²³ A *Fidelis relatio* című dokumentum szerint Oxendio apja, Luca Virziresco (1614–1661) nem csupán egy gazdag kereskedő, hanem a moldvai Botoşani város örmény bírása (*azgapet*) is volt. Ld. erről: ELTE EKK CH vol. 21. pag. 82.; SZÁVA, 2003. 130.

mai katolikus.²⁴ Ez jelentős mértékben megkönnyítette, hogy a többi örmény család áttérjen a katolikus hitre, akik Besztercén és a környező falvakban szintén a katolikus vallásra történő áttérésért kezdtek „kampányolni.”²⁵

Oxendio két idősebb fivérének segítségével 1686 őszén tárgyalta Minas püspökkel is, és meggyőzte őt, hogy utazzon el vele Lembergbe, ahol az esetleges egyházi unióról folytathat tárgyalásokat Hunanean érsekkel és Pallavicini varsói nunciussal.²⁶ A püspök végül kötélnek állt, de lépésének valós indítékait egyelőre még nem sikerült teljes bizonyossággal tisztázni. Oxendio mindenesetre nagy reményeket fűzött ehhez a találkozóhoz és abban bízott, hogy Minas püspök és Hunanean érsek származásuk okán (ugyanis mindkét örmény főpap ugyanazon tartományból, T'oxat'ból származott) könnyedén meg tud egyezni a vallási egyesülésben.²⁷

Minasnak határozott, elutasító álláspontja volt a katolicizmusról, de a tárgyalásoktól ennek ellenére mégsem zárkózott el.²⁸ A misszionárius Oxendio mindenesetre nagyon bízott abban, hogy képes lesz áttéríteni a püspököt. Ebben látta ugyanis missziója fő sikerét.²⁹ Viszont jelentésében azt is megjegyezte, hogy amennyiben Minas nem mutatna hajlandóságot az unió megkötésére, akkor maga a Szentszék nevezzen ki unitus püspököt az erdélyi örmények élére.³⁰ Ezzel kapcsolatban nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy Oxendio ekkor már magára gondolhatott, és vélhetően be akarta biztosítani magát abban az esetben, ha Minas nem mutat hajlandóságot az unió elfogadására.³¹

A közismert történeti hagyomány szerint Minas püspök az 1686. év végén (Oxendio missziós háttér munkájának köszönhetően) Lembergbe távozott, majd tárgyalásokat folytatott az unióról. A püspök 1686-ban az egész erdélyi örmény közösség nevében letette a római katolikus hitvallást Opizio Pallavicini (megh. 1700) varsói nunciussal és Hunanean örmény unitus érsek kezébe. A katolikus hitvallás letételét követően Erdélybe készült visszatérni híveihez, de a hazafelé vezető úton – az 1686. év legvégén – az idős örmény püspök váratlanul megbetegedett és elhalálozott.³²

Ezt a katolikus hitvallást – első pillantásra – a budapesti Egyetemi Könyvtár Hevenes Gyűjteményében őrzött, 1693-ban egy ismeretlen szerző által írt *Fidelis relatio* című kézirat, valamint Rudolf Bzensky (1651–1715) Erdélyben tevékenykedő cseh-morva jezsuita misszionárius 1694-ben és 1701-ben készült leírásai támasztották alá. A kritikai elemzések során – elsősorban Molnár Antal Rudolf Bzenskyvel kapcsolatos kutatásainak köszönhetően – fény derült arra, hogy e dokumentumok mögött maga Oxendio *Virziresco* állt, mint adatközlő.³³ Sőt, ezt a ka-

²⁴ APF SC FA vol. 3. fol. 469r

²⁵ APF SC FA vol. 3. fol. 469r

²⁶ APF SC FA vol. 3. fol. 469r

²⁷ PETROWICZ, 1988. 1.

²⁸ APF SC FA vol. 3. fol. 469r

²⁹ APF SC FA vol. 3. fol. 469r

³⁰ APF SC FA vol. 3. fol. 469r

³¹ APF SC FA vol. 3. fol. 469v

³² Gregorio Petrowicz szerint Minas püspök 1687. év januárjában hunyt el, de ezt a megállapítását egy dokumentummal sem tudta igazolni és alátámasztani. Ld. erről: PETROWICZ, 1988. 78.

³³ ELTE EKK CH vol. 16. pag. 32.; ELTE EKK CH vol. 21. pag. 83.; ELTE EKK CH vol. 23. liber v. cap. (Oldalszámozás nélkül.); ELTE EKK CH vol. 29. pag. 346.; Ld. erről: MOLNÁR, 2007. 26.; NAGY, 2008. 261.; MOLNÁR, 2009. 222.; NAGY, 2009. 103.

tolikus hitvallást néhány, az erdélyi örmények egyháztörténetéről szóló monográfia is mindenféle fenntartás és ellenőrzés nélkül átvette.³⁴

A Propaganda Fide történeti levéltárában őrzött dokumentumok azonban csak Minas tárgyalásairól és haláláról emlékeztek meg, annak konkrét eredményeiről viszont nem. A missziós intézmény iratai között nincs olyan hivatalos vagy félhivatalos irat sem, amely azt támasztaná alá, hogy Minas letette volna a katolikus hitvallást.³⁵

Pallavicini varsói nunciustól nem áll rendelkezésünkre semmilyen hivatalos jelentés, továbbá egyetlen kútfő sem erősíti meg azt sem, hogy Minas személyesen találkozott volna a nunciussal. Sőt a Vatikáni Titkos Levéltár (*Archivio Segreto Vaticano*) bécsi és varsói nunciaturára vonatkozó iratai a találkozóról egy szót sem szólnak.³⁶ Következésképp 1686–1687 közötti esztendőkről az erdélyi örményekkel kapcsolatban nincs semmilyen olyan információ, vagy missziós jelentés, amely akár megerősíthetné a Minas katolikus hitvallásával kapcsolatos értesüléseket.

Hunanean érsek most kiadásra kerülő két levele, amelyeket a Propaganda Fide titkárához, Edoardo Cybóhoz, illetve a szentszéki missziós intézmény bíborosaihoz juttatott el, is megemlékezik Minas püspökről és Oxendio Virzirescóról. Ezekben az érsek az erdélyi örmények körében végzett misszióról számolt be, amelyben kiemelte, hogy Oxendio a nagy megpróbáltatások ellenére kiváló munkát végzett az erdélyi örmények körében. Hunanean Minasról szólva azt nem erősített meg leveleiben, hogy 1686 végén katolikus hitvallást tett volna le Lembergben. Az érsek csupán annyit említett, hogy Minas, a Moldvából Erdélybe menekült örmények püspöke elhalálozott, és utódlásáról az erdélyi örmény közösség körében heves viták folytak.³⁷

Hunanean Minas halála miatt feltételezhetően inkább azon aggódott, hogy Erdélyben az örmények között nincs püspök, és így eluralkodhat közöttük a fejtelenség. Ezért leveleiben arra tett javaslatot, hogy a Szentszék a közeljövőben nevezze ki az unitus Oxendiót, vagy más arra alkalmas örmény unitus egyházi személyt az erdélyi örmények apostoli adminisztrátorának vagy vikáriusának.³⁸ Sőt Hunanean érsek két levele azt is sugallhatja, hogy esetleg Oxendio legyen a közeljövőben az erdélyi örmények unitus püspöke. Mindezt abból a megfontolásból ja-

³⁴ LUKÁCSY, 1859. 67–68.; KAMENIC, 1896. 127.; HODINKA, 1909. 2–3.; KARÁCSONYI, 1985. 219–220.; PETROWICZ, 1988. 82.

³⁵ Andrea Santa Croce (1656–1712) varsói nuncius (1690–1696 között varsói, 1696–1700 között bécsi apostoli nuncius), címzetes seleuciai érsek 1695-ben a Propaganda Fide bíborosaihoz írott levelében Oxendio missziója kapcsán megemlékezett Minas püspök 1686. évi leMBERGI tartózkodásáról, arról viszont, hogy a püspök katolikus hitvallást tett volna le, egy szót sem szólt. APF SC FA vol. 4. fol. 374r–375/v.

³⁶ Minas katolikus hitvallásáról sem a Propaganda Fide történeti levéltárában, sem pedig a Vatikáni Titkos Levéltárban nem találtunk megbízható információkat. A varsói nunciatura ide vonatkozó anyagában egyetlen apró hivatkozás sincs. A püspökről szóló információnak igyekeztünk utánanézni az Athanasius Welikyj által kiadott forráskötetben is; azonban itt sem jártunk sikerrel. A varsói apostoli nunciatura anyagát ugyanis 1683-cal bezárólag adták ki. Ld. erről bővebben: WELIKYJ, 1969.; Athanasius Welikyj másik forráskiadványában, amelyben a Propaganda Fide Lengyelországra, Belorussziára és Ukrajnára vonatkozó hivatalos aktáit adta ki, sem találtunk Minasról anyagot. Ld. erről: WELIKYJ, 1954.

³⁷ APF SC FA vol. 3. fol. 434r, 498r

³⁸ APF SC FA vol. 3. fol. 434r, 498r

vasolhatta, hogy I. Eliazár (1682–1691) örmény egyházfő 1686 végén külön keleti, azaz örmény apostoli püspököt szentelt fel, és Erdélybe kívánta őt az elhunyt Minas püspök helyére küldeni.

Hunanean érsek javaslata egybecsengett Oxendio elképzeléseivel és szándékaival is. Hiszen 1686-ban írt jelentésének utolsó passzusában az erdélyi örmények uniójára abban látta a garanciát, hogy a Szentszék örmény unitus püspököt nevez ki az élükre.³⁹

Az unitus örmény egyháztörténet-író Step'anos Step'anosean Țošk'ay (1670–1739) címzetes hymeriai püspök kronológiájában szinte szóról szóra ugyanazt említi, mint amiről Hunanean már beszámolt leveleiben. Csak Minas halálának pontos körülményeit tisztázta: ugyanis Țošk'ay információi szerint Minas püspök évek óta vesekőbántalmakban szenvedett, és Lembergől hazatérőben a Kárpátokban rosszul lett, és elhunyt. Azt viszont, hogy a katolikus hitvallást Minas püspök letette volna, egyáltalán nem erősítette meg.⁴⁰ Hunanean két, most kiadásra kerülő levele, valamint az unitus történetíró Țošk'ay feljegyzése voltaképpen azt tanúsítják, hogy az uniós tárgyalások Minas püspökkel eredménytelenül zárultak.

A szentszéki levéltárakban őrzött iratok közül nem is olyan rég bukkant elő Minas püspök 1686-ban, többek között a Hunanean érsekkel folytatott tárgyalásairól írott levele. A dokumentumban fontos momentumként az szerepelt, hogy Minas két klasszikus örmény nyelvű kódexet vitt magával: az egyik az örmény apostoli egyház homíliagyűjteményét, a *Čaręntirt*, valamint az örmény egyházatyák életrajzát és tanítását tartalmazó kötetet, a *Haranc'vark'*öt. A püspök e két kódex alapján igyekezett magyarázni az örmény apostoli egyház egyetemességét és igazhitűségét, amelyeket mind a katolikusok, mind az ortodoxok – a 451. évi khalkédóni egyetemes zsinat tanítása alapján – pontatlanul schismatikusnak vagy eretneknek tartottak. Azaz Minas püspök szerint az ő hite az örmény apostoli egyház szemszögéből nézve katolikus és ortodox is volt, így nem értette, hogy őt és erdélyi örményeit miért akarják katolikus hitre áttéríteni.⁴¹

Minas püspök levele tulajdonképpen azt támasztja alá, hogy Lembergben az örmény apostoli püspök és Hunanean érsek között valójában nem uniós tárgyalások folytak, valószínű, hogy Minas Lembergben inkább hitvitákat folytatott, és nem katolikus hitvallást letenni ment, ahogy azt korábban Oxendio vagy Hunanean szerették volna az örmény apostoli hitű püspökből kicsikarni.

Minas katolikus hitvallásának cáfolatát továbbá megerősíti az az ugyancsak 2008-ban, a Propaganda Fide történeti levéltárából előkerült dokumentum is, amelyet maga Oxendio 1687-ben írt lemergi tartózkodása alkalmával. Az örmény unitus misszionárius a levelet a Propaganda Fide bíborosainak címezte, amelyben Minasról megjegyezte, hogy a püspök eretnekként és nem unitusként hunyt el az 1686. év legvégén. Úgy látta, hogy Minas halálával a római katolikus egyház számára kedvező alkalom nyílhat az unió kiteljesítésére, valamint az örmény unitus püspökség majdani felállítására Erdélyben.⁴²

³⁹ APF SC FA vol. 3. fol. 434/v., 469/v

⁴⁰ Țošk'ay, 1964. 186.

⁴¹ APF SOCG vol. 532. fol. 456r–457r; E dokumentum másolata megtalálható még: ASV ANV vol. 196. fol. 219r–220r. Ld. erről: NAGY, 2009. 110–111.

⁴² APF CU vol. 3. fol. 472/r–v

Oxendio ráadásul 1688. május 2-án újabb jelentést írt Edoardo Cybónak, amelyben ismételtlen összefoglalta az 1685–1687 között Erdélyben elvégzett hittérítői tevékenységét. A misszionárius újfent beszámolt Minas püspök haláláról, de azt is leírta, hogy az örmény püspök közvetlenül Lembergbe történő elutazása előtt, 1686 végén konfliktusba került vele, mert a misszionárius meg akarta az örményeknek tiltani, hogy akár a templomokban, akár a magánházaknál keleti, apostoli örmény szokás szerinti liturgiát tartsanak.⁴³

Minas katolikus hitvallásával kapcsolatban Oxendio viszont maga volt az ellentmondás. Először is az 1685–1688 között az Szentszékhez elküldött jelentéseiben egy szót sem szólt arról, hogy Minas püspök katolikus hitvallást tett volna le Lembergben.⁴⁴ Misszionáriusi beszámolóiban csupán a püspökkel történt konfliktusairól számolt. Az 1690-es években Oxendio viszont a *Fidelis relatio* című dokumentum ismeretlen szerzőjének és Rudolf Bzensky jezsuita páternek már Minas püspök konkrét katolikus hitvallásáról számolt be. Így Oxendio Minas halála után utólag egy legitimációs változatot is kreálhatott magának, amellyel azt kívánta bizonyítani, hogy egyedül neki volt joga arra, hogy az erdélyi örmények unitus püspöke és apostoli vikáriusa legyen. Következésképp Oxendiónak egyértelmű érdeke lehetett elterjeszteni, hogy Minas 1686-ban letette a katolikus hitvallást, és unitus püspökként halt meg. Mindezt annak érdekében tette, hogy könnyebben megszerezhesse a Szentszék segítségével a majdani unitus püspöki kinevezést.⁴⁵

Hunanean érsek 1687. február 14-i leveleiben dicsérte Oxendiót a korábbi években végzett áldozatos munkájáért és a római katolikus hit terjesztéséért. A levelekből az is kiderül, hogy ekkor már az érsek egyedül az örmény unitus misszionáriust tartotta a legalkalmasabb személynek, hogy keresztülvigye az Erdélyben megtelepedett örmények unióját. Hunanean érsek levelei voltaképp azt is sugallják, hogy Minas halálával végérvényesen elhárult az akadálya annak, hogy Oxendio beteljesítse missziós munkáját az erdélyi örmények körében. Ezért Hunanean azt a kívánságát fogalmazta meg a Propaganda Fidének, hogy a lehető leggyorsabban nevezék ki Oxendiót az erdélyi örmények közé küldendő apostoli adminisztrátornak vagy vikáriusnak. Jelen helyzetben ugyanis nála alkalmasabb, a helyi viszonyokat jobban ismerő személyt az unitus klérus körében nem lehet találni. Hunanean azért is javasolta ezt, hogy Oxendio hatékonyabban és nagyobb hatáskörrel tudja folytatni a már megkezdett hittérítői tevékenységét az Erdélyi Fejedelemség területén.⁴⁶

⁴³ APF SC FA vol. 4. fol. 13r

⁴⁴ Ld. erről: APF SC FA vol. 3. fol. 468/v–469r; APF SC FA vol. 4. fol. 13/r–v

⁴⁵ NAGY, 2009. 111–112.

⁴⁶ APF SC FA vol. 3. fol. 434r, 469r, 498r; Ld. erről még: PETROWICZ, 1988. 79., 86.

Források

1.

Vardan Hunanean leMBERGI ÖRMÉNY UNITUS ÉRSEK LEVELE EDOARDO CYBÓNÁK, A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJA (SACRA CONGREGATIO DE PROPAGANDA FIDE) TITKÁRÁNAK

Lemberg (Łwów), 1687. február 14.
(APF SC FA Vol. 3. Fol. 434/r-v+435/v)

1. Hunanean Lembergbe érkezett, és átvette a főegyházmegye irányítását. – 2. Hunanean érsek maga számára érseki palliumot, pénzbeli juttatást és felhatalmazást kért, ám ezekre választ a Szentszéktől még nem kapott, és éppen ezért újfent kéri az említett kegyek megadását. – 3. Az érsek informálja a Propaganda Fide titkárát, hogy a moldvai örmények Erdélyben tartózkodó püspöke elhunyt, és a hívek egymás között az utódlásáról vitatkoznak. – 4. Arra kéri a titkárt, hogy tegyen mielőbb javaslatot a bíborosoknak, miszerint gondoskodjanak az elhunyt püspök megfelelő utódlásáról, mert állítólag egy Theodorus Vartanowicz nevű örmény keleti püspök akar az erdélyi örmények közé menni. – 5. Hunanean érsek Oxendio Virziresco kinevezését javasolja. – 6. A Johannes Bernatowicz püspök személye körül támadt probléma a leMBERGI ÖRMÉNY EGyháZMEGYÉBEN. – 7. Az érsek úgy ítéli meg, hogy amennyiben Bernatowicz újból felölti illetéktelenül a püspöki öltözetet és címet, akkor a leMBERGI EGyháZMEGYÉBEN minden helyes missziós kezdeményezés elbukhat. – 8. A káros tevékenység elkerülésére az érsek úgy látja, hogy a Propaganda Fide bíborosainak írnia kellene a varsói apostoli nunciának vagy más, egyházi személynek, aki kötelezi a fent nevezett Bernatowiczot, hogy nyilvánosan tegyen katolikus hitvallást, és esküdjön meg arra, hogy a továbbiakban egyszerű papként engedelmeskedni fog a feljebbvalójának, illetve soha nem fogja a püspöki jelvényeket, illetve a címet illetéktelenül használni. – 9. Amennyiben ez nem történne meg, akkor a klérus és a hívek semmiképp sem fognak megbékélni, ugyanis már így is sokan meginogtak unitus hitükben.

Illustrissime ac Reverendissime Domine Domine et Patrone Colendissime!

[1.] Ac veni⁴⁷ Leopolim,⁴⁸ scripsi ad Illustrissimam Dominationem Vestram qualiter statim ac ad me commorantem in Asia⁴⁹ pervenent mandatus redeundi ad meam ecclesiam, illico obtemperatis¹ mandatis et licetsi per periculosissima itinera perveni tamen, et benevole receptus tam ac Emintentissimo Nuntio,⁵⁰ quam etiam a

⁴⁷ Vardan Hunanean kinevezett örmény unitus érsekként Örményországból 1686. október 1-jén érkezett meg Lembergbe.

⁴⁸ Lemberg (Łwów, Ilyvó, Ilov, Lewonopol, Lemberg, L'vov). A mai L'viv város az Ukrán Köztársaság területén.

⁴⁹ Vardan Hunanean leMBERGI érsekké történő kinevezése előtt Epiphania címzetes püspökeként a Közel-Keleten és az anyaországi örmény területeken teljesített misszionáriusi szolgálatot. E címzetes püspöki címet 1675–1686 között töltötte be.

¹ Javítva. A kéziratban: optemperatis.

⁵⁰ Opizio Pallavicini (megh. 1700) 1668-tól Ephesus címzetes érseke, 1668–1672 között firenzei, 1672–1681 között kölni apostoli nuncius. 1686-tól bíboros, 1681–1688 között varsói apostoli nuncius, 1688-tól a Propaganda Fide bíborosa, 1691-től haláláig Spoleto püspöke.

populo possessionem recepi. [2.] In eadem epistola⁵¹ supplicavi Illustrissima Dominatio de pallio archiepiscopali, atque de subsidio, nec non de facultatibus ad quod hucusque nullus habui responsui. Quapropter iterato enixe rogo, ut hanc gratiam mihi elargiri non dedignetur. [3.] Opere pretium duxi etiam hoc proponere Illustrissimae Dominationi Vestrae, tanquam spectans ad meum officium, quod episcopus⁵² moldaviensis^{II} armenorum nunc in Transylvania degentium mortuus sit et populus inter se de successore altercatur. [4.] Unde Illustrissima Dominatio Vestra id quoque proponat, ut quam primum successorem illius episcopati provideant, (quia uti auditur ille Theodorus Vartanowicz episcopus,⁵³ qui Roma fugerat, venturus est ad illum populum, qui magna turbationis fidei catholici fieret causa) praeoccupando locum opportune. [5.] Quod meam opinionem aptiorem domino Auxentio⁵⁴ non video, qui fuit alumnus Collegii⁵⁵ de Propaganda Fide,⁵⁶ cuius zelum catholicae fidei ipsemet ego sum expertus transiens per illas partes, licet sint et in gremio nostrae ecclesiae alii sacerdotes, et si placebit pro nunc saltem vicarium, aut administratorem illius loci eundem facere dignentur, donec maturo consilio Eminentissimi Domini resolutionem sumpserint. [6.] Nec silentio praetereo de novo malo exorto in ista diocesi, nempe de episcopo nominato Bernatowicz,⁵⁷ qui suspensus per quattuor annos fuerat a divinis, propter multas irregularitates et suspicionem haeresis, tandem habuit gratiam ab Eminentissimo, ut uti simplex sacerdos possit celebrare missam absque habitu episcopali, qui incepit conturbare to-

⁵¹ Valójában Hunanean (kinevezett érsekként) az érseki pallium, a pénzbeli segély, valamint az ehhez kapcsolatos felhatalmazások ügyében már több levelet is írt a Szentszéknek.

⁵² Minas Zilifdarean (Ziliftar-oghlu) T'oxat'ec'i vardapet (1610?–1686). 1649-től haláláig a moldvai örmények apostoli (keleti) püspöke. 1668-ban híveivel Moldvából Erdélybe menekült.

^{II} Javítva. A kéziratban: moldaviensis.

⁵³ Toros Teodor Wardanowicz (Wartanowicz) (1652–1700). Lembergi születésű örmény unitus pap. A Collegio Urbano növendéke. A Szentszék 1675-ben Torosowicz mellé rendeli koadjutorként, de hamarosan Torosowicz pártjára áll és Hunanean ellenlébasa lesz. 1681-ben Torosowicz érsek halálakor Konstantinápolyba menekül és megtagadja örmény unitus hitét. 1686-ban az örmény egyházfő Erdély és Moldva örmény keleti rítusú püspökévé nevezi ki és szenteli fel. Hivatalát Hunanean érsek és a varsói nunciátúra ellenállása miatt nem tudja elfoglalni. Végül Francesco Bonesana (prefektus: 1678–1691) prefektus és Giacomo Cantelmi (nuncius: 1688–1690, megh. 1703) varsói apostoli nuncius rábeszélésre Rómába utazik, ahol tisztázza magát a Szent Hivatal vizsgálóbizottsága előtt, majd 1692-ben újból leteszi a katolikus hitvallást a Propaganda Fide bíborosai előtt. Haláláig Rómában tartózkodik.

⁵⁴ Oxendio Virziresco (1654–1715). Erdélyi örmény unitus misszionárius. A római Collegio Urbano növendéke. 1690-től haláláig erdélyi örmények apostoli vikáriusa és unitus püspöke. (Az írországi Aladia címzetes püspöke.)

⁵⁵ Collegio Urbano (*Collegium Urbanum*, *Dpratun Urbanean*), a Hitterjesztés Szent Kongregációjának papnevelője. 1627. augusztus 1-jén alapította VIII. Orbán pápa (1623–1644) *Immortalis Dei Filius* kezdetű bullája alapján. Ld. erről: APF CU vol. 1. fol. 104r–119/v

⁵⁶ Hitterjesztés Szent Kongregációja (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*, *Hawatac'man Taraceloy Surb Miabanut'iuin*). A Szentszék misszióit összefogó és koordináló intézménye. 1622. január 6-án hozták létre XV. Gergely pápa (1621–1622) *Inscrutabili divinae providentiae* kezdetű bullája alapján.

⁵⁷ Johannes Bernatowicz. Lembergi születésű örmény unitus pap, később visszatér az örmény apostoli hitre. Majd 1682-ben I. Izsák (1674–1686) kilikiai örmény katolikosz a lengyelországi Kameniec-Podolski örmény keleti rítusú püspökévé nevezi ki. Hivatalát viszont az örmény unitusok és a katolikus egyház megkérdőjelezték, és csakhamar Lembergből elüldözték. Életéről nagyon kevés információ maradt fenn.

tum clerum et^{III} populum, obloquendo fidem catholicam cum sibi faventibus et licentiosa sua vita scandalum praebendo. [7.] Unde si propter nostra peccata Deus permittat resumere habitum episcopalem vel titulum exterminatio omnium bene coeptorum fieret ista dioecesi. [8.] Huic malo obviandi modum existimo hunc, ut scribant Eminentissimi Domini ad Nuntium vel ad quem videbitur, obligando supradictum faciendi publice professionem catholicae fidei, et obediendi loci ordinario, ut simplex sacerdos, nec unquam resumendi insignia episcopalia aut titulum. [9.] Nisi hic fiat nullatenus habebit pacem clerus nec populus, nam enim multi incepterunt vacillare in fide. Ad hanc dum expecto responsum me commendo^{IV} favori et gratiae Illustrissimae Dominationis Vestrae, cuius gratiae remanebo semper.

Humillimus et obligatissimus servus.

Data Leopoli 14 Februarii 1687 Anno.

Vartanus Hunanian.⁵⁸

Archiepiscopus Leopoliensis Armenorum. Natio Armenorum.

Ex Leopoli, Polonia.

Illustrissimo et Reverendissimo Domino Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Secretario,⁵⁹ Domino Patrono Colendissimo.

Romam.

Ad Sacram Congregationem de Propaganda Fide.

L. S. (papírfelezeset vörös viasz gyűrűpecsét nyoma)

^{III} Kiegészítés.

^{IV} Javítva a kéziratban: comiendo.

⁵⁸ Vardan Hunanean (1644–1715) leMBERGI öRMÉNY unitus érsek. A római Collegio Urbano növendéke. 1675–1686 között Epiphania címzetes püspöke. 1675–1676 között Lembergben érseki koadjutor Nikol Torosowicz érsek mellett. Ld. erről: *ՐՕՏԿ'ԱԿ*, 1964. 183.

⁵⁹ Edoardo (Odoardo) Cybo (1619–1705). 1680–1689 között Seleucia címzetes érseke, 1689–1695 között Konstantinápoly címzetes latin pátriárkája, 1680–1695 között a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkára. 1695-től haláláig bíboros.

2.

Vardan Hunanean leMBERGI ÖRMÉNY UNITUS ÉRSEK LEVELE A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJA (Sacra Congregatio de Propaganda Fide) BÍBOROSAINAK

Lemberg (Łwów), 1687. február 14.

(APF SC FA Vol. 3. Fol. 498/r-v)

1. Hunanean érsek már korábban tájékoztatta a Propaganda Fide bíborosait, hogy megérkezett Lembergbe, és átvette az érsekség irányítását. – 2. Az érsek kéri a Propaganda Fide bíborosait, hogy biztosítsák számára az érseki palliumot, és az ezzel járó felhatalmazásokat. – 3. Az érsek informálja a Propaganda Fide bíborosait Minas T'oxat'ec'i moldvai (erdélyi) örmény apostoli püspök haláláról, továbbá kiemeli, hogy Oxendio Virziresco milyen nagy érdemeket szerzett a térítésekben. – 4. Mivel Oxendiónak egyszerű unitus misszionáriusként még nincs semmilyen címe, Hunanean érsek ezért azt javasolja, hogy a Propaganda Fide bíborosai minél gyorsabban nevezzék ki Oxendiót, vagy más arra alkalmas egyházi személyt apostoli adminisztrátornak, vagy apostoli vikáriusnak a Minas püspök halála miatt megüresedett püspökségbe.

Eminentissimi ac Reverendissimi Domini Domini et Patroni Colendissimi^V!

[1.] Statim ac veni Leopolim, certiores feci Eminentissimas Vestras de adventu meo ac ingressu in possessionem hujus ecclesiae ex benignitate Eminentissimi Vestri. [2.] Mihi concessae licet immento, simul petens humillime, ut sicuti promissum fuit praedecessori⁶⁰ meo habere pallium eadem gratia possem et ego frui. [3.] Nunc autem non praetermitto exponere de obitu episcopi armeni moldaviensis nuncupati Minas vartabieth⁶¹ thochatiensi,⁶² qui cum populo armeno (causa insectationis^{VI} turcarum) simul se transtulerat in Siculiam⁶³ provinciam Transilvaniae, ubi nunc commoratur^{VII} dominus Auxentius alumnus Collegii Propaganda Fide etiam moldaviensis, qui anno praeterito pervenerat illuc, qui multum ibi laborans et pro ecclesia Dei sufferens^{VIII} egregie et laudabiliter se gerit. [4.] Sed quia nullum habet ibi titulum, ideo magnas persecutiones patitur propter fidem catholicam. Unde si videbitur Eminentissimis Vestris, (uti video illum officio dignum), ut saltem habeat pro nunc vicariatum, aut administrationem illius episcopati, antequam^{IX} Eminentissimae

^V Javítva. A kéziratban: Colendissime.

⁶⁰ Nikol Torosowicz (1604–1681). A botrányos és konfliktusokkal terhelt uniójáról elhíresült leMBERGI ÖRMÉNY ÉRSEK. 1627-ben teszi le a katolikus hitvallást.

⁶¹ *Vardapet*: A korabeli Lengyelországban, Moldvában és Erdélyben beszélt örmény dialektus szerint: *vartabed*. A közép-perzsa (*pehlevi*) eredetű jövevényszó az örmény nyelvben. A korai örmény apostoli egyházban a jelentése a keresztény dogma mestere volt. Hunanean érsek korában már a teológia tudósát, doktorát nevezték *vardapet*nek. Minas püspök is vardapet volt, sőt az unitus örmény klérus ezt a terminust a XVII. században átvette.

⁶² Tokat (*T'oxat'*) tartománya a mai Nyugat-Törökország területén

^{VI} Javítva. A kéziratban: infectationis.

⁶³ Székelyföld.

^{VII} Javítva: A kéziratban: comoratur.

^{VIII} Javítva. A kéziratban: sefferens.

^{IX} Javítva. A szövegben: antequem.

Vestrae aliquem idoneum ad hoc inveniant, vel ipsumet^x dominum Auxentium, vel aliquem e gremio nostrae ecclesiae. Interim dum humillime expecto gratiam devotissime, exosculor sacras vestes Eminentissimi Domini Vestri, quoniam sempiternus.^{xi}

Humillimus et obligatissimus servus.

Vartanus Hunanian.

Archiepiscopus Leopoliensis Armenorum.

Datum Leopoli 14 Februarii 1687 Anno.

Eminentissimis ac Reverendissimis Domini Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Cardinalibus, Dominis meis Colendissimis.

Ex Polonia.

Romam.

Ad Sacram Congregationem de Propaganda Fide.

L. S. (vörös viasz gyűrűspecstét nyoma)

^x Javítva. A szövegben: ipsemet.

^{xi} Javítva. A szövegben: sempiternus.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Levéltári források

APF	Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide” (Róma, Olaszország)
	APF ACTA SC = Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide. Vol. 53, 54, 55, 56, 57
	APF CU = Collegio Urbano. Vol. 1, 3
	APF FVC = Fondo Visite e Collegi. Vol. 21
	APF FV = Fondo di Vienna. Vol. 42
	APF LETTERE SC = Lettere e Decreti della Sacra Congregazione. Vol. 72
	APF SC FA = Scritture riferite nei Congressi. Fondo Armeni. Vol. 3, 4
	APF SC FM = Scritture riferite nei Congressi. Fondo Moldavia. Vol. 1, 2
	APF SC FMPR = Scritture riferite nei Congressi. Fondo Moscovia, Polonia e Rutenia. Vol. 2.
	APF SOCG = Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali. Vol. 493, 494, 495B, 496, 497, 532
ASV	Archivio Segreto Vaticano (Città del Vaticano, Vatikán)
	ASV ANV = Archivio della Nunziatura in Vienna. Vol. 196
ELTE EKK	Eötvös Loránd Tudományegyetem. Egyetemi Könyv- és Kézirattár (Budapest, Magyarország)
	ELTE EKK CH = Collectio Hevenesiana. Vol. 15, 16, 21, 23, 29

2. Szakirodalom

BÁRÁNY 1888	BÁRÁNY Lukács: <i>Verzirescul Auxendius</i> . In: <i>I. Arménia</i> 4 (1888) 3. sz. 65–71.
BENDA 2003	<i>Moldvai csángó–magyar okmánytár. 1467–1706</i> . Főszerk. BENDA Kálmán. 2. kiad. Budapest, 2003.
FERRO 2005	FERRO, Teresa: <i>I Missionari Cattolici in Moldavia</i> . Cluj-Napoca, 2005.
HODINKA 1909	HODINKA Antal: <i>A munkácsi görög-katholikus püspökség története</i> . Budapest, 1909.
KAMENIC' 1896	<i>Kamenic': Taregirk' Hayoc' Lehastani ew Rumenioy</i> . [Kamenec'i krónika: a lengyelországi és romániai örmé-

- nyek évkönyvei.] Ašx. (Szerk.) Lewond ALIŠAN. Venetik, 1896.
- KARÁCSONYI
1985
KARÁCSONYI János: *Magyarország egyháztörténete*. 2. kiad. Budapest, 1985.
- K'OLANĴIAN
1967
K'OLANĴIAN, Suren: *Les Arméniens en Transylvanie en X^e–XVIIIe siècle*. In : *Revue des études arméniennes* 4 (1967) 355–376.
- LUKÁCSY
1859
LUKÁCSY, Christophorus: *Historia Armenorum Transsilvaniae a primordiis usque nostram memoriam e fontibus authenticis et documentis antea ineditis elaborata*. Viennae, 1859.
- MOLNÁR
2007
MOLNÁR Antal: *Bzensky Rudolf jezsuita történétíró és az erdélyi örmények*. In: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében* II. Szerk. ŐZE Sándor–KOVÁCS Bálint. Piliscsaba, 2007. 18–28. (*Művelődéstörténeti műhely. Felekezet és identitás*)
- 2009
MOLNÁR Antal: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*. Budapest, 2009. (*TDI Könyvek, 8.*)
- NAGY
2006
NAGY Kornél: *Vardan Hunanean twówi uniált érsek levele 1686-ból a lengyelországi és az erdélyi örményekről*. In: *Századok* 140 (2006) 4. sz. 1007–1019.
- 2008
NAGY Kornél: *Emlékirat az erdélyi örmények egyházáról. (Az 1693. évi Fidelis relatio)*. In: *Történelmi Szemle* 50 (2008) 2. sz. 251–285.
- 2009
NAGY KORNÉL: *Az erdélyi örmény egyházi unió vitás kérdései (1685–1715)*. In: *Történelmi Szemle* 51 (2009) 1. sz. 91–125.
- NISTOR
1912
NISTOR, Igor: *Handel und Wandel in der Moldau. Bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*. Czernowitz, 1912.
- PETROWICZ
1988
PETROWICZ, Gregorio: *La chiesa armena in Polonia e nei paesi limitrofi. Parte terza. 1686–1954*. Roma, 1988. (*Studia Ecclesiastica, 17. Historia, 10.*)
- ŘOŠK'AY
1964
ŘOŠK'AY, Step'anos: *Žamanakagrut'iwn tarekank' ekelec'akank'*. [Step'anos Řošk'ay Kronológiája avagy egyházi évkönyvek.] Ašx. (Szerk.) Hamazasp OSKEAN. Vienna, 1964.

- SZÁVA
2003 SzÁVA Tibor: *Szépvízi magyarörmények nyomában*. Bécs, 2003.
- TÓTH
2002 *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717)*. Ed. István György TÓTH. I. köt. Roma–Budapest, 2002. (*Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Fontes, 4.*)
- VANYÓ
1933 VANYÓ Tihamér Aladár: *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről. 1600–1815*. Pannonhalma, 1933. (*Olaszországi Magyar Oklevéltár, II.*)
- WELIKYJ
1954 *Acta S. C. De Propaganda Fide. Ecclesiam catholicam Ucrainiae et Bielarusjæ spectantia*. II. köt. (1667–1710). Ed. Athanasius WELIKYJ. Romae, 1954.
- 1969 *Nuntiorum Apostolicarum historiam Ucrainae illustrantes*. Ed. Athanasius WELIKYJ. Romae, 1969.

Bujtás László Zsigmond

Vásárhelyi Tőke István levele Bethlen Miklóshoz (1690)

Egy hollandiai peregrinuslevél művelődéstörténeti vonatkozásai

*Studiorum meorum magistro,
Josepho Jankovics sexagenario*

Bethlen Miklós politikai tisztségei mellett az erdélyi református egyházak főgondnoka is volt.¹ Utóbbiból adódóan foglalkozott az erdélyi református kollégiumok különböző pénzalapjainak előteremtésével, azok gyarapításával, amelyek részben a peregrináció (külföldi egyetemjárás) céljait is szolgálták. Sokáig csak feltételezték, hogy neki is voltak külföldre eljutott *alumnusai* (ösztöndíjas diákok), mivel bizonyos diákok külhoni disputációjukat neki ajánlották.²

Az erdélyi államférfi összegyűjtött levelezéséből kiderült, hogy a peregrinációval kapcsolatban fiatalabb fiának, Józsefnek és unokájának, Istvánnak (elhunyt idősebb fia, Mihály fiának) taníttatásáról igen határozott elképzelései voltak. Unokája esetleges külföldi útja kapcsán papírra vetett sorai jól megvilágítják, hogy a főúri patrónusok miért támogatták a családtagjaikat külföldre kísérő *ephorusok* (udvarmester), és ennek fejében mit vártak el tőlük.³

Az utóbbi évek kutatásai újabb adalékokkal szolgáltak Bethlen patrónusi tevékenységére. Ezekből kiderült, hogy fia, József *praeceptor*a (tanító), Diószegi Mihály érdekében ajánlólevelet írt a leideni egyetemre,⁴ sőt a kancellár levelezésének egyik adata alapján nyilvánvaló, hogy a tanítót anyagilag is támogatta.⁵

Mind ez idáig azonban nem került elő olyan levél, amelyet valamelyik alumna külföldről írt Bethlennek. E helyütt egy ilyen levelet tesztek közzé, amelyet Vásárhelyi István írt a frieslandi Franekerből 1690 júniusában. Vásárhelyi alias Vásárhelyi Tőke István személyével kapcsolatban eddig számos, egymásnak ellentmondó állítás látott napvilágot a szakirodalomban. Zoványi Jenő helyesen feltételezte, hogy Marosvásárhelyen tanult, majd 1689-ben beiratkozott a franekeri egyetemre, ahol 1692-ben disputált.⁶ Marosvásárhelyi tanulmányai erdélyi származásra utalnak (ezt a disputációi címlapján szereplő „Transylvano-Ungarus” megjelölés igazolja is⁷), ennek ellenére a franekeri egyetem anyakönyvének kiadásában a szerkesztők a neve mögé zárójelben a „Hungarus” jelzöt illesztették, jollehet az nem szerepel az anyakönyvben.⁸ Az erdélyi peregrinusok adattára – helyesen – er-

¹ E tevékenységére ld. SIPOS, 1993.

² Tornyi György, Leiden, 1680 (RMK III. 3053); Falfalusi József, Franeker, 1689 (RMK III. 3556); Huszti István, Leiden, 1693 (RMK III. 3804); Fogarasi Sámuel, Franeker, 1700 (RMK III. 4178.).

³ JANKOVICS, 1987. 1037., 1129.

⁴ BUJTÁS, 2004. 110.

⁵ JANKOVICS, 1987. 1036.

⁶ ZOVÁNYI, 1977. 680.

⁷ RMK III. 3728, 3729.

⁸ FOCKEMA ANDREAE–MEIJER, 1968. 251.

délyiként tartja számon, és tömör, de addigi legjobb életrajzát adja.⁹ Ennek ellenére a Hollandiában tanult diákok eddigi legteljesebb névsora az 1689-ben beíratkozó „Stephanus M. Vasarhelyi”-t és az 1692-ben disputáló „Stephanus T. M. Vasarhelyi”-t két személyként kezeli,¹⁰ holott egy és ugyanazon hallgató életrajzának két mozzanatáról van szó.

Vásárhelyi a marosvásárhelyi református kollégiumban kezdte tanulmányait 1678-ban, ahonnan a bejegyzés szerint a nagyenyedi kollégiumba ment át.¹¹ Az ot-tani iskola törvényeit 1680-ban írta alá,¹² tanulmányai után Bethlen Miklós fiának, Mihálynak lett a házitanítója,¹³ majd 1689 augusztusában hollandiai peregrinációra indult,¹⁴ és 1689 októberében iratkozott be a franekeri egyetemre. Disputációi alapján bizonyosan tanára volt az id. Johannes van der Waeyen (1639–1701) és Herman Alexander Röell (1653–1718) – mindkettejük neve jól ismert a magyar–holland kapcsolatok történetéből. Első disputációját Bethlen Miklósnak mint patrónusának,¹⁵ a másodikat Bethlen Jánosnak, Miklós unokaöccsének és Bethlen Mihálynak, egykori tanítványának, valamint három enyedi professzorának ajánlotta.¹⁶ Tanítványával peregrinációja idején is tartotta a kapcsolatot, Bethlen Mihály Hollandiába is írt neki,¹⁷ és disputációja ajánlásából kiderül, hogy 1692 márciusában Vásárhelyi tudta, hogy egykori diákja már Németországban tartózkodik.¹⁸ Hollandiából hazafelé tartva Vásárhelyi 1692 májusában az Odera menti Frankfurtban találkozott volt tanítványával.¹⁹ A korábbi praeceptor és egykori növendéke a következő években is számos levelet váltott.²⁰

A rendelkezésre álló adatok szerint a Bethlen család és a házitanítóként működő Vásárhelyi között a szokásos patrónus–alumnus viszonynál szorosabb kapcsolat alakulhatott ki. Erre utal, hogy 1689 márciusában tanácsot adott tanítványa oktatásával kapcsolatban Bethlen Miklós feleségének, Rhédey Júliának,²¹ és fia taníttatásával összefüggésben a kancellár is megemlékezett róla Önéletírásában.²² Mivel a volt praeceptor Bethlen Mihály előtt indult útnak, az is valószínű, hogy egyfajta előfutárként küldték ki a hollandiai terep feltérképezése céljából. Tapasztalatait minden bizonynyal figyelembe is vették, hiszen Bethlen Miklós arra vonatkozó levele, hogy fia el-indulhat Hollandiába, 1692 októberében, tehát Vásárhelyi hazatérését követően érkezett meg az Odera menti Frankfurtba.²³

⁹ SZABÓ–TONK, 1992. 270–271. – Szintén erdélyiként tartja számon, de nem említi hazatérte utáni székelyudvarhelyi rektorságát POSTMA–SLUIS, 1990. 45.

¹⁰ BOZZAY–LADÁNYI, 2007. 81, 83.

¹¹ TONK, 1994. 23.

¹² JAKÓ–JUHÁSZ, 1979. 107.

¹³ V. WINDISCH, 1955. I. 154–155.

¹⁴ TONK, 1994. 23.

¹⁵ RMK III. 3728.

¹⁶ RMK III. 3729.

¹⁷ JANKOVICS, 1971. 345.

¹⁸ „*D. Michaeli Bethlen ... h. t. experientae ac studiorum gratia in Germania peregrino ...*”. Vö. RMK III. 3729.

¹⁹ JANKOVICS, 1981. 21.

²⁰ JANKOVICS, 1971. 344–348.

²¹ JANKOVICS, 1987. 716.

²² V. WINDISCH, 1955. I. 154–155.

²³ JANKOVICS, 1981. 27.

Hazatérte után 1695-től a székelyudvarhelyi református kollégium rektora lett, egyben ő volt a kollégium első olyan tanára, akit professzornak neveztek.²⁴ A rektori kinevezése előtt eltelt három itthoni évét homály fedi, és erre az enyedi kollégium matrikulája sem szolgál adalékkal. A peregrinációjukról hazatért diákjaink itthoni sorsát ismerve arra gondolhatnánk, hogy megmaradt a Bethlen család környezetében, vagy egy kisebb iskola rektori tisztét töltötte be, esetleg valamelyik kisebb egyházközségnél szolgált. Mivel Vásárhelyi 1693-ban kétszer is Székelyudvarhelyről írt levelet Bethlen Mihálynak,²⁵ joggal feltételezhetjük, hogy ott kapott valamilyen állást. Rektorrá való kinevezésében minden bizonnyal szerepet játszott patrónusa, Bethlen Miklós, aki az ottani kollégium gondnoka is volt.²⁶ Professzori tisztségéből következően Vásárhelyi is helyet kapott a kollégium mellé rendelt felügyelő gondnoki testületben, amelyet az 1697. évi kolozsvári országgyűlés alkalmával ülésező főkonzisztórium határozata alapján neveztek ki az erdélyi iskolákhoz, köztük a székelyudvarhelyihez is.²⁷

A Bethlen családdal való kapcsolata később sem szakadt meg. Erre utal, hogy 1708 áprilisában a kancellár mostohaöccse, Bethlen Sámuel (1663–1708) temetésén egyike volt az elhunytat búcsúztatóknak.²⁸

Professzori tisztét 1711-ig töltötte be, jöllehet egy feljegyzés szerint, amely 1707–1708 fordulójának eseményeit foglalja össze, felmerült, hogy Nagyenyedre hívják első lelkésznek,²⁹ erre azonban végül nem került sor. Professzorsága első éveiben volt tanítványa Baczoni Incze Máté (1679–1742), aki később a kolozsvári református kollégium professzora lett.³⁰ Másik tanítványa, Jástfalvi Török György 1711-ben többek között neki ajánlotta az Odera menti Frankfurtban kiadott disputációját.³¹

1711-től haláláig, 1717-ig széki lelkészként szolgált.³² 1712-ben e tisztségéből adódóan küldte meg egyházközsége jogbizonyító iratait az erdélyi főkonzisztóriumnak.³³ A források ellentmondanak egymásnak abban a tekintetben, hogy miért hagyta ott Székelyudvarhelyt. A kollégium egyik történetírója szerint egyrészt azért távozott onnan, mert három diákját egy helybéli mesterember megölésével vádolták és – mint utóbb kiderült – igaztalanul bebörtönözték, amely eset alapján úgy érezte, hogy intézménye kiszolgáltatott, másrészt a városban kitört a pestis.³⁴ Hermányi Dienes József (1699–1763) erdélyi emlékiró szerint életét az alkohol tette tönkre,³⁵ ezért kellett professzori tisztétől megválnia.³⁶ Meggyengült pozícióját jelzi, hogy külföldi tanulmányai és korábbi professzori tisztsége ellenére sem lett a széki egyházmegye esperese (azt a *domidoctus*, azaz itthon tanult) Enyedi Mihály magyardécsei lelkész vezette), pedig erre a tisztségre általában a széki lelkészek

²⁴ Kis, 1873. 25.

²⁵ JANKOVICS, 1971. 344., 348.

²⁶ Kis, 1873. 16., 18., 20. Ld. még SIPOS, 1993. 15.

²⁷ SIPOS, 2000. 43.

²⁸ WESSELÉNYI, 1983–1985. II. 495.

²⁹ PÁPAI PÁRIZ, 1977. 485.

³⁰ TÖRÖK, 1905. I. 103.

³¹ RMK III. 4768.

³² Kis, 1873. 25.; ZOVÁNYI, 1977. 680.

³³ SIPOS, 2000. 63.

³⁴ SZIGETHI, 1825. 38. Ld. még Kis, 1873. 25.

³⁵ Ebben sorsa párhuzamot mutat egykori tanítványával, Bethlen Mihályéval. Vö. JANKOVICS, 1981. 144–145.

³⁶ S. SÁRDI, 1992. 122., 461.

kerültek.³⁷ Ennek ellenére, amikor a bécsi fogságában sínylődő Bethlen Miklós 1716-ban papírra vetette unokájának, az időközben elhunyt Mihály fiának, Istvának tervezett peregrinációjával kapcsolatos elképzeléseit, más erdélyi főpapokéval és professzorokéval együtt Vásárhelyi fiával is számol mint unokája lehetséges ephorusával, ami arra utal, hogy az erdélyi református egyház jövőjéről fogsága ellenére távlatokban gondolkozott.³⁸

Vásárhelyi Tőke azonos nevű fia apjáénál sikeresebb pályát futott be: németországi és hollandiai tanulmányai után 1725-től az enyedi kollégium professzoraként a kísérleti fizika erdélyi oktatásának úttörőjévé vált.

Az apa irodalmi tevékenysége eddig nem volt ismert, jöllehet Nagy Iván szerint írt egy magyar nyelvű könyvet,³⁹ és fennmaradt egy ismeretlen, nyomtatásban is megjelent gyászbeszéde, amelyet Gyulai Ferenc temetésén mondott 1703-ban.⁴⁰ Prédikációit lelkésztársai másolták,⁴¹ és fennmaradt két olyan dokumentum is, amelyek egy kéziratban maradt művének a másolatai.⁴²

Vásárhelyi itt közölt levele híven követi azoknak a peregrinusleveleknek a hagyományait, amelyeket a XVI. század végéről, a XVII. század elejéről és végéről, valamint a XVIII. század első feléből ismerünk. A levélíró visszaütal korábbi leveleire (kifejezve bizonytalanságát azok megérkezése felől), röviden említést tesz egészségi állapotáról, megnevezi azokat a könyveket, amelyeket megbízás alapján vagy ajándékba küld haza, és megadja annak a személynek a nevét, aki azokat hazajuttatja, tudósít az adott város, ország, tágabb értelemben Nyugat-Európa aktuális eseményeiről, beszámol anyagi helyzetéről, a kinti magyarok pénzügyeiről, végül levelét a címzettnek szóló jókívánságokkal zárja.

A levél legfeltűnőbb sajátossága, hogy annak mintegy felét, tehát jelentős hányadát a korabeli nyugat-európai eseményekről szóló beszámoló teszi ki. Ezek a beszámolók az eddig közzétett peregrinuslevelekben nem kaptak ilyen nagy hangsúlyt. A peregrinuslevél természetéből adódóan *informatív* jellegű, és elsődlegesen az a célja, hogy a külföldön tanuló diák beszámoljon patrónusának, tanárainak, szüleinek külföldi tanulmányairól és tudósítson az adott ország és a korabeli Nyugat-Európa történéseiről. Annak oka, hogy Vásárhelyi ezekről ilyen részletesen számol be, minden bizonnyal abban keresendő, hogy célja patrónusa kíváncsiságának kielégítése volt. Magától Bethlen Miklóstól tudjuk, hogy saját peregrinációja befejezése után gondoskodott arról, hogy különböző európai városokban levelezőpartnerei legyenek, akik az adott ország belpolitikai eseményeiről tájékoztatják, mert ezek alakulása nagyon érdekelte.⁴³ A fenti feltételezés helyességét

³⁷ ZOVÁNYI, 1977. 587.

³⁸ JANKOVICS, 1987. 1129.

³⁹ NAGY, 1865. 284.

⁴⁰ *Halotti oratio, melly készítettett Tőke Vásárhelyi István az Udvarhelyi Reformatum Gymnasium Professora által. 1703-dik Esztendőben.* (Lelőhelye: SZTM, ltsz. 197.) – Róth András Lajos szíves közlése. – Az ún. „belőtt” RMK nem ismeri.

⁴¹ NAGY, 1985. 71.

⁴² *Meditationes in Canticum Cantorum Salomonis Concinnatae per Celeberrimum ac Clarissimum Virum, Dominum Stephanum T. Vásárhelyi Professorem Solidissimum nuper in Schola Aeropolitana-norum. Nunc vero recenter exaratur calamo Clementis Rátz in officina sua anno 1719 N. Enyedini.* (Lelőhelye: SZTM, ltsz. 5322.) – Róth András Lajos szíves közlése. Egy másik másolat az OSZK-ban található (jelzete: Quart. Hung. 363).

⁴³ BETHLEN, 1677. F2v; magyar fordításban ld. JANKOVICS, 1987. 1163.

támasztja alá, hogy egy korábban, Bázalból hozzá írt levelében öccse, Pál 1665. október 9-én – ekkor Bethlen Miklós már Erdélyben volt – hasonló részletességgel számolt be neki a nyugat-európai eseményekről.⁴⁴

Érdemes még a levél négy olyan elemére kitérni, amelyek tekintetében egyedi dokumentumnak bizonyul, illetve eddigi ismereteinket új információval egészíti ki.

Vásárhelyi nem adja meg hírei forrását, csak egy lapszéli megjegyzésben említi, hogy az adott hír a legutóbbi „novellákból”, vagyis a korabeli hírlapokból származik.⁴⁵ Arra vonatkozó legkorábbi, de még csak közvetett adatunk, hogy Hollandiában tanuló magyar diákok „novellákat” olvastak, Kornis Mihálytól, Bethlen Péter ephorusától származik 1627-ből.⁴⁶ Expressis verbis, méghozzá *magyarul* először a Leidenben tanuló Haller Gábor naplójában fordul elő 1633-ban,⁴⁷ majd a következő évben a főúri peregrinus a korabeli hírlapok holland megfelelőjét, a *courant* szót is megörökíti,⁴⁸ sőt 1634-ben a novellákat egy latin nyelvű feljegyzésében is megemlíti.⁴⁹ A következő, *latin* nyelvű adat mintegy négy évtizeddel későbből, 1672-ből származik. Horváti Békés János peregrinációs albumában – ellentétben Hallerrel – név szerint is megnevezi azt a hírlapot, amelyet forgatott: az *Oprechte Haerlemse Courant*-t.⁵⁰ Vásárhelyi után hat évvel, 1696 szeptemberében Zalányi Boldizsár, a Nyugat-Európában peregrináló Teleki Pál ephorusa arról számol be Vér Juditnak, az ifjú főúr anyjának, hogy a levelében foglalt hírek a „novellák”-ból származnak.⁵¹ Egy évvel később maga Teleki Pál is feljegyezte kiadásai között, hogy 1697. szeptember 7-én Hágában egy „novelláért” 1 stifert fizetett.⁵²

Vásárhelyi levele tehát a jelenleg ismert legkorábbi, Hollandiából írt magyar nyelvű peregrinuslevél, amelyben a „novellák” előfordulnak.

A levélben említett részletes adatok, konkrét számok arra utalnak, hogy írója valamilyen forrásból dolgozott. Ezt megerősíti előbb említett lapszéli megjegyzése is. Bár nem nevezi meg, feltételezhető, hogy a kor két legjelentősebb hírlapja, az Amszterdamban kiadott *Amsterdamse Courant* vagy a Haarlemben megjelenő *Oprechte Haerlemse Courant* volt a forrása. A két hírlap 1690. április 8. és június 20. közötti számainak áttekintése azt mutatja, hogy az író az *Amsterdamse Courant* említett időszakbeli számaiból merített, ezekkel kimutatható ugyanis néhány szövegegyezés.⁵³ Közülük a legkorábbi 1690. április 8-ról származik, ami azt jelenti, hogy a levélíró több mint két hónap eseményeit foglalja össze.

⁴⁴ JANKOVICS, 1987. 608.

⁴⁵ „a' leg közlebb edaltatott Novellak közt irjak hogy 15. Junii stylo novo, indult el a Király Londinum-ból Hiberniába.”

⁴⁶ „Hirdetik azt is, hogy az angliai király 1200 gyalogot akar az dániai királynak küldeni [...]; az galliai királyt azért bizonyosan mondják, hogy küldet, de mennyi számot, nem írják.” Kornis Mihály levele id. Bethlen Istvánhoz. Leiden, 1627. április 16. Vö. LUKINICH, 1911. 310.

⁴⁷ „Az novellákban olvastam, hogy Neapolishoz két mélyföldre hegy gyult volna meg 25. novbr. ...”. Vö. SZABÓ, 1862. 11. Ld. még 1634-ből származó feljegyzését is: SZABÓ, 1862. 22.

⁴⁸ „Az curantákban írták volt, hogy Rákóczi uram ő nagyságát [= I. Rákóczi György] kívánja az török császár magyarországi királylyá tenni.” Vö. SZABÓ, 1862. 21.

⁴⁹ „Habuimus in novellis de maxima copie navium in ditone Nassoviensi.” Vö. SZABÓ, 1862. 26.

⁵⁰ „9. maji venerunt item in Novellis harlemensibus, quod ...” Vö. PINTÉR, 1990. 51.

⁵¹ „Két rendbeli Novellából hallottuk, hogy a pogányságnak erős viadala volt Magyar Országban a Keresztényekkel ... Ennek a hirnek meg erősítésére most várjuk az harmadik Novellát.” Vö. FONT, 1989. 125.

⁵² FONT, 1989. 301.

⁵³ Az egyezésekre a levél jegyzeteiben hívom fel a figyelmet.

Bizonyos hírek eredetijére nem sikerült az említett két hírlap egyikében sem rábukkanni, aminek több oka lehet. Az egyik, hogy az *Amsterdamse Courant* 1690. április 29. és május 9. közötti számai nem maradtak fenn, a másik, hogy – amint az a levélíró egy elejtett megjegyzéséből kitűnik – más emberek véleményét is közvetíti.⁵⁴ Egy harmadik lehetséges ok, hogy nemcsak újsághíreket, hanem közszájon forgó értesüléseket is továbbított. Kérdés persze, hogy a levélíró az egyetemre történő beiratkozása (1689 októbere) és a levél dátuma között (1690 júniusa) eltelt szűk tíz hónap alatt mennyire sajátította el a holland nyelvet. Ez sem zárja ki azonban a szövegegyezésekből adódó következtetést, hiszen már hosszabb ideje kint levő honfitársaitól, vagy nem magyar diáktársaitól is kérhetett segítséget a hírek fordításához.

Közvetett, de igen érdekes adalékkal szolgál Hollandia XVII. századi erdélyi recepciójához Vásárhelyinek az a megjegyzése, hogy kimenetele előtt Erdélyben mindig azt hallotta: Hollandiában nincsenek koldusok. Ezzel szemben a valóságban azt tapasztalta, hogy igenis vannak, sőt ugyanannyi, mint szülőföldjén. Jellemző és a látszat alapján kialakult téves felfogása volt az erdélyi közvéleménynek, hogy Hollandiában nem voltak koldusok, pedig már Szepsi Csombor Márton megírta, hogy igenis voltak, de nem engedélyezték számukra az utcai koldulást, hanem azt, aki rászorult, azt ispotályba vitték, aki pedig annak ellenére koldult, hogy képes lett volna dolgozni, az a Zuchthausba (dologház) került, hogy megregulázzák.⁵⁵ Hasonló szabályok voltak érvényben Frieslandban is,⁵⁶ és az ország romló gazdasági helyzete volt az oka annak, hogy a Hollandiában járó korábbi peregrinuszok lelkes, az ottani jólétet csodáló beszámolóival szemben Vásárhelyi a növekvő szegénységgel volt kénytelen szembesülni. Különös fintora a sorsnak, hogy a koldusok számának emelkedéséről éppen annak a Bethlen Miklósnak számol be, aki néhány évvel korábban Tótfalusi Kis Miklósnak még lelkesen így ír: „*csak lopd el Hollandiának mesterségeit, és csináljunk Erdélyből kis Hollandiát, míg mind nekem, mind néked egy-egy tonna aranyunk lesz*”.⁵⁷ Vásárhelyi híre azzal a szinte idilli képpel is merőben ellentétes, ahogy Tótfalusi Kis Miklós jellemezte az országot: „*Mert ott curiosusok és könyv- s tudományszeretők az emberek, nem úgy, mint itt. Csak egy közönséges embernek is derék bibliotékája vagyott ott. Mert ott – nem úgy, mint itt – bő a pénz, és így kevésnek tartja afféléért valaki pénzt adni.*”⁵⁸

Ugyancsak figyelmet érdemel az ezt követő, a magyarok pénzügyeivel kapcsolatos passzus, ami egy két évvel későbbi, Bethlen Mihály naplójában szereplő szövegrészlet háttérét világítja meg. A naplóíró soraiból kiderül, hogy az 1692. február 5. és április 2. közötti időszakban „*az ő[ti. Enyedi Gáspár] levele jött ide[ti. az Odera menti Frankfurtba] énhozzám vissza a trajectumi professzorok levelével, mellyben a Rector és Leusden professor Uraimék kérnek vissza 54 tallért.*”⁵⁹ Ebből a szövegrészletből nem világos, miért kérnek vissza pénzt az utrechti professzorok. Vásárhelyi leveléből kiderül, hogy Johannes Leusden (1624–1699), az utrechti egyetem

⁵⁴ „... a sagaxabb emberek itt ugysis velekednek, hogy [a király] egyenesen fog menni Galliaira ...”

⁵⁵ KOVÁCS–KULCSÁR, 1968. 190–191.

⁵⁶ SPAANS, 1997. 89.

⁵⁷ HAIMAN, 1987. 103.; idézi: JANKOVICS, 1999. 69.

⁵⁸ HAIMAN, 1987. 123.; idézi: JANKOVICS, 1999. 69.

⁵⁹ JANKOVICS, 1981. 20.

hébernyelv-professzora, aki köztudottan a magyarországi és erdélyi diákok nagy támogatója volt, és tőlük a „pater Hungarorum” melléknevet kapta, már két évvel korábban is futott a pénze után, vagyis megpróbálta – a levél szerint gyakran hiába – visszaszerezni azokat a kölcsönbe adott pénzeket, amelyekkel a kint tanuló diákokat támogatta. A levél a pénzügyek kapcsán Leusden két, eddig ismeretlen erdélyi levelezőpartnerére is rámutat.⁶⁰ Az egyik maga Vásárhelyi, a másik névrokona, Vásárhelyi Molnár István (1654–1728), az erdélyi református egyházkerület későbbi püspöke, aki Leusden jótekönyködésére – mint a levélből kitűnik – nem bizonyult méltónak.

Bár nincs bizonyítékunk arra, hogy Bethlen Miklós ismerte Leusdent, mégis nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy ez volt a helyzet. Peregrinációja során Bethlen ugyanis több mint egy évet töltött Utrechtben, és bár nem nevezi meg tanárai között (ami érthető, hiszen Leusden hébert tanított), minden bizonnyal találkozott vele. Bethlen utólag nyilván arról is értesült, hogy *Apologia Ministrorum* című művének 1677-es utrechti kiadását a professzor segítette,⁶¹ így nem véletlen, hogy fia, Mihály nyugat-európai peregrinációja során felkereste Leusdent, és levelezett vele.⁶² Vásárhelyi tehát olyan személyt említ levelében, akit Bethlen szinte biztosan ismert.

A levelet záró sorok az előbbieknél is fontosabb művelődéstörténeti újdonsággal szolgálnak. A magyarok rossz fizetési moráljának kapcsán Vásárhelyi megemlíti az amszterdami *bibliopolákat*, vagyis könyvkereskedőket, akikhez a magyarok betérnek vásárlás céljából, és közülük sokan nem egyenlítik ki számláikat. Eddig is sejtettük, hogy a Hollandiában járó diákok nyomdászokkal és könyvkereskedőkkel kerültek kapcsolatba – ez a két foglalkozás akkortájt még nem minden esetben vált el egymástól –, illetve náluk vásároltak.

Legkorábbi idevonatkozó adatunk Szepsi Csombortól származik, aki az 1618-as év eseményei között említi, hogy gyakran betért az *Officina Plantinianába*, vagyis Christoffel Plantijn (1520 k.–1589) antwerpeni nyomdász és könyvkereskedő leideni lerakatába.⁶³ Az itteni telephelyet 1583 és 1619 között a Raphelengius család vezette,⁶⁴ a magyar peregrinus tehát a család valamelyik tagjával találkozott. Johannes Cornelius Wourdanus leideni nyomdász, aki 1622 és 1630 között működött Leidenben, 1627-ben egy nála kiadott magyar nyelvű kötetben⁶⁵ a fordítóhoz, Salánki Györgyhöz üdvözlőverset írt, amelyben a megszólítottat *convictorának* (asztaltárs) nevezi, tehát személyesen ismerték egymást. Bár jelenleg nincs konkrét bizonyíték arra, hogy Wourdanus könyvkereskedőként is működött, a korabeli szokások alapján szinte biztosan ez volt a helyzet.⁶⁶ Diószegi Kalmár Pál (1628/29–1663) leideni disputációit, amelyek közül az első 1652-ben, a második 1654-ben jelent meg Johannes és Daniel Elzevier officinájában, többek között barátjának, Petrus Leffen bibliopolának ajánlotta,⁶⁷ ami szintén arra utal, hogy ismerték egymást.

⁶⁰ Eddig ismert levelező partnereit ld. BUJTÁS, 1994. 79.

⁶¹ LAMPE–DEBRECENI, 1728. 486.

⁶² JANKOVICS, 1981. 49.; JANKOVICS, 1971. 345., 347.

⁶³ KOVÁCS–KULCSÁR, 1968. 195.

⁶⁴ HOFTIJZER, 2007. 92.

⁶⁵ *Rotterdamii Rézmannak Az keresztyen vitességet tanito kezben viseleo Ko'nyvecskeie*. Leiden, 1627. (RMK I. 563 = RMNY 1393).

⁶⁶ Prof. Dr. P. G. Hoftijzer (Universiteit Leiden) szíves közlése.

⁶⁷ RMK III. 1806, 1896.

Az előbbi konkrét adatok mellett joggal feltételezhető, hogy magyar szerzők Hollandiában megjelent, magyar és latin nyelvű munkái kapcsán volt kapcsolat a Hollandiában tartózkodó peregrinus-szerző és a nyomdász-könyvkereskedő között.

Magyar nyelvű peregrinuslevélben először Bethlen Pál, Miklós öccse nevez meg két holland könyvkereskedőt 1665-ben. Pál, aki bátyja hazatérte után még tovább peregrinált Nyugat-Európában, 1665. november 6-án Strasbourgból írt levelében egy Blau és egy Leffen nevű személyt említ Bethlen Miklós könyveinek hazaszállítása kapcsán.⁶⁸ Itt valójában Joan Blaeu nyomdászról és könyvkereskedőről, valamint a korábban említett Pieter Leffernről van szó. Az, hogy a két személy neve mellett nem említi meg foglalkozásukat, arra utal, hogy Miklós, a bátyja is közvetlenül vagy közvetve ismerte őket. Annál is inkább, mert igen valószínűnek tűnik, hogy Bethlen Miklósnak része volt apja, Bethlen János Erdély-történetének⁶⁹ hollandiai kiadásában,⁷⁰ amely Joan Blaeu officinájában jelent meg.

Horváti Békés latin nyelvű peregrinációs naplójában feljegyzi az általa Hollandiában vásárolt számos könyv árát⁷¹ (ezek közül egyet bizonyosan Amszterdamban szerzett meg⁷²), de a többinél nem tünteti fel, hogy hol vette azokat. Bethlen Mihály 1694-ben röviden szintén feljegyzi, hogy a június 5. és 15. közötti időszakban, Amszterdamban könyveket vásárolt,⁷³ és bár nem részletezi a körülményeket, azokat könyvkereskedőnél kellett beszereznie.

Teleki Pál peregrinációjának fennmaradt dokumentumegyütteséből kitűnik, hogy az ifjú főúr több holland városban is vett könyveket.⁷⁴ Feljegyzései között 1697-ből, tehát Vásárhelyi levele keletkezési dátumánál hét évvel későbből két adat található holland könyvkereskedőkre: az egyik egy Vestenius nevű amszterdami könyvkereskedőre vonatkozik,⁷⁵ akinek Teleki csak vezetéknevét adja meg, de nem említi foglalkozását.⁷⁶ Ugyancsak megörökíti feljegyzései között az utrechti Lobé bibliopolánál⁷⁷ tett látogatását, vagyis a második esetben már megadja az illető szakmáját is.⁷⁸

Vásárhelyi levele tehát a jelenleg ismert legkorábbi, Hollandiából írt magyar nyelvű peregrinuslevél, amelyben a bibliopolákat említik.

Vásárhelyi Tőke István Bethlen Miklós második olyan alumnusa, akinek hollandiai peregrinációjára vonatkozó dokumentum maradt fenn. Míg a Diószegi Mihálynak, a kancellár második fia, József praeceptorának egyetemjárásával kapcsolatos iratok főleg patrónusi tevékenységére vetnek fényt, addig az első fiát tanító Vásárhelyi Tőke levele a hollandiai peregrináció néhány fontos művelődéstörténeti vonatkozását világítja meg.

Az itt közreadott levél az előbbieken kívül két szempontból is kiemelkedő a Hollandiából írt peregrinuslevelek történetében: jelenleg egyedülként vezet át a

⁶⁸ JANKOVICS, 1987. 609.

⁶⁹ BETHLEN, 1664.; magyar fordítását ld. BETHLEN, 1993.

⁷⁰ BENE, 1994. 143.

⁷¹ PINTÉR, 1990. 36–37., 82–83.

⁷² „*Amstelodami Lexicon Cocceji etc. Tall 4.*” Vö. PINTÉR, 1990. 36.

⁷³ JANKOVICS, 1981. 106.

⁷⁴ FONT, 1989. 291–292.

⁷⁵ Wetstein, Henricus, 1676 és 1709 között könyvkereskedő Amszterdamban. Vö. GRUYS–BOS, 1999. 130.

⁷⁶ „*Vestenius Uramnál hagtam egy Londinumi editioi (!) Bibliat kötetni.*” Vö. FONT, 1989. 294.

⁷⁷ Lobé, Balthasar, 1683 és 1697 között könyvkereskedő Utrechtben. Vö. GRUYS–BOS, 1999. 84.

⁷⁸ „*Ket Packet Könyveknek be csinialasaert adtam Lobe Bibliopolanak Stif. 12.*” Vö. FONT, 1989. 314.

XVII. század elejéről fennmaradt levelektől a század végéről ismertekhez – majd hét évtizedes, fájdalmasan nagy úrt áthidalva –, és művelődéstörténeti vonatkozásaival mintegy megelőlegezi Bethlen Mihály útinaplóját, valamint a Teleki Pál és társai egyetemjárására vonatkozó irategyüttest.

Forrás

Vásárhelyi Tőke István Bethlen Miklósnak

Franeker, 1690. június 22.

(ENML, T, VaSZ)

Ajánlom mint Uramnak alázatos szolgálatomat Uram k[elg]yellm[e]ldnek, hogy I[ste]n T. Uram k[elg]yellmedet maga Házának es Hazánknek javára hoszszu egesseges, bekesseges elettel szeresse, szerelmesivel edgyütt szivből kívánom.

T. Uram ez helyben valo megh telepedésem után, sok izben irtam k[elg]yellmednek, mint mentenek légyen leveleim a' felől bizontalan vagyok. En I[ste]nnek neve aldassek most szenvedhető állapotallal vagyok, noha a' felső egy néhány napok alatt, egessegemben szenvedtem változást, de már abbol a' gonoszbol I[ste]n k[elg]yellméből fel epültem. Im Uram Tiszt. Bándi Samuel⁷⁹ Uram által küldöttem Puffendorffii de rebus Europaeis Historiam,⁸⁰ es Boxhornii Institutiones Politicas cum Notis G. Hornii,⁸¹ itiletem szerént az Urfi⁸² számára nem léznek haszontalannak. Küldöttem volna Uram többeketis mivel még nallam penz jól maradt, de semmi nevezetes munka nincsen de rebus modernis;⁸³ ide járul hogy T. Bándi Uramnakis nagy terhe léven, nem akaram nemis lehet tőllünk sokkal terheltetni. A' mostan itt fen forgo dolgok közül nevezetesbek ezek: Az Angliai Király⁸⁴ es Parlamentum a' Helvetica Resp. Reformatus Cantonokkal, confoederalt, a' mostani Király es Királyne⁸⁵ holtok után 15. esztendőig, adnak a' Helvetusok 4000 – négy ezer embert a' Kiralynak, maga es az Ország oltalmára, de olyan conditioval hogy külső ellensegre offensive⁸⁶ ne vihesse. A' Király két milliokat Philippicorum⁸⁷ té-

⁷⁹ Bándi Sámuel, előbb Kolozsváron, majd 1686-tól Nagyenyeden tanult, 1687-ben iratkozott be a franeker egyetemre. Tótfalusi Kis Miklós 1691-ben rá bízta matricáit, azok azonban elkallódtak. Vö. SZABÓ-TONK, 1992. 241. – Franekerben kiadott munkájának előszava 1690. június 1-jén kelt (RMK. I. 1383), ekkor tehát még ott volt.

⁸⁰ Puffendorf, Samuel, *Introductio ad historiam praecipuorum regnorum, et statuum modernorum, in Europa*. A mű eredetileg 1682-ben a Majna menti Frankfurtban németül jelent meg *Einleitung zu der Historie der vornehmsten Reiche und Staaten, so jetziger Zeit in Europa sich befinden* címmel. Latin fordítása ugyanott látott napvilágot 1688-ban. – Puffendorft Bethlen személyesen is ismerte, mivel peregrinációja során 1661/62-ben hallgatója volt Heidelbergben. Vö. V. WINDISCH, 1955. I. 181.

⁸¹ Boxhorn, Marcus Zuerius van, *Institutiones politicae, cum commentariis ejusdem et observationibus G. Hornii*, Amstelodami, 1668. – Boxhornnak is voltak magyar kapcsolatai. Diákjai közé tartozott Haller Gábor, aki 1634-ben lett a leideni professzor tanítványa. Vö. SZABÓ, 1862. 23.

⁸² Bethlen Mihály, Bethlen Miklós fia

⁸³ de rebus modernis = a mostani dolgokról

⁸⁴ Orániai (III.) Vilmos (1650–1702), 1689-től Anglia és Írország királya

⁸⁵ Stuart (II.) Maria (1662–1694), 1677-től III. Vilmos felesége

⁸⁶ offensive = támadó szándékkal

⁸⁷ Philippicorum = angol font

szen le zalogba nallok.⁸⁸ Az Ordok⁸⁹ a' Király⁹⁰ es Amsterdamiak közt tamadott dissidiumot⁹¹ componáltak,⁹² ezek engedték a' Királynak authorit[al]tem Pronunciandi Magistratus⁹³ Amsterdamba, mint már regen obtinealta⁹⁴ volt, egyeb tölle halgato Provinciákba, egyedül Amsterdam reluctalván⁹⁵ mind ez ideig.⁹⁶ Régen vagyon már hire hogy szemelnye szerint fogna menni Hiberniaba⁹⁷ Jacobus⁹⁸ ellen a' Király de még eddig semmi nem tólt ez dologba,¹ noha a sagaxabb⁹⁹ emberek itt ugysis velekednek hogy egyenesen fog menni Galliara, es tsak praetextus¹⁰⁰ volna a Hiberniaba valo menetel, mivel vagyon elég hada, es Jacobus ellen sok nem kíván-tatik, kivált mivel a Hibernusokis a Gallusok insolentiait¹⁰¹ meg unván, meg idege-nedtek tölle. De ez meg bizontalan levén, az idő vagy confirmallya,¹⁰² vagy külön-ben tanitya.¹⁰³ A' bizonyos hogy az exulans Gallusok az odalaba vadnak a Királynak, es Galliabannis a Neo-Catholicusok közül sokan favealnak¹⁰⁴ neki. Nem regen 600. Neo-Catholikusokat vagatott le a' Gallus,¹⁰⁵ kik felől az a' hir hogy vala-mit molialtak¹⁰⁶ alattomba, a' többbit penig kikkel eddig gyengébben bánt, Misere erőszakkal kenszeritti. A' Rhenus¹⁰⁷ mellet hallatik hogy vagyon mint egy 30000ni Nemet tábor, es Philippiburgumnál¹⁰⁸ meg annyi Gallus,¹⁰⁹ es hogy a Delphinus¹¹⁰ utba vagyon ujjabb haddal, a' Belgák¹¹¹ hadaiis Flandriában gyülekeztek,¹¹² de még eddig semmit nem tentáltak,¹¹³ nincsenis semmi hire mit fognak tentálni. Nem régen

⁸⁸ A hír forrása az *Amsterdamse Dingsdaegse Courant* 1690. április 25-i száma, ahol részletesen ismer-tetik az ügylet feltételeit.

⁸⁹ A Staten-Generaal, a holland köztársaság parlamentje.

⁹⁰ Orániai Vilmos angol és ír királyi címe mellett több holland tartomány helytartója is volt.

⁹¹ dissidiumot = viszályt

⁹² componáltak = megoldották, eligazították

⁹³ A városi tanács kinevezésének jogát.

⁹⁴ obtineálta = megkapta

⁹⁵ reluctalván = szembeszállván, ellenállván

⁹⁶ Amsterdam önállóságának korlátozását látta abban, hogy fel kell terjesztenie Vilmosnak a városi tanács kinevezendő tagjainak nevét, de végül mégis meghátrált.

⁹⁷ Írország

⁹⁸ II. Jakab (1633–1701), 1685 és 1688 között Anglia, Írország és Skócia királya, Stuart (II.) Mária apja, III. Vil-mos apósa, aki miután 1688-ban megfosztottak trónjától, francia támogatással próbálta azt visszaszerezni.

¹ A lap szélén beszúrva: *Minekutánna ezt irtam volna, a' leg közlebb edaltatott Novellak közt írják hogy 15. Junii stylo novo, indult el a Király Londinumbol Hiberniaba.* A hír forrása az *Amsterdaem-se Dingsdaegse Courant* 1690. június 20-i száma.

⁹⁹ sagaxabb = élesebb eszű

¹⁰⁰ praetextus = ürügy, látszat

¹⁰¹ insolentiait = szertelenségeit

¹⁰² confirmallya = megerősíti, megmutatja

¹⁰³ III. Vilmos 1690. július 11-én, az írországi Boyne folyó melletti csatában legyőzte II. Jakabot.

¹⁰⁴ favealnak = támogatják

¹⁰⁵ A hír forrása az *Amsterdamse Saturdaegse Courant* 1690. április 8-i száma.

¹⁰⁶ molialtak = terveztek

¹⁰⁷ Rajna folyó

¹⁰⁸ Philipsburg, város Baden-Württemberg tartományban, Baden-Baden közelében.

¹⁰⁹ A franciák és németek létszámára vonatkozó adatokat ld. az *Amsterdamse Saturdaegse Courant* 1690. június 3-i és 10-i számában.

¹¹⁰ Lajos (1661–1711), Vienne hercege, XIV. Lajos francia király fia, trónörökös („le Grand Dauphin”).

¹¹¹ hollandok

¹¹² Vásárhelyi e soraival az ún. pfalzi örökösödési háború (1688–1697) eseményeiről tudósít.

¹¹³ tentáltak = próbáltak

a Moguntiába¹¹⁴ levő Huszárok 1000. Gallust vágta le, valami mező városba, veletlenül réájok útvén. Hallattam Uram oda haza létemben mindenkor hogy ez Országban ne volna házrol házra kéregető koldus,¹¹⁵ de most olly bőven vagyon hogy oda alais bővebben nincsen. Illenék Uram tekintetbe venni azoknak az Atyafiaknak dolgokat, a' kik ide fel sok adoságot raktak fel, s- meg küldese felöl nemis gondolkoznak, noha sokaknak volna tehetségek a' meg fizetésre. Hogy ezt irom, alkalmatosságom ez: Leusden Ultrajectomi Professor¹¹⁶ már két izbennis irt ennekem által, hogy edgy én nevemen lévő Magyarok (ez a Radnoti Praedikator)¹¹⁷ adott, igen meg szorult allapottjában Tall. Nr. 20. – husz tallérokot, es noha sokat irogatott neki, de semmi modon meg nem veheti rajta, engemet kér hogy szolgállyak e dologban neki.¹¹⁸ Panaszolkodik hogy a' Magyarok mia jutnak az ő maradeki szegenysegre, ugyis vagyon hogj eleitől fogván bizony sokkal tett jól.¹¹⁹ Illenék Uram az ilyen haládatlan embert nogatni, mert már minden hitelűnk szinten el vészett. Az Amsterdami Bibliopolakis bokrosával vetik elé mihelyt magyar megyen hozzajok a Qietantiakat s- igen panaszolkodnak. Ezzel I[ste]n k[elg]yelmels oltalmaban ajánlom Uram k[elg]y[el]medet es egeszsz szép házat. Franeq[uerae] Frisior[um] 22 Junii A[nn]o 1690. K[elg]y[el]m[el]d alázatos szolgálja Uram

Vásárhellyi István
m[anu] p[ro]pria¹²⁰

P. S. A' Sabaudus¹²¹ eszebe véven a Gallusnak ellene valo Practikait el szakadott tőlle, mivel az erősebb helyeit kérte hogy Gallicum Praesidiumot tegyen belé etc.¹²² Mostanság 9. Belga hajo 15. Gallicakkal tsatázott a Tengeren, a' Belgák hármat el fogtak, kettőt el süllyesztettek, a' többbit dissipáltak,¹²³ el úzték.

Címzés: Spectabili ac Glorio D[omi]no, D[omi]no Nicolao Bethlen, Celsiss[im]i Transylvaniae Principis Consiliario intimo, D[omi]no ac Patrono meo pie colendis[im]o.¹²⁴

¹¹⁴ Mainz (D)

¹¹⁵ Már Szepesi Csombor is ezt tapasztalta, amikor 1618-ban Amszterdamban járt, de hozzáfűzte, hogy ennek az az oka, hogy a koldulást nem engedik. Vö. KOVÁCS–KULCSÁR, 1968. 190–191.

¹¹⁶ Johannes Leusden, 1653-tól a héber nyelv professzora az utrechti egyetemen.

¹¹⁷ Vásárhellyi Molnár István (1654–1728) hazai és hollandiai tanulmányok után 1680-tól Marosvásárhelyen rektor, majd 1681 és 1690 között Apafi Mihály fejedelem udvari papja Radnóton, 1710-től nagyenyedi lelkész, 1720-tól ez erdélyi református egyházkerület püspöke. Vö. ZOVÁNYI, 1977. 680.; SZABÓ–TONK, 1992. 268–269.

¹¹⁸ Ez az adat arra utal, hogy Leusden tisztában volt Bethlen státusával, hiszen olyan személynek írt az ügyben, akinek patrónusa bejáratos volt a fejedelmi udvarba.

¹¹⁹ Leusden sokat tett a gályarab prédikátorok ügyének hollandiai megismertetésért azzal, hogy – mint korábban már volt róla szó – segített megjelentetni Utrechtben Bethlen Miklós művét, az *Apologia ministrorumot*. Gávai Mihályt, aki a nyomdász-mesterség kitanulása céljából érkezett Erdélyből Hollandiába, beajánlotta Dirk Voskens amszterdami betűmetsző-mesterhez, és atyai jóbarátja és támogatója volt Tótfalusi Kis Miklósnak. Vö. PINTÉR, 1990. 49–50.; ORSZÁGH, 1958. 39–40.; JAKÓ, 1974. 304.

¹²⁰ manu propria = saját kezűleg

¹²¹ Sabaudus = Savoya

¹²² A franciák a Savoya semlegességét biztosító megállapodás keretében Torinóba és Veronába francia helyőrséget akartak helyezni, ezt azonban Savoya nem fogadta el. Vö. az *Amsterdamsche Donderdaegse Courant* 1690. június 8-i számát.

¹²³ dissipáltak = szétoszlatták

¹²⁴ A tekintetes és nemes úrnak, Bethlen Miklós úrnak, Erdély méltóságos fejedelme titkos tanácsosának, szeretve tiszteltjámboran tisztelendő uramnak és patrónusomnak.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Források

ENML, T, VaSZ

Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára (jelenleg a Román Országos Levéltár Kolozsvár megyei Igazgatóságának kezelésében), Kolozsvár, Törzsgyűjtemény, Vegyes adományok és szerzemények

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest

SZTM

Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár, Kézirattár, Székelyudvarhely

2. Szakirodalom

BENE

1994

BENE Sándor: *A köpönyegforgatás dicsérete*. In: *BUKSZ (Budapesti Könyvszemle)*, 6 (1994) 140–149.

BETHLEN

1664

Bethlen János: *Rerum Transylvaniae libri quatuor, continentes res gestas principum ejusdem, ab anno 1629 usque ad an. 1663*. Amstelaedami, MDCLXIV. (RMK III. 2238)

1993

Bethlen János: *Erdély története 1629–1663*. Fordította P. VÁSÁRHELYI JUDIT, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta JANKOVICS József. Budapest, 1993.

BETHLEN

1677

Epistola Nicolai Bethlen... ad Ministros Exules tam Helveticae quam Augustanae Confessionis. In: *Apolo-gia ministrorum Evangelicorum Hungariae*. Kolozsvár, 1677. (RMK II. 1400)

BOZZAY–LADÁNYI

2007

BOZZAY Réka–LADÁNYI Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*. Budapest, 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.)

BUJTÁS

1994

BUJTÁS László Zsigmond: *Johannes Leusden erdélyi kapcsolataihoz (1673–1699)*. In: *Lymbus. Művelődés-történeti Tár* 5 (1994) 77–101.

2004

BUJTÁS László Zsigmond: *Bethlen Miklós és a sárospatakyulafehérvári kollégium leideni stipendiuma (1703–1709)*. In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények* 2 (2004) 93–122.

FOCKEMA ANDREAE–MEIJER

1968

Album studiosorum academiae Franekerensis, Onder redactie van S. J. FOCKEMA ANDREAE en Th. J. MEIJER. Franeker, 1968.

FONT

1989

Teleki Pál külföldi tanulmányútja. Levelek, számadások, iratok 1695–1700. Összeállította és az utószót írta

- FONT Zsuzsa. Szeged, 1989. (*Fontes rerum scholasticarum, III.*)
- GRUYS–BOS
1999
Adresboek. Nederlandse drukkers en boekverkopers tot 1700. Verzameld door de STCN. Redactie J. A. GRUYS en Jan Bos. Den Haag, 1999.
- HAIMAN
1987
Tótfalusi Kis Miklós Mentsége. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította HAIMAN György. Budapest, 1987.
- HOFTIJZER
2007
HOFTIJZER, Paul: *Het Leidse wonder.* Leiden, 2007.
- JAKÓ
1974
Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közreadja JAKÓ Zsigmond. Bukarest, 1974.
- JAKÓ–JUHÁSZ
1979
JAKÓ Zsigmond–JUHÁSZ István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848.* Bukarest, 1979.
- JANKOVICS
1971
JANKOVICS József: *Bethlen Miklósra vonatkozó adatok Bethlen Mihály útinaplójában.* In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 75 (1971) 341–349.
- 1981
Bethlen Mihály útinaplója [1691–1695]. Sajtó alá rendezte és az utószót írta JANKOVICS József. Budapest, 1981.
- 1987
Bethlen Miklós levelei I–II. Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta JANKOVICS József. Budapest, 1987. (*Régi Magyar Prózai Emlékek, 6/1–2.*)
- 1999
JANKOVICS József: 'Let's make a Little Holland of Transylvania'. *The Netherlands as seen by Hungarian students.* In: *In search of the Republic of Letters.* Edited by Arnoud Visser. Wassenaar, 1999.
- Kis
1873
Kis Ferenc: *A székely-udvarhelyi ev. ref. collegium történelme.* Székelyudvarhely, 1873.
- KOVÁCS–KULCSÁR
1968
Szepsi Csombor Márton összes műve. Kiad. KOVÁCS Sándor Iván–KULCSÁR Péter. Budapest, 1968. (*Régi Magyar Prózai Emlékek, 1.*)
- LAMPE–DEBRECENI
1728
LAMPE, Friedrich Adolf–DEBRECENI EMBER Pál: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania.* Trajecti ad Rhenum, 1728.
- LUKINICH
1911
LUKINICH Imre: *Bethlen Péter iskoláztatásához.* In: *Történelmi Tár* 12 (új folyam) (1911) 305–310.

- NAGY
1985
- NAGY Géza: *Fejezetek a magyar református egyház 17. századi történetéből*. Bp., 1985. (*A Ráday Gyűjtemény Egyháztörténeti Tanulmányai*, 1.)
- NAGY
1865
- NAGY Iván: *Magyarország családi címerekkel és nemzékrendi táblákkal*, XI. Pest, 1865.
- ORSZÁGH
1958
- ORSZÁGH László: *Misztótfalusi Kis és az első magyar könyv Amerikáról*. In: *Magyar Könyvszemle* 74 (1958) 22–41.
- PÁPAI PÁRIZ
1977
- PÁPAI PÁRIZ Ferenc: *Békességet magamnak, másoknak*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi NAGY Géza. Bukarest, 1977.
- PINTÉR
1990
- Horváti Békés János diáknaplója*. Kísérő tanulmánnyal közreadja PINTÉR Gábor. Szeged, 1990. (*Peregrinatio Hungarorum*, 6.)
- POSTMA–SLUIS
1990
- POSTMA, Ferenc–SLUIS, Jacob van: *Hermann Alexander Röell und seine ungarischen Studenten*. Szeged, 1990. (*Peregrinatio Hungarorum*, 5.)
- RMK I
- Régi Magyar Könyvtár*. I. Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Írta SZABÓ Károly. Budapest, 1879.
- RMK II
- Régi Magyar Könyvtár*. II. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Írta SZABÓ Károly. Budapest, 1885.
- RMK III
- Régi Magyar Könyvtár*. III. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Első és második rész. Írták SZABÓ Károly és HELLEBRANT ÁRPÁD. Budapest, 1896–1898.
- RMNY
- Régi Magyarországi Nyomtatványok / Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum*. III. 14731655. Összeállították BORSA Gedeon, HELTAI János, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÁFER István, KELECSÉNYI Ákos, PAVERCSIK Ilona, P. VÁSÁRHELYI Judit. Budapest, 1971–2000.
- S. SÁRDI
1992
- Hermányi Dienes József szépprózai munkái*. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta S. SÁRDI Margit. Budapest, 1992. (*Régi Magyar Prózai Emlékek*, 9.)
- SIPOS
1993
- SIPOS Gábor: *Bethlen Miklós és a református egyház*. In: *Erdélyi Múzeum* 55 (1993) 13–19.

- 2000 SIPOS Gábor: *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668–1713–(1736)*. Kolozsvár, 2000. (*Erdélyi Tudományos Füzetek*, 230.)
- SPAANS
1997 SPAANS, Joke: *Armenzorg in Friesland 1500–1800: Publieke zorg en particuliere liefdadigheid in zes Friese steden Leeuwarden, Bolsward, Franeker, Sneek, Dokkum en Harlingen*. Hilversum–Leeuwarden, 1997.
- SZABÓ
1862 *Haller Gábor naplója 1629–1644*. In: *Erdélyi történelmi adatok*. IV. Kiad. SZABÓ Károly. Kolozsvár, 1862. 1–111.
- SZABÓ–TONK
1992 SZABÓ Miklós–TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. Szeged, 1992. (*Fontes Rerum Scholasticarum*, IV.)
- SZIGETHI
1825 SZIGETHI Gy. Mihály: *Nemes Udvarhely-Széki Rózsáskert*. In: *Tudományos Gyűjtemény* 9 (1825/11) 30–62.
- TONK
1994 *A marosvásárhelyi református kollégium diáksága 1653–1848*. Bevezetéssel közléteszi TONK Sándor. Szeged, 1994. (*Fontes rerum Scholasticarum*, VI.)
- TÖRÖK
1905 TÖRÖK István: *A kolozsvári ev. ref. kollégium története*. I–III. Kolozsvár, 1905.
- V. WINDISCH
1955 *Bethlen Miklós önéletírása*. I–II. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta V. WINDISCH Éva. Budapest, 1955. (*Magyar Századok*)
- WESSELÉNYI
1983–1985 WESSELÉNYI István: *Sanyarú világ, Napló 1703–1708*. I–II. Közléteszi DEMÉNY Lajos és MAGYARI András. Bukarest, 1983–1985.
- ZOVÁNYI
1977 ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest, 1977³.

Tervezet Erdély közzogi berendezkedéséről 1696-ból*

1696 őszén az Apafi-ügy azért lángolt fel újból, mert az ifjú fejedelem akkor töltötte be a huszadik életévét, és az érvényben lévő rendelkezések értelmében be kellett volna őt iktatni a hivatalába. Az ifjabb Apafit a gyulafehérvári országgyűlés 1681. június 10-én választotta fejedelemmé.¹ A zernyesti csata után azonban a keresztényszigeti országgyűlés 1690. szeptember 9-én Thököly Imre számára juttatta ugyanezt a posztot; miközben elterjedt a hír, hogy a bécsi udvarnak nincs szándékában II. Apafi Mihályt fejedelmi tisztében megerősíteni. Az ügy tisztázása végett az erdélyi rendek több küldöttséget is menesztettek Bécsbe (1690: Keszei János, Bethlen Miklós, 1691: Gulácsi Albert, Pataki István, az ifjú fejedelem két nevelője és titkára,² 1692: Alvinczi Péter), de egyik sem tudta kieszközölni II. Apafi Mihály fejedelemségének megerősítését. Közben az erdélyi rendek Bethlen Gergely vezetésével, a császári udvar tudta nélkül 1694-ben az ifjú fejedelmet összeházasították Bethlen Gergely leányával, Bethlen Katával. A császár alighogy tudomást szerzett az eljegyzésről, 1694. szeptember 6-i leiratában magyarázatot kért a történekről, kilátásba helyezve azt, hogy a házasságba nem egyezik bele. A Gubernium hosszas unszolására végül Bethlen Miklós vállalta, hogy válaszol, habár tudta, hogy ez „sem az ügynek, sem az ő mentegetőzésüknek nem használ.”³ Bethlen azzal érvelt, hogy az eljegyzésről a Gubernium nem tárgyalt hivatalosan, sőt három tanácsos (Haller János, Apor István, valamint saját maga) magánemberként sem tudott róla semmit.⁴ Az udvar azonban nem fogadta el a magyarázatot, és arra utasította a törökellenes harcok kapcsán Erdélyben tartózkodó Veterani tábornokot, hogy Bethlen Gergelyt és Eleket az ifjú fejedelemmel együtt kísérje Bécsbe. Absolon Dániel és Bethlen Miklós azonban meggyőzte Veteranit, hogy csak a fejedelmet vigye fel az udvarba. „A fejedelem házassága és Bécsbe menése, vagy vitetése körülményeiről, valamint a vele ott történtek részleteiről csak homályos adatokat bírunk, melyek világánál eligazodni nem lehet” – írta Jakab Elek 1875-ben.⁵ Sajnos e téren

* Munkánk elkészültét az OTKA K 78176 sz. programja támogatta.

¹ Gulácsi Albert, az ifjabb Apafi fejedelem titkárának naplójában, Apafi által 1696 őszén a császárnak benyújtott beadványban az áll, hogy II. Apafi Mihályt 1681. július 13-án választották fejedelemmé: GULÁCSI, 143.

² Jellemző az is, hogy Gulácsi naplójában releváns politikai információk helyett jórészt a bécsi tengéslengés hétköznapijainak leírását olvashatjuk: beszámol, például, az ifjú király születésnapján tartott színielőadásról, az állatkertben, valamint a bécsi püspök kertjében tett látogatásairól. Legnagyobb terjedelemben egy betanított angol ló cirkuszi mutatványait írja le. (GULÁCSI, 154–155.) A naplónak ez a része kiadva: NAGY, 2007.

³ *Sudores et cruces*, 1197.

⁴ A császár leiratát, valamint a Bethlen fogalmazta Guberniumi választ (1694. október 11.) kiadta JAKAB, 1875. 236–238.

⁵ JAKAB, 1875. 54.

azóta sem lettünk sokkal okosabbak. Mindenesetre leginkább Bethlen *Önéletírásából* nyerhetünk képet a történetekről. Ő, például arról is tud, hogy mi hangzott el az ifjú fejedelem bécsi látogatásakor: „és itt a fejedelem személyéről és a házasságáról való tárgyalásokon ezt végezték: megengedik, de meg nem áldják; ahogy a fejedelem az ágyát vetette, úgy aludják rajta, az udvar örülhet magában, hogy a fejedelem a császár elmellőzésével maga mondott le a diplomában megígért örökösödésről.”⁶ Sőt Bethlen alábbi megjegyzése még némi misztikumot is kölcsönöz az eseményeknek: „[Apafi házasságát] a szülők becsvágya és önkéntes kerítése meg a szentlászlói hírhedt javasasszony bájolásai intézték, vagy inkább megmérgezték, és íme, az Isten ítélete! Szörnyűségeket írhatnék erről.”⁷ A hírhedt szentlászlói javasasszony előrejelzéseire alapozott Bethlen Gergely-féle politika azonban csődöt mondott. Az udvar ugyanis kapva kapott az alkalmon és Veterani révén rövidesen már azt kezdte híreszteltetni Erdélyben, hogy Apafit többé nem kell fejedelemnek szólítani,⁸ amit a kortársak is tényként kezelték ekkor már. Ha nem így lett volna, akkor Constantin Brâncoveanu nem invitálta volna Apafit Havasalföldre azzal kecsegtetvén, hogy a szultánnál kieszközli: kapja vissza az Erdélyi Fejedelemséget. Ebben az akcióban már a kortársak is cselet gyanítottak; ahogy később ki is derült: Veterani bízta fel Brâncoveanut erre a lépésre azért, hogy kifürkészhesse Apafi szándékait, aki azonban annak rendje és módja szerint az akciót rögtön jelentette Veteraninak és a kormányzónak.⁹ Az udvar ugyanakkor gyanút fogott, mivel – mint Bethlen írja – „az elpártolásunkról szóló hírlapokat Európa-szerte terjesztették”, majd amikor kiderült, hogy a hír alaptalan akkor „őfelsége parancsára hírlapokban vonták vissza és cáfolták meg.”¹⁰ Apafi belátta, hogy a fejedelemséget már elvesztette, de birtokait legalább szeretne megmenteni. Ezért 1696 tavaszán titkárát, Gulácsi Albertet küldte ismét Bécsbe, majd ugyanez év augusztus 20-án ő maga is a birodalom fővárosába utazott.¹¹ Nem tudni pontosan, mikor érkezett meg, de október elsején Franz Ulrich Kinskynek, a Titkos Konferencia tagjának már arról írt, hogy pénze fogytán van, ezért szeretné, ha minél hamarabb fogadni tudná őt a császár.¹² Az alábbi közlendő irat is ekkor, 1696 októberében készült, mégpedig néhány nappal Apafi születésnapja (október 13.) után: „Most viszont, mikor Bécsben a kegyes választ várja, és néhány nappal azelőtt, hogy betöltötte volna jelen 1696. év október hónap 13-án huszadik életévét, első vigasza gyanánt a legfelsőbb köz- és politikai szereplőktől úgy értesült, hogy helyzetében semmi sem fog változni.”¹³ Az irat negatív főszereplője Bethlen Miklós. Az ismeretlen szerző azt szeretné bebizonyítani, hogy II. Apafi Mihály fejedelemségtől való megfosztása nem a bécsi udvarnak, hanem Bethlen Miklósnak köszönhető. Ezzel szemben az igazság az, hogy Bethlent csak azt követően kezdte az Apafi-birtokok megszerzésének gondolata foglalkoztatni, hogy 1695-ben megtudta: az ifjú fejedelmet mindenképpen el fogják távolítani Erdélyből. Az udvar 1696 őszén

⁶ BETHLEN, 1980. 1165.

⁷ BETHLEN, 1980. 834., 1165.

⁸ JAKAB, 1875. 57.

⁹ *Sudores et cruces*, 1198.

¹⁰ *Sudores et cruces*, 1199.

¹¹ JANKOVICS, 1987. 748–749.; JAKAB, 1875. 258–264.; BETHLEN, 1955. II. 25.

¹² Apafi Kinskynek írt 1696. október 1-jei levele: GULÁCSI, 157.

¹³ *Probabile*, 142a–142b

még nem döntötte el véglegesen, hogy mi legyen Apafi sorsa. Az irat ezt a bizonytalan helyzetet rögzíti, bepillantást engedve a különböző udvari tervezgetésekbe. A *Probabile* szerint kezdetben két lehetőség merült fel: az egyik szerint – Báthory Zsigmondhoz hasonlóan – a fejedelemségről való lemondásért cserébe Apafi birodalmi hercegi rangot és birodalmi birtokot kapott volna, a másik szerint, pedig társkirály lett volna belőle. Harmadik változatként az irat szerzője azt javasolta, hogy Apafi legyen erdélyi fejedelem, lakjon is Erdélyben, Fogaras várában, de fejedelmi megerősítését ne a török szultán, hanem Lipót császár adja. Sajnos a későbbiekben egyik változathoz sem lett semmi, így Apafinak a lehető legrosszabb sors jutott: nem lett belőle társkirály, nem kapott birodalmi hercegi címet, és ráadásul még erdélyi birtokait is elvesztette.

Az itt közölt irat egyetlen ma ismert példánya a Bolognai Egyetemi Könyvtár (*Biblioteca Universitaria di Bologna*) Marsili-hagyatékában maradt fenn. További részletes elemzése, valamint a szerző megállapítására tett javaslat a Jankovics József-émlékkönyvben olvasható.¹⁴ Az alábbiakban az eredeti latin szöveget és magyar fordítását közöljük. A latin szövegben a dőlt betűvel szedett részek az ismeretlen szerző kiemelései.

Forrás

Probabile ac morale tertium expediens, ac moderamen aulicum super statu Apafi, et Transylvania circa Apafium.

BUB FM ms. 57, fol. 142–159.

Primo:

ex literaturis et historiis vulgo constat, quod Porta Ottomanica, ut invisam sibi domum Rakocianam subverteret, Barczayum banum caransebesiensem Constantinopoli in legatione constitutum, illa interminatione, principatum vivente adhuc domino suo suscipere coëgerit, quod in casum renitentiae praecipitandum esset in mare, ac in perpetuam indignationis memoriam, sufficiens esset principatui, eius inturgia [!] de infami colluvie ungarorum oriundus. Quamobrem ex parte Sacrae Caesareae Maiestatis, et nationis insurrexit Kemenius, et Barczaium Portae clientem atque vasallum oppressit, e contra autem Porta, suis belli ducibus in commissis dedit Keminium e medio tollendi, et loca sublata Barczay, mox alium si visum idoneum, in arena substituendi. Quaerentibus igitur turcis: quis nobilium huic muneri sat probus ac idoneus sit? Sors cecidit super Apafium pie defunctum e tartarica captivitate reductum, qui principatum neque somniaverat, nihilominus in verba Portae acceptare necessum habuit, nisi mallet vitae subire periculum, et alium patriae exitiosum subintrudi, (aut quod nunc agebatur secretis consiliis). Ditionem hanc christianam sub dominatu et iugo alicujus bassae, in formam provinciae redigi. Ut ut ergo secundum creationis et infeudationis suae sacramentum in exordio regiminis non potuerit, quin turcis indigne stipatus, et septus possessioni occupandae studeret, et renitentes partes provinciae, in officia redigeret, nihilominus illico per legatos et amicos Sacrae Caesareae Maiestati secretos animi

¹⁴ NAGY, 2009.

sui sensus, et angores, non modo verbis, et litteris explicuit, verum etiam ipsis operibus et factis adeo comprobata reddidit. Ut ab hinc Sacra Caesarea Maiestas, secretissimis litteris jam Ratisbona 22^a marcii 1664 exaratis virum integerrimae indolis, in armorum periculorumque societatem assumeret atque in posterum ratione status et cura sublevaretur: unquam fore, ut sub variatione fortunae Apaffius turcam indueret, et dilatandis finibus suis studeret. Sicut antehac Boscaius, cum nonnullis aliis quorum exempla, et odia nunc attamen praeter fas in iuniorum Apaffium detorquentur! Sicut Virgilius parificavit, et cecinit: *quidquid delirant graii, plectuntur achivi!* Licet patre mitior sit, pater autem neglectis occasionibus et studiis augendae rei suae multoties Constantinopoli suspiciones suae in caesarem fidei redemerit: usque superis faventibus iugem [!] excuteret serenissimum Ducem Lotharingiae, ipsumque etiam exercitum hospitaliter in sinum ac viscera suscipere auderet. Postea quam diu jam desuper, secretis internunciis concertatum esset, et pater Dunod sub dato in civitate Vienna 24 junii 1685. sub sigillo et manu Sacrae Caesareae Maiestatis, et subscriptione comitis de Strattmann, atque Joannis Georgii Koch, ad pie defunctum Apaffium, amplissimas litteras credentiales attulisset, quarum vigore et fiducia comiti quondam Telekio obvenit, et cessit arcana functio foedera et correspondentiam miscendi: donec publica legatio Viennam instrueretur, ibi autem sub acto 28^a junii 1686, conciperent caesaris et principis et provinciae nomine, respective in loco, vivae vocis oraculo delegati et credentialiter ablegati articulos foederis et societatis domini: Ferdinandus princeps a Dietrichstein, Hermannus marchio Badensis, Henricus comes de Strattmann, Joannes Haller, Sigismundus Pernyeszi, Matthias Miles, et Michael Inczédy. Porro status et ordines (cum non aliter quam publicis comitiis potuissent) rebus Viennae conventis, et domum relatis, nequaquam obstiterunt, aperte autem subscribere, seseque ad invidiam Portae submittere, in proximam occasionem distulerunt, princeps tamen ambabus statim manibus, hanc veluti ansam, et sacram anchoram, amplexatus est, atque ab illo momento temporis (cum rem rectissime juxta et securissime, in consistorio et senatu suo expedire posset) aulam caesaream affidavit, omnemque laborem et operam impendit, pacta conventa sub ista sacra tessera, in effectum et opus redigendi quatenus deinceps, praevalentibus armis caesareis, universa gens rem ratam habere, et in castris ad Balasfalva positus 27^a octobris 1687, foedus publicum perpetuumque cum serenissimo duce Lottarnigiae pangere auderet: qui tot notoriis plenipotentibus caesareis atque edictis legitimatus instructusque erat, et comitem de Scherffenberg, in executionem pacti conventi subdelegavit, quem confestim Karaffa excepit: quorum insuper credentiales aulicae et farrago correspondentialium litterarum prae manibus sunt. Stetit ergo fides publica, donec senior princeps Apaffy, et comes Michael Telekius vixit, quam primum vero uterque fati concessit, res multum variare caepit! Usque populus eligeret in tempus minorennitatis ac interregni duodecim viralem magistratum, quem dumtaxat ad interim (quoad pupillus Apaffy pubesceret, et 20os majorennitatis annos compleret) Sacra Caesarea Maiestas, regio diplomate 4^a decembris 1691, clementissime et confirmavit, et tutorem pupilli constituit: *in spem successionis imbuendi*. Pacta etenim Lotharingica capite secundo articulis 4, IV, II, minorennem adhuc patre vivente, *celissimum principem* salutarunt, et tanquam antea electum atque confirmatum articulo quatro desuper in tutelam publicam receperunt, per formalia: *moderni principis Transylvaniae Apaffy senioris, ita et iunioris similiter Michaelis*

Apaffy. NB. Principalis auctoritas juxta leges Transylvaniae patrias conservabitur. NB. Eorumque regimini et jurisdictioni ac auctoritati se non immiscebunt, ita et in comitia regnicolam in proventus suarum celsitudinum, arcium, civitatum, tricesimarum, portuum, salis, et auri, ac argenti, fodinarum, teloniarum proventus, nullam penitus facient ingressionem et perceptionem. Quamvis minorem adhuc in sacris paternis constitutum etiam serenissimus dominus marchio Ludovicus Badensis, ac passim omnis mundus *celsitudinis et principis titulo* dignaretur, post excessum vero patris, propter consolidationem et successionem, illud praedicatum et ius quaesitum magis competiisset, iniquitati tamen an injuriae temporum imputemus: quod tantisper in statu pupillari mediocrius haberetur, et propter in gentes belli sumptus publicos (tametsi status ac ordines postularent) ex proventibus regalium principis, neque educationis subsidium decerneretur, neque titulus *celsitudinis aut principis* deferretur. Parcius enim agere sumptus et titulos minorennium quam majorennium tandem e disciplina visum fuisse existimemus. Dum vero comes Nicolaus Bethlen cancellarius duodecim viratus, praeter munus contutorium et functionem legationis, ad aulam caesaream omnem lapidem moveret: concreditam pupilli personam et fortunam pessundandi, priusquam dies majorennis adimpleret, eapropter sub exspino annorum minorennium, pupillus, veluti *ad statuum principis* Viennam *confugit*, interrogatum et visum cum Hiobe: *quantas ergo habeat iniquitates?* Quod adeo secum procedatur! Nunc vero dum responsa gratiarum Viennae praestolarentur, et 13^a elabentis mensis octobris annique praesentis 1696 vigesimum annum aetatis exegisset, paucosque ante exactionem Dies, primo suo solatio inavdisset, ex altissima sphaera publicorum et politicorum, sancte rescriptum esse: ne quid in universum novaretur. En! Illo novo doloris pugione iterum iterumque transverberatur, quod praefatus cancellarius Bethlen ad cameras Sacrae Caesareae Majestatis sub- et obrepando, secessum fecerit subticitisque distinctis inhibitorialibus moliatur, processum executivum Apaffio nullatenus audito impetrare. Quibus perniciosis meditatis et consiliis nunc obviam eundum est. Si enim pro

secundo saepefatus insectator Bethlen *Educationis specimina* carpit? Quae Sacrum Diploma in annos demum majorennis exspectare jussit: cur non tutoriam manum admovit? Et juvenem applicatissimae indolis in illa studia deduxit? Quae nunc tardius quidem sua sponte aggreditur, impigro labore tamen consummare nitetur: quatenus Sacra Caesarea Maiestas (cujus clementissimis dispositionibus, talentum suum, est semper submissurus) adaequatam laboris et conatus habitura sit satisfactionem. Verum enimvero cum ad

tertio ante consummationem personae suae, juvenis ad nullas partes functionum adspiraturus fuisset, nisi ex clementissimo arbitrio Sacrae Caesareae Maiestatis, videtur potissimus apprehensionis, et difficultatis articulus in praepropero tractandi modo latere, ac subsistere: dum nempe adhuc minorennis, novissime ad duodecim viratum, seu Gubernium (praeter pacta superioritatis et exemptionis suae) citaretur, privatum in modum, ac prima quidem comparitionis die, ad dextram domini gubernatoris coassidere juberetur. Quandoquidem antehac pater solus primum locum tabulae occupasset, et tenuisset, nec vocatus accederet, sed solus alios vocaret. Praeterea

quarto sub eadem sessione juberetur, ex communi formula, illud mediatum sacramentum fidelitatis dicere, quod passim omnes privati ordines et status solent.

Et enim princeps Transylvaniae longe alio tenore ac ritu immediato solebat sua juramenta fidelitatis et feudi accepti emittere. Quoniam igitur

quinto ex apprehensione novitatum minorennis in hospitium suum reversus, mox eadem die, lethaliter decumbere coepit, in continenti altera die, ad nomen Sacrae Caesareae Maiestatis duo collegae consilii seu gubernii, in forma decreti attulerunt aegroque ac laboranti animo et corpora penes lectum recitarunt, duo puncta intimationis. Quorum primum continebat quod per hesternam depositionem juramenti fidelitatis reinsertus esset ordinibus et statibus privatis ac deinceps juberetur: sessionem et locum inter alios capere, ex annexis et consecuturis igitur, more caeterorum privatorum, omnibus consiliariis Gubernii cedere, atque inferior esse quos tamen ne unus nisi cliens domus suae ac nonnulli ex gratia atque beneficentia patris sui ex parvis initiis illuc adusque devecti. Altero decreti membro, ultra diminutionem capitis et status publicabatur poena commutationis seu potius confiscationis bonorum, quod nempe arcem Fogaros, cum appertinentiis, sciret addictam fisco, ipse vero in quid pro quo recepturus esset aliquam satisfactionem ex bonis Szakmariensibus: *tametsi invito aliud pro alio non sit obtrudendum*, et tribus supra commemoratis pactis publicis stipulatum cautumque sit, multo maxime tamen Tractatus Lotharingici capite 20° articulo 12, pars 3: *Vani delatores suae celsitudinis dominorum magnatum et urbium si qui forent, non admittentur neque fides talibus adhibebitur, sed suae celsitudini et dominis consiliariis ad notitiam dabuntur. Neminem ex regnicolis persequentur, vel arrestabunt, neque uni contra alterum patrocinabuntur, nullus bona multo magis suarum celsitudinum aggredietur*. Quamobrem ut suam contegeret atque palliaret alieni inhiationem.

Sexto saepenominatus cancellarius Bethlen illo commento atque artificio usus fertur: Apafium esse personam statui publico periculosam, et suspectam, eaque propter debere, extra patriam proscribi, relegari, ac deportari Szakmariam. Cujus argumenti, ac sophismatis gratia et necessitate (propter immunitatum et pactorum communionem ac identitatem) omnis populus internationi dandus esset: *ne vanus delator* haberet, in quos criminaretur, et *transfigeret*. Tametsi quidem

septimo prorsus neque pateat neque praesumendum sit usquam Sacratissimae Caesareae Maiestatis mentem, aut jussa fuisse, juvenem agno innocentiosem patria sua in exilium exturbandi, sed haud obscuris verbis, atque indiciiis privatim suggereretur cessaturam esse suspicionem, ac noxam, ut primum lacessitus, cancellario sponte cederet ratam bonorum, quam sub legatione sua, Viennae exorasset, et impetrasset in perniciem et exitium sui principis ac pupilli. Dum igitur

octavo innocens vitae, scelerisque purus, non timet mauri jacula, nec arcus, aegerque vexam citationis tanti redimere cunctaretur, et declinatoriis responsis moram et cunctationem faceret, interea tamen morbus, ad mortalia signa deflecteret, et medici vicinitatem fati praesagerent: nisi corpus et animus respirium caperet. Inclitum Gubernium lavit manus suas, et domum anhelanti, citationem relaxavit, venia abeundi concessa. Cum

nono vix inter suos conclusisset, ac etiamnunc lecto affigeretur: ad secundam junii alium congressum Thordam edixerunt, illucque minorennem ad instar cujusvis passim privati, per solitas regales citationes ac litteras evocarunt. Quoniam tamen

decimo legalibus aegritudinum de causis, nondum comparere posset, cancellarius autem se per casum mortalem (spe atque computu longius) ab occupatione

alieni, videret dissectum et remotum, tantopere exarsisse dicitur: ut studeret satellitium expedire, decumbentem lecto extractum, ut Thordam sisteretur; ad limen scilicet cancellarii munus iudicis et actoris in fortunas et caput principis *domini* compupillique sui exercentem. Num ad haec Tullius inclamaret: O tempora, o mores! Posteaquam aliis gubernii collegis, facinus abominantibus atque execrantibus

undecimo conventus ac dies citationis, denuo infectis rebus atque desideriis prateriit: Egrotus item paulisper re convaluit circumlata est vox interminantium, ex quadam specie concussionis nisi Apaffium ultro Szakmarium concederet, fore ut corripiatur brachio violento, et illuc deducatur. Quae extremitas, quae angustia tandem

duodecimo luctam absolvit, et Apafium in cogitationes adegit: Viennam convolandi, a Sacra Caesarea Maiestate exoratum: Si nondum e rerum casu, et ordine videretur, universa capita pactorum custodiri, saltem regia protectione, *domus sua tutum sibi esse receptaculum, nec prius via facti aliquid circa personam et facultates novaretur*, quam causa cognita ipsius vel culpa, vel innocentia, vel *voluntarius*, in idem aliquod posterius commune placitum *consensus*, mundo et patriae innotuisset ne interea temporis universi Transylvaniae ordines, suspensis animis haerendi, aut, vel minimum, praeter paternam sacratissimi imperatoris intentionem, ominandi ansam habeant. Quod periculosum omen, praefatione et captatione benevolentiae sua, regium diploma anni 1691 tantopere abominatur! Quoniam igitur

tredecimo cancellarius offam, quasi ex faucibus, Viennam dimittere obnitereur, et fluctuantem adhuc juvenem, minis domi continere laborantem, necessitas et desperatio vero omnes jam concussiones, et leges superasset, saltem ab uno extremo in aliud prorupuit, et rationibus (superi norunt quibus) perucit: ut faciem ac terrorem totius regni, prope centuria equitum pro comitiva et custodia itineris adderetur, ac impubes, ad instar facinorosi, juxta ritum Nadasdy, Zriny et Frangepani incinctus, populis ostentaretur, usque ultra fines Austriae, demum autem vix, ac ne vix quidem impetrari possit: ut comite solo centurione Viennam petere et hospitium occupare liceret! In quo abhinc juvenis delitescit, et ad sibilum aurae tenuis tremit, sicut folium quod vento rapitur! Quam fortunam, et sortem fide sua pater et filius non commeruit, commiserendum igitur, quod

quattuordecimo impressum moerorem perpetui carceris e Transylvania, Viennam usque tulerit! Comminiscentibus bonorum suorum inhiantibus: non aliter securitatem christianitatis publicam procurari, atque sartam tectam conservari posse, quam oppresso juvene, qui timet omnes, et a nemine timetur. Cum tamen a partibus turcicis sub periculo necis et fortunarum, circa ejusmodi tempora ad nos desciverit, ubi liberum erat arbitrium: quarum partium esset? Si in sacramento creatoris sui persistere maluisset? Hactenus forte bilancem teneret. Quale igitur proemium penes turcam fore speret? Si commissa in fidem caesaris jam provincia ad causam dicendam, Constantinopolim se sistere meditaretur? Mehercule Iugurta nostrorum temporum Tökölius brevi definitione et filo hunc nodum quaestionis et difficultatis absolveret! Quemadmodum Sacra Caesarea Maiestas ex paterna cura, et teneritudine impuberis conservandi, penes Regium Diploma 4ta decembris 1691, dominis statibus, in hunc sensum rescripsit: *Quoad juniorem Apafium, in vestra gubernatione, declaratione nostra firmari petitum? Si priora in mentem revocaveritis, deprehendetis: nos hactenus nil negasse, sed per insufficientem subjecti*

aetatem cogitationes nostras, hac de re conceptas, propterea in animo nostro suspensas reliquisse: quod turbulento hoc statu, minus conveniret, ab aliis adhuc regendum vobis praeficere. Ne quid tamen hic temeraretur? Constituto NB. interim regni regimine a vobismet ipsis delecto, ita acquievemus ut satis intelligere potueritis, tempus et rerum momenta. Declarationi a vobis expetitae, hactenus nobis potius defuisse, quam intentari status vestri immutationem. Quem cum turca, sua Thököly in principem declaratione perfide (ut solet) violaverit, dignoscetis facile: quae esse posset Tököly de juniore Apaffy intentio, et quod vestrorum jurium privilegiorum et libertatum periculum? Cum igitur foris non habeat, ubi reclinaret caput suum, et a clementissima facie Caesaris profugeret? Ita res angusta domi! Bona enim patrimonialia, plerumque frustatim per Comitatus dispersa, Coeterum vero simul sumpta Expensis in turcam factis, adeo recisa et comminuta sunt! Ut status et ordines binis comitiis matri et filio subsidium ex publico decreverint. Nunc quintodecimo dum Viennam appulisset, et satellites nullos circa se animadverteret, praeterea que certior redderetur: illegalem et violentum processum, inclito Gubernio esse interdictum, aliquantum recreari coepit, sed brevi admodum dierum interstitio, et gaudio, cancellarius enim incumbentiarum officii sui aut oblitus, aut pertaesus: in praejudicium fori competentis, et contra receptum ordinem iudicii, ad inclitas cameras sub- et obrepsit, ubi hodie dum et quidem clam Apafio bonorum suorum quaestio et ratio instituitur: quamvis ea res ultra interam activitatis camerae excurrat, et novum in populo motum suscitare posset, qui nihil aegrius unquam tulit: quam Cameras in bona et capita civium jus dicere. Quemadmodum a Ferdinando 1mo ex serie pactorum publicorum, continuum atque tritissimum est, sic elisis evitatisque scopulis et zoelotipis, perperam praefigurati, corregiminis et status publici.

16to rerum summa illuc recidit, ac devolvitur: quis tutior modus futurus sit, turcae subinfeudationis diploma (athname nuncupatum) ad manus Sacrae Caesareae Maiestatis deponendi? In quo themate, comes Stephanus Csakius, sub divo imperatore Rudolpho 2do, parum abfuit, quin omnis vitae et familiae suae naufragium fecisset! Populo id perstringente, et ad traditionis speciem distorquente: quod in legatione sua, athname Sigismundi Bathory, tanquam *instrumentum* (ut ajebant) *principi, et statibus commune, injussu et inscitu statuum*, de manu ad manum accepisset, et germanis *extradedisset*: qui in decem virali tunc Gubernio coassidebant, et cum ducibus exercitus caesarei, operam dabant: ex comitali publica resignatione ac cessione Sigismundi provinciam Rudolpho quaerendi: vix enim trahendum est in exemplum, quod serenissimus dux Bauariae Maximilianus mox altero post pugnam Albomontanam die Pragae immiserit Carolum de Liechtenstein et comitem Boucquoyum: qui vero *disciplina militum, et jure victoris in victos*, imperata nunciarent: confestim litteras maiestatis et publica regni privilegia, esse in medium edenda atque conferenda.

Quippe Transylvania, diu multumque ad societatem belli, invitata et sollicitata, *tandem ex solemni capitulatione ac foedere*, nobis accessit et manum junxit. Teste serenissimo domino duce Lotharingiae tractatus sui capite 5.º articulo 6.º *iisdem assecuratae, sequentes conditiones et puncta NB. ab aliis proposita, quasi de verbo ad verbum, vigore praesentis tractatus, conceduntur et sancte observanda promittuntur*. Quamvis igitur, ratione et natura feudi ligii Transylvania sub exordium foederis obligationem subiierit: Portam declinare quousque superi arma prospera-

rent et confractis viribus se dedere, atque in jugum barbaricum resupinare non cogeretur: inquiete pacto viennensi de 28 junii 1686 articulo 8:° *Libera pariter sint jura foederum domino principi Transylvaniae, ejusque in principatu legitimis successoribus, ita tamen ut huic perpetuo tractatui non repugnent, sed contra communes hostes, pro utilitate christianitatis, et imprimis Sacrae Caesareae Maiestatis, ejusque domus regnorumque et provinciarum icianur.* Atamen hisce pactis feudi ligii non obstantibus, hucusque athnamata principum non sunt vindicata in fiscum, et scrinia caesaris, idque fortasse: quod neque regnum vacet, neque populus electionis, jus ac suffragium, *omnemque vim, et potestatem suam lege regia in angustum contulerit*, verum articulo 9.° Ejusdem pacti conventi, et anni 1686, talem quasi pessulum et obicem interseruerit: *maneant etiam titulus et insignia principum, more hactenus usitato, nec ea sibi Sacra Caesarea Maiestas attribuat.* Nisi igitur tantisper (quoad eventus belli certiora tulerit) *ratio publica ineatur?* Securitas ergo et quasi *obsidis et depositi loco*, athname in asservatorium et Sacrarium Caesaris extrahendi subuendum est, ne per occasionem amici, et hostes facta interpretatione exauctorationis, et sedis vacantis, totam belli faciem et aleam commutent; subinde vero ex collisionibus novissimis pejora sequantur prioribus! Si nimirum Apaffius e loco et medio pelleretur, qui adeo penitus sese humiliat, atque submittit, nec non qui bonis conjuncturis et temporibus, in aequas condiciones praesto paratusque foret! Rebus ergo sic stantibus,

17.mo tantisper *inter duo extrema*, consistere posset: ne scilicet corregem aut comitem ageret, sed intermedio tertio modo ex gratia Caesaria Sacri Romani Imperii princeps renuntiaretur; quod a Sigismundo Bathorio, post Zapolias, hucusque ad Boscajos, Bethlemos, Rakocios, quasi per manutraditionem, fuit principum Transylvaniae, ultimum veluti peculium atque refugium ad asilum in civitatem ac gremium Sacri Caesarei Imperii. Adeo quidem ut divus Maximilianus secundus, de Transylvania, Romano Imperio readserenda, consilium agitasse scribatur. Rakoczius autem Georgius primus, tractatu Tyrnaviensi, mensis augusti 1645, locum principis et tuti receptus in Germaniam sibi firmiter adstipulatus sit. At enim

18.mo vires et facultates deficiunt, splendorem et victum comite paulo amplio-rem, domi ac foris sustinendi! Quamobrem ni aliquid cum nihilo commutasse, omnesque praeteritos atque futuros proventus regalium, pro inopia et egestate, mercatus esse videretur, penes Sacram Caesaream Majestatem collocandum esse: quo genere mediorum ordinariorum vel extraordinariorum, in tempus vel perpetuum Apaffius sublevari posset totius belli mole ac sollicitudine, in humeros imperialis Athlantis exonerata? Quam aetate majorum affinitate Austriae, atque Poloniae innexa patentissima domus Bathoria paullum quidem sustinuit, et fortissima principum Rakocziorum, usque ad tempora protulit, tandem autem linquente anima et spiritu, ad rationes Sacrae Caesareae Maiestatis refudit; sua porro Majestas Sacratissimi Regii Diplomatis articulo 12, *amori fidelium statuum, et universae plebis sublevandae ansa, ex bonis regiis et fiscalibus; necnon salis et reliquorum metallorum fodinis, tricesimis, decimis inter saxones, arendis decimarum in comitatibus aliisque proventibus* (antiquis nimirum, in principis victum et amicum destinatis) in se recepit, hisce vero nondum sufficientibus, omnium haereditariarum ditionum, et confoederatorum principum vires et nervos superintendit. Cum igitur (ut Tulliane loquamur) penes viros probos, charitas patriae, omnes omnium charitatum charitates superare debeat, Curtius in exemplum adduxit: re-

gem Philippum, ab excessu Alexandri Magni, suos macedones, taliter alloquentem: *nihil seditione opus! Simul mementote rem esse cum civibus, quod ad me attinet? Reddere hoc imperium malo quam exercere civium sanguine. Et si nulla alia, concordia spes est! Oro quaesoque eligite potiolem! Obortis deinde lachrimis, diadema detraxit capiti, dextram, qua id tenebat, protentis ut siquis, se digniorem profiteretur! Accipere in cuius optationis et electionis argumentum, idem Curtius adfert Meleagrum sic ratiocinantem: quid opus est armis civilique bello, habentibus NB. Regem quem quaeritis? Aridaeus Philippo genitus, Alexandri paulo ante regis frater, nunc haeres praeteritur a vobis! Quo merito suo quidve fecit, cur etiam gentium communi jure fraudetur, si Alexandro similem quaeritis? Nunquam reperietis! Si proximum? Hic solus! Conclamant deinde pariter Aridaeum vocandum esse! Mortem meritis qui concionem sine eo habuissent.*

Aptatis nunc aptandis, in parificationem occurrit Joannes Luxemburgius rex Bohemiae: qui Polkonem principem, et ordines ducatum Schwidnicensis ac Jario-rensens, ea lege, Regno Bohemiae associavit, ut provincia *in perpetuum* delphinatum consecrata esset. Moravos item, recordatione moris atque status pristini tumultuantes in perpetuum absternit et repressit: quod filium quod filium [sic redupl.] Carolum 4um eius principem nominasset, ex cuius assuetudine, deinceps resalverunt Bohemiae sensim, sine tamen sensu: se reuniri et reincorporari. *Nullum enim aliud* (teste Tacito) *liberis principum firmiter et magis est, vinculum et praesidium imperii continendi.* Quamobrem Alexander ad milites ingemuit: *Orbitatem scilicet meam spernit!* Tiberius Augustus vero, *ut orbitatem suam contegeret: principes iuventutis*, nepotes suos Germanicum, et Drusum populis obiecit.

19mo tamen in quemvis eventum et casum, jam dignum et justum esset, quod status et ordines, ex generali congregatione, in oppido Fogaros, die prima mensis junii 1688 quondam domino comiti Caraffae, articulo secundo ad Sacram Caesaream Majestatem fiducialiter concederentur per formalia: *Princeps Apafy senior et junior, atque imposterum eligendi, ea libertate, frui et gaudere possint: ut a nemine, nisi a sola Caesarea et Regia Majestate dependeant.* Cui

20mo quasi consecrarium et coinnectendum esse videretur: quatenus etiam ab omni, in perpetuum fisci, molestia eximeretur, privataeque bonorum suorum impetrationes, impetitiones et vexae in praeteritum cassarentur, infectaeque fierent, deinceps autem sub poenis legalibus inhiherentur. Ne tamen

21° privatorum ullus causaretur: sibi forum et locum primae instantiae facultatemque et promptitudinem demi ac tolli, processus suos domi prae manibus instruendi, et compilandi, haud gravate ferret Apafius: acta in patria compleri, quae domum consignata et obsigillata, ad clementissimam decisionem Sacrae Caesariae Regiaeque Majestatis transmitterentur. Ejusmodi enim viis et mediis aequissimis et lenissimis

22° juxta innatam mansuetudinem et clementiam *Domus Augustae*: medium tenere beati! Citraque suam aut alterius laesionem, Apafius restituetur sibi, ac suis, nec publici interforet, ex ipso *victimam status* facere, sed potius atque magis conduceret, mitiora promeritum, contra rivalem Tökölum, quasi pro telo praesentissimo, in pharetram recondere, turcis vero et aliis competitoribus, atque candidatis provinciae potiundae, quasi scutum et clypeum praetendere. Quid enim profecit olim Sigismundum Bathorium, magno sumptu provinciarum et aerarii in Bohemiam distraxisse et allexisse? Nisi quod lupus Boscajus, in ovile subirrueret,

atque omnia caedibus immisceret. Edoctus igitur, atque memor aerumnarum, et funestarum paternarum Apafius, domi suae volvet ac revolvit animo, quod apud Istvanffium Bogathius, legatus, a caesare Praga redux, Sigismundo Bathorio in monitum dedit: *Documenti illi esse debere, quantis fraudibus, quantisque periculis involutae sint barbarorum societates, quam infida et momentanea amicitiae eorum jura, cujus in Isabella regina, ejusque filio, illustrissimum exemplum esse queat: quorum turcica tutela, amissione Budae et Hungariae constiterit: et si sinceræ sint? Minime tamen principi christiano, cum animae detrimento, expendendae quibus cognitis, Sigismundus et Bastam, brevi post Claudiopolim convenere, et in conventu publico, ille provinciam cessit, hic eam accepit, nomine caesaris gubernandam.* Sicut enim electione, et electionis acceptatione, atque confirmatione, electivum feudum ligium, vel beneficium ecclesiasticum acquiritur, ita demum, omnibus iis retroactis, per textus complures.

De Electione et Electi Potestate

ceditur et amittitur: salvis tamen semper, praedicato et titulo, maxime *in casum cessionis, et resignationis spontaneae, publicis necessitatibus utilitatibus de Ccusis.* Ab hinc set transeamus

Ad Provinciam

cum proximus jam ardeat Ucalegon. Populusque in acta et rationes Bethlenii inquirat, haut dubie omnium oculi et spes, in aequitatem Aulae Caesareae defixae sunt: ne luctuosis hisce temporibus impedimentum vel intercessio fiat: quatenus juribus et libertatibus (alium idoneum surrogandi) in medio fervore et opere abstineretur. Illud enim lacesseret etiam, aut forte convelleret, et turbaret, hodiernam *Diplomatici Regiminis Formam*: qua in imperiis electivis, nil delicatius et sensibilius esse solet.

Secundo impetratae nuper bonorum donationes et inquietudines tunc maxime regionem conternit, cum ex aula emanassent duntaxat litterae (ut ajunt) *suspensoriae processus, et executionis, in magis commoda tempora et occasiones.* Cum igitur nil perinde angere abalienareque soleat homines, quam incertitudo dominiorum et possessionum, ex quibus nimirum omnis vitae tranquillitas atque propages dependet. Eapropter iterum iterumque omnium et singulorum interesse! Generalem desuper amnestiam et legem oblivionis rogari: quatenus tantum promptius, omnis populus ferat onera extraordinarium collationum et impositionum, si perpetuum fisco silentium imponatur, et hodierni domini possessoresque in tantum securi fiant.

Tertio: circa pacta publica, legesque patriae, hactenus ab excessu senioris principis Apafy, et comitis Tököly variatum ad dubitatum esse: an satis jam convenerit, fixoque ac firmo jure publico et privato, universis ac singulis, cautum atque provisum sit cuius rei atque articuli antiquitas statu suo dubios, ac suspensos, et attonitos redderet homines, ceteroquin suspicaces, et in lubrica diffidentiarum proclives. Quantum igitur in se fuit, legatione tunc functus exorator Regii Diplomatici cancellarius Nicolaus Bethlem, totus in unum incubuit: quatenus *confirmationem* sic jam actu agnominati diplomatis primo-primi, de 28mo junii 1686 impetraret,

cujus fortasse articulus 5us arridebat, et orexim exacuebat in veterem atanquinistam [antagonistam?] et aemulum, ad exasperata formalia *neque comitem Ladislaum Chaqui (utpote domino principi suspectum) copiis sunt in confiniis Transilvaniae praeficiet, aut adjunget, nec permittet Sua Majestas, ut ab ipso statibus Transilvaniae damnum aliquod inferatur.*” Caeterum enim: cur juxta epilogum hujusmet conventionis et tractatus, *intra mensem aut citius in bona et confecta forma* (compopulari scilicet trium nationum) *Diplomata ratificationum, non potuerint expediri et commutari?* Jam quidem paucis attigimus supra, luculentius tamen explanat articulu 14us ibidem, in verbis: *tametsi pro defensione et ampliae rei christianae, statim iunctis viribus libenter, etsi palam, concurrerent dominus princeps, et status Transylvaniae, ne tamen intempestiva ostentatione armorum, turcicis et tartaricis direptionibus exponantur, consentit Sacra Caesarea Regiaque Majestas, ut non ante expugnationem Varadini et Temesvarini, palam se armis caesareis conjungant.*

Tota enim legatio, requisito Portae, sub alio penitus praetextu ac velamento mediationis, pacisque conciliendae, Viennam erat expedita, rei gestae series autem proximam demum anno 1687, ex tractatu lotharingico, in lucem emersit, quem sub acto Cibinii die 9na mensis maii 1688, illa formalia: status, comitemque Caraffam et Falkenhanium inter renovarunt: *Acceptantes e contra sincere atque bona fide, altae dictae Suae Majestatis paternam protectionem pro nobis, et omni posteritati inclyti Regni Transylvaniae. Et ut hujus nostrae submissionis, et accommodationis aliquod defacto exhibeamus documentum, recipimus ex virtute NB supra memoratarum plenipotentium et NB confirmatoriarum actorum, et NB conclusorum celsissimi principis et statuum regni.* Ita praedictus excellentissimus dominus generalis in libertatibus et privilegiis nostris, ullomodo nos turbet. NB. *Interim manet in suo vigore tractatus, cum serenissimo duce Lotharingiae, quam egregiam intrepidamque declarationem* (sub acto Vienna 17^a insecuti mensis junii eiusdem anni 1688, Sacra Caesarea Majestas, in consubscriptione comitis de Stratmann et Andreae de Verdenburg) *Sua Majestas clementissimo gratoque suscepit animo, omni denique modo curatura ut fiduciae, de sua benignitate conceptae, effectus correspondeat.* Cui basi ac fundamento hactenus *fides et tranquillitas publica* superincumbit. Superi enim vertant, populum denuo, in diverso rapi agique; posteaquam tres sibi correlativi contractus (secretior nempe *primus* anni 1686, Lotharingicus *alter* anni 1688, *tertius* Caraffianus anni 1688, caesaris adsensu et comprobato) nationis genium, atque prorsus *icones* animorum, quasi ex praecordiis medullisque ac floris commensurando, legem vitae concordiaeque civilis praescripserunt, qua primatus [!] *res parvae creverant*, quae ex magnis ob discordiam jam utcunque *dilabuntur*. Unum porro, ex quo coetera commoderanda causam et originem trahunt (*subinfeudationem, actuatiationem principis* nimirum) momentaneis modis, Regium Diploma anni 1691 castigavit illucque salutariter deflexit, *ut illa sub principibus molesta, ad dies vitae eiectio et dominatio investiti, atque perpetua suorum ministrorum et consiliariorum functio ingravescens atque elementari comproprietati et indoli, excitatissimae impati-entissimae gentis attemperantur, ad vicissitudines inclinatae, per formalia: §^{us} 4us: quod si utilitatis publica[e], et diversarum ibidem nationum tranquillitas illud mutare suaderet? Liberrima statuum ad alium quantocuius eligendum, fieri potuerunt suffragia: pro nostra veteriori clementissima resolutione transmitten-*

da: verum hujus cardinis et structurae compages, in variationem et firmitudinem, tantisper ab progressu quidem armorum, et eventu pacis pendet: cuius leges dictabit ac feret, uter vixerit bello. Subinde tamen quid remoratur, vel obstat? Quin domi (sicut coetera pactis dudum confecta, factisque patrataque sunt) etiam iste articulus, assensu probatuque legali omnium, quos tangit, animose dispungatur, atque definiatur? Prouti audaces fortuna juvat, et conventionem Lotharingicam, Caraffianaque intrepide vulgatum est, societatem belli eo tendere et collimare: quatenus hostis victus leges capiat a victoribus, nec ad angustias anni 1686 et articuli ibidem 20^{mi} relabendum esset: tractatus hic, in secreto quidem servabitur, obligabit vero sub christiana fide, tam Sacram Caesaream Majestatem, tam Sere-nulm Principem, et status Transylvaniae, ac utrique partis haeredes ac succes-sores, NB. nec unquam turcis, etiam post factam pacem, revelabitur. Aut enim consilii penitus esse abstinendum, aut omnino fortiterque insistendum: dum remissa segnisque eorum executio, nec amicos ac socios sublevat, nec hostes rec-onciliat aut placat. Reliquum locus et modus tractandi, pertinet ad altiorem indaginem, id tamen praetereundum non esse, Caraffium principio opinatum fuisse: transylvanos perinde haberi posse, ac hungaros, circumspecto tamen omni introrsum scitu, nec non ad Poloniam vicinitate et turciam latere, tergo ad Mol-daviam, Tartariam, Walachiam, fronte et inaccessibilitate, aut difficultate flumi-num, lacuum, montium, populositate et vastitate provinciae, mox poenitudinem iniisse, multumque sollicite, 9na febr. 1688 Cibinio, litteras ad comitem Tölöquium, huius aegritudines ac sensus, Fogarassum emisisse: super omnibus autem insto, quod vestra excellentia non negligat, ad me accedere. Aliter enim infallibilissi-mae quadam orientur malae consequentiae, NB. quas deus et NB. et excellentia vestra avertere possunt! Quoniam Hungaria, commercio ac finibus, Croatiam, Austriam, Styriam, Moraviam, Silesiam confingit [!], Danubioque ac praesidiis ger-manicis laborarat, nec solum propinqua aperta, exporrectaque. Verum etiam italo-rum atque polonorum in caesarem studiis, ut plurimum exposita, hisce de causis igitur, facile in potestatem atque deditionem, ipsamque abdicationem electivi suf-fragii, et conditionem haereditiarum provinciarum 25ta januarii 1688, comitiis posoniensibus reducta est. Ex quo actu haereditationis tamen, Transylvania non alium aut plus passive sustinet, ac participat: quam quod eius supremo dominio, ac juri et potestati (principes electos rati habendi investiendique) subalternetur ac subsit: qui legitimis modis, ex successione, aut electione, rex Hungariae Partium-que ei annexarum, seu incorporatarum renuntiatus, atque coronatus fuerit. Salvis coeterum Transylvaniae legibus statutis, privilegiis, immunitatibus, pactis et foe-deribus, suis nationibus particularibus, sicuti Moravia et Silesia respective ad Bohemiam. Qualiter etenim (a quo Bohemia in patrimonium seu hoereditatem domus augustae concessit, omnemque supremiorem et curam universi juris, ordi-nis, bonique publici, ac potestatem foederum, belli et pacis, universi regni auctori-tate ac nomine rex, Vienna aut alio residentiae suae loco administrat, geritque, earum rerum gratia vero, provinciae non amplius Pragae, ad comitia generalia convocantur, et coeunt, sed in particularibus dioetis, ac provincialibus congressi-bus suis, legatos, seu commissarios) et postulata regis suscipiunt, audiunt, interque se deliberant, concludunt, conclusaque immediate ad solum regem, pro eius clementissima ratificatione expediunt, rex vero, dum singulis sua placita impertitur ac subdividit, omnibus seorsum et disjunctive imperat: quod alias col-

lective in forma universitatis, magis fuerat aristocraticum quam regium. Ita nunc in Examen argumentumque et consequentiam trahendum est: quid subinvolvat ille (procul prospiciens) articulus circum ascripturus ac territorialis Tractatum Lotharingicorum cap. 1. articulo 5to: *e contra exprimitur hisce claris terminis: quaecunque tam in pecunia, quam in victualium naturali administrationis summa, pro hoc hybernio praesenti tractatu conventa sunt: ad solam Transylvaniam, non vero Partes Hungariae eidem annexas extendantur: utpote quae pro hoc hybernio, Transylvaniae nihil contribuent in summa, nec vicissim Transylvaniae illis partibus, sed separatam hibernii habeant dispositionem, hac tamen expressa conditione reservata: ne haec quarteriorum separatio, ullam ditionis, aut jurisdictionis cuiuscunque separationem inducere, aut juribus Transylvaniae praejudicare possit,* quasi non alio, quam separationis ab Hungaria pacto (ex cuius anteriore communione omnia retro disturbia meminisset propululasse) Transylvania a turcis ad caesarem reverti posset ac vellet! Quantum igitur nunc debitura esset respublica christiana Apafio, et porro ipsa patria, si primus initium stabile faceret, principatus abrogandi: vix est, ut aliquo genere aestimationis, ac pretio definiamus. quandoquidem comitatus et aula principis, coeteraque huic affinia, quot annis forte non procul ab medio milione florennorum rhenensium constiterunt, et qualitercunque leges, aut popularis electionis atque capitulationis, aut creationis imperatoriae, ac investiturae se habuissent? Attamen principem plerumque unus vel alter ministrorum suorum perpetuorum, in diversa studia traxit, princeps porro ex paucorum ingenio studiisque, universam gentem raptavit in bella, aut foedera, populus vero (cum principem annuatim variare non posset) pars caesarem pars turcam sectarentur, pars seditionem moveret, aliumque eligerent: unde mala, quorum vel occasio rara, vel nulla unquam, ex amico magistratu Gubernii, metuenda esse videtur. idque propter tot sensus quot capita, aemulantiumque discretas, in ipso gremio functionem, et popularium libera suffragia. Reliquum quidquid ante institutionem nationalis duodecimviratus et Gubernii, cum suis arcanis consiliariis, in forma regiminis submonarchica, pepegit atque percepit princeps, cum vel sine ordinibus et statibus provinciae, hoc idem oppido poterit, more et magistratu majorum facere, praestare, impetere, perficere et consummare wajwoda, seu gubernator, collegialiter cum tot consiliariis in forma subregiminis aristocratici: prisca fide ac libertate, exemploque (ad hominem) privilegiatissime Styriae, Carynthiae, Carnioliae, inter provincias haereditarias caesaris, inter turcas vero Albaniae, et Ragusae in Europa, Tripolis et Tuneti in Africa. Quae paritas et cognitio ab eventu belli, aliquid momenti, ad facilitatem futurae pacis, desuper joiendae, vix non est, quin possit conferre. Hisce jam conciliationum mediis atque modis in publicum praemissis transeundum est.

4to ad solatia virorum, publica officia regia gerentium, quos inter dominus gubernator comes Banffy, emeritissimum primum gradum ac locum tenens, qui ecquidem juxta libera in eligendum quotannis magistratum suffragia populi, inscriptionem et reversalem dedisse fertur, se nunquam perpetuationem officii esse affectaturum, et ambiturum, hactenus tamen ea integritate ac fide provinciam administravit: ut haut alium, quam cancellarium Bethlenum, vulgus noverit competitorem, et populus, tanto minus ansam sumpturus esse videatur, alium gubernatorem sublegendi: si Sacra Caesarea Regiaque Majestas, clementissime dignaretur auctoritatem viri (quem nonnulli fastuosi elatione ac praedominatione sua audactica, in

faciem trium nationum, exiguo in publicum fructu ac bono collabefactarunt) secretis iuxta publicisque commissionibus erigere et spectatam reddere, quemadmodum erga praesidis provinciarum et praefectos praetorio fert usus gentium, stylusque ac ordo omnium coeterarum ditionum domus augustae quod vero in perpetuationem, magis optandum, quam praestandum est! Invidiam et molestiam quidem certissimam crearet, aegre tamen ulterius proficerent, ac merita viri, statusque et salus patriae, ex ore vulgi, et voce populi, certo certius portendunt toties enim praesides mutare, et arcana belli pacisque pluribus communia facere, ignaris nempe priorum, et per multos errores discituris, in rempublicam adinstar cladis esse videatur. Aliorum ergo meritis nil derogatum.

5to ad coercionem et disciplinam illorum, qui officiorum suorum publicorum abutuntur, nunc paucis inspiciamus. Hic enim *latet Anguis in Herba!* Sed reipublicae, in totum curandae, amplior est materia, quam, ut sine *universali ratione villificationis, et inquisitione remedium adhiberi possit!* Quare ab innumeris statuum calamitatibus praescindendo, id unum, pro coronide reassumemus, quod eosdem nec puduerit! Semet coelectum, e lumbis patriae genitum, atque ab utroque imperatore romanorum et turcarum, ritis temporibus belli ac pacis, canonice et legitime confirmatum, insuper compupillum suum, principem ac dominum, nulla habitatio aetatis, contra Sacratissimam Caesaris intentionem, et litteram Regii Diplomatici, quod hunc inquam, ausi fuerint, domo atque patria usque ad pedes caesaris Viennam, exterriculare, ac propellere, acsi rem habuerent cum fera? Quae cederet primo occupanti, aut hoste status, quem suorum tradidisset Bessus, in necem ac triumphum, ut suos apud Curtium alloquitur Alexander: *Maximum opus sed labor brevissimus superest. Darius haut procul destitutus a suis, aut oppressus est. In illo corpore posita est victoria nostra! Et tanta res celeritatis est premium!* Quam vero ab oppressionem penitusque interitu Apafy sperasset quidem in aevum victoriam atque e regalibus principum partem, cancellarius Bethlenus? Jam ejus *rationes officii, legationis et villicationis* commonstrant! Quid autem caesarem et patriam maneat? Nisi praeter hoc damnum privatum, publicata *vacantia sedis* et occasio rerum novarum! Id (Hercule!) *demum inquiri oporteret!* Quamobrem ne

6to per longiorem Apafy afflictionem aut absentiam, aut iteratam speciem deductionis ad carceres et supplicium, amici ac hostes, pejora praeteritis ac praesentibus in futurum praesumant, multum ad mitigationem cursus et famae conduxerit: si uia Sacra Caesarea Majestas juvenem, totius mundi iudicio, innocentem atque probum, cum gratiis et solatiis, ad suos domum dimitteret, nec non pro securitate ac fide itineris, trium nationum legatum dominum comitem Ladislaum Csakium, et opportune in procinctu constitutum dominum comitem Ladislaum Telekium, ex solemnibus decreto, salvoque conductu et reductu, itineris comites decerneret, ac nominaret. Domi enim in Fogaros arce sua, quatuor bastionibus angustiata, privatae vitae studia curat: portas et praesidium tenente peditatu caesaris, rebus ne in assaultum quidem, ullatenus provisus: si tartari incursionem facerent? Quin ex quocunque imaginabili eventu praetorius miles vim faceret! Quod igitur bonum, felix, faustum, fortunatumque sit. Periculum status, omnino subest nullum, Sacra Caesarea Regiaque Majestas tamen, sub inquietem hyemalem, et ingressum legionum ad hybernia, magnum patriae factura esset beneficium! Si viris neutroque interessatis deferret: ad Ccusas harum scaturiginum, funditus inquirendi, superque medelis congruis, celeriter in effectum publicae quietis

deducendis, sufficientem relationem ac opinionem suam admaturandi, salvo melius sentientium iudicio.

Suboritur nunc altera cura et quaestio: quibus consiliis et mediis, nunc Apafius posset acquietari, imposterum vero ipsum Gubernium provinciae et tota gens implicari: nunquam ex lumbis suis principem, seu piastam affectandi? Vel etiam porro extraneum adsciscendi? Quo in genere, iterum Carolus 4^{tus} imperator magisterium praebuit: qui bona et emolumenta domanialia Romani Imperii, tam Germaniae quam Galliae et Italiae, in potentiores procerum, perpetuo feudo contulit: ut hactenus imperator, suis impensis vivere cogeretur. Quod regibus Bohemiae, Germanorum potentissimis, quasi haereditarium imperium fecit, sola quasi electionis figura permanente. Quoniam igitur ipse Apafius bonorum dominialium partem tenet, Bethlenus vero atque alii procerum et statuum, libenter se in idem lucrum et suave jugum submitterent, postmodum igitur Transylvania nuncquam in statu esse: alium, quam regem Hungariae, principem optandi: nisi mallet domania retrotradere, aut principem ex marsupiis privatorum alimentare. Eapropter sine consecrabili aggravatione aeriarii etiam huic quaestioni remedia statui posset.

Si nimirum hodierni electus, eligentes et eligendi principalium familiarum Transylvanicae ipsum patrimonium principis futurum, inter se divisissent, ac possiderent, nec aliter, nisi abscissis bonis suis, principem eligere possent. Ne vero sua electionum suffragia, in Polonum conferre possent, qui suis mediis principem ageret (ad instar Sua Caesarea Majestas potest, et sub Bathorys Poloniae factitatum) curandum atque providendum esset, quatenus status et ordines Transylvanicae non solum confirmationem de non eligendo vel subintrudendo ullo magistratu extraneo, assequerentur hac occasione, ubi extraneorum metu tenentur, verum etiam Suae Sacrae Caesareae Majestati sponderent et repromitterent semetipsos hoc privilegium nationis suae nunquam esse violaturos. Quid enim inter est magistratibus ipsorum civilibus vel cameralibus, germanos vel alios subimplantare? Sicut malo successu pepegerat, et practicaverat divus Rudolphus 2^{dus} dum legiones caesareae visceribus inhaerent, Gubernium nihil majestaticum belli aut pacis, in sui[a] potestate haberet, populusque paulatim armis desuesceret, et emortuis magistratibus suis bellicis paulatim quietem assuescerent, nec solitis antehac insurrectionibus se potius viritim, in hostes exponere, quam lectitium militem in haecce pericula substitutum, atque alimentatum mallent. Quemadmodum senum adhuc memoria, ex tempore proelii Albomontani, bohemi, moravi, silesii, in hodiernum statum vitae quietae redacti sunt. Porro tamen, cum magis de fama, quam re, hodierna disciplina bohémica sit exteris nationibus reddita formidabilis, et horribilis, exempla vero et imagines provinciarum austriacarum, praesertim Styriae, Carynthiae, Carnioliae, Transylvanis assuetiora essent, qui a turcis ad partes caesareas transeundo plus praestiterunt officii, quam alii quondam, penes imperatorum [!], in fidelitate manendo, praeterea Transylvanicarum capitulationum ab intima styriaca expeditione, inclytae Cancellariae Austriacae Aulicae emanarunt, gentemque fide christiana invitarunt, atque assecurarunt, nec non ibidem adhuc asservantur, et imposterum tractabuntur. Eapropter quisquis coetorum, sive tunc sive nunc, supremis rem digitis tractavit: attamen eo solo, quo plurimum quieti publicae profecerit: si gentem liberam libertina conditione vicinioris Styriae habuerit, et legem legi conformaverit, quam deinceps walachi exoptarent, ut Transylvani, nec nomine fastidirent. Quoniam publice mos est hominum

impressionibus ac ideis nonnihil concedere, sicut adeo austriaci ac styrii eosdem se se putant, quod etiam in militaribus, eadem nomina retineant, munus General-Land, Obersten, Landoberstenhautmann, Landschutz, genius enim genti conformatur ex longa convictatione et assuetudine, amatque imposterum, quae oderit, atque perhorruerit, hodie salvis praesertim juribus suis. Privatis quae etiam Bohaemis relicta sunt, paucis pro statu rerum novarum interpolatis. Verum tamen cum populus ex aliquot jam actibus utcunque publicis proculdubio ad suspiciones inciderit: de salute Apafy, et forma regiminis sui nunc rem esse, videretur curandum omnino, quatenus utraque apprehenso tantisper abstergeretur, quorum primum quidem minimum difficultatis et laboris habet. Posset enim in comitiva domini legatione omittis Csaky Apaffius ad sua dimitti, et ab uno vel altero ministro paterne persuaderi, ne frequentaret comitia, aut conventus, aut locum Gubernii, aut urbes regias, neque ipse invitaret aut reciperet passim quemvis. Sed ageret vitam abstractam ne populus ullam occasionem haberet ipsius persona in novitates abutendi, quod se facturum ipse offert et spondet. Alterum porro plus artis requirit. Dum scilicet per vim provinciam occupandi fortassis causae criminum desunt, ac porro metuendum foret, nec sub occasionem electionis Poloniae, Galli et Sveci conarentur ultro moliri, quae turcis aliisque barbaris circum vicinis viam sterneret. Tökölum aut alium Boscajum subintrutendi prouti factitatum sub tempore divi Rudolphi 2,^{di} posteaquam Sigismundus Bathorius, principatum publice resignasset, et per occasionem sedis vacantis, studia aemulorum incenderentur, quapropter dum ipso Apafius pro serenissimo domino domino rege inclinaret, cuius surrogatio in principatum publicum quasi delphinalem applausum habitura esset, Sua Majestas Caesarea autem finita jam tutela Apafy aegrius provinciam capessere posset, comes Csakius et Telekius nec non praemissus Komornik, seminare possent consilia serenissimum dominum dominum regem a Sua Majestate, in delphinum postulandi, qui deinceps sensim domania inadvertente populo, quorum res tendat? Bene meritis conferre posset, ut tandem in casum reconsolidationis et reunionis nemo statuum, de alterius electione aut postulatione, cogitaret. Interim usque tempus expeditionis bellicae recurrat, existimarem consilia regis postulandi et surrogandi perfici posse: ne conclusa pace gallicana novi Bohemii aliique emissarii supervenirent, et caesari a tergo negotia facessero, dum Curis Hispaniarum impenderetur, quod hactenus contra Tökölum, nos in praesens grave bellum implicuit, et ex contiguitate, Hungariam secum trahere posset, nisi talibus conditionibus transigeretur cum Transylvania, ut esset universus populus sorte sua contentus, et fideliter vro antemurale subserviret. Si porro futuris temporibus status nollent reunitim sub serenissimo rege stare, quid facilius unquam foret? Quam post Germanicum illis Drusum ostentare? Serenissimum D. dominum Archiducem inquam, deinceps vero homines adeo domesticos efficere, ut alterius gentis imperium neque postulare neque tolerare possent.

Helyes és erkölcsös harmadik út, avagy udvari mértékadás az Apafiak és Erdély helyzetéről

Előszőr:

a historikusok munkáiból, valamint egyéb iratokból nyilvánvaló, hogy a török Porta, azért, hogy a számára gyűlöletes Rákóczi-házat elűzze, Barcsay karánsebesi bánt,¹⁵ aki követként épp Konstantinápolyban tartózkodott, arra kényszerítette, hogy átvegye a fejedelemséget, jóllehet ura¹⁶ még élt. A törökök ugyanis azzal fenyegették meg, hogy ha ellenszegül, a tengerbe vetik, erre ő, örök emlékezetű gyálázként (mivel családja magyarországi pórnéptől származott) elvállalta a fejedelemséget. Emiatt aztán a császári felség és a nemzet részéről felkelt ellene Kemény,¹⁷ aki Barcsayt mint a Porta kiszolgálóját és vazallusát félreállította. Ekkor azonban a Porta megbízást adott saját hadvezéreinek, hogy Keményt tegyék el az útból, és ha találnak más alkalmasnak látszó személyt, Barcsay helyét vele töltsék be. A török előkelők megvizsgálták hát, hogy a nemesek közül ki lenne jó és alkalmas erre a feladatra. Végül a kegyesen megszolgált Apafira¹⁸ esett a választás, aki épp a tatár fogságból tért vissza, és a fejedelemségről nem is álmodott. Mindazonáltal el kellett fogadnia azt a Porta szavára, ha nem akarta magát életveszélybe, valamint hazáját végzetes dologba sodorni. Különböző titkos tanácskozásokon azt suttogták ugyanis, hogy a keresztény Erdélyt egy basa uralma és igája alatt török tartománnyá akarja alakítani a Porta. Így aztán Apafi, megválasztásának és beiktatásának módja miatt, uralkodásának kezdetén nem utasíthatta vissza a törökök méltatlan támogatását, és azt sem engedhette meg magának, hogy tartománya lázadóit ne fékezze meg. De mindezen kényszerűségek ellenére követek és barátok révén beiktatása után nyomban tudomására hozta a szent császári felségnek lelke titkos szándékait és félelmeit, melyeket nem csak szóban és levélben hangoztatott, hanem később tetteivel is igazolt. Ezután a szentséges császári felség 1664. március 22-én Regensburgból¹⁹ írott titkos levelében szövetségének fogadta ezt az igen tiszta hajlamú férfiút,²⁰ mindennemű háborúskodás és bármilyen veszély esetén, így aztán őfelsége megszabadult attól a tehertől és gondtól, amit Apafi okozhatott volna azzal, hogy a szerencse változása miatt netán a törökök oldalára áll országhatárai kiterjesztése végett. Úgy, ahogy azt annak idején Bocskai,²¹ és még sokan mások is tették, akiknek példája, valamint az irántuk érzett gyűlölet most igaztalanul az ifjabb Apafi (jóllehet ő még atyjánál is kegyesebb) ellen fordul – ahogy azt Vergilius²² is megénekelte: „Amit csak a görögök őrzöngenek, az akhájok szenvedik meg.”²³ Pe-

¹⁵ Barcsay Ákos (1619–1661), karánsebesi és lugosi bán (1644–1658), majd erdélyi fejedelem (1658–1661)

¹⁶ Azaz II. Rákóczi György (1621–1662), 1642-től Erdély választott, majd 1648-tól tényleges fejedelme

¹⁷ Kemény János (1607–1662) hadvezér és önéletrő, 1660–1662 között erdélyi fejedelem

¹⁸ I. Apafi Mihály (1661–1690) erdélyi fejedelem

¹⁹ Regensburg (D)

²⁰ A levelet közli BETHLEN, 1993. 208–209.

²¹ Bocskai István (1557–1606) erdélyi fejedelem 1605–1606 között

²² Vergilius, Publius Maro (Kr. e. 70–19) római költő

²³ *Quidquid delirant graii, plectuntur acchivi*. A szerző téved, mert az idézet nem Vergiliustól, hanem Horatiustól származik: *Epistulae*, I, 2, 14: *Quidquid delirant reges plectuntur achivi* = bármely örültséget kövessenek is el a királyok, a nép fizet meg érte.

dig már az idősb Apafi is sokszor váltotta ki Konstantinápoly gyanúját a császár iránt tanúsított hűsége miatt, mivel sok alkalmat és igyekezetet elmulasztott uralma kiterjesztésére: sőt még azt is meg merete tenni, hogy az égiek segítségével lerázza az igát, és a fenséges lotharingiai herceget, valamint annak seregét vendégszeretõn kebelére ölelje. Mindez azután történt persze, hogy titkos tanácskozásokon megállapodtak, és Dunod atya Bécs városában, 1685. június 24-én pecséttel és a szentséges császári felség kézjegyével, valamint Strattmann gróf és Johann Georg Koch aláírásával ellátott igen tekintélyes hitlevelet vitt jó emlékezetű Apafihoz.²⁴ E levélben foglaltaknak megfelelően a néhai Teleki grófra²⁵ hárult a levelezés és a szerződés titkos feladata: mígnem az erdélyiek nyilvános követséget küldtek Bécsbe, ahol 1686. június 28-án a császár, valamint a fejedelem nevében megfogalmazták a szerződés és társulás cikkelyeit az alábbi urak: Dietrichstein Ferdinand herceg, Hermann badeni örgróf, gróf Strattmann Henrik, Haller János, Pernyeszi Zsigmond, Miles Mátyás és Inczedy Mihály.²⁶ Továbbá a rendek (minthogy csak az országgyűlésen teheték meg) a Bécsben megállapodott és haza juttatott egyezménynek egyáltalán nem szegültek ellen, sőt az első adandó alkalommal nyilvánosan alá is írták, vállalva azt is, hogy ezzel a Porta gyűlöletét vonják magukra. A fejedelem szintén, mint valami szent horgony után, úgy kapott rögtön két kézzel e lehetőség után, és attól a pillanattól kezdve bizalommal volt a császári udvar iránt, semmilyen fáradtságot és munkát nem kímélve, hogy a szent pecsét alatt kötött megállapodást megvalósítsák és betartsák. Mikor aztán a császári erők felülkerekedtek, az egész nemzet elismerte ezt a szerződést és a Balázsfalva melletti táborban 1687. október 27-én az erdélyiek örök megállapodást mertek kötni, immár nyilvánosan is, a számtalan császári meghatalmazással és nyilatkozattal feljogosított és felszerelt, nagyságos lotharingiai herceggel. A megállapodás végrehajtására Scherffenberg gróft jelölték, akit Caraffa rögtön fogadott is (Scherffenberg hitlevele, valamint a Caraffával folytatott vegyes tartalmú levelezése most is a rendelkezésünkre áll.)²⁷

A bizalom tehát megvolt, míg az idősebb Apafi fejedelem és Teleki Mihály gróf életben voltak, viszont amint mindkettőt elragadta a végzet, a helyzet gyorsan elkezdett változni. A nép a kiskorúság és az interregnum idejére tizenkét tagú testületet választott, melyet ideiglenesen (míg az ifjú Apafi felnõ, és a nagykorúság huszadik évét be nem tölti) a szentséges császári felség királyi oklevelében 1691. december 4-én kegyesen meg is erősített, és az ifjú gyámjául állított: *abban a reményben,*

²⁴ Antidius Dunod (1640–1696) francia jezsuita. Erdélyi tárgyalásairól ld. Szász, 1833. 3–9. (A hitlevél kiadva uo.) Vö. még: APO, I. 34–37.; BETHLEN, 1955. I. 330–331. Heinrich Johann Strattmann (1662–1707) I. Lipót (1651–1705) tanácsosa, kancellár. Johann Georg Kochról egyéb adatot nem sikerült találni.

²⁵ Teleki Mihály (1634–1690) I. Apafi Mihály alatt tanácsúr, nagy befolyással volt a fejedelmi politikára

²⁶ A szóban forgó követségrõl, valamint az 1686. június 28. szerződés szövegét ld. Szász, 1833. 10–19. Ferdinand Joseph Dietrichstein, (1636–1698); Hermann von Baden (1628–1691) bádeni örgróf, Bádeni Lajos unokaöccse, az udvari tanács elnöke, gyõri kormányzó; Haller János (1626–1697) tanácsúr, Torda főispánja, kincstárnok, legfontosab irodalmi alkotása: *Hármas história*, 1695; Pernyeszi Zsigmond (megh. 1720 után) Apafi udvarmestere; Miles Mátyás (1639–1686) nagyszebeni tanácsos, történetíró; Inczedy Mihály a fejedelmi pecsét és a titkos levéltár õre, kincstárnok, fõpostamester.

²⁷ Az ún. balázsfalvi szerződés, amelyet az irat lotharingiai egyezménynek nevez, szövegét ld. Szász, 1833. 24–36. Friedrich Sigmund Scherffenberg (megh. 1688) császári tábornok; Antonio Caraffa (1646–1693) császári tábornok, 1688-ban az erdélyi hadak fõparancsnoka, 1690-ben végleg távozik a fejedelemség területérõl, miután Erdély meghódításáról emlékiratot nyújtott át a császárnak.

hogyan betölti rá váró tisztét.²⁸ Ugyanis a lotharingiai egyezmény 2. fejezet 4. rész. IV. és II. cikkelye alapján a kiskorút még apja életében fenséges fejedelemnek szólították (mintha már korábban megválasztották és megerősítették volna), ezenfelül a 4. rész szerint a köz gyámsága alá helyezték, ezzel a megfogalmazással: *Idősb Apafinak, Erdély mostani fejedelemének, és hasonlóképp ifjabb Apafi Mihálynak a fejedelmi tekintélye Erdély honi törvénye szerint megőriztetik, uralkodókként az őket megillető jövedelmeket, valamint fejedelmi jogaikat és tekintélyüket senki nem kérdőjelezheti meg. Így a mindenkori fejedelmet illetve továbbra is a különböző vármoltatásokból befolyó pénz, várainak, városainak, harmincadjainak, kikötőknek, valamint só-, arany-, és ezüstbányáinak a jövedelme.*²⁹ Habár a kiskorút, mikor még atyai otthonában volt, szinte az egész világ, még őnagysága Bádeni Lajos őrgróf³⁰ is, a fenséges fejedelem címmel illette, atyja halála után – jóllehet ez a jelző és a fejedelmi jog még jobban megillette volna a megerősítés és az utódlás miatt – mégis talán az igazságtalanságnak, vagy az idők viszontagságainak köszönhetően lassacskán átlagos emberként kezdték el kezelni az ifjút. Sőt a pogányok elleni háborús költségek miatt (jóllehet a karok és rendek kérték) a fejedelem királyi jövedelmeiből, a tizenkét tagú tanács nem ítélte meg a tanulmányi segílyt az ifjú Apafi számára, és a fenséges fejedelmi címet is elvették tőle. Fogadjuk el, hogy talán a fegyelmelés miatt bántak takarékosabban a kiskorú költségeivel és címeivel. Mikor viszont Bethlen Miklós³¹ gróf, a tizenkét tagú testület kancellárja, gyámi tisztsége és követi feladata mellett a császári udvarnál minden követ megmozgatott, hogy az ifjú hiteles személyét és szerencsését tönkretégye mielőtt még betöltené nagykorú éveit, az ifjú fejedelem uralkodójához menekült Bécsbe, ahol mint Jóbot kérdezték ki és hallgatták meg: mily nagy igazságtalanságok érték? Hogy jutott idáig ügye? Most viszont, mikor Bécsben a kegyes választ várja, és néhány nappal azelőtt, hogy betöltötte volna jelen 1696. év október hónap 13-án huszadik életévét, első vigasza gyanánt a legfelsőbb köz- és politikai szereplőktől úgy értesült, hogy helyzetében semmi sem fog változni. Ó jaj! Újra és újra átjárja a gyötrelém újabb és újabb tőre a szívét. És mindennek az okozója a már említett Bethlen kancellár, aki a szentséges királyi felség kamarájához titokban be- és odalopakodva, ravasz beadványaival elérte, hogy az ifjú Apafit nemhogy sehol sem hallgatják meg, hanem még arra is készek, hogy eljárást indítsanak ellene. Itt az ideje hát, hogy szembe szegüljünk ezekkel a veszélyes gondolatokkal és tervekkel. Ha ugyanis

másodszor: az ifjú fejedelem üldözője, Bethlen, az *Educationis specimenát* szidja,³² erről a szent diploma úgy határozott, hogy Apafinak meg kell várnia a nagyko-

²⁸ 1691. december 4-i dátummal a *Diploma Leopoldinum* második változatát adta ki az udvar, amely némely helyen eltér a Bethlen Miklós által egy évvel korábban kieszközölt szövegtől: pl. a harmadik pontban a régi törvények megerősítésénél az új változatban az van, hogy a döntés előtt a rendek a katolikusokkal és a szászokkal egyezkedjenek, és ha nem tudnak dűlőre jutni, akkor a császár fenntartja magának a döntés jogát. (Minderről ld. EOE, XX, 3–4, 68–71.) Egyébként az irat itt ismét csúsztat, mert nem egyedül Bethlen Miklós volt az ifjú fejedelem gyámja, hanem az egész Gubernium. (Ld. LUKINICH, 1927. 398.; VASS, 1896. 201–204.)

²⁹ Vö. SZÁSZ, 1833. 30–31.

³⁰ Lajos Vilmos (1655–1707) badeni őrgróf, 1690-ben Erdélyben is harcolt

³¹ Bethlen Miklós (1642–1716) önéletíró, kancellár, a XVII. századi erdélyi politikai élet meghatározó alakja

³² Nevelés specimenáját – homályos utalás. A *Diploma Leopoldinum*ban *specimina exspectanda* van, ld. SZÁSZ, 1833. 70.

rúságot. De akkor Bethlen miért nem mozdította meg gyámi kezét, és indította ezt az igen alkalmas tehetségű ifjút ezekre a tanulmányokra? Ezeket ugyan most késve saját akaratából megkezdi és fáradhatatlan munkával próbálja is befejezni, míg-nem a szentséges császári felség (akinek mindig alá fogja vetni saját tehetségét) nem talál eddigi munkájának és igyekezetének megfelelő elégtételt. Viszont mint-hogy

harmadszor: személyének beteljesedése előtt, ifjan semmilyen pozícióra nem pályázott volna, csak a szentséges császári felség kegyes ítélete nyomán, úgy lát-szik, hogy a legnehezebben megérthető cikkely alapján szükséges a leghelyesebb bánásmódot pontosan meghatározni a félreértések elkerülése végett. A fiatal-korú fejedelmet ugyanis nemrégiben a tizenkét tagú testület, avagy Gubernium elé hívták (megállapodás szerinti felsősége és mentessége ellenére) úgy mint egy magánszemélyt, és megjelenésének első napján a gubernátor úr jobbára ültették. Pedig azelőtt csak az apja foglalta el egyedül az asztal első helyét, és nem hívásra járult oda, hanem maga hívott oda másokat. Ezenkívül

negyedszer: ugyanazon az ülésen elmondatták vele azt a hűségesküt, de köz-vetett módon, azon formula alapján, melyet a rendek szoktak elmondani. Márpe-dig Erdély fejedelme teljesen más tartalommal és közvetlen módon szokta kiadni saját hűség- és hűbéri esküjét. Minthogy tehát

ötödször: az új helyzet megértése után a kiskorú saját szállására visszatérve halá-losan megbetegedett; a rákövetkező nap a szentséges császári felség nevében a ta-nács vagy Gubernium két tagja dekrétum formájában egy két pontból álló tudósítást hozott és olvasott fel az ágya mellett, ennek a testben és lélekben legyengült beteg-nek. Ezek közül az első azt tartalmazta, hogy a tegnapi hűségeskü letétele által őt visszahelyezték a rendek közé, és utasították, hogy foglaljon helyet a többiek kö-zött, és hogy a többi magánszemély módjára, a Gubernium összes tanácsosát en-gedje előre. Így lett a fejedelem alsóbb rendű azoknál, akik saját házának kliensei voltak, és akik közül néhányan csak apja kegyéből és jótéteményei révén jutottak odáig az alacsony sorból. A dekrétum másik pontjában, túl a rendvesztésen, elren-delték javainak elcserélését, vagy inkább elkobzását, azt kérve tőle, hogy ismerje el Fogaras³³ várának, tartozékaival együtt a kincstárhoz való csatolását, és ezért ő cse-rébe némi elégtételt kap majd a szatmári javakból. Mindezen döntéseket úgy hozta meg a Gubernium, hogy tudva tudták: senkire sem lehet cserét kényszeríteni akara-ta ellenére, sőt emellett a három fent említett szerződésben is – leginkább pedig a lotharingiai szerződés 2. fejezet, 12. rész 3. cikkelyben – kötelezettséget vállaltak ar-ra, hogy „ha lennének hiú gyalázói őfelségének a nagyurak vagy a városi urak kö-zül, nem adnak hitelt az efféle szavaknak, hanem őfelsége és tanácsosainak tудо-mására hozzák azokat.”³⁴ Emellett [a fejedelem ügyében] az ország lakói közül senkit sem üldöznek és tartóztatnak le, és nem is védenek meg senkit más ellenében, és leginkább, pedig arra szerződtek, hogy őfelsége vagyonát senki sem fogja megtá-madni. Ezért hát, hogy elleplezze és eltitkolja más vagyona iránti vágyát

hatodszor: az emlegetett Bethlen kancellár, azt mondják, hazug és csalárd mó-don azt állította, hogy Apafi személye a köz helyzetére veszélyes és gyanús, és emi-att ki kell közösineni hazájából, Szatmárba száműzni. E fondorlatos érv és okosko-

³³ Fogaras (ma: Făgăraș, RO)

³⁴ Vö. Szász, 1833. 33.

dás szerint akár az egész népet gyilokra lehetne vetni: hogy egyáltalán ne maradjon olyan, aki ellen ez a hiú gyalázkodó vádaskodhasson.

hetedszer: továbbá senki sem tud arról, és egyáltalán nem is feltételezhető, hogy a szentséges császári felségnek bármikor szándékában állt volna az, hogy ezt az ifjút, aki a báránynál is ártatlanabb, száműzzék hazájából. De ennek ellenére egyesek homályos szavakkal azt sugallták őfelségének, hogy abbahagyják az ifjú fejedelem gyanúsítgatását és további marcangolását, ha ő önként átadja a kancellárnak javainak azt a részét, melyért követsége során Bethlen Bécsben könyörgött. Ezt a kancellár végül meg is szerezte az ifjú fejedelem vesztére. Míg tehát

nyolcadszor: Apafi ártatlan életűként és büntől mentesen nem fél a mór dárdáitól és nyilaitól, és késlekedik megváltani ekkora áron az idézés zaklatását, és elutasító válaszokkal haladékot és időt nyer, eközben a betegség halálos jelei mutatkoznak már rajta. Ha teste és lelke nem nyer felüdülést, az orvosok előrejelzése alapján akár a szomorú végzet is bekövetkezhet. A jeles Gubernium természetesen mossa kezeit, és a haza vágyódónak az idézést feloldva, engedélyezte számára a hazamenetelt.

kilencedszer: alig hogy a fent tárgyalt gyűlésből megtért övéihez, ágyhoz szegezte őt a betegsége, de ezzel mit sem törődve június másodikára másik gyűlést hirdettek meg Tordára,³⁵ és arra a kiskorút, mint akármilyen magánembert, a szokott királyi idézéssel és levéllel meghívták.

tizedszer: minthogy betegsége miatt, és ezáltal jogszerűen, a gyűlésen nem tudott megjelenni, a kancellár attól kezdett tartani, hogy az ifjúnak az esetlegesen bekövetkező halála (mely reményétől és számításától messze esett) miatt elszalasztja azt a lehetőséget, hogy idegen tulajdont kaparintson meg. Azt mondják, Bethlen ekkor annyira feldühödött, hogy testőrséget akart küldeni, hogy az ágyban fekvőt onnan kiragadják, és Tordára vigyék! Hát ilyen eset hallatán, vajon nem kiáltana fel Cicero!³⁶ Ó idők, ó erkölcsök! Miután azonban a Gubernium többi tagja ezt a büntényt megvetette és elutasította,³⁷

³⁵ Torda (ma: Turda, RO)

³⁶ Cicero, Marcus Tullius (Kr. e. 106–43) római szónok, író és politikus.

³⁷ Az irat szerzője úgy mutatja be a történetet, mintha a Gubernium kényszerítette volna rá Apafira a hűségsküt, elhallgatván azt, hogy minden az 1696. február 24-i császári rendelet alapján történt. Arról is megfeledkezett, hogy az időközben súlyosan megbetegedő Apafit nem Bethlen akarta erőszakkal fegyveres kíséret mellett a tordai országgyűlésbe elvitetni, hanem Bánffy György írt 1696. június 8-án Apafinak, hogy jelenjen meg a gyűlésen. Egy másik szörnyűség, amit az irat szerzője szerint az erdélyi rendek elkövettek Apafival szemben az, hogy hűségsküjét követően a közönséges rendek között kell helyet foglalnia hivatalos alkalmakkor. A valóságban azonban az történt, hogy a császár 1696. május 20-i rendeletében szabályozta az erdélyi grófok, bárók, nemesek, a Gubernium főtisztviselőinek, az erdélyi közhatóságok és bíróságok tagjainak, valamint az országgyűlési küldötteknek a rangját, és ezáltal a közgyűlésekben és tanácsülésekben elfoglalt ülési sorrendjüket. E leirat értelmében Apafit, aki fejedelmi tisztségében még nem nyert megerősítést, és nem volt sem gróf, sem báró, sem guberniumi tanácsos, egyszerű császári alattvalóvá kellett lefokozni, akinek helye a királyi táblai ülnökök sorában van. Apafi lefokozása tehát szintén nem varrható a Gubernium és főleg Bethlen Miklós nyakába, ahogy azt az irat szerzője sugallja. 1696 júliusában Kinskytól szelídebb, Rabutintól pedig durvább hangvételű levélben szólítottatott fel a Gubernium, hogy Apafit küldje fel Bécsbe. Augusztusban Ernst Philip Liechtenstein arra figyelmeztette a Guberniumot, hogy Apafi athnaméját is vigye Bécsbe. Apafi 1696. augusztus 20-án indult a császárvárosba. Nem tudni, pontosan mikor érkezett meg, de október elsején Kinskynek már arról írt, hogy pénze fogytán van, azért szeretné, ha minél hamarabb fogadni tudná őt a császár. JAKAB, 1875. 74–76., 248–249.; EOE XXI, 252–253.; GULÁCSI, 157.

tizenegyedszer: az idézés és az összejövétel napja ismét csak dolgvégezetlenül telt el, és Bethlen vágyai kielégíthetetlenek maradtak. Lassacskán jobban lett a beteg,³⁸ akinek olyan fenyegető hangok jutottak fülébe, hogyha önként nem távozik Szatmárba,³⁹ erőszakkal viszik el oda. Az ilyen szélsőséges eljárás kiváltotta szorongás azonban

tizenkettedszer: harcra buzdította Apafit, és arra a gondolatra sarkallta, hogy Bécsbe meneküljön, és ha már a Gubernium nem tartja be a megegyezést, királyi védelem alá helyezze magát, és a szentséges császári felségtől könyörögje ki, hogy legalább a saját háza biztos menedéke lehessen, és ne történjék személye, valamint birtokai ellen semmilyen erőszak, mielőtt ügyét meg nem tárgyalták, és bűnösségére vagy ártatlanságára fény nem derül. Mert ha a közös beleegyezésen alapuló önkéntes megegyezés ország és világ számára idő előtt napvilágra kerülne, akkor az az erdélyi rendeknek különféle jóslásokra és találgatásokra adna ürügyet. Ezt pedig az 1691. évi királyi oklevél is gyűlöletesnek tartja!

Tizenharmadszor: a kancellár, mint egy falatot a torkában, úgy tartja otthon a hánykolódó ifjút és nem engedi Bécsbe távozni, jóllehet az szenved és az egyik végtelből a másikba esik. Végül a szükség és a kétségbeesés minden zsarolást és törvényt felülmúlt, és az ifjú Apafinak sikerült érvekké (az égiek tudják miféleképp) elérnie, hogy beleegyezzenek utazásába. De, oh jaj, az egész ország rettenetére, a kíséret gyanánt menő lovas századon kívül még úti őrséget is adtak mellé, és az ifjút, mint egy Nádasdyhoz, Zrínyihez és Frangepánhoz hasonló gaztevőt kísérték egészen Ausztria határáig.⁴⁰ Még azt is csak nagy nehezen lehetett elérni, hogy Bécsbe e gyászos kíséret nélkül, csupán egy századossal menjen be, hogy elfoglalhassa szállását. Melyben aztán az ifjú elrejtőzött, és még az enyhe szellő rezzenésére is folyton megremegett, mint a levél, melyet szél ragad el.⁴¹ Nem ezt a sorsot és szerencsét érdemelte ki apa és fia hűségével, és könyörölni is kell rajta, mivel

tizenegyedszer: az örökös erdélyi börtön szomorúságát egészen Bécsig el kellett viselnie. Emellett a vagyonára vágyók azt koholták ki, hogy a kereszténység közbiztonságát csak ezen ifjú (aki mindenkitől és senkitől sem fél) elnyomásával lehet biztosítani. Az erdélyiek ugyanis a halálos veszedelem közepette pártoltak hozzánk, és hagyták ott a törököket, mikor még a döntés joga a kezükben volt. Az ifjú fejedelem, ha akart volna, nyugodtan megmaradhatott volna trónra helyezőjének [azaz a törököknek] a szentsége alatt, és akkor talán még ma is kezében tarthatná a kormányrudat. De miféle jutalom várt volna rá a töröknél? Hisz most, mikor már az egész tartomány a császár uralma alatt áll, Konstantinápolyba kellene mennie, hogy ügyét ott előadja. Herkulesre, Thököly,⁴² a mai idők Jugurthája⁴³ a példa arra, hogy mit eredményez az, ha a kérdésnek ezt a nehéz csomóját gyors döntéssel akarja megoldani valaki. A szentséges császári felség atyai gondoskodásból, és azért,

³⁸ Apafi Mihály

³⁹ Szatmár (ma: Satu-Mare, RO)

⁴⁰ A Wesselényi-felkelésben részt vevő és 1671-ben kivégzett Nádasdy Ferencről (1625–1671), Frangepán Ferencről (1620 k.–1671) és Zrínyi Péterrel (1621–1671) van szó.

⁴¹ *Folium quod vento rapitur*. Vulgata, Jób, 13, 25.

⁴² Thököly Imre (1657–1705) a kuruc hadak vezetője, 1690-től Erdély fejedelme, de ezt a hivatalát igazából soha sem gyakorolhatta.

⁴³ Jugurtha Numídia királya volt a Kr. e. II. században, aki fellázadt Róma ellen. E háború történetét, és Jughurta életrajzát Sallustius írta meg.

hogy védelmet nyújtson a gyenge ifjúnak, az 1691. december 4-i oklevelében a rendeknek így válaszolt: *Arról, hogy az ifjabb Apafit a mi nyilatkozatunkkal meg-erősítve iktassák be a kormányzásba, a következőket mondjuk: ha felidézitek a korábbiakat, észreveszitek: ez idáig semmit nem tagadtunk meg, csak alattvalónk kiskorúsága miatt hagytuk függőben lelkünkben az erről alkotott véleményünket: mert ebben a zavaros állapotban kevésbé lenne alkalmas, hogy mások szabják meg, ki áll kormányzásotok élén. Miután közben megalakult a fejedelemség kormányzata, melyet saját magatok választottatok, úgy belenyugodtunk, hogy ti is fel tudjátok fogni a jelenlegi helyzet mikéntjét. Az általatok kért nyilatkozatot ezért mindeddig mellőztük, nehogy az a vád érjen minket, hogy államotokat megváltoztatni szeretnénk. Azt ugyanis Thököly, mikor a törökkel saját magát hitszegőn (mint szokta) fejedelemmé kikiáltatta, megsértette. Ezek után könnyen kitalálhatjátok, hogy mi lehet Thököly szándéka az ifjabb Apafival, és mekkora veszélybe kerülnének jogaitok, privilégiumaitok és szabadságaitok stb. stb.*⁴⁴

Most, mikor saját hazájában sem talál helyet, hol fejét nyugalomra hajtsa,⁴⁵ még a kegyelmes császár színe elől is menekülnie kell? Ily szűkös az otthon?!⁴⁶ Tudjuk: örökölt javai, melyek többnyire szétszórva darabonként több megyében találhatók, a török elleni költségek miatt annyira megcsappantak, hogy a karok és rendek két országgyűlésen is arra kényszerültek, hogy anyjának⁴⁷ és fiának segílyt ítéljenek meg a közvagyonból. Most

tizenötödször: mikor Bécsbe érkezett, és észrevette, hogy nincs körülötte őrség, és megbizonyosodott arról is, hogy a Guberniumnak megtiltották a törvénytelen és erőszakos eljárást, kezdett valamennyire felüldülni, de csak néhány nap és kevés öröm juthatott neki, mert a kancellár megfélelkezve (vagy beleunva) hivatalának esedékes feladataiba, az illetékes bíróság ítéletét megelőzve, a bíraskodás szokott rendje ellenében, a tekintetes kamarához lopakodott be, ahol még ma is titokban az Apafi-javak kérdése van napirenden, jóllehet az egyáltalán nem a kamarára tartozik; arról nem is beszélve, hogy mindez új lázongást szülhet a népben, amely semmit se visel rosszabbul, mint azt, ha a kamarák beleavatkoznak a polgárok javaira és személyére vonatkozó kérdésekbe. Épp emiatt már I. Ferdinándtól⁴⁸ kezdve közmegállapodások sorozata rögzítette ezt a tényt,⁴⁹ így kerülve el a rossz uralkodás veszélyeit és szétzúzva a féltékenyeket.⁵⁰

Tizenhatodszor. A legfőbb kérdés azonban az: hogyan lehet a legbiztonságosabb módon az Apafinak kiadott török hűbéri diplomát (amelyet athnáménak neveznek) a császár kezére átjatszani? Mely kérdés miatt Csáky István gróf⁵¹ II. Rudolf császár⁵² idejében kis híján egész családját és saját életét is romba döntötte! A nép

⁴⁴ A diploma szövegét ld. magyarul: KÖVÁRY, 1863. 220–221.

⁴⁵ Non habeat, ubi reclinet caput suum: Vulgata („Filius autem hominis non habet, ubi caput reclinet.”) Máté, 8, 20.

⁴⁶ Res angusta domi: JUVENALIS, *Satires* III.

⁴⁷ II. Apafi Mihály anyja, Bornemissza Anna fejedelemsasszony 1688-ban halt meg

⁴⁸ I. (Habsburg) Ferdinánd (1503–1564) 1526-tól magyar és cseh király, 1556-tól német-római császár

⁴⁹ Azt tudniillik, hogy a kamarák nem avatkoznak bele a közügyekbe.

⁵⁰ Az Apafi-birtokok ügyéről ld. JAKAB, 1875. 64–65., 249–254.; JANKOVICS, 1987. 748–749.; NAGY, 2009. 280–281.

⁵¹ Csáky István (1570–1605) erdélyi főtábornok

⁵² II. (Habsburg) Rudolf (1552–1612) német-római császár, I. Rudolf néven magyar király

ugyanis őt kezdte gyalázni, mert helytelenül árulás gyanánt fogta fel azt, hogy követsége alkalmával Báthory Zsigmond⁵³ athnáméját (mely a fejedelem és a rendek közös hatalmi eszköze), a rendek parancsa és tudta nélkül, az akkori tíztagú Guberniumban ülő németeknek szolgáltatva ki, akik a császár seregének hadvezérei-vel azon voltak, hogy Zsigmond nyilvános országgyűlési lemondása után a tartományt Rudolfnak szerezzék meg.⁵⁴ Hiszen [Erdély tekintetében] aligha lehet alkalmazni azt, amit a fenséges Miksa bajor herceg⁵⁵ a fehérhegyi csata után rögtön a rákövetkező napon tett, Prágába küldve Liechtensteini Károlyt⁵⁶ és Bucquoy grófot,⁵⁷ hogy a katonai rend szerint és a győztesek jogán adják hírül a rendelkezéseket: azt tudniillik, hogy a királyi fenség levele alapján a Cseh Királyság minden eddigi kiváltságától megfosztatik.⁵⁸ Leginkább azért nem, mert Erdély, akit sokáig és gyakran harci szövetségre hívtunk és sürgöttünk, végre ünnepélyes alku és szerződés keretei közt került a kezünkre, mint ahogy az kitűnik a fenséges lotharingiai herceg által kötött szerződés 5. fejezet, 6. részéből, ahol is ez áll: *az alábbi feltételeket és javasolt pontokat, mintegy szóról szóra, a jelen szerződés értelmében, elfogadjuk és ígérjük, hogy szentül megőrizzük.*⁵⁹ Erdély tehát e hűbéri szerződés módjánál és természeténél fogva vállalta a kötelezettséget, hogy a Portát elutasítja az égiek kedvező harci körülményeket teremtenek, ezért cserében viszont a török erejének összetörése után nem kell megadniuk magukat, és nem kell visszaszűlyedniük a barbár igába, ahogy azt az 1686. június 28-i bécsi szerződés 8. része is kimondja: *Erdély fejedelmének egyenlően szabad szerződési joga van, és az ő jogszerű utódainak is a fejedelemségben, de csak úgy, ha e szerződések ezen örök érvényű szerződéssel nem ellenkeznek, hanem a közös ellenség ellen, a kereszténység és elsősorban a szentséges császári felség, és háza, királyságai és tartományai hasznára köttetnek.*⁶⁰ Jóllehet a hűbéri szerződés pontjai szerint jogosan kérhetné a császár a fejedelmek athnáméit, de eddig a császári kincstár és irattár mégsem igényelte azokat. Talán azért, mert ugyanezen 1686. évi szerződés 9. részében, mintegy gát és akadály gyanánt ezt illesztették be: *maradjon meg a fejedelem címe és jelvényei is, az eddigi szokás szerint, és azokat ne vegye fel a szentséges császári felség.*⁶¹ Nem volna-e jobb hát, ha (hacsak legalább addig, míg a háború eredmé-

⁵³ Báthory Zsigmond (1572–1613) 1588–1597, 1598–1599, valamint 1601–1602 között erdélyi fejedelem

⁵⁴ Csákyknak erről az akciójáról életrajzírója nem tud, DEÁK, 1877. A *Probabile* szerzője valószínűleg arra utal, hogy 1600-ban olyan hírek is felröppentek, hogy Csáky saját magának akarta volna megszerezni a fejedelemséget. Talán ennek érdekében gondolhatta úgy Csáky, hogy a Báthory Zsigmondnak megküldött athnámét kiadja Rudolfnak. (ISTVÁNYFY, 1622. 756.) Az, hogy egyáltalán tud a *Probabile* szerzője Csáky esetleges tervéről, jól értesültségét bizonyítja, mert erről a korabeli krónikaírók (Szamosközy, Istvánffy, Baranyai Decsi, Illésházy, Hidvégi Mikó Ferenc, Gyulafi Lestár, Pethő Gergely) nem tesznek említést.

⁵⁵ I. Miksa bajor választófejedelem (1573–1651)

⁵⁶ Liechtensteini Károly (1569–1627) morva arisztokrata, liechtensteini herceg

⁵⁷ Charles Bonaventure de Bucquoy (1571–1621) németalföldi zsoldos hadvezér II. Ferdinánd császár hadseregében

⁵⁸ A fehérhegyi csata 1620. november 8-án volt, ahol a pfalzi választófejedelem, V. Frigyes cseh király vereséget szenvedett a Habsburg hadseregtől. A csata következményeként a cseh területeket át-szervezték és örökös tartománnyá tették a Habsburgok. Miksa és Bucquoy tetteiről magyarul ld. PETHŐ Gergely, *Rövid magyar krónika*, Kassa, 1753. 189–193. (első kiadás: 1660.)

⁵⁹ SZÁSZ, 1833. 29.

⁶⁰ SZÁSZ, 1833. 13.

⁶¹ SZÁSZ, 1833. 14.

nye nem lesz bizonyos) közmegegyezéssel a biztonság kedvéért, mintegy letét gyanánt az athnámét a császári irattárba helyeznénk el? Igaz, ez esetben tartanunk kell attól, hogy úgy barátaink, mint ellenségeink ezt a trónszék megüresedéseként fogják majd értelmezni, és ennek hatására akár a háború egész arculatát és szerencsés kimenetelét is megváltoztathatják, miáltal a korábbinál akár rosszabb helyzet is születhet! Ha tehát azt az Apafit, aki teljesen alárendeli magát nekünk, eltávolítjuk helyéről és eltiltjuk a közügyektől, akkor

Tizenhetedszer: két lehetőség között kellene választanunk: vagy társkirály lesz belőle, vagy birodalmi grófi címet kap. De e két véglet között létezik egy köztes harmadik út is, mégpedig az, hogy a szent római birodalom császári kegyéből fejedelemmé hirdettessék ki. Ez egyáltalán nem szokatlan, hisz az erdélyi fejedelmeknek Báthory Zsigmondtól Bocskaiig, Bethlenig,⁶² és a Rákócziakig⁶³ mindig is menedékük volt a szent császári birodalom. Olyannyira, hogy egyesek egyenesen azt írják, hogy II. Miksa császár⁶⁴ még azt is fontolgatta, hogy Erdélyt a római birodalom részévé teszi. De I. Rákóczi György is aláírta a nagyszombati szerződést 1645 augusztusában, melyben az állt, hogy német fejedelmi címet kap.⁶⁵ Viszont

Tizennyolcadszor: hiányzik az erő és lehetőség, hogy a grófinál kicsit nagyobb ragyogást és előkelőbb életmódot tartson fenn otthon és házon kívül. Emiatt aztán, hogy a valamit ne cserélje el a semmiért, és ne tűnjék úgy, hogy királyi jövedelmét szegénységért és nélkülözésért adja el, a szent császári felségnek kellene megtalálnia azokat a rendkívüli vagy rendes eszközöket, melyekkel időlegesen vagy akár örökre Apafi minden terhét és nyugtalanságát a császári Atlasz vállára helyezné át. E terheket ugyan Ausztria és Lengyelország közelségére támaszkodva rövid ideig a neves Báthory-ház is viselte, majd az erős Rákóczi-fejedelmek is egy ideig, de amikor az erdélyi fejedelmek hatalma alábbhagyott, minden a szent császári felség gondjára hullott vissza.

Ezért aztán őfelsége a szentséges királyi oklevél 12. részében, a hű rendek szeretetétől vezérelve és a nép terheinek könnyítése végett a királyi és kincstári javakból, továbbá a só és egyéb fémbányákból, harmincadokból, a szászok közötti tizedből, a vármegyékbeli tizedek haszonbéréből és más jövedelmekből (melyek régen a fejedelem megélhetését és öltözködését szolgálták) mindent magára vett, és minthogy ezek nem lettek elegendőek, minden örökös birtok és a szövetséges fejedelmek erejét és pénzét felügyeli.⁶⁶ Láthatjuk hát (Ciceróval szólva), hogy az erkölcsös férfiaknál a haza szeretete mindenféle más szeretetet felülmúl. De Curtius⁶⁷ is azt írja például, hogy Nagy Sándor⁶⁸ halála után Fülöp király⁶⁹ így szólította meg macedónjait: *mikor polgárokkal van dolgom, ami engem illet, inkább visszadam ezt a birodalmat, minthogy a polgárok vére árán tartsam meg. És ha más*

⁶² Bethlen Gábor (1580–1629), erdélyi fejedelem (1613–1629)

⁶³ I. Rákóczi György (1593–1648) 1630-tól erdélyi fejedelem és fia II. Rákóczi György

⁶⁴ II. (Habsburg) Miksa (1527–1576) német-római császár, I. Miksa néven 1564–1576 között magyar király

⁶⁵ II. Miksa azért nem tudta Erdélyt megszerezni, mert a rendek Báthory Istvánt választották fejedelemmé. 1570-ben a speyeri egyezményben János Zsigmond viszont Magyarország urának ismerte el. Ld. SZILÁGYI, 1885. 196–198., 347–348., 196–198.

⁶⁶ Szász, 1833. 75.

⁶⁷ Quintus Curtius Rufus (Kr. u. 1. század) római történetíró

⁶⁸ Nagy Sándor (Kr. e. 356–323) híres hadvezér, makedón király

⁶⁹ II. Fülöp makedón király (Kr. e. 382–336), Nagy Sándor apja

*nem, az egyetértés a reménység! Kérem és könyörgöm, válasszátok a jobbikat! Mikor erre jajgatni kezdtek, fejéről levette a koronát, és jobbját, melyben tartotta, kinyújtotta, hogy ha valaki méltóbbnak vallja magát, fogadja el. Ennél a választásnál és döntésnél Curtius szerint Meleagrosz így okoskodott: mi szükség fegyverekre és polgárháborúra, mikor már megvan a király, akit kerestek? Arrhidaiosz Fülöp szülöttéről, aki Sándor, a korábbi király testvére, és most örököse, megfeledeztek? Tett valami olyant, amiért meg kellene őt károsítani? Ha Sándorhoz hasonlót kerestek, sose találtok, ha rokont, ő az egyetlen. Ekkor aztán mindenki egyformán felkiáltott, hogy Arrhidaioszt kell hívni! Halált érdemelnek azok, kik önműködően tartottak volna gyűlést.*⁷⁰

De akár Luxemburgi János csehországi király esetét is alkalmazhatjuk hasonlat gyanánt Apafira, mert Luxemburgi János Polko herceg schweidnitzi és jawori hercegségeit olyan törvénnyel csatolta a Cseh Királysághoz, hogy a két tartomány a mindenkori trónörökös alá fog tartozni. A morvákat viszont, akik régi állapotuk és erkölcsük emlékezte miatt folyton lázongtak, mindörökre eltiporta és elnyomta: fiát, IV. Károlyt a morva hercegségek élére nevezte ki, és így aztán lassacskán a morvák szokásaikban közelebb kerültek a csehekhez, anélkül azonban, hogy egyesültek volna velük, vagy teljesen és beilleszkedtek volna közéjük.⁷¹

Ugyanis semmi más (Tacitus szerint)⁷² nem szilárdabb és jobb a fejedelmek gyerekei számára, mint a birodalom kötelékeinek és őrségének megtartása. Emiatt sóhajtott fel Nagy Sándor is katonái előtt: *Hát megvetitek gyermektelenségem!* Tiberius Augustus viszont, hogy *leplezze saját gyermektelenségét: az ifjúság fejedelmeként, unokaöccsét Germanicust és Drusust kínálta fel a népnek.*⁷³

Tizenkilencedszer: mégis bármilyen eshetőségre, méltó és igazságos lenne, hogy amire az általános nagygyűlésen, Fogaras városában, 1688. június 1-jén, a né-

⁷⁰ Itt a szerző téved, mert nem Fülöp, hanem Perdiccas királyról van szó. A latin szöveget ld. CURTIUS, 257–258. Magyarul: HÁPORTONI FORRÓ, 1619. 653–654.

⁷¹ Luxemburgi János (1296–1346), az ő fia IV. Károly német-római császár. Polko herceg valójában Erbnichte Bolkos II. (megh. 1368), az utolsó schweidnitzi (swidnicei) herceg. Az utalás lényege: Apafit ki kell nevezni Erdély fejedelmének – ahogy Bolkos is schweidnitzi herceg volt – azzal a feltétellel, hogy Erdély a mindenkori trónörökös alá fog tartozni. Ezután, mint a fent már idézett részben is áll, el kell híresztelni, hogy Apafi a „fenséges király urunkat” akarja trónörökösnek, így Erdély a Habsburg-házra száll. A fenséges király urunk, minden bizonnyal I. József, aki 1687-től már magyar király volt. Ő tehát IV. Károly megfelelője, míg Luxemburgi János hasonmása 1696-ban I. Lipót. Ha az erdélyiek emiatt netán lázonganának, akkor az elégedetlenkedő morvákhöz hasonlóan el kell tiporni őket. A hasonlat némileg sántít, mert IV. Károly felesége, Anna von Schweidnitz-Jauer (az esküvő 1353-ban Budán volt) révén csatolta a cseh koronához a két tartományt, azért mert II. Bolkos herceg gyermektelen volt. IV. Károly dinasztikus házasságpolitikájáról ld. VELDTRUP, 1988.; KOVÁCS, 1973. 38–49.

⁷² Tacitus, Cornelius (Kr. u. 55–120) római történetíró.

⁷³ Nero Claudius Drusus Germanicus (Kr. e. 15–19) (a továbbiakban Germanicus) Tiberius császár unokaöccse, kiváló hadvezér volt. Rómában nagy népszerűségnek örvendett. Állítólag még Augustus császár fejében is megfordult, hogy őt teszi meg örökösévé. Végül Augustus úgy döntött, hogy mostohafia, Tiberius legyen az új császár, de kötelezte őt arra, hogy Germanicust örökbe fogadja, és később tegye örökösévé. Germanicus Szíriában hunyt el. A kortársak azt híresztelték, hogy Tiberius parancsára mérgezték meg. Germanicus és Agrippina kisebbik fia volt Drusus Ceasar, Tiberius trónörököse, akit a császár azonban Seianus intrikái következtében halálra ítélte. Ugyanakkor Germanicus apja Tiberius császár testvére volt, és szintén a Drusus nevet viselte. Az utalás értelme eszerint az lenne, hogy I. Lipót Augustushoz hasonlóan ugyan beleegyezzen Apafi (Tiberius) uralmába, de köteleznék őt arra, hogy örökösévé Lipót fiát, az ekkor már magyar királlyá választott I. Józsefet (Germanicus)

hai Caraffa gróf jelenlétében, a 2. részben a karok és rendek a szent császári felségnek hűséges hitet tettek azzal az ünnepélyes formulával, hogy: az idősebb és ifjabb Apafi fejedelem, és az utánuk következő fejedelmek, olyan szabadsággal élhetnek és örvendhetnek, hogy senkitől se, csak egyedül a császári és királyi felségtől függjenek; meg is tartjuk.⁷⁴

Amihez

huszadszor: azonban hozzá kell fűzni, hogy ha Apafit örökre felmentjük a kincstár minden terhétől, valamint az eddig nyert magánvagyonra elleni minden követelést és pert visszamenőleg megsemmisítünk, és meg nem történtté teszünk, akkor a továbbiakra büntetés terhe alatt törvényesen meg kell tiltanunk azt is, hogy

huszonegyedszer: ezen rendelkezés ellen bármely magánszemély pert indíthasson. Mert előfordulhat ugyanis az, hogy otthon elveszik tőle a bírósági eljárás lehetőségét és pereket indítanak ellene. Az is igaz, hogy Apafi nem bánná, ha ügyét hazájában tárgyalná meg, és a tárgyalások aktáit utána lepecsételve a szent császári és királyi felség legkegyelmesebb ítélkezése elé bocsátaná. E könyöröltes és igazságos módon ugyanis

Huszonkettedszer: a császári ház veleszületett kíméletessége és kegyelmessége folytán (a boldogok a középúton járnak⁷⁵) akár Apafi, akár bárki más megsértése nélkül az ifjú fejedelem visszanyerné önmaga és vagyonra szabadságát. A közérdek is azt kívánja, hogy Apafiból a rendek miatt ne legyen mártír; és jobb lenne, ha őt, aki többet érdemel a rivális Thökölyvel szemben, mint egy kéznél lévő nyilat, a tegezünkbe tartanánk, mert így akár a törökök, akár a többi igyekvő és fejedelemjelölt ellen, akik netán meg akarnák kaparintani a tartományt, védőpajzsként lehetne tartani. Mert mi haszna volt egykor Báthory Zsigmondot a tartományok és a kincstár nagy költségén Csehországba hívni és csalogatni? Ha csak az nem, hogy az a farkas Bocskai betört az akolba, és mindent vérrel borított be. Tanulva ebből, és emlékezve a nyomorúságokra és házának gyászos örökségére, Apafinak folyton csak akörül forognak gondolatai, amit Istvánffyánál Bogáti követ a császártól Prágából visszatérve Báthory Zsigmondnak mondott: *A dokumentumok bizonyítják, hogy miféle csalásokkal és mekkora veszélyekkel járnak a barbárokkal kötött szövetségek. Azt is tudjuk, hogy mennyire hűtlenek és hitszegők a barátságban. Ennek legragyogóbb példája Izabella királynő⁷⁶ és fiának esete, akiknek a török oltalom Buda és Magyarország elvesztésébe került. Még ha őszinte is barátságuk, keresztény fejedelemnek akkor sem szabad keresnie, mert a léleknek árt. Ezt megtudva, Zsigmond és*

tegye meg. Apafi ekkor, két évvel a házassága után, még gyermektelen volt. Talányosabb viszont az irat záró mondata, amelyben arról van szó, hogy ha az erdélyiek elégedetlenkednének, akkor Germanicus (I. József) helyett egy Drusust kell felmutatni nekik, aki „fenséges főherceg” úr lenne, mivel ő meg tudja szelídíteni az embereket. A fenti logika alapján ez nem lehetne más, mint I. Lipót testvére, a Tiberius–Drusus testvérpár mintájára. Ha ezt a Drusus netán Germanicus fiának vesszük, az sem áll, mert I. Józsefnek ekkor volt még fia. Az a véleményem, hogy itt a *fenséges főherceg* I. Józsefre utal, a Germanicus pedig az apja, I. Lipót. Az utalás lényege: ha az erdélyiek netán nyugtalanodnának Lipót intézkedései miatt, akkor fia, I. József mint magyar király megnyugtathatja őket. Germanicusról és a Drususokról ld. TACITUS, *Évkönyvek*, I. 3–7.; II. 43.; III. 14.

⁷⁴ Szász, 1833. 46.

⁷⁵ Medium tenuere beati (lat.) = A boldogok a középúton jártak.

⁷⁶ Izabella (1519–1559), Szapolyai János felesége

*Basta*⁷⁷ nem sokkal később Kolozsváron⁷⁸ találkoztak, és a nyilvános gyűlésen az átengedte a tartományt, ez pedig átvette a császár nevében kormányzását.⁷⁹ Ahogy ugyanis választással, valamint a választás elfogadásával és megerősítésével létesíthető bármilyen hűbéri szövetség vagy egyházi kiváltság, úgy végül, mikor mind ezeket visszavonják, a választás hatalmából fakadóan a szövetséget vagy kiváltságot át lehet engedni, vagy le lehet mondani róla: mégis, azok, akik a szövetségről vagy kiváltságukról lemondtak, továbbra is megőrzik eredeti jelzőjüket és címüket, kiváltképp ha a visszalépés vagy az önkéntes lemondás szükségből, vagy a közjó érdekében történt. De térjünk át erről a tartományra, hisz miközben már ég a szomszédban Ucalegon háza,⁸⁰ és a nép Bethlen tetteit és gondolatait kutatja, nem kétséges, hogy az összes szem és bennük a remény a császári udvar igazságossága felé szegezi tekintetét, ezért ezekben a gyászos időkben akadályt vagy késlekedést jelentene az, ha egy másik esetlegesen alkalmas személy választásától a nyilvánosság előtt eréllyel és hatállyal el nem határolódnánk. Ez ugyanis szétmargolná és felforgatná az ország kormányzásának jelenlegi formáját, mivel a választott királyságokban [azaz nem az örökletesekben] semmi sem szokott érzékenyebb kérdés lenni, mint ez.

Másodszor: a nemrégiben történt birtokadományozások és nyugtalanságok akkor zavarták meg legjobban a tartományt, mikor az udvarból, mint mondják, olyan levelek kerültek ki, melyek felfüggesztették az eljárásokat és azok végrehajtását megfelelőbb időre és alkalomra. Ez érthető is, hisz semmi sem szokta annyira aggasztani és elidegeníteni [a hatalomtól] az embereket, mint az, ha birtokukat és tulajdonukat, melyektől egész életük nyugalma és jövője függ, nem érzik biztonságban. Emiatt újra és újra csak azt mondhatom, hogy az általános amnesztia és elévülési törvény mindenkinek érdeke, hisz a nép sokkal inkább hajlandó elviselni a rendkívüli adók terhét, ha tudja, hogy utána a fiscus örökre nyugton marad.

Harmadszor: a közszerződések és az ország törvényei ügyében az idősebb Apafi és Thököly gróf halálától⁸¹ mostanáig mindenki csak kételkedett, úgy gondolom, itt az ideje már, hogy a köz- és magánügyekről szilárdan rögzített törvényekben rendelkezünk, melyek mindenkiről gondoskodnak, mert a mostani törvények artikulusainak avíttága a maga állapotában elbizonytalanítja, kétségbe sodorja és megretenti az embereket, akik egyébként is gyanakvók és hajlamosak a bizalmatlanságra. Amikor ugyanis Bethlen Miklós kancellár a királyi oklevél kérvényezőjeként követségben volt, csak arra az egyetlen dologra figyelt, hogy kieszközölje az immár tetteges megerősítését a már említett legelső, 1686. június 28-i okle-

⁷⁷ Basta, Georgio (1544–1607) albán származású császári zsoldosvezér

⁷⁸ Kolozsvár (ma: Cluj-Napoca, RO)

⁷⁹ ISTVÁNFY, 1622. 758–762. Istvánffy Miklós (1538–1615) alnádor, humanista történétíró. Marsili egyébként érdeklődött Istvánffy krónikája iránt: a már elemzett *Probabile* című irat után Istvánffy krónikájából találunk egy rövid részletet. A Marsili-féle másolat Istvánffy krónikájából: BUB FM ms. 57. fol. 160a–160b. A másolat Istvánffy XXIV. könyvéből a 836–837. lapról való, ahol a törökök által Boeskainak felajánlott magyar korona ügyéről van szó. ISTVÁNFY, 1622, 836–837.

⁸⁰ Cum proximus jam ardeat Ucalegon: VERGILIUS, *Aeneis*, II, 311. Az irat nem pontosan idézi Vergiliust: Jam proximus ardet Ucalegon. = A szomszédban már ég Ucalegon háza. Ucalegon Aeneas-ék szomszédja volt. A XVII. században közkedvelt toposz a közeli veszedelemre hívja fel a figyelmet.

⁸¹ Az idősb Apafi Mihály fejedelem 1690. április 15-én; Thököly István, Thököly Imre apja pedig 1670. december 4-én halt meg.

vélnek, melynek 5. paragrafusára nézve kedvező volt, és így felerősítette étvágyát régi ellenfele és vetélytársa ellen, és egy ilyen szerencsétlen formulával került be mindez a szövegbe: *Csáky László grófot (mint a fejedelem számára gyanús személyt) ne bízza meg őfelsége Erdély határainak védelmével és ne engedje meg, hogy Csákytól az erdélyi rendek bármiféle kárt szenvedjenek.*⁸² Egyébként ugyanis, hogy miért nem lehetett ezen megegyezés és értekezés záradéka szerint egy hónapon belül vagy hamarabb jó és kész formában (azaz a három nemzet megegyezésével) a ratifikáló okleveleket kiadni és kicserélni, már röviden érintettük fentebb, de világosabban elmagyarázza ugyanott a 14. rész ezekkel a szavakkal: *jöllehet a keresztény ügy védelmére és terjesztésére azonnal és szívesen, összefogott erővel és nyilvánosan összegyűlnének a fejedelem és az erdélyi rendek, de hogy ne tegyék ki magukat a török és tatár fosztogatásnak a fegyverek alkalmatlan időben való villogtatásával, beleegyezik a szent császári és királyi felség, hogy nyilvánosan nem egyesítik haderejüket Várad⁸³ és Temesvár⁸⁴ visszafoglalása előtt.*⁸⁵

Ugyanis az egész⁸⁶ követség, a Porta kérésére, teljesen más ürüggyel – azaz a közvetítés és békekötés leple alatt – indult Bécsbe.⁸⁷ Hogy valójában mi történt, arra csak a következő 1687. évben derült fény a lotharingiai szerződésben, amelyet a szebeni országgyűlésen 1688. május 9-én ebben a formában újítottak meg a rendek Caraffa, valamint Falkenheim grófokkal⁸⁸: *elfogadván őszintén és igaz hittel a magas felség atyai védelmét értünk és a nemes erdélyi királyság minden utódjáért. És hogy a mi alázatosságunknak és alkalmazkodásunknak valamilyen tényleges tanújelét adjuk, beiktatjuk a fent említett meghatalmazó és megerősítő leveleket a főméltóságú fejedelem és a királyság rendjeinek törvényei és határozatai közé. Így az említett nagyméltóságú tábornok úr szabadságainkban és szabadalmainkban semmiképp sem fog háborgatni minket. NB: Eközben érvényben marad a szerződés, amelyet a fenséges lotharingiai herceggel kötöttünk, mely kiemelkedő és bátor nyilatkozatot (a bécsi, ugyanazon 1688. június 17-i törvényben, a szent császári felség, Strattmann gróf és Andreas de Verdenburg együttes aláírásával) Őfelsége a legkegyesebb és hálás lélekkel fogadott, és minden módon gondoskodni fog arról, hogy a jóindulatába vetett bizalomnak megfeleljenek tettei.*⁸⁹ Erre az alapra tá-

⁸² Szász, 1833. 13. Csáky László (1640–1708) 1674-ben tűnt fel először az erdélyi politikai színtéren. Teleki Mihály és a fejedelem őt küldte Bethlenbe, hogy Bánffy Dénest kivégezze. Később a Béli-féle összeesküvésben való részvétele miatt a Portára futott. Itt attól sem riadt vissza, hogy magának kérje a fejedelemséget, amiért az erdélyi főurak nagyon megharagudtak rá. 1685-ban felajánlotta szolgálatait I. Lipótnak, és német–magyar hadakkal Erdélybe tört, így próbálva megvalósítani fejedelmi ambícióit. A terv nem sikerült, de Lipót később is igénybe vette szolgálatait: többször követségbe küldte a havasalföldi vajdához. I. Apafi Mihály halála után Erdélybe is visszatérhetett, sőt az erdélyi rendek 1696-ban Bécsbe küldték követként Bethlen Miklós követségét ellensúlyozandó. Életéről ld. CSEREI, 1983. 121–122; JANKOVICS, 1987. 705.

⁸³ Várad (ma: Oradea, RO)

⁸⁴ Temesvár (ma: Timișoara, RO)

⁸⁵ Szász, 1833. 14–15.

⁸⁶ erdélyi

⁸⁷ A már említett Haller János, Pernyeszi Zsigmond és Inczedy Mihály 1686. évi bécsi követségéről van szó.

⁸⁸ Falkenheim, Friedrich von (sz. 1649) császári udvari tanácsos

⁸⁹ Az 1688. június 17-i törvény, valójában a Lotharingiai Károlyval kötött balázsfalvi, valamint a Caraffával kötött fogarasi egyezmény végrehajtásáról az erdélyi rendekhez küldött leirat. Ld. Szász, 1833. 49–51. Stephanus Andreas de Verdenburg a Haditanács titkára volt.

maszkodott eddig a köznyugalom és bizalom. De az égiek ide-oda forgatják és rángatják a népet ismét! A három egymásra hivatkozó szerződés (tehát az első titkosabb 1686-ból, a második, a Lotharingiai-féle 1688-ból, valamint a harmadik, a Caraffa-féle szintén 1688-ból a császár beleegyezésével és helyeslésével) megszabta a nemzet szellemét, valamint az élet és a polgári egyetértés törvényeit, mely által a kis dolgok nőni kezdenek, a nagyok pedig a széthúzás miatt szétesnek. A fejedelem subinfeudatióját,⁹⁰ valamint a többi módosítandó kérdést alkalmi módon az 1691. évi királyi oklevél a következőképpen tisztázta: *hogy a fejedelmek alatti terhes élet napjaira kiterjedő beöltözés uralmát, és a miniszterek és a szolgák folyamatos tevékenységét, valamint ahogy ezek ránehezülnek alapvető jellemünkre és hajlamainkra, mérsékeljük ennek az igen izgatott és türelmetlen népnek megfelelően, mely hajlamos a sorsfordulatokra, ezen formában: 4. rész: hogyha a közhaszon és az ott élő különféle népek nyugalma azt kívánja, hogy ezt a fejedelmet lecseréljék, a rendek a lehető leghabibb választásokon választhatnak minél gyorsabban egy másikat, és mi [azaz a császár] így régebbi kegyelmes határozatunkat megtartjuk.*⁹¹ Csakhogy az a sarkalatos pont, és az általa fenntartott rendszer, hogy változik, vagy szilárd lesz-e, az elsősorban a harcok kimenetelétől függ, mert az új rend törvényeit az hozza és diktálja majd, aki győzött a háborúban. De mi tart vissza minket attól, hogy otthon (ahogy a megállapodás többi pontját is már megvalósítottuk és végrehajtottuk) ezt a cikkelyt is, az összes érintett törvényes beleegyezésével és jóváhagyásával, szenvedélyesen megvitassuk, és döntsünk felőle? Merthogy bátraké a szerencse, és a Lotharingiai-féle meg a Caraffa-féle megállapodás is világosan leírja, hogy a leggyőzött ellenség a győztestől kapja törvényeit. Ezért aztán nem kellene visszasülyedni az 1686. évi szerződés 20. részében megfogalmazott kényszerhelyzetbe: *Ez a szerződés, jóllehet titokban köttetik meg, mégis a keresztény hit által kötelezi úgy a szent császári felséget, mint a fenséges fejedelmet és az erdélyi rendeket, valamint mindkét oldalról az örökösöket és utódokat, hogy sohasem árulják el a törököknek, még a békekötés után sem.*⁹² Ugyanis, vagy egyáltalán nem veszünk részt egy tanácskozásokon, vagy ha azon megjelentünk, akkor eréllyel és teljes egészében betartjuk az ott született megállapodásokat, mert ha lomhák és lassúak vagyunk azok végrehajtásában, azzal nem használunk barátainknak, ellenségeinket pedig sem ki nem engeszteljük, sem meg nem békítjük. Egyébiránt az elkövetkezendő tárgyalás helye és módja alaposabb megfontolást igényel, de azt nem szabad elfelejtenünk, hogy Caraffa kezdetben úgy gondolta, hogy az erdélyieket is olyan könnyen el lehet majd intézni, mint a magyarokat; de miután belülről feltérképezte a helyzetet, és rájött, hogy Erdélyhez, mely nagy és népes tartomány, Lengyelország közel van, Törökországgal határos, háta mögött ott van Moldva, Tatárföld és Havasalföld, valamint, hogy folyói, tavai, hegyei miatt előlről is nehezen megközelíthető, szinte bűnbánóan és aggódva írta Szebenből⁹³ 1688. február 9-én Teleki grófnak Fogarasra e kétségbeesett sorokat: *mindenek fölött azonban ragaszkodom hozzá, hogy méltóságod ne késle-*

⁹⁰ subinfeudatio (lat.) = örökbe adott jószágba való beiktatás

⁹¹ Nem világos, hogy milyen 1691. évi királyi oklevélről van szó. A *Diploma Leopoldinum*ban nincs benne ez a szövegrész.

⁹² Szász, 1833. 17.

⁹³ Szeben (ma: Sibiu, RO)

kedjük elénk járulni. Ha ugyanis nem így cselekszik, akkor ennek nagyon rossz következményei lesznek, melyeket csak Isten és Méltóságok tud majd esetleg elhárítani.⁹⁴ Mivel Magyarország határai és kereskedelme révén érintkezik Horvátországgal, Ausztriával, Stájerországgal, Morvaországgal, Sziléziával, valamint a Duna mentén is sok bosszúságot okozhatnak neki a német helyőrségek, és amellet, hogy közel fekszik hozzánk, de még az olaszok és a lengyelek törekvései előtt is nyitva áll; így aztán nem volt nehéz meghódolásra és megadásra, sőt a királyválasztás jogáról való lemondásra, és az örökös tartományok állapotára kényszeríteni a magyarokat az 1688. január 25-i pozsonyi országgyűlésen. De Erdélyre nem vonatkozatható teljes mértékben ez az örökösödési törvény, mert jogában áll saját fejedelmet választani, és mindig akad majd valaki a háttérben, aki ezt a fejedelmet elismeri és hivatalába beiktatja, vagy akár Magyarország és a hozzácsatolt részek királyaként meg is koronáz.

Egyébként Erdély nemzeteinek törvényei, rendelkezései, szabadalmi, mentességei, egyezségei és szerződésai sértetlenek maradnak, nem úgy, mint Csehország esetében, hanem Morvaországhoz és Sziléziához hasonlóan. Mióta ugyanis Csehország az ausztriai ház örökös tulajdonává lett, minden tisztséget a császár visel, és ő vigyáz tekintélyével és nevével a cseh királyság összes törvényére, a rendre, a közzőra, a szerződésekre, a háborúra és a békére is egyaránt. Ezért aztán a különböző tartományok küldötteit sem hívják már össze Prágába általános országgyűlésre, hanem csak részleges diétákra, és tartományi gyűlésekre küldenek követeket és megbízottakat a tartományok, akik a király követeléseit átveszik, meghallgatják, egymás között megvitatják, majd döntéseiket közvetlenül a császárhoz továbbítják a legkegyelmesebb ratifikálásra. A király így minden egyes alattvalónak külön-külön hozza tudtára döntését, mindenkinek külön-külön és elkülönítve parancsol. Mivel az egységesen mindenki számára adott utasítás inkább az arisztokratikus kormányzásra jellemző, ezért ez utóbbit inkább királyi [azaz monarchikus] kormányzásnak nevezhetjük.

Nézzük immár meg: mit foglal magába a Lotharingiai-féle szerződés 1. fejezetének 5. részében található előrelátó, és nagy körültekintéssel megalkotott cikkely, mely így szól: *világosan kimondjuk, hogy a hadak téli elszállásolása tekintetében felmerülő költségek megfizetésében, amiben most megállapodtunk, az csak Erdélyre terjed ki, Magyarország hozzácsatolt részeire nem.*⁹⁵ Mert igaz ugyan, hogy most sem Erdély, sem a Részek nem járulnak hozzá a hadak téli elszállásolásához, de a Részeken történő kvartélyozást külön rendelet szabályozza, mert Erdélyt, mind területileg, mind jogilag pontosan el kell határolni; mert csak akkor van remény arra, hogy Erdély visszatér a töröktől a császárhoz, ha Magyarországtól külön marad, hiszen emlékezetes, hogy a kettő egységéből mennyi zűrzavar származott már eddig is. Ha Apafi önként lépéseket tenne a fejedelemségről való lemondása érdekében, aligha lehetne ezt a gesztust felbecsülni és árban meghatározni, és ezáltal nemcsak a haza, hanem az egész keresztény világ le lenne neki kötelezve. Mert bizony a fejedelem kísérete és udvartartása már eddig is majd félmillió rajnai forintba került, de azt még, mindezek ellenére, elgondolni is rossz, hogy mi-

⁹⁴ Ezt a levelet nem sikerült azonosítani. Caraffa 1688. február 10-én a fejedelemnek írt Szebenből, arra kérve Apafit, hogy Telekit és a többi megbízottat küldje hozzá tárgyalni. (EOE, XIX. 42–43.)

⁹⁵ Szász, 1833. 27.

lyen állapotba kerülnének az ország törvényei és rendelkezései, ha netán a császár beiktatná Apafit. Csakhogy a fejedelmet egyik vagy másik minisztere mindig eltérítette ettől a szándékától,⁹⁶ sőt egyesek indulatából és igyekezetéből a fejedelem különféle szerződéseket kötött és az egész országot háborúba sodorta, a nép pedig (minthogy a fejedelmet nem lehet évente cserélni) részben a császárt, részben a törököt támogatta, míg mások lázadást akartak szítani, hogy más fejedelmet válasszthassanak.

Ez volt hát eddig minden bajnak az oka! De úgy tűnik, hogy ezentúl már csak ritkán, vagy egyáltalán nem kell ettől tartanunk, mert a Gubernium jó indulattal van irántunk. Egyébként is a Guberniumban ahány fej, annyi szándék, és mivel az egymással versengők más-más feladatot töltenek be a tanácson belül, így a köznemesek saját akaratak szerint szabadon szavazhatnak. Egyébiránt mindent, amit a nemzeti tizenkét tagú tanács, azaz a Gubernium létrehozatala előtt alkotott és gondolt ki a fejedelem saját titkos tanácsosaival, egy majdnem monarchikus kormányzat szabályai szerint, ugyanazt teheti, biztosíthatja, kérheti, végezheti el és fejezheti be majd, az előkelők magisztrátusa révén a vajda, avagy gubernátor, együtt a tanácsosokkal arisztokratikus kormányzat formájában, ahogy ez legtisztább formában a császár örökös tartományai közül Stájerországban, Karintiában és Krajnában; az Oszmán Birodalomban pedig Albániában, Raguzában, Afrikában Tripoliszban és Tuniszban⁹⁷ működik. Az erdélyiek számára az így biztosított egyenlőség-tudat a háború végén alighanem megkönnyíti majd a jövődő béke megkötését. Miután már előrebocsátottam a közvéleménnyel való megbékülés eszközeit és módjait, át kell térnem a

Negyedszer: a királyi tisztségviselők kiengesztelésének kérdésére, akik között a legkiérdemeltebb első rangot és helyet a kormányzó Bánffy gróf tartja, aki, úgy hírlik, az évenként tartott hivatalnokválasztásra szóló köznemesi szavazati jog mellett olyan feliratot és reverzálist adott ki, hogy ő sose fog törekedni hivatalának meghosszabbítására, és ezért nem jár senki kedvében, eleddig viszont olyan erkölcsi tisztasággal és hűséggel vezette a tartományt, hogy a köznép csak egyetlen kihívójáról tudott, Bethlenről.⁹⁸ Úgy tűnik azonban, hogy a köznemesség nem is szándékozik másik kormányzót választani a helyére. Ezért nem ártana, ha a szent császári felség kegyesen arra méltatná e tekintetes férfiút (akit némely gyűlölködők a három nemzettel szembeni fennhájzására, valamint merész kormányzására hivatkozva gyengíteni igyekeznek), hogy mind titkos, mind nyilvános megbízásokkal kiténteti őt, és növeli tekintélyét, ahogy azt általában is szokták a tartományok vezetőivel és a testőrség parancsnokaival tenni, annál is inkább, mert a császári ház más tartományaiban is szokás az ilyesmi, és ezen szokások megtartása kívánatos volna. Biztos gyűlölködést és terhes helyzetet teremtene, valamint a férfiú érdemei és az ország üdve és állapota is rosszul haladna tovább, ha őt lecserélnénk; mert a köznép szájából és a nemesek szavaiból teljesen bizonyosan megmutatkozik, hogy ahányszor a vezetőket lecserélik, a béke és háború titkait egyre

⁹⁶ azaz, hogy önként lemondjon

⁹⁷ Raguz (ma: Dubrovnik, HR), Tunisz (TN), Tripoli (LAR)

⁹⁸ Bánffy György (1661–1708) Erdély első gubernátora. Érdekes, hogy az irat szerzője védelmébe veszi Bánffyt, holott a kortársak könnyelmű, kapzsi, vezetésre alkalmatlan, alkoholista figurának tartották. (Ld. JANKOVICS, 1987. 1422.)

többen tudják meg olyanok is, akik még a korábbi eseményeket sem ismerik. Az ilyen emberek csak sok tévedés árán tanulnak, és ez mindannyiszor szerencsétlenséget jelent az államra nézve.

Ötödször tekintsük át azt, hogy miként tarthatók féken és fegyelmezhetőek azok, akik a rájuk bízott köztisztviselőkkel visszaélnék. Mert *itt rejtőzik a kigyó a fűben!*⁹⁹ De az állam teljes meggyógyítása tágabb téma, mint hogy arra az udvartartás teljes felkutatása nélkül orvosságot lehetne találni. Emiatt aztán elszakadva a rendek számtalan nyavalyájától, csupán egy dolgot vegyünk elő újra, mégpedig azt, hogy még csak nem is szégyellték, hogy az általuk választott, a haza kebeléből született, a római és a török császár által is, háború és béke megfelelő idejében szabály szerint és törvényesen megerősített fejedelmüket és urukat, ki ráadásul iskolatársuk is volt, korát teljesen figyelmen kívül hagyva, a legszentebb császári akarat és a királyi oklevél ellenére; egyszóval meg merték tenni azt, hogy őt otthonából kivessék és hazájából Bécsbe, egészen a császár lába elé üldözzék, mintha egy vadállattal lenne dolguk, mely annak a vadásznak jut, aki először azt elfogja; vagy mintha ellenséggel állnának szemben, akit elárult Bessus¹⁰⁰ a gyilkosság és győzelem kedvéért, ahogy Sándor szolt katonáihoz Curtiusnál: *most még egy igen nagy feladat vár ránk, de csak nagyon rövid fáradság. Dariust¹⁰¹ nem messze katonái cserben hagyták, vagy elfogták. Az ő holttestén múlik a mi győzelmünk! És mekkora dolog gyorsaságunk jutalma!*¹⁰² De Bethlen kancellár vajon milyen örökkévaló győzelmet remélhetett abból, hogy elfogja és teljesen elpusztítja Apafit? Már ebből is látszik, hogy miként viseli tisztségét, követségét és gazdálkodását! Mi vár tehát a császárra és a hazára? Azonkívül, hogy Apafit mint magánszemélyt is kár éri, a trónszék ürességének a nyilvánosságra kerülése az, ami alkalmat adhat új lázongásokra! Ezt kellene végre (Herkulesre!) megvizsgálni! Emiatt aztán nehogy

hatodszor, Apafi szenvedése vagy hosszabb távolléte miatt, vagy amiatt, hogy ismételten börtönbe vetnék és megbüntetnék, barátaink és ellenségeink még rosszabbat feltételezzenek a jövőről a jelen és a múlt helyzetet látva, nagy hasznára lenne a dolgok folyásának és hírünknek, ha szent császári felség az ifjút, aki az egész világ véleménye szerint ártatlan és derék, kegyel és vigasszal övéihez hazaküldené, és útjának biztosítására kijelölné és kinevezné kíséreként a három nemzet követét, gróf Csáky László urat, mellé adva gróf Teleki László¹⁰³ urat, ünnepélyes dekrétummal és menlevéllel elbocsájtaná. Ugyanis otthon, Fogaras várában, melyet négy bástya vesz körül, magánéletével törődhetne, mert a kapukat és az őrséget a császári katonaság vigyázza, így sem a tatár, sem az erdélyi őrség támadásától nem kellene tartanunk. Ez tehát jó, szerencsés, kedvező és üdvösséges lenne, ráadásul semmilyen veszély nem rejlik benne, a szent császári felség pedig nagy jótéteményt tenne a hazának a téli fegyverszünet és a csapatok téli táborba vonulása idején. Olyan férfiakra kellene hát bízni a feltörő vizek forrásvidékének ellenőrzését, akik egyik fél felé sem elkötelezettek. Ha majd kielégítő jelentést és véleményt adnak arról, hogy mik a baj gyógyítására a megfelelő orvosságok, és

⁹⁹ Latet anguis in herba: VERGILIUS, *Eclogae*, 3, 93.

¹⁰⁰ CURTIUS, 270.

¹⁰¹ Dariusz perzsa király, Nagy Sándor győzte le

¹⁰² CURTIUS, 271.

¹⁰³ Teleki László (1674 k.–1713–1714?) Teleki Mihály fia, Fehér vármegye főispánja, tanácsúr.

hogyan lehet azokat hatékonyan alkalmazni a köznyugalom érdekében, akkor a helyesebben ítélők véleménye szerint járhatunk majd el.

Most egy másik gond és kérdés is felmerül: miféle határozattal és eszközökkel lehetne most Apafit megnyugtatni, a későbbiekre nézve pedig a tartomány Guberniumát is és az egész nemzetet arra rávenni, hogy sose vágyjanak saját kebelükből való fejedelemre, vagy még akár arra se, hogy külföldit válasszanak. Az efféle kérdésekben ismét csak IV. Károly császár¹⁰⁴ lehet a tanítómesterünk, aki a római birodalom javait és jóvedelmét mind Germániában, mind Galliában és Itáliában örökös hűbérrel a legelőkelőbb nemesekre vitte át úgy, hogy a császár máig is a saját költségén kényszerül élni. Ez a cseh királyoknak és Germánia előkelőinek mintegy örökös birodalmat teremtett úgy, hogy a választásnak csak a látszata maradt meg. Apafi a királyi ház birtokainak csak egy része felett rendelkezik, Bethlen pedig, de mások is az előkelők és a rendek közül, szívesen vállalnák magukra ezt a nyereséges feladatot és édes terhet.¹⁰⁵ Ha ez megtörténik, akkor Erdély már sosem lesz olyan állapotban, hogy mást, mint Magyarország királyát válassza fejedelmének, hacsak nem akarja visszaadni a királyi ház birtokait, vagy a fejedelmet a magánemberek erszényéből fizetni. Ezekből látszik, hogy erre a problémára is orvosságot lehet találni a kincstár mindennemű megterhelése nélkül.

Ha egy esetleges mostani fejedelemválasztás választói, valamint a főbb erdélyi családok választható tagjai a mindenkor fejedelem örökletes javait egymás között elosztanák, a későbbiekben csak úgy lehetne őket megválasztani fejedelemmé, ha lemondanak saját javaikról. De hogy az erdélyiek ne ruházhassák át a választás szavazati szabadságát a lengyel királyra, aki közvetve töltené be a fejedelmi tisztiséget (ahogy azt őfelsége, a császár is megteheti, és ahogy az a Báthoryak alatt Lengyelországban is volt), gondoskodni kell arról, hogy az erdélyi karok és rendek ne csak megerősítést adjanak arról, hogy nem választanak és nem csempésznek be semmilyen idegen hivatalnokot országukba, hanem a szent császári felségnek is tegyenek esküt és ígéretet arra, hogy ezt a rendelkezést soha nem fogják megsérteni. Mert mi értelme is lenne a kamarai vagy a polgári hivatalok élére németeket vagy másokat ültetni? Hisz láttuk, hogy ezzel II. Rudolf császár is kudarcot vallott. Amíg ugyanis a császári seregek Erdélyben vannak, addig a Gubernium a háborút vagy békét érintő kérdésekben úgysem hozhat semmilyen döntést; ha pedig majd véget ér a háború, és a nép is fokozatosan hozzászokik a nyugalomhoz, látni fogja azt, hogy háborús veszély esetén előnyösebb, ha nem az eddig bevett szokás szerint felkelt nemesi csapatok, hanem regulárisan besorozott katonák állnak majd csatasorba. Így történt ez ugyanis, a régiek máig élő emlékezete szerint, a fehérhegyi csata után is, amikor a csehek, a morvák és a sziléziaiak felvették mai nyugodt életmódjukat. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a jelenlegi csehországi rendtartás – inkább híre, semmint tényleges állapota miatt – félelmetesnek és retentőnek tűnik a külhoni népek számára, ezért jobb lenne Erdély esetében az osztrák tartományok (Stájerország, Karintia és Krajna) mintájára eljárni. Már csak azért is, mert az erdélyiek azzal, hogy a töröktől átálltak a császárhoz, sokkal nagyobb áldozatot hoztak, mint régebben azok, akik mindvégig a császár hűségén maradtak.

¹⁰⁴ IV. Károly (1333–1346) 1346-tól német és cseh király

¹⁰⁵ Azt tudniillik, hogy szétosszák köztük Apafi fejedelmi birtokait.

Az erdélyi fegyverletétel pontjait a belső stíriai hadjárat idején adta ki a tekintetes ausztriai udvari kancellária; ugyanott őrzik még ma is, mivel majd a későbbiekben tárgyalunk azokról. Már azzal is igen sokat jutna előre a köznyugalom ügye, ha az erdélyi népet a közeli Stájerország szabad állapotában tartanánk meg, és az erdélyi törvényeket az ottani mintára alakítanánk, amit azután a havaselvek is az erdélyiekhez hasonlóan átvennének. Hisz az a szokás, hogy engedékenyek vagyunk a mások benyomásaival és gondolataival szemben, ahogy az osztrákok és a stájerok is azonosnak gondolják magukat, hisz a katonaságban is azonos neveket használnak (General-Land, Obersten, Landoberstenhautmann, Landschutz), mert egy nép szelleme alakul a hosszú együttélés során, és a későbbiekben szereti azt, amit korábban gyűlölt és rettegett, kiváltképp mikor már a jogai sem sérülnek. Ezek a jogok ugyanis mint magánszemélyeknek, a cseheknek is megmaradtak.

Mínthogy azonban Erdélyben a nép néhány nyilvánosságra került hír miatt már gyanakodni kezdett, hogy most Apafi sorsáról és a tartomány kormányzásának formájáról van szó; mindenekeelőtt arról kell gondoskodni, hogy mindkét gyanakvás szűnjön meg, melyek közül az első lehet a legcsekélyebb fáradság és nehézség nélkül elintézni. Ugyanis Csáky gróf kíséretében övéihez lehetne engedni Apafit, és az egyik vagy másik miniszter által atyailag meggyőzni, hogy ne látogassa se az országgyűléseket, se más összejöveteleket, se a Gubernium székhelyét, se a királyi városokat, és ő maga se hívjon magához senkit, és ne is fogadjon, hanem visszavonultan éljen, nehogy a népnek alkalma legyen arra, hogy ellene fellázadjon. A másik viszont már több fortélyt igényel. Az erdélyiek bűnei ugyanis nem adnak elegendő okot arra, hogy erővel foglaljuk el a tartományt, viszont tartani kell attól, hogy a lengyel királyválasztás alkalmával a franciák és a svédek megkísérelnek majd valami mesterkedést, ami szabad utat engedne Erdélyre törni a törököknek és a többi szomszédos barbárnak. Emellett pedig még Thököly is, mint egy új Bocskai, belopakodna újból Erdélybe, ahogy az már II. Rudolf császár idejében is megtörtént, miután Báthory Zsigmond nyilvánosan lemondott a fejedelemségről, és a megüresedett trónszék felszította a vetélytársak igyekezetét.¹⁰⁶ Igaz ugyan az is, hogy Apafi a fenséges király urának van alárendelve, és a császár nyilvános fejedelemmé választása is tetszést aratna, de a császári felség Apafi gyámságának befejeztével, és a két tartomány (Magyarország és Erdély) egyesülésével csak nehezebb-

¹⁰⁶ Sobieski János halála után (1696. június 17.) nem kevesebb, mint kilenc jelölt versengett a lengyel trónért. Igazán esélyes azonban csak kettő volt: a Bécs által támogatott I. Frigyes Ágost szász választófejedelem (ekkor épp a Szent Lige csapatainak fővezére); valamint a XIV. Lajos támogatását élvező François Louis Conti herceg. Több mint egy évi huzavona után, 1697. szeptember 15-én II. Ágost néven a szász választófejedelmet koronázták lengyel királlyá. A helyzet egyébként kísértetiesen hasonlított az 1575. évi első lengyel királyválasztáshoz: akkor a lengyel rendeknek Habsburg Miksa és Báthory István között kellett választaniuk. Akkor és 1697-ben is kettős királyválasztás történt: 1697-ben a köznemesség Frigyes Ágostot, míg a főnemesség Conti herceget támogatta. Az Ágost-pártiak csak néhány befolyásos főnemes lefizetésével tudtak nyerni. 1575-ben a főnemesek Miksát, míg a köznemesek Báthory Istvánt támogatták. Az irat szerzőjének jól értesültségét és körültekintését mutatja, hogy a több mint száz évvel korábban történt eseményekkel párhuzamba állította az 1696–1697. évi lengyel királyválasztást, valamint Erdély közjogi helyzetét. Nekünk mindenesetre nem sikerült más olyan forrást találnunk, amelyben komolyan felmerült volna annak a lehetősége, hogy 1696-ban az erdélyi rendek fel akarták volna ajánlani a fejedelemséget a lengyel királynak. (II. Ágost megválasztásáról ld. GEBEI, 2003. 776–781. Vö. még: HURMUZAKI, 1886. V/1, 456–464. Báthory megválasztásáról: R. VÁRKONYI, 1999. 87–88.)

ben szerezhethé meg a tartományt. Épp ezért Csáky és Teleki gróf, és az említett Komornik¹⁰⁷ elterjeszthetnék azt, hogy őfelsége¹⁰⁸ a fenséges király urunkat kívánja trónörökösnek, aki azután – anélkül, hogy a nép észrevenné, hogy merre tartanak a dolgok – lassacskán a fejedelmi ház birtokait az arra érdemeseknek juttatná úgy, hogy a rendek közül senkiben sem merülne fel egy esetleges másik jelölt megválasztásának a gondolata. Időközben, ha pedig visszatér a hadjárat ideje,¹⁰⁹ úgy gondolom, akkor lehetne a királyválasztás tervét beteljesíteni: nehogy addig a francia béke megkötése után cseh vagy esetleg más kémek érkezzenek, és gondot okozzanak a császárnak, míg őt épp Hispánia gondjai foglalják le, ami eddig is elvont minket a Thököly ellen folytatott súlyos háborútól, mely közelsége folytán Magyarországot is magával sodorhatja, hacsak nem sikerül megegyeznünk úgy Erdéllyel, hogy az egész nép elégedett, és hajlandó legyen hűségesen védőbástyául szolgálni nekünk. Ha pedig az eljövendő időben a rendek nem akarnának egyesülve a fenséges király uralma alatt maradni, mi sem lenne könnyebb, mint hogy Germanicus után egy Drusust is mutassunk fel nekik? A fenséges főherceg úrra gondolok, aki az embereket úgy meg tudja szelidíteni, hogy utána más nép uralmát se kívánni, se elviselni nem tudják.¹¹⁰

¹⁰⁷ Komornik Pál (Carolus Paulus Kleinburg) császári főbiztos az erdélyi császári generálisok mellett

¹⁰⁸ Apafi

¹⁰⁹ azaz a tél után

¹¹⁰ Ld. 74. jegyzet.

- ISTVÁNFFY
1622
ISTVÁNFFY Miklós: *Historiarum de rebus ungaricis*. Köln, 1622.
- JAKAB
1875
JAKAB Elek: *Az utolsó Apafi*. Budapest, 1875. (*Magyar Történelmi Tár XXI.*).
- JANKOVICS
1987
Bethlen Miklós levelei I–II. Összegyűjtötte, sajtó alá rend., bev. tan. és jegyz. JANKOVICS József. Budapest, Akadémiai, 1987. (*Régi Magyar Prózái Emlékek 6/1–2*).
- KOVÁCS
1973
KOVÁCS Endre: *Magyarok és lengyelek a történelem sodrában*. Budapest, Gondolat, 1973.
- KŐVÁRY
1863
KŐVÁRY László: *Erdély történelme*. V. köt. Pest–Kolozsvár, 1863.
- LUKINICH
1927
LUKINICH Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*. Budapest, [1927].
- NAGY
2007
NAGY Levente: *Az elhallgatás naplója, vagy valami más. Gulácsi Albert diáriuma bécsi útjáról (1691, 1696)*. In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények 5* (2007) 109–126.
- 2009
NAGY Levente: *Apafi, Marsili, Bethlen*. In: *Szolgálatomat ajánlom a 60. éves Jankovics Józsefnek*. Szerk. CSÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit. Budapest, Balassi–MTA Irodalomtudományi Intézet, 2009. 277–285.
- R. VÁRKONYI
1999
R. VÁRKONYI Ágnes: *Három évszázad Magyarország történetében 1526–1790*. I. (*A megosztottság évszázada 1526–1606*). Budapest, Korona, 1999.
- Sudores et cruces*
Sudores et cruces [1708] *Bethlen Miklós gróf fáradozásai és gyötrelmei*. Ford. KULCSÁR Péter. In: JANKOVICS, 1987. 1181–1234.
- SZILÁGYI
1885
SZILÁGYI Sándor: *A linci béke okirattára*. Budapest, 1885.
- VASS
1896
Czegei Vass György és Vass László naplói 1659–1739. Kiad. NAGY Gyula. Budapest, 1896. (*Monumenta Hungariae Historica II. O. 35. k.*)
- VELDTRUP
1988
VELDTRUP, Dieter: *Zwischen Eherecht und Familienpolitik. Studien zu den dynastischen Heiratsprojekten Karls IV. Warendorf, 1988*. (*Studien zu den Luxemburgern und ihre Zeit, 2*)

A familiáris Cserei Mihály és a végrendelkező Apor István konfliktusának két ismeretlen forrása¹

A kolozsvári Akadémiai Könyvtárban a kéziratok unitárius fondjában két kéziratot² őriznek, amelyeket Cserei Mihály saját kezűleg írt, igaz, egyiket sem szignálta. Mindkettő olyan fogalmazványnak tűnik, amelyet Cserei ebben a változatban nem küldött el, hiszen semmilyen keltezés, szignatúra nincs rajtuk, sőt, egyikén még utólagos korrektúrát, lapszéli bejegyzést is találunk. Valószínűnek tűnik, hogy olyan végső letisztázott fogalmazványok, amelyeket csak lemásolni kellett ahhoz, hogy elküldhetők legyenek. A Cserei-szakirodalom nem tud sem ezekről, sem ezek végleges, elküldött változatokról, noha valószínűnek tűnik, hogy a két írás a címzettekhez mégiscsak eljutott. A kéziratokat rendező könyvtárosok, szervesen egynek tekintve a két kéziratot, bizonyára a tartalmi átfedésekből kiindulva, egyiknek 152-es számot adtak és zárójelben feltüntették: *Gróf Apor István testamentuma ellen való kérelme Historicus Cserei Mihálynak*. A másik dokumentum a 153-as számot kapta a következő címmel: *Historicus Cserei Mihály kérelme Gróf Apor Istvánhoz, hogy a Kohéri jószágát neki conferálja*.

Az utólag folyamatosan megszámozott kéziratok figyelmes olvasása világossá teszi, hogy a 153-as számú egy évvel korábban keletkezett a 152-esnél, hiszen ez utóbbi szövegében olvasható az utalás: „*Sollicitáltam az **el múlt esztendőben** ő n[agysá]gától egyik Kőhér nevű falut, noha minden maga rövidsége nélkül ő n[agysá]ga annak nekem adásával éppen lábra állított volna, de az irántis frustalodtam*”.³ A 153. számú kézirat további támpontokat nyújt a valószínűsíthető datáláshoz. Cserei Aporhoz intézett kérelmében utal a tízéves szolgálatára, továbbá Apor István 1700. április 30-i levele, amelyben kilenc év szolgálatát említi, meggyőzően igazolják, hogy mindketten, Apor is, Cserei is 1692-től számították szolgálatát éveit. Így lesz irányadó Cserei megjegyzése: *reflectallja N[agysá]odat ara magát hoga én egészen **tíz esztendőktől fogva** N[agysá]odat ugi a mint töllem lehetséges volt igazán és panasza nélkül szolgáltam*.⁴ Cserei további utalásai Apor betegeskedésére, búskomorságára (*ngdnak tavalyi s annak előtte való kedvetlen állapot*),⁵

¹ A publikáció elkészítése alatt Bolyai-ösztöndíjban részesültem.

² A kéziratok egy jelzet alatt jelennek meg (ms. U. 2304), és csak a régi jelzetek (152, 153) mutatják, hogy két kézitról van szó. Az újabb könyvtári rendezés során a könyvtárosok egyetlen kézitrának tekintették a régi 152, 153. számmal megkülönböztetett írásokat, és folyamatosan ceruzával meg is számozták a folio formátumú lapokat. (1r–5v). Ezáltal újabb hibát követtek el, mert tévesen a későbbi keletkezésű kézitraton kezdték el a számozást. Az unitárius fond kézitratos korpuszának feldolgozói hasonlóképpen egy kézitrának tekintették, sőt, nem ismerve Cserei gondozott írásképét, XVIII. századi másolatként jelölték meg a mp. kézitratot. Ld. LAKÓ, 1997. 454.

³ Gróf Apor István testamentuma ellen való kérelme historicus Cserei Mihálynak, KAKK BMV, ms. U. 2304, 2v

⁴ Historicus Cserei Mihály kérelme Gróf Apor Istvánhoz, hogy a Kohéri jószágát neki conferálja, KAKK BMV, ms. U. 2304, 5r

⁵ Historicus Cserei Mihály kérelme Gróf Apor Istvánhoz, hogy a Kohéri jószágát neki conferálja, KAKK BMV, ms. U. 2304, 5v

az 1702-es dátumot valószínűsítik. A 153-as számú kézirat tehát egy olyan, Apor Istvánnak címzett levél, kérelem fogalmazványa, amelyet Cserei, megismerve az 1698-ban készített testamentum tartalmát,⁶ azért intézett Aporhoz, hogy hűséges, tíz évre terjedő familiárisi szolgálatáért – tehát nem a kincstartóságon betöltött titkári munkájáért – kapjon méltó jutalmat. Nem véletlen, hogy választása Alsó- vagy Felsőköhérre esett, hiszen tudta, hogy Apor egy ki nem fizetett kölcsön fejében kapta meg azt a jószágot, így – mivel fiskális birtok – szinte nem a sajátjából adta volna neki.

Az Aporhoz intézett levél jellegzetesen familiárisi, mentális alapon tárgyalja a vérségi kötelék és igaz szolgálat eredményét, tehát az ilyen *értelemben vett hűséget* hangoztatva indokolja a kérelmet. Az 1702. évi datálást az is igazolja, hogy 1700. április 30-án maga Apor is még hasonlóan vélekedett Csereihez fűződő viszonyáról. Baló József kérését, aki Kálnoki Bálint baconi *portióját* kéri, azzal utasítja vissza, hogy azt ő már hű szolgájának, Cserei Mihálynak odaadta, de mert Cserei felajánlja a haszon felét Balónak, Apor javallja, hogy ezzel a döntéssel elégedjen meg.⁷

Csereinek a 152-es számú kéziratban tett utalása Apor Lázárra és Farkasra⁸ azt is világossá teszi, hogy a familiárisi szolgálatának, illetve e szolgálatért jogosan (?) elvárt jutalomnak a kérése a testamentum ismeretén alapszik. Amit Apor felesége 1704. november 10. után tudott meg, azt apró részleteiben Cserei már 1702-ben, sőt valószínűbb, hogy jóval korábban is ismerte.

A 152-es kézirat ennek kontextusában értelmezhető és érthető meg, bár maradnak további, megválaszolatlan kérdések. Ez a kézirat 1703-ban készülhetett, ugyanis Cserei utal arra, hogy az „*el múlt esztendőben*”, vagyis 1702-ben kérte a fiskális birtokot. Ha a 153-as kézirat műfaját tekintve olyan személyesebb hangvételű, levél jellegű kérelem volt, amely az Apor–Cserei familiárisi, bizalmas viszony jegyében íródott, feltűnő, hogy a 152-es kézirat egy olyan *instancia*, azaz kérelem, amely nem Apornak, hanem egy kívülállónak szól, hiszen Aporról mindvégig harmadik személyben beszél. A kézirat itt is nyit egy követendő perspektívát. Cserei hosszan ecseteli hűségét, sőt arra is kitér, hogy a *Cameratica Commissio* megjelenésekor, amikor lassanként mindenki cserben hagyta a kincstárnokot, vagyis Aport, ő saját hírnevének, személyének és becsületének megrágalmazása, be-

⁶ Gróf Apor István az 1698-ban írt testamentumában a Cserei családnak ugyan hagyott 5000 forintot, de secretáriusának, bizalmi emberének, Cserei Mihálynak, névre szólóan semmit. I.d. SZÁDECZKY, 1903. 353.

⁷ Apor ezt levélben adja tudtára Baló Józsefnek: „... ugyan is maga sem kivanhatta azt kegyelmed hogi kegyelmedhez nagioib reflexioval legiek mint **az ötsémhez**, [Cserei Mihály] **a ki is nékem mind vérszerint való atyámfia mind penigh szintén kilencz esztendőttől fogva igaz szolgám**: Ha azért kegyelmed az én joakaratomat ily conditioval acceptállja jo, ha penig nem, en egiataljaban sem felet, sem egi reszet azon portionak kegyelmednek nem engedem, hanem **egeszlen annak hagiom a ki hozzám hala adatosságát meg bizonyítja**: ez iránt penigh ne reménlje kegyelmed hogi elmemet változtassam, sőt ellenben neheztellem azt hogi kegyelmed a jószaghoz az én annuentiam nélkül hozza njult, azért mingiarast in duas aequalis Partis fel osztván kegyelmedek a sogorral Cserei János Urammal egiút ki ki a maga fele portiojara viselyen gondot. Isten Kegeyelmetet eltesse. Fejervár. 30 apr. 1700. Kegeyelmed joakaroja, Apor István” (Kiemelés tőlem: T. Zs). (Vö. Apor István levele Baló Józsefhez elfoglalt részéért, melyet Cserei Mihály is bizonyít, Fehérvár, 1700. április 30. KvMÁL, Székely Nemzeti Múzeum törzsanyaga, III., 30. Fasc. X, 51v)

⁸ „*Velem egi izen lévő Atijafiaival latom én s látták másokis mely nagi jokat közöl nagyságod*” (Historicus Cserei Mihály kérelme Gróf Apor Istvánhoz, hogy a Kohéri jószágát neki conferálja, KAKK BMV, ms. U. 2304, 5r)

mocskolása árán is következetesen, hűségesen szolgálta: *De még a mi nekem fajdalmasab jó hiremben nevemben a felséges udvarban nem egiebert denigrálnak engem, hanem ő n[agysá]lga mellett való tökéletes constantiámért, s nem-is mások, hanem a kik ő n[agysá]lgaat persequalni akarván engemetis ő n[agysá]lgara való boszúból annyira meg rontottanak, hoga mar **desperata causa tellyességgel az én instantiám[na]k a Bécsi Camarán való boldogulása.***⁹ (Kiemelés tőlem: T. Zs.) Következésképp tehát Cserei azt reméli, pontosabban attól fél, hogy Bécsbe küldendő *instantiája* az őt ért rágalmozások miatt nem ér majd célba. Ez a fogalmazvány azonban magyarul íródott, nem latinul, Cserei tehát nem egyenesen a Habsburg adminisztráció embereinek kezébe szánta, hanem valószínűleg egy olyan „kivülálló”, de vele bizalmas viszonyban lévő embernek, aki kérelmét továbbíthatta volna az államapparátus megfelelő fórumai felé. A felséges udvarban lévő, az erdélyi ügyintézésben részt vevő, kellő hatalommal rendelkező személy nem lehet más, mint gróf Kálnoky Sámuel erdélyi alkancellár. Meggyőződésem, hogy ez a fogalmazvány neki íródott, és Cserei tőle remélt segítséget. Cserei jó viszonya Kálnokyval nem csak Aporon keresztül működött, hiszen Cserei korábról is ismerte, kincstárnoki titkári, sőt familiárisi szolgálata előtről is említi kalendáriumaiban a Kálnokyval való találkozásokat.¹⁰ Másrészt Cserei *magyarul* írott instantiája mint erdélyi ügy valóban a Bécsben székelő, Kálnoky által vezetett alkancelláriát érintette. Kálnoky személyére utal az is, hogy Apor és Kálnoky jó viszonyban voltak, hiszen Apor sokat támogatta az alkancelláriát, lemondásakor is, vagy az országos generálisság elfogadása esetében is Kálnoky szerette volna utódjának a kincstartóságban.¹¹ Talán e bizalmas viszony is indokolta azt, hogy Apornak az 1698-ban császári jóváhagyást kapott testamentumát Kálnoky Sámuel tanúként aláírta, és bizonyára a császári udvarban közvetítette. Apor testamentumában ezt meg is fogalmazta: „*Melynek nagyobb bizonyosságára az én mostani testamentumomat nemcsak én magam tulajdon kezemmel subscribáltam és pecsétemmel megerősítettem, hanem ez következendő bizonyosságokat is méltóságos gróf Kálnoki Sámuel az felséges udvarban levő vice-cancellarius...*”¹²

Összegzésképpen megállapítható a 152-es kéziratról, hogy egy olyan, 1703 elején írt *instancia*, amelyet Cserei valószínűleg a bécsi alkancellárnak, gróf Kálnoky Sámuelnek szánt, miután Apor visszautasíthatta 1702-es kérelmét a fiskális alsó- vagy felsőköhéri birtokot illetően. (Ez azt igazolja, hogy a 153-as számú kézirat, vélhetőleg letisztázott formában, mégiscsak eljutott Aporhoz.) E két, tudomásom szerint kiadatlan és ismeretlen kézirat érdekes fényt vet Apor és Cserei viszonyára. Cserei kijelentéseit fenntartásokkal kell kezelnünk, és főként a *Historia* esetében indokolt ez az elővigyázatosság, amely Apor István halála (1704) után jó öt évvel készült (1709. december).

Ez a két forrás is mutatja, hogy Cserei házassága (1697), illetve Apor végrendelezése (1698) után ez a viszony megromlott. A *Historiában* Cserei azt állítja, Apor

⁹ Gróf Apor István testamentuma ellen való kérelme historicus Cserei Mihálynak, KAKK BMV, ms. U. 2304, 2r–2v

¹⁰ Cserei Mihály 1692-es kalendáriuma, KEKK BMV. 8472, 9b

¹¹ BÍRÓ, 1935. 60.

¹² A testamentum szövege nem teljes, de Kálnoky neve, aláírása egyértelműen jelen van a szövegben. (Vö. SZÁDECZKY, 1903. 158.)

felesége, Farkas Zsuzsanna nem kedvelte őt, és Apor is ellene fordította. Mindezt tetézte azzal az epizóddal, miszerint Apor azért neheztelt rá, mert nem tért át a katolikus hitre.¹³ Ennél valószínűbbnek tartom, hogy Cserei Aporhoz intézett kérelme okozta e viszony elhidegülését. Apor sértve érezhette magát, hogy végakarátát egyik szolgája, még ha belső bizalmi embere is, megkérdőjelezni merészelte. Cserei egy sor olyan juttatást is kapott, amelyet 1702–1703-ban diszkrétan elhallgatott, de testamentumában töredelmesen elősorolta. Végrendelete világossá teszi, hogy Apor Nagysink és Segesvár egyenként 1000, tehát 2000 forint adósságát engedte át neki,¹⁴ továbbá a Kálnoky-jószágot¹⁵ adta neki. Az sem kétséges, hogy Apor kincstartói közbenjárására kapta meg Cserei a testamentumában is jelzett Megyes széki, Ibesdorf nevű falu dézsmájának harmadát.¹⁶ Ehhez még hozzávehetjük Alsóköhér falut, amelyet ugyan 1722-ben elveszített, de 1708-tól használt. Halálára készülve Cserei alapvetően másként ítélte meg Aport, kizárólag a tisztelet és a hála hangján szólt róla.

Kettejük 1702–1703 körül tetőző konfliktusa, amelyet Cserei kérelme és instanciája mélyített el, azzal függhetett össze, hogy Apor lenyűgöző karrierje az 1690-es évek végén leszálló ágba került.¹⁷ Egészségi állapotának romlása, kincstartói tevékenységének eredménytelensége, illetve Bécs általi ellehetetlenítése a lemondását sietették. Mindezek biztosan hozzájárultak ahhoz, hogy ez feszültség, bizalmatlanság vagy következetlen döntések és téves ítéletek formájában közvetlen környezetére, családjára is kihassanak. Másrészt Cserei türelmetlensége sem teljesen indokolatlan. Egy végnapjait élő fantomintézmény, egy a közéletből visszavonuló és a cselekvésektől, energikus döntéshozataltól elriadó, bizalmatlan és rigolyás öregember mellett mi várt órá? Fiatalemberként, meggondolatlan ifjúként familiárisi függőségének terheit nem érezte vagy nem vette tudomásul. Féjként, apaként, egy növekvő család fenntartójaként, látván a régi, fejedelem kori Erdély és társadalmi értékrendjének látványos átalakulását, jogosan vélekedhetett úgy, hogy biztosabb megélhetést garantáló elkötelezettséget kell vállalnia. A túlélési stratégiák megválasztása, illetve újragondolása olyanfajta egzisztenciális pánikkal kapcsolódhatott egybe az ő esetében, amely a századvégi Erdély társadalmi, felekezeti, gazdasági átalakulásának, a kortársak számára bizonyosan erőteljes és drasztikus változásának élményéből táplálkozott.

¹³ CSEREI, 1852. 288–290.

¹⁴ SZÁDECZKY, 1895. 436

¹⁵ „...úgy sepsi-széki kálnoki jobbágyot jószágával együtt, melyeket Kálnoki Bálint nőtában incurrálván elvesztett és üdvezült gróf Apor István donációjával kérte meg magának Apafi Mihály fejedelemtől és ő nagysága adta nekem szolgálatomért örökösön.” SZÁDECZKY, 1895. 440

¹⁶ SZÁDECZKY, 1895. 437.

¹⁷ TRÓCSÁNYI, 1988. 78–79.; TRÓCSÁNYI, 1973. 472–473.

Források¹⁸

1.

Méltóságos Gróff, nagy jó Uram!

N[agysá]godtól gyakran hallottam, a sárban eset embert nem kel csak tavulról nézni, vagy annak bajoskodasin haszontalanul sópánkodni, hanem mentől hamaréb az onnan való ki jövésre kezét vagy más segítséget nyújtani.

Az én dolgaim mi karban legienek, és engemet minemü sárban s galyibában ejtetenek, nem szükséggh azoknak hosszas deductiojával vagy n[agysá]godot országos gongiai közöt terhelnem, vagy gyakori emlékezetivel magam fájdalmait nevelnem, holott n[agysá]god ha nem egészen, job részint azokat tudhatya, és n[agysá]godon kívül más senki nemis orvosolhatta.

Tugia az egész ország, n[agysá]god melj sok érdemetlen, sok haszontalan, és n[agysá]godhoz háladatlan emberek[ne]k adot kenyeret szajokban, a kik is n[agysá]god alkalmatosságával magoknak s maradvajok[na]k annyit giüjtötenek, meljről még csak álmodni is nem tudtanak.

Ha n[agysá]god attiafiaira tekintek, méltán azt mondhatnák n[agysá]god felől, amit régentén Mardocheus Esther királynéről,¹⁹ ki tudja talám Isten n[agysá]godat azért emelte olljan méltóságra, hogy azoknak promotiojában n[agysá]goddal Isten, mint hathatos eszközzel, ugi éljen, és n[agysá]godnak azokkal való jótétivel Isten előt érdeme, e világon jó hire neve örök időkre terjegien.

Szabad légien hát nekem, kivált midőn utolsó kételenség szorongat, n[agysá]godhoz recurálnom,²⁰ és kérnem azon nagy alazatosan, méltóztassék n[agysá]god nekem a két Köhér faluk²¹ közül egiket, a mellyiket n[agysá]god akarja, conferálni,²² és azon beneficiummal²³ én bennemis n[agysá]god másokkal közleni szokot uri gratiajanak nyilván való jelet m[e]g bizonyítani, melyre hogy n[agysá]god condescendalhat,²⁴ engemet pedig instantiamért²⁵ senki, ha sine passione²⁶ gondolkodik, m[e]g nem itilhet, alazatosan illjen ratioit repraesentalom.²⁷

1. Az atyam a mit kereset vólt, hosszas boldogtalansága, rabsága miat mind szárnyára költ s mások praedajara került, os jószágocskáit Csíkban a tatár rablása, Agostonfalván a suljos rovatalrol²⁸ való adozás²⁹ szinten végső pusztulásra juttaták, külömben is feles gyermekei levén, kikkel a jószágnak egia-

¹⁸ A két szöveg átírásában, majd az átírt változatok ellenőrzésében Jankovics József volt nagy segítségemre, itt köszönöm meg alapos munkáját és érdembeli hozzájárulását ehhez a szövegközléshez.

¹⁹ Eszter, 4:14.

²⁰ fordulnom

²¹ Alsó- és Felsőköhér (ma: Chiheru de Jos, Chiheru de Sus, Maros megye, RO)

²² adományozni

²³ adománnyal

²⁴ ráállhat

²⁵ kérelmemért

²⁶ indulat nélkül

²⁷ érveit adom elő

²⁸ rovatal = a kirótt adó, a befizetendő pénz vagy beszolgáltatandó termények mennyisége

²⁹ Erdélyben az 1687 utáni, Bécs által követelt súlyos adózásokra utal.

ránt kel oszlani, onnan magam állapotjához való subsistentiát³⁰ nem remélhetek.

2. Hazasságom alkalmatosságával nem hogi épültem, de a kit n[agysá]lod tud, feleségem kevés jóságának majd hallatlan árron való el adásával, és mostis naponként a sok költsön kerten kért³¹ adosság nevekedesével ugi m[el]g romlottam, hogi azoknak ki váltásáról, vagi az adosságok[nal]k ki fizetéséről, annális inkább valami oeconomianak³² fel álitasarol nem hogi rebus sic stantibus³³ reménség lehetne, de bizony irtoztató dolog csak gondolkodni is rolla, ugi hogi méltán azt kialthatnám én Jeremiás prophetával, nagi a te fájdalmaid, valljon s ki tudna azt m[el]g giogítani.³⁴
3. Sok esztendőktől fogva való jámbor szolgálatom mellet a mi kevés reditusom³⁵ vólt, noha helytelen heljre nem kőltőttem, de mindennapi szükséges expensaimra³⁶ /:nem lévén sohunna egiéb keresetem:/ többire oda lettenek, a már jövendő szükségemre pro deposito³⁷ lettem voltis, Brassai szállásán apám uram[nal]k ládámot gonosz emberek fel rontván loppa [!] mind el vitték, a mái napig is csak kárral, szomorúsággal vagiok.
4. N[agysá]lod maga lehet bizonyság ebben a bajos hivatalban ö felségét melj igazán és hiven szolgáltam, melyért is mind én, mind mások ugi gondolkoztanak, hogi consolatioim³⁸ adatik, de sok esztendőktől fogyan való haszontalan sollicitatioim³⁹ arra mutatnak, hogi ambar mindunta[lan] biztassanak, de annak örömit soha nem érhettem, a mint hogi elmémet azon bizodalomrol már egészen le is vettem. N[agysá]lod hát egiedül ily desperata causaban⁴⁰ az utolso refugium,⁴¹ szálljon magaban azért N[agysá]lod egi kis csendes itilettel s tekintse m[el]g azt.
1. N[agysá]lod az én idvezült nagy anyammal⁴² egi testver volt apával, a ki nem csak igaz attiafia, hanem édes nevelő Daikája volt N[agysá]lodnak, ha egiéb tekintet nem volnais, annak kegyesegiért, velem is cselekedhetne N[agysá]lod annyi gratiat, mint más idegenekkel, a kik nem csak egi Falut, hanem többetis érő jövedelmekben participálódtanak⁴³ az N[agysá]lod szárnyai alatt.
2. Velem egi izen lévő atyafiaival latom én s láttiák másokis, melj nagy jokat közöl N[agysá]lod, a kik ha jól gondolkodnak, soha edes attjok életiben annyira nem mentenek vólna, egiedül ne rekesztessem (ki)ⁱ csak én az N[agy]

³⁰ megélhetést

³¹ kerten kert = kérve kért

³² gazdálkodásnak

³³ a dolgok illetén állása

³⁴ Jeremiás. 15: 18.

³⁵ jövedelem

³⁶ kiadásaimra

³⁷ megőrzés végett

³⁸ utólagos anyagi kártérítés

³⁹ igényléseim

⁴⁰ kilátástalan helyzetben

⁴¹ menedék

⁴² Cserei anyai nagyanyjára, Apor Ilonára, Apor István féltestvérére utal, akit a tatárok az 1694-es támadás során elraboltak, és a nagy váltságdíj reményében rabságba hurcoltak, ám a 75 éves asszony behalt e szörnyű megpróbáltatásba.

⁴³ részesültek

ⁱ szövegközi betoldás

sá]od sokakra ki terjedet s ki terjedhető patrociniumból.⁴⁴ Kivált azért, hogy talám senkinek azok közül oly szüksége nints a succursura,⁴⁵ mint nekem, s ha Jacob⁴⁶ el vehette az áldást fáradság nélkül, had jusson a masiknakis vadaszattia, az az sok szolgálattia után. Ha szintén Apor nevet nem viselek is, vagi N[agysá]oddal egyi religioban nem vagiokis, az én szívem kötelessége egyiikinél is nem aláb való, s ha szintén oly mertekben nemis /:a minthogi esztelenség volna azt præsumalni⁴⁷:/ akár csak a morsalekokban juthat valami nekemis, sőt a N[agysá]od holta után /:kit Isten messzire halasszon:/ ugi florealhat⁴⁸ az Apor nagi ház, ha az erőssek között illjen vékony támaszok is lesznek körülé, a kiknek giengesegeket N[agysá]od, most, a mig ideje vagion, hasznoson vastagithattia.

3. De bár az atyafiságot ne forgassam, ugianis illetlen s kedvetlen dolog urakkal szegény embernek genelogiát vetni, reflectallja⁴⁹ N[agysá]od arra magát, hogy én éppen tíz esztendőktől fogva N[agysá]odot, ugi a mint töllem lehetséges volt, igazán és panasz nélkül szolgáltam, rám bizot N[agysá]od dolgaiban hűsegesen eljartam, ugi hogy sem angial, sem ember az én obligatiomban⁵⁰ hibát nem találhatna, ha lehetséges volna, ma minden világi titkos dolgok napfényre jönének is, sőt a ki heljtelen haragból s boszubból mocskot szolt voltis szolgálatom ellen, maga lelke ismereti furdalván publice⁵¹ vissza mondotta, minthogi azért eleitől fogva a magyar nemzetnek egyik szép observatioja⁵² volt az, melj mai naps sok szegény legények példájában confirmáltatik,⁵³ hogy az érdemes szolgálók, érdemlet jutalommal tiszteltettek, ne legiek én leg első Erdéljben, a ki annyi ideig tet nyughatatlanságom[na]k præmiumát⁵⁴ sem ismerőim[nel]k nem mutathatom, sem maradvaim[na]k nints mit haghatnom.
4. Azis talam consideratiora⁵⁵ jöhet, hogy midön mások s többire olljanok, a kik mindennapi eleteket N[agysá]odnak köszönhetnék, ha halaadok volnának N[agysá]odnak tavalyi s annakelőtte való kedvetlen állapotjában, mint Christus urunk mellől tanyitványi, hátra allottanak, sőt ha lehetet volna, N[agysá]od kissebségivel magok[na]k hitelt és promotiot⁵⁶ szerzeni kivantanak, én töb N[agysá]od hű szolgálival együt meg tantorodás nélkül heljemet meg tartottam, & irtó [?] nagi [?] fortuna,⁵⁷ a kengielt egienesen njomtam, és az az oka egiedül, hogy az én instantiaim az udvarb[an] nem foelicalodtanak⁵⁸ s nemis foelicalodnak, melyről maga N[agysá]od lelke elegeges bizonyoságh, ha

⁴⁴ pártfogásából

⁴⁵ támogatásra

⁴⁶ 1. Mózes. 27:11–30.

⁴⁷ feltételezni

⁴⁸ virágozhat

⁴⁹ legyen tekintettel

⁵⁰ kötelességemben

⁵¹ nyilvánosság előtt

⁵² megfigyelése

⁵³ bizonyítást nyer

⁵⁴ fizetségét

⁵⁵ megfontolásra

⁵⁶ előmenetelt

⁵⁷ szerencse

⁵⁸ boldogultak, nyertek kedvező elbírálást

N[agysá]lod magnanimiaja⁵⁹ az haladatlan emberekreis annyira ki terjed, hogi a mint sokszor N[agysá]lod iterallja,⁶⁰ nyilvánvalo ellensegeinek jóval igyekezik inkább mint gonoszal fizetni. Justum & æquum⁶¹ annál inkább azokra, a kik constanter⁶² viselték magokat kegiesen reflectalni, mert a gonosz akarokkal valo joteteményit ugian Isten parancsollja, de az hitnek cseledit is⁶³ el nem felejtí, hanem mások felet commendallja.⁶⁴

5. Hasson bé N[agysá]lod szivire azis, hogi Isten csudalatos gondviselése az én familiámból azokat, a kik vékonjab értékkel birtanak, jo idein e világból ki szolította, a kiket eleth[en] m[el]g hagiót, azokat vagi attiókrul maradot jókkal, vagi hazasodasokkal æquiralt⁶⁵ jószagokkal szépen m[el]g áldotta és mások tekinteti eleiben ki terjesztette, egiedül a szerencse nékem szolgált mostohaul, és minden promotiomat N[agysá]lodra hadta, mellyetis ha it nem obtineálhatok⁶⁶ feleségemmel s gyermekeimmel egiüt, mitsoda életnek mogját, s mikeppen vehessem fel, ki nem gondolhatom.

N[agysá]lodnak a két falu közül egiknek keziből valo kibotsatasa sem oeconomiaja[na]k rövidségére, sem penig semmi tapasztalható kárára s hátra maradására nem esik, nékem penig sorsomhoz képest nagi consolatiomra,⁶⁷ mert annak alkalmazosságával Isten segítségiből oeconomiahoz kezdenék, és naponként addig igiekeném, migh más ember hata mögül s asztaláról magam kevés nyugodalmára juthatnék, és mind N[agysá]lodnak, mind N[agysá]lod egész házának életiben s holta utánis /:ha ugi van az isteni tanacsban:./ jobban s nagiob készséggel szolgálhatnék.

Melj gratiat, ha N[agysá]lod velem méltoztatik cselekedni, ugi itilem, Isten elöt kedves dolog e vilagon es ditsiretes pelda lészen, én ha meg nem szolgálhatom, Istenre bizom meg jutalmazását.

Ha pedig N[agysá]lod arra magát nem reflectállja, nehézsége hosszas irásomért ne legien, mert necessitas cares lege,⁶⁸ ha masunnan volna valami remensegem, N[agysá]lodot busítani terhelni soha bizonj nem kívánnam. &

2.

„Projectum – Illustrissimo Domino Comiti Apor insinuandum!⁶⁹

Noha ő nagyságának szabad vólt a maga keresményivel, ha mind idegennek hadta volnais, de mivel maga sokszori szavai szerint azért igiekezet jovait szaporítani, hogi maga atjafiait hagia holta után pro successoribus,⁷⁰ hallatlan s emberi elmétől

⁵⁹ bőkezűsége

⁶⁰ ismétli

⁶¹ igazságos és illő

⁶² következetesen

⁶³ hitsorsos

⁶⁴ javallja

⁶⁵ szerzett

⁶⁶ érek el

⁶⁷ vigasztalásomra

⁶⁸ szükség törvényt bont

⁶⁹ Tervezet méltóságos Apor gróf úr ellen

⁷⁰ örökösöknek

m[el]g foghatatlan példa volna, az attjafiak közül azt rekeszteni ki, a kire tam ex misericordia, quam ex justitia retributiva⁷¹ Isten s emberek itileti szerint nagjobb reflexionak⁷² kellene lenni.

Az ur ő nagysága dispositioja⁷³ ez: maga s felesége holta után minden jóságga, jovai oszolljanak három reszre. Egiik rész mennyen Korda⁷⁴ uramnak: masik Apor Péter⁷⁵ uramnak, kinek apjával az ur apával anyjával egi testvér, harmadik, Apor Farkasnak és Lázarnak,⁷⁶ kiknek nagi attiokkal az ur apával egi testvér.

Az én edes nagi anyámnakis egi testvér vólt ugian ő n[agysá]lga apával, mindazáltal nem vagiok oly értetlen ember, m[el]g nem tudnám gondolni, hofi én magamot a felljeb emlitet három rendbéli successorokhoz nem tehetem mindenekben, s tenni sem akarom.

1. Nem Korda Uramhoz, mert akárki itileti szerint, az asszony⁷⁷ után mind jussa van a successiohoz,⁷⁸ mind az asszonyért nagi tekintetnek kel lenni ő kegielmire.
2. Nem Apor Péter Uramhoz, mert sokkal közeleb való atyjafi nálamnál, és Isten s az ur gratiajabol⁷⁹ már uri állapotra jutván, annak conservatiójara,⁸⁰ mind költség mind jószágh sokkal nagjobb gradusban kívántatik.
3. Nem is Apor Farkas s Lázár uramekhoz, mert ámbár egi izen való atyafiai velem egiüt az urnak, de vadnak s lehetnek ő k[el]g[yell]mek irant illjen consideratiok.⁸¹
1. Respectu religionis catholicæ,⁸² a szentírás szavai szerintis, a hitnek cseledivel⁸³ töb jót tartozik ember cselekedni, mint másokkal.
2. Respectu cognominis;⁸⁴ minthofi Apor nevet viselnek, annak becsülettel való m[el]g felelésire, az úr ő n[agysá]lga' gratiajanak nagjobb mertekben kel ő k[el]g[yell]mekhez járulni.

⁷¹ mind irlgalmasságból, mind a jog által előirt fizetésből. (A *iustitia retributiva* jogi fogalom, itt a szolgálattal egyenlően **arányos fizetséget** jelöli.)

⁷² figyelemmel

⁷³ rendelkezése

⁷⁴ Korda Zsigmond; ifj. vagy II. Zsigmondról van szó. Apor felesége, Farkas Zsuzsánna előbb id. vagy I. Korda Zsigmond felesége volt, ebből a házasságból született a fent említett Zsigmond. Farkas Zsuzsánna Apor Istvánnal kötött házassága következtében Apor a fiatal Korda Zsigmondot fogadott fiának tekintette, aki, impozáns közéleti karrier után, 1730 szeptemberében nyerte el a bárói címet.

⁷⁵ Apor István édestestvérének, Apor Jánosnak Péter (1676–1752) nevű fiáról, vagyis Apor István unokaöccséről van szó. Apor Péter, Háromszék főkirálybírája főúri íróként vonult be az emlékezetbe, 1747-ben bekövetkező vakságáig rendszeresen írt és konzultált Cserei Mihállyal, így aztán az irodalomtörténet-írás számára további nagy kihívás a neve alatt megjelent művek szerzőségét megnyugtatóan tisztázni.

⁷⁶ Apor Lázár és Farkas, Apor István másik fiútestvérének, Apor András Ferenc nevű fiának gyermekei, ismereteink szerint mindketten utód nélkül haltak meg, így a családnak ez az ága kihalt.

⁷⁷ Apor harmadik feleségére utal, Apor Istvánné Farkas Zsuzsannára, aki Korda Zsigmond édesanyja volt.

⁷⁸ örökséghez

⁷⁹ adományából

⁸⁰ megtartására

⁸¹ megfontolások

⁸² a katolikus vallás tisztelete

⁸³ 1. Korinthus. 9:11.

⁸⁴ a családi név tisztelete

Mindazáltal penes humilimam instantiam⁸⁵ szabad legien nekemis magam részemről tennem ilyen demonstratiokat, a midőn /:mellyet bizonyára absque condolio⁸⁶ nem említhetek, és masokis csudalkozás nélkül nem halhatnak:/ egi talpalatni földet, egi jobagiot ő n[agysá]lga nem méltoztatot holta után is nekem disponalni.⁸⁷

Ha ex misericordia /:a mint hogi ugi is kellet lenni:/ inducáltatva⁸⁸ ő n[agysá]lga hogi attjafiat denominállja⁸⁹ successorainak, az irgalmasság természet szerint azt nézi inkább, a kinek nagjobj szükségé van a segítségre, de eGINEK felette sokat adni, mást üressen bocsátani nem mondhatik az olljan cselekedet misericordiának.

Tegiunk azért comparatit.⁹⁰

1. Kit tud az egész országh, mind a maga rabsága s a mellet tet nagj expensák,⁹¹ mind a csiki szomorú romlás, bár egiebeket el halgassak, apám uram jószágait teljességgel el pusztították, enerváltak,⁹² külömben is feles giermekei lévén, onnan magam állapotyahoz subsistentiat⁹³ nem várhatok.
2. Házasságomban is én nem épültem, sőt tellyességgel m[el]g romlottam, a mi kevés successiója lehetet volnais feleségemnek, idegen kézre került olj drága árron, ha valakinek el hányó pénze volna sem adna annyit érette.
3. Annyi esztendeig való szolgálatom után sem mutathatok semmi fructust,⁹⁴ mert egiebünnen való ingredientiam⁹⁵ nem lévén, magamot, cselédimet fizetéséből kellet mind eddigh tartanom.

Illyen extremitásban⁹⁶ ő n[agysá]gánalk csak egi atjafia is nintsen, mellyet per longum & latum⁹⁷ tudnék deducálni,⁹⁸ ha szükség volna.

Ha a retributiva justitiara tekintünk, Isten s világh törvénye tartja azt, hogi az érdemlet szolgálat érdemlet jutalommal remuneráltassék;⁹⁹ mert csak egi kapásnakis napi bérít el tartani égben kiáltó nagj vétek.

It is tehetünk egi kis comparatit.

A mennyi akár Apor, akár más néven való attjafiai voltak ő n[al]g[ys]l[ag]ánalk soha annyit ő n[al]g[ys]l[ag]ánalk nem szolgáltanak, mint én egiedül, sem nagjobj hűséget ő n[al]g[ys]l[ag]ához nálamnál nem mutatának, erre præter conscientiam propriam mille testis,¹⁰⁰ legien elég h bizonyoságh egész Erdély országa.

Méltó e' s hat, illendő e', itillye m[el]g bár akárki a midőn ponamus casum.¹⁰¹

⁸⁵ alázatos kéréssem által

⁸⁶ fájdalom

⁸⁷ hagyatkozni

⁸⁸ vezetve

⁸⁹ megjelölje

⁹⁰ összehasonlítást

⁹¹ költségek

⁹² elerőtlenítették

⁹³ fenntartást, segítséget

⁹⁴ gyümölcsöt

⁹⁵ előmenetelem

⁹⁶ szükségben

⁹⁷ széltében, hosszában

⁹⁸ előszámlálni

⁹⁹ díjaztassék

¹⁰⁰ saját lelkiismeretem ezerszer is tanúsít

¹⁰¹ tegyük fel

Legien az urnak ezer ház jobbagia.
 Azokból Korda uram[nalk] jusson 360 vel quid simili.
 Apor Péter uram[nalk] similiter,
 Apor Farkas s Lázár uramék[nalk] similiter.
 Ennékem csak egiis ne adassék.
 Quae Proportio?¹⁰² Quae retributio?¹⁰³

Annyivalis inkább holot nékem oly motivumim vadnak, mellyek az ő n[alg]fyság]a szivét lágyíthatnák, a melyeket Isten s emberek eleiben bátran merek támasztani.

1. Az én szegény nagi anyám, a kivel ő n[agysá]lga egi test vér volt apával, ő n[agysá]lglán]lak nem csak igaz attjafia, hanem nevelő száraz dajkája; s édes annya helyere való annya vólt, és sok jót tet ő n[alg]fyság]ával akkor, a mikor még az ő n[alg]fyság]a szerencséjeis titokban volt. Akiért /:bár egiéb ne volnais:/ lehetne méltó reflexio én reámis, mert cselekedtek-e olljanokat ő n[alg]fyság]ával már mostan élő attjafiainak szülei, nem-e, ő n[alg]fyság]a maga tudhattja jobban.
2. El halgatom it az én igaz szolgálatom[nalk] leírását, mert felljeb emlekezém arrol, hanem bar csak a jusson ő n[agysá]lglán]lak esziben, az én ő n[alg]fysá]gál]hoz eleitől fogva contestalt¹⁰⁴ és semmi occurrentiákban¹⁰⁵ m[e]g nem tantorodot hűségemert job része az országnak irigységgel, giulölséggel, s ártani igiekező szándékkal, készülettel vagion ellenem, promotiomat majd aligh is remélhetem az ő n[alg]fyság]lára való nehezsége miat az embereknek, jo dolog-e hat, a midőn n[alg]fys]ál]gá]ért szenvedek, ő n[agysá]lga melletis semmi nélkül maragiak, ne mással itiltesse, hanem maga ő n[alg]fyság]l itillje megh.
3. De még a mi nekem faldalmasab, jo hiremben, nevemben a felséges udvarban nem egiebert denigraltanak¹⁰⁶ engem, hanem ő n[agysá]lga mellett való tökéletes constantiámért,¹⁰⁷ s nem is mások, hanem a kik ő n[agysá]l]gat persequalni¹⁰⁸ akarván, engemetis ő n[agysá]l]gára való boszubbol annyira meg rontottanak, hogi mar desperata causa tellyességgel az én Instantiám[nalk] a Bécsi Camarán való boldogulása, ha innen száz informatio,¹⁰⁹ száz recommendatoria¹¹⁰ menneis fel mellettem; ugianis mihelt a commisio¹¹¹ bé jöve, el álla az egész thesaurariusi officium¹¹² ő n[agysá]l]ga mellől, inspectorok,¹¹³ praefectusok,¹¹⁴ exactorok,¹¹⁵ harmincadosok, camara ispányok, udvarbírák, a longe signabantur

¹⁰² milyen arány?

¹⁰³ milyen fizetség?

¹⁰⁴ bebizonyított

¹⁰⁵ történések közepette

¹⁰⁶ befektítettek

¹⁰⁷ állhatatosságomért

¹⁰⁸ üldözni

¹⁰⁹ tudósítás

¹¹⁰ ajánló levél

¹¹¹ bizottság = a Thavonat gróf által irányított Cameratica Commissióról van szó, amely 1699-ben jött Erdélybe.

¹¹² Kincstári Hivatal

¹¹³ A kincstári hivatalon belüli tisztség: harmincad felügyelő

¹¹⁴ A kincstári hivatalon belüli tisztség: kincstári jószágok felügyelője

¹¹⁵ kincstári számvevő

eum,¹¹⁶ vettekis nemelyek hasznát az informatio adásnak, én megh allotam a sart igazán ő n[agysá]lga mellett /:noha ha csak hizelkedni kellett volna, énis tudtam volna politizálni:/, s valoban a szájambanis van az ize mind azólta. Ez e hát a praemium¹¹⁷ ő n[agysá]lगतol igaz devotiomért,¹¹⁸ ez e fizetésem jámbor szolgálatomért.

Vajha volna valami haszna annak emlekezetinek, hány alkalmatosságot, hány vocatiot¹¹⁹ mulattam, praeririaltam¹²⁰ én el (olljanokot, /:a hol bizony, ha ennyi ideig mint ő n[agysá]lga mellett continuuskodtam¹²¹ volna, lehetetlen dologh, ne let volna látattja:/)¹ csak azért, hagi ő n[agysá]lगतat töb töb szolgálattommal demerialhassam,¹²² a honnan ugi is remélhettem volna; mind én, mások is ugi gondolkozhattak, oly statusban hagiatom ő n[agysá]lga gratiajabol, a melyben tisztességes subsistentiám lehessen.

De még h eddig ugi látom, mind én s mind mások meg csalatkoztunk vélekedésünkben; holot a midőn nem csak atjafiainak, mind feljéb declarálám, hanem jó szolgálánakis, Gazda Mihálj¹²³ uram[n]ak szép portiot testalt ő n[agysá]lga holta utan, én felőlem sohul semmi emlekezet nintsen.

Bár csak ki gondolhatnám az okát, miért kellet annak ugi lenni, sokkal könnyebb volna, annális könnyebb, ha vagi angial vagi ördögh azt comprobalhatná¹²⁴ ellenem, hagi en ő n[agysá]lगतol ezt érdemlettem.

Hol vadnak hát az ő n[agysá]lga sok szép uri ajanlasi, igireti, hol vadnak nagi patrociniuumokkal¹²⁵ valo biztatási.

Iól tugia ő n[agysá]lga, a mikor meg házasodtam is, egi pénz érő gratiáját ő n[agysá]lga hozzám nem mutatta, azutánis láttam, más idegenek[nek] sok beneficiuummal¹²⁶ volt, sok rendbéli ajandékkal, nékem affélékhez szerencsém nem volt.

Igaz dologh, segesvári adósságából cedált¹²⁷ ő n[agysá]lga ezer forintot, amelyetis nagi submissioval¹²⁸ recognoscálok,¹²⁹ noha oly heljen vagion, Isten tugia, telljes életembenis vehetem-e fel valaha vagi sem.

Sollicitáltam az el múlt esztendőben ő n[agysá]lगतol egyik Kőhér nevű falut, noha minden maga rövidsége nélkül ő n[agysá]lga annak nekem adásával eppen lábra állított volna, de az irántis frustralodtam.¹³⁰

¹¹⁶ hosszan lehetne őket sorolni

¹¹⁷ jutalom

¹¹⁸ hűségemért

¹¹⁹ (állás)ajánlatot

¹²⁰ hagytam veszendőbe

¹²¹ folytonosan kitartottam

¹ lapszéli betoldás

¹²² kedvére tegyek

¹²³ Apor István szolgálja és belső bizalmi embere, akiről 1698-as testamentumában külön megemlékezett: 1000 forintot, az új-tordai házat szőlőivel és hozzátartozandó szántóföldeivel, négy ökörrel, egy szekérrel és négyborjús tehénnel együtt hagyta rá.

¹²⁴ bizonyíthatná

¹²⁵ támogatás

¹²⁶ adománnyal

¹²⁷ átengedett

¹²⁸ alázattal

¹²⁹ elismerek

¹³⁰ csalódtam

Hogi azért semmit próbálatlan ne hagiak ex jam praemissis,¹³¹ az én alázatos instantiámot illjen summába¹³² foglalom.

Ha van ő n[agysá]l ganal respectus velem egi izen való attjafiára.

Ha azoknak ő n[agysá]l ga holta után tisztességes állapotban való hagiásra ő n[al]g[ysá]g[án]lak olj nagi szorgalmatossága vagjon.

Ha az én tizenegy esztendőről való szolgálatomban ő n[agysá]l ga megh njughatot,

ha az én ő N[al]g[ysá]g[á]lhoz való igaz hűségem vilagos és bizonyos, ugi azért való szenvedésem masoktól, mind it Erdélyben, mind ot fen az udvarban.

Ha tugia ő n[agysá]l ga nyilván az én igen meg fogiatkozot állapotomot, romlásomot.

Egi szoval, ha tam ex misericordia, quam ex retributiva justitia ditseretesen kivan ő n[agysá]l ga valakivel cselekedni.

A midőn más atyafianak csak eginakis disponált három száz ház jobbgiot, bár a desmajat hagyja ő n[agysá]l ga nekemis, had ditsekedhessem énis ugi, mint mások az ő n[agysá]l ga uri gratiajaval, mert tiz, husz jobbgi (s egi kis portio)¹³³ ki szakasztásával ezer ház jobbgi nem igen csonkul megh, s bizony az ő n[agysá]l ga atjafiai is ugi lehetnek erőssek a mostani irigi világban, ha másokotis épít eő n[agysá]l ga melléjek, az ő k[el]g[ye]lmekek jövendőbéli szolgálattiára.

Mivel penig már a melj testamentumot ő n[agysá]l ga írt, ahoz efféle particularitást¹³⁴ nem inseralhatni,¹³⁵ méltotassék ő n[agysá]l ga arrol a gratiarol, mellyet nekem testal, egi kis írást maga neve alat adni, a meljre is idejen had procuralhatnék consensust ő felségétől, hiszem a migh Isten ő n[agysá]l gat s az asszonyt élteti, addig bár kezemben ne botsássa, csak lehessen securus¹³⁶ jövendőben, a ki azt éri, vagi én, vagi az én szegény gyermekeim, mert a szóval való igiretet az idő el felejteti az emberekkel.

Ha ő n[agysá]l ga azt mondaná, hogi igenis meg emlekezet ő n[agysá]l ga rollam testamentumában, mert az apám uram hazanak bizonyos summa penzt testalt, azt ugian tudom, mind az apám uram háza s mind én amenyiben énis ot értettem, nagi alázatos háladással recognoscálunk, de mivel ő n[agysá]l ga más attiafiaival is, a kik soha ő n[agysá]l ga meltoságos udvarát nem frequentálták,¹³⁷ ex sola misericordia,¹³⁸ ha többet nemis, legált¹³⁹ annjit, legien annyiban ő n[agysá]l ga előt az én méltatlan személyem felljeb való consideratioban,¹⁴⁰ hogi a mellé a pium legatum¹⁴¹ mellé eginéhány jobbgiabol álló kis portiot, valahol, a hol nekemis kezem ugiében lehetne, méltotassék ő n[agysá]l ga per literas grationalis legalni.¹⁴²

Mellyetis én mind ő n[al]g[ysá]g[á]l[n]ak egész életiben, s mind, ha Istennek ugi teczik, ő n[agysá]l ga holta után azoknak, a kiket ő n[agysá]l ga maga successorainak

¹³¹ ezekből az előzményekből

¹³² összegzésbe

¹³³ rész jószág, lapszéli betoldás

¹³⁴ kiegészítést

¹³⁵ csatol

¹³⁶ bebiztosítva

¹³⁷ látogatták

¹³⁸ egyedül irgalmasságból

¹³⁹ hagyott

¹⁴⁰ megítélésben

¹⁴¹ kegyes rendelet

¹⁴² adománylevéllel elrendelni

denominalt, az ő n[agysá]g[á]tól eddig tapasztalt igaz hűségem szerint napi kötelességgel meg szolgálni igiekezem.

Ha penig casu quo /:mellyet eligh [sic!] remélhetnék:/ mostani instantiámis inconsolate¹⁴³ terne vissza, én ugian ő n[agysá]gat többször nem praesummalom terhelni, hanem el hitetvén azt magammal, hofi igi volt el rendelve ő sz. felségétől felőlem, az ő szent akaratiának magamot alazatoson submittalom,¹⁴⁴ várván, ha it nem is, másunnan az én igaz szolgálatomnak világi jutalmát /:mert az örökéletet nem érdemből hanem kegielemből reménlem:/, mindazáltal ő n[agysá]ga ha egiébtől nemis, bizony tarthat az emberek itiletitől, a midőn elégh példa leszek én másoknakis Erdéjben, mit várjanak a jo szolgák urok gratiajabol jámbor szolgálatyokért, és talám én leszek első, miolta az ő felsége fegyvere Erdéjben giükéret vert magának, aki sok sok igiretekkel s üres tarisznjával tizenegi esztendei szolgálattia nyughatatlansága után tér vissza maga feleségéhez és giermekihez, a kikkel valo csendes lakását, conversatioját¹⁴⁵ haszontalan imaginatioert,¹⁴⁶ bizonytalan reménységért el hadta vólt annyi ideig, hofi igi magam sorsomon tapasztaltjam annak valóságát, a mit ama napi hirű politicus¹⁴⁷ ir egi heljen: Est commune servitutis malum ~~pro gratia~~ [ob edimia praestita obsequia]ⁱⁱ taedium reportare! Beneficia enim servitiis acquisita eo usque sunt laeta usque dum ea solvi posse videntur ubi multum antevertere pro gratia odium reportatur, sicque magnates onere debiti pressi insigniter injurii fiunt. Sane quidam quo plus debent eo magis oderunt.”¹⁴⁸

¹⁴³ megítéletlenül

¹⁴⁴ alávetem

¹⁴⁵ társalkodását

¹⁴⁶ képzelődésért

¹⁴⁷ Tacitusra utal

ⁱⁱ lapszéljegyzet

¹⁴⁸ Közönséges dolog a nyilvánvalóan leghűségesebb engedelmességért a szolgaság szörnyű undorában részesülni. A szolgaság alatt szerzett jótétemények addig boldogítanak, míg azokat szemmel láthatóan viszonozzák, amint azokat mindennél előbbre tartod, úgy hála helyett gyűlölet az osztályrészed. Emígy ezzel a kötelezettséggel járó tartozás miatt, szorongatott helyzetükben a főurak különösen igazságtalanok lesznek. Kétségkívül, minél több az adósságuk, annál jobban fognak gyűlölködni. (Cserei Mihály egyik kedvelt ifjúkori olvasmányából, a Seianus tanulságos esetét megörökítő *Évkönyvekből* parafrazált: Tacitus, *Annales*, IV, 18. A fordításért Dóczy Örsnek tartozom köszönettel).

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

KAKK	Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Kézirattára
KEKK	Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattára
KvMÁL	Kovászna Megyei Állami Levéltár

2. Kiadott források

CSEREI	
1852	CSEREI Mihály: <i>Erdély Históriája</i> . Kiad. KAZINCZY Gábor. Pest, Újabb Nemzeti Könyvtár, 1852.
1983	CSEREI Mihály: <i>Erdély históriája (1667–1711)</i> . Kiad. BÁNKÚTI Imre, Budapest, Európa, 1983.
SZÁDECZKY	
1895	SZÁDECZKY Lajos: <i>Cserei Mihály végrendelete</i> . In: <i>Erdélyi Múzeum</i> , 12 (1895) 388–394., 429–444., 493–498., 546–554.
1903	SZÁDECZKY Lajos: <i>Br. Apor Péter verses művei és levelei (1676–1752)</i> I.–II. Budapest, Akadémiai, 1903.

3. Szakirodalom

BÍRÓ	
1935	BÍRÓ Venczel: <i>Altorjai gróf Apor István és kora</i> . Kolozsvár, Az erdélyi katolikus Akadémia kiadása, 1935.
LAKÓ	
1997	<i>The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca</i> . Comp. LAKÓ Elemér. Szeged, 1997.
TRÓCSÁNYI	
1973	TRÓCSÁNYI Zsolt: <i>Erdélyi kormányhatósági levéltárak</i> . Budapest, Akadémiai, 1973.
1988	TRÓCSÁNYI Zsolt: <i>Erdély központi kormányzata 1540–1690</i> . Budapest, Akadémiai, 1988.

Komlóssy Gyöngyi

**Bél Mátyás:
Hungari et Transsylvani Aliquot Eruditionis Fama
et Scriptis Celebres**

1713-ban a lipcsei *Deutsche Acta Eruditorum oder Geschichte der Gelehrten* című tudományos folyóirat XVII. évfolyamának 420–434. oldalán jelent meg, különnyomatban ugyanebben az évben Berlinben is kiadta Bél Mátyás azt a felhívást, amelyben kora tudós férfainak a segítségét kéri: mindazt, amit a magyar nyelv létrejöttéről és történetéről tudnak és valaha leírtak, küldjék el neki.¹ A Halléban eltöltött négy év után ekkor, 1713-ban már öt éve Besztercebányán élt és dolgozott mint evangélikus lelkész. Ott írta meg e pár oldalas felhívását is, első, nyomtatásban megjelent művét, amely „nem más, mint az ifjabb Burius Jánostól kezdeményezett, Czvittinger Dávidtól részben megvalósított irodalomtörténet-írás erősen történeti és nyelvészeti irányú továbbfejlesztése, melyhez az akkor még élő egykori protestáns gályarab, utóbb katolizált és Nagyszombatban lakó Otrokocsi Főris Ferenc A magyarok eredete című könyvével (1692–1693) adta az alaphangot.”²

Bél Mátyás érdeklődése a magyar nyelv története iránt – a hazai tudósok inspiráló hatásán kívül – annak a pietista közegnek köszönhető, amelyben Halléban felnőtt. Nem elképzelhetetlen tehát, hogy a lipcsei folyóiraton kívül Berlinben is kiadott felhívás elsősorban azt a német olvasóközönséget volt hivatott tájékoztatni, amely – erre tanúbizonyság Czvittinger Dávid *Specimenjének* bevezetője³ – a magyarságot kizárólag lóval és karddal, de nem tollal képzelte maga elé. A berlini kiadás okaként nyilvánvalónak mutatkozik, hogy peregrinációja során ott ismerte meg Daniel Ernst Jablonskit, és hogy *Tervezete* összefüggésben áll a Porosz Királyi Akadémián történt tudományszervezési próbálkozásokkal, Jablonski nyelvészeti törekvéseivel.⁴

Bél Mátyás *Tervezetének* épp úgy, mint később *Notitiájának* távlati célja természetesen nem csupán magának a magyar nyelv keletkezésének és történetének leírása volt. A Berliini Akadémia példájára elsősorban olyan munkatémát keresett, amellyel a tudós magyarokat társasággá tudja szervezni.⁵ A tervezett, kétkötetes műből azonban csak bizonyos részleteket valósított meg. Az elsőből megjelent a III. fejezet, a *De litteris Hungarorum*, 1718-ban, Lipcsében *De vetere litteratura Hunno-Scythica* címmel. Kéziratban maradt ránk a IV. fejezet, az *Etymologicon Hungaricum sexcentarum vocum* – bár az eredetileg hatszáz szócikkre tervezett szótárból csak alig több mint a kétharmad készült el.⁶ A VIII. fejezetnek csak a cí-

¹ *Historiae linguae Hungaricae libros duos, genesis et exodum edere parat, utque eruditi patriae viri, et qui id ad se pertinere existimabunt, symbola sua conferre velint, obnixè rogat Matthias Belius.*

² TARNAI, 1984, 21.

³ CZVITTINGER DÁVID: *Specimen hungariae literatae virorum eruditione*. Frankfurt am Main, 1711, RMK III. 4767.

⁴ SZELESTEI N., 1989. 63.

⁵ SZELESTEI N., 1989. 72–76.; TARNAI, 1984. 26–30.

⁶ Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár: Litt. VII. b. 2. SZELESTEI N., 1984. 70.

me: *De Ruderibus sapientiae veterum Scytharum in Lingua Hungarica residuis* van meg az előbb említett műhöz kapcsolódóan, az azt tartalmazó kézirat 44. lapján, a következőn pedig e fejezet harmadik pontja, amely a szkíták filozófiában és fizikában (*physica*) való jártasságát bizonyítja példákkal. A IX. fejezetből éppígy csak a címet: *Specimen sistitur, quid in Exegesi Sacra circa dubia vexatae Linguae Hungaricae Adminiculo praestari posset*, és Valentin Ernst Löscher *De Causis linguae Hebraicae libri III* című könyvéből származó idézetet⁷ vetette papírra Bél Mátyás. A meglévő magyar nyelvű bibliafordítások történetének áttekintése, amely az első könyv X. fejezetét képezte volna, csak részben készült el, vagy maradt ránk. Nem autográf kézírata az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban található.⁸

A magyar nyelvtudomány történetében újdonsággal a második könyv szolgált volna: a magyar nyelv görög, latin, német és szláv jövevényszavainak, valamint nyelvjárásainak leírása (ez utóbbinak a címe, és egy Galeotto Marziótól származó idézet⁹ szintén megvan abban a kéziratban, amely az *Etymologicom* is tartalmazza). Végül pedig a *Historia Poëseos Hungaricae, deque eius indole orientali, et de nonnullis Poëtis Hungaris* címmel jelölt, IV. fejezet előtanulmányának tekinthetjük az autográf kéziratban maradt *Hungari et Transylvani Aliquot, eruditionis fama et Scriptis celebres. Anno 1712. Collecti* című írókatalógust.¹⁰

A magyar nyelv és irodalom bemutatásával foglalkozó könyv tehát soha nem készült el, Bél Mátyás figyelme az ország történeti, földrajzi és gazdasági leírása felé fordult: 1718 őszén már erről számolt be Johann Gottlieb Krausének, lipcsei barátjának. A levél pontokba foglalva tartalmazza azt a tervet, amellyel aztán egész élete során foglalkozott, amelyben felhasználta a *historia litteraria* terén végzett kutatásait is, és amelynek a *Notitia* címet adta.¹¹

1712-ben, azaz a Berlinben megjelentetett *Tervezetet* megelőző évben vetette papírra Bél Mátyás azoknak az íróknak a jegyzékét és könyveik címeleírását, amelyeket nem talált meg Czvittinger Dávid *Specimen hungariae litteratae* című könyvében: ezek a feljegyzések tehát a tudós irodalom- és nyelvtörténeti érdeklődésének első megnyilvánulásai.

A részben autográf, az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban található, hatvanhárom lapos, kis alakú füzet első oldalán az 536-os lapszám olvasható, a legutolsón az 598-as. Három részre osztható: az első rész magyarországi szerzőket (536–573), a második pedig hazánkkal kapcsolatban álló könyveket sorol fel (574–583). A harmadik rész, amely tizenöt lapból áll, az erdélyi származású református lelkész, Soterius György kéziratban maradt művét, a *Historia Transylvaniae*-t ismerteti, meg-

⁷ LÖSCHER, Valentin Ernst: *De causis linguae Hebraicae libri III*. Frankfurt–Lipcse, 1706.

⁸ Litt. VII. b. 1, vö. SZELESTEI N., 1984. 70.

⁹ „Liber II. Caput IX. / De Dialectis Linguae Hungaricae/ Hungari enim sive nobiles sunt sive rustici, eadem fere verborum conditione utuntur, sine ulla varietate loquuntur, eadem enim pronuntiatio, eodem vocabulo, similes accentus ubique sunt. Nam ut de Italia loquar, nobis tanta est loquendi varietas, vt civis a rustico, et rursus Calaber a Tusco, tantam habeant in sermone dissimilitudinem, vt difficultatem intelligendi maximam praebeant. Sed apud Hungaros ut diximus, eadem loquendi forma, vel exigua admodum differentia est: unde fit, ut carmen lingua Hungarica compositum, rusticis et civibus, mediis et extremis eodem tenore intelligatur. Galeotus Martius homo Italus de Dictis et factis Matthiae Regis cap. XVII. lm: 35.”

¹⁰ Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár: Hist. VII. a. 2, vö. SZELESTEI N., 1984. 110.

¹¹ TARNAI, 1993. 45–46; DÉRI Balázs fordításában megjelent: TARNAI, 1984. 131–140.

adva annak pontos könyv- és fejezetcím beosztását.¹² Ezt Bél Mátyás tanítványának, Zerdahelyi Imrének a „*librorum informator*”, Polomkay János vetette papírra. A Bél Mátyás által írt első két rész – szemmel láthatólag – vázlat: az 542–543., 547., 554–555., 557–559., 564–565., 568–570. és 572. lap beíratlan, csak a lapok tetején szereplő nagybetűk jelzik, hogy milyen kezdőbetűvel rendelkező nevek kerülhettek volna az adott, üresen hagyott helyekre. Az ábécérendbe sorolt szerzőknek több esetben csak a neve és származási helye szerepel, így például Dubravius Dániel vagy Praetorius Dávidé. Marginális betoldás csak az 550. lapon található.

Tóth Gergely pozsonyi kutatásai Bél Mátyás írókatalógusával kapcsolatban újdonsággal szolgáltak. A 681-es köteg *Miscellanea grammatica* címmel jelölt részében, a 66. lap tetején ugyanis ez olvasható: Ad Cap. de Poes. Hung. – Bél Mátyás keze írásával, az ott olvasható töredék tehát a tervezett tanulmánykötet negyedik fejezetébe került volna. Maga a szöveg Székely István *Chronicájával*¹³ kapcsolatos: a 65. lapon egy ellene írt disztichon olvasható, amelyben a szerző, Libécz Mihály hazudósnak és harapósnak írja le a történeti mű szerzőjét. A 66. lapon magának Székely Istvánnak az olvasóhoz írt disztichonos ajánlása található előbb magyar, majd latin nyelven.¹⁴

Bél Mátyás töredékes írókatalógusában mindösszesen negyvenkilenc mű szerepel, amelyek közül harminckettő pontosan egyeztethető az RMNy, az RMK II. és III. adatai alapján. Két esetben csupán a megadott évszám téves,¹⁵ egy esetben pedig a leírt kötet tartalma félig egyezik meg a valósággal.¹⁶ Azoknak a műveknek az azonosítása bizonyult nehezebbnek, amelyek nem magyarországi szerzőtől származnak, mégis valamiféle magyar vonatkozásuk volt. Bél Mátyás ugyanis e vázlatában, Czvittingerhez hasonlóan, tágan értelmezte a magyar irodalomhoz tartozás fogalmát, és a tudománytörténet későbbi szakaszában „hungaricának” nevezett műveket is felvette katalógusába. Ezek közé tartozik például az alkímiában híressé vált, szebeni Melchior rézmetszetes képét tartalmazó *Gloria mundi* című kötet,¹⁷ Friedrich Taubman epigrammája a Wittenbergben tanuló Massa Simonhoz,¹⁸ vagy Marc Antoine Muret francia humanista Dudith Andrásnak és Báthory Andrásnak írt levelei.¹⁹

A majdnem félszáz mű között csupán három esetben nem találtam semmiféle megerősítő adatot. Forgách Imre 1586-ban kötött házasságot Kata Szidónia szász hercegnővel. Erre az eseményre két kötetet is megjelentettek Bél Mátyás adattára szerint: az egyiket Wittenbergben, ugyanabban az évben,²⁰ a másikat 1594-ben.²¹

¹² Soterius György kéziratban maradt művének egyik csonka másolata (I–II. könyv) az OSZK Fol. lat. 1158. jelzet alatt található meg.

¹³ RMNy 156.

¹⁴ TÓTH, 2006. 42–43.

¹⁵ *Disputatio V. Centuriae Quartae: Quaestionum Illustrium Philosophicarum In Inclyta Wittebergensi Academia Proposita*, vö. 51. lj; ZWONARICS, Emericus: *Disputatio II* és *Disputatio XII*, vö. 56. lj.

¹⁶ *Johan. Bocatii, Poetae Laur. Caes., Scholae Cassoviensis Rectoris, Hungaridos Libri Poëmatum V. continentes Martialia vel bellica, Encomiastica, Nuptialia, Miscellanea, Sepulchralia*, vö. 73. lj.

¹⁷ *Gloria mundi*, Frankfurt, 1625, vö. 27. lj.

¹⁸ TAUBMAN, Friedrich: *Schediasmata poetica innovata*. Wittenberg, 1610, vö. 45. lj.

¹⁹ *Marci Antonii Mureti Orationes, Epistolae et Poemata*. Lipcse, 1672, vö. 64. lj.

²⁰ Vö. 60. lj.

²¹ Vö. 69. lj.

Ez utóbbi adat tévesnek tűnhet, hiszen valószínűtlen, hogy nyolc évvel az esküvő után egy ilyen jellegű kiadvány napvilágot látna. A harmadik, azonosítatlan tétel Osztrozith János báró beszéde, amelyet 1615-ben, Prágában adott ki.²²

Az egyetlen füzetbe kötött kézirattal kapcsolatban az előbb említett három, azonosítatlan adaton kívül azonban még egy kérdés merül fel: nem tisztázott, hogy az 1712-ben elkészült írókatalógushoz Nyitraszerdahelyen miért írta hozzá 1738-ban Polomkay János Soterius György Erdélyről szóló kéziratának tartalomjegyzékét. A két kézirat közötti láncszem gyenge: semmire nem ad magyarázatot az, hogy Zerdahelyi Imre, aki számára a tartalomjegyzéket leírták, valaha Bél Mátyás tanítványa volt. Azt tudjuk csupán, hogy ezt a füzetet Miller Jakab Ferdinánd megemlíti a Batthyány József érsek számára készített jegyzékében, amelyben azokat a kéziratokat írta össze, amelyeket Bél Mátyás özvegye adott el a főpapnak. Ez azt jelenti, hogy az 1712-es kézirat, Polomkay 1738-as feljegyzései után is Bél birtokába került vissza.²³ E részletek tisztázása további kutatásokat igényel majd.

Végül a kézirat átírásának elveiről néhány mondatban:

- A kézirat közzétételénél a betűhív közlési elvet tartottam szem előtt.
- A rövidítéseket szögletes zárójelben oldottam fel, mert fontosnak tartottam, hogy kiegészítéseim határozottan elkülönüljenek az eredeti szövegtől.
- Bél Mátyás következetes, ám különös központosását megtartottam, így előfordul, hogy a mai kettőspont helyett használt pont után kisbetűvel folytatódik a mondat.
- A szövegkiadásban nem jelöltem a kihúzásokat, aminek legfőbb oka az, hogy Bél Mátyás olvashatatlanra satírozta a törlendő szavakat, szövegrészeket.
- Az utólagos betoldásokat szintén nem jelöltem, hiszen nem egy irodalmi mű keletkezésének lépcsőfokait, hanem egy tudományos igénnyel írt katalógust teszek közzé.
- A hagyományosan, napjainkig rövidített alakban használt könyv, fejezet, lapszám stb. hivatkozásokat nem oldottam fel, amelyek a következők:
 - lin. = *linea*,
 - p. vagy pag. = *pagina*,
 - pp. = *paginae*,
 - seq. = *sequens*,
 - seqq. = *sequentes*,
 - c. vagy cap. = *caput*,
 - sect. = *sectio*,
 - P. = *pars*,
 - lib. = *liber*.
- Éppígy nem oldottam fel a bibliai könyvek rövidítését, amelyet napjainkig ugyanazon a módon használunk, mint ahogyan az a kéziratban szerepel.
- Dőlt betűt akkor használtam, amikor a kéziratban Bél Mátyás aláhúzással emelte ki a szavakat.

²² Vö. 67. lj.

²³ SZELESTEI N., 1984. 220.

Forrás

Hungari et Transsylvani aliquot, eruditionis fama et scriptis celebres. Anno 1712. collecti.

Bornagius Paulus M. Filcaviensis Pannonius. Confessio Martyrum de mysterio Sacro-Sanctae Trinitatis, Veterum monumentis succincte illustrata. Wittenbergae 1699. in 4to.²⁴

Bayerus Johannes M. Eperiensis Hun[garus], Parochus Varalliensis. Edidit sequent[em] scriptum: Heraclius Africanus Cosrois Persarum Regis et Sarbari Razatisque Ducum Victor Historico-Gnomicus, Heraclio Polonico, utpote Ill[ust]rissimo] et Excell[entissimo] Principi ac Domino Stanislao Heraclio Comiti in Visnicz et Iaroslau Lubomyrsky S. R. I. Principi, Sereniss[imi] Polon[iae] Regis Michaëlis Aulae Mareschallo, Starostae seu Capitaneo Supremo Scepusiensi etc. Domino suo Naturaliter Clementissimo a Fraternitate Parochorum XIII oppidanoru[m] p[rae]sentatus, cum Clave p[rae]senti Historico-Politico-Emblematico-Chronologica et Astronomica. Leütschoviae 1673, in folio plagulae 4.²⁵

Cebanii Abrahami de Farkasfalva Notarij Jurati Comit[at]us Scepus[iensis] in Hungaria, Salutaris advers[us] Animae pestem officina: sive Evitandae, Abigen-dae et Curandae Pestis Exquisitissima Demonstratio. Ex Viridario Scripturae Sacrae et Sylva Philosophiae sanioris in usum omniu[m] Christi fidelium coacta et aperta. Cum gratia et consensu Palatin[i] Reg[ni] Hung[ariae]. Bartphae 1616. in 4to.²⁶

Cibinensis Melchior, Ungarus in Physica Spagirica et Chemia versatissimus, inter Adeptos, et quidem in charta tituli Libri sequentis aeri incisus et expressus: Gloria mundi, hoc est Paradysi tabula, vera priscae Scientiae descriptio de Lapide Philosophorum. in 4to. 1625. sine loco enominato.²⁷

Dubravius Daniel Sakolczensis Hungarus²⁸

²⁴ RMK III. 4154.

²⁵ RMK II. 1320.

²⁶ RMNy 1095.

²⁷ Feltehetően: *Gloria mundi. Alias paradysi tabula*. In: *Musaeum hermeticum, omnes sopho-spagyricae artis discipulos fidelissime erudiens [...] Continens tractatus chymicos 9 praestantissimos*, Frankfurt, 1625. Vö. SZINNYEI, VIII. 1027.

²⁸ Két Dubravius Dánielnek ismerjük műveit. Az idősebb Zsolnáról származott, 1619-ig a wittenbergi egyetem hallgatója volt. Illésházy Gáspár gróf házában lelkészkedett, majd Szenicen teljesített szolgálatot. 1648-ban választották püspökké, 1655-ben halt meg. Műve: *Gymnasium logicum*, Wittenberg, 1616, RMNy 1264. A fiatalabb, szintén evangélikus vallású Dubraviusról csupán annyit tudunk, hogy a pozsonyi evangélikus konvent ösztöndíjasa volt, majd Wittenbergben tanult. Itt jelentek meg művei is: *Brevis apologia contra falsum*, Wittenberg, 1696, RMK III. 4018; *De societate civili, Dissertatione politica*, Wittenberg, 1696, RMK III. 4017. SZINNYEI, II. 1099. Egyikük sem köthető Szakolcához, ahogy az Bél Mátyásnál szerepel.

Forro Paulus Transylvanus. Poëta elegans. Habet[ur] penes me in MSC ejus *οιω-
νοσκοπία* ill[ustrissim]i D. Andreae S. R. Eccles[iae] Tit[ulatae] S. Angeli Cardi-
nalis Bathorei, Episcopi Varmiensis.²⁹

Führer Tobias Posonio-Panno, Dissertationem Historicam de Capite Iejunii vulgo
der Ascher-Mittwoch. Praeside M. Joh. Gab. Mittwoch. Lipsiae 1693. in 4to.³⁰

Fekete Stephanus. Ecclesiae Civitatis Günsiensis quondam Pastor primarius, cae-
terarum[ue] in inferiori Hungaria Aug[ustae] C[onfession]i addictaru[m] Super-
intendens jam exul. Edidit Symbolum grati animi seu par Concionu[m] Sacra-
ru[m] Ampliss[imo] Civitatis Naumburgensis Collegio tam Politici quam Eccle-
siastici Ordinis, sacrum. Jenae 1676.³¹ In Hungaricum sermonem transtulit
Mülleri 300 Erquickstunden, quae Leutschoviae in 12. prodire.³² Tandem ad
Pontificiorum castra transiit.

Felicides Paulus Trench[in]iensis Ungarus, antehac Eccles[iae] Suloviensis in Patria
Pastor nunc exul, edidit in 8. Olsnae 1689. Venam denuo Reseratam sive No-
vam Epigram[m]atum Theologico-Ethico-Policorum Continuationem, quam
ad promovendam Reip[ublicae] Liter[ariae] utilitatem, et leniendam sortis suae
asperitatem emisit.³³

Gazur Matthias Turocz-Mossoviensis Hungarus. Poeta haud incomptus. Illustrissi-
morum quondam Magnatu[m] Pauli Nicolai et Matthiae OSTROSITHIORUM,
Praeceptor. Extat ejus *Enneas diversi generis* Epithalamioru[m], solennitati
Nuptiarum Spect[abilis] ac Magn[ifici] D[omin]i Pauli Ostrosith de Ghiletinz,
Arcium Illava et LyptoVyvar nec non Castelli Ludan Liberi et Haereditarii
Domini, Equitis Aurati: fabrefacta Trenchinii in 4to. 1649.³⁴

Ejusdem Lachrimae super Im[m]aturum, piissimum tamen Obitum ejusdem
Pauli Ostrosith effusae. 1652. in 4to. Trenchinij.³⁵

Hunyadi Stephanus Nob[ilis] Hungarus AA. LL. et Philosophiae Baccalaureus, pro
suprema laurea Candidat[us], publicae utilitati proposuit:
Artem Recte Philosophandi seu Vitam ex praescripto rationis moderandi,
desumptam potissimum, Ex Dialogis Francisci Petrarchae, De Remediis utrius-
[ue] fortunae, dum in Alma Archi-Episcopali Universitate Tyrnaviense Anno
1707. Universam Philosophia[m] propugnaret. Praeside Rev[erendo] Patre
Georgio Raicsáni e Soc[ietate] Iesu Philosoph[iae] Doctore, Tyrnaviae in 8. plag-
ulae 20. Auctor more Dialogistico per Interlocutores, Gaudium, Rationem,
Dolorem, hoc opus persequit[ur], quod ubique monitis scatet moralibus. *In
Dedicat[i]one ad Ill[ustrissim]um et Reverendiss[imum] Dominu[m] Ladislaum*

²⁹ RMK III. 968.

³⁰ RMK III. 3808.

³¹ RMK III. 2754.

³² RMK I. 1601.

³³ RMK III. 3570.

³⁴ RMNy 2289.

³⁵ RMNy 2439.

Pyber de Gyirkén, Electu[m] Episcopum Almisiensem, Praepositum S. Thomae de Monte Strigoniensi, Ecclesiae Metropol[itanae] Strigoniensis Canonicum, Inclytae Tabulae Regiae Judiciariae Praelatum, Civitatis Tyrnaviensis Plebanum, et Archi-Episc[opatus] Strigoniensis in Spiritualib[us] vicarium et Causarum Generalem Auditorem, monet Auctor se non solum in Philosophia Scholastica, sed Morali quoq[ue] Philosophia voluisse publica utilitate servire, cum hoc non modo Academiis ac Lyceis, sed etiam Curiis ac Foris usui esse possit, nec tam eruditos, quam bonos omnes sui cultores faciat. Alio nomine ac habitu hoc scriptum superiore an[n]o prodiisse, nunc autem locupletius in lucem publica[m] emittitur.³⁶

Hevenesj Gabrielis e Soc[ietate] Jesu AA. LL. et Philosophiae Doctoris in Academia Tyrnaviensi. Succus Prudentiae sive Discursus Ethici e Senecae Cordubensis Philosophi operibus omnibus collecti. Nunc iterum Munificentia et Sumptibus Ill[ustrissim]i ac Reverend[issim]i Domini Pauli Balassa de Gyarmath, electi Episcopi Posenensis, Praepositi Orodien[sis], etc. publicae utilitati repressi, Tyrnaviae. 1701. in 8.³⁷

Ipse Episcopus Balassa dedicat hunc laborem Ill[ustrissim]o comiti patriae ornamento Nicolao Illieshazy, Supremo Comiti in Trenchin, totiq[ue] Inclyto Comit[atui] Trenchin[iensi]. Constat hoc scriptum ex L. Symbolis aeri incis, Lemmatibus et explicationibus elegantissimis adnexis.

Item: Placita Philosophica Quaestionib[us] Ethico-Politicis et Symbolis distincta, quae sub gloriosis Auspiciis Leopoldi I. Praesidio v[er]o Hevenesj e Soc[ietate] J[esu], Carol[us] S. R. I. Comes Jörger defendit. Vien[n]ae in 12. 1690.³⁸ Opusculu[m] 30. Lem[mat]atib[us] et emblematis eleganter aeri incis sese com[m]endans nec min[us] discursibus ad educationem Epheborum, qui in Aulis principum suaserunt repletum.

Institoris Michaël, Moschoviensis Thurocio-Ungarus. Edidit Dissertationem Ethicam de Sum[m]o Morali Bono, seu: de Existentia et Natura Beatitudinis ac Felicitatis Civilis seu Ethicae, tum Scholae Moschoviensis Rectore. Respond[ente]: Martino Proserchomeno. Anno 1666. in 4to. Solnae.³⁹

Item: Panegyricum in Obitum Pl[urimum] Rev[erendi] et Clariss[imi] Viri D[omi]ni Johannis Institoris, Pastoris Slavonicae Ecclesiae Carponensis. A[n]no 1661. in 4to. Trenchinii, Fratris sui germani.⁴⁰

Kleschius Christophorus M. P. L. C. Olim Ecclesiae in monte Georgii, inter XIII. Oppida Scepusiaca, Polonicae Coronae oppignorata Pastor et XXIV Regal[is] Consist[or]ii Assessor et Notari[us], jam exsul, et Hospes Jenensis. Edidit: Succinctam Papisticae in XIII Scepusiacis Hung[ariae] Oppidis Anno Sot: 1674. institutae Deformationis Enarrationem. Jena. 1679. in 4to. plagulae 4.⁴¹

³⁶ A mű első kiadása: RMK II. 2269, címe: *Harmonia Philosophica*. Az 1707. évi kiadás: RMK II. 2298.

³⁷ RMK II. 2080.

³⁸ RMK III. 3618.

³⁹ RMK II. 1093.

⁴⁰ RMK II. 979.

⁴¹ RMK III. 2977.

Item: Porta Nainitica et Wittenbergica suggerens Evangelicum Propugnaculum. Evangelische Festung, nach erkläreter Nainitischen Thor-Geschicht des erwecketen Jünglings bey und mit bewähretem Wittenbergischen Thor-Gesicht des Chur-Sächs[ischen] Wappens, über das ordentliche Evangelium am 16. Sontag nach Trinitatis zu Wittenberg 1674. gehalten. in 4to. Wittenb[erg].⁴²

Item: Die Bestürmte un Beschrimte Dornburg bey der erklärungs des ordentlichen Evangelii am XXIII. Sontag nach Trinitatis in einer kurtz auff- und abgelegten Gast-Predigt, der Christlichen Gemeine in der Stadt Dornburg vorgestellt. Jenae 1678. in 4to.⁴³

Mockius Iacobus Semproniensis Hungarus. Disputavit, respondentis munum gereus sub D. Iacobo Martini Disp[utationum] Miscellene[arum] Lib[er] III. Disputatio 7. de Origine Animae Hominis.⁴⁴

Massa Simon, Corona Transylvanus, Vittebergae studuit, cui Taubman[nus] cultum sane Propemticon, composuit Lib[rum] I. Epigrammat[um] p. 608. Editum Witeb[ergae] 1610. in 8.⁴⁵ inter alia:

--- namque hoc virtute Coronae
Transylvanae audis una corona Tuae.

Petschius Petrus Minister Eccl[esiae] Frejvaldensis, edidit sequentem Tractatum: Malleus Penniculi Papistici adversus Apologiam Solnensis Synodi editi. Id est refutatio errorum, calumniarum et mendaciorum, quibus et doctrinam Evangelii Libro Concordiae comprehensam, et dignitate[m] Superattendentium, adeoq[ue] Ministrorum Ecclesiae, in Apologia Synodi assertam, scriptor quidam Pontificius, sub Joannis Jemicii nomine allatravit. Cassoviae 1612. in 4to. plaga lae 15.⁴⁶

⁴² RMK III. 2675.

⁴³ RMK III. 2909.

⁴⁴ RMK III. 7512.

⁴⁵ TAUBMAN, Friedrich: *Schediasmata poetica innovata*, Wittenberg, 1610. 608–609.

Ad Simonem Massa, Corona-Transilvanum
Nunc patrios repetis post una triennia montes,
Qua Transilvanos Teuto polivit agros.
Cujus eris tandem SIMON; ubi veneris illo?
Patris, ais. Sed quis Patris ibi pater est?
Terrae ejus dominus. Quisnam his? ignosce roganti:
Exsuietur dominis patria crebro suis.
Ludibrium Martis tua Transilvania plane est:
Alternatque suos spesque metuque duces.
Fluctuet hic Regio, (quanquam o' consistere posset!)
Dum stet inexcusso limite Relligio.
Et stabit; tali quum se tibicine fultam
Sentiet: et plures si dabit illa tuis
MASSA pares ausis. namque hac virtute, Coronae
Transilvanae audis una corona tuae.

(A vers közléséért ezúton mondok köszönetet Bene Sándornak, aki azt a wolfenbütteli Herzog August könyvtárban megtalálta [lsz: Li 8862.4] és átadta nekem.)

⁴⁶ RMNy 1035. A mű igazi szerzője: Eliáš Láni, aki álnéven jelentette meg ezt a művet.

Occasio scripti: Postquam Evangelici A[nno] 1610. die 28. Martij et sequentibus Solnae Synodum celebrassent et ex indulto Regio eo[que] juramento roborato, Superintendentes sibi eligerent, Cardinalis Francisc[us] Forgach Archiepiscopus Strigoniensis intempestivum ac injuriosum scriptum contra eandem Synodum ibique Acta et statua typis excudi curavit, et Posonii valvis templi D[omi]ni Martini affigit. In quo ille omnia quae in Synodo acta sunt, quasi communi justitiae, legibus patriis, Ecclesiasticae libertati, sacris Canonibus Dei decretis, contraria exautorare, annihilare et invalidare conatur.

Responderunt nostrates sequenti scripto: Apologia pro Synodo Solnensi ejusque constitutionibus: opposita turgidae contradictioni et inhibitioni Illustrissimi D[omi]ni Francisci Forgach de Ghimes, Archiepiscopi Strigoniensis et Rom[anae] Ecclesiae Cardinalis. Cassoviae 1610. in 4to⁴⁷, et id quidem nomine omnium baronum, Magnatum, Nobilium, Ministrorum Ecclesiae Evangelicorum ex X. Comitibus et Partibus Hungariae cis Danubianis ibidem congregatorum].

p. 22. subjungitur Cardinalis Forgachii scriptum virulentum. Hanc nostrorum Apologiam contra Cardinalis Forgachii scriptum editam, in Conventiculo Tyrnaviensi Pontificii, censure submittere, atque Cardinalem una cum scripto suo defendere volentes sequentem Responsum typis exscribunt publicis:

Penniculum Papporum, Apologiae Solnensis Conciliabuli et Hyperaspistes legitimae Antologiae Francisci Forgach de Ghimes, Archiepiscopi Strigoniensis etc. Ioannes Jemicus Parochus Senquicensis scribebat. Posonii 1611. in 4to.⁴⁸ Hunc ergo Penniculum, Petschius noster in praefato Malleo Capitibus VI. masculine refutavit.

Arrosit vero iterato hunc Malleum Jemicus scripto sequenti:

Logi Alogi, quibus Baptae Calamosphactae penniculum Papporum Solnensis conciliabuli et Hyperaspisten legitimae Antologiae vellicant, veritatis radiis adobrutum. Ioannes Jemicus scribebat. in 4to. 1612. Posonii.⁴⁹

Pastoris Gabriel Szent-Szimonio Ungarus. Disputavit sub Iacobo Martini Theologiae Doctore Vitte[n]bergensi. Vide ejus Quaestionum Illustrium Anno 1609. in 4to.⁵⁰ ibidem publicatarum Centuriae IV. Disputationem V. et Centuriae V. Disputationem IX.⁵¹

Praetorius David M. Caesareopoli in Scepusio Pannonico Scholae Rector et Medicus Celebris.⁵²

Szokoly Nicolaus de Kis-Varda ad Sigismundum III. Poloniae et Sveciae Regem cum Demetrio Napragy et Michaële Kellemesy Legatus.

⁴⁷ RMNy 996.

⁴⁸ RMNy 1024. A mű írója valójában Pázmány Péter.

⁴⁹ RMNy 1040. A mű írója valójában szintén Pázmány Péter.

⁵⁰ RMK III. 1089.

⁵¹ E könyv megjelenési éve valójában 1608. RMK III. 1063.

⁵² Praetorius Dávid késmárki iskolaigazgató 1577-ben született, Rostockban tanult, 1654-ben halt meg. Két művét ismerjük: *Disputatio logica de categoria qualitatis*, Szczecin, 1601; RMK III. 973; *Thema de hyeme*, Lőcse, 1639, RMNy 1778; SZINNYEI, XI. 106.

Hunc virum eruditum fuisse testat[ur] brevis quidem at ingeniosa allocutio
Poëtica ad Sigismundum III. Regem Poloniae:

Haec sunt Pannonidos Patriae tristiss[im]a nostrae
Jamjam labentis vota precesque Tibi.
Rex vicine malis, fer opem: nam flamma propinquat
Sarmatae; nostris, Rex pie, disce malis.
Flammas vicino conceptas igne moratur:
Intacta arsurus qui sua tecta cupit.
Perfurit Odrysius gladiis immanibus hostis.
Et qualis Hungarici moenia pulchra soli.
Barbaricis aras manibus funestat honores
Divorum sacros impietate premit.
Omnia succidit, vastat, debellat, inundat.
Vulcano, telis, Marte cruore Geta.
Tolle decus Regni Regnum fortissime sceptrum
Et prosteme hostis colla superba trucis.

Vide Hungariae periclitantis Legatorum, Orationem, ad Sigism[undum] III. Polon[ia]e Regem, in Reüsneri Collectionibus Orationum.⁵³

Seelmann M. Petrus Theodor[us] Sempronio Hungarus. Edidit Tractatum in 12. Witteberg[ae] 1677. Fünff-facher Seelen-Schmuck glaubiger Christen, das ist 5 einfältige doch schriftmässige Predigten der Gemeine Christi in Wittenberg, freyöffentlichen Versammlung vorgebracht und ausgebracht.⁵⁴

Unterbaumius David Caesareopolit[ane] Hung[arus]. Tungerlario hospiti suo congratulat[ur] carmine in Parte III. Promptuarii Evangelici in 4to. anno 16. editi.⁵⁵

Zwonaricius Emericus Sarvariensis in Academia Witteberg[ensi] studuit. Vid[e] Disputat[i]onem] Theologici Collegii D[omi]ni Leonharti Hutteri in 4to. Anno 1606. Witt[te]berg[ae] in quo Disput[at]iones II. et XII. noster Zwonarici[us] ventilavit.⁵⁶

Zembers Georgij gewesenenen Evangelischen Predigers zu Neusohl in Ungarn, anitzo aber Exule. Sex novissima oder der letzten Sechsdinge Gottselige betrachtung. Görlitz in 12. Görlitz.⁵⁷

Mnemosyne Historica de 4. Sum[m]is Imperiis, 49. et de Regibus Hungariae 14. Abecedariis modulata: deproperante *Joanne Horvath* de Palocz Ungaro, Patavii Antenoris 1629. in 8to.⁵⁸

⁵³ BNH Cat. Ant. 4008(1).

⁵⁴ ZEDLER, XXXVI. 603–604, vö. <http://www.zedler-lexikon.de/blaettern/einzelseite.html?seitenzahl=603&bandnummer=36&dateiformat=1&supplement=0&view=100>.

⁵⁵ TUNGERLARIUS, Johannes: *Promptuarii Evangelici Pars 3*, Lipcse, 1624.

⁵⁶ RMK III. 983. és 984. A művek megjelenési ideje valójában az 1601. év volt.

⁵⁷ RMK III. 3107.

⁵⁸ RMK III. 1438.

Emerico Thurzo de Bethlemfalva, Supremo et perpetuo Comiti de Arva dedicavit et inscripsit Tractatum *Sebastianus Velumius* Med[icinae] et Philos[ophiae] Doctor. A[nn]o 1619. Cracoviae in 8. cujus Titulus:
 Medicorum Tetras Operum ex Doctissimoru[m] Medicorum assiduis vigiliis et accurata Theoriae et Praxis Observatione elucubrata, non solum Medicis et Philosophis, veru[m] etiam omniu[m] hominu[m] generi, maxime vero Principib[us] et Magnatibus divitib[us], et qui inimicos habent ad praecavendum utilia ac sumopere necessario.⁵⁹ Agit veri
 Liber I. de natura venenorum,
 Liber II. Praecepta polyhistorica exhibet de praeservatione a venenis per vic-tus rationem
 Liber III. Alexicacus de p[rae]servatione a veneno p[er] medicamenta.
 Liber IV. Fuga bestiaru[m] virus ejaculantium, seu de p[rae]servatione univer-sali a venenis, q[uae] extrinsecus ab animalib[us] fiunt.
 In Dedicatione: Thurzonem hunc (qui Rector Academiae Wittebergensis fuit) nominat omni virtutum genere ac doctrina Clarissimu[m], bonorumq[ue] studiorum omnium Maecenatem praestantissimum. NB. Hic Comes non sine sus-picione veneni Nicolspurgi in Moravia, extinctus.
 Subjungit Carmen Heroicu[m] in arma gentilitia Thurzonum.

Czanadius Joannes Ungarus. Alumnus Illustris et Magnifici Dom[ini] Emerici For-gach, Lib[er]i Baronis in Ghymes, Equitis aurati et Comitis Trenchiniensis, in cujus Nuptias cu[m] Ill[ustrissi]ma et Incl[us]ta Heroína Sidonia Catharina, Principe Saxo-niae inferioris in Lavenburg etc. Ducis Teschiniensis ultimi relicta Vidua, edidit Carmina in 4to, una cum aliis quibusda[m] nationis Ungaricae Juvenibus Vitteb[er]gensibus studiis literaru[m] opera[m] navantibus. Vitt[enbergae] 1586. in 4to.⁶⁰
 Reliqui Ungari sequentes: Johannes Budaeus, Johannes Nemethinus, Stepha-nus Czorba Debrecinensis, Matthias Illoczi Ill[ustrissimi] et Mag[nifici] D[omi]ni Baronis a Secretis, Hieremias Sartorius, Nicolaus Baticius, Samuel Paulinus, omnes tres Alumni D[omi]ni Comitis Forgach in p[rae]fata Academia.

Specialem *Statuum Hungariae Recensionem* habes in Histor[ia] Diaetae Regni Hung[ariae] de A[nn]o 1662. Mense Majo in Diario Europaeo Contin[ua]tio VII. p. 477.⁶¹

Primitiae laboru[m] scholasticorum in *Illustri Patakino Gymnasio*, auspiciis Ill[ustrissi]mi ac Praecelsi Domini Sigismundi Rakoczi, Celsissim[i] Principum Rako-

⁵⁹ Velumius Sebastian ob. Ślesykowski Seb. (Medicorum tetras operum 1619). Jusziński II. 413. (a za nim Siarczyński: Obraz II. 300) podaje, jakoby to dzieło Śleszkowskiego wyszło pod pseudonimen Velumiusa: ... Autore Sebastiano Velumio phil. et med. doctore. – Egzemplarza z nazwiskiem Velumiusa nikt nie opisał. Może należałoby go szukać w Dzikowie, dokąd dostała się bibl. Juszińskiego? Vö. ESTREICHER, XXXII, 330.

⁶⁰ A köszöntőversek gyűjteményének nem sikerült nyomára bukkannom. Az adatközlés feltehetően helyes, hiszen Forgách Imre esküvője a szász hercegnővel, Kata Szidóniával valóban 1586-ban volt.

⁶¹ *Philemeri Irenici Elisii Continuatio VII. Diarii Europaei*. Frankfurt am Main, 1663. 477. „Nomina tum Magnatum, Praelatorum, Baronum, tum etiam Dominorum Ablegatorum, qui in praesenti anno 1662. Dieta Regni Hungarici comparuerunt.”

czioru[m] Nepotis, Filii, Fratris, Ducatus Munkacziensis, Haereditarii Domini, in majus et melius transformari coepto. Annis MDCL et LI edente Joh[anne] Amos Comenio Hunno Brodensi Moravo.⁶²

Memorabilia aliquot Transylvaniae. Praeses M. *Joh[annis] Francisci* Corona Transylv[anus] et Respond[ens] Thomas Scharsius Media Transylvanus 1690. Vitt[ebergae] in 4to.⁶³

In M. Antonii Mureti Orat[ionum] et Epistolar[um] Lib[ro] III. Epist[ula] 73. ad Andream Bathoreu[m] Cardinalem, cui respondet Bathoreus. Lib[er] I. Epist[ula] 69. ad Andream Dudithiu[m] Episcopum Quinq[ue] Ecclesiensem.⁶⁴

Samuel Lovožani Veterisoliensis Pan[n]onius. Disput[avit] de Essentia et Facultatib[us] animae, Praeside M. Joh[anne] Mont Augustano. 1588. in 4to Vitteb[ergae].⁶⁵

Michaël Forgacz, Liber Baro in Gymes. Oratio de Peregrinatione et el[us] laudibus; cum ex insigni Argentoratensi, quo ante missus fuerat in celeberrima[m] Vitteb[ergensem] Academia[m] venisset: in inclyto nationis Vngaricae coetu Vitteb[ergae] scripta et habita. Vitt[ebergae] 1587. in 4to.⁶⁶

Johannis Osztrozith Baro de Ghylethincz et in Illava etc. Canticum Angelicum Luc. 2. cap[itu]l[um] descriptum, Oratione brevi pertractatu[m] et Iglaviae Moravorum 4. Jan[uarii] publice memoriter recitatum. Praeae. 1615. in 4to.⁶⁷

M. Nicolaus Rakowszky de Rakow, Pan[n]onius. Naeniae, de obitu pietissimi atq[ue] sacratissimi Caesaris, et summi Monarchae Christiani orbis Domini D[ivi] Maximiliani 2. Rom[anorum] Imp[er]atoris in Comit[at]iis Ratisb[orensibus] vita functi die 12. Mensis Oct[obris] A[nno] 1576. Praeae 1577. in 4to.⁶⁸

Emerici Forgacz Liberi Baronis in Gymes, Equitis et Comit[is] Trencziniensis. Nuptiis celebratis cu[m] Ill[ustriss]ima Ducissa Saxoniae inferioris in Lauenburg Sidonia, incomparabili virtute praestanti Principe femina, Ill[ustriss]imi Ducis Teschinien-sis relicta vidua. Carmina etc. nuncupata. Vitt[ebergae] in 4to A[nno] 1594.⁶⁹

⁶² RMK II. 773.

⁶³ RMK III. 3651.

⁶⁴ *Marci Antonii Mureti Orationes, Epistolae et Poemata*. Lipse, 1672. Lib. I. Ep. LXIX. Andreas Dudithius M. Antonio Mureto, anno 1559. 539.; Lib. III. Ep. LXXIII. Andreae Bathoreo Cardinali ac Principi illustrissimo M. Antonius Muretus, anno 1584. 731–732.; Lib. III. Ep. LXXIV. Andreas Cardinalis Bathoreus M. Antonio Mureto, anno 1585. 732–734.

⁶⁵ RMK III. 5489.

⁶⁶ RMK III. 769.

⁶⁷ A bibliográfiákban ennek az előadásnak írásos formáját nem találtam.

⁶⁸ RMK III. 663.

⁶⁹ Mivel Forgách Imre esküvője a szövegben szereplő hercegnővel 1586-ban volt (vö. 37. jegyzet), az évszám feltehetően téves.

In thermas Ribarienses in Comitatu Zoliensi

Hic est monticulus, triplices qui continet undas
Nempe, acidas, calidas, mortiferasque feris.
Monstra aegris calidas, acidas sitientibus adfer:
Mortiferas omni tempore linquae feris.

Joh[annis] Schenkii a Grafenberg, Observationu[m] Medicaru[m] rararu[m], novarum, admirabilium et monstrosaru[m] liber VII. de Venenis. p 375.⁷⁰
Affirmant valere cervinu[m] fungum ad epota venena ex mero haustum, quin etiam ad venenosorum omnium morsum.
Fungum quem boletum cervinu[m] vocant, e semine ejus animalis genitali ortum a capellis scalpendo effossa terra deprehensum. Sane reperti sunt in iis locis, ubi ab hominu[m] memoria nullus unquam visus est cervus. *Ad Trenczinium nobile* Hungariae oppidum circa Carpathi juga, frequentissimus montuosis locis, sylvis opacis, ubi licet cervos reperios, non tamen eorum tanta copia, quae plaustris fungoru[m] satisfaceret, siquidem vera censenda quae, de ejus generatione scribuntur.

Joh[annis] Bocatii Hexasticha votiva vel Strena Poëtica, omnis boni gratia Anno Deo VoLente erIt MeLIVs, distributa ac principaliter consecrata D. D. Regni Hungariae Palatino Ill[ustrissimo] Comiti ac D[omino] Georgio Thurzo de Bethlemfalva etc. Bartphae in 8. excudebat Jacobus Klesz.⁷¹ Cuius post Regem Magnati Lem[m]a certum et animal, cum lateri adnexis inscriptionib[us] subjungit, et Epigram[m]ate breviter explicat. Omnes fere Magnates Regni Hungariae ibidem Titulis et Nominibus suis exprimunt[ur].

Insignia Magnatum Ostrozith

Moenia cum Gladio, miles petit infima stricto,
Desuper atroces hoste tonante minas.
Munitus Galea, Thoraceque pectora cinctus,
Pilaruno jactus negligit hos et eos.
Urget opus. Fundo superato scandit in altum
Et jam fit summus, qui prius imus erat.
Propter id in scuti Phoebae nitet aurea summo
Cum vicina pari Stella colore datur
Et scuti stantes stipant extrema leonis,
Scilicet Heroum invida signa duo.

Matthias Gazur
Thurocz-Mossovinus.⁷²

⁷⁰ SCHENCK V. GRAFENBERG, Johannes: *Observationum medicarum, rararum, novarum, admirabilium et monstrosarum*. Liber sextus (& septimus), Freiburg, 1597.

⁷¹ RMNy 1029.

⁷² MOL, Kollár Ádám Ferenc gyűjtemény I, 7, 55.

- Johan[nis] Bocatii*, Poetae Laur[cati] Caes[arei], Scholae Cassoviensis Rectoris, Hungaridos Libri Poëmatum V. continentes Martialia vel bellica, Encomiastica, Nuptialia, Miscellanea, Sepulchralia ad Ill[ustrissimu]m et Gen[erosissimu]m D[ominu]m Sigismundu[m] Forgach L[iberu]m B[aronem] de Gyemes et Nobiliss[imu]m D[ominu]m Christophoru[m] Darholtz de Fyntha. Barthphae in 8to.⁷³ p. 233. exstat Epigram[m]a in Ladislau[m] Donai praeter Hungarica pruna nil comedentis, et praeter lac et aquam nihil bibentis ab annis 46.
- p. 443. *Epistollae variorum doctoru[m] Hungaroru[m]* ad Bocatium stylo soluto et ligato junguntur Imprimis a
 Sigismundo Forgachio, Comite.
 Nicolao Thekölö Barone
 Andrea etc. Ostrozith Baronibus,
 Nicolao Orlei.
 Ladislao Petho
 Francisco Serenio.
 Petro Mladosovith
 Francisco Hedervario
 Nicolao Bochkajo.
 Francisco, Sigismundo et Paulo Mariassis.
 Casparo Szuhaj.
 Andrea, Johanne et Henrico Berzoviciis.
 Sigismundo, Ladislao, Andrea, Alexio Kapiis.
 Nicolao Bornemissa.
 Georgio Szabo.
 Moise Szunogyo.
 Andrea Jacusithio,
 Stephano Fay et aliis quamplurimis.
- p. 138. *Epigram[m]a* in Postilla[m] Domini Christophori Soos de Soovar.

INDEX Librorum,

Capitum ac eorum Paragraphorum Historiae Transylvaniae, in M[anu]scriptum prostantis, Autore Plur[imu]m R[everendo] dum viveret Georgio Soterio, Pastore Szász, seu Saxo-Crucensi in Transylvania.⁷⁴

Proloquium

- §. 1. Ubi primi homines sedes habuerint?
 2. Ubi post diluvium homines primum habitaverint?
 3. Prima hominum dispersio ejusque causa.
 4. Quando Europa coeperit habitari?
 5. De Scythia.
 6. De Dacia.

⁷³ RMNy 846. Bár e kiadásban az említett oldalakon tényleg a Bél Mátyás által leírt epigrammák állnak, és a 443. laptól levelek sorakoznak, ám azokat nem az itt felsoroltak írták.

⁷⁴ Soterius György kéziratban maradt művének egyik csonka másolata (I–II. könyv) az OSZK Fol. lat. 1158. jelzet alatt található meg.

7. Vicissitudines ejus.
8. Primi Daciae incolae
9. De Sigynis.
10. De Agathyrsis.
11. Summatim de omnibus populis, qui Daciam aliquando incoluere.

Liber I. De Rebus Geticis et Dacicis.

Caput I. De Origine et Cognatione Getarum.

- §. 1. Unde Getae orti?
2. De Dacis.
 3. Utrique, et Gothi et Scythae dicti.
 4. Cognatae ipsorum gentes.

Caput II. De Rebus Sacris Getarum.

- §. 1. Varias Gentium opiniones de Diis.
2. Getarum Religio.
 3. Duobus absolvitur ex Capitibus.
 4. De Jove.
 5. De Zamolxi.
 6. De Decenea.
 7. De Marte.
 8. De Vesta.
 9. De reliquis eorum Diis.
 10. Romanorum illis, an assumti Dii?
 11. De Christiana Religione inter Getas.
 12. De ratione colendi Deos.
 13. De Feriis Getarum.
 14. De Sacris ordinibus inter Getas.
 15. De Immortalitate animarum.
 16. Quomodo, et a quibus huc inducta sic Religio Christiana.
 17. De Litteratura Getarum.
 18. De Sermone Getarum.
 19. Doctores Getarum.
 20. Scriptores Getarum.

Caput III. De Republica Getarum.

- §. 1. De Republica Getarum, quod fuerit Monarchica.
2. De Zamolxi.
 3. De Sirmo.
 4. De Tannasi, vel Taunasi.
 5. Sitalce.
 6. Corillo et Comosico.
 7. Gothila.
 8. Athea.
 9. Orole.
 10. Ruboboste.

11. Dromichete.
12. Dicome.
13. Cotisone.
14. Boerebista.
15. Diurpaneo.
16. Decebalus.
17. De Eversa Getarum Republica.
18. De optimatibus Getarum

Caput IV. De Moribus Getarum.

- §. 1. Iustitia et Temperantia in victu et re uxoria tum conjugio.
2. Res domestica
3. Agraria.
4. Reliqui mores.
5. Militia.

Caput V. De Bellis Dacorum

- §. 1. Bellum Persicum.
2. Cum Bastarnis.
3. Cum Bojis et Tauriscis.
4. Graecis.
5. Romanis.
6. Dissensiones gentis.

Caput VI. De Dacorum Reliquiis.

- §. 1. Reliquiae Dacorum habentur inter Walachos.
2. In sermone.
3. Moribus Walachorum.
4. Servii Transylvani sunt Reliquiae Dacorum.
5. Inter Ungaros etiam quaedam vestigia Dacorum.
6. Saxones non sunt Reliquiae Dacorum.
7. Arces quaedam ad Reliquias Getarum spectant.
8. De Lithvanorum vulgo.
9. De Decebali Thesauro.

Liber II. De Rebus Romanorum in Dacia.

Caput I. De Rebus Sacris Romanorum in Dacia.

- §. 1. Dii Romanorum et Jupiter.
2. Bacchus.
3. Mars, Quirinus, Sol et Gemini.
4. Orcus.
5. Minerva.
6. Deae.
7. Nymphae et Febris.
8. Dii consentes.
9. Principes Divi.

10. Loca et viri sacri.
11. Augures et Pontifex Maximus.
12. Flamines.
13. Duum-Viri.
14. Artes Humaniores.
15. Musica.

Caput II. De Dacica Romanorum Republica.

- §. 1. Monarchica fuit ea sub Principibus.
2. Trajano.
 3. Hadriano.
 4. Antoninis, Pio.
 5. Philosopho.
 6. Commodo.
 7. Pertinace.
 8. Didio Juliano.
 9. Severo.
 10. Antonino Caracala.
 11. Macrino, Eliogabalo et Alexandro.
 12. Maximio et Balbino.
 14. Gordiano.
 15. Philippo.
 16. Decio.
 17. Gallo.
 18. Aemiliano.
 19. Valeriano.
 20. Gallieno.
 21. Claudio.
 22. Aureliano.
 23. Quot annis summatim imperaverint Daciae.
 24. Praesides Romanorum cum suis Legatis, Tribunis, Centurionibus et aliis Militaribus; Scribae, Accensi, Praecones, Lictores, Interpretes, Tabellarii, Auspices, Cubicularii, Medici et Contubernales.
 25. Quaestores cum Sex-Viris, Trium-Viris, Praefecto Capitalium, Umeni, Dastidi, Quaestionum et Causarum Iudicibus.
 26. Curator Pontis in Moesia.
 27. Collegium Aurariarum.
 28. Metropolitanus.
 29. Provinciae, Coloniae, Municipia et Urbes.
 30. Legiones.

Caput III. De moribus Romanorum in Dacia.

Caput IV. De Romanorum moribus et bellis Dacicis.

- §. 1. Generatim de moribus Dacicis.
2. Prima Rebellio Dacorum.
 3. Bellum cum vicinis Dacorum sub Antonio Philosopho.

4. Secunda Dacorum Rebellio.
5. Bellum cum vicinis Dacorum sub Commodo.
6. Bellum Scythicum sub Severo.
7. Ultimum Bellum Scythicum.
8. Quomodo Scythicum hoc bellum vocetur.
9. Quae gentes hoc bellum moverint generaliter.
10. Specialiter.
11. Quousque sese descriptio hujus Belli extendat.
12. Praecursio ejus.
13. Primum fulmen sedatum a Gordiano.
14. Altera Scytharum irruptio, adversus quam frustra missus Marianus.
15. Eo nihil felicius Decius.
16. Gallus, pacto Tributo, parum eos compescuit.
17. Aemilianus nonnihil eos cedit.
18. Sub Gallieno maxime detonuit hoc bellum, et vario Marte pugnatum.
19. Claudius Daciam restituit.
20. Aurelianus eam reliquit.
21. Subsequentia.

Caput V. De Reliquiis Romanorum in Dacia.

- §. 1. De Walachis.
2. Inscriptionibus.
 3. Nummis.
 4. De gemmis.
 5. Statuis et urnis.
 6. Amphitheatro.
 7. Viis.
 8. Urbibus.
 9. Sepulchris.
 10. Aquaeductibus.
 11. Apicibus Turrium et Murorum.
 12. Rudera rei Metallicae.

Liber III. De Transylvanorum rebus, earumque divisionibus.

Caput I. De Divisione Daciae.

- §. 1. Quando sit divisa, et
2. Quomodo sit divisa.

Caput II. De nominibus Transylvaniae.

- §. 1. Nomen Transylvaniae.
2. Septem-castris Regio.
 3. Nomina vel vere, vel falso ei attributa.
 4. Generalia denique ejus nomina.

Caput III. De Transylvaniae Terminis.

- §. 1. Termini extra Provinciam.

2. Intra eam.
3. Speciatim quos terminos habeat.

Caput IV. De Transylvaniae amplitudine, situ et forma.

- §. 1. Longitudo et latitudo Transylvaniae.
2. Situs.
3. Forma.

Caput V. De Montibus, Planiciebus et Miatibus Transylvaniae.

- §. 1. Montes circa provinciam generatim.
2. Speciatim circum eam.
3. Planicies ejus.
4. Montes intra provinciam.
5. Cavernae et Speluncae.
6. Hiatus.

Caput VI. De Fluviis, Lacubus, Thermis, Fontibus, Acidulis et Voraginibus Transylvaniae.

- §. 1. Quantum a mari distet.
2. Navigabiles fluvii.
3. Marusius.
4. In Marusium defluentes: Auratus et Enyediensis torrens.
5. Kökölö.
6. Tövisensis torrens, Apulus, Sabaesus, Pojana et Sargetia.
7. Aluta cum fluviis in eam defluentibus, speciatim Cibinio.
8. Herrbach.
9. Samosius cum suis fluviis.
10. Chrisus et Karassna.
11. Plurimi rivuli Transylvaniae.
12. Multi extranei fluvii oriuntur in Transylvaniae montibus, omnis interim aqua e Transylvania in Danubium fertur.
13. Lacus sive Stagna.
14. Thermae.
15. Fontes, et inter eos Basnensis speciatim, acidulaeque.
16. Voragines.
17. Loca sicca.

Caput VII. De Fertilitate et Divitiis Transylvaniae.

- §. 1. Generatim fertilitas Transylvaniae.
2. Speciatim metalla.
3. Minera.
4. Lapides.
5. Arbores.
6. Poma.
7. Nuces.
8. Frutices.
9. Vites et Vinum.

10. Fruges.
11. Fungi et Fraga.
12. Olera.
13. Flores.
14. Herbae.
15. Radices.
16. Pascua.
17. Animalia fera.
18. Domestica.
19. Aves.
20. Pisces
21. Serpentes.
22. Insecta.
23. Divitiae Transylvanorum.

Caput VIII. De Viis in hanc provinciam ducentibus, sive de Aditu Transylvaniae.

- §. 1. Generatim de Aditu Transylvaniae.
2. Quot sunt ejus Aditus.
 3. Via Ostrearia.
 4. Franga.
 5. Porta Ferrea.
 6. Dobra.
 7. Via Regia.
 8. Caementaria.
 9. Ad Kővárurum.
 10. Ajtosiana, seu Ojtossiana.
 11. Callis Rubeae Turris.
 12. Versus Tót Varadium.
 13. Ad Bisztriciam.
 14. Ex Csék et Corona versus Moldaviam Calles.
 15. Vetiti Calles.
 16. Viae per flumina.

Caput IX. De Divisione Transylvaniae et provinciis ejus.

- §. 1. Generatim de ejus Divisione.
2. Speciatim, quomodo ratione receptarum in ea Religionum sit scissa.
 3. Divisiones Civiles.
 4. Naturales, ubi distinctae ejus Provinciae.
 5. Gentes variae.

Caput X. De Transylvanis gentibus, sive incolis.

- §. 1. Generatim de omnibus Transylvanis Gentibus.
2. De Ungaris.
 3. Siculis vel Siceliis.
 4. Saxonibus.
 5. Germanis.
 6. Graecis.

7. Armenis.
8. Tracibus.
9. Bulgaris.
10. Anabaptistis.
11. De Judaeis.
12. Walachis.
13. Russis.
14. Cingaris.

Caput XI. De sacris Transylvanorum.

- §. 1. De religione Transylvanorum generatim.
2. Pagana Religio.
 3. Christiana sub Paganis.
 4. Introductus Christianismus.
 5. Sententia primorum horum Christianorum.
 6. Viri sacri ordinis.
 7. Sancti tum Peregrini, tum Domestici.
 8. Res reliquiae Seculi 11mi.
 9. Seculum 12mum.
 10. Seculum 13ium.
 11. Seculum 14tum.
 12. Seculum 15tum.
 13. Seculum 16tum.
 14. Repurgata sacra
 15. Pontificii seu Catholici.
 16. Reformati vel Calviniani.
 17. Evangelici vel Lutherani.
 18. Arriani vel Unitarii.
 19. Walachi.
 20. Anabaptistae.
 21. Judaei.
 22. Scriptores rerum Transylvanicarum.
 23. Aliae res huc facientes.

Corpus hujusce historiae, si non per omnia in accuratum ordinem reddactum membratim tamen existens, prostat apud dicti Domini Reverendi Soterii haeredes filios, utpote M. Georgium Soterium, adhuc Anno 1736. Cibiniensem Rectorem in Transylvania, et Andream, fratrem ejus, Medicinae Doctorem.

Signatum Nitra Zerdahely
 die 18. Septembris 1738. per Joannem Polomkay, p. m.
 Perill[ustris] Domini Emerici Zerdahelyi⁷⁵
 Librorum Informator.

⁷⁵ Zerdahelyi Imre 1717-ben Pozsonyban Bél Mátyás tanítványa volt. Τόπη, 2007. 201.g

Rövidítések és irodalomjegyzék

- ESTREICHER I–XXXIII *Bibliografia polska*. Szerk. Karol ESTREICHER. Kraków, 1891–1939.
- RMK I–III *Régi magyar könyvtár*. Szerk. SZABÓ Károly és HELLEBRANT Árpád. Budapest, 1885–1898.
- RMNy *Régi magyarországi nyomtatványok*. Szerk. BORSA Gedeon és HELTAI János. Budapest, 1971–
- SZELESTEI N.
1984 SZELESTEI N. László: *Bél Máttyás kéziratos hagyatékának katalógusa*. Budapest, MTA Könyvtára, 1984.
- 1989 SZELESTEI N. László: *Irodalom és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790*. Budapest, OSZK, 1989.
- SZINNYEI I–XIV. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, 1891–1914. REPRINT: Budapest, MKKE, 1981.
- TARNAI
1984 BÉL Máttyás: *Hungariából Magyarország felé*. Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta TARNAI Andor. Budapest, Szépirodalmi, 1984.
- 1993 *Bél Máttyás levelezése*. Szerk. TARNAI Andor. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta SZELESTEI N. László. Budapest, Balassi, 1993. (*Magyarországi tudósok levelezése*)
- TÓTH
2006 *Bél Máttyás kéziratai a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában (Katalógus)*. Összeállította TÓTH Gergely. Budapest, OSZK–Gondolat, 2006.
- 2007 TÓTH Gergely: *Bél Máttyás pozsonyi tanítványai*. In: *Lymbus. Magyarástudományi Forrásközlemények* 5 (2007) 179–208.
- ZEDLER I–XXXVII *Johann Heinrich Zedlers Grosses vollständiges Universallexicon aller Wissenschaften und Künste*. Halle–Lip-cse, 1732–1754.

Bél Mátyás besztercebányai diákjai

A besztercebányai evangélikus gimnázium anyakönyvének vonatkozó része, Bél és utóda megjegyzéseivel

Tanulmányomban a besztercebányai evangélikus gimnázium anyakönyvét, illetve annak egy részletét – a Bél Mátyás rektorsága (1710–1714) alatti bejegyzéseket – közlöm és elemzem. Az anyakönyv típusa szerint – a Jakó Zsigmond által használt terminust kölcsönözve – „alírási jegyzőkönyv”, amely a református és evangélikus iskolákra jellemző. Az iskola legfelsőbb osztályába járó diákok iratkoztak be ide, kötelezve magukat az iskola törvényeinek betartására – ezek a törvények rendszeresen az anyakönyv elején találhatók.¹ A Jakó által vizsgált református iskolák, illetve az evangélikus iskolák korabeli aláírási vagy beíratkozási jegyzőkönyvei e tekintetben megegyeznek: nem tartalmazzák a teljes diákságot, csak a már valódi iskolai polgárnak számító felsőbbévesek írták bele nevüket. Van azonban néhány lényeges különbség a két felekezet gyakorlata között. A református iskolák felsőbb osztályba járó diákjai (*togatusai*, tehát akik már tógát viseltek) sokáig nem adták meg származási helyüket nevük mellett, míg az evangélikus anyakönyvekben szinte mindig odaírták a diákok szülővárosuk nevét (melléknévi alakban, pl. *Posoniensis*).² Emellett az evangélikus iskolák anyakönyveiben szinte állandó elem a rektor bejegyzése a diák magatartásáról, valamint távozása okáról és végcéljáról, míg a református matrikulákban, ha vannak is adatok a diákok távozása utáni sorsáról, ezek nem rendszeresek, és inkább csak a diák későbbi állomáshelyét, hivatását (lelkész, tanár) közlik.³

Magyarországon eddig szinte csak a református gimnáziumok, kollégiumok beíratkozási anyakönyveit adták ki. Thury Etelének, a református egyháztörténet jeles kutatójának az 1900-as évek elején megjelent két forrásközlése után,⁴ a már említett Jakó Zsigmond, valamint Juhász Ferenc 1979-ben elkészítette a nagyenyedi kollégium diákságának névtárát az ottani anyakönyvek és egyéb dokumentumok alapján,⁵ amely későbbi kiadásoknak is mintául szolgált.⁶ 1994-ben a *Fontes Rerum Scholasticarum* című sorozatban a marosvásárhelyi református kollégium, illetve ugyanebben az évben a szatmári református és katolikus iskolák anyakönyveit, diáknévsorait jelentették meg.⁷ A Jakó–Juhász-kötet és a *Fontes Rerum Scho-*

¹ JAKÓ, 1979. 43.

² A késmárki, pozsonyi és az itt tárgyalt besztercebányai evangélikus anyakönyvben egyaránt ez a gyakorlat. Ld. *Matricula Kesm.*, TÓTH, 2007a, ill. *Matricula*.

³ JAKÓ, 1979. 43–44; ÓSZ, 2006. 29–30; TÓTH, 2007a 195–205. Legújabban a pápai református diákok aláírási jegyzőkönyvét adták ki, amely jól szemlélteti általában a református gyakorlatot: KÖBLÖS, 2006. 745–916. (Természetesen a XIX. században modernizálódott és táblázatos formát nyert az aláírási anyakönyv, ahogy ez máshol is megtörtént.)

⁴ THURY, 1904.; THURY, 1908.

⁵ JAKÓ–JUHÁSZ, 1979.

⁶ KESERŰ, 1994. vi.

⁷ TONK, 1994.; BURA, 1994.

lasticarum sorozat kezdeményezése nyomán további református iskolák anyakönyveinek kiadására került sor.⁸ Evangélikus iskola anyakönyve – a brassói iskola matrikuláján és saját, részleges forrásközlésesen kívül⁹ – tudomásom szerint nem jelent meg nyomtatásban.

Az anyakönyvek, diáknévsorok vizsgálatával leginkább a felsorolt szövegkiadások bevezetőiben találkozhat a kutató. Példaértékű ebből a szempontból is a Jakó–Juhász-féle kötet, illetve Jakó Zsigmond bevezető tanulmánya, amelyben a kiváló történész a rendelkezésére álló anyakönyvek és egyéb források alapján, statisztikai módszerek, táblázatok alkalmazásával vizsgálta meg a nagyenyedi gimnázium diáklétszámának időbeni változásait és ennek okait, a diákok származási helyét (ezáltal az iskola vonzáskörzetét), a diákok pályaválasztását, végül társadalmi hovatartozásukat.¹⁰ Hasonló elemzések láttak napvilágot a később megjelenő névtárakban is.¹¹ Természetesen az egyes iskolatörténetek, történeti áttekintések szerzői is forrásként használták, illetve elemezték a matrikulákat.¹² Az átfogó vizsgálatok mellett készültek az anyakönyvek egy-egy korszakát, vagy adatainak egy bizonyos részét felhasználó elemzések is.¹³ Sajnos az evangélikus anyakönyvek kevésbé képezik a kutatás tárgyát, noha ezek is igen sokat elárulnak az adott iskola diákságáról, sőt, számos alkalommal több információt szolgáltatnak, mint református társaik.

Az anyakönyv bemutatása

Az anyakönyv jelenleg Pavol Martuliak szlovák történész, a besztercebányai Bél Mátyás Egyetem (Univerzita Mateja Bela) bölcsészettudományi kara professzorának magántulajdonában van.¹⁴ Készült róla egy másolat a XVIII. század végén,¹⁵ a

⁸ Sárospatak: HÖRCSIK, 1998.; Máramarossziget: BALOGH, 2000.; Szászváros: ÓSZ, 2006.; Pápa: KÖBLÖS, 2006. A református gimnáziumok diákságával kapcsolatos további, kisebb közlésekre ld. HUDI, 2006. 10.

⁹ SCHIEL, 1862–1865.; TÓTH, 2007a

¹⁰ JAKÓ, 1979. 50–78.

¹¹ TONK, 1994. xviii–xxi.; HÖRCSIK, 1998. 28–42.; ÓSZ, 2006. 5–31.; HUDI, 2006. 20–58., 75–93. A pápai kollégium névtárában igen szerencsés módon térképek (is) szemléltetik a rektornak (iskolaigazgatónak) állt diákok földrajzi megoszlását, illetve az iskola vonzáskörzetének időbeni változását. KÖBLÖS, 2006. 119–142.

¹² Csak hogy néhány példát említsünk: KONCZ, 1896. 660. et passim; MARKUSOVSKY, 1896. 203–204., 224, etc.; BENDA, 1981. 95–99.; TÓTH, 1988. 136–139.

¹³ SZAKÁLY, 1984.; BALOGH, 1999.; egy katolikus gimnázium néhány évtizedének diákságáról készült, módszeres elemzés: DOMINKOVITS, 2002., különösen 130–137.

¹⁴ Pavol Martuliak elérhetősége: martuliak@fhv.umb.sk; pavol.martuliak@umb.sk. Martuliak két munkájában már említést tett az anyakönyvről, de hosszabb ismertetésébe még nem fogott. MARTULIAK, 2001. 11.; MARTULIAK, 2005. 30–31. Itt szeretném megköszönni, hogy engedte használnom a kéziratot, és mindenben készségesen segített besztercebányai tartózkodásom idején. Szintén köszönöm Nagy Imrének, a Bél Mátyás Egyetem másik oktatójának sokoldalú segítségét. Külön köszönetet szeretnék mondani Eva Kowalskának, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete munkatársának, amiért segített az eredeti anyakönyv nyomára bukkannom.

¹⁵ A matrikula másolatát Schulek József libetbányai evangélikus lelkész készítette, aki hatalmas, legalább 35 kötetre terjedő egyháztörténeti adatgyűjtést másolt össze a XVIII. század végén. Az anyakönyv a 18. kötetben található, címe: *Collectanea ad illustrandam historiam Patriae Ecclesiasticam spectantia, studio & opera Josephi Schulek, Welicsna Arvensis, V. D. Ministri Lybethensis an. 1796–1800. congesta*. Tom. XVIII. Ld. Evang. Orsz. Lt., V.49. A másolatban a matrikula – Schulek ál-

jelenlegi közlésnél azonban az eredeti szöveget használtam. A kötéstáblán ez áll: „Leges Gymnasii Neosol. A. C. renovatae Recto[re] Matthia Bel. 1710.” A csalóka cím nem azt jelenti, hogy az iskola törvényeit 1710-ben „megújították volna” (ami-re semmi jel nem mutat), csupán arról van szó, hogy Bél rektorsága kezdetén a törvényeket és az anyakönyvet tartalmazó kéziratot újrakötötték. A kötet majd egy évszázaddal régebbi, a benne szereplő iskolai törvények, tanrend stb. 1617-ből való. Megjegyzendő, hogy az anyakönyv már valamikor a XIX. században kikerülhetett az iskolából, mert az intézmény későbbi igazgatója és monográfusa, Rosenauer Károly 1876-ban megjelent művében egy szóval sem utal e becses forrásra, vagyis nem ismerte.¹⁶

Az első lapok üresek, az első dokumentum az 1617-es városi tanácsi határozat, amely elrendeli az anyakönyv megkezdését (*Matricula* 26–27.). Majd az iskolai énekek (*Hymni scholastici*) következnek kottával, amelyeket a városi tanács és a tanárok 1617. augusztus 3-án vezettek be (uo. 40–64.), és – több lap kihagyással – különböző iskolai imádságok (106–111.). Ezután a szintén 1617. augusztus 3-án meghatározott órarend olvasható a három felső osztály számára.¹⁷ Ezt követi az órarend megújítása, 1661. augusztus 17-én (uo. 120–122.). Az ugyancsak 1617. augusztus 3-án kihirdetett iskolai törvények (uo. 124–135.) kiemelkedő fontosságúak, ezekre tettek esküt a beíratkozó diákok.¹⁸ A rendszabályok után bizonyos „speciális törvények” jönnek (156–167.), majd vegyes tartalmú jegyzetek az iskola életéből 1626-tól 1672-ig (uo. 168–178.).¹⁹ A 179. oldalon Bél 1710 márciusában kelt bejegyzése olvasható a tanárok fizetéséről. Majd újabb vegyes jegyzeteket találhatunk 1685–1687-ből, illetve 1714-ből (180–181.). Tetemes mennyiségű lap (182–338.) kihagyása után a rektorok névsora következik, egészen az 1787-ben hivatalt kapó Samuel Sartorig (339–340.), majd maga az anyakönyv (uo. 344–512.), amely 1641-től (tehát az 1617-es rendelethez képest kissé megkésve) kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen 1789-ig tartalmaz bejegyzéseket.

Az anyakönyvbe valószínűleg kezdettől fogva a legmagasabb osztály, a *classis prima* tanulói írták be nevüket, ahogy az szokásban volt az evangélikus gimnáziumoknál.²⁰ Az 1647-ben rektorra kinevezett Johann Gracza bevezető sorából már egészen nyilvánvaló, hogy a *classis prima* tanulói iratkoztak be, mivel ő már „az első osztály tanulóit” nevezi meg aláírókként.²¹ 1674-ben az anyakönyv megsza-

tal adott – címe: *Matricula, Gymnasii Evangelici Neosoliensis, Leges Scholasticas, Series Lectionum, varia statuta consuetudinaria, prout et alia Gymnasii eiusdem memorabilia Ab Anno 1617. exhibens.* (A másolat a továbbiakban: *Matricula Schul.*) A gyűjtemény egyes köteteinek tételes leírását ld. BÖRÖCZ, 1993. nr. 147–172. (9–24. és 26–35. kötetek). Esetleg a Schulek-féle gyűjtemény 1–8. kötetének felelhet meg: BÖRÖCZ, 1993. nr. 76.

¹⁶ ROSENAUER, 1876.

¹⁷ „Sequitur Diægramma Lectionum, in hac schola Novisoliensis per tres superiores classes proponendarum, Anno 1617. die 3. Augusti, autoritate Incltyi Senatus per Dominos scholarchas publicatum.” Ld. *Matricula*, 112. Az órarendet és az azt elrendelő határozatot ld. *Matricula*, 113–118.

¹⁸ Az 1617-es órarendet és törvényeket ismerteti, valamint az iskola XVII. század eleji állapotát hosszabban taglalja MIKLEŠ, 1958.

¹⁹ A jegyzetek címe: „Nonnulla digna notatu ab Anno Chr. 1626.” *Matricula*, 168.

²⁰ Ld. a tanulmány bevezető szakaszát.

²¹ „Anno Salutis reparatae 1647. d. 11. Martii, Rectore scholae Novisoliensis existente M. Johanne Gracza Brizno Pannonio, sequentes studiosi Primae Classis Albo Scholae nomina inscripserunt...” *Matricula*, 354.

kad (ami az iskola ekkori bezárásával függ össze²²), és csak 1686-ban, Georg Peucker rektorral választásával indul meg újra. Pilarik János vezetése alatt, aki 1703/1704–1709 között igazgatta az iskolát, ismét megszakadni látszik az anyakönyv, bár az is lehet, hogy a háborús viszonyok miatt megcsappant a diákok száma. Ezt követi Bél Mátyás rektorsága (1710–1714): az anyakönyv eme részét (uo. 392–401.), illetve az utódja által felmért, előzőleg Bél által tanított első osztály tanulóinak aláírásait (402–404.) teszem közzé jelenleg. Bél az anyakönyv eddigi formáján több ponton is változtatott. Egyrészt bevezette azt a szokást, hogy az anyakönyvben legyenek feljegyezve az új rektor beiktatásának idején hivatalban lévő lelkészek, tanácstagok, patrónusok, valamint az iskola tanárai is; ezt szerencsére utódai is követték. Az is szembetűnő, hogy Bél igen részletes jegyzeteket írt a diákok neve mellé, nem fukarkodva a szarkasztikus és kemény minősítésekkel.

A Bélt követő rektorok alatt egészen 1758-ig folyamatos az anyakönyv (402–492.). 1758-ban egy újabb törés következett be: az ekkor választott új rektor, Matthias Thoman csak beiktatásának időpontját és az említett lelkész, tanácstag stb. névsort közli, a diákokat nem (uo. 494.). Ennek háttérében nyilván az áll, hogy 1757-ben vizsgálóbizottság járt a tanintézetben (főként az iskolával rivalizáló besztecebányai jezsuiták aknamunkájának köszönhetően), amelynek jelentése alapján az iskolát grammatikai osztályokra szorították le, megszüntetve a magasabb tanulmányokat folytató – és a rektor által tanított – *classis primát*.²³ Így az anyakönyv – ha ideiglenesen is, de – okafogyottá vált. A következő rektor, Georg Richter (1773–1776) a beiktatási adatok mellett jobb híján bejegyezte a grammatikai osztályok tanulóinak nevét (497.). Bár 1776-ban már újból engedélyezve volt a magasabb tárgyak tanítása,²⁴ Richter valamiért nem vezette tovább az anyakönyvet.²⁵ Az 1782-ben rektorral kinevezett Samuel Toperczer táblázatos módszert alkalmazott, és az összes diákot nyilvántartásba vette. Az egyes rubrikák tartalmazzák a diákok nevét, származási helyét, korát, osztályát, szüleinek társadalmi helyzetét és foglalkozását, a diák tervezett későbbi hivatását (!), valamint tanulmányi előmenetelét, magaviseletét és távozásának időpontját.²⁶ Toperczer 1783-ban távozott az iskola éléről, és utódai sajnos nem folytatták ezt a részletes kimutatást, ehelyett visszatértek a régi rendszerhez (uo. 504–515.). Az utolsó bejegyzések 1789-ből valók, ezután a matrikula ismeretlen okból megszakad.²⁷ Annyi bizonyos, hogy 1791-ben új igazgatója lett az iskolának Lovich Ádám Dávid személyében,²⁸ így a megszűnés

²² A bezárás körülményeire ld. ROSENAUER, 1876. 58–62.

²³ ROSENAUER, 1876. 104–105.

²⁴ ROSENAUER, 1876. 107.

²⁵ Csupán a beiktatásakor az iskolában talált diákok lejegyzéséig jutott. Valaki oda is írta a nevek alá: „NB. reliqua desiderantur a bono Viro!” *Matricula*, 497.

²⁶ A rubrikák: „nomen & patria”, „aetas”, „classis”, „conditio parentis”, „scopus” (!), illetve „profectus, mores & tempus discussus”. A táblázatot ld. *Matricula*, 499–502. Hasonló táblázatos rendszer – hasonló rubrikákkal – látható a pozsonyi evangélikus líceum anyakönyvében. Ld. Tóth, 2007a 180.

²⁷ Schulek József másolatában néhány oldal kihagyással következik az anyakönyvbe beiratkozó diákok névmutatója (*Matricula Schul.* 145–165.) – ami Schulek saját munkája, az eredetiben nincs ilyen –, majd Glitz Miklós gimnáziumi tanár jegyzéke, amelybe a 3. osztály tanulói (a syntaxisták) írták be a nevüket 1728–1772 között (*Matricula Schul.* 169–204.). A 902 diákot tartalmazó jegyzék ugyancsak nem képezte az eredeti anyakönyv részét, hanem egy különálló dokumentum volt. Glitz jegyzékére még ld. ROSENAUER, 1876. 101., 103.

²⁸ ROSENAUER, 1876. 111.

összefügghet azzal, hogy Lovich nem, vagy valamilyen más formában folytatta a diákok regisztrálását.²⁹

A beszercebányai gimnázium és diákjai Bél rektorsága alatt az anyakönyv tükrében

Az anyakönyv, mint írtuk, a diákságnak csak egy vékony rétegét, az első osztályosokat tartalmazza, a nyilvánvalóan népesebb alsóbb osztályok diákjait nem. Ezért korszakunkban, azaz Bél igazgatósága (1710–1714) idején sem tudjuk vizsgálni a teljes diákságot, csak azt a 116 tanulót, akik e négy év alatt az első osztályba beíratkoztak.³⁰ Ám e rendelkezésre álló 116 diáknév, illetve az azokkal kapcsolatos Bél-féle jegyzetek alapján, az abban levő adatok elemzésével jónéhány fontos megállapítást tehetünk az akkori gimnáziummal kapcsolatban. Sőt, a rektor megjegyzéseiből az akkori evangélikus gimnáziumok viszonyrendszerére is vetül némi fény. Nem mellesleg azt is le kell szögeznünk, hogy a gimnázium eme időszakára messze az anyakönyv a leggazdagabb, sőt szinte az egyetlen forrás, egyéb adatok csak elvétve vannak a városi levéltárban.³¹

Bél beszercebányai rektorságának első két évében (1710–1711) még háborús állapotok voltak és pestisjárvány dühöngött. A rektor mindkettőre tesz utalást jegyzeteiben: az egyik diáknak maga ad tanúságlevelet „az utazással járó veszélyek miatt” (*ob itinerum pericula*) – amivel nyilván a rossz közbiztonságra utalt –, egy másik diákot jegyzete szerint a járvány akadályozott meg az iskolába való visszatérésben.³² A kezdeti áldatlan viszonyok ellenére diáklétszám tekintetében az iskola nem állt rosszul az időszakban. 1710-ben 47-en iratkoztak be a *classis primába*, 1711-ben harmincan; 1712 elejétől 1713 októberéig 31 diák írta be a nevét az anyakönyvbe, októberben pedig, a vizsga után négy további diák lett az első osztályba áthelyezve. 1714-ben, Bél távozásáig (április 8.) újabb 11 diák iratkozott be

²⁹ Lovich egyébként már nincs benne a rektorok anyakönyvben lévő jegyzékében sem, az utolsó személy elődje, az 1787-ben kinevezett Samuel Sartor. *Matricula*, 340.

³⁰ Ld. a forrásközlést. A forrásban 125 sorszám van, de ez valójában csak 123, mivel két esetben elvették a sorszámozást: 44 helyett 45, 111 helyett 112 szerepel. (A következő rektor 22 diákot talált a Bél által átadott első osztályban – ezek névsorát is közöltem –, de ezek értelemszerűen mind szerepelnek korábban az anyakönyvben.) Azért beszélhetünk továbbá csak 116, és nem 123 diákról, mert 7 diák eltávozott, majd visszatért a gimnáziumba, így nevük duplán szerepel az anyakönyvben (ld. nr. 23–88., 25–89., 32–108., 36–92., 50–90., 52–78., 72–107.).

³¹ Bél életének és beszercebányai gimnázium történetének eme szakaszára a legfontosabb munkák: ROSENAUER, 1876. 94–97.; HAAN, 1879. 21–22.; SIPOS, 1962. 208–210.; Uő., 1984. 258–259. Mindezen szerzők nem ismerték az anyakönyvet. Részben már a matrikula alapján is közöl adatokat MIKLEŠ, 1984. Még ld. MARTULIAK, 2005. 29–32. Az utóbbi szintén használja az anyakönyvet, de csak egy-két adatot ragad ki belőle, így a kötet címét, és a Bél rektorsága alatti diáklétszámot (MARTULIAK, 2005. 30–31.). A gimnázium történetének szakirodalmáról általában tájékoztat: MARTULIAK, 2001.

³² Ld. nr. 39, 17. Tanulságos Sztrakóczy János esete, aki Bél leírása szerint 1712-ben Győrbe távozott a gimnáziumból, majd Pozsonyba ment, ahol három nap múlva meghalt, és mivel pestisre gyanakodtak, az evangélikus iskolát és templomot egyaránt bezáratták a városban (ld. nr. 79.). Ismeretes, hogy járvány időszakában rossz szemmel nézték az országban „kóborló” diákokat, mivel a pestis potenciális behurcolóit látták bennük. Ezért készült az 1738–1739-es diákösszeírás is, hogy a korszakban igen mobilis – gyakran félévente-évente, de akár rövidebb idő alatt is iskolát váltó – diákság felett a hatóság áttekintést nyerjen. FALLENBÜCHL, 1985. 3–4.

az osztályba.³³ Összehasonlításként: a késmárki gimnázium első osztályába 1711-ben 17 diák iratkozott be, 1712-ben ugyancsak 17, 1713-ban már csak 6, 1714-ben 9 diák;³⁴ a pozsonyi gimnázium első (legalábbis a rektor által tanított) osztályába 1714–1715-ben 55 diák, 1716-ban 25, 1717-ben 38, 1718–1719-ben – bár itt kissé bizonytalanok az adatok – 37 diák.³⁵ Az alsóbb osztályokról, illetve a teljes diákságról Bél rektorsága alatt csupán egyetlen adatunk van: az 1710–1711-es tanévben a tanulók száma megkétszereződött,³⁶ ami a *classis prima* adataival együtt Bél hatásos munkáját (és emellett a közállapotok időközbeni javulását is) mutatja.

Miként a pozsonyi líceumi anyakönyv esetében, itt is a diákok származási helye a legjobban „mérhető” adat, mivel ezt egy kivételtől eltekintve minden diák odaírta neve mögé. Ami a *települések szerinti* megoszlást illeti, 23 besztercebányai, 7 korponai, 6 zólyomi és 4 németlipcsei diák jutott el korszakunkban a legmagasabb osztályba; 3-3 diák iratkozott be a Zólyom vármegyei Breznóbányáról, Dobronyáról, Nagyszalatnáról, a Pozsony vármegyei Modorról, a Bars vármegyei Körmöcbányáról, a Liptó vármegyei Bocáról, illetve Győrből és Trencsénből, bár az utóbbi két esetben nem világos, hogy a városról vagy a vármegyéről van szó. Két diákot küldött a Turóc vármegyei Béla, a nógrádi Lónyabánya, a trencsényi Zsolna, a Zala vármegyei Bagonya, a Vas vármegyei Tissina, és a Zólyom vármegyei Szászfalu (a kettőnél kevesebb diákot adó települések felsorolásától eltekintünk).³⁷ Amint látható, nem meglepő módon az északnyugat-magyarországi városok – főként szabad királyi városok – polgárainak gyermekei vannak a legnagyobb létszámban a diákságon belül.

A *vármegyék szerinti* statisztika teljesebb képet nyújt a 116 első osztályos diákról. Zólyom vármegye magasan az első helyen áll 49 diákkal, mögötte a szomszédos Hont vármegye 10-11 diákkal, majd Vas vármegye következik 8 diákkal (az evangélikus vend diákoknak köszönhetően). 7 diákot küldött Trencsén és Pozsony vármegye, 4 diákot Turóc vármegye, 3-4 diákot Nógrád, 3-at Bars, Gömör, Győr, Liptó, Nyitra és Zala vármegye (utóbbiból ismét vend avagy szlovén diákok jöttek). Szepes vármegye 2 diákot, Sáros vármegye egyet küldött; 6 diák nem adta meg származási helyét, vagy azt nem sikerült azonosítani.³⁸ A fentiekből az látszik,

³³ 1710: nr. 1–47., 1711: nr. 48–77.; 1712–1713 okt.: nr. 78–108.; 1713 okt.–dec: nr. 109–112.; 1714 febr.: 113–123.

³⁴ *Matricula, Kesm.* 156–161.

³⁵ TÓTH, 2007a 195–205.

³⁶ ROSENAUER, 1876. 95.

³⁷ A diákok sorszáma szerint: Besztercebánya: nr. 1, 2, 3, 10, 14, 15, 20, 22, 29, 35, 36, 64, 68, 72, 73, 79, 80, 83, 94, 97, 115, 116, 117; Korpona: nr. 9, 28, 45, 60, 98, 102, 103; Zólyom: nr. 11, 23, 25, 49, 50, 63; Zólyomlipcse: nr. 6, 31, 41, 85; Breznóbánya: nr. 30, 37, 57; Dobronya: nr. 5, 119, 120; Nagyszalatna: nr. 52, 55, 69; Modor: nr. 18, 71, 114; Körmöcbánya: nr. 81, 95, 101; Boca: nr. 43, 46, 47; Győr: nr. 70, 112, 113; Trencsén: nr. 33, 34, 91; Béla: 38, 110; Lónyabánya: nr. 42, 44; Zsolna: nr. 48, 53; Bagonya: nr. 74, 75; Tissina: nr. 87, 121; Szászfalu: nr. 65, 82.

³⁸ Zólyom vm.: nr. 1, 2, 3, 5, 6, 10, 11, 14, 15, 20, 21, 22, 23, 25, 29, 30, 31, 35, 36, 37, 40, 41, 49, 50, 51, 52, 55, 57, 58, 63, 64, 65, 68, 69, 72, 73, 79, 80, 82, 83, 85, 86, 94, 97, 115, 116, 117, 119, 120; Hont vm.: nr. 9, 19, 28, 45, 54?, 60, 67, 76, 98, 102, 103; Vas vm.: nr. 4, 61, 87, 100, 109?, 111, 121, 122; Trencsén vm.: nr. 16, 33, 34, 48, 53, 84, 91; Pozsony vm.: nr. 17, 18, 26, 27, 71, 114, 118; Turóc vm.: nr. 24, 38, 99, 110; Nógrád vm.: nr. 42, 44, 54?, 105; Bars vm.: nr. 81, 95, 101; Gömör vm.: nr. 7, 8, 93; Győr vm.: nr. 70, 112, 113; Liptó vm.: nr. 43, 46, 47; Nyitra vm.: nr. 32, 39, 66; Zala vm.: nr. 74, 75, 123; Szepes vm.: nr. 96, 104; Sáros vm.: nr. 12; azonosíthatatlan: nr. 13, 56, 59, 62, 77, 106.

hogy a Zólyom vármegyeiek csaknem a felét teszik ki a diákoknak, tehát a gimnázium elsősorban a vármegyén belüli gyermekek oktatását látta el. Ez azonban nem feltétlenül az iskola kisebb jelentőségét mutatja, hiszen Zólyomban és a környező vármegyékben nagyszámú evangélikus élt, így nem csoda, ha elsősorban ezek gyermekei tanultak itt. Összehasonlításként adódik itt újból a pozsonyi gimnázium, ahol a Pozsony vármegyéből származó diákok csupán mintegy nyolcadát tették ki a diákságnak. Az iskolának általában sokkal nagyobb volt a vonzáskörzete: az északnyugati, jelentős evangélikus lakossággal rendelkező vármegyék mellett Komárom és Sopron vármegyéből, valamint Borsodból, sőt, még a Tiszántúlról is érkeztek diákok.³⁹ A Pozsony vármegyéből érkezők alacsony száma betudható annak, hogy a vármegyében ekkorra már aránylag kis számban voltak evangélikusok, mindazonáltal, a széles vonzáskörzet nyilvánvalóan Pozsony főváros jellegének, jobb földrajzi helyzetének (és az 1714–1719 közötti békésebb időszaknak) köszönhető.

A vizsgált 116 diák mindegyike evangélikus, legalábbis nem történik említés arról, hogy valaki más vallású lenne. Egy diáknak, Tobias Schneidernek Bél jegyzete szerint az apja katolikus volt, az anyja pedig evangélikus, és Besztercebánya tekintélyes polgárának, Georg Weisznek volt a mostohagyereke; az iskolából „biztonságosabb vidékre” küldték el, nyilván azért, mert a törvények szerint katolikusnak kellett volna keresztelni.⁴⁰ Elvileg lehetett volna református diákja az iskolának: a pozsonyi gimnáziumban Bél rektorsága idején hat ilyen diák volt.⁴¹ Valószínű azonban, hogy Besztercebánya szlovák és német lakossága (és diáksága) kevésbé vonzotta a református (magyar ajkú) ifjakat, mint Pozsony, ahol a magyar szó is gyakoribb volt. Persze a pozsonyi anyakönyv adataival való összehasonlítás csalóka is lehet, hiszen egy későbbi időszokról (1714–1719) van szó, ráadásul Bél ekkorra már feltehetőleg nagyobb hírnek és megbecsülésnek örvendett, mint besztercebányai rektorsága idején.

A besztercebányai diákság vizsgált részének társadalmi hovatartozását csak igen kis mértékben tudom felvázolni. Voltaképpen két fontos jellemzőt lehet megállapítani: nemesi származású alig fordul elő a csoportban (előneve, illetve egyéb életrajzi adatok alapján hét személyt lehet több-kevesebb bizonyossággal ide sorolni),⁴² valamint, hogy – amint már jeleztem – jelentős részben szabad királyi városokból, illetve mezővárosokból származnak a diákok. Ami a nemeseket illeti, a velük kapcsolatos jegyzetek olvasásakor az a benyomásom támadt, mintha „ki is lógtak volna a sorból”. Bél hármat közülük súlyosan elmarasztalt, sőt, divékújfalusi Ujfalussy László esetében a korszakban ismert epigrammát idézi, miszerint az embert az erény nemesíti meg, és ha az erény eltűnik, a nemesi cím is semmivé lesz.⁴³ Talán nem helytelen az az állítás, hogy a diákság alapvetően polgári közegebe nehezen illeszkedtek be a nemesifjak. Igen szembevetendő egyébként a különbség e téren a besztercebányai és a pozsonyi iskola között: a pozsonyi gimnázium

³⁹ TÓTH, 2007a 186.

⁴⁰ Ld. nr. 19.

⁴¹ TÓTH, 2007a 186.

⁴² Ld. nr. 52, 59, 62, 77, 84, 106, 122. A 84. és 122. számú diákot azért tudtuk ide sorolni, mert később a pozsonyi gimnáziumban tanultak tovább, ahol feljegyezték származásukat.

⁴³ A három elmarasztalt: 52, 59, 77, közülük Ujfalussy: nr. 59.

zium 1714–1719 közötti első osztályosainak csaknem egyharmada nemes.⁴⁴ Bár a későbbi években Besztercebányán is nő a nemesifjak száma, a markáns különbség legfőbb oka mindenképpen az országgyűléseknek, kormányhivataloknak helyet adó Pozsony fővárosi jellege, amelyet a nemesség politizáló része (országgyűlési követek stb.) jól ismert.

Bél diákokhoz fűzött jegyzeteinek állandó eleme a diák távozásának oka, körülményei és célja: ez persze szoros összefüggésben jelenik meg a diák tanulmányi előmenetelének, illetve magaviseletének értékelésével. Ezek az adatok is sokat elárulnak az iskola akkori helyzetéről.⁴⁵ Hogy a „legkívánatosabb” távozási okkal, az egyetemi tanulmányokkal kezdjük: a 116 diákból kilenc diák ment *közvetlenül* egyetemre Bél jegyzetei szerint: négy Halléba, három Jénába, kettő Wittenbergbe.⁴⁶ Ez meglehetősen alacsony számnak tűnik, megjegyzendő viszont, hogy jelen ismereteim szerint a 116 diákból *összesen* 22 folytatta közvetlenül vagy *később* egyetemen a tanulmányait, vagyis tizenhárman nem rögtön besztercebányai tanulmányaik után, hanem néhány év múlva, más gimnáziumokban folytatott stúdiuumokat követően indultak valamely német „akadémiára”.⁴⁷ Az utóbbiak közül hat diák jelentkezett Wittenbergbe, öt Jénába, és kettő Lipcsébe. Wittenberggel kapcsolatban beszédes, hogy a besztercebányai iskolából Bél rektorsága idején közvetlenül csupán két diák ment az evangélikus ortodoxia fellegvárába (más gimnáziumi tanulmányok után viszont hatan választják egykori diákjai közül), de még ennél is beszédesebb, hogy amikor Bél a pozsonyi gimnáziumot vezeti, ötéves rektorsága alatt egyetlen diák sem ment oda.⁴⁸ Ennek fényében nem tűnik üres rágalomnak az a Bél ellen terjedő vád, amelyről Mitsinsky János nyustyai lelkész, Bél barátja informálta a jeles tudóst: hogy tudniillik a wittenbergi akadémia gyűlöletét csepegteti bele pozsonyi diákjaiba, és gyülekezeténél hátráltatja a Wittenbergben tanulni akarók ügyét.⁴⁹

Sokat elárul az iskoláról az is, hogy milyen más gimnáziumokba távoztak az egyes tanulók, pontosabban, hogy ezt Bél miképpen kommentálja. Győrbe mentek öten, Eperjesre négyen, Sopronba hárman, Selmecebányára és Rimaszombatra ketten, Késmárkra, Körmöcbányára és Losoncra egy-egy diák.⁵⁰ A győri evangélikus iskolára⁵¹ Bélnek egy rossz szava sincsen, csak annyit jegyez meg Tomka

⁴⁴ TÓTH, 2007a 186–187.

⁴⁵ Az alábbi elemzésben a diákoknak az iskolából való első távozásának közvetlen okát vizsgáltuk meg (mint írtam, heten elhagyták az iskolát, majd visszatértek). Emellett Bél megjegyzéseit használtam fel, tehát aszerint osztályoztam, hogy ő miként látta a távozás okát, illetve mit tudott róla. (Néhány esetben más forrásokat is felhasználtam a távozás okának megállapításához, de ezt külön tárgyalom, elválasztva a Bél-jegyzetek alapján készített osztályozástól.) Mindenkit egy kategóriába vettem fel, ezért ha a diák távozásának oka több kategóriába is beleillik, ilyenkor súlyozni voltam kénytelen (pl. ha fegyelmi okokat és más iskola választását említi Bél a távozás okaként, az utóbbit tartottuk lényegesebbnek). Nem vettem bele az elemzésbe a nem Bél által írt, kései anyakönyvi bejegyzéseket.

⁴⁶ Halle: nr. 2, 3, 4, 111; Jéna: 10, 14, 15; Wittenberg: 48, 61.

⁴⁷ Akik nem közvetlenül besztercebányai tanulmányaik után mentek egyetemre: Wittenberg: 5, 49, 51, 58, 60, 101; Lipcse: 19, 68; Jéna: 23, 50, 112, 118, 122.

⁴⁸ TÓTH, 2007a 187–188.

⁴⁹ Ld. Mitsinsky János levelét Bél Mátyásnak. Rahó, 1724. febr. 15. In: BÉL, 1993. nr. 212.

⁵⁰ Győr: nr. 23, 25, 50, 68, 79; Eperjes: 20, 36, 51, 52; Sopron: 43, 49, 53; Selmecebánya: 56, 75; Rimaszombat: 81, 117 (M nr. 21.); Körmöcbánya: 69; Késmárk: 73; Losonc: 80.

⁵¹ A győri gimnáziumra a korszakban néhány szavas összefoglalás: SZELÉNYI, 1917. 113.

Szászky Jánosnál, hogy a diák a magyar nyelv megtanulása végett (*ediscendae linguae Hungaricae causa*) ment oda (nr. 50.). Valószínű, hogy az odamenő diákok elsődleges célja éppen a nyelvtanulás volt.⁵² Jellemző még, hogy az összes Győrbe tartó diák „tisztességgel” (*honeste*) távozik Bél megjegyzése szerint, vagyis elmeneteléről értesítette a rektort, aki jóváhagyta döntését. A győri iskolával való jó viszony – hiszen az összes diák Bél jóváhagyásával ment a Rába-parti városba – annak tudható be, hogy ott ekkoriban a Bélhez hasonlóan pietista elveket valló Torkos András volt az evangélikus lelkész, aki 1707-ig a gimnázium rektora volt.⁵³ A soproni iskola sem kap rossz „minősítést” Béltől, igaz, az ide távozó diákoknak már nem mindegyike hagy szép emléket maga után: Samuel Wozar, aki a rektor szerint öntelt, éppen a vizsga előtt ment el a nyugat-dunántúli városba (nr. 43.). Érdekesség, hogy az egyik diák, Matolai (Matula) Márton német nyelvtanulás céljából keresi fel Sopront (nr. 53.): ezek szerint erre az elszlovákosodott Besztercebánya már nem volt alkalmas. A soproni iskola mellett szólt, hogy 1682 óta viszonylag zavartalanul és folyamatosan működött: ettől kezdve a felkészült, és az iskola számára tantervet készítő Fridelius János volt a rektora, 1712 után pedig Deccard János Kristóf, Bél barátja és munkájában segítőtársa irányította.⁵⁴

Egészen más a helyzet az Eperjesre távozókkal. Bél Droppa Andrásról – akinek a leghosszabb bűnlajstroma van – (nr. 36.) írja, hogy szülei és tanárai akarata ellenére elhagyta az iskolát és meglátogatta „az eperjesi gimnázium romjait” (*rudera Gymnasii Eperiensis visurus*). A másik három diák Bél szerint a vizsga előtt, illetve az elől „menekült” Eperjesre. A város iskolája ekkor valóban kétségbeejtő helyzetben volt⁵⁵ – annál is furcsább, hogy ennek ellenére négy diák is ide ment tanulni.

A selmechányai evangélikus gimnáziumba két diák távozott. Bél mind az elmenőkről, mind pedig a gimnáziumról rossz véleménnyel volt. Az egyik diák, Adamus Raphanides (nr. 56.) szerinte a tanulmányokra alkalmatlan (*ad studia ineptus*), továbbá nem bírta elviselni a Bél-féle rendszabályokat, ezért mondvacsinált okból elment a gimnáziumból, és „megszerette a selmechányaiak laza fegyelmét” (*Schemnitziensium laxam disciplinam adamavit*). A másiktól, Chorváth Jánosról (nr. 76.) csak annyit ír – mintegy fokozva előbbi kijelentését –, hogy a tudományokra „tökéletesen alkalmatlan” (*ad litteras ineptissimus*), és hogy a rektortól való búcsúzás nélkül elment Selmece. Kíérezni a jegyzetből Bél véleményét: Chorváth „oda is való”. Sajnos nem tudjuk, hogy igaz-e Bél vádja a selmeci gimnázium „laza fegyelmét” illetően, ugyanis a korszakból jóformán csak a rektorok nevei ismertek.⁵⁶

⁵² Itt jegyezzük meg, hogy két diáknál csak annyi van feltüntetve, hogy „a magyarokhoz ment” (nr. 22, 65). Nem tartjuk kizártnak, hogy ez automatikusan a győri gimnáziumot jelentette.

⁵³ Torkos Andrásra összefoglalólag ld. ZOVÁNYI, 1977. nr. 3040, ill. CSEPREGI, 2000. passim.

⁵⁴ A soproni gimnáziumra a XVIII. században általában ld. NÉMETH, 2007. Fridelius Jánosra és tantervére ld. NÉMETH, 2007. 50–61.; Deccardra NÉMETH, 2007. 62–70.; Bél és Deccard viszonyára ld. TÓTH, 2008b 33.

⁵⁵ Amikor Bél azt írta, hogy az eperjesi iskola „romokban hever”, egyáltalán nem túlzott. 1710-ben a pestis Eperjesen 3000 embert ragadott el, köztük a rektort, Rezik Jánost; utóda, Matthaoides Sámuel üresen találta az iskolát. Alig kezdődött el újra az élet az iskolában, amikor 1711 szeptemberében Eleonóra özvegy császárné parancsára az eperjesi evangélikusoknak át kellett adniuk belvárosi épületeiket, és a külvárosba kellett települniük; a tanítás az új épület felállításáig magánházakban folyt. VANDRÁK, 1867. 15–16.; MOLNÁR, 1881. 347–353.; HÖRK, 1896. 91–95.; GÖMÖRY, 1933. 26–29.

⁵⁶ BREZNYIK, 1883–1889. I. 198–203.

Késmárk esetében különleges helyzetben vagyunk, hiszen ismerjük a gimnázium anyakönyvét.⁵⁷ Az ottani matrikulából kiderül, hogy azon az egy diákon kívül, akinél ezt Bél jelezte, még négy másik diák ment el a szepesi város iskolájába.⁵⁸ Vagyis arányait tekintve elég sokan jelentkeztek ide, ami azt jelzi, hogy a késmárki gimnázium – bár, mint láttuk, jóval kevesebb diákkal, de – eredményesen működött. Az iskola rektora időszakunk elején Keil János, aki 1710-ben pestisben halt meg, majd 1711-től a Wittenbergben tanult, később Béllal levelezésben álló, és neki segítő Bohus György, aki megalapította az iskolai könyvtárat, illetve bevezette az anyakönyvezést az első osztály számára.⁵⁹ Rimaszombatban – ahová két diák távozott – református gimnázium működött, de történetéről korszakunkban alig van adat: annyi bizonyos, hogy 1715-ben terjedelmes iskolai törvények készültek, amelyek tartalmából a felsőbb osztályok létezésére lehet következtetni.⁶⁰ A református gimnázium és a magyar nyelven írott törvények ismeretében nem meglepő, hogy az egyik ide távozó diák, Elias Zacharides a magyar nyelv tanulása miatt ment ide (ld. M nr. 21.).

Az egy-egy diákot „átcsábító” tanintézményekről (Körmöcbánya, Losonc) kevés információnk van, és még abban sem lehetünk biztosak, hogy Bél az itt működő iskolákban való tanulást értette a diák távozási céljaként. A körmöcbányai gimnázium – állítólag – a Rákóczi-szabadságharc után feléledőben volt, és nagygimnáziummá alakult, így elméletileg fogadhatott diákokat, akár első osztályosokat is.⁶¹ A nógrádi Losoncon erős református gyülekezet és gimnázium volt,⁶² így nem csoda, hogy az ide távozó diáknak szintén a magyar nyelv tanulása volt a célja (nr. 80.), mint fentebb Elias Zacharidesnek.

Végül, a diákok további tanulmányait illetően megemlítendő, hogy Bél besztercebányai diákjai közül később, 1714–1719 között tizenheten felkeresték a neves tudós által vezetett pozsonyi iskolát is.⁶³ A tekintélyes szám azt mutatja, hogy Bél a diákjai jelentős részére tudott hatni, és sokan az ő osztályában akartak tanulni később is. Talán ez jelzi legjobban Bél pedagógiai sikerét.

Sokan nem folytatták tanulmányaikat, hanem valamilyen hivatást, mesterséget választottak. Különösen nagy számban lettek kisebb városok, települések iskoláiban rektorok, iskolaigazgatók vagy rektorhelyettesek, szám szerint nyolcan. Hatan szüleik akarata, vagy halála miatt voltak kénytelenek otthagyni az iskolapadot, és átvenni otthon a gazdaságot (műhelyt stb.), sőt, többen családot is alapítottak közülük. Két diákról az áll az anyakönyvben, hogy valamilyen közhivatalt (?) vállaltak (*Politiae se dedit, Polytiam aditurus*). Ketten – kissé meglepő módon – vargák (vagy csizmadiák) lettek, talán az atyai mesterséget folytatva ezzel. Egy személyről írja Bél, hogy a kereskedő mesterséget választotta. Egy diák magántanár lett neme-

⁵⁷ *Matricula Kesm.* (ld. a rövidítésjegyzéket!)

⁵⁸ A Bél által említetten (nr. 73.) kívül: 30, 36, 67, 91. Ld. még a hozzájuk fűzött jegyzeteket.

⁵⁹ Az időszakra ld. PALCSÓ, 1893. 18–22., a rektorokra ld. PALCSÓ, 1893. 18. Bél és Bohus kapcsolatára ld. TÓTH, 2007b I. 98. Az anyakönyvre ld. fentebb.

⁶⁰ BODOR, 1899. 9–10.; az iskolai törvényeket ld. BODOR, 1899. 29–48., különösen 30.

⁶¹ HLATKY–SCHRÖDER, 1896. 104–105.; MÉSZÁROS, 1988. 210.

⁶² A gimnázium biztosan működött a XVIII. század elején. AMBRUS, 1885. 4–5., ZOVÁNYI, 1977. nr. 1735.

⁶³ E diákok: nr. 22, 23, 34, 50, 72, 73, 84, 86, 87, 95, 100, 112, 113, 115, 118, 121, 122. Még ld. a hozzájuk fűzött jegyzeteket.

sifjak mellett, egy másik jogász. Egy diák később Besztercebányán kántori posztot vállalt, egy pedig Erdélybe ment, talán tanítani, vagy lelkészkedni.⁶⁴

Jónéhány esetben prózaibb, vagy éppen csekély (illetve semmilyen) információval kell beérnünk a távozás okára vonatkozóan. Említettük már azt a diákot, aki apja katolikus volta miatt fejezte be itteni tanulmányait; egy másik a szálláshely hiánya miatt volt kénytelen elmenni az iskolából. Egy betegség következtében távozott, egy másik meghalt. Emellett tizenháromról csak annyit tudni, hogy tisztességgel (*honeste*) vagy engedéllyel (*cum venia* stb.) távoztak. 31 diák távozásának okát, illetve körülményeit nem jegyezte fel a rektor.⁶⁵

Utoljára hagytam azokat, akiknek besztercebányai tanulmányai meglehetősen kudarccal végződtek. Nagy számban távoztak fegyelmi gondok, vagy – legalábbis Bél szerint – a tanulmányokra való alkalmatlanságuk miatt a gimnáziumból. 18 diáknál léptek fel ilyen problémák,⁶⁶ de a szám ennél is nagyobb, mivel sokan fegyelmi vétségek – vagy, mint fentebb láttuk, a vizsgától való félelem – miatt mentek más iskolába, vagyis végeredményben szintén ide (is) tartoznak. Az iskolaváltókkal kiegészülve a diákok mintegy egynegyede „morzsolódott le”. Nem tudni, hogy ez soknak számít-e: Bél pozsonyi rektorsága idejéből ugyanezen szám 18 fő, és jóval magasabb diáklétszámnál (155), vagyis itt már nem szóródott ki annyi diák. Bél egy-két „besztercebányai” megjegyzéséből látszik, hogy ő is tudatában volt szigorának. Fentebb már láttuk: maga írja, hogy egy diák elviselhetetlennek tartotta a rendszabályokat, és ezért ment a kevésbé szigorú selmeci gimnáziumba. Egy másikról hasonlót jegyez meg: Mazari Kristóf – Bél megfogalmazása szerint – „rendszabályaink szigorúbb fegyelmét és a tudományokat megutálva” (*Disciplinam Legum nostrarum strictiorem & meliores litteras perosus*) ment el Eperjesre (nr. 51.). Az mindenesetre látszik, hogy Bél rektorsága alatt – a lemorzsolódás ellenére – a besztercebányai gimnázium stabilizálódott és elég magas diáklétszámot ért el.

Tanárok és diákok, barátok és ellenségek: az anyakönyv és Bél Mátyás besztercebányai ismeretségei

Amint arra fentebb utaltunk, az anyakönyv adatai sok információt szolgáltatnak Bél besztercebányai működésének, illetve kapcsolatrendszerének kutatásához. Különösen szerencsés, hogy a jeles tudós a beiktatásakor feljegyezte az iskola és az egyház vezetőit, illetve az iskola világi támogatóit. Így ugyanis nemcsak a diákok

⁶⁴ Iskolamester (rector), vagy rektorhelyettes lesz: nr. 6, 7, 8, 12, 13, 21, 42, 74; szülő halála miatt, szü-lők akaratából megnősül/átveszi a gazdasságot, abbahagyja a tanulást: nr. 17, 18, 33, 35, 41, 58; köz-hivatal (?): nr. 9, 62; csizmadia: nr. 64, 97; kereskedő: nr. 26; magántanár: nr. 60; joggyakornok (pat-varista) lesz: nr. 24; kántor: nr. 1; Erdélybe megy: nr. 31.

⁶⁵ „Biztosabb helyre” távozik, apai katolikus származása miatt: nr. 19; szálláshely hiánya miatt távozik: nr. 47; megbetegszik: nr. 63; meghal: nr. 37; tisztességgel/engedéllyel távozik: nr. 20, 32, 39, 54, 57, 67, 83, 87, 91, 99, 100, 101, 121; távozás oka/körülményei nem lettek írásba foglalva: nr. 11, 16, 34, 70, 71, 82, 84, 86, 94, 95, 96, 98, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123.

⁶⁶ Rossz magaviselet miatt (pl. italozás, könyvlopás, gúnyvers írása tanár ellen), vagy ismeretlen okból – búcsú nélkül – távozik vagy megszökik: nr. 5, 27, 28, 29, 44, 46, 66, 72, 76, 85, 93; tanulásra alkalmatlan, tanulni nem szeret: nr. 30, 38, 40, 45, 55, 59, 77.

között lehet vizsgáldni ismeretségei után, ahogyan azt a pozsonyi matrikula esetében tettem,⁶⁷ hanem a tanári kar és a városi evangélikus elit körében is. Például az általa lejegyzett „méltóságnévsor” két tagja, az alább tárgyalandó ifj. Burius János és Moller Károly Ottó sejthető amögött, hogy elnyerte a rektorságot Besztercebányán. Emellett a diákok közül többen később ilyen-olyan módon újra kapcsolatba kerültek vele, ami nyilvánvalóan a besztercebányai ismeretségből indult ki. Különös figyelemmel vizsgáltam, hogy egy-egy diák később részt vett-e Bél országleíró munkájának, a *Notitiának*⁶⁸ a készítésében. Tapasztalatom ugyanis az, hogy Bél sok egykori diákját bevonta az adatgyűjtésbe, kihasználva a tanárságával járó, nagyszámú egykori tanítványát felölelő kapcsolati hálóját.

Ifjabb Burius János a neves egyháztörténész, id. Burius János fia és tudományos munkásságának folytatója volt.⁶⁹ 1710-ben, Bél rektorra választásakor „német tanfelügyelő” (*scholarcha Germ.*), egyben a német gyülekezet lelkésze.⁷⁰ Korábban az iskola vezetője volt: az anyakönyv szerint 1696. április 12-én hívták meg, és június 20-án nevezték ki rektornak az iskola élére.⁷¹ Tanára volt Bélnek, aki először 1695–1696-ban, majd 1702–1704-ben volt az iskola tanulója,⁷² utóbb, 1702-ben (Burius rektorsága alatt) első osztályos diákként beiratkozott az anyakönyvbe.⁷³ Magát Buriust valamikor 1702–1704-ben választották német lelkésszé; utóda, Pilarik csak 1704-ben lett rektor az anyakönyv tanúsága szerint.⁷⁴ Bizonyos, hogy Buriusnak szerepe volt abban, hogy a város meghívta Bélt társigazgatónak (*conrector*) 1708-ban,⁷⁵ ahogy vélhetően abban is, hogy Pilarik halála után (1709) Bél lett az iskola rektora. Bél jó viszonyban volt Burius Dániellel, az előbbi testvérével is, aki üdvözlőverset írt Bél *Historiae linguae Hungaricae...* című nyelvtörténeti tervezetéhez.⁷⁶ Ifj. Burius János 1712 márciusában hunyt el.⁷⁷

Moller Károly Ottó (1670–1747) jeles besztercebányai orvos volt;⁷⁸ az anyakönyvben 1710-ben a tanácstagok és patrónusok között szerepel.⁷⁹ Bél Mátyást patronálta

⁶⁷ TÓTH, 2007a 189–193.

⁶⁸ BÉL, 1735–1749(?). A vármegyeleírások szerint felépülő munkának csak egy töredéke, 11 vármegyeleírás jelent meg nyomtatásban (ebből egy, Szepes leírása a *Prodromus*ban. BÉL, 1723. 69–124.) A kéziratban maradt leírásokra és sorsokra ld. TÓTH, 2007b. A *Notitiára*, és a kéziratban maradt leírások tervezett kritikai kiadására legújabbán ld. TÓTH, 2008a

⁶⁹ Id. Burius János és fiai, ifj. Burius János és Dániel irodalmi, irodalomtörténeti munkásságára ld. TARNAL, 1971. 44–76.

⁷⁰ *Matricula*, 392.

⁷¹ *Matricula*, 382. Rektori működésére ld. ROSENAUER, 1876. 83–94.

⁷² HAAN, 1879. 12–14.

⁷³ Neve mellett van egy rövid életrajz is, későbbi bejegyző készítette: „Matthias Bél [!] Očoviensis. Anno 1704. Halam profectus est. Ubi triennio studiis academicis insumpto, Magdeburgum in Coenobii B. Virg. Mariae evocatur Informator Lycei 1707. Inde in patriam redux 1708. primum Conrector mense Iulio, deinde Pastor ad Elisab. Neosol. utriusque Nationis creatur 1709. Pastoratu motus, tandem Rector 1710. 12. [Martij]. Obiit Posonii 1749.” *Matricula*, 386.

⁷⁴ *Matricula*, 389.

⁷⁵ Bél 1708. július 17-én kelt válaszlevelét a városnak ld. BÉL, 1993. nr. 5. A meghívásra még ld. ROSENAUER, 1876. 94.

⁷⁶ SZELESTEI, 1989. 59., 62.

⁷⁷ TARNAL, 1971. 49.

⁷⁸ Életré legbővebben ld. WESZPRÉMI, 1960. 230–236.

⁷⁹ *Matricula*, 392.

tanulmányaiiban, továbbá gyámja volt Herman Andrásnak, Bél sógorának is.⁸⁰ Az orvostudomány és a természettudományok iránt érdeklődő, sőt azokban elmélyedő Bél Mátyás nagy szerepet szánt a természetföldrajznak országleírásában, ezért Mollert is bevonta a *Notitia* munkálataiba. Megkérte a jeles orvost – aki rendszeresen látogatta a magyarországi gyógyfürdőket –,⁸¹ hogy készítsen leírást a szklenói és vihnyei fürdőkről, amelyeket Bél latinra fordítva megjelentetett a *Prodromus*ban, országtörténeti műve előfutárában.⁸²

Matolai János szereplése az anyakönyvben talán a legfontosabb adat Bél kapcsolatrendszerére szempontjából, ugyanis később Matolai az akkori rektor elsőszámú munkatársa lett. A matrikula, illetve Bél bejegyzése szerint (nr. 49.) „tisztességesen távozott”, és elbocsátatott Sopronba, 1711. szeptember 16-án. Soproni tanulmányai után a wittenbergi egyetemre iratkozott be 1715. június 4-én, ahol a teológiai fakultást választotta.⁸³ 1717. április 16-án a tübingeni egyetemre ment, ahol származására nézve azt írta, hogy *Ungarus, Sempr.*, vagyis soproni illetőségű.⁸⁴ Ez azonban a tanulmányi helyét jelentette, ahogy azt máshol is láthattuk. Matolai óriási munkát vállalt a *Notitia* elkészítésében – az egész országban gyűjtött adatokat, és sok vármegyeleírás alapszövege tőle való –, de kapcsolata Béllal később megromlott.⁸⁵ Az viszont már bizonyos, hogy kettejük ismeretsége Besztercebányán kezdődött.

Tomka Szászky Jánosról (1692–1762), illetve a *Notitia* elkészítésében játszott szerepéről már részletesen írtunk a pozsonyi anyakönyv kapcsán, ugyanis a hűséges diák Pozsonyban is tanult Bél Mátyás keze alatt.⁸⁶ A besztercebányai anyakönyvben való szereplése (nr. 50, 90, M nr. 4.) nem okoz meglepetést, hiszen már korábban is ismert volt, hogy 1711-ben, majd Győrből való visszatérése után, 1712-től egészen 1717-ig az iskola első osztályos tanulója volt.⁸⁷ Bél itt is, miként Pozsonyban, nagyon jó véleménnyel volt róla: „kiváló jellemű ifjúnak” (*optimae indolis iuuenis*) nevezi őt megjegyzésében (nr. 50.).

Thurzó János neve mellett az anyakönyvben az áll, hogy szülei olykor akadályozták tanulmányaiiban (valószínűleg gyakran hazahívták), majd 1713-ban tisztességesen elbúcsúzva elment Csetnekre (nr. 58.). Nem tudjuk, hogy a Gömör vármegyében lévő Csetneken mit csinált; esetleg iskolamesterséget vállalt. 1714-ben, már Bél távozása után visszatért a gimnáziumba.⁸⁸ A wittenbergi egyetemre 1719.

⁸⁰ SZELESTEI, 1989. 63.

⁸¹ WESZPRÉMI, 1960. 232.

⁸² Bél így ír az előszóban: „*Carolus Otto Mollerus... Sklenenses et Vihmensens Thermas, vernacula descripsit; quem ego postea laborem, non modo latinitate donavi, sed auxi etiam, quippe, saepius in iis ipsis thermis, valetudinis caussa, diversatus.*” BÉL 1723 Praef. §. XI.

⁸³ TAR, 2004. nr. 3386.

⁸⁴ TAR, 2004. nr. 2971.

⁸⁵ Matolai Jánossal, illetve a *Notitia* elkészítésében játszott szerepével bőségesen foglalkoztam disszertációmban. Ld. TÓTH, 2007b I. 74–86.

⁸⁶ TÓTH, 2007a 192–193.

⁸⁷ TÖRÖK, 2004. 7.

⁸⁸ *Matricula*, 405.

november 15-én iratkozott be.⁸⁹ Később Necpálon lett lelkész – mint a kései bejegyzés is közli –, majd Trencsénben tanító, és segített Bélnek Trencsén vármegye leírásának elkészítésében, bár e segítség részletei nem tisztázottak.⁹⁰

Hruskovics Sámuel (1700 k.–1748) vitte talán a legtöbbre Bél besztercebányai diákjai közül: 1732-től lelkész lett Besztercebányán, 1744-ben pedig a bányai kerület püspökké választotta.⁹¹ Személyéről érdekes adatokat tudhatunk meg az anyakönyvből (nr. 60.): Bél jegyzete szerint „belegabalyodott” (*irretitus*) Radvánszky János gyermekeinek – Lászlónak és Györgynek⁹² – a szolgálatába vagy nevelésébe, ezért 1712 januárjában eltávozott, de ugyanabban az évben, szeptemberben visszatért. A rektor láthatóan nem helyeselte Hruskovics nevelősködését, és megjegyzésében hozzátette, hogy a diák „teljes mértékben magasabb tudományokra termett” (*homo plane ad meliores litteras natus*). Rektorsága idején tehát Bél kedvelte fiatal tanítványát. Hruskovics Bél távozása után is a gimnázium tanulója maradt (M nr. 1.), majd 1717. március 16-án beiratkozott a wittenbergi egyetemre.⁹³ 1719-ben hazatérve újból nevelősködött, majd 1720-ban Egyházmaróton foglalt el lelkészi állást;⁹⁴ 1732-ben kezdődött fent már említett ragyogó karrierje.

A személye mégsem ezért érdekes, hanem a közte és Bél között évekig folyó, Bél levelei alapján meglehetősen indulatos és méltalan polémia miatt. Az ellenségeskedés oka Bél pietista szemlélete lehetett, ami az ortodox Wittenbergben tanult Hruskovics szemében – és általában a honi evangélikusok nagy része előtt – veszélyes és tiltandó újításnak számított. Hruskovics előbb Bél bibliakiadását támadta, majd 1725-ben azzal is megvádolta a pozsonyi tudóst, hogy ő áll a Helytartótanács által kiadott, az evangélikusok külföldre utazásának tiltását és a szuperintendensi tisztség vizsgálatát tartalmazó rendeletek hátterében. E nyilvánvalóan hamis vád mögött rendkívüli indulatok sejthetők, amelyek okai egyelőre – a pietizmus miatti ellentétén túl – nem ismertek. Természetesen Bél is keményen védekezett, számos ismerősének beszámolt Hruskovics vádaskodásáról, nem fukarkodva az erős jelzőkkel sem.⁹⁵

Meglepő, hogy három év múlva, 1728. január 15-én – „az időközben történt nagy háborúságok után” (*post tantas, quae intercesserunt tempestates*), mint maga

⁸⁹ TAR, 2004. nr. 3422. Bizonyosan róla van szó, mivel az egyetemi anyakönyvben is radványinak nevezi magát.

⁹⁰ Elsőként Pavel Horváth említi, hogy Thurzó készített volna *Descriptio Comitatus Trenchiniensis* címen egy leírást Bél számára, amely kézirat állítása szerint az OSZK-ban található. HORVÁTH, 1983. 233. Ám ilyen kézirat nincs az OSZK-ban, illetve van ugyan egy kézirat ilyen címmel, de az XIX. századi, továbbá semmi nem utal Thurzó szerzőségére. Ld. OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 3804. VII. köt. Egy másik szlovák történész, Milan Šišmiš egyrészt megismétli Horváth állítását, miszerint az OSZK-ban lenne Thurzó kézírata, másrészt viszont idéz bizonyos dokumentumokat (Thurzó János XIX. századi életrajzát), amelyek szerint 1721-ben Thurzó térképeket, 1731-ben pedig Trencsén vármegye teljes leírást küldte el Bélnek Pozsonyba. ŠIŠMIŠ, 1987. 309–311.

⁹¹ Életére és személyével kapcsolatos további irodalomra ld. SZINNYEI, 1891–1914: *Hruskovicz Sámuel*; ZOVÁNYI, 1977. nr. 1222.

⁹² A két Radvánszky fiú később a pozsonyi iskola tanulója lett. TÓTH, 2007a nr. 87, 88. Még ld. TÓTH, 2007a 193.

⁹³ TAR, 2004. nr. 3404.

⁹⁴ ZOVÁNYI, 1977. nr. 1222.

⁹⁵ Bél és Hruskovics egyháztörténeti szempontból is igen tanulságos viszályáról – amelyről itt helyhiány miatt nem áll módomban hosszabban beszámolni – Bél alábbi levelei tájékoztatnak: BÉL, 1993. nr. 193, 214, 217, 278, 280, 281, 282, 285.

is fogalmazott – Bél levelet írt Hruskovicsnak, és azt kérte tőle, hogy Hont vármegye leírását mihamarabb folytassa és küldje el neki; a leírás módszerét is eljuttatta hozzá. Megrendítő a búcsúmondát: „Élj boldogul és éleszd fel irántam való régi szereteted” (*Vale et pristinum tuum erga me amorem excita*).⁹⁶ Talán a régi jó tanár–diák viszonyra akart ezzel visszautalni. E levél rendkívül jól érzékelteti, hogy Bélnek milyen fontos volt a *Notitia*: a mű elkészítése érdekében még esküdt ellenségeinek is hajlandó volt békejobbot nyújtani.

* * *

A forrásközlésben az anyakönyv ama lapjait publikálom, amelyek a Bél rektorsága idején az első osztályba beíratkozó diákokat tartalmazzák (*Matricula*, 392–401.), majd folytatólagosan ama oldalakat, amelyeken Johannes Major, a soron következő rektor által az első osztályban „talált” diákok aláírásai szerepelnek – ők alkották ugyanis Bél Mátyás osztályát távozásakor (*Matricula*, 402–404.). Félkövér betűtípussal szedtem a sorszámot, valamint a diák aláírását, illetve az általa írt egyéb adatokat (származási hely, nemzetiség, vagy inkább állampolgárság – *Hungarus* –, beíratkozás időpontja). Ezt követi normál betűtípussal Bél (vagy Major) saját kezű megjegyzése a diák neve mellé. Végül kurzívval szedtem a Bél (vagy Major) távozása után keletkezett, késői bejegyzéseket, amelyek a diák életének további adatait tartalmazzák (pl. halál ideje, az illető hivatása halálakor). A sorszámozással kapcsolatban megjegyzendő, hogy négy esetben is hiba csúszott bele: 44 helyett 45, illetve 111 helyett 112 van az eredeti szövegben (ld. *Matricula*, 396, 400.), továbbá a Major-féle listában is van két hiba (*Matricula*, 403.). Mivel az ilyen hibák minden szempontból zavaróak, a sorszámozást korrigáltam, így 125 helyett csak 123 bejegyzés szerepel forrásközlésemben az anyakönyvben (a Major-féle listában pedig 24 helyett 22). A diákokra sorszámmal alapján hivatkozom. Az egyszerű sorszám (pl. nr. 90.) a Bél rektorsága alatti diákságot jelöli, míg a nagy „M” betűvel ellátott sorszám (pl. M nr. 1.) a Johannes Major által készített listában szereplő bejegyzést. A „*Matricula*” hivatkozás „nr.” nélküli számmal az anyakönyv valamely lapjára mutat (pl. *Matricula*, 390.).

Mint említettem, a diákok közül többen kétszer, sőt, néhányan háromszor is szerepelnek az anyakönyvben. Hét diák ugyanis, miután távozott az iskolából, visszatért oda, és ilyenkor újból subscribált; emellett természetesen a Major listáján szereplők is kétszer (háromszor) fordulnak elő. A könnyebb kereshetőség érdekében az ilyen, többször előforduló diákok neve mögött kapcsos zárójelben jelöltem, hol, milyen sorszámmal szerepelnek még a forrásközlésben. Ha korábban szerepel az adott helynél, ← nyíllal jelöltem (pl. [← nr. 25.]), ha később, → nyíllal (pl. [→ nr. 90.]). A szövegközlést néhány kritikai, illetve bőséges tárgyi jegyzettel láttam el. Az utóbbiakban igyekeztem minden diákról az életrajzi adatokat összegyűjteni.

⁹⁶ BÉL, 1993. nr. 349.

Források

Leges Gymnasii Neosol. A. C. renovatae Recto[re] Matthia Bel. 1710. [*Matricula*] 392–404.

[p. 392.]

Deo et Curatoribus Rei Litterariae ita volentibus, Gymnasii Neosoliensis August. Conf. Invar. [?] Rector Anno Christi MDCCX. d. 12. Martii constitutus solemniter MATTHIAS BEL Ocsovien. nuper ad Elisab. Xenodoch. Pastor et una Gym. Con-R.

Ecclesiae Ministris:

M. Iohanne Burio Scholarch. Germ.⁹⁷
Ephraimo Nostitio, Germanorum
Samuele Michaelide, Slavorum
Elia Institoris, Slavorum

Senatoribus et Patronis:

Georgio Weiß Seniori
Ioch. Mich. Fischer, Inspect. Germ.
Stephano Möhrwaldt
Casparo Davidis
Iohanne Benedicti, Insp. Slav.
Matthia Puchon
Carolo Ottone Moller, D. M.
Daniele Sextio Notario

Scholam Docentibus:

Paulo Simonide surrogato Con-R.
Stephano Egyedi,^I Syntaxistarum
Valentino Klingschnur Grammatistarum
Iohanne Adami, Parvistarum Germanorum
Elia Lani, Parvist. Slav. et Oeconomo, Praeceptoribus. Huic successit Georgius Plintowitz Silesius, Anno 1710. Xbr. [394]^{II}

Anno MDCCX.

Legibus et Rectori obedientiam promissere sequentes:

Mense Martio.

1. Iohannes Francisci Neosol. Hung. etc. [?] Factus Cantor Nationis Germanicae. Obiit qua Organista Neosolii 1758. d. 27. Apr.⁹⁸

⁹⁷ Személyére ld. a bevezető tanulmányt

^I *corr. ex Aegydy*

^{II} *In 393. nil legitur.*

⁹⁸ Johannes Francisci már korábban is (1710 előtt) az iskola tanulója volt. Ld. *Matricula*, 390.

2. **Andreas Brtoss, Neosoliensis Hungarus.** Ad Academias profectus est, Iuvenis iudicii solidioris, et vitae intemeratae.⁹⁹
3. **Michael Peschko Neosoliensis Hungarus.** Iuvenis probae indolis, comitem se priori praebuit Anno 1711. d. 7. Maii. *Obiit qua Con-Rector Poson. 1757.*¹⁰⁰
4. **Benedictus Gál, ex Comit. Castri Ferrei.** Exacto in Gymnasio nostro integro fere sexennio, id sua et modestia et diligentia meruit, ut ex pio beatae Hinters Kircherianae legato ad Academias promoveretur: iter cum Brtossio et Peschkio ingressus.¹⁰¹
5. **Jeremias Pilarik Dobronivensis Hung.** Homo venditus sub peccatum, facinus fere nullum intentatum reliquit. Helluo, aleator, trux in omnes: cum suspicionem sibi collegisset scommatis in Collegam meritissimum tabulae inscripti, e carcere abiit, erupit, evasit, neque inquisitionem, male sibi conscius, exspectavit 1710. 8. Sept.¹⁰²
6. **Michael Holko Lipschensis.** Taxoviam in Rectorem promotus, cum sub nostra disciplina, pium, industrium et omnibus probatum se gessisset annis quatuor et ultra. Senior alumnei fuit longe fidissimus. Deus ei bene velit.¹⁰³

⁹⁹ Brtoss (Brtosch, Bertasch) András már korábban is az iskola tanulói közé tartozott; az előző rektor, Pilarik János nem volt annyira elragadtatva tőle. *Matricula*, 389. Verset írt az 1709-ben elhunyt rektor halálára, amely vers a Bél által a temetésre kiküldött meghívólevélben szerepelt. BÉL, 1993. nr. 7. (Id. a levélhez fűzött jegyzetet). 1711 tavaszán két társával, az anyakönyvben soron következő Peschkó Mihállyal és Gál Benedekkel a hallei egyetemre mentek: erről Bél levélben értesítette August Hermann Franckét, az egyetem vezetőjét 1711. május 6-án. Ld. BÉL, 1993. nr. 9. A három diák egyszerre, 1711. július 10-én iratkozott be a hallei egyetemre; mindhárman a teológiai fakultást választották. TAR, 2004. nr. 856 (Brtoss nyilvánvaló elírás miatt *Bitoschként* szerepel), nr. 857 (Gál), nr. 860 (Peschkó). Brtoss tovább peregrinált, 1712. április 18-án iratkozott be a jénai egyetemre. TAR, 2004. nr. 1622. Később a pozsonyi evangélikus gimnázium rektorhelyettese (Sub-Rector) lett Bél rektorsága kezdetén, 1714. december 6-án, majd Beer Frigyes Vilmos rektorsága idején, 1721. június 10-én társrektor (conrector). MARKUSOVSKY, 1896. 354. Bél 1724. június 6-án ordinálásra (pappá szentelésre) ajánlja őt Krman Dániel püspöknél; megemlíti, hogy Brtoss előbb tanítványa, majd munkatársa volt (Pozsonyban). BÉL, 1993. nr. 225. Ezután Aszódon lett lelkész 1724-ben. MARKUSOVSKY, 1896. 354.

¹⁰⁰ Peschkó Mihály 1688. december 1-jén született Besztercebányán. Ld. HAAN, 1858. 42.; MARKUSOVSKY, 1896. 357. Már korábban is (1710 előtt) az iskola tanulója volt. Ld. *Matricula*, 390. Brtossal és Gállal folytatott hallei tanulmányaira ld. az előző jegyzetet. Később ő is a jénai egyetemet választotta, mint Brtoss; az intézménybe 1712. október 6-án iratkozott be. Ld. TAR, 2004. 1632. Sőt, ezután is diáktársa nyomdokain járt, hiszen 1714-es hazatérése és hétévi magántanárság után ő is a pozsonyi gimnázium rektorhelyettese lett (1721-ben), ahogy az utólagos megjegyzés is tartalmazza. 1747-ben „társrektor” (conrector) lett Tomka Szászky mellett. Még ld. MARKUSOVSKY, 1896. 357. Vélhetően őt említi Bél Mátyás az egyik levelében 1724. március 10-én, bár ez még tisztázásra vár, ugyanis mint lelkészt nevezi meg. Ld. BÉL, 1993. 216. Ugyancsak lehetséges, hogy rá tesz utalást Bél fia, Bél János Teofil az egyik levelében. Ld. BÉL, 1993. Függ. V. Életére még ld. HAAN, 1858. 42.; MARKUSOVSKY, 1896. 356–357.

¹⁰¹ Gál Benedek már korábban is (1710 előtt) az iskola tanulója volt. Ld. *Matricula*, 390. Brtossal és Peschkóval folytatott hallei tanulmányaira ld. a 100. jegyzetet.

¹⁰² Pilarik Jeremiás már korábban is (1710 előtt) az iskola tanulója volt. Ld. *Matricula*, 390. Nem ismert, milyen rokoni viszonyban volt Pilarik Jánossal, az 1709-ben elhunyt iskolaigazgatóval. Később mégiscsak jó útra tért, mivel 1714. június 27-én beiratkozott a wittenbergi egyetemre (itt zólyominak írta be magát, de az időpont közelsége és a név egyezése miatt kizárt, hogy másról lenne szó). Ld. TAR, 2004. nr. 3375.

¹⁰³ Michael Holko már korábban is (1710 előtt) az iskola tanulója volt. Ld. *Matricula*, 390.

7. **Georgius Fabricius Bethleriensis.** Valedixit 1711. d. 12. Dec. honeste dimissus, cum apud nos hebdomadas sex extraxisset. Anno 1714. factus Iaurini Con-R.
8. **Stephanus Dorók Osgyanensis.** Kun-Tapolczam ad provinciam Rectoratus Hungaricam evocatur, nutu Excellentiss. Superint. Samuelis Antoni, Pastoris Czetnek. 1711. in Febr. iam ibidem Pastor. *Iam Pastor.*¹⁰⁴
9. **Stephanus Borsoss Carponensis Ungarus.** Borsos iste, gentis et mentis melioris, anno, et quod excurrit, in Gymnasio nostro bene et cum laude exacto, amicorum arbitrio Politiae se dedit. Age feliciter! *Tandem descivit ad sacra Pontificiorum.*
10. **Michaël Weiß N. U.**¹⁰⁵ Absolutis suis apud nos partibus laudabiliter abiit Ienam m. Martio 1712. Deus optimo iuveni gratia sua adsit!¹⁰⁶
11. **Samuel Zemberi Veterozoliensis Hungarus.** Generosae indolis Iuvenis, studiorumque amantissimus, futurus olim Ecclesiae Dei in Polytia nutritus. Ita velit Dominus!¹⁰⁷
12. **Iohannes Clementis Cibiniensis Hungarus.** Anno 1711. mense Ian. in patriam cum venia profectus, non rediit, quippe officio Rectoris potitus; dum in Gymnasio nostro versabatur, pius modestus et choro utilis fuit.
13. **Iohannes Liptai Muotoviensis.** [?] Bene moratus, cum laudabilem per quatuor Annos studiis nostris navasset operam, vocatus est ad exornandam Rectoratus Garamszegh. spartam [?]. Deus ei bene velit.¹⁰⁸
14. **Matthias Möhrwaldt Neosoliensis Hungarus.** Ienam profectus, Iuvenis animi bene modesti, valedixit Anno 1711. d. 5. Sept. abiit 6. eiusd. Faxit Deus feliciter! *Obiit qua Inspector German. 1754.*¹⁰⁹
15. **Ioachimus Craudi Neosol. Ung.** Ienam adiit 1712. m. Martio. Feliciter!¹¹⁰ [p. 395.]
16. **Jonas Tupiernik Puchoviensis Hungarus.**¹¹¹
17. **Christophorus Torkos Tyrnaviensis Hungarus.** Impetrata venia 1710. Aug. et reditu promisso, abiit ad suos. Mox pestis, quae grassabatur, periculo inhibitus, Adolescens annos natus 17. matris imperio uxorem ducere coactus, spem nostram elusit. 1711. Febr.

¹⁰⁴ Vélhetőleg a „Iam Pastor” már nem Bél kezével van írva.

¹⁰⁵ Azaz „Neosoliensis Ungarus”. Ugyanezt írta a jénai egyetem anyakönyvébe is. Ld. TAR 2004. nr. 1642.

¹⁰⁶ Michael Weisz már korábban is (1710 előtt) az iskola tanulója volt. Ld. *Matricula*, 390. A jénai egyetemre 1712. április 18-án iratkozott be. Ld. TAR, 2004. nr. 1642.

¹⁰⁷ Samuel Zemberi már korábban is (1710 előtt) az iskola tanulója volt. Ld. *Matricula*, 390. Vélhetően vele lehet azonosítani a város későbbi, azonos nevű írnokát, 1716-ban már így szerepel a méltóságnevsorban (*Matricula*, 406.). Később nem fordul elő a neve.

¹⁰⁸ Liptai (Lyptai) Jánostól fennmaradt üdvözlő verse, amelyet Bél Mátyás esküvőjére írt 1710. január elején. Ld. BÉL, 1993. nr. 8. Később tanár Nagypalugyán. Ld. BÉL, 1993. 652.

¹⁰⁹ Matthias Möhrwaldt már korábban is (1710 előtt) az iskola tanulója volt. Ld. *Matricula*, 390. 1711. október 5-én iratkozott be a jénai egyetemre (az anyakönyvben Meerwaldt). Ld. TAR, 2004. nr. 1619. Később Besztercebányán, 1736-ban már német tanácstag (*Matricula*, 431.), 1747-ben pedig német tanfelügyelőként szerepel az anyakönyvben (*Matricula*, 458.). 1758-ban már nincs a „tanácstagok és patrónusok” között (*Matricula*, 494.), vagyis valószínűleg a megjegyzésben írt 1754-es halálzási év.

¹¹⁰ Joachim Craudi (Kraudi) már korábban is (1710 előtt) az iskola tanulója volt. Ld. *Matricula*, 390. 1712. április 18-án iratkozott be a jénai egyetemre. Ld. TAR, 2004. nr. 1626.

¹¹¹ Jonas Tupiernik már korábban is (1710 előtt) az iskola tanulója volt. Ld. *Matricula*, 390.

- 18. Iohannes Schmikau Modrensis Hungarus.** Honestè valedixit atque a superstitute adhuc Parente suo, ob celeriozem matris mortem, oeconomiae adplicatus est atque matrimonio devinctus. Anno 1711. exacto apud nos triennio integro. Obiit Neosolii 1714. d. 29. Ian.¹¹²
- 19. Tobias Schneider Schemniciensis.** Patre natus Pontificio, at matre Evangelica, cum Perillustris Georgii Weisz¹¹³ sen. privignus esset, in oras mittitur tutores^{III} 1711.¹¹⁴
- 20. Michael Clement Neos.** Honestè valedixit, eo forte culpandus, quod ante Examen, abiit Eperiesinum 1711. m. Aug.
- 21. Samuel Burian Oczoviensis.** Variæ indolis, eiusque luxuriantis potissimum fuit. Factus Rector in Aszod.
- 22. Iohannes Benedicty Neosol.** Valedixit honestè, abiturians ad Hungaros.¹¹⁵
- 23. Thomas Kmetoni Vetuzoliensis.** Celebrato examine, valedixit ac honestè Iaurinum dimissus est 1711. m. Oct.¹¹⁶ [→ nr. 88, →M nr. 3]
- 24. Stephanus Jeszenszki Thuroczyensis.** Homo nefarius, quum saepe iterumque revocaretur ab impietate, immo castigaretur etiam ex legum dictamine, atrocius, emendatione vitæ diu simulata, abiit Praeceptoribus insalutatis, Patvariae nomen Eperiesini daturus 1711. factus dein Pastor!
- 25. Andreas Kalausz Veterisoliensis.** Bonæ indolis Iuvenis, post examen Anni 1711. m. Octob. Iaurinum honestè discessit.¹¹⁷ [→ nr. 89.]
- 26. Paulus Stubnyay Sancto Iohannensis.** A Patrono suo, Perillustri Georgio Weisz sen. quia studere videbatur invita Minerva, mercaturæ operam dare iussus est apud Civem Circ. I. Vallam.
- 27. Israël Benedicti Szentiensis.** Ineptissimus homuncio, sine valedictione abiit, labores librosque perosus.
- 28. Elias Fabri Carponensis.** Ingratus homuncio, impetrata venia, promissoque brevi ad Musas nostras reditu, quemadmodum corvus Noëlis, nescio, quibus haesit cadaveribus [!]. Scurra commendatus a scurra, s. ab E. L. [?]¹¹⁸

¹¹² Iohannes Schmikau már korábban is (1710 előtt) az iskola tanulója volt. Ld. *Matricula*, 390.

¹¹³ Georg Weisz a Bél által írt 1710-es méltóságévsorban a tanácstagok és patrónusok között szerepel. Ld. *Matricula*, 392.

^{III} *corr. extutores*

¹¹⁴ Tobias Schneider már korábban is (1710 előtt) az iskola tanulója volt. Ld. *Matricula*, 390. A törvények szerint római katolikus apja után katolikusnak kellett volna őt keresztelni, de úgy látszik, hogy evangélikus lett; ezért kellett „biztosabb vidékre” elküldeni. Bizonyosan azonosítható azzal a Tobias Schneiderrel, aki 1712-ben a lipcsei egyetemre iratkozott be. Ld. TAR, 2004. nr. 2566. Származási helyének ugyan Besztercebányát adja meg az egyetemi matrikulában, de ezzel utalhatott tanulmányai helyére, vagy éppen mostohaapja, Georg Weisz lakhelyére is.

¹¹⁵ Bizonyosan ez a Johannes Benedicti az, aki később a pozsonyi líceum anyakönyvében is feltűnik (1715 júniusáig tanult itt). Ld. TÓTH, 2007a nr. 9. Bél Pozsonyban már rossz véleménnyel volt róla.

¹¹⁶ Thomas Kmetoni 1712. április 8-án tért vissza Besztercebányára, majd 1714-ben Sopronba ment, bizonyosan az ottani gimnáziumba. Ld. nr. 88, M nr. 3. Még ld. a 148. jegyzetet. 1717 elején a pozsonyi gimnáziumba ment át: a pozsonyi anyakönyvben neve mellé Bél azt írta, hogy 1717 júniusában „elment a magyarokhoz” (újra Győrbe?), ahonnan 1718-ban tért vissza; végül pedig Jénába ment 1719. június 15-én. Ld. TÓTH, 2007a nr. 83. A jénai egyetemre 1719. június 23-án iratkozott be. Ld. TAR, 2004. nr. 1696. („Semethoni” néven van az anyakönyvben, de bizonyosan elírás történt, mert minden más, így a keresztnév és a lakóhely is egyezik, illetve az időpont is megfelel).

¹¹⁷ Andreas Kalausz 1712. április 8-án tért vissza Pozsonyba. Ld. nr. 89. Még ld. a 148. jegyzetet.

¹¹⁸ Elias Fabri Bél távozása után nem sokkal tért vissza az iskolába, 1714 májusában. Ld. *Matricula*, 404.

29. **Michael Fabri Neos.** Mentem meliorem cum induere noluisset, abiit, quaesiturus alibi licentiam maiorem. Homo, cum hic esset, uti negligens, ita frivolus ac levis semper.
30. **Matthias Kolbani Briz.** Ad stivam potius, quam Musarum sacra natus valedixit 1712. m. Martio.¹¹⁹ [p. 396.]
31. **Iohannes Fabricius, Lipcshensis. [!]** Abiit in Transylvaniam, toto biennio et quod excurrit, apud nos, moratus, 1712. d. 10. Octob.¹²⁰
32. **Iohannes Felcker Sakolczensis.** Valedixit et honeste dimissus est 1711. 26. Iunii. [→ nr. 108.]
33. **Emericus Demjan Trenchiniesis.** Ob mortem Parentis studia invitus deserere cogitur.
34. **Daniel Seffarovszky Trenchiniensis.** *Obiit qua cantor Slav. Neosol. 1742.*¹²¹
35. **Ericus Höfflinger Neos.** Studia deserit nutu Tutorum 1711. m. April.
36. **Andreas Droppa Neos.** Si quis alius, hic certe atro calculo notandus est: primum enim, choralium beneficio suo merito, quod vigiliam nativit. Iesu C. Anno 1710. computationibus extraxisset totam, exclusus, non Parentibus tantum, sed Praeceptoribus m. [meis?] pessime insultare coepit. Revocatus ad aliquam spem emendationis vitae, invitis Parentibus aequae ac Praeceptoribus, abiit, rudera Gymnasii Eperiensis [!] visurus. Scurra.¹²² [→ nr. 92.]
37. **Paulus Kolbany Briznensis.** Ad Academias dum parat iter, moritur, pius doctusque Iuvenis. Resarciat Deus iacturam!
38. **Michaël Nauta, Bella Turocz.** Homo stolidus, elatus tamen, cum et meliores litteras, et harum disciplinam odisset, venia implorata, reditus spem fecit,

¹¹⁹ Valószínű, hogy azonos azzal a Matthias Kolbanival, aki 1712. november 11-én iratkozik be a késmárki gimnáziumba. Bár ott kishonti származásúnak írja magát, itt pedig a Zólyom vármegyében lévő Breznóbánya lakosának, nem tartjuk kizártnak, hogy míg Besztercebányán a korábbi tanulmányai helyét (Breznóbánya), addig Késmárkon szülőföldjét (Kishont) jelölte meg (ismert, hogy a következőesség nem jellemző ekkoriban a diákokra, amikor a „származási helyüket” leírják). Bohus, a késmárki rektor azt jegyzi meg róla, hogy kedves fiú volt, de súlyos beteg lett, ezért 1714. július 24-én befejezte tanulmányait és hazament. Ld. *Matricula Kesm.* 159. nr. 33.

¹²⁰ Miként Brtoss András, Johannes Fabricius is verset írt Pilarik Jánosnak, a gimnázium 1709-ben elhunyt rektorának a halálára, amely vers a Bél által a temetésre kiküldött meghívólevelben szerepelt. Ld. BÉL, 1993. nr. 7. (ld. a levélhez fűzött jegyzetet). Bél 1725. augusztus 14-én vélhetőleg neki címez levelet (BÉL, 1993. nr. 263.), bár kérdés, hogy ha Fabricius Erdélybe utazott, akkor valóban róla van-e szó. Ugyancsak kérdéses, hogy róla történik említés Bél egy másik levelében, amelyet Krmann Dánielnek írt 1726. január 4-én. Ld. BÉL, 1993. nr. 285.

¹²¹ Alighanem Daniel Seffarovszky szerepel ugyanezen névvel a pozsonyi evangélikus líceum anyakönyvében. Ld. Тóth, 2007a nr. 1. Bár itt besztercebányainak írja magát, ezzel utalhatott korábbi tanulmányi helyére. Amint a pozsonyi matrikulából kiderül, 1714-ben átment a „magyarokhoz” (véltetőleg Győrbe), 1716-ban visszatért Pozsonyba, majd 1717-ben végleg befejezte tanulmányait. Ld. Тóth, 2007a Később a neve feltűnik a besztercebányai anyakönyvben, a tanácstagok és patrónusok között, mint polgár, 1736-ban, majd 1747-ben is, megjelölés nélkül, illetve 1748-ban, már tanácstagként; 1758-ban tanácstagként és német felügyelőként. Ld. *Matricula*, 431, 458, 466, 494. Ez azonban ellentmond a kései bejegyzésnek, amely szerint a szlovákok kántoraként hunyt el 1742-ben.

¹²² Droppa eperjesi tanulmányai nem ismertek, azt viszont lehet tudni a késmárki gimnázium anyakönyvéből, hogy 1711. december 16-án beiratkozik a késmárki iskolába, majd szülei hazahívó szavára távozott 1713-ban. Ld. *Matricula, Kesm.* 157. Ennek viszont ellene mond a besztercebányai anyakönyv, amely szerint már 1712. június 1-jén visszatért szülővárosa iskolájába. Ld. nr. 92. Talán a késmárki igazgató, Bohus György tévesztette el az évet, és Droppa valójában 1712 nyarán távozott a szépesi városból.

rediturus cum Chaba redibit. Scilicet dignum patella operculum. Scurra solemnis. Factus dein Pontificius.

39. **Daniel Leuius Hradecensis ex Com. Nytt.** Iuuenis ad speciem honestus, sui tamen aestimator immodicus, nactus patrios lares visitandi veniam, nostroque, ob itinerum pericula, testimonio instructus, abiit, rediturus ad Graecas Kalendas.
40. **Matthias Strba Babinensis.** Homo bene moratus, at primis pueritiae annis neglectus, eluctari haud potuit; hinc valedixit. Anno 1711. 26. Iunii.
41. **Iohannes Kizel Lipczensis.** Parentum voluntate oeconomiae se applicuit, Anno 1711. m. Iul.
42. **Daniel Deuschschmiedt Lovinobanensis.** Neglecta valedictione, homo alias non plane malus, post durius Parentis reverendi fatum, domum se recepit, factus Patriae Rector. Rediit postliminio 1711. m. Aprili. [→M nr. 5.]
43. **Samuel Wozar Boczensis.** Ingenio quia valuit, elatus plusculum sibi indulgere volebat, quam pro legum nostrarum ratione; unde semel iterumque correptus, sine valedictione abiit Sempronium Anno 1711. m. Aug. ante examen.
- 44.^{IV} **Andreas Columbi Lono Banensis.** Symboli loco habere potuisset illud: „Nos numerus sumus <et> fruges consumere nati”.¹²³ Abiit, nec valedixit. Scurra.
45. **Gasparus Sextius Carponensis.** Clara Sextiorum familia oriundus, priscae eorum gloriae non respondit. Musas perosus, otio vitam extrahit. [p. 397.]
46. **Daniel Lani Boczensis.** Abiit, nec valedixit, homo non malus.
47. **Georgius Molitoris Boczensis.** Non malae indolis Iuuenis, dum hospitio carere deberet, abire coactus.

Anno 1711. 3. Ianuar.

48. **Andreas Parvy Solnensis.** Optima indolis Iuuenis, doctus et industrius, abit Wittebergam 1714. m. Aprili exactis quatuor apud nos annis.¹²⁴
49. **Iohannes Matula Vetuzoliensis.** Honestè valedixit, et Sempronium dimissus est Anno 1711. d. 16. Septembr.¹²⁵
50. **Iohannes Szaszki Vetuzoliensis.** Optima indolis Iuuenis, anno vixdum exacto, sed impetrato discessu, Iaurinum ediscendae linguae Hungaricae causa honestè abiit. 1711. m. Octob.¹²⁶ [→ nr. 90, →M nr. 4.]
51. **Christophorus Mazari Nagyrétensis.** Disciplinam legum nostrarum strictiorem, et meliores litteras perosus, qualicunque valedictione praemissa, Eperjesinum abiit, examen fugiens.¹²⁷

^{IV} *corr. ex 45, quod perperam scriptum a Belio manifestum est.*

¹²³ Horatius Epistulae I. 2. 27.

¹²⁴ Andreas Parvi 1714. május 20-án iratkozott be a wittenbergi egyetemre. *Ld. TAR, 2004. nr. 3374.*

¹²⁵ Személyére ld. a bevezető tanulmányt

¹²⁶ Személyére ld. a bevezető tanulmányt

¹²⁷ Alighanem Christophorus Mazari az, aki 1714-ben ugyanezen névvel beíratkozik a wittenbergi egyetemre, „Altsoliens[is]”, vagyis „zólyomi” származásúként. *TAR, 2004. nr. 3372.* Az általa itt megjelölt Nagyrét Zólyom vármegyei település. Elképzelhető továbbá, hogy róla és fiáról tesz említést Bél két levelében, 1727-ben (eszerint Mazari/Maszáry fia Sopronban tanulna). *Bél, 1993. nr. 312, 330.*

- 52. Emericus Cserniczky Nagy-Szalatnyan.** Superiori consimilis, comes quoque exstitit. [→ nr. 78.]
- 53. Martinus Matulay Zolnensis.** Iuvenis modestus ac diligens, ediscendae linguae Germ. causa cum fratruele Iohanne Matula Sempronium concessit honeste.¹²⁸ Obiit in illis oris.
- 54. Iohannes Schebestiany Therinensis.** Promissis non stetit, vix enim medio anno exacto, abscessit praevia valedictione. 1711. m. Iun.
- 55. Stephanus Garay Nagy-Sza.** Sutrinae quam Palaestrae litterariae aptior, abiit sine valedictione 1711. m. Augusti.
- 56. Adamus Raphanides Ledzniensis. [?]** Homo ad studia ineptus, nostra instituta cum importabile iugum credidisset, tanquam solemnissimus scurra, venia, dicis causa¹²⁹ impetrata, Schemnitziensium laxam disciplinam adamavit.¹³⁰
- 57. Georgius Skivray Briznensis.** Et hic implorata venia, non amplius rediit; scilicet: suorum malorum ignarus.
- 58. Iohannes Turzo Radvaniensis.** In studiorum cursu impeditus subinde a Parentibus, honeste valedixit et Tsetnekinum abiit 1713. *Obiit <qua> Pastor Neczpalensis.*¹³¹

Anno 1711. Maio

- 59. Ladislaus Ujfalusi de Dévék Újfalu.** „Nobilitat hominem virtus, virtute remota, migrat in exilium nobilitatis honos.” Abscessit insuetus laboris Anno 1711. m. Sept.¹³²
- 60. Samuel Hruszkovitz Carponensis.** Ministerio an Paedagogiae Perillustris Domini Radvanszki filiorum irretitus Anno 1712. m. Ian. valedixit. Homo plane ad meliores litteras natus. Rediit 1712. m. Sept. *Obiit Neosolii, qua Pastor N. G.*¹³³ *et Superintendens 1748.*¹³⁴ [→M nr. 1.] [p. 398.]

Mense Aug. 1711.

- 61. Stephanus Bodzay Koltensis. Hung.** Cum ab ignorantia crassiore quodammodo eluctatus, toto, et quod excurrit biennio, abiit cum benedictione Vittebergam. 1714. m. Mart.¹³⁵

¹²⁸ Ld. nr. 49.

¹²⁹ *dicis causa:* „formaságból”, „megfelelő ürüggyel”.

¹³⁰ Adamus Raphanides később, Bél távozása után visszatért az iskolába, 1714. július 3-án iratkozott be. Ld. *Matricula*, 404.

¹³¹ Személyére ld. a bevezető tanulmányt

¹³² Minden bizonnyal azonosítható azzal a divék-ujfalussy Ujfalussy Lászlóval, aki a XVIII. század elején élt, két leánygyermek született, és ezzel a család nemesi ága fiágon kihalt. Ld. NAGY, 1857–1868. XI. 376–377.

¹³³ *N. G.:* „*Nationis Germanicae*”

¹³⁴ Személyére ld. a bevezető tanulmányt

¹³⁵ Bodzay István 1714. május 20-án iratkozott be a wittenbergi, majd 1719. július 16-án a hallei egyetemre. Ld. TAR 2004. nr. 910, 3364. Neve mellett későbbi bejegyzés ceruzával: „in Osgyán!” Máshonnan tudható, hogy Bodzay később valóban a kishonti járásban lévő Osgyánon volt lelkész. Ld. Sartoris (Sartorius) János levelét Haynóczy Dánielnek. Nemescsó, 1735. nov. 10. In: CSEPREGI, 2000. nr. 68. További adatok életére: CSEPREGI, 2000. 198. 9. jegyz.

- 62. Stephanus Kádas de Keresztúr^V Anno 1711. mense Augusto.** Posteaquam in Gymnasio nostro annum cum laude extraxisset, honeste abiit, Polytiam adiutus.
- 63. Iohannes Puorčik Vetusoliensis Anno 1711. mense Iulio.** Natum ad literas, corporis habitus deseruit. Valedixit morbidus 1713. Dec.
- 64. Matthias Rossa Neosoliensis. Anno 1711.** Gratus valedixit seque patriae coturnariorum arti adplicuit, 1712. m. Martio.
- 65. Iacobus Fabri Szaszensis Anno 1711.** Abiit ad Hungaros.

Anno 1711. m. Sept. translocati

- 66. Iohannes Gosztony Krencensis. Anno 1711.** Abiit nobile carcinoma, subducto ex publica Gymnasii Bibliotheca libello Rhetorices Vossii. Sed nec Praeceptorum famae sceleratus nebulo pepercit. Deus homini mentem meliorem!
- 67. Martinus Kolbani Czerensiensis Anno 1711.** Discessit honeste, Rhetoricis studiis vixdum initiatus. Anno 1712. 2. Ian.¹³⁶
- 68. Mathias [!] Leitgeb Neosoliensis Anno 1711.** Abit Iaurinum honeste valedicens. 1712. d. 13. Oct. Rediit 1714. m. Apr.¹³⁷ [→M nr. 12.]
- 69. Iohannes Lepini Nagy-Szalatnensis A. 1711.** Abiit Cremnitzium linguae Germanicae causa.
- 70. Adamus Fontanyi Iaurinensis Anno 1711.** [→M nr. 7.]
- 71. Christophorus Wilhelmus Mayer Modrensis Anno 1711.** Ob tenues profectus ad Syntaxim collocatus, toto anno laudabilem se praebuit.
- 72. Michaël Parvi Neosoliensis Anno 1711.** Sine valedictione abiit 1713.¹³⁸ [→ nr. 107.]

Advenere

- 73. Samuel Suloviny Neosoliensis Anno 1711.** Abiit Kesmarkinum 1712. d. 27. Iunii.¹³⁹

^V *corr. ex* Keresztőr

¹³⁶ Alighanem ő az a Martinus Christianus Kolbani, aki ugyancsak „Cserencensis” származásúnak mondva magát, 1712. május 26-án beíratkozott a késmárki gimnáziumba. A rektor, Bohus György azt írja róla megjegyzésében, hogy hanyagul végezte tanulmányait, majd 1713 augusztusában „elment a magyarok közé”. Ld. *Matricula Kesm.* 158. nr. 24.

¹³⁷ Matthias Leitgeb később a lipcsei egyetemre iratkozott be 1721. február 8-án. Ld. TAR, 2004. nr. 2593.

¹³⁸ Michael Parvi 1713. október 1-jén újból beíratkozott az iskolába. Ld. nr. 107. Később, 1714–1715-ben a pozsonyi evangélikus gimnáziumban tanult, a neve szerepel az anyakönyvben. 1715-ben megbetegedett és júliusban hazament. Ld. TÓTH, 2007a nr. 11.

¹³⁹ Samuel Sulovinyi (Szulyoviny) a késmárki gimnáziumba 1712. július 20-án iratkozott be. Az itt olvasható bejegyzés szerint szorgalmasan tanult, majd szülei elhívták és Győrbe távozott 1714. július 10-én. Ld. *Matricula, Kesm.* 159. nr. 28. Itt viszont nem maradt sokáig, mert 1715. február 23-án újból beíratkozott a besztercebányai gimnáziumba (ld. *Matricula*, 405.), majd nem sokkal később már Pozsonyban, az ottani iskolában volt, az anyakönyvben az 1714–1715-ben beíratkozottak között van a neve. Ld. TÓTH, 2007a nr. 20. Bél a pozsonyi anyakönyvben lévő bejegyzésében dicséri Szulyoviny jellemét és tehetségét, és sajnálkozva említi, hogy a fiatal diák 1716. április 28–29-én balesetben meghalt. Haláláról szó esik a késmárki anyakönyv bejegyzésében is, pozsonyi tanulmányairól azonban nem történik említés. A besztercebányai anyakönyvben 1717-ben újból megjelenik egy ilyen nevű diák (*Matricula*, 408.), de ő már nem lehet az itt tárgyalt személy (kézírása sem egyezik a másikéval).

- 74. Samuel Horvath Bagonensis 1711. d. 16. 9br.** Fit Rector. 1712.
75. Iohannes Chorvath Bagonensis 1711. d. 16. 9br. Homo ad litteras ineptissimus, abit Schemniczium insalutato Rectore. 1712. m. Iul.
76. Martinus Knocha Baccabanensis die et anno eodem.
77. Franciscus Dessőffy de Csernek die 2. Decembris 1711. Par nobile fratrum,¹⁴⁰ vid. numero 59.^{VI} abit 1712. ingratus m. Aug.¹⁴¹ [p. 399.]

Anno 1712.

- 78. Subscribo denuo Emericus Cserniczky de Eadem.** Honestè valedixit d. 18. Oct. 1712. [← nr. 52.]
79. Iohannes Sztrakoczy Neosoliensis. Honestè dimissus abit Iaurinum 1712. 13. Iunii. Inde Posonium profectus anno eodem die 19. Octobris, mox die post tertio mortuus non sine suspicione pestilentiae, quo factum ut schola et Ecclesia Evangelicis praecluderentur.¹⁴²
80. Michaël Mörvaldt Neos. Lossontzinum abiit Hungaricae caussa linguae sub finem April. 1712. Rediit 1713. d. 8. Iunii.¹⁴³ [→M. nr. 9.]
81. Ioh. Fer. Schindler Cremnitziensis. Honestè valedixit abiturus Rimaszomb.
82. Ioh. Platany Saasziensis. [→M nr. 10.]
83. Michael Bulovszky Neos. Abiit honestè 1712.
84. Stephanus Comoray Kočkowec.¹⁴⁴
85. Georgius Miczowsky Lipsensis. Insalutato Rectore, abit.
86. Martinus Sinkovicz Pelssucz [!].¹⁴⁵

¹⁴⁰ Horatius Satirae II. 3. 243. Eredetileg „két szép fivér”, későbbi jelentésében: „két jómadár”, „egyik kutya, másik eb”, vagyis Dessőffy (Dessewffy) Bél szerint éppen olyan mihaszna, mint az 59-es számú Ujfalussy, hiába nemesifjú.

^{VI} *corr. ex 60. Vide notam ad nr. 44. positam.*

¹⁴¹ Azonosításakor két személy is szóba jöhet. Az egyik hasonló nevű személy 1732–1735 között Turóc vármegye alispánja volt. Erre és további életrajzi adataira ld. ÉBLE, 1903. III. tábla, XIV. íz. A másik 1736–1739 között volt Abaúj vármegye alispánja, és 1759-ben hunyt el. Ld. ÉBLE, 1903. V. tábla, XV. íz.

¹⁴² Fennmaradt az az ajánlólevél, amelyet Bél és a konrektor, Simonides Pál állított ki Sztrakóczynak 1712-ben, nyilván indulása előtt. Bél leírja, hogy a diák kezdetektől a besztercebányai gimnáziumban tanult; dicséri képességeit, és megemlíti, hogy a magyar nyelv tanulása végett távozott az iskolából. A levelet ld. BÉL, 1993. nr. 11.

¹⁴³ Michaël Mörvaldt 1714-ben még az iskola tanulója (ld. M nr. 9.). 1736-ban az anyakönyvben a tanácsstagok és patrónusok között szerepel egy azonos nevű személy, aki Zólyom vármegye törvényszéki ülnöke. Ld. *Matricula*, 431. Valószínűleg azonos az itt szereplő diákkal. 1747-ben mint jogtudós és „német adószedő” (?) van feltüntetve („I. C. Perc. G.”). Ld. *Matricula*, 458. 1748-ban is ott van a tanácsstagok és patrónusok között, rangjelölés nélkül; neve mellett kereszt és az 1754-es évszám látható, valószínűleg ekkor halt meg. Ld. *Matricula*, 466.

¹⁴⁴ Stephanus Komoray később a pozsonyi gimnáziumba iratkozik be. Ld. Tóth, 2007a nr. 4. Az iskolai anyakönyvben puhóinak írja magát, ám ez nem áll ellentétben az itt olvasható származási hellyel, mivel a Trencsén vármegyei Alsókocskóc, vagy Felsőkocskóc (a „Kočkowec.”-ből nem derül ki, melyik) Puhó szomszédságában van. Talán a pozsonyi anyakönyvben egy ismertebb települést akart megjelölni. Bélnek a neve mellett lévő bejegyzése szerint elment Komáromba magyarul tanulni. Ld. Tóth, 2007a

¹⁴⁵ Martinus Sinkovicz később a pozsonyi gimnáziumba is beiratkozik. Ld. Tóth, 2007a nr. 12. Itt „Szszens.” a származási helye, vagyis minden bizonnyal a Zólyom vármegyei Szászpelldőrcről való. Bél Sinkovits (Schinkovitz) neve mellett azt írja a pozsonyi anyakönyvben, hogy 1714. augusztus 10-én

- 87. Matthias Benczik Tissanocziensis Croata.** Honeste discessit 1714. ante Rectoris valed(ictionem).¹⁴⁶
- 88. Thomas Kmethoni Vetuzoliensis.** [← nr. 23, →M nr. 3]
- 89. Andreas Kalauz Veterisoliensis.** Valedixit studiis brevi post reditum Mense Iun. d. 10. Feliciter! [← nr. 25.]
- 90. Iohannes Szaszki Veterosoliensis.**¹⁴⁷ [← nr. 50, →M nr. 4.]
- 91. Iohannes Križan Trenchiniensis.** d. 2. Maii. Abiit impetrata venia mense Iulio.¹⁴⁸
- 92. Subscribo denuo Andreas Droppa Neos. Cal. Iunii. Iohannes in eodem [?]**¹⁴⁹ vid. nr. 36. [← nr. 36.]
- 93. Petrus Ladislaides Nagy-Slabossiensis 26. Sept. Anno 1712.** Ob furtum in Gymnasio Semproniensi perpetratum, male sibi conscius nebulo, altero post adventum die, abiit, indignus cuius nomen hic legatur.
- 94. Iohannes Bohuss patria Neosoliensis Kalendis Iulii.**¹⁵⁰ [→M nr. 8.]
- 95. Ieremias Schmidegg patria Cremniciensis Kalendis 8bris.**¹⁵¹ [p. 400.]
- 96. Paulus Sontag Monte Georgii Sepusiensis.**
- 97. Elias Pachl Neosoliensis Kalend. Novemb.** Amplexus est opificium cothurnariorum ingratus.
- 98. Michaël Marothy Carponensis.**¹⁵²
- 99. Andreas Simunovecz Thurocz.** Honeste valedixit. 1713.
- 100. Michaël Rác Norsincziensis Croata.** Valedixit 1714.¹⁵³

elment magyarul tanulni, majd 1716 májusában jött vissza; ezután több nemesifjú nevelője is volt, végül 1719. szeptember 15-én az egyház pénzén a tübingeni egyetemre ment. Ld. TóTH, 2007a nr. 12. Tübingeni tanulmányaira és életének további adataira ld. TóTH, 2007a 93. sz. lj.

¹⁴⁶ Matthias Benczik később a pozsonyi gimnáziumba is beiratkozott. Ld. TóTH, 2007a nr. 3. Bél bejegyzése szerint 1717-ben Valdeck herceg szolgálatába állt. Ld. TóTH, 2007a nr. 3.

¹⁴⁷ A 88–90-es számú diákok mellett a lap jobb szélén kapocs, mellette: „redeunt 1712. d. 8. Aprilis.” E diákok a győri evangélikus gimnáziumba távoztak el, nyilvánvalóan magyar nyelvet tanulni, ahogy az (Tomka) Szászky első bejegyzésénél ott is áll. Ld. nr. 50., ill. 23, 25. Győrből, mint a bejegyzés sugallja, együtt tértek vissza Besztercebányára 1712. április 8-án.

¹⁴⁸ Johannes Krisan 1712. nov. 7-én beiratkozott a késmárki gimnáziumba. Bohus György, az ottani rektor – saját megjegyzése szerint – beajánlotta a késmárki harmincadhivatalba, aminek köszönhetően Krisan helyettes (*vicegerens*) lett. Ám Bohus rosszállóan megjegyzi, hogy egykori diákja 1714. január 15-én Bécsbe távozván hitehagyott lett (vagyis katolizált), és a nádor jegyzőjéül szegődött. Ld. *Matricula Kesm.* 159. Kérdéses, hogy azonos-e azzal a Krisan (Krissan) Jánossal, aki 1733-ban Pozsony város jegyzője volt. Ld. BÉL, 1993. nr. 478. Bél egy későbbi levelében „Krissanum nostrum”-nak, illetve „vir bonus”-nak nevezi. Ld. BÉL, 1993. nr. 655. Krisan a városi tanácsban két ízben is foglalkozott Bél műveivel, illetve azoknak a tanács számára ellenőrzés végett küldött kézírataival. Ld. TóTH, 2006. nr. 4, 80.

¹⁴⁹ Ha nem másolói hiba, akkor esetleg a beiratkozó azonos nevű testvére lehet.

¹⁵⁰ Johannes Bohuss 1714-ben, sőt még 1715-ben is az iskola tanulója. Ld. M nr. 8, illetve *Matricula*, 407.

¹⁵¹ Jeremias Schmidegg később (valamikor 1714–1715-ben) a pozsonyi gimnáziumba iratkozott be. A neve mellé Bél azt jegyezte be, hogy elment a „német akadémiákra”. Ld. TóTH, 2007a nr. 8. Csak-hogy a magyarországi peregrinus diákok vonatkozó katalógusában nem forul elő a neve. Ld. TAR, 2004.

¹⁵² Michael Marothy 1714-ben, Bél távozása után még a gimnáziumban van, vagy éppen visszajött oda. Ld. *Matricula*, 405.

¹⁵³ Michael Rác valamikor 1714–1715-ben a pozsonyi gimnáziumba iratkozott be, ahonnan Bél bejegyzése szerint betegen távozott. Ld. TóTH, 2007a nr. 46.

101. **Ioh. Gottofr. Ertl Cremn.** *Obiit Sempronii 1756. m. Octobr.*¹⁵⁴ [→M nr. 13.]
 102. **Augustinus Martonffy Carponensis.** [→M nr. 2.]
 103. **Andreas Spigler patria Carponensis.** [→M nr. 11.]
 104. **Stephanus Bohuss Illés Falvensis.** [!]
 105. **Matthias Galad ex C. N.**¹⁵⁵ **Lossontz [?] d. 18. Sept. 1713.** [→M nr. 6.]
 106. **Thomas Theodorus a Schmidegg Mens. Sept. 1713.**¹⁵⁶ [→M nr. 14.]
 107. **Michaël Parvi Neosoliensis. Subscribo denuo. Cal. Octobr.** [← nr. 72.]
 108. **Iohannes Fölker Szakolczensis Mens. Octobr.** Subscripsit denuo.
Abituriens ad maiora morbo praeoccupatus beate finiit, Anno 1714. d. 14. Iunii Neosolii. [← nr. 32.]

Translocantur

Anno 1713. Mens. Octobr. post Examen

109. **Nicolaus Lepossa Anno 1713. Marcosociensis Croata.** [→M nr. 15.]
 110.^{vii} **Georgius Gassparecz Turocio Bellensis.** [→M nr. 16.]
 111. **Franciscus Temlin Muray Szombathiensis [!] Croata.**¹⁵⁷ [→M nr. 17.]
 112. **Iohannes Sartorius Iauriniensis Hungarus.**¹⁵⁸ [401.]

¹⁵⁴ Johann Gottfried Ertl 1716. október 20-án beíratkozott a wittenbergi egyetemre. Ld. TAR, 2004. nr. 3394. 1720-ban osztrák, majd 1724-ben beszercebányai lelkész lett, 1739-ben Sopronba hívták lelkésznek, itt halt meg 1757. november 11-én. Ld. ZOVÁNYI, 1977. nr. 2087. Még ld. a másodszori beíratkozása melletti kései bejegyzést: M nr. 13. (Hibás halálozási dátum mindkét beíratkozásánál a kései bejegyzésekben). Az anyakönyvben 1736-ban mint német lelkész szerepel. Ld. *Matricula*, 431. Életére és irodalmi munkásságára még ld. ZOVÁNYI, 1977. nr. 2087.

¹⁵⁵ Vélhetőleg „ex Comitatu Neogradiensis”.

¹⁵⁶ Schmidegg Tamás Tivadar valószínűleg Schmidegg Tamás Tivadar Lipót zólyomi főispán (br. 1689, megh. 1726) fia. A főispán személyére ld. NAGY, 1857–1868. X. 91–92. Még ld. LIBRI REGII 19.279, 20.147, 35.158. Ilyen nevű fia mindaddig nem volt ismert, a vezetéknev és különösen a keresztnemek feltűnő egyezése azonban erre enged következtetni.

^{vii} *Peccatum est in numerando, quod pro 112. 111., immo si etiam errorem primum (cum pro 44 scriptum esset 45) spectas, 110 scribi debuisset. Quem errorem sicut priorem corrigere nobis visum.*

¹⁵⁷ Franciscus Temlin még 1714 áprilisa, vagyis Bél távozása után is az iskola tanulója. Ld. M nr. 17. Később beíratkozik a hallei egyetemre 1714. október 15-én, majd – meglepő módon – a nagy ellenlábás, a wittenbergi egyetem diákja lesz 1715. augusztus 9-én. Ld. TAR, 2004. nr. 881, 3390.

¹⁵⁸ Sartorius (Szabó) János 1695 februárjában született Győrben. Ld. ZOVÁNYI 1940. 572., ZOVÁNYI, 1977. nr. 2455. A gimnáziumból az itt jelölt 1713-as áthelyezése után valamikor elmebeteg, mert 1714-ben Bél távozása után az újonnan jövők közt szerepel. Ld. *Matricula*, 405. Valamikor 1714–1715-ben (inkább 1715-ben) beíratkozik a pozsonyi iskolába. Bél a neve mellett megjegyzi az anyakönyvben, hogy Pozsonyban és Beszercebányán összesen 7 évig tanult az ő (Bél) keze alatt, és 1719 júniusában Jénába ment. Ld. TÓTH, 2007a nr. 33. A jénai egyetemre 1719. június 23-án iratkozott be. Ld. TAR, 2004. nr. 1694. 1723 végén a győri evangélikus gimnázium konrektora lett (SZELESTEI, 1986. 111.) – más forrás szerint ez 1724 elején (februárban?) történt. Ld. CSEPREGI, 2000. nr. 43. Konrektorságát Bél is említi, amikor Sartorius pappá szenteléséhez ír ajánlást Krmann Dániel püspöknek, 1724. június 21-én. Ld. BÉL, 1993. nr. 230. Pappá szentelése után Győrött másodpap. 1729-ben a Vas vármegyei Nemescsón lett lelkész. Itt halt meg 1756. november 20-án. Műveinek listáját és életére további adatokat ld. ZOVÁNYI, 1977. nr. 2455, illetve különösen lelkészi, könyvkiadói tevékenységére ld. SZELESTEI, 1986. Számos levelét kiadta, és tevékenységét több helyen taglalja CSEPREGI, 2000.

Anno 1714.
Translocati mense Februario

- 113. Iohannes Sorok Iauriniensis.**¹⁵⁹
114. Iohannes Christophorus Weisbek Modrensis.
115. Iohannes Gottofredus Fischer Neosoliensis.¹⁶⁰ [→M nr. 20.]
116. Martinus Klement Neosoliensis.¹⁶¹
117. Elias Zacharides Neosoliensis. [→M nr. 21.]
118. Stephanus Nagl Sz. Geörgyensis.¹⁶² [→M nr. 22.]
119. Martinus Zimani Dobronensis. [→M nr. 19.]
120. Iohannes Molitoris Dobronensis.
121.¹⁶³ **Nicolaus Karlawetz Tissanotziensis.** Honeste valedixit.¹⁶⁴
122. Michaël Kocsmár Petrocziensis.¹⁶⁵ [→M nr. 18.]
123. Blasius Augustin Czernecziensis.¹⁶⁶

¹⁵⁹ Sorok János később a pozsonyi gimnáziumba is beiratkozott 1714-ben, ám Bél megjegyzése szerint semmirekellő ember volt, és túrhetetlen magaviselete miatt távozván az iskolából hazament, még 1714 novemberében. TóTH, 2007a nr. 43. Talán az apja lehetett az a Sorok János, aki 1714 körül a győri evangélikus egyház felügyelője volt (és Győr vármegyei esküdt). Ld. Bárány György és Domokos Sámuel levelét a patrónusokhoz. Nagyvázsöny–Győr, 1714 körül. In: CSEPREGI, 2000. nr. 19, különösen 107.

¹⁶⁰ Johann Gottfried Fischer 1714 áprilisa, vagyis Bél távozása után még az iskolában volt. Ld. M nr. 20. 1716-ban beiratkozott a pozsonyi gimnáziumba; Bél bejegyzése szerint viszont „a régi erényt levette”, és elmenekült az iskolából még ugyanabban az évben. Ld. TóTH, 2007a nr. 62. Mivel Bél „réggi erényt” emleget, és a diák beszercebányai származású, alighanem az a Johann Michael Fischer volt az apja, aki a tanácstagok és patrónusok között szerepel az anyakönyvben Bél beiktatása után, 1710-ben. Ld. *Matricula*, 392.

¹⁶¹ Klement Márton vélhetőleg Bél Mátyás patrónusának, a hasonló nevű Klement Mártonnak a fia. Bél ugyanis Halléből pártfogójának írt, 1704. december 3-án kelt levelében üdvözlő „Mártonkát” is. Ld. BÉL, 1993. nr. 4.

¹⁶² Stephanus Nagl 1714-ben, Bél távozása után még a gimnáziumban volt. Ld. M nr. 22. Valamikor 1714–1715-ben azonban „követte” Bélt Pozsonyba. Az anyakönyvben Bél a neve mellé azt írta, hogy 1717-ben elment „a magyarokhoz” (tehát nyelvet tanult), majd visszatérvén jogot tanult egy évig, és valamiféle ösztöndíjat is elnyert az egyháztól. Ld. TóTH, 2007a nr. 24. Véhetőleg ennek köszönhetően beiratkozott a jénai egyetemre 1720. október 1-jén. Ld. TAR, 2004. nr. 1702. A jelen anyakönyvben a másodszori aláírása mellett lévő késői bejegyzésben az áll, hogy híres ügyvéd lett, de a homályos megfogalmazás szerint 1757 körül „nem megfelelően élt”, és röviddel később Pozsonyban meghalt. Ld. M nr. 22.

¹⁶³ 121–123-as számú diákok neve mellett kapocs, mellette: „Croatae”.

¹⁶⁴ Karlawetz (Karlavec) Miklós valamikor 1714–1715-ben a pozsonyi gimnáziumba is beiratkozott; Bél bejegyzése szerint 1716. február 24-én befejezte tanulmányait. Ld. TóTH, 2007a nr. 6.

¹⁶⁵ Kocsmár (Koczmár, Kotsmajerus, Kotsmár) Mihály 1714. november 6-án még a gimnáziumban tanult. Ld. M nr. 6. 1718. április 4-én beiratkozik a pozsonyi gimnáziumba. 1719-ben a Bél után következő rektor, Marth Mátyás azt írja róla, hogy nemes származású és 21 éves, tehát valamikor 1698-ban született. A Marth utáni rektor, Beer Frigyes Vilmos pedig azt jegyzi fel a neve mellé, hogy 1724. március 30-án elment a jénai egyetemre. Ld. TóTH, 2007a nr. 123. Jénába 1724. április 29-én iratkozott be. Ld. TAR, 2004. nr. 1752. 1731. április 23-án kelt levelében Bél Mátyás egy bizonyos Kotsmárius-t említ, aki Bél korábbi levelét kézbesítette Haynóczy Dániel soproni tanárnak. Ld. BÉL, 1993. nr. 407. Szintén említ egy Kotsmarus-t 1733. február 24-én Haynóczinak írt levelében, akiről azt írja, börtönben van, Krmann zárkájával szemben (tehát arra lehet következtetni, hogy szintén vallási okok miatt csukták le, mint Krmann). Ld. BÉL, 1993. nr. 477. 1734. február 28-án viszont már azt írja Bél Haynóczinak, hogy Kotsmárius rövidesen kiszabadul. BÉL, 1993. nr. 509.

¹⁶⁶ Blasius Augustin (Augustini) 1714-ben, Bél távozása után még a gimnáziumban volt, vagy éppen visszajött oda. Ld. *Matricula*, 405.

עֲדֵהנָה עֲזַרְנוּ יי
167
הי לו כבוד לעולם

Anno 1714. die 18. Aprilis. [402.]

a et w.

Iehova mea Iustitia annuente, Inclyta Ecclesia Evangelica vocante, ab Ecclesia Evangelico-Slavonica Primariae Montanarum Cremniciensis Exul, Regimini Scholasctico praefectus, munusque hoc auspiciatus sum Anno O. R.¹⁶⁸ 1714. 18. April.
Iohannes Major Illaviensis

Ecclesiam Dei feliciter regentibus
Viris Clarissimis
Dn. Ephraim Nostitio
Dn. Samuele Michaëlide
Dn. Elia Institoris [p. 403.]

**A Praeclarissimo Antecessore¹⁶⁹ traditi Musarum Alumni
fuere sequentes:**

- 1. Samuel Hruscoviz Carponensis Anno 1714. 3. Iulii** [← nr. 60.]
- 2. Augustinus Martonffy Carponensis A. 1714. 3. Iulii.** Obiit hic Neosolii placide ac beate. [← nr. 102.]
- 3. Thomas Kmethony Vetuzoliensis. An. 1714. 3. Iulii.** Honestae valedicens discessit Sempronium abituriens, bonorum profectuum Iuvenis. [← nr. 23, ← nr. 88.]
- 4. Ioannes Szaszki Vetuzoliensis. An. 1714. 3. Iulii.** [← nr. 50, ← nr. 90.]
- 5. Daniel Deutschschmiedt Taxoviensis Anno 1714.** [← nr. 42.]
- 6. Matthias Galat Neogradiensis An. 1714.** [← nr. 105.]
- 7. Adamus Fontani Iaurinensis Hung. Anno 1714. 3. Iulii.** [← nr. 70.]
- 8. Iohannes Bohuš Novizoliensis Anno 1714. 3. Iulii.** [← nr. 94.]
- 9.^{viii} Michael Mörvaldt Anno 1714. Neoz.** [← nr. 80.]
- 10. Iohannes Platani Saasensis Anno 1714. 3. Iulii.** [← nr. 82.]
- 11. Andreas Spiglerus Carponensis Anno 1714. 3. Iulii.** [← nr. 103.]
- 12. Mathias [!] Leitgeb Neosoliensis Anno 1714. die 6. Nov.** [← nr. 68.]
- 13. Ioh. Godofredus Ertl Cremniciensis Anno 1714. d. 6. Nov. Pastor primum in Ossgyan, dein Neosol. ab Anno vero 1739. Semproniensium, obiit 1758. m. Oct.** [← nr. 101.]
- 14.^{ix} Thomas Theodorus a Schmidegg Cremn. Anno 1714. 6. 9bris.** [← nr. 106.]

¹⁶⁷ Felső sor: „Mindeddig megsegített minket az Úr.” 1 Sám. 7, 12b; alsó sor: „Legyen néki dicsőség örökké!” Zsolt. 104,31a. Köszönöm Déri Baláznak a két sor átirását és azonosítását.

¹⁶⁸ Vélhetőleg „Anno Orbis redemptae” („A világ megváltásának ... évében”)

¹⁶⁹ Vagyis Bél Mátyástól.

^{viii} *penes numerum 9. nil in ms. legitur, quod vitium correximus, nomine nr. 10. pro 9. posito.*

^{ix} *Etiā penes numerum 14. nil legitur, quod simili modo sicut apud nr. 9. correximus.*

15. **Nicolaus Lepossa Hungarus de pago Marcits [?] 1714. 6. 9bris.** [← nr. 109.] [p. 404.]
16. **Georgius Gasparecz Turociens. Anno 1714.** [← nr. 110.]
17. **Franciscus Temlin Hungarus Muray Szombathiensis [!] [← nr. 111.]**
18. **Michaël Koczmár Petroczyensis Hungarus Anno 1714. 6. 9bris.** [← nr. 122.]
19. **Martinus Zimani Hungarus Dobronensis Anno 1714.** [← nr. 119.]
20. **Iohannes Gottofredus Fischer. Neosoliensis Hungarus.** [← nr. 115.]
21. **Elias Zacharides Neosoliensis Ungarus.** Rimasombatium linguae Hung. ediscendae causa progressus, ibidem fatis concessit, Anno 1715. spemque de se conceptam non explevit, morte immatura praeventus. [← nr. 117.]
22. **Stephanus Nagl Szent Györgyensis Hungarus.** *Celebris causarum Defensor; postea circa 1757. non pro voto vixit; brevi tandem Posonii moritur.* [← nr. 118.]

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

- Matricula *Leges Gymnasii Neosol. A. C. renovatae Recto[re] Matthia Bel. 1710. [Matricula.]* Eredeti. Magántulajdon, Pavol Martuliak, Bél Mátyás Egyetem, Besztercebánya
- Matricula Kesm. *Matricula Clarissimorum Virorum, Georgii Bohuss & Georgii Iun. Bucholtz, Rectorum Evang. Scholae Kesmarkiensis ex ipso originali pariatata 1798.* Másolat (Schulek József). Evangélikus Orsz. Levéltár (EOL), V.45. 156–187.
- Matricula Schul. *Matricula Gymnasii Evangelici Neosoliensis, Leges Scholasticas, Series Lectionum, varia statuta consuetudinaria, prout et alia Gymnasii eiusdem memorabilia ab Anno 1617. exhibens.* Másolat (Schulek József). EOL V.49. 1–204.

2. Kiadott források és szakirodalom

- AMBRUS
1885
AMBRUS Mór: *Vázlatok a losonczi gymnasium háromszázados életéből.* Losonc, 1885.
- BALOGH
1999
BALOGH Béla: *A máramarosszigeti református líceum diáksága származásának területi megoszlása 1682–1850 között (különös tekintettel Szabolcs, Szatmár, Bereg és Ugocsa megyékre).* In: *Tanulmányok Kárpát-alja, Erdély és a Felvidék múltjából.* Nyíregyháza, 1999. 15–78. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai III. Tanulmányok 8.)
- 2000
BALOGH Béla: *A máramarosszigeti református líceum diáksága. 1682–1851.* [Debrecen] 2000. (*Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani VIII.*)
- BÉL
1723
BELIUS, Matthias: *Hungariae antiquae et novae prodromus, quomodo in singulis operis partibus elaborandis, versari constituerit, auctor....* Norimbergae, 1723.
- 1735–1749
BELIUS, Matthias: *Notitia Hungariae novae historico geographica, divisa in partes quatuor, quarum prima, Hungariam Cis-Danubianam; altera, Trans-Danubianam, tertia, Cis-Tibiscanam, quarta, Trans-Tibiscanam: universibus XLVIII. Comitatus designatam, expromit...* Viennae Austriae, I–V. 1735–1749(?).
- 1993
Bél Mátyás levelezése. Sajtó alá rend., bev., jegyz. SZELESTEI N. László. Budapest, Balassi, 1993. (*Commerciale litteraria eruditorum Hungariae – Magyarországi tudósok levelezése III.*)

- BENDA
1981
- BENDA Kálmán: *A kollégium története 1703-tól 1849-ig.* In: *A sárospataki református kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára.* Szerk. A Tiszáninneni Református Egyházkerület Elnöksége. Budapest, 1981.
- BODOR
1899
- BODOR István: *A rimaszombati egyesült protestáns főgimnázium története.* Rimaszombat, 1899.
- BÖRÖCZ
1993
- BÖRÖCZ Enikő: *Az Evangélikus Országos Levéltár (Budapest) kéziratkatalógusa.* Budapest, OSZK, 1993. (*Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai – Catalogi manuscriptorum, quae in bibliothecis ecclesiasticis Hungariae asservantur 10.*)
- BREZNYIK
1883–1889
- BREZNYIK János: *A selmebányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története.* I–II. Selmebánya, 1883–1889.
- BURA
1994
- BURA László: *Szatmári diákok 1610–1852.* Szeged, 1994. (*Fontes rerum scholasticarum V.*)
- CSEPREGI
2000
- CSEPREGI Zoltán: *Magyar pietizmus 1700–1756. Tanulmány és forrásgyűjtemény a dunántúli pietizmus történetéhez.* Budapest, 2000. (*Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 36.*)
- DOMINKOVITS
2002
- DOMINKOVITS Péter: *Sopron, a 18. század egyik regionális oktatási központja.* (Adatok és szempontok a nyugat-dunántúli vármegyei tisztikarok, nemesi elit társadalomtörténeti feldolgozásához.) In: *A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. Konferencia Sopron szabad királyi város 725 évéről.* Szerk. TURBULY Éva. Sopron, 2002. 123–170.
- ÉBLE
1903
- ÉBLE Gábor: *A cserneki és tarkeői Desseuffy család. Genealógiai tanulmány.* Budapest, Franklin, 1903.
- FALLENBÜCHL
1985
- FALLENBÜCHL Zoltán: *Az 1738/39. évi országos diáköszeírás.* Budapest, OSZK, 1985.
- GÖMÖRY
1933
- GÖMÖRY János: *Az eperjesi ev. kollégium rövid története (1531–1931).* Prešov, 1933.
- HAAN
1857
- HAAN, Ludovicus: *Jena Hungarica. Sive Memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis Academiae Jenensi adscriptorum.* Gyulae, 1858.
- 1879
- HAAN Lajos: *Bél Mátyás.* Budapest, MTA, 1879.

- HLATKY–SCHRÖDER
1896
HLATKY József–SCHRÖDER Károly: *A körmöczbányai középiskola története a XVI-ik századtól a jelen korig.* [Körmöcánya, 1896.]
- HORVÁTH
1983
HORVÁTH, Pavel: *Slovenská historiografia v období pred národným obrodením.* (2. časť.) In: *Historický Časopis* 31 (1983) 2. sz. 231–250.
- HÖRCSIK
1998
HÖRCSIK Richard: *A sárospataki református kollégium diákjai 1617–1777.* Sárospatak, 1998.
- HÖRK
1896
HÖRK József: *Az eperjesi ev. ker. collegium története.* I. Kassa, 1896.
- HRENKÓ
1978
HRENKÓ Pál: *Egy elfelejtett magyar földmérő: Matolai János.* In: *Geodézia és Kartográfia* 30 (1978) 197–206.
- HUDI
2006
HUDI József: *A pápai református kollégium szervezete és működése a XVI–XIX. században.* In: KÖBLÖS, 2006. 7–117.
- JAKÓ
1979
JAKÓ Zsigmond: *A Bethlen Kollégium diáktársadalma a feudalizmus korában.* In: JAKÓ–JUHÁSZ, 1979. 41–80.
- JAKÓ–JUHÁSZ
1979
JAKÓ Zsigmond–JUHÁSZ István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848.* Bukarest, 1979.
- KESERŰ
1994
KESERŰ Bálint: *Előszó.* In: *Bura*, 1994. v–ii.
- KONCZ
1896
KONCZ József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története.* Marosvásárhelyt [!], 1896.
- KÖBLÖS
2006
KÖBLÖS József (et al.): *A pápai református kollégium diákjai 1585–1861.* Pápa, 2006. (*A pápai református gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 9.*)
- LIBRI REGII
2006
Libri Regii 1527–1918. – Királyi Könyvek 1527–1918. Készítették: VISSI Zsuzsanna, TROSTOVSZKY Gabriella, NÉMETH István, TUZA Csilla, CSAVLEK Judit, MAGYARI Gabriella, NÉMETH György. (DVD-ROM) Budapest, MOL, 2006.
- MARKUSOVSZKY
1896
MARKUSOVSZKY Sámuel: *A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története.* Pozsony, Wigand, 1896.

- MARTULIAK
2001
2005
- MARTULIAK, Pavol: *Ozbor literatúry a prameňov k dejinám banskobystrického školstva*. In: *Acta Historica Neosoliensia* IV. Banská Bystrica, 2001. 7–16.
- MARTULIAK, Pavol: *Banská Bystrica – kolíska vzdelanosti. Sedemstopät’desiat rokov banskobystrického školstva*. Banská Bystrica, 2005.
- MÉSZÁROS
1988
- MÉSZÁROS István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiaja 996–1948. (Általánosan képző középiskolák)*. Budapest, 1988.
- MIKLEŠ
1958
1984
- MIKLEŠ, Ján: *Učebný plán a Zákony školy bystrickej z r. 1617*. In: *Jednotná škola* 13 (1958) 1. sz. 64–91.
- MIKLEŠ, Ján: *Pedagogické pošobenie Mateja Bela v Banskej Bystrici v rokoch 1708–1714*. In: *Zborník referátov z Vedeckej konferencie v Bratislave v dňoch 29–30. mája 1984*. Bratislava, 1984.
- MOLNÁR
1881
- MOLNÁR Aladár: *A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században*. I. Budapest, 1881.
- NAGY
1857–1868
- NAGY Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I–XIII. Pest, Beimel, 1857–1868.
- NÉMETH
2007
- NÉMETH Sámuel: *A soproni evangélikus líceum történetének egy százada. 1681–1781*. Szerk., utószó: PATYI Gábor. Sopron, 2007.
- ŐSZ
2006
- ŐSZ Sándor Előd: *A Szászvárosi Református Kollégium diáksága. 1669–1848*. Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teol. Int., 2006. (*Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek* 16.)
- PALCSÓ
1893
- PALCSÓ István: *A késmárki ág. hitv. ev. kerületi lyceum története*. Késmárk, 1893.
- ROSENAUER
1876
- ROSENAUER KÁROLY: *A besztercebányai á. h. ev. gymnasium története*. Besztercebányán, 1876.
- SCHIEL
1862–1865
- SCHIEL, Friedrich: *Matrikel des Kronstädter Gymnasiums vom Jahre 1544–1810*. In: *Programm des Evangelischen Gymnasiums in Kronstadt*. 1862/63, 1–46, 1863/64, 47–87, 1864/65, 88–154, 1865/66, 155–210.
- SIPOS
1962
- SIPOS Istvánné: *Bél Mátyás pedagógiai reformtörekvései*. In: *Magyar Pedagógia* 62 (1962) 82–103., 207–234.

- 1984 SIPOS Istvánné: *Bél Mátyás pedagógiai reformtörekvései*. In: *Pedagógiai Szemle* 34 (1984) 256–269. [Az előző tanulmány átdolgozott, rövidített változata.]
- ŠIŠMIŠ
1987 ŠIŠMIŠ, Milan: *Ján Thurzo z Nosíc, spolupracovník Mateja Bela na opise Trenčianskej stolice*. In: TIBENSKÝ, 1987. 309–311.
- SZAKÁLY
1984 SZAKÁLY Ferenc: *Hódoltsági értelmiség a 17. század második felében*. In: *A magyarországi értelmiség a XVII–XVIII. században*. Szerk. ZOMBORI István. Szeged, 1984. 32–45. (*Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1984.*)
- SZELÉNYI
1917 SZELÉNYI Ödön: *A magyar ev. iskolák története a reformációtól napjainkig, különös tekintettel a középiskolákra*. Pozsony, 1917.
- SZELESTEI
1986 SZELESTEI N. László: *Sartoris János (1695–1756) nemescsói lelkész élete és működése*. In: *Vas megye múltjából* III. Szombathely, Vas Megyei Levéltár, 1986. 107–123.
- 1989 SZELESTEI N. László: *Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon. 1690–1790*. Budapest, OSZK, 1989. (*Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai. Új Sorozat 4.*)
- SZINNYEI
1891–1914 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. I–XVI. Budapest, 1891–1914. *Internetes változat*. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> (2009. jún. 6.) (Az életrajzokra név alapján hivatkoztunk)
- TAR
2004 TAR Attila: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon. 1694–1789*. Budapest, ELTE Levéltára, 2004. (*Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 11.*)
- TARNAI
1971 TARNAI Andor: *A magyarországi irodalomtörténetírás megindulása*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 75 (1971) 35–77.
- THURY
1904 THURY Etele: *A pápai református főiskola rektorai és felsőbb tanulói 1752-ig*. In: *A Dunántúli ev. ref. egyházkerület Pápai Főiskolájának értesítője. 1903–1904*. Szerk. THURY Etele, FARAGÓ János. Pápa, 1904. 3–33.
1908. THURY Etele: *Iskolatörténeti adattár*. II. Pápa, 1908.
- TIBENSKÝ
1987 *Matej Bel. Doba – život – dielo*. Zostavotavel Ján TIBENSKÝ. Autorský kollektív: Blažej BELÁK [et al.] Bratislava, 1987.

- TONK
1994
TONK Sándor: *A marosvásárhelyi református kollégium diáksága. 1653–1848.* Szerk. FONT Zsuzsa. Szeged 1994. (*Fontes rerum scholasticarum VI.*)
- TÓTH
1988
TÓTH Béla: *A kollégium története a XVIII. században.* In: *A Debreceni Református Kollégium története.* Szerk. BARCZA József. Budapest, 1988. 66–150.
- TÓTH
2006
TÓTH Gergely: *Bél Mátyás kéziratai a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában (Katalógus).* – *Catalogus manuseriptorum Matthiae Bél, quae in bibliotheca Lycei Evangelici Posoniensis asservantur.* Budapest, OSZK–Gondolat, 2006. (*Nemzeti Téka*)
- 2007a
TÓTH Gergely: *Bél Mátyás pozsonyi tanítványai. A pozsonyi evangélikus líceum anyakönyvének vonatkozó részei Bél és utódai megjegyzéseivel.* In: *Lymbus. Magyarorságtudományi Forrásközlemények* 5 (2007) 179–208.
- 2007b
TÓTH Gergely: *Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” c. művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése.* I–II. Doktori disszertáció. ELTE BTK Történeti Könyvtár, Budapest, 2007.
- 2008a
TÓTH Gergely: *Bél Mátyás Notitiájának kritikai kiadása. Bél eredeti elképzelései és az új kiadás terve.* In: *Fons* 15 (2008) 4. sz. 425–443.
- 2008b
TÓTH Gergely: *Előre megírt emlékezet: Lackner Kristóf különös önéletrajza.* In: *Lackner Kristófnak, mindkét jog doktorának rövid önéletrajza.* Sajtó alá rend., ford., bev., jegyz. TÓTH Gergely. Sopron, Soproni Levéltár, 2008. 7–35. (*Sopron Város Történeti Forrásai – Quellen Zur Geschichte Der Stadt Ödenburg. C/sorozat, V. kötet – Reihe c/Band 5*)
- TÖRÖK
2004
Török Enikő: *Tomka Szászky János és atlasza.* In: TOMKA SZÁSZKY János: *Magyarország első történelmi atlasza.* A térképmagyarázatokot írta: TÓTH Gergely. Ford., jegyz., bev. TÓTH Gergely–TÖRÖK Enikő. Budapest, Képzőművészeti, 2004. 7–8.
- VANDRÁK
1867
VANDRÁK András: *Az eperjesi egyházkerületi, ág. h. evangélikus collegium multjának és jelen állapotjának vázlatos rajza.* Eperjes, 1867.
- WESZPRÉMI
1960
WESZPRÉMI István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza.* Első száz. Ford. KÖVÁRI Aladár. Budapest, Medicina Könyvkiadó, 1960. (*Orvostörténeti Könyvek – Libri Historiae Medicae*)

ZOVÁNYI
1940

ZOVÁNYI Jenő: *Tájékozódás a Sartorius Jánosok között.*
In: *Theologiai Szemle* 16 (1940) 2. sz. 570–574.

1977

ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörté-
neti lexikon.* 3. javított és bővített kiadás. Szerk. LADÁNYI
Sándor. Budapest, 1977.

Internetes változat: [http://digit.drk.hu/?m=lib&c=7&
book=3](http://digit.drk.hu/?m=lib&c=7&book=3)

(2009. jún. 6.) (Hivatkozás a szócikkek száma alapján)

Jankovics József

Diétai durva magyar múzsa

Az 1825. évi országgyűlési „Diaetalis vers két felvonásban” csonkítatlan szövege

A római Pasquino-szobor egy megcsonkított antik műremek volt, és új nevét egy XIV. századi foltozó vargáról kapta, akinek a város közállapotán gúnyolódó, a szoborra kitűzött céduláiról nevet nyert paszkvillus 1509-ben már nyomtatás révén jutott el a szélesebb olvasóközönséghez. A század közepén pedig gyűjteményes kötetekben járatta-leplezte le, tette nevetségessé a céltáblája középpontjába került személyeket, immár egész Európát szórakoztatván.

Magyarországon ez idő tájt inkább a csípős Janus Pannonius-féle epigrammák voltak népszerűek, amelyek azonban már magukban hordozták e műfaj csíráit. A reformáció gazdag paszkvillus-irodalma ezen a tájon is ösztönözte az ilyen típusú szövegek keletkezését és kéziratossá terjesztését, latin és magyar nyelven egyaránt. Létüket az ellenük folytatott harc is jelzi: 1529-ben Tordai Pál hunyadi esperes idéztette bíróság elé a katolikus vallás kicsúfolására készített gúnyiratok szerzőit.¹ Az egymás rovására gúnyolódó egyházi vitapartnerek helyét a XVII. század második harmadától a deákos végzettségű katonák vették át, a kuruc–labanc fegyveres és irodalmi összecsapások kiváló alkalmat teremtettek és terepet adtak egymás nyelvi becsmérésekre, rágalmozásokon alapuló alázására, megszegényítésére. A versben és prózában egyaránt készülő gúnyiratok megszületésének legkínálkozóbb tárgyai és színhelyei azonban az országgyűlések lettek: itt gyűlt össze az ország politikai–hadi–kulturális irányításának teljes mezejének, és itt sereglett együvé a deákos műveltségű „szürkeállomány”, a karzat népe, az íródeákok és a furfangos jurátusok, a követek segédszemélyzete vagy titkárok, mint Rimay János, hivatalnokok, akár Gyöngyösi István, képviselők, miként Desseffy József, vagy Tinódi módjára, hivatásos vándor énekmondók. Ők tették ki azt az értelmiségi vagy félértelmiségi csoportot, amely ezt az élénk szellemet, némi versírói képességet, iróniára–gúnyra való hajlamot, fennköltebb és alantasabb nyelvi megoldásokra egyaránt alkalmas tehetséget megkívánó szövegtípust könnyed játékossággal és kegyetlen szatírával, klasszikus műveltséggel és kellő szabadszájúsággal létre tudta hozni. A diéta volt az a találkozóhely, ahol a király, valamint a karok és a rendek közötti ütközet végbement; ahol a társadalom minden rétegét, alakját, egyéniségét és különcét tollhegyre lehetett tűzni: az uralkodótól a főpapon át a kormánytisztviselőig, hadvezérekig, miniszterekig, az udvari talpnyalóktól a megyei követeken át a kiszolgáló személyzetig. Az öltözettől – különösen a német gúnya folyamatos szapulása és a magyar öltöny dicsérete dívott – a hajviseletig, a rossz szokástól a jellemhibáig, a (minden rétegre vagy egyénre) jellemző emberi gyarlóságig, az éleselméjű ravasz-ságtól a műveletlen dadogásig, vagy a testi hibáig mindent lehetett dicsőíteni, szidalmazni és pocskondiázni, vagy éppen karikírozni. A megénekeltek általában két táborra oszlottak: a jók és a rosszak, az igazi hazafiak versus a haza érdekei ellen

¹ RÓBERT, 1974.

cselekvők, az önzetlenek, önfeláldozók, meg az önérdeket a hazáé elé helyezők, a durván mohó vagyon-, és a hiú tisztségszerzők csoportjába.

A XVII. századi voksolási jelenetek, *opinio*-mondások versbefoglalása után és nyomában haladva a XVIII. századi Magyarországon is az országos diéták váltak a műfaj igazi termőtalajává. Ekkor szerezte vagy írta össze bizonyos Bernát János azt a paszkvillus-gyűjteményt, amelyet Patai F. Sámuelnek ajánlott. 1728-ból, 1737-ből, 1764-ből ismerünk olyan, országgyűlési alkalmakkor szerzett gúnyverseket, amelyek hagyományára már az alább közölt 1825. évi, nagyjelentőségű diétán keletkezett több írás is támaszkodhatott.²

A legmeghatározóbb előzmény azonban az 1790–1791. évi országgyűlés volt, amelyet valóságos gúnyversáradat követett. A műfaj felvirágzására két ok is lehetőséget teremtett: egyrészt a „kalapos király”, II. József halála, amely alkalmából koholt sírfeliratok, gyászversek szelídebben-bántóbban becsmérő sorai születtek, másrészt a negyedszázados országgyűlés-szünet feloldása, és az új király, II. Lipót (1790–1792) koronázására összegyűlt sokadalom kiváltotta erősödő politikai érdeklődés, illetve olvasmányigény felerősödése.

Fokozta az irántuk feltámadó kíváncsi figyelmet, hogy – az újságoktól eltérően – személyiségi jogokra, erkölcsi, nyelvi akadályokra való tekintet nélkül kéziratban gyorsan terjedtek. Pletykák, rágalmak, privát titkok és közös bűnök, társadalmi élet és eseményei, botrányok és ünnepi alkalmak, divatmajmolás, politikai és szerelmi játszmák, illetve az országgyűlési viták jelleméről is árulkodó beszámolóik keveredtek egymással – a plebs számára elérhetetlen, titokzatos világ tárult Pozsony, Buda és a szabad királyi városok polgárosodó közönsége elé.

I. Ferenc (1792–1835) uralkodásának hosszú évtizedei ugyancsak gazdag paszkvillus-termést érleltek, már csak azért is, mert elődei országgyűlés-hiányos kormányzásával szemben ebben a periódusban már – ha nem is az alkotmányban megszabott hároméves intervallumot betartva, mégis – többször hívták össze a diétát. 1812 és 1825 között ő is rendeletekkel kormányozta az országot – minden bizonynyal ezért is született annyi és olyan változatos technikájú gúnyirat. Már felizzottak a magyar paszkvillisták tollai.

„*Ennek az országgyűlésnek kétségtelenül a legerősebb hangú, az epigrammatikus hangnemmel egészen szakító gúnyverse a Diaetalis versek két felvonásban című pasquillus, mely hangjával, kíméletlen ostorcsattogtatásával az 1764. évi diaeta idejéből való Majd kétségbeesett hazánk siralmas vádgya és panasza című pasquillusra emlékeztet*” – írja szövegünkről a gúnyiratszakértő Téglás J. Béla.³ (Tegyük hozzá, hogy kipontozott szöveghelyei azt mutatják, hogy trágárságban is elődjének bizonyul.) Hasonló című írást említhetünk még Ferenc idejéből is: az 1802. évi országgyűlés közönségét *A haldokló Hunnia kesergésének haszontalanságáról* írt versezet oktatta–szórakoztatta. Ezek címükben jelzik, hogy a paszkvillus öltözete alatt még egy műfajt rejtegetnek a magyar és a közös európai múltból: az úgynevezett querela-típusú panaszéneket, amelyben az egyes országok, általában nőalakban megszemélyesítve, elsírják-ríjják romlásuk történetét, és a régi szép időkhez képest történt pusztulás képeit sorakoztatván fel, más népek segítségét kérik.

² ABAFI, 1883. 253.

³ TÉGLÁS J., 1928. 160.

A hosszú szünet után az 1825 szeptemberére összehívott országgyűlés ceremóniáival és fontos napirendjével egyaránt kitűnt a hasonló típusú rendezvények közül. Részint, mert ekkor koronázták meg I. Ferenc harmadik feleségét, Karolina Augusztát, mintegy „közkívánatra” Magyarország királynéjává, részint pedig, mert megerősítették a király és a magyar rendi nemesség közötti kiegyezés alapját, az 1790. évi törvényeket. Nagyjából maradt minden változatlan, az „alkotmányt körülbástyázva” elérték, hogy a király ígéretet tett az alapvető törvények betartására, aminek fejében a rendek megígérték: nem nyúlnak a radikális reformtörekvések fegyveréhez. Az 1825-ben elkezdődött diéta kiegyezésével, bár ért el eredményeket társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális területen tovább éllette a fennálló viszonyokat.

Főleg a megyei követek igyekeztek elérni a korábbi sérelmek orvoslását (adó, katonaállítás, királyi biztosok kegyetlenkedéseivel végrehajtott rendeletek, a megyék jogainak semmibevétele, a magyar oktatás és nyelv ügye), ám az 1827-ben véget érő 1825. évi országgyűlés legemlékezetesebb, a magyar identitás megtartása és a tudományos élet megszervezése szempontjából legfontosabb eredménye a Széchenyi István gróf javaslata nyomán elindított gyűjtés volt a Magyar Tudományos Akadémia létrehozása érdekében.

A korban a paszkvillusoknak nem csupán a fentebb említett újságpótló szerepe volt. Magyarországon egyfajta politikai pótcselekvés feladatkörét is betöltötték: a reformok és a felkelések helyett ebben vezették le a sérelmek okozta feszültségeket, élték ki bosszújukat. „*A kis Belgium már fegyvert fogott, de a nagy Magyarországon nem mozdult meg senki. Csak versek, pasquillusok járták, s ezzel könnyítettek magukon az emberek.*”⁴ A szövegben érintett személyek pedig azért féltek rettentően e műfajtól, mert a cenzúrázatlan szövegek révén legbelsőbb titkaik, jellemgyengeségeik, mélyen rejtegetett magánvéleményük, külső és belső tulajdonságaik, politikai és magánéleti ambícióik, szellemi képességeik, szexuális életük jellemzői, a legkülönbélebb gyenge pontjaik, esetleg elkövetett bűneik nyilvánossá tételével intim szférájuk sérült. Az információk erkölcsileg és politikailag, jogilag és gazdaságilag egyaránt tönkretelthették, de legalábbis lejáráthatták őket a nyilvánosság, sőt, a család előtt is. Magáról az országgyűlési színjátékról adott ironikus, de mégis a valóságot közvetítő beszámolókat, hangulatjelentéseket az írások kegyetlen tudósítói funkciója miatt kárhoztatták. Mivel a sajtót eltiltotta a cenzúra az 1825-ös országgyűlés eseményeinek közlésétől, az ülés során a református lelkészi teendőket végző Szoboszlai Pap István a tárgyalásokról nem paszkvillusokkal, hanem levelek tömegével, 274 misszilissel tudósította debreceni barátait, ám ő is tudatában volt, hogy mindent nem írhat meg még ezen intim műfajban sem: „*nem írtam meg mind, ami igaz; noha amit írtam, az mind igaz.*”⁵

Különösen bántó volt a gúnyirat, ha nyelvileg sem kímélte áldozatát, és nem riadt vissza a trágárságtól vagy az obszcenitástól sem. A fennálló politikai rend megváltoztatását célzó, vagy legfőbb képviselőinek személyiségét, érdekeit sértő paszkvillus-szerzők kilétének felderítésére mindig óriási energiát fordított a hatalom. Különösen képpen akkor, ha még nyelvileg is megalázzónak, dehonesztálónak, a vallást gyalázzónak vagy a közszemérmert sértőnek érezték a szöveget. Amennyiben az anonimitás

⁴ GRÜNWARD, 1888. 222–223.

⁵ VASZARY, 1883. 1.

leple mögé rejtőző szerzőt, szerencsétlenségére, megtalálták, élete nem egy esetben végződött tragédiával. A kéziratok pedig legtöbbször máglyára kerültek.

Az országgyűlések alkalmával született paszkvillusokat szerzőik általában a fenti okok miatt nem vállalhatták saját nevük alatt. Ugyanakkor fontosságukat és népszerűségüket mutatja, hogy szorososan hozzátartoztak a diéták létformájához, hatásukat fokozta, hogy azonnal reagáltak a történésekre. Szinte állandóan működő „paszkvillus-gyár” állt rendelkezésre, más-más műveltségű szerzőktől, váltakozó színvonalon, néha nagyon gyatrán, máskor kevésbé szellemesen. Lássunk egy példát az azonnali reakcióra!

A szóban forgó 1825–1827. évi országgyűlésen a költő-unoka Orczy Lőrinc megsértette Felsőbüki Nagy Pált azzal, hogy a jogtörténész Anton Wilhelm Gustermannhoz hasonlította. „Szörnyű lárma sőt pisszegés követé ezen vakmerő beszédét Orczynak, mely Nagy Pált meg meré sérteni. De Nagy Pál maga csendesíté a lármat, s egész méltósággal s hidegvérrel így felelt. »Én ámbár Gusztermanhoz hasonlítottam a hevesi követ úr által; de mégis igazságosabb vagyok önála, s megadom neki érdeme szerint a dicséretet; minthogy annyira szereti a törvényt, Verböczyhez hasonlítom. Nagy nevetéssel fogadták ezen hasonlítást, mert átlátták annak nemcsak azon oldalát, melyről azt Nagy Pál mondotta, hanem azon oldalát is, melyet eldugott, és amelyet a história mutat Verböczy életéből.« **Másnap Pasquillussal mulatta magát a communis opinio, melyben Ugocsa vármegye protestál az ellen, hogy Orczyt Verböczyhez (aki Ugocsában született) hasonlította Nagy Pál, megmutatja, miben nem hasonlít hozzá, de a végén a köztök levő hasonlatosságot is kifejti.**”⁶ (Kiemelés tőlem, J. J.)

A hatalom szempontjából a műfaj nehezen volt tolerálható. Az itt közölt vers például alapvetően az ország legfőbb vezetői, a zászlósurak, a mágnások magyar és Magyarország ellenességéről tanúskodik erős szavakkal. Ezért is idéztük fel a jegyzetekben, mintegy kontroll-anyagként az országgyűlés más paszkvillusaiban, illetve naplóiban róluk írottakat, hogy a jelen lévő egyéb szemtanúk segítségével igazoljuk: bármily nyersen, bármily szókimondóan idézi is meg a szereplőket szavaik és tetteik alapján, jellemzésükkor a szerző nem veti el a súlykot. Egyúttal célnünk volt a csonkítatlan eredeti szöveg közlésével felidézni azt a valós szellemi kontextust, amelyben az 1825-ös országgyűlés szereplői léteztek és munkálkodtak. A főszövegben és a jegyzetekben idézett egyidejű textusokkal jellemeztük a résztvevőket, a működési technikákat, a nyelvet, a politikai és az irodalmi légkört, amelyet az ilyen típusú művek nélkül valójában el sem tudnánk ma már képzelni. Sokak számára kínos volt, hogy az ország vezető rétegének legfontosabb pozícióban levő embereiről rántotta le a leplet, elárulva ezzel mérhetetlen önzőségüket és túlbuzgó lojalitásukat, egyes megyei követek szellemi alkalmatlanságát és megalkuvás-készségét. Az országgyűlés fontosabb tagjairól és működéséről lényegében ugyanazt a képet kapjuk, szókimondóbb változatban, mint amit Széchenyi festett róluk naplójában.

Nem a véletlen műve, hogy Metternich 1825. december 8-án Széchenyi István gróffal vitatkozva éppen a legfontosabb önvédelmi és harci eszköz, „a sajtósza-badság és **a gúnyiratok** ellen intézett kirohanást.”⁷

⁶ RALOVICH, 1888. IX. 200.

⁷ SZÉCHENYI, 1982. 435.

Az itt olvasható, ismeretlen szerzőtől származó, másolatban fennmaradt szöveg a Magyar Országos Levéltárban, a Patai család levéltárában található *Diaetalis Dráma Két Felvonásban* címmel. Jelzete: P 535, XIX., fasc. 10., 20. A hátlapján ceruzával ráírva a családi levéltáros vagy a kései olvasó recepciójának nyoma: „bolond”. A kézirat újdonsága, hogy az egyes, kevésbé ismert nevekhez lábjegyzetben odaírta a követ eredeti státusát is. (E szövegrészeket a jegyzetekben kurziválva közöljük.) Ugyancsak jelentős többlet az eddig ismert, csonkoltan kiadott szöveggel szemben,⁸ hogy itt megtalálható az a táblázat is, amelyben a szereplők országgyűlési tevékenységének, követi aktivitásának, a haza érdekeit szem előtt tartó állásfoglalásainak, egyáltalán: működésük minősítését, osztályozását is elvégzi a szerző. Jellegzetes és rendkívül fontos kiegészítés ez: arról tudósít, hogy a paszkvillus-író (vagy akik nevében szól, akiket képvisel) értékrendje alapján megítélve hogyan fejti ki tevékenységét a szóban forgó tisztviselő, hivatalnok, követ.

A szöveget más forrásból, a lelőhely megnevezése nélkül, illetve a trágárnak, közszeméremsertőnek ítélt szavak helyének kipontozásával, gyakorlatilag az eredeti textus pontos rekonstruálásának lehetősége nélkül Abafi Lajos közölte.⁹

Források

Diaetalis Dráma, Két Felvonásban

Első felvonás

Eljött a régen várt idő valahára,
Hogy megindulván az Ország panaszára
Fejedelmünk¹⁰ Ország Gyűlését hirdetett,¹¹
Hová eljött minden, aki csak jöhetett.
Pozsonyba érkezvén az Ország Nagyai,
Vénje, ifja, magyar basztárd¹² polgárai!
Legelsőben is úgy mulatták magokat,
Hogy megkoronázták Carolinájokat.¹³

⁸ ABAFI, 1883. 150–153.

⁹ ABAFI, 1883. 150–153. A szöveg értelmezéséhez és a jegyzetek elkészítéséhez Ajkay Alinka, Császtvay Tünde, Kőszeghy Péter, Szörényi László és Völgyesi Orsolya nyújtott nagy köszönettel vett segítséget.

¹⁰ I. (Habsburg–Lotharingiai) Ferenc magyar király (1792–1835), II. Ferenc néven német-római (1804–1806), majd I. Ferenc néven osztrák császár (1806–1835).

¹¹ Pozsonyba, Szent Mihály havának (szeptember) 11-ét követő Pünkösöd utáni 16. vasárnapjára. A megnyitó, a trónbeszéd, a királyi *propositiók* átadása és a királyné koronázása szeptember 18. és 27. között zajlott le. A császári pár 17-én érkezett Pozsonyba, a királyné koronázása 25-én reggel 8 és 12 óra között ment végbe.

¹² basztárd = fattyú

¹³ A császár az országgyűlést „nemcsak saját szeretetünk érzelmétől indítatva, hanem az ország törvényhatóságainak hozzánk alázatosan fölterjesztett kívánságait is kegyes figyelmünkre méltatván, kedves hitvestársunknak, Karolina Augusztá fenséges és felséges császárnénak Magyarország királynéjává ünnepies módon végrehajtandó megkoronáztatása és fölavatása” végett is hívta össze. (*Törvénytár*, 431.) A karok és rendek örömük és alattvalói tiszteletük jeléül évi 50 000 dukát tiszteletdíjat, koronázási ajándékot szavaztak meg a királynénak. Karolina Augusztá bajor hercegnő, 1816 óta Ferenc – harmadik – felesége.

Csupa pompa volt a Diaeta kezdete,
De bezzeg Oremus¹⁴ lesz a végezete,
Mert az adózó nép úgy esik hasára,
Hogyha sokat esznek-isznak rovására.
Elvész ökre, lova, tehene, bikája,
Nem lészen szekere, hanem talyigája.

Sok Mágnás, ki cifra aranyos mentében
Fénylett, s Infrascriptust¹⁵ hordott a zsebjében
Diaeta előtt is, most búsul magában,
Hogy majd sequestrumot¹⁶ vetnek a nyakába.
Sok követ csak azért vállalt követséget
Magára, mert abból várt jó nyereséget.
Leveté az ősi pókhálós kacagányt,
S varratott magának cifra Zrínyi-dolmányt.
Most már kaputrokba¹⁷ üti a parádét,
Nem makk-kávét iszik, hanem Ciocoládét.

A hóhér táncoljon *Lang aust*¹⁸ tivéletek,
Kiknek seggetekben lakik a szívetek,
Kiknek a zöld tábla¹⁹ végén van helyetek,
Csúszó-mászó here, városi követek!
A Constitutiót²⁰ úgy obvallaljátok,²¹
Hogy a szép szüzeket mind felcsináljátok,
Szaporítjátok a deutsche Bürgereket,²²
Kik pusztítják a jó magyar kenyereket.

¹⁴ Oremus (lat.) = könyörgés

¹⁵ infrascriptus (lat.) = „alulírott”-tal ellátott okmány

¹⁶ sequestrum (lat.) = zár alá vétel

¹⁷ kaputrok (ném.) = német eredetű hosszú felsőruha, városi polgári viselet

¹⁸ langaus (ném.) = gyors társastánc a XIX. század elején, a keringő elődje, a sor jelentése kb. a hóhér táncoljon a lakodalmatokon

¹⁹ zöld asztal az ülésteremben

²⁰ constitutio (lat.) = alkotmány

²¹ obvallál = körülsáncol – Mind a kormány, mind a rendek a nemesi alkotmány védelmére törekedtek, legalább egyfajta status quo megtartását akarták elérni, de ez az udvar számára ért többet.

²² deutsche Bürger (ném.) = német polgárok (a Bürgerek szó nem helyes, hiszen a Bürger önmagában polgárokat jelent) – E sorok egyértelműen Felsőbüki Nagy Pálnak a magyar nyelv helyzetéről folytatott vitához való hozzászólását idézik. Szerinte a magyar nyelv visszaszorulásáért és elsatnyulásáért a minisztérium, a főurak, a nemesség, a parasztság, vagyis mindenki felelős, így a királyi városok polgársága is. „*Ha van háládatlanság a földön, a királyi városok polgáraiban van a legnagyobb.*” Mert olyan mesteremberekből tevődik össze népességük, akik olyan földről jöttek, amely nem tudta eltartani, táplálni őket. A könnyebb megélhetésért jöttek ide, a magyar alkotmány előnyöket biztosított számukra. Micsoda hálátlanság tőlük, hogy nem sajátítják el a nemzeti nyelvet. „*de még arra a szemtelenségre is vetemednek, hogy itt lakván, és megkülönböztetik magokat a nemzettől, amelynek kebelébe jöttek. Nemcsak Sopron városában, amelyet én legközelebb ismerek, hanem másutt is lehet hallani a kir. városokban «deutsche Bürger» nevezetet. Hát ez a sok deutsche Bürger miért nem megy abba a deutsche Landba, amely neki nem tud kenyeret adni? Ha én nem tudván Magyarországon élni, elmennék p. o. Franciaországba, s ott jól lenne dolgom, soha sem emlegetném azt, hogy magyar vagyok. Ezek pedig deutsche Bürgereknek nevezik magokat, s a Bürger militzben [polgárőrség-*

Te ostoba *Kritske*,²³ baszom az anyádat,
 Hogy oltalmazhatnád te már a Hazádat?
 Tedd fel parókádod, s derellye²⁴ kalapod,
 Így a бүdös banka titulust²⁵ elkapod.
 Hidd el, ha meglátlak, azonnal kacagok,
 Olyan bábot, mint te, fából is faragok.
 Ostoba járásod²⁶ már maga mutatja,
 Hogy nem vagy egyéb, mint Brieftrager²⁷ fajzatja.
 Ily törpe emberét Klimius Miklósnak²⁸
 Ugyan ki nevezné közülünk Herosnak?
 Hiszen ha ijesztő portraid²⁹ meg mutatnád
 A síró gyermeknek, actu³⁰ elaltatnád.
 Nem tündöklök benned aestheticus lélek,
 Hanem mivel *steif*³¹ vagy, fasznak szeretnék.

Nemes Magyar Ifjak, Hazánk virágai,
 Ugyan miért lettetek Németek majmai?
 Miért viselitek azt a bolond frizurát,
 Nem illik Magyaroknak jádzani maskarát.³²
 Beszéljete honnyi³³ ékes nyelveteken,
 Csupán csak úgy foghattok ki a Németeken.

ben] is megkülönböztetik magokat még ruhájoknál fogva is. Vajon miért pedig? Hát nem olyan szép-e a magyar katonai öltözet, hogy már minden nemzetek követik azt? Mindeniknek van már huszár regimentje, s a bakkancsosáiknak is fejébe a szép magyar csákót, stb. "(RALOVICH, 1886. 6.)

²³ *Lőcse város bírása és követje.* Kritske József, bíró. Országgyűlési viselkedéséről és jelleméről vall Guzmics Izidor naplója is: „*Krichke lőcsei követ nem magyar, hosszú iratott beszéddel kezdte a Personalis [Szögyény Zsigmond] okait támogatni, de maga a Personalis ezen hosszas beszédet félbe szakasztá, mivel, úgymond, itt nem szokás írásból perorálni.*” Az ifjúság nagy vívattal fogadta a latin beszéd elutasítását. Az anonim országgyűlési napló szerint a magyar nyelv kérdéséhez „*A lőcsei Kritska, az eperjesi Latzkó mind egy-egy deák beszédet olvastak, melyben a magok szerencsétlenségét siratták, s kérték, hogy tétessenek hathatós rendelkezések a magyar nyelv terjesztéséről. Még ők is nagy vitákat kaptak.*” (RALOVICH, 1886. 5.) Az 1832–1836-os országgyűlésen keletkezett cím nélküli paszkvillus sajátos vonásairól is megemlékezett: A városi követeknek / Közötte nem utolsó, / Ámbátor az egész feje / Bagolyéhoz hasonló. (ABAFI, 1883. 156.)

²⁴ A háromszögletű töltött tészta alakjáról elnevezett kalap.

²⁵ Babuk, babuka, banka = költözőmadár, a ganéjférgéket kedveli, ezért hívják бүdösbankának vagy szarbabukának.

²⁶ A kéziratban *fűzások*, Abafi közlése és az irodalmi utalás miatt javítottuk. Ugyanis a földalatti birodalomban Klimius Miklós nagy föld feletti tudása sem ért semmit, így csak postás posztot tölthetett be. Ld. a 28. sz. lj.-t.

²⁷ Brieftrager (helyesen: Briefträger, ném.) = levélhordó, postás

²⁸ Ludvig Holberg *Klimius Miklósnak föld alatt való útja* című utópisztikus írásának főhőse. Kalandjai a Föld alatt fekvő Názár nevű planétán, Potua városában történnek vele, ahol a lakosok élő fák, karok helyett ágaik vannak. Világukra a földi élet és társadalmak értékrendjével éppen ellenkező racionalitása jellemző. A mű 1733-ban jelent meg magyarul, Györfi József veszprémi prókátor fordításában.

²⁹ A kéziratban *portáid*, Abafi alapján javítottuk. Ejtisd: portréd.

³⁰ actu (lat.) = azonnal

³¹ steif (ném.) = merev, rideg, kemény

³² A német paróka mellett utalás a Klimius Miklós-kötetre is.

³³ honi, hazai – Az országgyűlés a magyar nyelv kérdésével is foglalkozott, és a jelenlévők általában elutasították, ha a magyarok nem magyarul szólaltak fel.

Róma még anyai nyelvét³⁴ mívelhette,
Dicsőségével csak addig kérkedhete.
A Magyar is addig tarthatja fel nevét,
Csak még honnyi nyelvén dicséri Istenét.
Ne járjatok, kérlek, bő vászony plundrában,³⁵
Hiszen nem vagytok még ama Flandriában.
Késő lesz már akkor járni processiót,³⁶
Mikor majd ugatunk Gut morgent, adiót.³⁷

Második felvonás. Lássuk a Főtáblát,
Miképp gyógyítja a szegény, beteg hazát.
Kik azok a hitvány, korcsosult Magyarok,³⁸
Kikről fognak szólni a Magyar Krónikák.
Cziráky.³⁹ Tenéked a Hivatalod nagy,
Merthogy Tárnok vagy, még Comoediás is vagy.
Igen hányod-veded magad a helyeden,
Mint pótrás malac a garasos kötelen.⁴⁰
Enthusiasmusból⁴¹ téped a hajadat,
Gyakran agyba-főbe is vered magadat.
Köpködsz ide s tova, csóválod nyakadat,
Így teszed bolonddá mások előtt magadat.

³⁴ anyanyelvét

³⁵ Plundra (ném.) = bő, térd alatt összeszűkülő férfinarárgban

³⁶ processio (lat.) = körmenet

³⁷ Gut morgen, adio (helyesen: Guten Morgen! [ném.], Addio! [it.]) = Jó reggelt! Isten veled!

³⁸ A gyászvitézek kifejezés azoknak a magyar harcosoknak gúnyneve, akiket az ellenség a csatában elfogott, és fülüket, orrukat levágva hazaeresztett, és akiket a honfitársak megvetettek, mert nem vállalták sorstársaikkal együtt a halált.

³⁹ Cziráki és dienesfalvai gróf Cziráky Antal, aranyarkantyús vitéz, a Szent István-rend középkeresztese, kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, a hétszemélyes tábla társbírája, a helytartótanács tanácsosa, Fejér vármegye főispánja, tárnokmester. A nem hivatalos országgyűlési napló is hasonlóan emlékezik meg Cziráky tárnokmester politikai szerepvállalásáról, csakúgy, mint a vármegyékkel szemben az udvar mellé álló tisztviselőkről követtársuk, Rohonczy János, Veszprém vármegye alispánja véleménye megegyezik a paszkvillus soraival: fájdalommal kell megvallania, hogy „*sok hazankfia a nyakbavető cifra pántlikáknak és a fényes keresztcskéknak örülvén, ezeket a haza boldogsága elé teszik. [...] Ők méltók, hogy hazaárulásért megbüntetessenek, s közéjük tartozik Cziráky is. Sírbaiteleket a hazafiaknak nem könnyeik, hanem más valamijük kíséri őket.*” (Az „átkaik!”, kiabálta a hallgatóság.) Egy másik, ugyanebből az alkalomból készült „átkozódó” paszkvillus rá vonatkozó sorai: Órizkedj attól, kit a Krisztus keze / Fertelmes jegyekkel így megbélyegeze. / Szerencsétlen anya idétlen fajzatja / Édes hazánk ocsmány, hitszegő magzatja, / Örök átok szálljon csúf nemzetségedre, / Bélpoklosság, köszvény, rút majom testedre, / Fekete lelkedet hóhérolja szégyen. / Koporsód egy karó legyen utoljára / Vetteszen ki lelked varjak prédájára. (ABAFI, 1883. 153.) – Széchenyi véleménye róla naplójában: feltűnő, hogy ő is éppen őszintétlen, komédiás-voltát emeli ki: „*Cziráky, akit sajnós naponta mindinkább komédiásnak kell tartanom, aki oly fennszóval kijelentette, hogy le fog mondani, azt mondja nekem, hogy mi nem hanyagolhatjuk el a latin nyelvet, mert különben a végén németül fogunk beszélni.*” (SZÉCHENYI, 1982. 414.) Másutt: „*Czirákyt gyenge embernek ismertem meg. Eötvöshöz fordul, bizonyosan van valami emögött – bizalmatlanság honfitársai iránt. Országbíró akar lenni.*” (SZÉCHENYI, 1982. 437.) Az lett.

⁴⁰ A poltúras malac és a garasos kötél ellentéte jelzi, hogy a kötél értékesebb, mint akit tart, a malac. (Poltúra: fél garast érő régi aprópénz, garas: értékesebb magyar aprópénz, a forint huszad részét érte. A közmondás változatait ld. még MARGALITS, 1897. 526.)

⁴¹ enthusiasmus (lat.) = lelkesedés

Nem vagy ugyan Stock fisch,⁴² mivel ha akarod,
Még a kétszer kettőt is hatra csavarod.
De szíved álnokul forral gonosztságot,
S lerontani készül a szép szabadságot.

Érdemli-e tőled a Haza ezeket,
Hogy lerontsd a fő-fő törvénycikkelyeket?
Gonosztetteidet könnyzárpor közt fogják
Gyűlölni s átkozni a Késő Unokák.
Majd azon könnyekből, amelyek pergenek,
Sírodon átokként viperák termenek.
Sírkövedre pedig magam rámetesztem
Emlékezet gyanánt ezen versezetem:
„Itt fekszik egy Magyar Tárnok Mester, aki
Hazáját szívéből gyűlölte: Cziráky.
Egy volt, aki primae nonust eltörlötte,⁴³
Soha sem fohászkojj fel, jó vándor, érette.”⁴⁴

Hát te, *Infidelis Pálffy*,⁴⁵ mit nem csinálsz?
Ugatsz formaliter,⁴⁶ amikor allegálsz,⁴⁷
Csacsogsz fundamentom nélkül, eszeveszett,
Mivelhogy a Pálffy-vér benned megveszett.⁴⁸
Egy Főispányságot eladtad Hazádat,
Ebadta lárvája,⁴⁹ baszom az anyádat!

⁴² Stockfisch (ném.) = szárított tőkehal, *itt*: ostoba, unalmas fráter

⁴³ A kéziratban *primae just* áll, Abafi közlése alapján javítottuk. A *primae nonus* elnevezés Werbőczy István törvénykönyvének, a *Hármaskönyv* I. részének 9. cikkelyére vonatkozik.

⁴⁴ Egy másik iratban is találkozunk a *primae nonus* kifejezéssel: a Paszlavszky Sándor által az 1833-as országgyűlésről közölt gúnyirat *Origio Nobilitatis* alcímű részében van arról szó, hogy amikor Ádámot az Isten megteremtette, rögtön a szép Paradicsom földesurává tette. Azóta a földesurak örökre előírták, hogy parasztnak pedig, aki műveli a földet, lennie kell. *Igy lett a szegény Colonus, / Ezt mondja a primae nonus.* (PASZLAUSZKY, 1888. 237.) A sírfelirat „jó vándor”-utalása jelzi azt az ellentétet, amely a spártaiaknak a thermopülai csatában történt, Szimónidész epigrammájában megörökített hősi halála, és Cziráky tárnokmester dicstelen halála között feszül a szerző szerint. A motívum kedvelt toposza a halotti búcsúztatóknak, gúnyverseknek. Az egyik leggyűlöltebb kiszolgáló, II. József idejében Niczky Kristóf országbíró, a helytartótanács elnöke volt, aki, hogy hivatalát megtartsa, elvtelenül mindenre vállalkozott hazája ellen. Halálakor „hálából” sírboltja ajtajára szegeztek egy verset: *Vándor! Kiben pezseg magyar vér; sírkövét / Látván kevés koráig megállapodj; / Csak még leköpheted, s ragaszthatsz átkokat / Halmára, hol rothad hazánk döge.* (GRÜNWALD, 1888. 222–223.)

⁴⁵ *Árvai főispány, s Palatinus komornékja.* A név ezen alakja nem csupán a hűtlen, becstelen tulajdonságot jelzi, hanem szójáték is Erdődi és vöröskői Pálffy Fidelis (Fidél) nevének ellentétes jelentésébe fordításával. Pálffy konzervatív politikusként az ellenzéki mozgalmak durva letörését szorgalmazta. Hamarosan tárnokmester lett, 1836 és 1838 között főkancellár volt. Ezért érthető, hogy az átkozódó paszkvillus sem bánik vele kesztyűs kézzel: *Egy hazát árulóról Carolinusban, / Egy hizelkedő vad fajult Szejánusban, / Sodomának, Gomorának minden fertelmes bűne, / Egy farkcsóváló kopóban egyszerre szembetűne. / Kérded, hogy ennek neve? Tudd meg, Pálffy Fidelis. / Cerberus atyafia, Belzebubnak fidelis. / Sinlődés, fekély, podagra és a forró hagymázza / Maradékán legyen, öt örök nehézség rázza.* (ABAFI, 1883. 153.)

⁴⁶ formaliter (lat.) = forma szerint, a látszat kedvéért

⁴⁷ allegál (lat.) = hivatkozik, bizonyít

⁴⁸ megromlott

⁴⁹ álarc, báb

Kereplő nyelveddel szórod a fülánkot,
Be megverted vele, Isten,⁵⁰ a Hazánkat.
Hízeltkedésseddel befúrtad kedvébe
Magad a Nádornak,⁵¹ bújnál a seggébe,
Hogy sikkadj⁵² el örökre, s ne légy vesztére
Hazánknak, melyért nem futott gégéd vére.

Hát belőled mi lett, törpe *Eszterházy*?⁵³
Kurva pinanyaló lator Pendelházy,
Hogy basszon meg a Kritske,⁵⁴ mint a szuka ebet,
Így lesz belőletek egy furcsa Quodlibet.⁵⁵
Púderos hajbundád a tetvek édene,
Téged is serio⁵⁶ egyen meg a fene.
Eleidnek te sem válsz dicséretére,
Hazánknak szülöttél csak veszedelmére.
Mikor majd eljutol a halál révére,
Szarjon a cseléded fejed tetejére.

Hát néked, ópium készítő *Vécsey*,⁵⁷
Csak alig pislognak eszednek mécssei,
Merthogy jó[ll], s ékesen beszélnél, ahelyett
Be sokszor elszarod a kalapácsnyelet.⁵⁸
Nem érti morgásod senki a szálában,⁵⁹
Éppen olyan vagy, mint *hat szem* a kártyában.⁶⁰

⁵⁰ Abafinál: *megverte veled Isten*

⁵¹ József főherceg, II. Lipót fia, 1796-tól nádorispán, Pest–Pilis–Solt vármegye örökös főispánja. Közvetítő szerepet vállalt az udvari körök és a magyar nemesség képviselői között.

⁵² tűnj el

⁵³ Galántai gróf Esterházy József, a főlovászmester helytartója, Zemplén vármegye főispánja. A Szentkorona őre. – A Pendelházy részben szójáték a vezetéknevvel, részben pedig a női testet takaró alsó fehérenemű megnevezése révén folytatja a gondolatsort, a koronaőr szoknyavadászságára utalván. Közmondás is őrzí ezt az alakot: *Pendelyházi regimentjébe való*. (MARGALITS, 1897. 610.) – Esterházy József portréja az átkozódó paszkvillusban: Mit látok amott, mit látok? Egy potrohos vén dögöt, / Egy pudesros ocsmány átok / Fogta kopasz ördögöt, / Amennyi nyomoruságot / Szült hajdan a Pandora / Pixisének a világot / Elkárhoztató pora, / Tízszer annyi most támadjon, / Most tízszer több egyszerre, / És örökre ráragadjon / Egy ilyen gazemberre. (ABAFI, 1883. 153.) [Pandora Pixise: Pandora, a görög hitrege szerint az első földi asszony, akit Héphaisztosz fölből és vízből gyúrt össze. Az istenek minden bájjal megajándékozták. Zeusztól egy szelencét kapott, amely tartalmazta a világ összes baját, de benne volt a reménység is. Ha Pandora kinyitotta, a bajok eláradtak a világon, de a reménység nem.]

⁵⁴ Ld. a 23. l.j.-t.

⁵⁵ quodlibet (lat.) = ami tetszik, *itt*: egyveleg

⁵⁶ serio (it.) = komoly

⁵⁷ Vétsei és hajnácskői báró Vétsey Miklós, Szatmár vármegye főispánja. Később a Duna–Tisza csatorna egyik kezdeményezője. Ld. még a 103. l.j.-t. – J: A középúton járni legbiztosabb. (Iványi munkáját hibái miatt csak felhasználtunk, és figyelembe vettünk, amikor Vitális Mór ugyanezen szöveg pontosabb variánsát közöltük.)

⁵⁸ elveszted a becsületed, hiteled (MARGALITS, 1897. 392.)

⁵⁹ szála = sala (it.) = terem

⁶⁰ A kártyában nincs hatos értékű lap. (A kockajátékban viszont a *hat szem* a hatost, a legfőbb értéket jelenti.) Vagyis, vagy nemlétezőnek, vagy feleslegesnek tartja a szerző Vétseyt.

Hát néked ki adta, *Péchy*,⁶¹ a Keresztet?
Nem jó[[] tette, ki téged ide beeresztett,
Hiszen már a borbély öltözet mutatja,
Hogy eszed az Eget nemigen hasgatja.⁶²

Bedekovics,⁶³ Pedig néked azt kívánom,
Hogy lepje meg szemed egy örökös álom,
Mert te is rongálsz a szép szabadságot,
Csűröd és csavarod a szent igazságot.
Minden jó Hazafi megindul tetteden,
Álnok, hízelkedő, mocskos beszédeden.
Ki merlek kiáltani Haza Árulónak,
Az ördög hívjon meg Tabulae Bárónak.

Vén *Eötvös*,⁶⁴ Te sem vagy soha Hazánk mellett,
Kurva volt a has, mely e világra ellett.
Megveri az Isten azon Megyét, hova
Főispánynak megyen az az Isten lova.
Miért függ az a Kereszt hitetlen melleden,
Hogy a hóhér kössön hurkot a begyeden.
Hányadik megyében vagy is már, te hitvány,
Csak a Magistratus⁶⁵ kínjára Főispány?
Mindenütt gyűlölik, s átkozzák nevedet,
Mert publice⁶⁶ tudják hunczfut⁶⁷ tetteidet.
Commissariusnak⁶⁸ hogy kineveztettél,

⁶¹ *Mármarosai főispány*. Péchy-ujfalvi Péchy János, a Szent István-rend lovagja, erre utal a kereszt, királyi tanácsos, Máramaros vármegye főispánja.

⁶² hasogatja

⁶³ Komori báró Bedekovich Lajos, császári és királyi kamarás, a kőrösi főispáni szék helytartója, a Királyi Tábla bárója, később magyar alkancellár. Róla is szól az átkozódó gúnyirat egy strófája: Nyujtja barátságos kézzel / A mérget kevervén mézzel, / Örülj magyar, ily álnok eb / Marása nem halálos seb. / Kígyó fajzat! Pokol férge, / Rágon a fenének mérge. (ABAFI, 1883. 153.) A Királyi Tábla tagja.

⁶⁴ Vásárosnaményi idősebb báró Eötvös Ignác, Eötvös József nagyapja, koronaőr, kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, Abaúj vármegye főispánja, ekkor nevezték ki főpohárnokká. Több megyének is volt egyszerre főispánja: 1813-tól Gömör, 1823-tól Hont, 1824-től Abaúj vármegye került irányítása alá. Ő volt Nyitrában 1823-ban a megyei ellenállás felszámolására küldött királyi biztos, erőszakos fellépése miatt meggyűlöltette magát, és követársai most követelik megbüntetését. Széchenyi naplója jól tükrözi az országgyűlésen történt magára maradását. A királyné koronázásán figyelte meg: „Eötvös minden párttól megvetve.” (SZÉCHENYI, 1982. 398.) Az átkozódó paszkvillus rá is utaló szövegét ld. a 71. sz. lj.-ben.

⁶⁵ magistratus (lat.) = megyei elöljáróság

⁶⁶ publice (lat.) = nyilvánosan

⁶⁷ gonosz, furfangos, huncut

⁶⁸ commissarius (lat.) = kiküldött biztos – Ez az utalás az 1825-ös országgyűlés egyik legfontosabb vitapontjára vonatkozik. Olyan, Magyarország érdekeit súlyosan sértő akcióra, amelyben idősebb Eötvös Ignác aktívan is részt vett. Rohonczy János szerint ő és Eszterházy József is hazaáruló módon „*több vármegyében mutogatták törvénytelen hatalmukat*”. (VASZARY, 1883. 45.) A történet az 1790/91-es országgyűlésen kezdődött. Az akkor hozott egyes cikkelyeket az udvar nem tartotta be, másokat pedig a kancellária és a megyék tiltakozása ellenére, erővel az országra kényszerített. Több megye eltiltotta tisztviselőit a végrehajtástól (újoncozás, az adó ezüstben való beszédésének kötelezettsége), körleve-

E piszkos érdemnek, tudjuk, mint örültél.
 Az ördög hívjon meg magához vőfénynek,⁶⁹
 Hogy ne szeghesd nyakát a Magyar Törvénynek.
 Sírodba nem követ, tudom, egyéb áldás,
 Mint egy teli nyári szekér átkozódás.
 Lelked kiköltöztvén jusson a mennyekbe,
 Hol az ördög regnál⁷⁰ tüzes köpenyekbe.
 A Nemzet semmi jót nem várhat fiadtól,⁷¹
 Mert nem messze esik az alma fájától.
 Óbelőle sem lesz egyéb, mint gazember,
 Így jár az a Haza, melyet Isten megver.
 Neveli s táplálja a sok polgárokat,
 Kik utóbb ellene mérik agyarokat.
 Fúlt volna inkább meg, Hazánk örömére,
 Mikor kikakálta Anyja a napfényre.

Kaszás lábú *Venkheim*,⁷² te ide tartozol,
 Mivel a Hazára te is agyarkodol.
 Vén Káin⁷³ neved már eszünkbe juttatja,
 Kinek volt a szeléd Ábel áldozatja.
 Semmit sem conferálsz⁷⁴ a Haza javára,

leekben buzdították egymást megtagadására. A kormány a teljesítésre felszólító pátenseket küldött a megyék vezetőségére, a végrehajtás biztosítására *commissariusokat*, azaz biztosokat küldött ki, akik nem sok eredménnyel jártak, jóllehet katonai erőt is felhasználtak. „*a megyék házait meglepték, a tisztviselőket őrizet alá vették, a nemesi udvarokat katonákkal rakták meg, a tanácskozás szabadságát elnyomták, a hiteles levéltárakra tették kezeiket...*” (VASZARY, 1883. 37.) A megyék kommunikációját is megakadályozták, a pecséteket lefoglalták, a jegyzőkönyveket megcsonkították, a királyhoz intézett feliratok kézbesítését meggátolták, a vármegyék egymás közötti levelezését is megtiltották. Az országgyűlés a *commissariusok* súlyos törvény általi, vagy királyi büntetését igyekezett elérni, a lojális tisztviselők azonban azt javasolták, ne is tegyék szóvá az ügyet, hogy királyuk atyai jóindulatát részint meghálálják, részint megőrizzék.

⁶⁹ vőfénynek

⁷⁰ regnál (lat.) = uralkodik

⁷¹ Itt – Abafi véleményével ellentétben – nem Eötvös Józsefre, aki ekkor még nem volt képviselő, hanem a vásárosnaményi ifjabb báró Eötvös Ignácra, Eötvös József apjára, Sáros vármegye főispánjára történik utalás. Ifjabb Ignácra és apjára közösen vonatkoznak az átkozódó paszkvillus sorai: Egyiptomnak tíz csapási / Tízszer nagyobbodjanak, / Rád, apádra óriási erejekkel csapjanak, / Merthogy anya méhében / A meny susztorgó köve / Ily gazembert hevenyében, / Tüstént agyon nem löve. / A föld pedig meghasadjon, / Úgy, mint Abrion és Dátán / Vessz el: örök quártélyt adjon / Minden ördög és sátán. [Dáthán és Abirám bűnhődését lásd: Móz V, 11, 6.] – Készült az 1825–1827 es országgyűlésen az Eötvösökről egy anagramma-féleség is: **E**gek **Ő**tet **T**emérdek **V**étkei **Ő**rvényébe **S**úlyesszétek! (ABAFI, 1883. 153–154.)

⁷² Báró Wenkheim József, kamarás, Arad vármegye főispánja. Széchenyi István, bár nem kerüli társaságát, de 1823-ban ekként ír róla naplójában: „*Becsvágy kerítette hatalmába e férfit már ifjúkorában. Kezdetben magyar. Ez nem sikerült. Most udvaronc.*” (SZÉCHENYI, 1982. 308.) 1827-ben Cenken látogatta meg a grófot. „*Quel homme méprisable*” (Micsoda megvetendő ember!) – jegyezte fel róla. (SZÉCHENYI, 1982. 516.)

⁷³ A Vén Káin és a szelíd Ábel említése nemcsak a jól ismert bibliai történet megidézése, hanem szójáték is: az aradi főispán nevének németes ejtése is hozzájárult e bibliai esemény felidezésére. A Plutó ecetes vacsorájára szóló meghívás, ugyancsak metaforikusan, azt jelenti, hogy legyél mielőbb az alvilág istenének vendége.

⁷⁴ conferál (lat.) = ajánl, fordít

Hogy hívjon meg Plutó ecetes vacsorára.
 Te magad, *Amade*,⁷⁵ *Cziráky*,⁷⁶ *Almásy*⁷⁷
 S vén *Eötvös*! Ti vagytok Országunk csapási.
 Lelkem, ha előtte ezeket nevezik,
 Egyiptomi veszély- s kínra emlékezik.⁷⁸
 Hogy vesztetek volna Anyátok seggébe,
 Most nem vernétek tört a Haza szívébe.
 Szabadítson meg az Isten kegyessége
 Ily ellenségektől – itt a versem vége.

Eminentes⁷⁹

Bezeredy Georg,⁸²
 Barthal⁸⁵

1a Classis⁸⁰

Majthényi⁸³
 Vegh⁸⁶

2a Classis⁸¹

Babóthy⁸⁴
 B. Orczy⁸⁷

⁷⁵ Várkonyi gróf Amade II. Thaddeus, (Tádé), a főrendiház tagja. Ő is igyekezett az udvari körök kegyeinek elnyerésére. Széchenyi naplója szerint, 1825-ben, az országgyűlés alatt, Grassalkovich Antal herceg felesége, herceg Esterházy Leopoldina estélyén „*Amadé Thádé zongorán játszott – Metternich öt csodálni látszott, Amadé felülmulta önmagát: így nyeri meg Metternich mindazok szívét, akik körülveszik.*” (SZÉCHENYI, 1982. 399.) Követtársa, Deák Antal őt is azok közé sorolja, akik *commissariusként* részt vettek a megyék elleni jogtiprásban.

⁷⁶ Cziráky, ld. a 39. sz. lj.-t.

⁷⁷ *Gömöri Főispány és Septemvir*. Zsadányi és törökszentmiklósi Almásy József, tanácsos, a hétszemélyes tábla ülnöke, Gömör vármegye főispánja, Heves és Külső-Szolnok vármegye főispáni helytartója.

⁷⁸ ti. a zsidóság egyiptomi szenvedéseire

⁷⁹ eminentes (lat.) = kitűnőek

⁸⁰ prima Classis (lat.) = első osztályúak

⁸¹ secunda Classis (lat.) = második osztályúak

⁸² Bezerédi Bezeredy György, Veszprém vármegye küldötte, főjegyző. Ő a másik veszprémi követtel, Rohonczy Jánossal közösen kapja a másik paszkvillus kritikáját: – Nagy dolog! – – be / Esztelen, ki egy szekérbe / Szamarat, lovat fog be. (VITÁLIS, 1888. 155.) – Széchenyi István naplójában azt írja róla: „*Bezerédj az egyetlen gyakorlati koponya.*” (SZÉCHENYI, 1982. 414.) Vaszary Kolos az 1830-as országgyűlésről immár hiányzó emberek között „jó szónok, világos fő”-ként jellemzi. (VASZARY, 1885. 17.) – J: Kevés szóval is sokat lehet mondani.

⁸³ Keselőkői Majthényi Antal, Hont vármegye, táblabíró, majd alispán, később lipitói főispán. – J: Szorgalom mellett gyenge vesszőből válhatik idővel árbocfa is.

⁸⁴ Babóthy Imre, Nyitra vármegye táblabírája. Őt is kifújolták latin nyelvű hozzászólása miatt. Széchenyi szerint: „*Babóthy sokáig és jó latinsággal beszélt, igazi magyar szellemben. A végén azt mondja, hogy minden német katonának Magyarországra lépve, esküt kellene tennie, hogy az ország szabadsága ellen semmit sem fog elkövetni!*” (SZÉCHENYI, 1982. 400.) A másik 1825-ös paszkvillus szerint: Tudja, hogy többet ér a haza áldása, / Mint az érdemjelek múlt villogása. (VITÁLIS, 1888. 155.) – J: A kis fazék hamarébb felforr.

⁸⁵ Beleházi Bartal György, Pozsony vármegye első alispánja, jogtörténész. A királynak felterjesztendő panaszokat, a *gravameneket* ő ismertette a rendekkel. Vaszary az 1830-as országgyűlésről immár hiányzó kitűnőbb egyéniségek között említi, mint a legjelesebb magyar jogtudósok egyikét, aki az udvari kancellária tagja lett és a diétához intézett iratok szerkesztője volt. – J: A fejedelmet és a hazát külön szeretni nem lehet.

⁸⁶ Végh István, kamarás, a Szent István-rend középkeresztjének birtokosa, valódi titkos belső tanácsos, a helytartótanács tanácsosa, koronaőr, Baranya vármegye főispánja, a magyarországi tartományi biztosság főigazgatója.

⁸⁷ Báró Orczy (II.) Lőrinc, Heves és Külső-Szolnok vármegye főispánja, a költő unokája. – J: Lehet igazán érezni és igazán is mondani.

Szegedy ⁸⁸	Szerentsy ⁸⁹	Justh ⁹⁰
Nagy ⁹¹	Uzovich ⁹²	Bene ⁹³
Somich ⁹⁴	Deák ⁹⁵	Szölopek ⁹⁶
Platthy ⁹⁷	Szmrecsányi ⁹⁸	Róth ⁹⁹
	Sombory ¹⁰⁰	Dörly ¹⁰¹

- ⁸⁸ Mező-Szegedi Szegedy Ferenc, királyi kamarás, Zala vármegye főispánja, később a hétszemélyes tábla bírása, Verőce vármegye főispánja. – J: A hazafiságnak igaz próbaköve a tiszta lelkiismeret.
- ⁸⁹ Szerentsy István, Ung vármegye főjegyzője, majd a királyi tábla tagja lett, személynöki ítélmester, később személynök. A kegyetlenkedő commissariusokat hazaárulóknak tartja, nevük ismert, kiváltképp Almásy és Eötvös, az a véleménye, hogy hagyják őket saját nyomorúságukra, legyen büntetésük a honfiktársak megvetése. (SZÉCHENYI, 1982. 401.) – J: Kis ember is adhat tanácsot.
- ⁹⁰ Necpáli Justh Ferenc, Turóc vármegye első alispánja. Róla az 1832–1836-os országgyűlés paszkvillusában emlékeztek meg: Szép érdem a jó ígélet, / Még szebb a jó fogadás, / Szép amannak megtartása, / Szebb ennél a megadása. / Szép tett a jó kívánság is, / Még szebb a jó akarat, / Mint ezt ezen ily magyarban / Mindenki megtalálhat. (ABAFI, 1883. 154.) – J: Ha eddig nem mutatta magát, hogy érez, hát mikor várhatja a haza?
- ⁹¹ Felsőbüki Nagy Pál, Sopron vármegye, táblabíró. Általában az egyik vezéregyénisége az üléseknek, erős és szellemes hozzá- és közbeszólásaival. Az ő ellenzéki alakját örökíti meg a másik paszkvillus is: Úgy ragyog ki, mint a küzdőhely homoka / Közt a győzedelmes virtust szent homloka. (VITÁLIS, 1888. 153.) – Bátran bírálta a magyar nemesség és arisztokrácia magyarságtudatát: „csak pislog bennük a magyar tűz, mágnásainkból pedig egészen kialudt”. (VASZARY, 1883 67.) Ld. még a 136. és 177. lj. Az 1832–1836-os országgyűlésre már nagyon más róla a gúnyvers szerzőjének véleménye: Hol a szíved – hol a lelked? / Vajon van-e Istened? / Hová leve bölcsességed, / Vajon van-e még eszed? / Te, kit hajdan az egész hon / Oly buzgóan tisztelte, / Te, kit hajdan egész nemzet / Oly forróan szerete, / Ettől tudsz-e elpártolni? / S még vész hozni reája? / Hát honosid tüzes átkát / Nem retted, te gyáva? / Sír a lelkem – vérezik szívem! / Ha hogy azt elképzelem, / Hogy valaha ki voltál, / És most mivé változtál. (ABAFI, 1883. 155.) – J: Polgári koszorút érdemelni szép, de nem könnyű.
- ⁹² Pethőfalvi Uzovics János, Nyitra vármegye első alispánja. A másik paszkvillus szerint: Aki bátor arccal a / Vad kény ádázz fergetege / Ellen dicsőül harcolok. (VITÁLIS, 1888. 155.) – J: Hidegvér, meggon-dolás hasznosabb a tüzességénél.
- ⁹³ Bene József, Csongrád vármegye főjegyzője. – J: Példa és megszokás elősegítheti az újoncot.
- ⁹⁴ Sárdi Somssich Pongrác, Somogy vármegye első alispánja. Ellenzéki irányultságú követ. A másik paszkvillus őt illető megjegyzése: De az erős tűr, s megáll / Az a sorssal szembeszáll. (VITÁLIS, 1888. 154.) – Az 1830-as országgyűlésen már a királyi tábla tagja. Alnádor, királyi személynök. Az 1832–36-os országgyűlésen is hasonlóan vélekedik róla: Hirben fénylik – névben ragyog, / Beszédében nem tántorog. (ABAFI, 1883. 156.) Dessewffy József róla önálló latin nyelvű paszkvillust készített. (Említve: ABAFI, 1883. 154.) – J: Ami igaz, nem fél a nyilvánosságtól.
- ⁹⁵ Deák Antal Zala megye táblabírája. Deák Ferenc bátyja. Széchenyi naplóbeli értékelése: „Deák legerényesebb.” (SZÉCHENYI, 1982. 414.) A másik paszkvillusban: Ésszel, szívvel harcolni a / Háborgattott Hunnia / Mellett, bátran tudott ő. (VITÁLIS, 1888. 154.) – J: Jobb az igazat kimondani, mint a rosszat szépíteni.
- ⁹⁶ Szalopek János, királyi tanácsos, udvarnok, Verőce vármegye első alispánja. – J: Deák nyelven is elfogadható volna a jó tanács.
- ⁹⁷ Nagypalugyai Platthy Mihály, az ellenálló Bars megye küldötte, kerületi jegyző, később nádori ítélmester. Széchenyi naplójában többször is említi pozitívan: „Péchy, Perényi, Dessewffy, de kiváltképp Platthy magyar érzelemmel, energiával és ügybevigőán beszéltek.” (SZÉCHENYI, 1982. 405.) A másik paszkvillus is dicséri: Honod iránt mutatott szeretet készíte borostyánt. / Zöld koszorút számodra, neved már tiszteli Pannón. (VITÁLIS, 1888. 156.) – Az 1830-as országgyűlés idejére már a királyi tábla tagja lett. – J: Írással is ki lehet magát magyarázni.
- ⁹⁸ Szmrecsáni Szmrecsányi János Nepomuk, Árva vármegye táblabírája.
- ⁹⁹ Róth József, Csongrád vármegye táblabírája.
- ¹⁰⁰ Nagyzombori Sombory Imre, Bihar vármegye helyettes alispánja, később a királyi tábla bírása. – J: Okkal-móddal sokra lehet menni.
- ¹⁰¹ Jobbaházi Dörly Vince, Tolna vármegye második alispánja. Széchenyi István naplófeljegyzéseinek tanúsága szerint nem volt különösebb szerepe az országgyűlésen. Jellemző mondatát idézi: „Csak semmi újítást.” (SZÉCHENYI, 1982. 406.)

	Pázmándy ¹⁰² Jakabfy ¹⁰⁴ Szutsits ¹⁰⁵ Bittó ¹⁰⁶	B. Vétsey ¹⁰³
3ia Classis¹⁰⁷	Pro Legislatione cond. Maturi¹⁰⁸	Excentrici¹⁰⁹
Radvanszky ¹¹⁰ Bartsetich ¹¹³ Kubinyi ¹¹⁶ Vidovich ¹¹⁹	Prónay ¹¹¹ C. Andrásy ¹¹⁴ Földváry ¹¹⁷ Niczky Joan. ¹²⁰	C. Csaky ¹¹² Bernath ¹¹⁵ G. Deseöffy ¹¹⁸ Komaromy ¹²¹

¹⁰² Szomori és szomodori idősebb Pázmándy Dénes, Komárom vármegye táblabírája, első alispánja, protestáns egyházi főgondnok, az ellenzék egyik vezéralakja. – J: A hon java elősegelésére való igyekezet szép hazai tulajdonság.

¹⁰³ Ld. az 57. sz. l.j.-t.

¹⁰⁴ Jakabffy Simon, helytartói tanácsos, Krassó vármegye táblabírája. A másik paszkvillus szerzője nem volt róla jó véleménnyel: Hát magyar az, aki[t] cégérez a here / Honniság? az hiú tonna, / Csalfa maslasztjának ásvány címere / A porban mászás napszáma. [tonna: hordó] (VITÁLIS, 1888. 155.) – J: Amilyen a tanácsadó, olyan a tanács.

¹⁰⁵ Szutsics József, Bács vármegye megye követe. – J: Mást mondani, mint gondolni, nem illik egy magyarhoz.

¹⁰⁶ Sárosfalvai Bittó Albert (Béla), Arad vármegye helyettes alispánja. – J: Mellékes út nem visz mindig a célra.

¹⁰⁷ tertia Classis (lat.) = harmadik osztályúak

¹⁰⁸ Pro legislatione condam maturi = a törvényhozásra feltételelesen érettek

¹⁰⁹ excentrici (lat.) = különcök

¹¹⁰ Radványi Radvanszky Antal, Zólyom vármegye helyettes alispánja. – J: Lassú víz partot mos.

¹¹¹ Tótrónai Prónay János, Nógrád vármegye helyettes aljegyzője. – J: Nem vágják el egy vágással a tölgyöt.

¹¹² Keresztszegi gróf Csáky István, Szepesföld örökös ura, kamarás, a helytartótanács tanácsosa, Szepes vármegye főispánja. – J: Akarna a szarka, de nem bírja a farka.

¹¹³ Rákóczi Partsetits József, tanácsos, Szerém vármegye első alispánja. – J: A régi viceispán is lehet csekély törvényhozó.

¹¹⁴ Krasznahorkai gróf Andrássy György, kamarás, Torna vármegye követe. Széchenyi terveinek támogatója, az Akadémia egyik alapítója. A másik paszkvillus egy mondattal tiszteli meg: – Hősek magva nevét tiszteli a magyar. (VITÁLIS, 1888. 154.) A Széchenyi-naplónak gyakori szereplője. – J: Igyekezet és idő által válik az ember.

¹¹⁵ Bernátfalvai Bernáth Zsigmond, Ung vármegye táblabírája, főispánja, az ellenzékiek közé tartozott. – J: Többet kell a jó vadásznak tanulni, mint a puskát elsűtni.

¹¹⁶ Felsőkubinyi és olasz Kubinyi Gáspár, Liptó vármegye első alispánja. A másik paszkvillus jellemzése: Csak csupa száj, csupa szél, csupa lárma, ahol pedig ész kell, / Szólani neki be kár, mert csupa szélmalom ott. (VITÁLIS, 1888. 156.) – J: Aki nem iparkodik magyar lenni, bátran otthon maradhatna.

¹¹⁷ Földvári és bernátfalvi Földváry Ferenc, Heves, Külső-Szolnok vármegye második alispánja, majd a királyi tábla bírása. – J: Silányabb a visszhang a szózatnál.

¹¹⁸ Cserneki és tarkói gróf Desewffy József, Szabolcs vármegye táblabírája. Ő is az ellenzéki szellemiségű követek sorába tartozott. A másik gúnyirat rá vonatkozó sorai: Ne hidj a mézes beszédnek, / Ritkán az, aminek látszik, / Csak szembekötőcskét játszik. (VITÁLIS, 1888. 154.) – Kitűnt szónoki képességeivel, Széchenyi egyenesen költőinek tartotta beszédeit-felszólalásait. (SZÉCHENYI, 1982. 414.) Azok is voltak; jelentős irodalmi-szerkesztői tevékenységet folytatott, Kazinczyval levelezett, Széchenyi *Hitelével* is vitába szállt. Abafi szerint követársáról, Somssich Ignácról latin nyelvű gúnyverset is írt ezen országgyűlés alkalmával. (ABAFI, 1883. 154.) – J: Apollo és a műzsák nem mindig szükségesek a törvényhozáshoz.

¹¹⁹ Vidovich György, tanácsos, Békés vármegye első alispánja. – J: Szólani és mondani valamit, nem egy.

¹²⁰ Niczky János, Vas vármegye alispánja. – J: Nehéz megtudni, melyik a jó vagy a rossz vége a dolognak.

¹²¹ Komáromi Péter, a királyi helytartótanács tanácsosa. A másik paszkvillus elismerő szavai szerint: Kinek köszönhetik / Hazánk szent hármass halmát / Környülvevő határaink, / Országunk hív oltalmát. (VITÁLIS, 1888. 155.)

Marich¹²²
Fejérvári¹²⁵
Zmeskall¹²⁸

Marczibanyi¹²³
Petrovich¹²⁶
Ragályi Thom.¹²⁹

Em. B. Sztojka¹²⁴
Czindery¹²⁷
C. Schmideg¹³⁰

¹²² Szolgaegyházi Marich Dávid, kamarás, Fejér vármegye első alispánja. Inaktivitása az 1832–1836-os országgyűlés paszkvillistájának is feltűnt: Szólani még nem hallottam / Fehérmegye követjét. / Talán bizony meg is némula / S elvesztette beszédjét. / Így kérdé egy hív hallgató / Egy mellette állótól – / Igen –, merthogy kulcsot kapott / A felséges császártól. / Vitézkötést gombkötőnél / Csináltattott reá, s ennél / Nyelvét ott felejtette, / Ez meg hozzá kötötte. (ABAFI, 1883. 155.) – J: Nem minden követ követ valamit. (A „kulcsot kapott” kitétel arra vonatkozik, hogy a császártól kamarási rangot kapott, amelynek kulcs volt a jelvénye.) Széchenyi is elmarasztalja a magyar nemesség hiúságát naplójában: „*És micsoda ostobaságot kérnek ezek az emberek! Szánalmas dolog! Egy kamaráskulcsot, egy udvari tanácsosi címet és hasonlót. Gazemberségek!*” (SZÉCHENYI, 1982. 474.)

¹²³ Marczibányi Antal, Trencsén vármegye főpénztárnoka.

¹²⁴ Sztojka Imre, Máramaros vármegye szolgabírája. A másik paszkvillus ugyancsak jó véleménnyel szól róla: Hazájához egy köti le: / A hív szeretet kötele, / S a rendíthetetlen hit / Reménye a hazafit. (VITÁLIS, 1888. 155.) – J: Ha a bátorság tiszta érzésből ered, nem vétek.

¹²⁵ Románfalvi Fejérvári József, Pest vármegye főjegyzője. – J: Szabad a követnek mást érezni és mondani, mint a társának, csak a törvénnyel és utasítással ne ellenkezzen. – Fejérvári József Pest megyei követtársa Péchy Imre volt.

¹²⁶ Petrovich Basilius (Vazul), Krassó vármegye első alispánja. – J: A nyúl sem szaladna, ha nem félne.

¹²⁷ Czindery László, Somogy vármegye táblabírája, alispánja, később Vas vármegye adminisztrátora, Somogy vármegye főispánja. Az 1832–1836-os országgyűlés paszkvillusa szerint: László bácsi sem utolsó! / Ott, ahol ész és szív kell; / Benne is egy hív magyar szív / Dobog, s jó lélek lehell. (ABAFI, 1883. 154.) – J: Rossz ember az, aki többet tesz, mint ami tőle kitelik.

¹²⁸ Zmeskál Gábor, Selmecbánya város követe. Széchenyi naplója szerint a királyi felterjesztés kivonata ügyében „*Zmeskál csupa ostobaságot beszél. Komáromy és Nagy megszegyenítik.*” (SZÉCHENYI, 1982. 406.) Az anonim napló arról tudósít, hogy a magyar nyelv ügyében folytatott vitában „*Az öreg Zmeskál is megszólalt, szokása szerint deákul. Először nevettek, s nem akarták hallgatni, de azután nagy applausust nyert; mert szánakozva szólott magáról, hogy neki nem volt módja magyarul úgy megtanulni, hogy beszélhetne tisztán. De azért nála senki jobban nem óhajtja a magyar nyelv terjedését, amit azzal is megmutatott, hogy minden gyermekei úgy beszélnek magyarul, mint a Tisza mellékei.*” (RALOVICH, 1886. 5.) A másik paszkvillus rá vonatkozó megjegyzése: Vesszen el a néhai / Druszajaként, ez a mái / Árvai Herostratus. (H, 1888. 155.) [Herostratus = Hérosztratosz, az epheszoszi Artemisz-templomnak, a világ hét csodája egyikének felgyújtója. Tettét Kr. e. 356-ban követte el, hogy nevét, akár bűn által is, megörökítse. A tűzben maga is elpusztult.] Az 1832–1836-os országgyűlésen e hír terjengett róla: Bár főtós az ő beszédje, / Mégis jobb vér foly erébe – Mint sok ősi magyarnak – / Magyarnak! Nem csak korcsnak. (ABAFI, 1883. 154.) – J: Csak az alacsony lélek szokta a maga dolgát a haza dolga palástja alá dugni.

¹²⁹ Kis-csoltói Ragályi Tamás, Borsod vármegye táblabírája. Őt is kiváló szónokként tartották számon, az ellenzék egyik vezéralakja volt, majd átállt a kormány oldalára, a királyi tábla, illetve a hétszemélyes tábla bírása lett. 1825-ben, tehát még ellenzéki korában a protestáns iskolák érdekében emelt szót: „*Egész elkeseredéssel adta elő, hogy itthon a mi iskoláink csak alamizsnából és verejtéke után élő, szegény népnek magától elsikkasztott fillérjeiből állanak fel. A status semmi segedelmet nem ad, a mi beneficiumaink odakint vagynak, azokatól is megtartottak bennünket. Valamint ő maga megindult, úgy mások is igen sokan könnyezve hallgatták.*” (RALOVICH, 1886. 4.) A másik gúnyvers rá vonatkozó sorai: Édes hazám! Minden tagomba / Halált okádjon a gyilkos bomba, / Ha meghidegszik bennem a letett / Hittel pecsételt forró szeretet. (VITÁLIS, 1888. 154.) – J: A kesernyés dohányvirágnak még a méze is keserű.

¹³⁰ Ladányi gróf Schmideg Ferenc, kamarás, Zemplén megye táblabírája. A másik paszkvillus jellemzése: Jól tudja, hogy melyről jön a szél / S melyről kell tartani / Tőle, s tudja a szűrt mindkét / Oldalra fordítani. (VITÁLIS, 1888. 156.) – Egysoros latin jellemzést is idéz róla Abafi: „*De verbis, quantum vis.*” (ABAFI, 1883. 148.) – Széchenyi naplója szerint a commissariusok ügyében követeli, hogy büntessék meg őket, engedjék meg a megyék egymással való levelezését, nevezzék meg azokat, akik a császárt félrevezették, vagy rossz tanácsokkal látták el. (SZÉCHENYI, 1982. 401.) – J: Nagyobb a füstje, mint a pecsenye.

Szinnyei¹³¹

Inconstantes¹³⁴

Kajdatsi¹³⁷

**Turbatores
Boni publicii**¹³⁵

Balogh¹³⁸

Császár¹³²

Takács¹³³

Confusi¹³⁶

Pechy

C. de la Motte¹³⁹

- ¹³¹ Szinyei Merse László, Sáros vármegye másodalispánja. A másik paszkvillus szerint: A ló csak ló marad arany patkóval is, / A bolond csak bolond arany ruhában is. (VITÁLIS, 1888. 155.) – A commissariusok büntetését el sem tudja képzelni, hiszen azok a császár parancsát követték – jegyzi fel róla Széchenyi. (SZÉCHENYI, 1982. 410.) – J: Nem minden nagy testben van a nagy lélek is.
- ¹³² Pacséri Császár Sándor, Temes vármegye főjegyzője, majd alispánja, később a királyi tábla tagja. A másik paszkvillus rá vonatkozó jellemzése: E' meg / Szemét az ércsillagok fényeikkel / Kápráztatva vakítja meg. (VITÁLIS, 1888. 154.) Az 1832–1836-os országgyűlés gúnyvers-írója hasonlóan vélekedik: Szép arany, ugye, komám! / Tele-e már a zsebed! / Vagy fér még a bugyogódba, / Oh, hová lett az eszed! / Hogy a napfényt s az aranyat / Leborulva imárod. / Kedves, édes jó hazádat / Oh, mily szörnyen rongárod. / Szébb a haza szabadsága, / Mint az arany csillogása. / Szébb honosaink jólléte, / Mint az ezüst érdeme. (ABAFI, 1883. 155.) – J: A hattyú is sokat énekel, mégsem tartják kalitkában.
- ¹³³ Kisjókai jókai Takáts Gáspár, Pozsony vármegye második alispánja. A magyar nyelv ügyében folytatott vitában ő is felszólalt. Az anonim naplóíró lejegyzésében: „A pozsonyi második követ Takáts mondott egy nagy magyar oratiót, melyben előszámlálta mind azokat, amelyek akadályoztatják nyelvünk virágzását, mind pedig azokat az eszközöket, melyek azt elősegíthetik.” (RALOVICH, 1886. 5.) „Erre szólott Nagy Pál.” Aki összefoglalóan elmondta, hogy a magyar nyelvnek az élet minden területén győzedelmeskednie kell, a közigazgatásban, az iskolákban és a főurak birtokain (minden számadás, levelezés, beszámoló) egyaránt. A minisztérium a birodalom minden részét, nemzeteit el akarta németesíteni. Ez a cél nem érhető el, viszont a nemzeti érdek, jelleg elkorcsosul. Ennek a vitának a végén tétettek meg a magyar nyelv gyarapítása érdekében hatni akaró felajánlások. (RALOVICH, 1886. 5.) „Gróf Széchenyi István, a kapitány, a magyar nyelv pallérozására, s erre a végre felállítandó társaság formára egy egész esztendei jövedelmét ajánlotta, mely tehet mintegy 130 ezer forintot váltóban.” (RALOVICH, 1886. 8.) – J: Sok kisebb tanácsból nagy jó is kerekedhet.
- ¹³⁴ inconstantes (lat.) = állhatatlanok
- ¹³⁵ boni publicii turbatores (lat.) = a közjó megzavarói
- ¹³⁶ confusi (lat.) = zavarodottak
- ¹³⁷ Kajdácsi Kajdácsy Antal, Baranya vármegye helyettes alispánja. Felszólalásában azt hangsúlyozta, hogy a *Pragmatica Sanctio* nevezet maradjon ki a felirattervezetből, mert nincs benne a *Corpus Juris*ban, inkább a jobbágyok sorsán javítsanak a statusok és rendek! Széchenyi valószínűleg nem sokra becsülte sem eszét, sem jellemét: „Kajdácsi küldőiről beszél. »Szolgalelkű.« [...] Kajdácsy beszél gyatrán Nagy ellen – ostobaságokat beszél.” (SZÉCHENYI, 1982. 409–410.) A másik paszkvillus neki szóló üzenete: Ne gondoldj holmi kis / Ebbel, a hamis kenyéren / Bármint veszekedik is. (VITÁLIS, 1888. 155.) – Róla önálló gúnyirat is készült: *Kajdácsi Antal baranyai követnek az alvilágból írott levele az 1830. esztendei országgyűlésre* címmel, és arról értesíti volt követtársait, hogy *Czirákty, Pálffy, Eötvöst* már várják lent a pokolban, mint „*esküdt ellenségeit a hazának*”. Az egyik Majláth nevét is készülnek, mint érkezőét, az oszlopra vésni, Kajdácsi találgatja, hogy melyikük lehet, és rájön, hogy „láték én egy *stokfist* [kiemelés tőlem, J. J.] a / Majláthok közt, ki úgy szólott, mint egy álnok sophista.” Javasolja, hogy Borsiczky István, Nagy Pál és Ragályi Tamás nevét is írják fel a pokolba szólítandók névsorába, de a pokolban lakó Lélek azt feleli neki, hogy őket „nem szabad” felvésni, mert az „ő dicsőségök fáklója” már a földön fellobbant. Mivel ez a hely „csak a bűnösöké egyedül”, ide Batthyány Fülöp herceg és Illésházy István sem kerülnek, e kettőnek az ég, vagy még „dicsőbb hely adatik”. (ILLÉSY, 1888. 156–157.) – J: A borban sem szeretik már a verest.
- ¹³⁸ Galántai Balogh János, Bars vármegye második alispánja. Valószínűleg rá vonatkozik a másik paszkvillus ezen utalása: Boldog, kinek rüt önhaszon, / S vádtól szabad lelke tisztán / Emelkedik fel. (VITÁLIS, 1888. 154.) – Bars megye volt, ahol a legtovább ellenálltak az udvar és a commissariusok követeléseinek. – J: Nem mindig áll az: mondj igazat, betörök a fejed!
- ¹³⁹ De la Motte Károly, Gömör és Kishont vármegye táblabírája. (Szentmiklósy József táblabíró helyébe került a gömöri követek közé.)

Almasy¹⁴⁰
B. Perényi Sig.¹⁴³
Ragályi Abr.¹⁴⁶
Nyéky¹⁴⁶

Vay¹⁴¹
Rohoncy¹⁴⁴

Kászonyi¹⁴²
Kolosváry¹⁴⁵
Miskoltzy¹⁴⁷

Antiquionis aevi¹⁴⁹

Emeriti iam Deficientes¹⁵⁰

**Convictionem
suam aliis
obtrudentes¹⁵¹**

Isák¹⁵²

- ¹⁴⁰ Filici Almássy Lajos, Szepes vármegye alispánja. A másik paszkvillus szerint: Nem kis dolog valakinek / Zsákban macskát árulni, / S rühesedett véreinek / Aklát el nem árulni. (VITÁLIS, 1888. 155.) – J: Az ország havaiba is terem magyar szívű ember.
- ¹⁴¹ Vay Ábrahám, Borsod vármegye követe. „Szép magyar nyelvű”-sége miatt rábízta, hogy fordítsa le a latin felirattervezet szövegét magyarra. (VASZARY, 1883. 241.) Az Akadémia egyik alapítója, később gróf, Bereg, illetve Máramaros vármegye főispánja. Széchenyi naplója idézi azt a felszólalását, amely talán egyik ihletője volt a jelen paszkvillusnak is: „Vay azt mondja, hogy a biztosok eléggé megbűnhődtek, mert honfitársaiknak egyetlen könnycseppje sem kíséri őket sírjukba, hanem: A NEMZETJEKNEK MEGVETÉSE ÉS ÁTKA.” (SZÉCHENYI, 1982. 406.) Ő is azon a véleményen van, hogy a császárt semmiképpen nem szabad megsérteni. „A rendek azonban nyíltan mondjanak el mindent, ami a szívüket nyomja. Történjék akármi, tiszteljék porainkat utódaink. Meg kell hát mondaniok – még ha tudják is, hogy aztán semmi sem történik.” (SZÉCHENYI, 1982. 405.) A róla szóló „jámborabb” paszkvillusban: Csak sást nemzenek a sasok, / Nem szül gyáva nyúlát Nubia párduca. (VITÁLIS, 1888. 153.) E két sor idézet Vörösmarty Mihály *A felkölt nemességhez* című verséből. A kép Horatiusra megy vissza: *Carmina*, IV, 4. – J: Csak a jóban lehet és kell követni eleinket.
- ¹⁴² Kászonyi Sándor, Torontál vármegye első alispánja. – J: Birtokot vagy törvényt határozni, nagy különbség.
- ¹⁴³ Báró Perényi Zsigmond, Bereg vármegye első alispánja, majd Ugocsa vármegye főispánja. Az ellenzék radikálisabb szárnyához tartozott, Vaszary 1830-as jellemzése róla: „tüzes”. (VASZARY, 1885. 17.) Az 1848/49-es forradalomban a Honvédelmi Bizottmány tagja, halálra ítélték és kivégezték. Széchenyi többször is elismerően szólt róla naplójában magyar érzelmei miatt: „Perényi most egy, A MAGYAR SZÍVET GERJESZTŐ BESZÉDET TART, hogy a nemzetiség, a nép igazi ereje, őseinkkel eltemetett – és hogy ezt fel kellene éleszteni etc. etc.” (SZÉCHENYI, 1982. 401.) A másik paszkvillus öt bíráló sorai: Ez az aranykereszt előtt / Rogyik el idétlen lélekkel. (VITÁLIS, 1888. 154.) – J: Aki előbbre néz, mint ahová lép, hamar megbotolhat.
- ¹⁴⁴ Rohoncy János, Veszprém vármegye alispánja. A commissariusok szégyenteljes, önző, túlságosan lojális tevékenységének általános tetszést elnyerő kemény bírálatát ő mondta el elsőként a diétán. (SZÉCHENYI, 1982. 406.) Ugyanakkor Széchenyi bírálja is magatartását: „Rohonczy egyre inkább jó magyarnak akar feltűnni. Butaságokat beszél.” (SZÉCHENYI, 1982. 408.) – J: Az igazat vitatni senki nem tilthatja.
- ¹⁴⁵ Kolosváry Miklós Győr vármegye táblabírája. Vaszary az 1830-as országgyűlésen már nem szereplők között mint a „magyar nyelvért buzgolkodó”-t említi. (VASZARY, 1885. 17.) – J: Nem mind, ami igaz, talál mindig elfogadást.
- ¹⁴⁶ Kis-csoltói Ragályi Ábrahám, Torna vármegye első ispánja. A másik paszkvillus jótanácsa: Vigyázz, ha a hizelkedő / Rád mosolyog, oly tükör ő, / Kit mindig készen találsz, / Színén lefestve láthatod / Saját rózsás ábrázatod, / De csak még előtte állsz. (VITÁLIS, 1888. 154.) – J: Nem mind jó magyar az, aki jól beszél magyarul.
- ¹⁴⁷ Roglaticzay Miskolczy István, kamarás, Bihar vármegye. A másik paszkvillus öt illető kritikája: Ha érdem van, német adta / Érc bélyegednek alatta. / Nem jó érdembélyeg ez, / Nem hazafit bélyegez. (VITÁLIS, 1888. 155.) – J: Ha nem lehet sokat használni, a kevés sem megvető.
- ¹⁴⁸ Nyéki Németh Imre, a Szentkorona ügyésze, a királyi ügyek igazgatója, tanácsos [Csanád vármegye?] – J: Dicséretes az igyekezet is, ha jóra céloz.
- ¹⁴⁹ antiquionis aevi (lat.) = régebbi időbeliek
- ¹⁵⁰ emeriti iam deficientes (lat.) = kiérdemesült elaggottak
- ¹⁵¹ convictionem suam aliis obtrudentes (lat.) = a saját társaságukat másra ráerőszakolók
- ¹⁵² Kisdobronyi Isák Sámuel, tanácsos, Szatmár vármegye első alispánja. Széchenyi naplójában ő is úgy viselkedik, mint aki csak nagy általánosságban kívánja a királynak jelezni, hogy a rendek foglalkoznak a királyi leirattal. (SZÉCHENYI, 1982. 408–409.) – J: Sok szóból nem válik mindig beszéd.

Antiquionis aevi	Emeriti iam Deficientes	Convictionem suam aliis obtrudentes
Gudich ¹⁵⁵	Márjássy ¹⁵³	Kudits (?) Gudits ¹⁵⁴
Ghyczy ¹⁵⁸	Vitéz ¹⁵⁶	Asztalos ¹⁵⁷
Szemere ¹⁶¹	Németszeghy ¹⁵⁹	Nedeczky ¹⁶⁰
		Horvath ¹⁶²
		Marczibanyi Joan. ¹⁶³
		Repasy ¹⁶⁴
		Skerletz ¹⁶⁵

¹⁵³ Márkusfalvai Máriássy István, tanácsos, Gömör-Kishont első alispánja. Széchenyi őt ravasz, de nem elég bátor politikusnak látja. A bűnös commissariusok ügyében az a véleménye, hogy „*Ők még ezt, meg ezt, meg ezt cselekedték, de mi arról hallgatni fogunk.*” (SZÉCHENYI, 1982. 411.) „*Úgy véli, nem baj, ha a rendek ülésén egy kissé nyersebben fejezik ki magukat, a mágnásoknál »MAJD KITSINYOSÍTJÁK«!*” (SZÉCHENYI, 1982. 409.) „*Elkezdí pro és pro és pro!!! (Vén gazember.)*” (SZÉCHENYI, 1982. 413.) Vaszary az 1830-as országgyűlésen már jelen nem levők között mint „élczes”-t említi. (VASZARY, 1885. 17.) A másik gúnyirat szerint: Midőn a sors csapkod, ijeszt, / A gyáva ész és szívet vesz. (VITALIS, 1888. 154.) – Az országgyűlésről fennmaradt anonim napló beszámol arról, hogy a magyar nyelv-vitához „Az öreg Márjási” is hozzászólt, szerinte „...*magyarul kell nevelni minden gyermekeket, és magyarul tanítani imádkozni is, azt is hozzátette, hogy az isteni tiszteletet is magyarul kellene véghez vinni a catholicusoknál is. Mert ha Horvátországban (provocált a követekre) horvát nyelven mondhatnak misét, miért nem mondhatnának a magyarok közt magyarul? – Zúgás a papság közt. – Hozzá tette azt is (minthogy ő rend nélkül szokott beszélni): hogy a magyar nyelv felemelésére egy hathatós eszköz lesz a játék színek elősegítése is. Ott ú. m. megkedveltetik a jót, megutáltatják a rosszat, és bizony sokszor egy játékból több moralitást tanul az ember, mint tíz predicatióból. Erre canonok Csauz azt felelte: hogy miért nem állított hát az Úr Jézus theatrumot?*” (RALOVICH, 1886. 4.) [Csauz István a kalocsai káptalan követe.] – J: Az elaggott oroszlánon a szűnyog is kifog már.

¹⁵⁴ Gudits János, Hont vármegye táblabírája. – J: Lassan járj, tovább érsz.

¹⁵⁵ Ld. 154. lj.

¹⁵⁶ Nagyivánkai Vitéz János, Abaúj vármegye táblabírája, másodalispánja. A másik gúnyvers jellemzése: Csak szájjal beszél, nem ésszel, / Haszontalan fecsegéssel / Elrontja az egészset. (VITALIS, 1888. 156.) – J: Sokat kotkodácsol, keveset tojik.

¹⁵⁷ Asztalos Pál, Máramaros vármegye követe.

¹⁵⁸ Assa- és ablanczkürthi Ghyczy Péter, alnádor, Komárom vármegye – J: Azért hoztak eleink törvényeket, hogy azokkal védelmezzük hazánkat.

¹⁵⁹ Almási Németszeghy István, udvari tanácsos, Moson vármegye első alispánja. Ő is azok közé tartozott, akik azt vallották, hogy követeléseikkel „ne kedvetlenítsék el” a császárt. Széchenyi naplója valószínűleg ezért is mond negatív ítéletet róla: „*Gyengén beszél. ... Nevetséges, vagy inkább meghatóan ostoba.*” (SZÉCHENYI, 1982. 408–409.) A másik gúnyvers ítélete: A Honvád / Mennydörgés poklának / Mennyköve robbanjon rád. (VITALIS, 1888. 156.) – J: A rossz muzsikus minden nap egy nótát felejt. (Ezt a közmondást olvashatta a szerző Gyöngyösi István *Palinódia* című, Esterházy Pálnak dedikált verse ajánlásában, a „vén hegedűs” tulajdonságaként.)

¹⁶⁰ Nedeczei Nedeczky Ferenc, Tolna vármegye táblabírája.

¹⁶¹ Szemerei Szemere István, tanácsos, Zemplén vármegye első alispánja. – J: A kakas is úr, a maga szemetén.

¹⁶² Palotai báró Horváth András. Békés vármegye – J: Fitogtatás kedvéért kár szólani.

¹⁶³ Puchóztói Marczibányi János, Torontál vármegye táblabírája. Széchenyi egyszer említi naplójában, amikor is a commissariusok pártjára állva „*a biztosok mellett beszél.*” (SZÉCHENYI, 1982. 411.) A másik paszkvillus rá vonatkozó sorai: Mit ér a szép gyümölcs maga, / Bár kedves a színe, szaga, / Ha jó ízzel nincs tele. (VITALIS, 1888. 154.)

¹⁶⁴ Répásy Leopold (Lipót), Baranya vármegye táblabírája. – J: Nem minden pár egyez meg egymással. (Lehet, hogy ez az utalás Baranya másik követéhez, Kajdácsi Antalhoz való viszonyára vonatkozik.)

¹⁶⁵ Kerletz: helyesen Skerletz József, Vas vármegye követe. – J: A szabadsággal könnyebb élni, mint azt előmozdítani.

Nihil faciunt¹⁶⁶

Bezeredy Ignatz¹⁶⁹
 Huszar¹⁷²
 Beniczky¹⁷⁵
 Niczky Jos.¹⁷⁸
 Baros¹⁸¹
 Gyurtsany¹⁸⁴
 Hegedüs¹⁸⁷
 Poczavet¹⁹⁰
 Makovits¹⁹¹

**Valeat tantumper
votisatione**¹⁶⁷

Vasady¹⁷⁰
 Palugyay¹⁷³
 Bornemisza¹⁷⁶
 Brogyányi¹⁷⁹
 Tököly¹⁸²
 Lippay¹⁸⁵
 Markovits¹⁸⁸

**Diurna gratis
trahunt**¹⁶⁸

Rutkay¹⁷¹
 Redey¹⁷⁴
 Torkos¹⁷⁷
 Kováts¹⁸⁰
 Bonis¹⁸³
 B. Prenyi Gábor¹⁸⁶
 Jankovits¹⁸⁹

¹⁶⁶ nihil faciunt (lat.) = semmittevők

¹⁶⁷ valeat tantum votisatione (lat.) = csupán szavazáskor jók

¹⁶⁸ diurna gratis trahunt (lat.) = munka nélkül veszik fel a napidíjat

¹⁶⁹ Bezeredy Ignác, Győr vármegye második alispánja. – J: Ha most nem is, talán majd máskor.

¹⁷⁰ Vasady Gábor, Ugocsa vármegye főadószedője.

¹⁷¹ Ruttkai Ruttkay Lőrinc, Túróc vármegye főszolgabírája. – J: A néma követ káros a hazának és teher a megyének.

¹⁷² Huszár Imre, Esztergom vármegye második alispánja. – J: Plátó tanítványai is hallgatással kezdték a tanulást.

¹⁷³ Palugyai Palugyay János, Liptó vármegye második alispánja. – J: Ki az önmaga véleményének jószágáról meg vagyon győződve, majd megszólal.

¹⁷⁴ Rhédey Lajos, kamarás, Bereg vármegye főispánhelyettese, Lipót-rendi vitéz, a bécsi katonai akadémia és a magyar színházügy támogatója. – J: Akinek nincs kedve a dologhoz, kár, hogy másnak helyét foglalja.

¹⁷⁵ Benyitzei Benyitzky Lajos, Zólyom vármegye főjegyzője. – J: Jobb nem tudni, mint nem akarni.

¹⁷⁶ Ádámföldi Bornemisza Gábor, Sáros vármegye első alispánja.

¹⁷⁷ Torkos Mihály Moson vármegye főjegyzője. – J: Jobb hallgatni, mint rosszat mondani.

¹⁷⁸ Nitzky József, Sopron vármegye első alispánja. – J: Jó a csendes ember oda, ahová kell. (E jellemzés valószínűleg azt is jelzi, hogy soproni követtársa, Felsőbüki Nagy Pál volt a megye szóvivője az országgyűlésen.)

¹⁷⁹ Brgyáni és viszocsáni Brogyányi Gábor, Trencsén vármegye követe.

¹⁸⁰ Visontai Kováts József, császári és királyi tanácsos

¹⁸¹ Baros György, tanácsos, Selmec- és Bélabánya követe.

¹⁸² Kevermesi Tököly Péter, Csanád vármegye első alispánja, majd főispánja. – J: Könnyebb ökröt hizlalni a zöld gyepen, mint törvényt javasolni a zöld asztalnál.

¹⁸³ Bonist nem tudtam azonosítani.

¹⁸⁴ Mojsfalvi Gyurtsányi Gábor, Nógrád vármegye második alispánja, majd a hétszemélyes tábla bírása. – J: Ha az órát fel nem húzzák, nem megy.

¹⁸⁵ Lippay Ferenc, Esztergom vármegye főadószedője. – J: Akárhogy mossák a hollót, mindig fekete marad.

¹⁸⁶ Báró Perényi Gábor, Ugocsa vármegye követe.

¹⁸⁷ Daruvári Jankovich Izidor, kamarás, Pozsega vármegye táblabírája. – J: Ha csak tanulni jött, úgy hallgatása nem hiba.

¹⁸⁸ Hegedüs Pál, Verőce vármegye főjegyzője. – J: Ha nincs gyantázva a vonó, nem szól a hegedű.

¹⁸⁹ Cserneki Markovich Antal, tanácsos, Pozsega vármegye táblabírája. – J: Elfogható érzések gátlása, a szólásra való bátortalanság.

¹⁹⁰ Poszavetz Zsigmond, Szerém vármegye főjegyzője. – J: Nem minden ember vág oda, ahová néz.

¹⁹¹ Makovits: esetleg: Matkovich István, a királyi tábla tagja, az országgyűlésen az egyik jegyzőkönyvvezető.

Függelék

Az 1825–1827-es országgyűlés fenti szereplői jelleméhez és működéséhez, politikai állásfoglalásához, illetve a parlamentben megszerzett súlyához és tekintélyéhez igen informatív plusz adalékokkal járul hozzá annak a fiktív tréfás temetésnek a „szereposztása”, amely az 1741. évi 8. cikkely megszüntetéséről, azaz halálának híreről és a gyászszertartás résztvevőiről tudósít:

I. Halotti híradás

Az I. rész 9. címje¹⁹² megszorodott szívvel jelenti, elfelejthetetlen unokájának, és rész szerint néhai 1723. 6-ik cikkely egyetlen egy kedves leányának az 1741. 8-ik cikkelynek¹⁹³ nyolc hetekig tartott súlyos betegeskedése, és egy időtlen moratorium, vagyis inkább moratorium nevezetű szörnyeteg szülése következtében, e folyó hónap 6-ik napján, délutáni 3 óra tájban, Majláth Györgytől az utolsó kenetnek felvétele után, e töredékvilágból az örökkévalóságba Nagy Pali dajkázkodása alatt történt általköltözését. Meghült tetemei a constitutiót körüljáró diatának düledező falai közé, b. Eötvös szertartása szerint, holnap, azaz e folyó hónap 7-én délutáni 3 órakor, a főrendek által végső tiszteletképen beszenteltetvén, fognak eltakarítani; a requiem minden jó hazafi szívében, a halotti tor pedig annak idejében Bécsben, a szokott móddal a ministerialis kar táblájánál fog tartatni. Pozsonyban, Mohács veszedelme 3-ik századját befejező hónapjának 6-ik napján.

II. Ellentmondás

Az 1741-ik 8-ik articulus, úgy is mint az 1723-ik 6-ik cikkelynek a *Hármas könyv* 1. 9. címe leányának egyenes és törvényes szülőtte, világos ellentmondás, tiltás és tilalmazás formájában felfedezi, miképpen tudtára esvén az ellentmondónak az, hogy jóllehet némely cliensei az 1723: 18. és 62. cikkelynek szolgáltatába beállottak, s ezek által mind e mai napig tápláltatnak, szolgáltatásokat mindazáltal a fentírt cikkelyektől megtagadták, s már jó ideje, hogy ismét az ellentmondó őket az 1595: 6-ik, 1715: 8. és 1723: 67. cikkelyeknek barátságos segedelmével az adózó nép tetemes kárára eddig is törvénytelenül bitangolt ezen pártfogásából már valahára még ki nem rekeszteni eltökélette volna, némely különben igaz cliensei tartván attól, hogy valaha őket is megfosztja pártfogásától, az ellentmondót ezen jussa gyakorlásában minden erővel megakadályoztatni, később vakmerően betegnek is kikiáltani, sőt folyamodván két anglus¹ felcserekhez, kik közül az egyik fenyegetődzéssel,² a másik pedig bűbajos varázslásokkal³ akartak kuruzsolásokhoz fogni, az ellentmondót e. f. h. 6-án a nagyanyja nevében holtak nyilván kijelenteni, temetését elrendelni, néki sírverseket is készíteni, s e szerint az ellentmondónak tetemes kárára, és

¹⁹² Werbőczy István *Hármaskönyv* című törvénykönyve, I. rész, 9. cikkelye.

¹⁹³ Mária Terézia 1741. évi dekrétumának 8. cikkelye: Hogy a hitlevél azon záradéka: „*a mint azok használata és értelme iránt a király és a karok közös megegyezésével országgyűlésileg megállapodtunk, az ország karainak és rendjeinek sarkalatos jogaira, szabadságaira, mentességeire, kiváltságaira, egyáltalában ne legyen kiterjeszhető. Ő királyi szent felségének jóságos kijelentése alapján szentesítetett, hogy Magyarország és a hozzá kapcsolt részek karainak és rendjeinek sarkalatos jogai, szabadságai, mentességei és kiváltságai, jelesül azok, a melyek a Hármastörvénykönyv I. R. 9. címében és az 1723: 6. cikkelyben kifejezvék, melyek őket minden adózás alól fölmentik, sőt a kiváltságaiknál fogva ősi szokás alapján abban is megerősítik, hogy a telekkel semmiképpen ne járjon együtt a közteher, (midőn az 1715: 3. cikkely által a felől, hogy más tartományok módjára nem fognak kormányoztatni, különben is megőve és biztosítva vannak), a hitlevélbe beiktatott s a törvények használatáról és értelméről szóló záradék magyarázata alá egyáltalában ne legyenek vonhatók.*” (Törvénytár, 1901. 21.)

¹ Utólagos megjegyzés a lap alján: „Az anglusok a törvényt betű szerint való értelmében veszik.”

² Utólagos megjegyzés a lap alján: „Péchy ez alkalmatossággal az Ausztriai-ház örökösödése gyengülésével fenyegetődzött.”

³ Utólagos megjegyzés a lap alján: „B. Perényi Zsigmund rosz jelnek állítván az országülést félbe szakasztó tűztámadást, varázslóképen igyekezett abból jövőndőre nézve következéseket húzni.”

jussainak nyilvánvaló elenyésztetésére törekedni semminek állítottak. – Minthogy azonban az ellentmondó még csak nem is emlékezhetik arról, hogy valaha csak legkisebb baja is lett volna, s most jelenvalóképpen is él, s a legjobb egészségben vagyon; ennél fogva valamint soha esze ágában sem volt az, hogy igaz clienseitől megvonja pártfogását, úgy viszont kinyilatkoztatja azt is, hogy ezután senkit, aki cliensei közül a 723-ik 18. és 62-ik cikkelyeknél szolgálatot vállal, többé soha, semmiféle szín és ok alatt pártfogásába be nem veszen, s nehogy költött betegségében és temetésében megnyugodván, ezáltal jussairól lemondani látszasson, azon híreket ezennel megsemmisíti s azoknak ismét és ismét ellene mond.

Pozsonyban, 1826-ik esztendő Liberatus napján.

III. Az 1741. 8-ik cikkelynek temetése

Keresztvivő *Parcsetics József*. – A keresztre I. N. R. I. helyébe „Salus Reipublicae Suprema lex esto”¹⁹⁴ vagyon írva.¹⁹⁵

Páncélos *Nagy Pál*.

Kardvivő *Niczky János*.

Koszorúvivő *Bartal György*.

Citromvivő *Végh Náci*.

Rozmaringvivő *Császár Sándor*.

Egy kitanult kapellmeister¹⁹⁶ *Balogh János*.

Egy vén kótahordozó *Máriássy István*.

Egy oskolamester *Pázmándy Dénes*.

Egy petelans oskolásgyermek *Majthényi Antal*.

Kántorok *Platthy és Róth*.¹⁹⁷

Bassista *Brogányi*.

Fagotista *B. Wenkheim József*.

Contránsok *Orczy Lőrinc és Gudits János*.

Pontificans¹⁹⁸ *Nagyváradai püspök*.

Assistensek¹⁹⁹ *Csausz és Frim*.²⁰⁰

Ceremoniarius²⁰¹ *Miskolczy kanonok*.

Vox clamantis in deserto, a quidem gratis cum magno murmure²⁰² *Jordánszky*.²⁰³

Dolorosum cantus²⁰⁴ *Kolosváry canonicus*.

Gloriosum cantus²⁰⁵ *Zólyomi püspök*.

Benedicens²⁰⁶ *Váczai püspök*.

Facigeri *Absentes et Civitatis*.²⁰⁷

Fiaker qui vehunt cadaver²⁰⁸ *Bezerédy György s Marczibányi Antal*.

Einspanniger²⁰⁹ *Lippay Ferenc és Marczibányi János*.

¹⁹⁴ Salus Reipublicae Suprema lex esto. (lat.) = Az állam üdve legyen a legfőbb törvény.

¹⁹⁵ Rákóczi Partsetits József, királyi tanácsos, Szerém vármegye első alispánja

¹⁹⁶ Kapellmeister (ném.) = karmester

¹⁹⁷ Platthy Mihály és Róth József

¹⁹⁸ pontificans (lat.) = főpapi misét mondó

¹⁹⁹ assistensek (lat.) = ministránsok

²⁰⁰ Csausz István, a kalocsai főegyház kanonokja, a főkáptalan követe; Frim János az egri érseki egyház kanonokja, a főkáptalan követe volt.

²⁰¹ ceremoniarius (lat.) = szertartásmester

²⁰² Vox clamantis in deserto, a quidem gratis cum magno murmure. (lat.) = A pusztában kiáltónak szava, ugyanis ingyen nagy mormogással.

²⁰³ Jordánszky Elek, szászvári apát, az esztergomi főegyház kanonokja, főkáptalani követ volt.

²⁰⁴ dolorosum cantus (lat.) = fájdalmas ének

²⁰⁵ gloriosum cantus (lat.) = dicsőséges ének

²⁰⁶ benedicens (lat.) = áldást osztó

²⁰⁷ Facigeri (lat.) = fáklyavivők; Absentes et Civitatis (lat.) = távollévők és városlakók

²⁰⁸ Fiaker qui vehunt cadaver. (lat.) = halottaskocsi

²⁰⁹ einspanniger (ném.) = egyfogatú

Krankenwärterek²¹⁰ *Nyéki Mihály* és *Nedeczky Ferenc*.
 Vespillo²¹¹ *Somsich*.
 Charon *Németszeghy*.
 Salto mortale²¹² *Vasady*.
 Az örökkévaló semmiség *Radvánszky Antal*.²¹³
 Ennek kamarása *Marits István Dávid*.
 A megholtak árnyéka *Izsák Sámuel*.
 Halálmadár *Almásy Lajos*.
 Siránkozó politikusok *Rohonczy, Földváry, Prónay, Szemere*.²¹⁴
 Protomedicus, qui confundendo 8-vae 741.6: 723. 1-a 9-um et Leopoldi I.
 Decreto cum successione Austriae in mixtarum, morbi mortis causa fuit.²¹⁵ *Péchy Emericus*.²¹⁶
 Prosector²¹⁷ *Ragályi Tamás*.
 Inbalsamisator²¹⁸ *C. Antonius Cziráky*.
 Pharmacopola²¹⁹ *Szegedy Ferenc*.
 Praefatus Nosocomii²²⁰ *Skerlecz József*.
 Parentator²²¹ *B. Perényi Zsigmond*.
 Harangozók *Szinyei és Bittó*.²²²
 Egy elaggott bakter *Vitéz*.
 Halotti tor *Komáromy Stephan*.
 Cerberus *Németh*²²³ Causarum Direktor.
 Szakácsok *Steinbach* és *Gosztonyi*.²²⁴
 Éhes hollók *Luby, Kováts, Laszlovszky*.²²⁵
 Einsagerek²²⁶ *Beöthy, Stoffer*.²²⁷
 A constitutionak geniusa²²⁸ *Gr. Andrássy György*.
 Cacodaema²²⁹ *ifj. b. Eötvös Ignác*.

²¹⁰ Krankenwärter (ném.) = betegfelügyelők (A Krankenwärterek alak helytelen, mivel eleve többes számban állt a szó.)

²¹¹ vespillo (lat.) = hullafosztogató

²¹² salto mortale (lat.) = halálugrás

²¹³ Radvánszky Antal Zólyom vármegye helyettes alispánja volt.

²¹⁴ Rohonczy János, királyi tanácsos, Veszprém vármegye követe; Bernátfalvy Földváry Ferenc, Heves vármegye helyettes alispánja; Tótrónai báró Prónay Sándor, királyi kamarás; míg Szemere István császári–királyi tanácsos, Zemplén vármegye alispánja, és egyben követ is volt.

²¹⁵ Protomedicus, qui confundendo 8-vae 741.6: 723. 1-a 9-um et Leopoldi I. Decreto cum successione Austriae in mixturam, morbi mortis causa fuit. (lat.) = A főorvos, aki összekeveri a 741-es országgyűlés oktavájának 6. cikkelyét és a 723-as országgyűlés 1. törvénycikkelyének 9. paragrafusát I. Lipót dekrétumával az ausztriai ház örökösödéséről, a halálos betegség oka volt.

²¹⁶ Péchy Imre, a hétszemélyes tábla ülnöke, Pest–Pilis–Solt vármegye követe volt.

²¹⁷ prosector (lat.) = boncoló

²¹⁸ inbalsamisator (lat.) = balzsamozó

²¹⁹ pharmacopola (lat.) = patikus

²²⁰ praefectus nosocomii (lat.) = kórházigazgató

²²¹ parentator (lat.) = gyászbeszédet tartó

²²² Szinyei Merse László és Bittó Adalbert

²²³ Nyéki Németh Imre, kamarai tanácsos, királyi ügyigazgató, a Szentkorona ügyésze.

²²⁴ Steinbach Ferenc, a királyi jogügyi igazgatóság ügyvédje volt; míg Gosztonyi Miklós (?), a királyi tábla bírása, majd pesti váltótörvényszéki elnöke.

²²⁵ Benedekfalvi Luby Imre, a királyi tábla ülnöke; Visontai Kováts József, császári–királyi tanácsos, ítélőtáblai ülnök, Laszlovszky József, a királyi tábla érseki ref. ülnöke.

²²⁶ Einsagerek (ném.) = sűgők

²²⁷ Beöthy(?), Stoffer József, nádori irodaigazgató

²²⁸ a constitutionak geniusa (lat.) = az alkotmány védszelleme

²²⁹ cacodaema (lat.) = az ördög

Rövidítések és irodalomjegyzék

- ABAFI
1883
ABAFI Lajos: *Magyar pasquillok, III. Az 1825-ik évi diaetalis pasquillus*. In: *Hazánk*, V. (1883) 145–158.
- GRÜNWARD
1888
GRÜNWARD Béla: *Hangulatok és áramlatok*. In: *Hazánk*, IX. (1888) 210–236.
- ILLÉSY
1888
ILLÉSY János: *Országgyűlési gúnyvers. Kajdácsi Antal baranyai követnek az alvilágból írott levele az 1830. esztendei országgyűlésre*. In: *Hazánk*, IX. (1888) 155–157.
- J:
IVÁNYI István: *Az 1825-ik évi országgyűlési követek rövid jellemzése*. In: *Hazánk*, III. (1885) 76–79.
- MARGALITS
1897
MARGALITS, Ede: *Magyar közmondások és közmondás-szerű szólások*. Budapest, 1896. Reprint: Budapest, Akadémiai, 1990.
- PASZLAUSZKY
1888
PASZLAUSZKY Sándor: *Gúnyiratok az 1833-iki országgyűlésről*. In: *Hazánk*, IX. (1888) 237–239.
- RALOVICH
1886
RALOVICH Lajos: *Az 1825-ki országgyűlésről. (Eredeti napló)*. In: *Hazánk*, VII. (1886) 3–12.
- 1888
RALOVICH Lajos: *Az 1825–27-ki országgyűlésről. IV–V*. In: *Hazánk*, IX. 1888. 200.
- RÓBERT
1974
RÓBERT Zsófia: *Az 1790–91-i országgyűlés pasquillus irodalmához*. In: *Irodalom és felvilágosodás*. Szerk. SZAUDER József és TARNAI Andor. Budapest, Akadémiai, 1974.
- SZÉCHENYI
1982
SZÉCHENYI István: *Napló*. Második kiadás. Válogatta, szerkesztette, a fordítást ellenőrizte OLTVÁNYI Ambrus. 1982.
- TÉGLÁS J.
1928
TÉGLÁS J. Béla: *A történeti pasquillus a magyar irodalomban*. Szeged, MAGYAR Irodalomtörténeti Intézet, 1928.
- Törvénytár*
Magyar Törvénytár. 1740–1835. évi törvénycikkek. Fordította Dr. CSIKY Kálmán, magyarázatokkal és utalásokkal kíséri Dr. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1901.
- VASZARY
1883
VASZARY Kolos: *Adatok az 1825-iki országgyűlés történetéhez*. Győr, 1883. (Benne a *Guzmics Izidor-napló*.)
- 1885
VASZARY Kolos: *Adatok az 1830-as országgyűlés történetéhez*. Győr, 1885.
- VITÁLIS
1888
VITÁLIS Mór: *Magyar közmondások az 1825. esztendei országgyűlésen lévő urakra*. In: *Hazánk*, IX. 1888. 151–158.

Farkas Gábor Farkas

Kossuth-ellenes röpirat 1848-ból

Az ELTE Egyetemi Könyvtára Kézirat- és Ritkaságtára értékes aprónyomtatványokat őriz Szilasy János (1795–1859)¹ nagyváradi kanonok hagyatékából. A többségükben tematikus kolligátum-kötetekben (Napóleonnal, Mária Teréziával és a reformkorral kapcsolatosak is) latin, német és magyar nyelvű (akad persze angol, francia, olasz és szlovák is) nyomtatványok bújnak meg a XVIII. század végétől a XIX. század első feléig. Néha felbukkan egy-egy kézirat is, mint például az alább közölt Kossuth-ellenes röpirat.² A kolligátum összeállítója a kötet elejére tartalomjegyzéket készített,³ amelyből kitűnik, hogy a névtelen kézirat szerzője Koppi Sándor (1784–1868) bölcsész- és orvosdoktor lenne.⁴ A humoros és gúnyos pamflet Kossuth július 11-én elmondott képviselőházi beszéde után íródhatott.⁵

Egy kis tanácsadás a contributió végett

Noha szerencsétlenek vagyunk, mert nem a pecsovicso,⁶ hanem a szamárcsovicso, valóban a szamárcsovicso! nyertek, (és pedig szép sőt nagy virtus *erőszakkal* nyerni, de meddig tartand?), még-is a sárból, a melybe az üres fejüek betaszítottak, iparkodnunk kell ki-mászni. Egy a tudatlansággal igen küszködő, de sok kofa beszédjeivel lázító (Kossuth) el-csábitotta a tudatlan és tapasztalatlan ifiúságot, innét sok kár kerekedett, nemzetek lázítottak-fel a magyarok ellen. Bezeg most mi tévő legyen ennek auctora? hát contributiót vetet olly artikulusokra is a mellyekre nem competál! sokkal okosabb lenne contributiót vetni azon receptekre, mellyeket a doctor ingyen ír így alkalma lesz ingyen gyógyítani, és ezért, mivel szabad neki ingyen gyógyítani, fizessen-is, a contributió-is sok pénzt nyerend, mert sokkal több az ingyen recept, mint a miért fizetnek. Jó tanács volna ez azon okos uraknak, a kik a contributiónál fáradoznak az emberek zsebeit meg-laposítani, a bölcsességük úgy-is irtoztató nagy, hogy felül haladja a nádi veréb esszét-is. Az ilyen tökfilkó főkből sütt-ki minden tökéletességünk veszedelme is a sajtószabadság, vagy-is inkább sajtómerészség, sajtógorombaság, mert ezt csak szemét eszű, rágalmazó, ostoba, goromba, istentelen emberek használják, de van ám Miniszteriumunk ezt pártolandó!!!! Oh drágalátossak.
Pesten. 1848.

¹ PÉTER, III. 1997. – Nyomtatott ex libris „Szilasy János nagyváradi kanonok, egykori egyetemi tanár hagyományából 1860.”

² ELTE Egyetemi Könyvtár, Kézirattár I. 41. (octavo) coll. 32.

³ „Koppi Sándor A’ contrib. iránt MSS. Pest 1848. 32.”

⁴ SZINNYEI, VI. col. 975–977.

⁵ KOSSUTH, 1987. 88–112.; KOVÁCS, 1987. 224.

⁶ A Pecsovicso politikai gúnynev, az udvarhű kormánypárt híve, Kossuth is használta a Pesti Hírlapban. Eredetileg Festetics Rudolf Tolna megyei földbirtokos tisztartójának a neve. Ld. erre BENKŐ III. 142.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- BENKŐ I–III. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I–III. Főszerkesztő BENKŐ Loránd. Budapest, Akadémiai, 1970–1984.
- KOSSUTH
1987 KOSSUTH Lajos: *Írások és beszédek 1848–1849-ből*. Sajtó alá rendezte KATONA Tamás. Budapest, Európa, 1987.
- KOVÁCS
1987 *Magyarország története 1848–1890*. Főszerkesztő KOVÁCS Endre. Budapest, Akadémiai, 1987.
- PÉTER I–III. *Új magyar irodalmi lexikon*. I–III. Főszerkesztő PÉTER László. Budapest, Akadémiai, 1994.
- SZINNYEI I–XIV. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. Budapest, Hornyászky, 1891–1914.

Sas Péter

Tusnádi Éltes Károly
kolozsvári apát-plébános hagyatékának
árverési jegyzőkönyve (Kolozsvár, 1890. január 21.)
és a hagyatékáról való számadás (1892–1893)

Tusnádi Éltes Károly kolozsvári apát-plébános 1837. november 19-én Csíktusnádon¹ született. Ő is abból az alsó csíkszéki községből származott, ahol születése előtt 68 esztendővel Tusnádi Kovács Miklós, későbbi erdélyi megyéspüspök meglátta a napvilágot. A csíksomlyói tanulmányait elkezdő ifjú Éltes Károly középiskolai éveit Kolozsvárott,² a római katolikus főgimnáziumban töltötte. A líceumi tanfolyamot papnövendékként Gyulafehérvárt³ kezdte el, a teológiát a Bécsi Egyetemen fejezte be, ahol a teológia doktoraként tudományos fokozatot szerzett. 1860-ban szentelték misés pappá, akkori kifejezéssel „áldozárrá”. Papi szolgálatát 1862-ben kezdte meg az erdélyi százszok kulturális és kereskedelmi központjában, Nagyszebenben.⁴ Ottani működése alatt írta meg a *Nagybőjti emlék a nagy-szebeni magy. ajku r. kath. híveknek* (Szeben, 1864) című prédikációját. 1865-ben egykori iskolája, a gyulafehérvári líceum tanára lett. Tanítói-nevelői korszakának emlékei ott született írásai, amelyek nyomtatásban is rendre megjelentek: *Csalhatatlanság* (Károly-Fehérvár, 1870), *Ó- és új szövetségi szent történetek* (Fehérvár, 1872) és *A kereszt. kath. vallás alaptana. A középtanodai fels. oszt. ifjuság használatára* (Gy.-Fehérvár, 1873).

1870 és 1876 között – már kanonokként – az elaggott gyergyószentmiklósi Fogarasy Mihály erdélyi püspök⁵ jobbkeze az egyházmegyei ügyek intézésében. Abban az időszakban jelent meg egy olyan könyve, amely az ellentmondásos, számtalan polémiát kiváltó, 1869. december 8-án megnyílt I. Vatikáni zsinattal⁶ volt kapcsolatban: *Római út a zsinat alkalmából* (Gy.-Fehérvár, 1871).

Az Erdélyi Római Katolikus Státus Gyulafehérvárt megrendezett 1863., 1873. és 1874. évi gyűléseiről beszámolókat készített. A Státussal kapcsolatos meglátásait és tudományos jellegű kutatásainak eredményét két kiadványban foglalta össze: *Az erdélyi r. kath. státus sérelmes ügyei tört. s jogi szempontból* (Gyulafehérvár, 1874) és *A volt erdélyi királyi főkormányzók kebelében fennállott katolikus bizottság*

¹ Csíktusnád (ma: Tuşnad Sat, RO)

² Kolozsvár (ma: Cluj-Napoca, RO)

³ Gyulafehérvár (ma: Alba Iulia, RO)

⁴ Nagyszeben (ma: Sibiu, RO)

⁵ Fogarasy Mihály (1800–1882) erdélyi megyéspüspök. 1833-ban gyulafehérvári, 1838-ban nagyváradi kanonok. 1842-ben készítette el a Szent István Társulat tervezetét, 1853-ig ő volt az igazgatója. 1864-ben erdélyi püspök. Az elhunyt főpap ravatalánál, 1882. március 28-án Éltes Károly mondott gyászbeszédet. (Gyászbeszéd *Fogarasy Mihály erdélyi püspök ravatalánál*. Gyulafehérvárott, 1882.)

⁶ IX. Pius pápa 1867. június 26-án, Péter és Pál apostol-fejedelmek 800 éves ünnepén hirdette meg a zsinatot. A pápai tévedhetetlenség tana megosztotta a püspököket, az ellenzékiek, az „internacionális comité” vezetési központba tartozott Haynald Lajos erdélyi püspök is. Az 1870. október 20-án *sine die* elnapolt zsinat berekesztésére csak 1963-ban, a II. Vatikáni zsinattal kapcsolatban került sor. GERGELY, 1999. 236–238.

hatásköréről és az erdélyi kath. status-gyűlés és igazgató-tanács által követendő eljárási módozatról. Eredeti okmányok alapján (Gyula-Fehérvár, 1876). Két, az erdélyi püspöki székhelyen kiadott sajtóterméket is szerkesztett, 1867. június 5-től 1872. szeptember 25-ig az egyházi, iskolai, társadalmi és szépirodalmi *Egyházi és Iskolai Hetilapot*, majd 1876. január 15-től 1877. december 31-ig az egyházmegye két évfolyamot megélt hivatalos közlönyét, a havonta kétszer megjelenő *Erdélyegyházmegyei Értesítőt* (utóbbit Biró Bélával⁷). Hozzáértése elismeréséül 1876-ban megválasztották a Státus igazgatótanácsa előadójának, ezt a tisztséget hat éven keresztül töltötte be.

A jegenyei fürdő vegyalkatrészeinek és gyógyhatásának, fekvésének és jelen be rendezésének, az építési viszonyoknak rövid és alapos ismertetése (Kolozsvár, 1881) című munkája kicsit elúthet az egyházi-vallási jellegű, tőle megszokott írásoktól. Vélhetően azért foglalkozott a témával mivel Jegenye⁸ az egyetlen katolikus település a református Kalotaszegen, ráadásul a helybeli fürdő tulajdonosa akkor az erdélyi római katolikus tanulmányalap volt. A fürdőre nagy gondot fordítottak a korábbi erdélyi püspökök, így csíkmindszenti Mártonfi József, a kolozsmonostori uradalom akkori kezelője és Tusnádi Kovács Miklós is.⁹

1882-ben a kolozsvári Szent Mihály-templom plébánosává választották. Ferenc József császár és király 1886-ban a modacsai címzetes apáti címmel tüntette ki. Nemcsak a helyi társadalomban betöltött szerepe miatt, a humaniorák iránti érdeklődése révén is bekapcsolódott a helyi művészetkedvelő közösség tevékenységébe. Így 1883-ban is, amikor nagy izgalommal várta a Debrecenből Kolozsvárra érkező képkiallítást. A Minorich Károly polgármester¹⁰ által január 12-re összehívott tanácskozáson – többek között – Ferencz József unitárius püspök,¹¹ Vajda Gyula piarista egyetemi tanár,¹² Veress Ferenc fotóművész,¹³ Melka Vince festőművész,¹⁴

⁷ Biró Béla (1839–1905) apát-plébános. 1863-ban a gyulafehérvári püspöki papnevelde lelki igazgatója, gyóntatója és az irgalmas rendi tanítónők leánynevelő intézetének hitelemzője. 1867-ben a püspöki líceum bölcsélet tanára. 1870-ben a gyulafehérvári római katolikus gimnázium igazgatója, 1874-ben a finevelő intézet igazgatója és szentszéki ülnök. 1882-ben az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatótanácsai előadója és tiszteletbeli kanonok. 1890 áprilisától a kolozsvári Szent Mihály-templom apát-plébánosa. Az *Erdélyegyházmegyei Értesítő* mellett a *Közművelődés* című hetilap szerkesztője. Az Erdélyi Múzeum-Egylet orvos–természettudományi szakosztályának tagja, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet igazgatósági tagja.

⁸ Jegenye (ma: Leghia, RO)

⁹ Ld. HIDROGRAPHUS: *A jegenyei Hidegkút nevű gyógyfürdőnek népszerű ismertetése*. Kolozsvár, 1875. 12. A fürdő szabályait az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatótanácsa adta közre. Ld. *Jegenye éghajlati s ásványos gyógyhely és vízgyógyintézet fürdő szabályzata*. Kolozsvárt, 1884.

¹⁰ Minorich Károly 1880. szeptember 1-jén váltotta Simon Eleket Kolozsvár polgármesteri székében. Utóda 1884. augusztus 1-jétől Haller Károly lett.

¹¹ Ferencz József (1835–1928) unitárius püspök, egyházi író. 1876-ban püspökké választották. 1884-ben a torockói kerület országgyűlési képviselője, 1905-ben a főrendiház tagja. 1861-ben több társával megalapította a *Keresztény Magvető* folyóiratot.

¹² Vajda Gyula (1843–1909) piarista történész, egyetemi tanár. 1883-tól a budapesti egyetemen magántanár, 1896-ban a művelődéstörténeti tanszék vezetője. A kolozsvári Kalazantinum hittudományi és tanárképző intézet főfelügyelője.

¹³ Veress Ferenc (1832–1916) fényképész, feltaláló. 1852-ben Kolozsvárott nyitott műtermet. 1881-ben a kolozsvári egyetemen a fényképezészet előadója lett. Szerkesztette és kiadta a *Fényképészeti Lapok* című folyóiratot, amely 1882-től 1888-ig jelent meg Kolozsvárott.

¹⁴ Melka Vince (1834–1911) festőművész. A kolozsvári Felső Leányiskola és a Ferenc József Tudományegyetem rajz- és festőművészet magántanára.

Pákey Lajos építész¹⁵ és a helyi lapok szerkesztőivel együtt vett részt.¹⁶ 1889-ben ő maga kezdeményezte, hogy képzőművészeti kiállítást tartsanak Kolozsvárt. A plébánia nagytermében általa összehívott értekezlet úgy döntött, hogy felkéri a Magyar Képzőművészeti Társaságot az áprilisban megrendezendő kiállításra. Örömmel üdvözölték a művészeti jellegű kezdeményezést, amely „Kolozsvár valóban nagy kulturális deficitjét képezi már régóta”.¹⁷ Miután az ötletadó apát-plébános rövidesen ágnak esett és a következő esztendő januárjában meghalt, az Országos Képzőművészeti Társulat 192 képet bemutató, április 1-jén, a Tornavívoda nagytermében megnyílt kiállításán már nem vehetett részt.¹⁸

Tusnádi Éltes Károly számára fontos volt a művelődés, a kultúra, tudatában volt az oktató-nevelői munka jelentőségének. Ilyen megfontolásból támogatta a Torda város külterületén felépített kolozsalagúti¹⁹ iskolát, amely a kolozskarai és virágosvölgyi vasúti alkalmazottak gyermekeinek iskoláztatási lehetőségét akarta elősegíteni. Az ügy lelkes támogatói között – Széki Miklós gyógyszerész²⁰ egymaga 200 forintos alapítványt tett ösztöndíjakra és taneszközökre – Éltes Károly nevét is olvashatjuk, két arany adományával.²¹

A tudományos élet iránt is érdeklődött, ezt jelzi, hogy 1877-től az Orvos-Természettudományi Társulat,²² utóbbi nevén az Erdélyi Múzeum-Egylet Orvos-Természettudományi Szakosztályának tagja volt.²³ Mint a kolozsvári Szent Mihály-templom plébánosa birtokolhatta a kolozsmonostori konvent levéltárának őre címet. Ezért személyesen érintette az 1882. június 15-én megjelent XXIII. törvénycikk, amely kimondta a gyulafehérvári káptalani, a kolozsmonostori konventi, valamint az erdélyi országos levéltárnak a Magyar Országos Levéltárral való egyesítését. A törvény csupán az országos vonatkozású iratok Budapestre szállítását írta elő, az egyházmegyével kapcsolatos iratanyag Gyulafehérváron maradt. Az országos és az egyházi vonatkozású iratok szétválogatását és jegyzékbe foglalását a gyulafehérvári káptalannál Beke Antal örkanonokra,²⁴ a kolozsmonostori konvent levéltárában Éltes Károly kolozsvári plébánosra, kolozsmonostori levéltárörre bízta.

¹⁵ Pákey Lajos (1853–1921) Kolozsvár arculatának meghatározó építésze, a helyi iparrajziskola igazgatója.

¹⁶ Nn: *Képkiallítás Kolozsváron*. Kolozsvári Közlöny, 1883. január 12. 5.

¹⁷ *Ellenzék*, 1889. április 2. (79. sz.) 5.

¹⁸ *Erdélyi Híradó*, 1890. március 31. (76. sz.) 691.

¹⁹ Kolozsalagút (ma: Bósi alagút, Boj-Cătun) közigazgatásilag Kolozshoz tartozik (ma: Cojocna, RO).

²⁰ Széki Miklós (*1842) gyógyszerész a „Mátyás királyhoz” címzett patikában, a magyarországi gyógyszerész egyesület alelnöke, Széchenyi tér (ma: Piața Mihai Viteazul) 2.

²¹ ORBÁN, 1899. 260.

²² *A kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulat tagjainak névsora 1880-ban*. Högyes Endre elnök és Koch Antal titkár után a „helybeliek” között olvashatjuk Éltes Károly kanonok nevét. Orvos-Természettudományi Értesítő. A kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulat és az Erdélyi Múzeum-Egylet Természettudományi Szakosztályának az 1880-ik évben tartott szaküléseiről és népszerű természettudományi estélyeiről. Kolozsvár, 1880. 157.

²³ *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Orvos-Természettudományi Szakosztálya tagjainak névsora 1886-ban*. Orvos-Természettudományi Értesítő 1887. 1. füzet. 96.

²⁴ Baróthy Beke Antal (1830–1913) kanonok, levéltáros. A gyulafehérvári papnevelő kormányzója, a Batthyány-könyvtár őre. 1872-től kanonok, majd szentszéki jegyző és ülnök. Fontos levéltári munkái: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt* (Bp., 1896); *A kolozsmonostori konvent levéltára* (Bp., 1897).

(Beke Antal javaslatára a kolozsmonostori levéltárat később egyesítették a káptalanival.)²⁵

Természetesen elsősorban az egyházi teendők kötötték le figyelmét és energiáját. Az erdélyi egyházi önkormányzatot hátrányosan érintette az erdélyi főkormány-széknél működő *Catholica Commissio*²⁶. Ferenc József császár és király 1867-ben hozzájárult a sérelmezett testület megszüntetéséhez.²⁷ A Gyulafehérváron – akkori nevén Károlyfehérváron – 1873. május 12-én összeült státusgyűlésen végre dönthettek az igazgatótanács hatásköréről, feladatairól és tagjairól. Gyergyószentmiklósi Fogarasy Mihály püspök a tanács egyházi elnöke, branyicskai báró Jósika Lajos²⁸ a világi elnöke lett. Az egyházi tanácsosok közé három kolozsvári – Lönhart Ferenc plébános, Várady Móricz főgimnáziumi igazgató²⁹ és Pakó János monostori plébános³⁰ – mellett Éltes Károly gyulafehérvári hittantanár is bejutott. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter tudomásul vette az igazgatótanács megalakulását, és a korábban a *Catholica Commissio* ügyeit hatáskörébe átengedte.³¹

Tusnádi Éltes Károly 1890. január 12-én hunyt el Kolozsvárt. A *Magyar Sion*-ban³² és a másnapi *Kolozsvár* című lapban jelent meg a nekrológja. Szinnyei József könyvészetében olvasható, hogy kéziratban maradt egy imádságos- és szertartásos könyve, „mely a mise és zsolozsmák alapján van összeállítva”.³³

Tusnádi Éltes Károly kolozsvári apát-plébános halála után Lönhart Ferenc erdélyi megyéspüspök³⁴ az elhunyt főpap kolozsvári utódát, Biró Béla kanonokot,

²⁵ BEKE Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt I–III.* Bp., 1890–1896. nyomán BERNÁD, 2006. 6.

²⁶ A *Catholica Commissio*t (Katolikus Bizottság) 1767. március 4-én kelt leiratával Mária Terézia léptette érvénybe. Kizárólag katolikus férfiakból állt, a testületet pedig a Gubernátor vezette. Az erdélyi főkormány-szék kebelében szervezett bizottság hatásköre az erdélyi katolikus egyházi és tanulmányi ügyek intézésére és a főkegyúri joggal kapcsolatos feladatok elvégzésére terjedt ki. Ez a bizottság kezelte 1767-től a luzitán, illetve az erdélyi katolikus vallásalapot, 1768-tól kezdődően a katolikus árvaházalapot, 1773-tól a katolikus tanulmányi és ösztöndíjalapot, majd 1775 után az elemi iskolai tanítók nyugdíjalapját, a vegyes egyházi ügyeket és a katolikus alapból fenntartott iskolákat és egyéb nevelőintézeteket. A bizottság 1775-ben a „Commissio in publico-ecclesiasticis” jelzõt kapta. A Mária Teréziát követõ II. József a bizottságot egyházira és tanulmányira osztotta, három év múlva ehhez még külön alapítványi bizottságot is szervezett. A katolikus bizottság végül 1873-ban jogilag is megszűnt, helyébe az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatótanácsa lépett. Sas, 2002. 69.

²⁷ Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter 1867. szeptember 12-én kelt leirata. Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltára, Kolozsvár. IV/4h, 4. doboz. 896–1867. sz.

²⁸ Branyicskai báró Jósika Lajos (1807–1891) politikus, a főrendiház tagja. 1836-ban Torda, majd Doboka vármegye főispánja, 1858-ban az erdélyi úrbéri főtörvényszék elnöke. 1864-ben Kolozs vármegye főispánja.

²⁹ Várady Móric, a „kegyes tanítórendiek” (piaristák) vezetése alatt álló kolozsvári róm. kath. főgimnázium igazgatója.

³⁰ Hatolykai Pakó János (1814–1887) tb. fősperes, szentszéki ülnök, erdélyi püspöki dísznök, kolozsmonostori plébános.

³¹ Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1873. június 16-án kelt leirata. Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltára, Kolozsvár. IV/4h, 4. doboz. 1008–1873 sz.

³² *Magyar Sion* 1890. 469.

³³ SZINNYEI, 1893. 1274.

³⁴ Lönhart Ferenc (1819–1897) erdélyi megyéspüspök. 1848-ban a püspök által egybehívott katolikus státusgyűlés egyházi képviselője, a lelkipásztorság és erkölcsstan tanára és tanulmányi felügyelő. 1852-ben püspöki titkár és szentszéki ülnök. 1854-ben Haynald Lajos gyulafehérvári megyéspüspök irodaigazgatója. 1858-ban kanonok, 1862-ben pápai prelátus. 1864-ben kolozsvári plébános, fős-

majd – az egyházi ranglétrán való emelkedése után – apát-plébánost, a helyi Szent Mihály-plébánia újabb vezetőjét bízta meg – hagyatéki gondnoki, majd püspöki biztosként – az elhunyt ingóságainak kezelésével és az árverés megszervezésével.

Tusnádi Éltes Károly kolozsvári apát-plébános hagyatékának árverési jegyzőkönyve és a hagyatékáról való számadás³⁵ nagyon sok érdekességgel szolgál. Olvasása közben közelebb kerülhetünk az egykori kolozsvári mindennapokhoz, a korabeli társadalom tagjaihoz. Amilyen a még életében szobrot kapott Purjesz Zsigmond és Mály István főorvosok, a főtéri Hincz György gyógyszerész, a nagy adakozó, Benigni Sámuel hentesmester, Deák Pál városi főkapitány, a Szent Mihály-templom kertjének kerítését elkészítő Simonffy István gépgyáros, a megújult kötetek vignettáin megörökített Incze Elek könyvkötő, a bibliotékákat kiadványával megtöltő Stein János könyvárus és nyomdatulajdonos, a sokat foglalkoztatott fényképészek, a Dunky fivérek (Ferenc és Kálmán) voltak. Szinte megelevenedik a régmúlt, a már eddig is családnevük alapján ismert korabeli személyek mellé felzárkózhatnak a korábban anonimitásba burkolózott, egyszerűbb, hétköznapi emberek. Többek között azok, akik mindennapi munkájukkal járultak hozzá Tusnádi Éltes Károly kolozsvári apát-plébános egyházi tevékenysége kiteljesedésének zavartalanságához: Vincze János udvarbíró, Ferencz István majoros, Kis István darabont, Elekes Lukács kocsis, Osztermán Vilmosné szakácsnő és a három szolgáló Nagy leány: Eszter, Róza és Póli.

A közreadott jegyzőkönyv tudományos értékét emeli, hogy az árverésre bocsátott tárgyak becsült ára mellett az eladási összeg is szerepel benne, ami igen hasznos és összehasonlításokra, viszonyításokra lehetőséget adó adalék a korrall foglalkozó gazdaságtörténetesek számára is. Fontos kiegészítés, hogy az akkori törvények szerint az ingóságokat az elhunyt rokonai – Éltes Ignác, Elek tanfelügyelő és Zsigmond törvényszéki bíró – sem örökölhették, birtoklási vágyuk esetén arra nekik is licitálniuk kellett.

Tusnádi Éltes Károly kolozsvári apát-plébánosra eddig jobbára csak a házsongárdi temetőben álló fekete márványoszlop emlékeztetett.³⁶ Tárgyi öröksége árverési jegyzőkönyvének és a hagyatékáról való számadásnak a közreadása remélhetőleg ember-közelebbivé hozza a márványba dermedt főpap személyiségét.

peres és egyházi tanfelügyelő. 1874-ben gyulafehérvári káptalan nagyprépostja, 1878-ban címzetes püspök, 1882. március 30-tól erdélyi megyéspüspök. Sokat tett Erdély közművelődési és közoktatási állapotainak javításáért. Támogatásával kezdték el a püspöki székesegyház restaurálását. Jótékony célú adományozásai meghaladták a kétszázezer forintot.

³⁵ Lelőhely: Szent Mihály-plébánia irattára, Kolozsvár. Itt köszönöm meg Kovács Sándor főesperes-plébános úrnak, hogy engedélyezte a tudományos kutatást.

³⁶ GAÁL, 1997. 67.

Források

1.

Tusnádi Éltes Károly kolozsvári apát-plébános hagyatékának árverési jegyzőkönyve

Kolozsvár, 1890. január 21.

(Szent Mihály-plébánia irattára, Kolozsvár.

Éltes Károly hagyatéka)

Dr. Éltes Károly apát-plébános úr hagyatéka

Árverési jegyzőkönyv

A leltározó bizottság abban állapodott meg, hogy a leltározott ingóságok nyilvános árverésen készpénzért adassanak el.

Ennek folytán alolírott bizottsági tagok jelenlétükben az árverés megkezdett mint következik:

Kolozsvárt, 1890. Január 21-én.

Leltár sz:	Tárgy	Becsár		Vásárló neve	Vételár	
		fr	kr		fr	kr
2.	1 aranygyűrű kicsi	3	50	Biderman Ferenc	3	50
3.	1 arany kereszt lánczal	140		Éltes Zsigmond	140	1
4.	1 aranyozott asztali kereszt	15		Éltes Zsigmond	10	10
5.	1 arany gyűrű	30		Éltes Zsigmond	30	10
6.	1 arany burnót ³⁷ szellencze	160		Kohn Zsigmond	115	20
7.	4 ing gomb	1		Baumzweig E[mil] ³⁸	1	30
34.	1 garnitur ³⁹ bútor	60		Kis Sámuel	70	
35.	1 garnitur bútor	40		Koleszár Sámuelné	42	
36.	1 kanapé 6 szék bőrrel vonva	20		Grätz Mór	35	
37.	1 hintázó szék	10		Pap Lászlóné ⁴⁰	8	1
38.	6 nádületű ⁴¹ szék	12		Schmit Dávid	22	
39.	1 chifoner ⁴²	10		Ditrói József ⁴³	10	1
40.	1 trimo ⁴⁴ asztal	6		Kertész György ⁴⁵	6	
41.	1 diván[y] ócska	4		Baumzweig Emil	4	26
42.	1 kis tükör fiókkal	1	80	Filep Károly	4	
43.	1 tükör diófa keretű	4	50	Gergely Károly	8	
44.	1 mosdó szekrény	5		Kampel Salamon	3	
45.	1 éjjeli szekrény	1	50	Kis Ferencz	2	42

³⁷ Burnót (tubák) = az orrba szippantott finom dohánypor

³⁸ Baumzweig Emil zsibáros, Széchenyi tér (ma: Piața Mihai Viteazul) 8.

³⁹ Garnitur (ném.) = garnitúra, felszerelés, készlet

⁴⁰ Pap Lászlóné háztulajdonos, Alsó-Szén utca (ma: Strada Napoca) 18.

⁴¹ Nádületű (nádületű) = nádüléses

⁴² Chifoner (sifonér) = fehérműs- vagy ruhásszekrény

⁴³ Ditrói József hitelesítő hivatalnok, Kurta Szappan utca (ma: Strada David Ferenc) 3.

⁴⁴ Trimo (fr.) = trümmó (trumeau) néven vált ismertté, majd 1848-ban a trimo nevet viseli, fölül fiókkal, alatta kétfelé nyíló ajtóval ellátott szekrényke.

⁴⁵ Kertész György kolozsmonostori gazdasági intézeti tanár, Fő utca (ma: Calea Mănăsturului) 1.

Leltár sz:	Tárgy	Becsár		Vásárló neve	Vételár	
		fr	kr		fr	kr
46.	1 álló íróasztal	3		Puhala [Adolf] mérnök ⁴⁶	1	22
47.	1 író asztal fiók[ka]l	6		Ditrói József	5	24
				Átvitel	519	37
				Áthozatal	519	37
48.	6 szék nádületű	6		Kolcsár Jánosné ⁴⁷	8	
49.	1 könyvtartó állvány	6		Nagy Dezső ⁴⁸	6	
50.	1 könyvtartó állvány	8		Poszler Gyula ⁴⁹	13	2
51.	1 chifoner lakkos	4		Ditrói József	6	
52.	1 chifoner politúros	10		Perdele Gyula	14	10
53.	1 hintázó szék	6		Fröhlich Vilmos	14	30
54.	1 tükör trimo asztal[ka]l	20		Schmil Dávid	32	
55.	1 asztal politúros	6		Bacsenszky [József] ⁵⁰	8	30
56.	1 mosdó asztal	6		Ditrói József	8	40
57.	1 gyalog árnyékszék	1	60	Vincze József	1	60
58.	1 fali tükör fakeretű	6		Jánosi Mária	6	1
59.	1 garnitur bútor	40		Gyász Mór	45	20
60.	1 inga óra	9		Incze Károly ⁵¹	10	5
61.	1 fatartó	3		Schwarz József ⁵²	4	50
62.	1 moderatur lámpa ⁵³	8		Incze Károly	8	20
63.	7 gyertya tartó	3	50	Schmil Dávid	7	
64.	3 kanapé párna	3		Baumzweig E[mil]	5	21
65.	1 asztal takaró	40		Bálint Gyula	1	
66.	1 szőnyeg	2		Jánosi Mária	2	1
67.	1 vaságy	10		Taub Náthán ⁵⁴	6	
68.	1 asztal ovál[is]	11		Sugár Bébiné	8	
69.	1 bőrdíván[y]	10		Böjthe László ⁵⁵	13	
70.	1 diófa asztal	7		Böjthe László	8	40
71.	1 ruhafogas fából	3		Schmil Dávid	4	
72.	2 ruhafogas vasból	9		Nagy [F]erenc] és Gróh M.	10	26
73.	2 vas szék	8		Dr. Hintz György ⁵⁶	10	1
74.	1 szentkép	2		Bacsenszky [József]	2	51
75.	1 kép avult	50		Incze Károly	40	

⁴⁶ Puhala Adolf mérnök, Kül-Magyar utca (ma: Bulevardul 21 Decembrie 1989) 43.

⁴⁷ Özv. Kolcsár Jánosné magánzó, Agyagdomb alatti utca (ma: Strada Milton Lehrer) 4.

⁴⁸ Nagy Dezső földbirtokos, Fő utca (ma: Calea Mănăsturului) 16.

⁴⁹ Poszler Gyula singes, női divat kereskedő, a kolozsvári kereskedő társulat pénztárosa, Nagy utca (ma: Strada Horea) 25.

⁵⁰ Bacsenszky József órás, Múzeum utca (ma: Strada Iuliu Hațieganu) 3.

⁵¹ Incze Károly házbirtokos, Tókönyéke utca (ma: Strada Jurul Lacului) 7.

⁵² Schwarz József cipész, Külső-Torda utca (ma: Strada Universității) 19.

⁵³ Moderatur lámpa = féklámpa

⁵⁴ Taub Náthán szatócs, Trencsén tér (ma: Piața Ștefan cel Mare) 13.

⁵⁵ Böjthe László tanító, Nép utca (ma: Strada Gh. Coșbuc) 2.

⁵⁶ Hintz György (1874) gyógyszerész, Főtér (ma: Piața Unirii) 27.

Leltár sz:	Tárgy	Becsár		Vásárló neve	Vételár	
		fr	kr		fr	kr
76.	1 kredenc ⁵⁷	4		Berkovics Béni ⁵⁸	4	1
77.	2 vaságy a konyhába	4		Bartha Lajos ⁵⁹	4	1
				Átvitel	790	87
				Áthozatal	790	87
78.	1 konyha asztal	3		Róm. kath. plébánia	3	1
79.	1 mosó gép	10		Ditrói József	20	10
80.	6 fahombár ⁶⁰	12		Benigni Sámuel ⁶¹	12	1
81–86.	6 üres hordó kisebb	20		Többen	22	60
87.	csapalya ⁶² kemény fából	1	50	Bartha Lajos	1	
88.	csapalya kemény fából	1	50	Stark Lajos ⁶³	1	10
89.	4 kis hordó	3	20	Többen	3	60
90.	4 döbörke ⁶⁴	3	20	Többen	4	
91.	1 Sziu ⁶⁵	1		Bartha Lajos	1	
92.	1 fürdő kád	2		Gönczi Lajos	3	
93.	1 fürdő kád üllő	50		Kat. iroda	51	
94.	3 cseber	90		Kohn József, B. S.	1	6
95.	2 mosó teknyő ⁶⁶	1		Kohn József	40	
96.	2 cseber	1		Ditrói József	61	
97.	2 hordó káposztával	7	50	Oszterman [Vilma] szakácsné	7	51
98.	2 faedény	60		Gál Ferenc ⁶⁷	46	
105.	gumi köpeny	50		Puhala [Adolf mérnök]	2	40
106.	7 drb kalap	1	40	Puhala [Adolf mérnök]	1	60
107.	csendőrfegyver	3		Gáspár István	5	1
108.	5 abrasz ⁶⁸	5		Ditrói József	5	20
109.	26 asztalkendő	3		Schmil Dávid	5	10
110.	12 párna hég	2	40	Ditrói József	4	22
111.	18 lábbravaló	1	80	Schinoler Dávid	4	20
112.	12 ing	4	80	Bernád Samu ⁶⁹	7	15

⁵⁷ Kredenc = ebédlőszekrény

⁵⁸ Berkovics Benjámin zsibáros, Új utca (ma: Strada Decebal) 7.

⁵⁹ Bartha Lajos százados, Major utca (ma: Strada Croitoilor) 19/b.

⁶⁰ Hombár = gabona tárolására használatos nagy láda.

⁶¹ Benigni Sámuel (*1840) hentesmester, a mészáros céh jegyzője, majd a Kereskedelmi és Iparkamara elnöke, a kolozsvári iparos egyesület örökös elnöke, becenevén „Bénig Számi”. Az 1902-es Mátyás ünnep fogadó és elszállásolási bizottságának tagja. Segítőkész ember volt, nagy adakozó hírében állt. A Szamoson átvitelő vashíd végénél álló négy bérház közül a Ferenc József út felőli oldalon magasodik az általa építtetett és a nevét viselő Bénig-palota. Ld. Sas, 2003. 37.

⁶² Csapalya (csapalja) = dézsaszerű faedény, amelyet a hordó csapja alá tesznek

⁶³ Stark Lajos földész, Feleki utca (ma: Calea Turzii) 23.

⁶⁴ Döbörke = bödön, kis dézsa

⁶⁵ Sziu = szj

⁶⁶ Teknyő = kenyérdagasztásnál és disznóölésnél használt teknő

⁶⁷ Gál Ferenc háztulajdonos, Külső-Farkas utca (ma: Strada Kogălniceanu) 20.

⁶⁸ Abrasz (abrosz) = terítő

⁶⁹ Bernád Samu hordár, Nagyhíd utca (ma: Strada Albert Einstein) 4.

Leltár sz:	Tárgy	Becsár		Vásárló neve	Vételár	
		fr	kr		fr	kr
113.	04 lepedő	4		Gajzágó Tivadar	3	10
114.	2 alsó nadrág	2		Puhala [Adolf mérnök]	1	51
115.	6 törülköző	1	20	Herman Sámuel ⁷⁰	3	6
116.	7 pár fuszékli ⁷¹	1	40	Schmil Dávid	2	81
117.	4 szemüveg	1	80	Filep Károly	2	2
119.	5 pár cipő ócska	1		Filep Károly	4	1
				Átvitel	924	23
				Áthozatal	924	23
120.	1 posztó csizma	20		Szadányiné		30
121.	1 pár csizma	1		Filep Károly	3	42
122.	1 borotva kés	1		Bartha Lajos		50
123.	2 vasfazék	80		Biró Mócsi ⁷²	1	10
124.	2 pléh fazék	60		Máthé Dénes		50
125.	2 pléh fazék kisebb	40		Kohn József		28
126.	1 pléh lábos	15		Máthé Dénes		42
127.	6 pecsenye sütő tepsi	1	20	Elekes Lukács	1	11
128.	2 palacsinta sütő	20		Elekes Lukács		42
129.	1 ökörszem sütő	40		Dietrich Mihály		45
130.	8 pléh forma	3		Groisz Károly	1	60
131.	5 pléh fedő	25		Biró Mócsi		50
132.	2 reszelő (:csak egyik volt:)	20		Ignác Ferencz		10
133.	1 kávé masina	2		Szabó György		40
134.	1 kosztos csésze	1		Máthé Dénes		
135.	1 tölcser	5		Dániel Jánosné	3	
136.	2 kandér ⁷³	40		Kovács József		80
137.	1 sajtár ⁷⁴	50		Szigethy Károly		81
138.	1 sütő rostély	10		Bene Imre ⁷⁵		41
139.	5 szita	2		Ditrói József		90
140.	többféle konyha faeszközök	1	10	Ambrus András ⁷⁶	1	11
141.	2 tekenő ⁷⁷	80		Bálint János ⁷⁸		15
142.	1 merítő kanál	10		Bálint János		11
143.	1 tálca	15		Bálint János		16
144.	1 kávé ibrik ⁷⁹	15		Dávid János ⁸⁰		18

⁷⁰ Herman Sámuel ügynök, Belső-Király utca (ma: Strada I. C. Brătianu) 49.

⁷¹ Fuszékli = a bokán felül érő, zoknitartóval a lábhoz erősített rövid harisnya

⁷² Biró Mózes háztulajdonos, Külső-Közép utca (ma: Strada Carpați) 56.

⁷³ Kandér (kondér) = nagyobb fazékfajta, üst

⁷⁴ Sajtár = fejőedény

⁷⁵ Bene Imre háztulajdonos, Külső-Magyar utca 52.

⁷⁶ Ambrus András földész, Külső-Közép utca 122.

⁷⁷ Tekenő = a teknő, teknő hangalakváltozata (ld. teknő, 66. sz. l.)

⁷⁸ Bálint János csizmadiaségéd, Alsó-Szén utca 35.

⁷⁹ Ibrik = égetett agyagból készített öblös, füles, gyakran fedővel ellátott csúcsos szájú, korsószerű kisebb ivóedény

⁸⁰ Dávid János házbirtokos, Györgyfalva.

Leltár sz:	Tárgy	Becsár		Vásárló neve	Vételár		
		fr	kr		fr	kr	
145.	7 kávé pohár	42		Kovács Ferencz	42		
146.	1 kan[na] porcelán	15		Ditrich Ignác	40		
147.	1 decimál ⁸¹ súlllyal	4		Ditrói József	10		
148.	1 téglázó vas	2		Nagy Eszter	40		
149.	2 fotogén lámpa ⁸²	30		Vincze János	6		
				Átvitel	952	50	
				Áthozatal	952	50	
150.	2 bádóg (:zsírtartó:)	1		Szabó György	1	13	
151.	6 dézsa	60		Tárkányi Mihály ⁸³	11		
152.	1 vasrosta	80		Bartha Lajos	45		
153.	1 kúrtőskalács sütő fa	10		Zeiler Géza ⁸⁴	42		
154.	1 thea főző	40		Péterffy Ferencz ⁸⁵	46		
155.	1 vágó deszka	1		Begenbauer	1	40	
156.	1 kerti lámpa	40		Ditrói József	20		
157.	8 hectoliter elegy búza	24		Körözi Ferenc	42		
158.	11 hectoliter törökbúza	33		Gajzágó Tivadar	57	60	
159.	60 liter fehér törökbúza	2		Szigethy Sigmund	6	40	
160.	1 törökbúza morzsoló	10		Tamási Péter ⁸⁶	22		
161.	1 rézmedence	80		Bartha Lajos	60		
162.	1 ablak függöny	3		Éltes Zsigmond	3	1	
163.	1 vas ágy	10		Taub Náthán	6		
164.	futó szőnyegek	6		Pap K[ristóf] ⁸⁷ és Bálint	14	93	
165.	44 borosüveg	6	60	Többen	10	48	
166.	43 borosüveg	4	30	Többen	5		
167.	120 boros pohár	6		Többen	8		
168.	37 boros pohár	1	85	Többen	2		
169.	50 vizes pohár	3		Többen	4	50	
170.	29 boros pohár	1	74	Többen	2	5	
171.	6 üveg tál	1		80	Többen	4	60
172.	1 kenyér kosár	30		Incze Károly	40		
173.	több kés palló ⁸⁸ üvegből	80		Debreczeni Emil	45		
174.	2 cukortartó üvegből	20		Gajzágó Antal ⁸⁹	1		
175.	6 leveses tál	9		Többen	9	10	
176.	14 zöldséges tál	7		Többen	8	5	
177.	300 porcelán tányér	30		Többen	39		
178.	100 porcelán tányér	8		Többen	11		

⁸¹ Decimál = tizedes, tíz részre, tizedes rendszerbe osztott

⁸² Fotogén lámpa = petróleumlámpa

⁸³ Tárkányi Mihály földész, Külső-Közép utca 103.

⁸⁴ Zeiler Géza bádogos, Kómálalja utca (ma: Strada Stefan Ludwig Roth) 4.

⁸⁵ Péterffy Ferenc városi nyugdíjas, Torony utca (ma: Strada Sextil Pușcariu) 11.

⁸⁶ Tamási Péter háztulajdonos, Külső-Monostor utca (ma: Strada Memorandumului) 8.

⁸⁷ Pap Kristóf fűszer-, vegyeskereskedő, Hosszú-Szappan utca (ma: Strada Brassai Sámuel) 13.

⁸⁸ Palló = evőeszköz támasztó

⁸⁹ Gajzágó Antal ügyvéd, Belső-Magyar utca 5.

Leltár sz:	Tárgy	Becsár		Vásárló neve	Vételár	
		fr	kr		fr	kr
179.	7 mártás csésze	1	40	Többen	3	
				Átvitel	1218	14
				Áthozatal	1218	14
180.	6 leveses tál	4	80	Többen	4	90
181.	6 tésztának való tál	2	40	Többen	5	
182.	7 zöldséges tál	2	10	Többen	3	80
183.	8 üveg tál	1	60	Többen	3	
184.	6 olaj és eczet tartó	4	80	Többen	3	20
185.	13 sültés tál	3	90	Többen	5	30
186.	62 vill[la] és kés	18	60	Többen	19	10
187.	55 evő kanál	16	50	Többen	19	10
188.	42 kávé kanál	4	20	Többen	5	10
189.	7 zöldséges kanál	2	80	Többen	3	
190.	1 üveges kocsi	80		Biró Mózsai	125	
191.	1 stiznis szekér ⁹⁰	25		Reschner Károly ⁹¹	40	
192.	1 aláforduló szekér	30		Baumzweig [Emil]	58	1
193.	1 ígás szekér vastengfelyes]	25		Benkő Mihály ⁹²	51	20
194.	1 vízfordó taliga	5		Benigni Sámuel	13	60
195.	1 kocsi emelő rúd	2		Gajzágó Tivadar	2	60
196.	1 szapuló rúd ⁹³	80		Papp Kristóf	85	
197.	1 pár hám jobb	40		Benkő Ferenczné ⁹⁴	46	
198.	1 pár hám gyengébb	33		Szabó Ferencz	34	18
199.	1 fűrész bakkal	1		Bartha Lajos	1	1
200.	2 ló világos pej	160		Sövényfi és Gönczi [Lajos]	170	
201.	1 ló barna pej	60		Czecz Gyula ⁹⁵	70	
202.	2 bival[y]	150		Pápai Sámuel ⁹⁶	166	
203.	2 sertés	40		Ditrói József	48	
204.	4 ökör	300		Tamási [Péter] és Gajzágó [Antal]	327	
205.	4 tehén	160		Gajzágó Antal	160	50
206.	2 ökör	140		Gajzágó Antal	171	
207.	2 tehén	80		Szabó Károly	83	
208.	2 tulok ⁹⁷	80		Gajzágó Antal	81	
209.	6 fehér borjú	72		Gajzágó Antal	56	
				Átvitel	2994	59
				Áthozatal	2994	59

⁹⁰ Stiznis (trinzi, ném.) = kocsirudas szekér

⁹¹ Reschner Károly városi mérnök, Nagyszamos utca (ma: Strada Iașilor) 8.

⁹² Benkő Mihály kőműves, Berek utca (ma: Strada Livezii) 4/e.

⁹³ Szapuló rúd = mosórúd

⁹⁴ Özv. Benkő Ferencné magánzó, Új utca 11.

⁹⁵ Czecz Gyula városgazda, Külső-Közép utca 22/a.

⁹⁶ Pápai Sámuel postai és távírdai hivatalnok, Nagymalom utca (ma: Strada George Barițiu) 5.

⁹⁷ Tulok = ökör

Leltár sz:	Tárgy	Becsár		Vásárló neve	Vételár	
		fr	kr		fr	kr
210.	1 kis borjú bival[y]	10		Gajzágó Tivadar	9	1
211.	4 kocza	80		Szabó Ferencz	89	10
212.	1 kan	20		Szabó György	15	20
213.	115 drb juh	402		Tamási Péter	517	50
214.	2 vaseke kettős	24		Tamási Antal	56	20
215.	2 vaseke egyes	12		Dávid A[ntal] ⁹⁸ és Gajzágó A[ntal]	27	
216.	4 faeke	8		Többen	7	12
217.	3 faborona	9		Dávid Antal	11	
218.	7 hordó	35		Többen	39	
219.	2 hordó félfenekű	6		Többen	7	11
220.	1 igás szekér vasteng[elyes]	30		Hirsch József ⁹⁹	40	10
221.	1 igás szekér fateng[elyes]	20		Szabó Károly	41	
222– 223.	széna	200		Tamási Antal és Gajzágó Antal	298	
224.	1 faszánka	2		Szabó Károly	4	50
225.	4 kasza	80		Bukovszky Lajos	90	
226.	2 ásó	40		Bukovszky Lajos	40	
összesen					4157 73	

az az Négyezer százötvenhét forint 73 kr.

Bartha Lajos
s. k.

Biró Béla
s. k.

Groisz Károly
s. k.

Hogy ezen másolat az eredetivel mindenben megegyező, igazolom

Bartha Lajos
leltározó biztos

⁹⁸ Dávid Antal cipész, Nagy utca 74.

⁹⁹ Hirsch József vegyeskereskedő, Nagy Kandia utca (ma: Strada Paul Chinezu) 6.

2.
**Tusnádi Éltes Károly kolozsvári apát-plébános hagyatékáról való
számadás (1892–1893)**

(Szent Mihály-plébánia irattára, Kolozsvár. Éltes Károly hagyatéka)

Számadás

Dr. Éltes Károly kolozsvári volt apát-plebános hagyatékáról

Folyó szám	Nap	Okmány- szám	Tartalom	Bevétel		Kiadás	
				frt	kr	frt	kr
1.	1890. febr. 1.	1a 1b	Az elárverezett ingóságokból a mellékelt árverési jegyzőkönyv és kimutatás szerint Bartha Lajos felhatalmazott árverési biztostól átvétetett: A, készpénzben 3543 frt B, Osztermán Vilma szakácsné nyugtájában 230 frt C, Nagy Eszter szolgáló nyugtájában 154 frt D, Vincze János udvarbíró nyugtájában 40 frt E, Ferencz István majoros nyugtájában 34 frt F, Csikos Juon juhász nyugtájában 15 frt G, Elekes Lukács kocsis nyugtájában 8 frt H, Kis István darabont ¹⁰⁰ nyugtájában 6 frt J, Nagy Róza szolgáló nyugtájában 6 frt K, Nagy Póli szolgáló nyugtájában 6 frt L, Az árverési dobos díja fejében Deák Pál főkapitány ¹⁰¹ nyugtája szerint 6 frt M, Ferenczi Ignác cipész ¹⁰² számlájában 55 frt 90 kr N, Éltes Sigmond törvényszéki bíró által vásárolt tárgyakért künn levő követelésben kimutatás szerint 53 frt 83 kr összesen 4157 frt 73 kr	4157	73		
2.	jan. 26.	2	Osztermán Vilmosné (Vilma) benn levő fizetségének kiegyenlítése fejében nyugta szerint Átvitel			230	
				4157	73	230	
3.	1890. jan. 26.	3	Áthozat Nagy Eszter szolgáló benn levő fizetése kiegyenlítésével nyugtára			154	
4.		4	Vincze János udvarbíró benn levő fizetése s összes járandósága nyugtára			40	
5.		5	Ferencz István majoros benn levő fizetése s összes járandósága nyugtára			34	
6.		6	Csikos Juon juhász benn levő fizetése s hátralék csizmapénz fejében nyugta szerint			15	
7.		7	Elekes Lukács kocsis 1890 jan. hó végéig járó fizetése nyugtára			8	
8.		8	Kis István darabont 1890 jan. hó végéig kijáró fizetése nyugtára			6	
9.		9	Nagy Róza szolgáló 1890 január hó végéig kijáró fizetése nyugtára			6	

¹⁰⁰ Darabont = fegyveres szolga, gyalogos (katona)

¹⁰¹ Deák Pál városi főkapitány, Unió utca (ma: Strada Memorandumului) 24.

¹⁰² Ferenczi Ignác cipész, Kornis utca 1.

Folyó szám	Nap	Okmány- szám	Tartalom	Bevétel		Kiadás	
				ft	kr	ft	kr
10.		10	Nagy Póli szolgáló 1890 január hó végéig kijáró fizetése nyugtára			6	
11.	jan. 29.	11	Árverezési dobolási díj Deák Pál főkapitány nyugtájára			6	
12.	febr. 4.	12	Ferenczi Ignác cipész számla követelése nyugta szerint			55	90
13.		13	A leltározási és árverezési költségek fedezésére kiküldött Bartha Lajos kerületi kapitány munkadíjában fölszámított 61 ft 11 kr kiegyenlítésül Bartha Lajos nyugtájára kifizettetett			175	
14.	jan.	14	Hutflesz Károlynak ¹⁰³ a hagyaték ellen indított kereseti követelése és járulécai fejében Sipos Gábor nyugtájára kifizettetett			278	
			Átvitel	4517	73	1013	90
			Áthozat	4157	73	1013	90
15.	1890. jan. 30.	15	A Hutflesz Károly által a hagyaték ellen indított peres kereset alkalmából a hagyaték részéről megbízott ügyvéd Dobál Antal ¹⁰⁴ költségei kiegyenlítésül nyugta szerint			5	
16.	jan. 28.	16	Éltes Zsigmond törvényszéki bírónak mint egyik örökösnek elismervénye folytán az örökösöket illető rész terhére előlegül kifizettetett			50	
17.	jan. 27.	17	A leltár 8. 9. 10. tételszáma szerint elzálogosított értékpapírok kiváltatván, a 600 ft kölcsönből még fennálló 500 ft váltókövetelés kiegyenlítésére a terhelőségi leltár 52 tételszámával kapcsolatban a kolozsvári magyar leszámítoló banknak kifizettetett			500	
18.		18	Az Emke (erdélyi magyar közművelődési egyesület) alapítótagsági díjából még ki nem fizetett ötödik részlet 1889. évi bárczára ¹⁰⁵ kifizettetett			20	
19.	jan. 27.	19	Előbbi után 1889. évre eső kamat fejében bárca szerint			1	75
20.	jan. 27.	20	A leltár 15. tételszáma alatt fölvett 6582 számú kolozsvári takarékpénztári részvénytársasági könyvecske értéke tőkében 15 ft 61 kr kamatban 1 ft 50 kr együtt 17.11	17	11		
21.		21	A magyar leszámítoló bank 263. számú könyvecskeje szerint betett 21 ft 80 kr tőke és ennek 93 kr kamatja (a leltárban ezen könyv nincs fölvéve, mivel később az iratok számba vételekor egy asztalfiókban találtatott) együtt 22.73 ellennyugta szerint fölvétetett	22	73		
			Átvitel	4197	57	1590	65

¹⁰³ Hutflesz Károly vegyeskereskedő, Marosvásárhelyen is volt üzlete.

¹⁰⁴ Dobál Antal ügyvéd, az ügyvédi kamara választmányi tagja, Belső-Közép utca 4.

¹⁰⁵ Bárca = pénzértékű jegy

Folyó szám	Nap	Okmány-szám	Tartalom	Bevétel		Kiadás	
				frt	kr	frt	kr
22.	1890. febr. 3.	22	Áthozat	4197	57	1590	65
			Bartha Lajos árverezési biztos nyugtájára kifizette-tett a következő követelések szerint elfogadtat-tak:				
			Benkó Ferenczné követelése	25.50			
			Fülöp Ferencz követelése	11.60			
			Simonffy István gépész ¹⁰⁶ követelése	42			
			Bor behozatalért	18.75			
			Orbán József vendéglős követelése	10			
			Incze Elek könyvkötő ¹⁰⁷ követelése	79.50			
			Stettler Miksa követelése	45.80			
			Gergely Kálmán követelése	7.20			
			Gergely János ¹⁰⁸ követelése	26			
			Lettmüller Mátyásné követelése	40.30			
			Kujbas Tivadar követelése	22.50			
			Nagy Ferdinánd követelése	15.40			
			Deák Izsák követelése	47.30			
Dunki fivérek ¹⁰⁹ követelése	22						
összesen	413 f 85			413	85		
23.	febr. 11.	23	Lettmüller Mátyásnének Bartha Lajos által megej-tett vizsgálat alapján megállapított számla szerinti követelése			80	
24.	febr. 11.	24	Dr. Benel Jánosnak mint kezelő orvosnak ¹¹⁰ nyug-tájára tiszteletdíj			295	
25.	febr. 11.	25	Dr. Purjesz Zsigmondnak ¹¹¹ consilium ¹¹² végezt tett látogatási tiszteletdíja			100	
26.	febr. 11.	26	Gundhárdt Albertnek gyógyszerári számla			8	73
27.	febr. 11.	27	Dr. Hintz Györgynek gyógyszerári számla			58	48
28.	febr. 10.	28	Árverési hirdetmény közléséért az Ellenzéknek			5	10
29.	febr. 11.	29	Árverési hirdetmény közléséért a „Kolozsvárnak”			3	30
30.	febr. 11.	30	Árverési hirdetmény falragaszért Burkhardt Ágos-tonnak			1	50
			Átvitel	4197	57	2556	61
	1890.		Áthozat	4197	57	2556	61
31.	febr. 18.	31	Szűgyártó munkákért Zilahy Miklósnak			8	95
32.	febr. 21.	32	A kolozsvári állami borfogyasztási adó hátralék kö-vetelés bárcza szerint			46	43

¹⁰⁶ Simonffy István (*1846) gépgyáros, az ipartestület alelnöke, vas- és ércöntődéje Külső-Torda utca 48.

¹⁰⁷ Incze Elek könyvkötő, Belső-Torda utca 2.

¹⁰⁸ Gergely János mészáros, Széchenyi tér 2.

¹⁰⁹ Dunky fivérek (Ferenc és Kálmán) kolozsvári fényképészek. A műterem 1886 és 1914 között a Fő-téren álló Wass-féle házban (Főtér 10.) működött. 1897-től elnyerték az udvari szállító, 1898-tól az udvari fényképész címet.

¹¹⁰ Benel János (1856–1915) sebész főorvos, a Vörös Kereszt Egylet helyi választmányának főtitkára, Sétatér utca (ma: Strada Emil Isac) 14.

¹¹¹ Purjesz Zsigmond (1846–1918) belgyógyász főorvos, egyetemi tanár Külső-Monostor utca 16.

¹¹² Consilium (konzílium) = orvosi tanácskozás

Folyó szám	Nap	Okmány- szám	Tartalom	Bevétel		Kiadás	
				frt	kr	frt	kr
33.	febr. 24.	33	Stein Jánosnak ¹¹³ könyvek árában			16	10
34.	febr. 24.	34	Tamási ¹¹⁴ és Woith ¹¹⁵ kereskedő cégnek ponyva vászon árában			15	18
35.	febr. 24.	35	Az „Emke” bárca könyvére			3	40
36.	febr. 24.	36	Darnay és Kiss cégnek vasneműek árában			6	50
37.	febr. 24.	37	Hunwald Lipótnak ¹¹⁶ kávék íbrikek árában			3	24
38.	febr. 24.	38	Frank-Kiss Jánosnak ¹¹⁷ két üveg tábla árában				70
39.	febr. 24.	39	Becsei Hugónak ¹¹⁸ korpaneműek árában			13	76
40.	febr. 24.	40	Hunwald Lipótnak Mészáros István elzálogosított számlája értéke a k[olozs] monostori ¹¹⁹ iskola számára készített 4 iskolapadért			48	
41.	febr. 24.	41	Hunwald Lipótnak Mészáros István elzálogosított számlája értéke a szamosfalvi ¹²⁰ iskola részére készített 6 db iskolapad árában			72	
42.	febr. 24.	42	Dr. Mály Istvánnak ¹²¹ néhai Dr. Éltes Károlynak 1877 óta tett több mint 500 látogatásának díjában követelt s az örökösök által is elfogadott összeg nyugta szerint			500	
43.	febr. 27.	43	Kerekes József asztalos ¹²² számlája különböző bútorneműek árában kiegyenlítve			64	20
44.	márc. 22.	44	A kolozsvári városi ménesben nevelt egy csikó fél-évi díjában a városgazdai ellenőr (ifj. Gál Géza) nyugtájára			5	10
			Átvitel	4197	57	3360	17
			Áthozat	4197	57	2556	61
45.	1890. ápr. 8.	45	Éltes Ignácznak Éltes Zsigmond utalványozása folytán nyugtára			15	
46.	ápr. 15.	46	Czecz Jánosnak Éltes Károly sírjára tett koszorú ára a család részéről Éltes Zsigmond utalványára s számla szerint			16	
47.	jún. 3.	47	Éltes Zsigmondnak a hagyaték terhére saját levelében kifejezett kérésére küldöttem			50	
48.	szept. 13.	48	Életbiztosítási összegben a két kötvényre a The Gresham biztosító társulat ellennyugtája szerint fölvetett	8148	33		

¹¹³ Stein János (1814–1886) könyv-, mű- és zenemű kereskedő. Belső-Közép utca 1, 1885-től erdélyi múzeum egyleti könyvtár és nyomdász. Üzletét Polcz Albert papír- és szépmű-kereskedő vette át.

¹¹⁴ Tamási Tamás vászon- és fehérmű kereskedő

¹¹⁵ Woith Péter lisztkereskedő

¹¹⁶ Hunwald Lipót a neológ izraelita hitközség alelnöke, üveg- és porcelánkereskedő, Belső-Magyar utca 4.

¹¹⁷ Frank-Kiss János kereskedő, Belső-Közép utca 22.

¹¹⁸ Becsei Hugó pék, lisztkereskedő, Szentlélek utca (ma: Strada Virgil Fulicea) 13.

¹¹⁹ Kolozsmonostor (ma: Mănăstur), közigazgatásilag Kolozsvárhoz tartozik (ma: Cluj-Napoca, RO)

¹²⁰ Szamosfalva (ma: Someșeni, RO).

¹²¹ Mály István (*1830) a Szt. József fiúnöveldé főorvosa, Külső-Torda utca 11.

¹²² Kerekes József asztalos, bútorraktára Cziriák Sámuel házában, Híd utca 29.

Folyó szám	Nap	Okmány-szám	Tartalom	Bevétel		Kiadás	
				frt	kr	frt	kr
49.	szept. 18.	49	Sebestyén Mózes ideig[enes] lelkésznek a hagyatékából őt illető rész az elszámolási tervezet szerint, melyet püspök úr ő M[éltósá]lga 1890. júl[ius] 29-én 2805 sz. alatt jóváhagyott, kifizetett			859	36
50.	szept. 24.	50	Éltes Elek kir. tanfelügyelőnek mint egyik örökösnek előlegül közvetlenül Kolozsvárott kifizetve			600	
51.	szept. 20.	51	Éltes Zsigmond kir. törvényszéki bíró mint másik örökösnek előlegre postán kifizetve			600	
52.	szept. 25.	52	Utóbbi összeg postadíjában				36
53.	szept. 25.	53	Váradai Károlynak a Bánffy-hunyadi ¹²³ templom tervrajzáért az örökösök beleegyezése folytán járulékaival Deák Albert ügyvéd kezéhez			186	50
54.	szept. 25.	54	A gyulafehérvári káptalantól fölvetett kölcsönből fennálló rész Barts Ferencz [nagy]prépost nyugtájára			1142	
55.	szept. 25.	55	Barts Ferencz nagyprépostnak, bor ára			176	19
56.	szept. 25.	56	Utóbbi két összeg postabére				57
			Átvitel	12 345	90	7006	15
			Áthozat	12 345	90	7006	15
57.	1890. sezept. 25.	57	A bécsi Mayer és Comp. Könyvkereskedő cég követeléseit kiegyenlítéséül Dobál Antal utalványozása folytán Dr. Fischer Lajos ügyvéd ¹²⁴ nyugtájára fizetve			369	58
58.	szept. 25.	58	Bánffy-hunyadi Supka és Weress kereskedő cég számlája kiegyenlítését Sipos Gábor nyugtájára s Dobál Antal utalványozása szerint			49	42
59.	szept. 27.	59	Az 54. tételszám alatti 1142 forint tőkének 1886. aug. 15-től 1890. sezept. 15-ig terjedő 4 év és 1 óra 6% kamathátralék évi 68 forint 52 kraj			279	79
			Jegyzet. Ezen kamat az 54. és 55. tétel számok alatti összegekkel együttesen küldetett, mint a postavevény is mutatja, de a nyugta utólagosan érkezett 1890. sezept. 28-án postán, s azért tételt most kiadásba az összeg.				
60.	okt. 3.	60	A Szent István-Társulat tagdíjaiból 1886–87. évekre el nem számolt összeg			94	50
61.	okt. 4.	61	Haas János ¹²⁵ számlájára a sétatér-utczai ¹²⁶ háznál végzett festési munkáért			11	
62.	okt. 4.	62	Ugyanannak számlájára ugyanott végzett festési javítási munkáért			5	
63.	okt. 10.	63	Sigmond testvéreknek ¹²⁷ finom szesz árában			33	60
64.	okt. 10.	64	Gergely Ferencz kereskedőnek ¹²⁸ számla szerint			4	98

¹²³ Bánffyhunyard (ma: Huedin, RO)

¹²⁴ Fischer Lajos ügyvéd, Belső-Farkas utca 10.

¹²⁵ Haas János magánzó, Széchenyi tér 13.

¹²⁶ Sétatér utca, ma: Strada Emil Isac.

¹²⁷ Sigmond testvérek – Dezső (1844–1906) és Ákos (1851–1917) – szeszüzlete, Széchenyi tér 7.

¹²⁸ Gergely Ferenc fűszer-, gyógyszer- és festékkereskedése a „Törökhöz”, Főtér 20.

Folyó szám	Nap	Okmány-szám	Tartalom	Bevétel		Kiadás	
				ft	kr	ft	kr
65.	okt. 10.	65	A kolozsvári r[ómai] kath[olikus] egyház pénztárából fölvett 1000 ft visszatérítése			1 000	
66.	okt. 15.	66	Számla szerint a sétatéri házhoz 1888-ban szállított kellékekért			53	98
			Átvitel	12 345	90	8 908	98
			Áthozat	12 345	90	8 908	98
67.	1890. okt. 11.	67	Reményik Lajos ¹²⁹ és fiai cégnek egy db kukoricza morzsolóért			46	
68.	okt. 11.	68	Reményik L[ajos] és fiai cégnek a kajántói ¹³⁰ egyháznál történt javításokhoz 1886-ban megrendelt zsindeleyszeg árában számlázva			7	60
69.	nov. 8.	69	Nagyméltóságú Lönhart Ferencz erd[élyi] püspök úrnak postán küldve az elaggott papok és papnövelde alapjába			1 000	
70.	nov. 8.	70	Előbbi összeg postadíjában				45
71.	1891. jan. 10.	71	A néhai adóhátraléka 451 ft 03 xr volt 189. év végén, de ebből különböző tételek töröltetvén, kifizettetett a végleges hátralék járulékaival			159	70
72.	jan. 12.	72	Az egyházmegye részére tehermentesen kikötött egyezségi 1000 ft után 10% illeték			100	3
73.	jan. 12.	73	Dr. Fodor József papnöveldei igazgató kezéhez didactrum ¹³¹ hátralék törlesztésére			100	
			Átvitel	12 345	90	10 321	88
			Áthozat	12 345	90	10 321	88
74.	1890. dec. 31.	74	Néhai Dr. Éltés Károly csillaghegyi haszonbérlet hátraléka (500) összegből 360 ft őszi vetés ellenértékében töröltetve, a többi 140 ft összeg az egyházi pénztárnak kifizettetett.			140	
75.	1891. febr. 6.	75	A mócsi ¹³² hitközség részéről 1887, 1888. és 1889. évekre 3 ft 36 xr tanítói nyugdíjjárulék a néhainak beküldetett, de tévedésből nem terjesztetvén föl, most püspök úr ő exc[ellentia]jának megküldetett.			3	36
76.	febr. 12.	76	A 3 db téglagyár ¹³³ után fön[n]álló 420 ft követelés kiegyenlítése oly formán, hogy a 3 db szelvény visszavéttett 300 ftban és mint kiegyenlítési összeg készpénzben fizettetett a társulatnak 120 ft+15 (utóbb alapítási díj) = 135 ft			135	
77.	ápril. 14.	77	Kincstári hagyatéki illeték (Föllebbezés folytán megállapítva)			169	35
78.	ápril. 14.	78	Kincstári hagyatéki illeték (Föllebbezés folytán megállapítva)			25	97

¹²⁹ Reményik Lajos (*1856) vaskereskedő, a helyi kereskedelmi bank és a Kolozs vármegyei takarékpénztár igazgatósági tagja, Szentlélek utca 6.

¹³⁰ Kajántó (ma: Chinteni, RO)

¹³¹ Didactrum (lat.) = tanulópenz, tandíj

¹³² Mócs (ma: Mociu, RO)

¹³³ A téglagyár a Bornyúmál alatti Rákóczi út (ma: Strada General E. Grigorescu) bal oldalán volt.

Folyó szám	Nap	Okmány-szám	Tartalom	Bevétel		Kiadás	
				frt	kr	frt	kr
79.	ápril. 14.	79	Kincstári hagyatéki illeték (Föllebbezés folytán megállapítva)			3	60
80.	ápril. 30.	80	A Pakó János hagyatéka számára a leltár II. pontja 44. tételszám szerint elfogadott és feljegyzett terhelőség kifizetett			836	56
			Ennek kamatja egy évre a 6%			50	19
81.	máj. 2.	80	A terhelőségi leltár II. tételszáma szerint Kolmer Herman erdőfelügyelőnek ¹³⁴ postán M[agyar] Fennesre ¹³⁵ küldetett postával			37	10
			Átvitel	12 345	90	11 723	01
			Áthozat	12 345	90	11 723	01
82.	1891. máj. 2.	82	A leltár 1. tételszáma alatt fölvelt készpénz maradvány lett Éltés Zsigmondnál maradván, de mint bevétel elszámoltatván, kiadásba tétetett			10	
83.	máj. 2.	83	A jelen pénznapló 1. tételszáma szerinti kimutatás N pontja alatt lett Éltés Zsigmond úr által vásárolt tárgyak ára mely nem fizetett be, kiadásba tétetett			53	83
84.	máj. 2.	84	A mócsi építkezési számadási alap számára kifizetett			8	33
85.	máj. 21.	85	A kolozsmonostori róm[ai] kat[olikus] iskola számadási alapjába a terhelőségi leltár 57. tételszáma szerint kifizetett			27	68
86.		86	A kajántói róm[ai] kat[olikus] építkezési számadás alapjába a terhelőségi leltár 43. tételszáma szerint kifizetett			7	60
87.		87	A hagyatékhoz tartozó 28 db Basilika sorsjegy ¹³⁶ (nem lebélyezett) ára á 6 frt 50 xr	182			
			Átvitel	12 527	33	11 830	45
			Áthozat	12 527	33	11 830	45
88.	1891. máj. 24.	88	Néhai Dr. Éltés Károly sírhantjának kijavítására			5	
89.	júl. 24.	89	A hagyatékhoz tartozó 4, négy db kolozsvári „leszámitoló bank” 1889. és 1890. évi osztalékai évenként 4 frt-tal számítva két évre á 8 frt xr 4			32	
90.	júl. 25.	90	A sétatér utcái új ház évi tiszta jövedelmének 5%-a tőkésítendő lévén az időszerinti plebánosok által a ház fönljtartására közgyűlési határozat folytán, a néhai által élvezett 2200 frt tiszta jövedelem után levonatott tőkésítés végett 1 1/4 évre			137	50
			Átvitel	12 559	90	11 972	95

¹³⁴ Kolmer Herman erdőfelügyelő, később erdőigazgató, Belső-Király utca 8.

¹³⁵ Magyarfenes (ma: Vlaha, RO)

¹³⁶ Basilika sorsjegy: Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter által a budapesti bazilika felépítésére és fenntartására kibocsátott nyereséges kölcsön. Összege 4 millió forint 800 000 darab ötforintos és 8000, egyenként 100 számból álló sorozatot tartalmazó sorsjegyben. A törlesztés 50 év alatt, 1936-ig történik 102 sorsolás útján. Évenként két húzás van a sorsjegyre: március és szeptember 1-jén. Főnyeresemények: 20 000, 15 000 és 10 000 forint A legkisebb nyeresemény 25 forint.

Folyó szám	Nap	Okmány- szám	Tartalom	Bevétel		Kiadás	
				frt	kr	frt	kr
			Ismétlés A, Bevétel 12559.90 B, Kiadás 11972.95 maradék készpénzben 586.25 azaz ötszáznyolcvanhat frt 25 xr. C, A leltár 9. tételle alatt följegyzett, de el nem adott 4 db „leszámítoló bank” részvény á 50 frt = 200 frt értékben és a 10. tétel alatt följegyzett 1 db húsfogyasztási részvény 100 frt értékben. Ezen meglévő hagyatéki vagyonnal szemben fön[n]- álló, de függő követelés a magyarfenesi papi lak építésénél fölmerült túlkiadás, mintegy 500 frt, a toronyablakokra aláírt 560 frt és más néhány egy- házi építkezés számadásának végleges elintéző- sekor netán fölmerülő terhelőségek, miért is az A. B. C. pontok alatt megjelölt, vagyon felosztá- sa egyelőre függőben hagyandó; megjegyeztetik hogy a kérdéses számadatok felülvizsgálata folya- matban van, de még néhány hetet igénybe vesz a végleges ellátás és felsőbb helyre terjesztés, mert a készpénz takarékpénztárba teendő, a részvé- nyek pedig eladandók. Kolozsvártt, 1891. aug[usztus] 20. Biró Béla kanonok-plebános hagyatéki gondnoki biztos				
91.	1892. jún. 12.	91	További kiadások Dobál Antal munka és egyéb díjai a hagyatéki ügy- ben tett munkálatai és kiadásai fedezésére jegyzék szerint			38	56
92.	1891. nov. 11.	92	Éltes Károly sírjának kijavítása			6	
93.	febr. 7	93	A plebános javadalmát képező majorkertben talált deterioratiók ¹⁵⁷ kijavítására kifizetett Átvitel	12 559	90	12 160	50 01
94.	1891. febr. 7.	94	Áthozat A szarvaskendi Horváth féle misealapítványba ¹³⁸ átvetett tőke 50 frt, ennek 1888–92. évi 5% ka- matja 12.50	12 559	90	12 160	01 62 50

¹⁵⁷ Deterioratio (lat.) = birtokrongálás

¹³⁸ A Horváth-féle misealapítványt gróf Horváth Tholdi Lajos alapította az elhaltakért 1882-ben 300 ko-
rona tőkével. A kolozsvári róm. kath. egyházközség ájtatos alapja püspökileg jóváhagyott alapítvá-
nyainak jegyzéke az 1908. év június hó 1-jén lezárt bizottsági felülvizsgálás szerint. Szent Mihály-
plébánia irattára, Kolozsvár.

Folyó szám	Nap	Okmány-szám	Tartalom	Bevétel		Kiadás	
				frt	kr	frt	kr
95.	febr. 7.	95	A kolozsmonostori Szentés-féle misealapítvány-nak ¹³⁹ 400 frt úrbéri kötvény ¹⁴⁰ convertálása ¹⁴¹ alkalmából készpénz kiegyenlítés fejében a nevezett alapba kiadatott.			20	
96.	febr. 7.	96	A kolozsmonostori Szentés-féle kripta-gondozási alapnak a 200 frt úrbéri kötvény convertálása alkalmával kiállított 200 frtos 4% kötvényhez tartozó készpénz kiegyenlítés fejében kiadva. NB ad 95. és 96. Az úrbéri kötvények megtaláltak s kezelésre a kolozsvári [ómai] k[atolikus] templom pénztárában letét gyanánt el is helyeztetek, de a készpénz kiegyenlítés a hagyatékban maradt volt. NB ad 94. Ezen alapot a néhai apát-plebános kezelte, de a tőke nem találtatván meg a főpénztárban, a hagyaték terhére kellett írni, nagyon valószínű lévén, hogy a néhai ezen tőkét nem helyezte el takarékpénztárban. Átvitel	12 559	90	12 552	51
97.	1891. febr. 7.	97	Áthozat A hagyatéki ügy lebonyolításával járó tárgyalások, levelezések, sürgönyök, küldönczök stb. költségei fedezésére általány összegben.	12 559	90	12 552	51
			ismétlés 1. Bevétel 12559 frt 90 xr 2. Kiadás 12312 frt 51 xr maradvány készpénz 247 frt 39 xr azaz kétszáz-negyvenhét forint 39 xr Kelt Kolozsvárt, 1892. áprill[is] 30. Bíró Béla apát-plebános mint hagyatéki püspöki biztos Hagyaték alatt a, készpénzben 247 frt 39 xr b, leszámítoló bank szelvény 4 db á 50 frt 200 frt c, húsfogyasztási szelvény 1 db á 100 100 frt			60	51

¹³⁹ A Szentés-féle misealapítványt Szentés Dávid alapította az elhaltakért 1867-ben 400 korona tőkével. A kolozsvári róm. kath. egyházközség ájtatos alapja püspökileg jóváhagyott alapítványainak jegyzéke az 1908. év június hó 1-jén lezárt bizottsági felülvizsgálás szerint. Szent Mihály-plebánia irattára, Kolozsvár.

¹⁴⁰ Úrbéri kötvény = hitelpapír (magyar földhitel intézeti záloglevél, vagy magyar úrbéri kötvény)

¹⁴¹ Convertálás (lat.) = átváltás, átalakítás

Folyó szám	Nap	Okmány- szám	Tartalom	Bevétel		Kiadás	
				ft	kr	ft	kr
98. 99.		98 99	További kiadások és betétek Kolozsvári takarékpénztári [kihagyott hely] számú könyvecske szerint egyszáz forint misealapítvány hogy Dr. Éltes Károly lelke üdvére minden év január 15-én anniversarium ¹⁴² mise ¹⁴³ mutassék énekelve egy pap által gyászban. Dr. Éltes Károly nevére szóló 135–144 számú tíz hűsfogyasztási szelvény ára á 7 ft 50 xr Átvitel	75 12 634	90	100 12 412	50
100. 101. 102.	1893. jan. 29. ápril. 29.	100 101 102	Áthozat Négy db 491–494 számú leszámítoló bank részvény árában a bank nyugtája szerint a 54 ft bevétetett A 98. tételszám alatti 100 ft misealapítvány után kincstári illeték a kolozsvári m[agyar] kir[ályi] adóhivatal[nak] Dr. Éltes Károly sírjához ¹⁴⁴ állított fekete márvány sírkő árában a Nagy testvéreknek ¹⁴⁵ kifizettetett.	216		10 176	60

¹⁴² Anniversarium (lat.) = évforduló

¹⁴³ Éltes Károly misealapítványát 1893-ban jegyezték be az elhaltért 200 korona tőkével. A kolozsvári róm. kath. egyházközség ájtatos alapja püspökileg jóváhagyott alapítványainak jegyzéke az 1908. év június hó 1-jén lezárt bizottsági felülvizsgálás szerint. Szent Mihály-plébánia irattára, Kolozsvár.

¹⁴⁴ Éltes Károly sírja a kolozsvári Házsongárdi temetőben.

¹⁴⁵ Nagy János és József kőfaragómesterek, Külső-Torda utca 12–14.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- 1883 *Erdélyi képes naptár 1883-ik közönséges évre.* Kolozsvárt, 1882.
- 1899 *Kolozsvár cím- és lakjegyzék 1899-ik évre.* I–III. I. évf. Szerk. OLÁH László. Kolozsvár, 1899.
- ASZTALOS
2004 ASZTALOS Lajos: *Kolozsvár helynév és településtörténeti adattár.* Kolozsvár, 2004.
- BERNÁD
2006 BERNÁD Rita: *A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára II.* Gyulafehérvár–Bp., 2006. (*Erdélyi római katolikus levéltárak 2.*)
- GAÁL
1997 GAÁL György: *Tört kövön és porladó keresztén.* Pusztuló múlt és fájó jelen a Házsongárdi temetőben. Kolozsvár, 1997.
- GERGELY
1999 GERGELY Jenő: *A pápaság története.* Bp., 1999.
- ORBÁN
1899 ORBÁN Balázs: *Torda város és környéke.* Bp., 1889.
- SAS
2002 SAS Péter: *Az Erdélyi Római Katolikus Státus.* In: *Egyháztörténeti Szemle* 3 (2002) 2. sz. 66–73.
- 2003 SAS Péter: *Kolozsvár 1867–1919.* Bp., 2003. (*Mesélő képeslapok*)
- SZINNYEI
1893 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* II. Bp., 1893.

Rózsavölgyi Andrea

Delmár Emil magángyűjteménye svájci források tükrében

Magyarországon a XIX–XX. század fordulóján létrejövő magángyűjtemények jelentős része zsidó családok tulajdonában volt. A gyűjtemények a második világháború következtében felbomlottak, szétszóródtak, legtöbbször az ország határain túl. Dr. Delmár Emil (1876–1959) eddig mostohán kezelt műgyűjteményének története ennek a folyamatnak jeles példája.

Delmár Emil gyűjtési tevékenysége¹ igen sokoldalú volt. A magyar műgyűjtésben ritka irányvonalat képviselt közép- és újkori plasztikai²-, iparművészeti³- és keleti gyűjteményével.⁴ Delmár gyűjteményének festészeti része,⁵ jelenlegi ismereteink szerint néhány értékes darabból tevődött össze, lakását Lotz Károly pannói díszítették.

Delmár gyűjtését, mint sokan mások, távol-keleti útja során, az 1900-as évek elején kezdte meg. Később, az 1910-es évektől figyelme az európai szobrászati és iparművészeti tárgyra terelődött: ebben közrejátszhatott több, ekkor felbomló szobrászati és iparművészeti gyűjtemény is.⁶ Az 1920-as évekre, „kitartó munkával” létrehozta nemzetközi színvonalú gyűjteményét.⁷

A műgyűjtés mellett Delmár jó kapcsolatot ápolt a kor több magyar (Zádor Anna, Balogh Jolán, Hoffmann Edith, Csányi Károly stb.) és külföldi (például Wilhelm von Bode) művészettörténészével, tárgyait rendszeresen kölcsönözte hazai és külföldi kiállításokra, a múzeumokat értékes adományokkal gyarapította, részt vett számos aukción.

A mára szétszóródott gyűjtemény egy része külföldön, másik része magyar múzeumokban: a Szépművészeti Múzeum Régi Szoborosztályán, az Iparművészeti Múzeumban (és fiiláléjában, a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeumban), a Magyar Nemzeti Galériában, illetve magyar műgyűjtőknél és Delmár magyarországi örököseinek tulajdonában található.

A gyűjtemény szétforgácsolódása a második világháború előestéjén kezdődött. Delmár ekkor gyűjteményéből kiállítást szervezett a berni Kunstmuseummal közösen, Svájcban. A kiállításához katalógus is készült.⁸ A kollekció e darabjai többé nem kerültek vissza Magyarországra.

¹ Géber Antal *Magyar gyűjtők* című művéből ismerjük.

² Ghiberti, Giovanni della Robbia, Andrea Riccio, Danese Cattaneo, Ludwig Krug stb.

³ Szőnyegek, bútorok, miseruhák, ötvös tárgyak stb.

⁴ Fegyverek, ékszerek, lakk tárgyak, kisebb plasztikai tárgyak, szőnyegek, falikárpitok stb.

⁵ Heiligenkreuzi Mester: *Szent Katalin eljegyzése*, és talán néhány Rippl-Rónai, illetve Barabás festmény.

⁶ Lanna, Lippmann, Kaufmann stb. MRÁVIK, 1990. 6.

⁷ Ehhez az anyagi háteret dunakotrásai és gőzhajózási vállalata biztosította.

⁸ *Kunst und Kunstgewerbe*. Sonderausstellung. Kunstmuseum, Bern, 1939/1940.

Ennek a néhány zaklatott évnek a gyümölcse Delmár 1941-ben megjelent *Középkori magyar emlékek Svájcban*⁹ című könyve. Ebben nemcsak a műemlékek, műalkotások művészettörténeti, hanem történelmi háttérét is bemutatja, amelyek III. Béla magyar király (1172–1196) özvegye, Ágnes királyné nevéhez köthetők. A mű nem évült el, máig érvényes megállapításokat tartalmaz.

Végül Delmárt – rokoni kapcsolatai¹⁰ és gyűjteményének otléte ellenére – Svájc nem fogadta be,¹¹ így 1941-ben Kubába, és onnan hamarosan az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. Itt, az amerikai hadsereg megbízásából összeállította a magyar műemlékek jegyzékét,¹² így amerikai részről nem érte őket bombatalálat. 1948-ban Delmár E. B. Pierce-szel közösen kiadta Petőfi Sándor verseit angolul.¹³

Ebben az időszakban (a háború után és az 1950-es években) publikálta művészettörténeti tárgyú írásait is,¹⁴ igen jelentős folyóiratokban.¹⁵ Ezzel párhuzamosan a Svájcba került műtárgyak egy részét 1945 és 1947 folyamán New York-ba szállították. Delmár ezeket, és a többi, Svájcban maradt műtárgyak nagy részét aukciókon¹⁶ értékesítette, így biztosította saját megélhetéséhez szükséges anyagi háttérét. Delmár Emil végül 1959-ben hunyt el egy egy Bécs melletti szanatóriumban.¹⁷

Az alább közölt négy forrás a berni Kunstmuseum adattárában található, létezésükre a múzeummal való levelezés kapcsán derült fény: eddig csak arról lehetett tudni,¹⁸ hogy Delmár gyűjteményének egy része kikerült Svájcba, ám a kinti kutatás¹⁹ sok eredményt hozott.

A dokumentumok két fő részre oszthatók: második világháború előttiekre és utániakra. A második világháború előtti dokumentumokat tartalmazó aktában található képanyag részben Delmár 1939-ben, illetve 1947-ben, Bernben kiállított műtárgyairól készült, a kiállításokhoz kapcsolódó katalógusok számára. Az iratanyag Delmár és a múzeum a tárlat előkészítéséhez köthető levelezését tartalmazza: számlákat, szállítási leveleket, szállítócégek leveleit, vámiratokat, a Bernbe, ládáknak szállított műtárgyak jegyzékét, a tárgyak elhelyezésével kapcsolatos leve-

⁹ *Középkori magyar emlékek Svájcban*. (Denkmäler des Ungarischen Mittelalters in der Schweiz.) Budapest, 1941. Kétnyelvű kiadvány.

¹⁰ Bátyja, Tivadar felesége, Hänni Mária Svájcban született és családja is ott élt. BFL, VII, Cg 5236, p. 4., 98.

¹¹ Ennek oka feltehetően az volt (bár bővebb információ nincs róla), hogy Svájc nem fogadta be az emigránsokat (nem adott állampolgárságot stb.), csak átmenetileg nyújtott menedéket.

¹² Talán ez köszönhető volt a magyar művészettörténészekkel tett autóskirándulásoknak is. MTA, Adattár, MKI-C-I-75/II-786-790.

¹³ Pierce, Eugénie Bayard–Delmár, Emil: *Sixty poems by Alexander Petőfi*. Budapest, 1948.

¹⁴ Több alkalommal írt saját műtárgyairól: „A Venetian Embroidery of 1517” (*The Art Quarterly*). „The Nuptials of Peleus and Thetis by Danese Cattaneo” (*Gazette des Beaux-Arts*). „Zwei Goldschmiedewerke von Ludwig Krug” (*Zeitschrift für Kunstwissenschaft*). „A Model by Paul de Lamerie” (*The Burlington Magazine*).

¹⁵ Ld. 11. lj.

¹⁶ Sotheby's, Pia stb. aukciósházak, illetve több amerikai múzeum saját alapítványán keresztül jutott Delmár darabokhoz. Természetesen magángyűjtőkhöz is kerültek műtárgyak, így őrzési helyük, néhány kivételtől eltekintve többnyire ismeretlen.

¹⁷ Delmár az emigrációban az év felét Amerikában, a másik felét Európában töltötte. Élete vége felé azért tartózkodott egyre többet Ausztriában, mivel közel volt hazájához, és remélte, hogy még egyszer visszajöhet.

¹⁸ Géber műgyűjtőkről szóló könyve alapján. GÉBER. 106–107.

¹⁹ 2008 februárjában, a Klebelsberg Kunó-ösztöndíj jóvoltából valósult meg.

leket. A tárgyak kiviteli engedélyét Delmár többször is meghosszabbította; részben a múzeum maga kérte ezt, mivel a gyűjtemény magas művészeti értéket képviselt; részben, mivel a háborús körülmények miatt a múzeum zárva tartott egy ideig, így a kiállítás nem volt megtekinthető.

Az iratanyag második világháború utáni része a műtárgyak elszállításáról szóló levelezést, illetve Delmár Emil halálát követően a múzeum és az örökösök közötti levélváltást öleli fel. Érdekesség, hogy Delmár 1956. december 25-én kelt levelében azt írja, hogy az Egyesült Államokban be kell vallania az adóját, és adócsökkentést kaphat ajándékozás címén. Ezért ajándékozta oda a *Szent Püspököt* ábrázoló faszobrárt²⁰ a berni múzeumnak. Ajándékozásra korábban már volt példa: a múzeumnak szolgálataiért²¹ Delmár 1948 januárjában odaadta *Szent Flóriánt* ábrázoló faszobrárt.²²

Külön nyereség, hogy minden levél keltezve van, így nyomon követhető Delmár folyamatos vándorlása, az hogy mikor és hol tartózkodott Európában (1938 és 1941 között).²³ Ez alapján fogalmat alkothatunk az emigránsok egy bizonyos körének (tehető rétegének) életéről is. Fontos itt megemlíteni, hogy ez a keltezés segíti az iratanyagban való tájékozódást is, ugyanis a dokumentumok jelzet/hivatkozási szám nélküliek.

A kiválasztott levelek/források kapcsán képet kaphatunk Delmár gyűjteményének gazdagságáról, a művészettörténészek körében való elismertségéről, korabeli megítéléséről, betekintést nyerve a gyűjtő önértékes gondolkodásába is. Mindez rendkívül fontos adalék a gyűjtő és tevékenysége, a gyűjtemény, illetve a kor, jobb, teljesebb megértéséhez – amelyben mindez létrejöhett.

²⁰ Landshut, XVI. század eleje. A szobor jelenleg is a múzeum tulajdonában van.

²¹ Értsd: a tárgyak elhelyezéséért, védelméért, a sok kellemetlenségért.

²² Svájc, 1500 körül. Ezt a múzeum a Pia antikvitás segítségével 1949-ben értékesítette.

²³ További érdekesség, hogy Delmár mindig annak a szállodának a levélpapírját használta, ahol éppen megszállt; és ebből kitűnik, hogy a hotelek legtöbbször a mai napig működő luxusszálloda.

Források

1.

Richard Ernst²⁴ múzeumigazgató levele dr. Delmár Emilhez

Bécs, 1938. október 13.

(jelzet nélkül)

Richard Ernst sajnálja, hogy Delmár visszakéri az iszlám textilgyűjteményt.

Staatliches Kunstgewerbemuseum²⁵

[...]²⁶

z. 1055 – 1938

Wien, am 13. Oktober 1938.

Sehr verehrter Herr Doktor,

Ihr Freund, Herr Generalmajor Baron v[on] d[er] Bussche, hat Ihr Schreiben überbracht, mit dem Sie Ihre Leihgabe, die Sammlung frühislamischer Gewebe,²⁷ zurückrufen.²⁸

Mit dem herzlichsten Bedauern werden wir diese edlen, wunderbaren Gewebe vermissen, wenn Ihr Entschluss unwiderruflich feststehen sollte. Ich wäre sofort nach Budapest gefahren, um Sie um Verlängerung der Leihgaben zu bitten, die Sie dem Museum anvertraut haben sind sie doch eine so wichtige Brücke zwischen unserer Sammlung spätantiker Textilien und der Sammlung mittelalterlicher Gewebe. [...]²⁹

R. Ernst

²⁴ 1932–1950 között Richard Ernst volt az igazgatója az akkori *Staatliches Kunstgewerbemuseum*nak.

²⁵ 1947-től Österreichisches Museum für angewandte Kunst (Bécs)

²⁶ A múzeum fejlécét jelöli: nevét, címét.

²⁷ A textilgyűjteményt 1938-ban Bernbe szállították, és 1947-ben állították ki, külön katalógust szentelve neki. 1948. április 27-én Bernből New York-ba vitték a darabokat, majd Delmár 1952. január 6-i levelében (New York) írja, hogy a textileket eladta. Azóta a tárgyaknak nyomuk veszett.

²⁸ Delmár levele, amelyben visszakéri a kölcsönadott műtárgyakat 1938. október 6-án íródott Budapesten.

²⁹ A levél írója azt taglalja, hogy hova utazik az elkövetkező időszakban, milyen elfoglaltságai lesznek, és megemlíti, hogy a hónap végén újra Bécsben lesz, majd elbúcsúzik.

2.
Dr. Delmár Emil levele a berni Kunstmuseumnak

Genf, 1940. március 20.
(jelzet nélkül)

Delmár saját gyűjteményét méltatja.

Hotel d'Angleterre, Genf 20. März 1940

Sehr Verehrter Herr Professor!³⁰

Sie werden es wohl begreiflich finden, dass mich die absprechende Ausserung eines sogenannten Sachverständigen über meine Sammlung nicht zur Ruhe kommen liess.

Ich kenne Ihre gerechte Denkungsart genügend, um zu wissen, dass mir von Ihrer Seite wissentlich kein Unrecht geschehen kann, doch sind Sie in erster Linie Bilder-Fachmann; Plastik und Kunstgewerbe sind nicht Ihre Spezialität, und finde ich es begreiflich, dass Sie eine Kritik meiner Sammlung seitens eines sogenannten Spezialisten acceptiert haben.

Ich habe mir nun die Mühe genommen, und aus den Angaben meines Kataloges, die jederzeit nachgeprüft werden können, folgende Zusammenstellung gemacht:

Es sind von den von den 61 Stücken³¹ meiner Leigabe in der Kunstliteratur besprochen 24 St. bei 48 Gelegenheiten; seit Erscheinen des Kataloges also seit $\frac{3}{4}$ Jahren ist ein neues Stück, das Byzantinische Elfenbein-Relief³² in den Berlichten der Berliner Museen dazugekommen, und ein neuer Artikel über den Christophorus³³ in der Rivista D'Arte No.1 1939 v. Giovanni Mariacher erschienen. Also sind insgesamt 25 St. bei 50 Gelegenheiten besprochen. Unter den Kunstgelehrten, die meine bei Ihnen befindlichen Stücke besprochen haben, figurieren Deutsche, Engländer, Franzosen u[nd] Italiener, Namen allerersten Ranges, wie Bode, Habich, Halm, Swarzensky, Planiscig, Glück, Bange, Meller, Manowsky³⁴ etc. die sich nicht mit minderwertigen Dingen abgeben. Derjenige, der behauptet, mit dem Christophorus steht oder fällt meine Ausstellung, ist entweder böswillig oder versteht sein Fach nicht oder beides.

Ich schliesse den Katalog der Ausstellung Italienischer Kleinkunst im Kunsthistorischen Museum Wien bei, aus dem Sie ersehen können, dass ihr nur ein

³⁰ Conrad von Mandach, a múzeum akkori igazgatója

³¹ A Delmár gyűjteményéből rendezett berni kiállításon a katalógus alapján 61 darab műtárgy érkezett. Ebbe nem tartozik bele az iszlám textilgyűjtemény, és néhány kisebb tárgy.

³² Jelenleg: Harvard University, Dumbarton Oaks Collection, Boston.

³³ Ghibertinek tulajdonítja a szakirodalom, a gyűjtemény egyik legkvalitásosabb darabja, valószínűleg 1407-ből. Jelenleg: Museum of Fine Arts, Boston.

³⁴ Wilhelm von Bode (1845–1929) nagyhatású művészettörténész és muzeológus, Delmár személyesen is ismerte (GÉBER, 110.). Georg Swarzenski (1876–1957) német származású középkorász, múzeumigazgató. Leo Planiscig (XX. század első fele) osztrák művészettörténész. Meller Simon (XX. század első fele) magyar származású művészettörténész. Habich, Philipp M. Halm, Glück, E. F. Bange, W. Manowsky a XIX. század végének és a XX. század elejének jeles művészettörténészei. Mindegyikük írt Delmár műtárgyairól.

Stück, den Christophorus –, ausgestellt habe. – Im Vorwort heisst es: „Etwa 70 Kunstwerke... von denen jedes einzelne durch seine Qualität und Bedeutung den Anspruch erheben könnte in unserem, wie in jedem Museum von Weltruf einen würdigen Platz einzunehmen“. Auf diese Ausstellung, wo Werke von Donatello, Robbia, Verrocchio, Riccio³⁵ ausgestellt waren, bezieht sich der Ausspruch Planiscigs: „mit Ihrem Christophorus steht oder fällt die Ausstellung, Mittelstück in separater Vitrine“ auf meine Ausstellung konnte es sich nicht beziehen, da ich nur dieses eine Stück ausstellte.

Und wie kommt es, wenn die Qualität meiner übrigen Stücke so minderwärtig ist, dass von den übrigen 24 Stücken Bode 5 St., Planiscig 4 St. etc. etc. publicierte? Wie kommt es, dass die offiziellen Berliner Museumsberichte von meinem Byzantinischen Elfenbeinrelief sagen: „qualitätsmässig reicht an unser Stück nur das Elfenbein der Slg. Delmar heran.“ Da aber der Elfenbein-Sachverständige behauptet, meine Elfenbeine wären minderwärtig, so muss wohl vorausgesetzt werden, dass auch die Berliner Museen minderwärtige Stücke erwerben. Sind Unika von Daucher, vom grössten Kleinplastiker der deutschen Frührenaissance Peter Flötner³⁶ minderwärtig? Ess ind 17 Modelle v. Flötner's Hand bekannt, alle sind im Standardwerk von Bange publiciert und abgebildet. Oder ist die Goldbronze von Hagenauer und das Bildchen v. Meister v. Heiligenkreuz, die sich die Österreichische Regierung zu den Ausstellungen in Paris und Zürich auslieh, minderwärtig?

Mit Rücksicht auf die Zeitumstände habe ich darauf verzichten müssen meinen in Kunstkreisen bekannten Namen auf den Katalog zu setzen, auch habe ich im Interesse des Katalog-Verkaufes eingewilligt, – auf Ihren Wunsch – die von mir beigegebenen Glastafelchen mit Künstler-Angaben nicht aufzustellen; dies mag auf gewisse Fachleute anreizend wirken eine Sammlung anzurüpfeln.– Bei Studium des Kataloges oder Sicht von Namen wie: Ghiberti, Pisano, Desiderio da Firenze, Danese Cattaneo, Flötner, M. Gebel, Daucher, Ludwig Krug, Hagenauer, Neufahrer, Lamerie³⁷ etc. wäre der „Sachverständige“ vielleicht mit seiner Kritik zurückhaltender gewesen. Alle diese Namen sind nicht meine Erfindungen, sonder Feststellungen von ersten Fachleuten.

Es liesse sich noch viel sehr Schmeichelhaftes von meiner Sammlung sagen, wollte ich die brieflichen und mündlichen Mitteilungen erster Fachleute publicieren, doch habe ich diese – wie Sie sich wohl erinnern werden – aus der ersten Fassung des Kataloges gestrichen, weil es mir in einem wissenschaftlichen Katalog nicht passte und nach Reclame ausgesehen haben würde. Im gegebenen Falle muss ich darauf zurückkommen: im Falle des

³⁵ Donatello, vagy Donato di Niccoló di Betto Bardi (1386–1466), az egyik legjelentősebb firenzei reneszánsz művész, főleg szobrász. Giovanni della Robbia (1469–1529), firenzei szobrász, a család híres majolika műhelyének vezetője. Andrea del Verrocchio (1435–1488) híres itáliai szobrász, festő és ötvös, Leonardo da Vinci mestere. Andrea Riccio (1470–1532).

³⁶ Peter Flötner (1480-as évek–1546) német szobrász, fametsző.

³⁷ Lorenzo Ghiberti (1378–1455), híres firenzei szobrász és ötvösművész. Vittore Pisano (1395–1455 (?) itáliai festő és plakettművész. Desiderio da Firenze (aktív 1532–1545) itáliai szobrász. Danese Cattaneo (1509–1573) itáliai szobrász. Matthes Gebel (XVI. század) nürnbergi plakettművész. Adolf Daucher (1460–1523) német szobrász. Ludwig Krug (1488–1532) nürnbergi metsző, szobrász. Johann Baptist Hagenauer (1493–1538) németalföldi szobrász. Ludwig Neufahrer (XVI. század) német medálművész. Paul de Lamerie (1688–1751) holland származású angol ezüstműves. Továbbá ld. 36. lj.

1. *Arabischen Glases*³⁸ Director Kühnel: Ich gratuliere zu Ihrer Neuerwerbung, ein besonders seltenes u. wichtiges Stück.
2. *Limoges-Triptychon*³⁹ Marquet de Vasselot: Solche Stücke sind sehr selten geworden, sie sind meistens in den öffentlichen u. Amerikanischen Sammlungen untergebracht.
3. *Krug-Plakette*⁴⁰ Planiscig u. Kris: Die schönste deutsche Plakette, mit den zwei Datierungen auf der vorder u. Rückseite.
4. *Byzantinisches Relief*⁴¹ Prof. Banges Bericht über Adolf Goldschmidts Ausererung: „Es ist das beste Stück einer gewissen Kategorie, und bedaure ich die Photographie nicht früher erhalten zu haben, um sie im Werk publizieren zu können.“
5. *Stickerei mit polnischen Wappen*⁴² Frau Prof. Schütte Museum Leipzig: „Eine besonders feine Stickerei, wie wir sie in unserer Sammlung nicht besitzen.“

Ich kenne leider den Namen des „Fachmanners“ nicht, und kann daher event. Persönliche Gründe des Betreffenden nicht feststellen. Herr Professor stehen gottlob dem geschäftlichen Betriebe mancher Fachleute ferne; ich kenne aber eine ganze Anzahl, die Alles verunglimpfen, was nicht auf Grund Ihrer Expertise gekauft wurde. Sie erreichen dadurch, dass die Händler Angst haben, durch Verunglimpfung einen Kunden zu verlieren, und sich lieber eine gut bezahlte Expertise von dem Betreffenden geben lassen.

Ich habe obige Daten auch deshalb zusammengestellt, damit Sie gegebenen Falls alle Daten gleich bei der Hand haben.

Meine Sammlung ist derart hochklassig und anerkannt und ich selbst ein alter Fachmann, dass ich keine Kritik von berufener Seite zu fürchten habe, und meine Sammlung und das Institut, das sie beherrbergt wohl zu verteidigen in der Lage bin; nur gegen derartige hinterrücks Angriffe ist niemand sicher.

Nach dieser unverdienten Verunglimpfung ist meine Bitte an Sie, Herr Professor, mir dadurch Gerechtigkeit wiederfahren zu lassen, dass Sie meine Sammlung, oder zumidest den grössten Teil, für den genügend Raum zur Verfügung steht, wieder aufstellen. Dies entspricht auch unserer seinerzeitigen Vereinbarung (auch der Katalog trägt die Bezeichnung Sonderausstellung 1939/40) und würde meines Erachtens trotz der anerkannt höchsten Qualität Ihrer derzeitigen Ausstellungen auch diesen zugute kommen, weil die zwischen den vielen Bildern belebend wirken würde. Selbstredend stelle ich mich Ihnen zu diesem Zwecke vollkommen zur Verfügung.

Indem ich Sie noch ersuche mir den beiliegenden Katalog, – ich habe kein weiteres Exemplar – nach Gebrauch gütigst retournieren zu wollen, verbleibe ich, Herr Professor, mit dem Ausdruck meiner besonderen Hochachtung.

E. Delmár⁴³

³⁸ A berni Kunstmuseumban, 1947-ben rendezett iszlám textilkiallítson voltak kiállítva. IX–X. század, őrzési helyük ismeretlen.

³⁹ Triptychon, XVI. század. Jelenlegi őrzési helye ismeretlen.

⁴⁰ Ádám és Éva, bronzplakett. Jelenleg: Museum of Art, Cleveland.

⁴¹ Ld. a 25. sz. ljt.

⁴² Itáliai, XVI. század. Jelenleg valószínűleg: Victoria and Albert Museum, London.

⁴³ A levél gépelt, viszont az aláírás saját kezű.

3.
Dr. Sigrig Müller⁴⁴ levele a berni Kunstmuseumnak

München, 1941. április 26.

(*jelzet nélkül*)

Müller Delmár egyik jeles darabja után érdeklődik.

Bayerisches Nationalmuseum

[...] ⁴⁵

München, d. 26. IV. 1941.

An das Kunstmuseum

Bern

Sehr verehrter Herr Direktor,

Im Sommer 1939 hatte ich das Glück in Ihrem Museum die Ausstellung einer mir bereits bekannten Privatsammlung unter dem Titel „Kunst und Kunstgewerbe, Sonderausstellung 1939/40“ zu sehen. Von diesen Stücken interessierte mich ganz besonders Nr. 52 des vorgelegten Kataloges: „Zunftwappen der Schiffer zu Passau“.⁴⁶ In unseren Museum befinden sich die zugehörigen Gegenstücke dieser Stickerei. Nun glaube ich, dass die Wiedergabe der Aufschrift auf der Rückseite des bei Ihnen ausgestellten Wappens lückenhaft, zum Teil vielleicht auch mit kleinen Fehlern gelesen war. Wenn sich das Stück bei Ihnen noch befinden sollte, wäre ich Ihnen deshalb zum grössten Dank verpflichtet, wenn Sie eine erneute Lesung dieser Inschrift veranlassen würden und mir mitteilen würden, ob ob sich nicht doch gewisse Korrelluren des abgedruckten Textes ergeben sollten. Falls das Stück nicht mehr in Ihrem Gewahrsam sein sollte, so ware ich Ihnen natürlich ganz besonders dankbar, wenn Sie entweder eine Überprüfung des Textes der Aufschrift vermitteln könnten oder mir mitteilen würden, wohin ich mich weden soll, um eine Aufklärung z erhalten. Auch wäre ich Ihnen sehr verbunden, wenn Sie mir mitteilen würden, ob es möglich wäre, eine gute Photographie des Stückes zu erhalten.

Mit den Ausdruck vorzüglicher Hochachtung

Dr. Sigrig Müller

⁴⁴ A Bayerisches Nationalmuseum igazgatója.

⁴⁵ A múzeum fejléce, címe.

⁴⁶ Jelenleg Mark Salton gyűjteményében, Amerikai Egyesült Államok. Az információért köszönettel tartozom dr. Anna Jolly-nak, az Abegg Stiftung (Riggisberg, Svájc) művészettörténészének.

4.

A berni Kunstmuseum levele dr. Delmár Emilhez

Bern, 1941. május 31.

(jelzet nélkül)

Kérik, hosszabbítsa meg gyűjteményének kiállítását, mivel nagy iránta az érdeklődés.

Bern, den 31. Mai 1941. M/St

Herrn Dr. Emil Delmar,

Hôtel d'Angleterre, Genf.

Sehr geherter Herr Doktor,

Indem ich Ihnen Beiliegenden Attest zukommen lasse, möchte ich nicht unterlassen, Ihnen für Ihre schöne Leihgabe herzlich zu danken. Die kunsthistorischen und künstlerisch wertvollen Gegenstände, die Sie im Berner Kunstmuseum deponiert haben, erwecken hier unter den Kunstfreunden lebhaftes Interesse.

Kunsthistoriker von Rang, wie Tankred Borenus, ein Beamter des Bayerischen Nationalmuseums München und andere, die trotz des Weltkrieges die Schweiz besuchten, bekundeten Ihrer Sammlung gegenüber besonderes Lob. Durch die weitere Belassung der Sammlung in Bern würden dem Kunstmuseum Vorteile erwachsen. Professor Hahnloser, Ordinarius für Kunstgeschichte an der Universität Bern beabsichtigt, im Jahre 1942 in Ihrer Sammlung Seminar-Uebungen abzuhalten.⁴⁷ Auch sind für nächstes Jahr Führungen in Ihrer Sammlung für die Freunde des Kunstmuseums vorgesehen. Wir wären Ihnen daher besonders dankbar, wenn Sie die Verlängerung Ihrer wertvollen Leihgabe erwirken könnten.

Mit besonderer Hochachtung

Berner Kunstmuseum, der Konservator

⁴⁷ A szeminárium ötlete már valóban felmerült korábban is, a múzeumnak egy Delmárhoz írt korábbi levelében (Bern, 1940. szeptember 7.).

Rövidítések és irodalomjegyzék

BFL
MTA

Budapest Főváros Levéltára
Magyar Tudományos Akadémia

GÉBER
é. n.

GÉBER Antal: *Magyar gyűjtők*. Budapest. Kézirat. 105–116.

MRÁVIK
1990

MRÁVIK László: *Delmár Emil hányatott sorsú gyűjteménye*. In: *Belvedere* 2. (1990) 5. sz. 4–9.

Szakály Sándor

Benito Mussolini kitiltása az Osztrák–Magyar Monarchiából, 1909-ben

Benito Mussolini (Predappio, 1883. július 29–Dongo, 1945. április 28.) a két világháború közötti Olaszország történetének egyik legjelentősebb alakja, aki tanítóból vált, az Olaszországi Szocialista Párt politikusává. 1909-ben a *Lotta di Classe* című hetilap alapítója és 1912-ig főszerkesztője, majd azt követően a szocialista pártlap, az *Avanti* főszerkesztője Milanóban és 1912 novemberében az *Popolo d'Italia* alapítója volt. 1919. március 23-án megalakította Milanóban a *Fascio di combattimento*-t, majd 1921-ben a *Partido Nazionale Fascista*-t.

1922 októberében több mint negyvenezer hívével a híres római menetelés (*marcia su Roma*) résztvevője. Az uralkodó 1922. október 29-én megbízta az új kormány megalakításával. 1943. július 25-éig volt Olaszország miniszterelnöke, gyakorlatilag tényleges vezetője, aki a hangzatos *Duce* címet is viselte.

1943. július 25-i letartóztatását követően, 1943. szeptember 12-én Otto Skorzeny tartalékos SS-Sturmbannführer vezette kommandósok szabadították ki fogságából. Röviddel ezután a német segítséggel létrejött „Olasz Szociális Köztársaság” vezetője lett. 1945 áprilisában olasz partizánok elfogták és kivégezték.

Élete egy korai időszakára emlékeztet a Magyar Országos Levéltárban található dokumentum, amely *Mussolini Benito Rendőri nyilvántartólapja*. Ennek tanúsága szerint a triezti rendőrbiztosság 1909. szeptember 13-án Mussolinit kitiltotta „a birodalmi tanácsban képviselt összes királyságokból és országokból”. Megtudható még az iratból az is, hogy „*elemi isk. tanító anarchista (szociálista agitátor)*” Utóbbiakra pedig az Osztrák–Magyar Monarchiában nem volt szükség.

A *Rendőri nyilvántartólap* összesen 13 pontot tartalmazott, amelyek közül „Mussolini Benito” esetében az illetékes hatóságok nem mindegyikre ismerték a választ. A *Feljegyzések* számára szolgált a 12. és a 13. pont, utóbbiak szerint a triezti rendőrbiztosság a birodalmi tanácsban képviselt összes királyságokból és országokból Mussolinit 1909. szeptember 13-án kitiltotta. Az egyéb adatok feljegyzésére szolgáló 13. pontból az is kiderült, hogy „*A berlini rendőr igazgató nyomoztatja. Deutsch. Fahndbl. 1909-3240-2, -2151/fk.eln.res.1909.*”

Forrás

Benito Mussolini rendőri nyilvántartólapja

H.n., 1909. szeptember 13.

(MOL K 35-a/1. Gömbös–Mussolini levelei, 1933–1935)

1. A nyilvántartott egyén neve: Mussolini Benito
2. Esetleges ál- vagy gúnyneve: nincs
3. Házastársának neve: nincs
4. A nyilvántartott egyén születésének éve, hónapja és napja: 1883. július (április) 29.
5. Születésének helye: Predappio község Forli megye Olasz ország.
6. Illetőségi helye: (olasz honos)
7. Nyelvismerete: vallása:
8. Családi állapota: foglalkozása: elemi isk. tanító anarchista (szociálista agitátor)
9. Atyjának neve: anyjának neve:
10. Személyleírása: 1,67 m magas, arcza, haja: sötétbarna, szeme: tekintete sötét, éles, bajusza, szája széles, orra sasor
11. Különös ismertető jele:

56520-911-4
87/17-413

Rendőri nyilvántartólap.
(Szervezési rendelet 22. §)

Mussolini Benito

1. A nyilvántartott egyén neve: *Mussolini Benito*

2. Esetleges ál- vagy gúnyneve: *V. Mussolini*

3. Házastársának neve: *V. Mussolini*

4. A nyilvántartott egyén születésének éve, hónapja és napja: *1883 július (április) 29.*

5. Születésének helye: *Predappio* község *Forli* megye *Olasz* ország

6. Illetőségi helye: *Predappio* község _____ megye _____ ország

7. Nyelvismerete: _____ vallása: *(szociálista agitátor)*

8. Családi állapota: _____ foglalkozása: *elemi isk. tanító anarchista*

9. Atyjának neve: _____ anyjának neve: _____

10. Személyleírása: arcza *1,67 m magas*, haja: *sötétbarna*, szeme: *sötét éles*, bajusza *éles, szája széles, orra sasor*

11. Különös ismertető jele: _____

A berlini rendőri hivatalnak
Feljegyzések.
honnan *A berlini rendőri hivatalnak legújabbak szerint kinyomtatott*

12. Kitértatott mikor? *1909. szeptember 13-án*
mennyi időre?

13. Egyéb adatok: *A berlini rendőri igazgatási nyilvántartólap.*
Dokument. Számok: 1909. 3260-29. - 3267/ff. dt. sz. 1909.

K 35-a/1

OREMÉCO LEVÉLTÁR

Ujnyomtatott képlete: _____
Fénykép sorszáma: _____

B (10. F. 62.)

2014. 09. 28.

Ifjabb Révész Imre levelei Szekfű Gyulához (1929–1937)

Az Egyetemi Könyvtár Kézirattára (EKK) Szekfű Gyula-hagyatékában (G 628) található a történészként is ismert debreceni református püspököknek, ifjabb Révész Imrének¹ Szekfű Gyulához írt levelei.

Az itt közölt dokumentumok az 1929 és 1937 közötti időszakot ölelik fel, gyakorlatilag Szekfű Gyula *Bethlen Gábor* című monográfiájának,² és a Hóman Bálinttal közösen írt *Magyar Történet* köteteinek megjelenését, valamint az ezen munkák kapcsán kialakult vitát. Révész Imre Szekfű Gyulához írott levelei is nagyrészt ezen aktuális kérdéseket tárgyalják. Az első három levél a kilencedikkel kiegészítve egy jól elhatárolható csoportot alkot, ugyanis témáját tekintve mindegyik a Bethlen-kötet (és kisebb részt a *Magyar Történet*) recepciójával foglalkozik. Ezen levelek központi alakja a többször név szerint is említett, a nemzeti romantikus iskolához köthető debreceni történész Rugonfalvi Kiss István, illetve a szintén ide sorolható a – lényegében a debreceni álláspontot védő – protestáns egyháztörténész Zoványi Jenő.³ Révész Imre velük és az őket követő protestáns közvéleménnyel szemben veszi védelmébe Szekfű Gyulát, és teszi ezt elsősorban az egyházi és világi tudományos történetírással szemben támasztott igényei, valamint a szellem-történeti módszer melletti elköteleződése okán. A levelekben foglaltak értelmezéséhez, a Szekfű–Révész viszony feltárásához feltétlenül szükséges tisztáznunk a vita kialakulásának körülményeit.

Szekfű említett monográfiája 1929-ben, a protestáns fejedelem halálának 300 éves évfordulóján látott napvilágot a Magyar Szemle Társaság kiadásában. Rugonfalvi Kiss Istvánnak a *Protestáns Szemle*ben megjelent recenziója⁴ hatására pedig egy, *A száműzött Rákóczi* kapcsán kialakult vitához hasonló országos méretű polémia bontakozott ki.⁵ Szekfű munkájával szemben az első kritikák protestáns oldalról érkeztek, konkrétan a *Kálvinista Szemle* hasábjain jelentek meg. Ezek közül az elsőt Alvinczi Péter fogalmazta meg,⁶ aki azt tartotta Szekfű legnagyobb hibájának, hogy nem tud elszakadni a „modern nyugati magyar” történet szemlélettől, ahogyan ezt már *A száműzött Rákóczi* kapcsán sem tudta megtenni, bármennyire törekedett ugyanis az általa hangoztatott történelmi objektivitásra, nem tudta letvetkőzni katolikus voltát, ebből következően nem festhetett hiteles képet a protestáns fejedelemről.

¹ Ifjabb Révész Imréhez vö. például BUCSAY, 1967. 83–86.; BARCZA, 1989a 210–213.; KATHONA, 1967. 165–166.; KOCSIS, 1989. 11–17.; CZEGLÉDY, 1989. 17–25.; BARCZA, 1989b 25–31.; BARCZA, 1989c 193–197.; JUHÁSZ, 1967. 99–100.; BALOGH, 1967. 93–94.; SZABÓ, 1967. 784–786.

² SZEKFŰ, 1929a

³ Ld. erről bővebben GYIMESI, 2009. 33–36.

⁴ RUGONFALVI, 1929a 123–132.

⁵ A Szekfű–Rugonfalvi vitáról bővebben GYIMESI, 2009. 12–25.

⁶ ALVINCZI, 1929a 39–40., illetve ALVINCZI, 1929b 47–48.

Ezek után jelent meg Rugonfalvi már említett kritikája a *Protestáns Szemlében*, amelynek hatására – ahogyan az Szekfű *Magyar Kultúra* hasábjain közölt válaszából kiderült⁷ – a protestáns közvélemény teljes mértékben azonosította magát a Rugonfalvi által képviselt állásponttal. Ezt bizonyítja egyrészt Baltazár Dezső debreceni református püspök nyilvános előadása, amelyben kitért Szekfű Bethlen-monográfiájára, és azt meglehetősen durva hangú negatív kritikával illette, a vádpontok megfogalmazásánál pedig kétséget kizáróan R. Kiss cikkéből merített, amivel egy tisztán tudományos kérdést próbált meg felekezeti térre vinni. Mindezek eredményeképpen már a *Kálvinista Szemle* is a debreceni történész nézeteit visszahangozta, és a korábbiaknál jóval keményebb hangvételű kritikákat fogalmazott meg a szóban forgó kötettel kapcsolatban. Az itt megjelent cikkek ugyanis a tudományos kérdések vizsgálata helyett személyes térre vitték a vitát, és alapvetően Szekfű németpártiságának és katolikus voltának kiemelésére törekedtek – szembeállítva ezzel a Rugonfalvi által megrajzolt nagy protestáns fejedelmet.⁸ Gyakorlatilag a lap az ekkorra kialakult protestáns közvélemény hangulatát tükrözte, így semmiképpen nem beszélhetünk komoly és érdemi kritikáról.

Ebben a helyzetben küldte Révész Imre az általunk ismert első levelét Szekfű Gyulának.⁹ Rögtön az elején leszögezte, hogy teljes mértékben elítéli azt a magatartást, amely Szekfűvel szemben a protestánsok részéről megnyilvánul. Úgy vélte ugyanis, hogy tudományos kérdések eldöntésébe sem érzelmi, sem egyéb elfogultság nem szólhat bele. Révész ezen álláspontja lényegében megegyezik azzal, amit még 1914-ben *A száműzött Rákóczi-vita* idején megfogalmazott a nyilvánosság előtt a *Protestáns Szemle* hasábjain,¹⁰ és amiről későbbi levelében is megemlékezik.¹¹ A fiatal egyháztörténész már ekkor a szellemtörténeti álláspontot képviselte,¹² ezért egyértelműen a megtámadott historikus mellé állt tudományos módszerét tekintve, és elfogadhatatlannak tartotta azt a hangnemet, amely egyrészt a tudós társadalom, másrészt a közvélemény oldaláról megnyilvánult. Véleménye szerint a politikai pártszenvedély, a tömeghangulat terrorizmusa és legnagyobb-részt a jóhiszemű vagy lelkiismeretlen hozzá nem értés az oka, hogy egy kizárólagosan tudományos kérdést így eltorzítottak. Meggyőződése volt, hogy Rákóczinak – mint történelmi alaknak – a megítélése kizárólag tudományos vita tárgyát képezheti még akkor is, ha a fejedelem igen közel áll az emberek szívéhez. Sőt éppen a nemzeti érzés és a Rákóczi-kultusz ápolása végett tartotta fontosnak, hogy a döntő

⁷ SZEKFŰ, 1929b 251–256., illetve SZEKFŰ, 1929c 300–305.

⁸ Vö. ehhez Bethlen Gábor. In: *Kálvinista Szemle*, 1929. 9. sz. 71., Szekfű Gyula. In: *Kálvinista Szemle*, 1929. 11. sz. 83., *Az átértékelt Bethlen Gábor*. In: *Kálvinista Szemle*, 1929. 45. sz. 365–366., *Az igazi Bethlen Gábor*. In: *Kálvinista Szemle*, 1929. 50. sz. 405., *Az átértékelt Bethlen Gábor. Válaszul Szekfű Gyulának*. In: *Kálvinista Szemle*, 1930. 9. sz. 73.

⁹ Vö. Révész Imre levele Szekfű Gyulához. Debrecen, 1929. május 7. EKK G628/1.

¹⁰ R-1, 1914. 301–304.

¹¹ Vö. Révész Imre levele Szekfű Gyulához. Debrecen, 1931. május 13. EKK G628/2.

¹² Mindez nem volt előzmények nélküli, Révész ugyanis már 1913-ban Sárospatakra benyújtott magántanári értekezésében (Révész, 1913.) megfogalmazta, melyek a modern értelemben vett tudományos történetírás kritériumai, és egyértelműen a szellemtörténet mellett tette le a voksát. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a keletkezés dátumát sem, ugyanis mindez azt jelenti, hogy Révész már *A száműzött Rákóczi* megjelenése előtt megfogalmazta ezen álláspontját, így érvényüket veszítik a később vele szemben felhozott vádak, miszerint csupán „divatból” vagy nemtörődömségből csatlakozott a Szekfű nevével fémjelzett szellemtörténeti iskolához.

szó a tudományé legyen. Ebből következik, hogy elhatárolta magát a nemzeti romantikus történetfelfogástól, amelynek alapvető problémáját abban látta, hogy képviselői rosszul értelmezik a „nemzeti érzés” fogalmát, és amikor – véleményük szerint – ennek „védelmében” cselekszenek, tulajdonképpen önmaguk és egész múltjuk ellen fordulnak.

Révész úgy gondolta, hogy ugyanez a tendencia volt megfigyelhető 1929-ben is, amikor a nemzeti romantikus történet szemlélet talaján ragadt Rugonfalvi Kiss István, és az általa befolyásolt közvélemény, konkrét tudományos kérdések vizsgálata helyett, pusztán érzelmi alapon és megengedhetetlen stílusban ítélte el Szekfű Gyulát.¹³ Ennek a jelenségnek a legszebb példája Rugonfalvi saját pénzén kiadott munkája *Az átértékelt Bethlen Gábor. Válaszul Szekfű Gyulának* című mű,¹⁴ amely válaszként értékelhető Szekfű *Kritika és terror* című írására.¹⁵ Rugonfalvi ezen munkája egyben felhívás/felszólítás is egy tudományos párbajra, R. Kiss ugyanis a kérdést egy hattagú, a XVII. század történetével foglalkozó történészekből álló zsűri elé akarta vinni, amelynek feladata a történelmi igazság odaítélése lett volna egyik vagy másik fél javára. Ez pedig a vesztes félre nézve azzal a következménnyel járt volna, hogy többé nem írhat történelmi munkát. Szekfű azonban elfogadhatatlannak tartotta R. Kiss hangvételét, ezért nem kívánt reagálni rá.

Nincs itt tér a Szekfű és Rugonfalvi között lezajlott polémia problémaköreinek ismertetésére, ahogyan a Szekfű és Révész közötti levelezés mélyebb elemzésére sem, ezért már csak Révész Imre (ezen kérdésekhez szorosan kötődő) Szekfű Gyulához intézett 1937. január 16-án kelt levelét emeljük ki,¹⁶ amelyhez mellékelte Rugonfalvi egyik írását is.¹⁷ Révész megjegyzése a munkával kapcsolatban, hogy „*bár a resentus most is kiüt a hangjából itt-ott*”, mégis egészen más hangnemben fogalmazza meg véleményét, mint korábban, és végre tudományos kérdésekről vitatkozik Szekfűvel a személyeskedés és a rágalmazás helyett, amely Révész legfőbb kritikája volt Rugonfalvival szemben. Ezért is hajlandó közölni munkáját, leveléből pedig arra következtethetünk, hogy ebben a kérdésben kész volt elfogadni Rugonfalvi érvelését, összességében azonban úgy véljük, mégis barátjának adott igazat, és nem ismerte el a modern értelemben vett vallásszabadság meglétét a XVII. századi Erdélyben.

Az itt közölt leveleken kívül Révész még egyéb írásokban is a Hóman–Szekfű-féle szellemtörténeli irányzat mellett foglalt állást. Erről tanúskodik 1931-ben írt két

¹³ Vö. Révész Imre levele Szekfű Gyulához. Debrecen, 1929. május 7. EKK G628/1.

¹⁴ RUGONFALVI, 1929b

¹⁵ Mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy Rugonfalvi ekkor tanúsított magatartása jelentős változást jelent a korábbiakhoz képest. A debreceni történész ugyanis még egyetemista korában ismerkedett meg Szekfűvel, és baráti viszony alakult ki közöttük (vö. ZAMBON, 2008. 192–198.), amely a száműzött Rákóczi-vita idején is töretlen maradt. Rugonfalvi ekkor egyértelműen a megtámadott historikus mellé állt, és tette ezt egyrészt a nyilvánosság előtt, ugyanis ő is aláírta *A művelt magyar olvasóközönséghez!* című nyilatkozatot, amely a tudomány szabadságára hivatkozva vette védelmébe Szekfűt (vö. DÉNES, 1976.), másrészt Szekfűnek 1914-ben és 1916-ban küldött magánleveleiben is kifejezte együttérzését. (vö. ehhez Rugonfalvi Kiss István Szekfű Gyulához írott levelei EKK G628).

¹⁶ Vö. Révész Imre Szekfű Gyulához írott levele. Debrecen, 1937. január 16. EKK G628/9.

¹⁷ RUGONFALVI, 1936. Rugonfalvi Szekfűvel szembeni egyik fő vádpontja, hogy a historikus nem ismeri el a vallási türelem jelenlétét a XVII. századi Erdélyben. Rugonfalvi ebben a művében éppen ennek ellenkezőjét igyekszik bizonyítani alkotmányjogi érvekkel.

tanulmánya is. *A történettudomány új útjai és a protestantizmus*¹⁸ című írásában Szekfűt védve Ember Pálra hivatkozott, aki őszintén magasztalta Bethlen Gábort, sőt, egyenesen dicsérte benne a bizonyos irányban megnyilvánult tipikusan XVI–XVII. századi vallási türelmetlenségét. Bizonyosra vette, hogy ha Bethlen – vallási kérdésekben – a korát meghaladó mértékben lett volna türelmes, akkor abban sem Ember Pál, sem más kortárs semmi dicséernivalót nem talált volna. Révész úgy vélte „Ez az egész tolerancia-kérdés különben, amellyel minálunk még mindig föl lehet izgatni egyes érzékeny protestáns lelkeket, a mértékadó külföldi történettudományban rég el van intézve.”¹⁹ Ezek után pedig megállapította, hogy Szekfűnél hitesebb és elfogulatlanabb képet protestáns történetíró sem festett a reformációról, valamint Bethlen korának valláspolitikájáról. A másik tanulmányában a személyes levelezésükben is említett Pompéry Aurél, *Irányzatos-e a magyar protestáns történetírás* című munkájáról írott recenziója²⁰ kapcsán vette védelmébe Szekfű Gyulát.²¹

A legrészletesebben azonban *A protestantizmus és vallásszabadság*²² című tanulmányában fejtette ki véleményét, amelyben a külföldi tudományos eredményeket figyelembe véve állapította meg, hogy két irányzat alakult ki a protestantizmuson belül, ezek közül az ún. reformátori protestantizmus a XVI–XVII. században egyértelműen a vallási türelem ellensége volt, és a tolerancia elve csak a nem reformátori protestantizmussal jutott uralomra a XVIII. században. Ez a nem reformátori protestantizmus már a XVI. században megjelent pl. Hollandiában, Angliában vagy Erdélyben, de „az itt tapasztalt jelenségeknek eszmei forrása mindenik esetben a nemreformátori protestantizmusnak egy vagy több hajszálere: viszont ezzel azt, hogy az államélet realitásai közt keskenyebb vagy szélesebb medret áshatnak maguknak, kivétel nélkül a politikai és társadalmi erők szerencsés játékának köszönik, amelyet egy, az egyoldalú vallási és egyházi nézőpontot már emancipálni tudó „állmraison” szabályoz.”²³ Így szó sem lehet elvi értelemben vett toleranciáról a szóban forgó korszakban.

A Szekfű és Révész közötti szakmai egyetértésről tanúskodik az is, hogy Révész rendszeresen publikált a Szekfű által 1928 óta szerkesztett *Magyar Szemlé*ben. Amint az Révész leveleiből kiderül Szekfű már az általunk ismert első levélváltásuk előtt felkínálta a lehetőséget a publikálásra,²⁴ a protestáns egyháztörténész azonban ekkor – túlterheltség miatt – még nem tudta vállalni a felkérést. 1932-től ugyanakkor szinte minden évben publikál egy-egy tanulmányt,²⁵ amire leveleiben is utalást tesz. Ezen írások mindegyike a protestantizmus kérdéseivel foglalkozik, ezen belül elsődleges témájuk a Hitler hatalomra jutása következtében kialakult német helyzet. Révész a németországi hírzárlat és minden nehézség ellenére igyekezett beszámolni az aktuális történésekről, amiben valószínűleg a kint tartózkodó

¹⁸ Révész, 1931a 507–522.

¹⁹ Révész, 1931a 521.

²⁰ Révész, 1931b 300–311.

²¹ Vö. 62. és 64. lj.

²² Révész, 1934a 473–481.

²³ Révész, 1934a 478.

²⁴ Vö. Révész Imre levele Szekfű Gyulához. Debrecen, 1929. május 7. EKK G628/1.

²⁵ Révésznek összesen nyolc írása jelent meg a *Magyar Szemlé*ben, ebből hét Szekfű szerkesztősége alatt.

tanítványai lehettek segítségére.²⁶ Az általunk ismert két utolsó levelében is erről tesz említést, és újabb cikkeket ígér barátjának, ezekből azonban semmi nem valósult meg. 1938-ban még publikált ugyan egy közleményt,²⁷ de nem ebben a témában. Lényegében ez jelenti az itt ismertetett, Révész és Szekfű közötti levelezés végét is, bár bizonyítható, hogy a kapcsolat nem szakadt meg köztük, és mindvégig jó viszonyt ápoltak egymással. Erre utal a Révész hagyatékban talált, Szekfű Gyula által 1949-ben és 1950-ben²⁸ írt két képeslap is, amelyek egyikében egy személyes találkozó terve is szerepel.²⁹ Közeli baráti viszonyukat jelzi az is, hogy Révész Imre mondott beszédet Szekfű temetésén,³⁰ és az *Akadémiai Értesítő*ben is ő írta a Szekfű-nekrológot,³¹ amelyben a historikust az elmúlt évtizedek egyik legnagyobb formátumú történetírójának nevezte.

Milyen következtetéseket vonhatunk le mindebből, és egyáltalán miért is tartjuk fontosnak a Révész Imre által Szekfű Gyulához írott leveleket?

Az egyik konklúzió mindenképpen Debrecenre vonatkozik és a levelekből egyértelműen kiderül, hogy Szekfűnek Debrecenben, az általa „kismagyar”-nak tekintett beállítódás fővárosában nem csak rossz sajtója volt, hanem jó is, ráadásul a szellemtörténeti módszernek – ifjabb Révész Imre személyében – lelkes támogatója is akadt. A levelekből és általában a Szekfű és Révész közötti viszony rekonstrukciójából egyértelműen kiderül, hogy a Szekfű, illetve általában a szellemtörténet elleni támadások nem értelmezhetők kizárólag katolikus–protestáns összecsapásként, hiszen Szekfűék egyik fő védelmezője, jelen levelek tanúsága szerint a protestáns Révész Imre volt, aki alkalmanként Szekfűékhez hasonló küzdelmet folytatott hitfeleivel szemben. A viták háttérében sokkal inkább két különböző történetiszemlélet összecsapása állt, amelyben R. Kiss István, Zoványi Jenő „és társai” (például a katolikus Pompéry Aurél) egy meglehetősen provinciális, nemzeti romantikus/nacionalista, az európai történetírás újabb fejleményei iránt közömbös, politika- és eseménytörténeti szemszögből támadták Szekfűeket. Ezzel szemben az ún. protestáns táborban is voltak olyanok, az itteni levelek alapján mondjuk Révész Imre, akik a szellemtörténetben nem csupán pamfletet és ultramontán, Habsburg-párti vitairatot, hanem modern európai történeti módszert láttak, amely nem valamiféle változatlan, esszenciális, a szabadság iránt különleges érzékkel rendelkező nemzeti génuszból vezeti le a múlt történéseit (pl. a vallási toleranciát), hanem azt történeti és európai körülményeiből, szociális és kulturális feltételei között kívánja értelmezni.

Ebből az európai és történeti alapú látásmódból következik az is, hogy Révész és Szekfű hasonló módon reagáltak a harmincas évek legnagyobb kihívást jelentő politikai fejleményére (és erre a Révész által írt *Magyar Szemle*beli cikkek a legfontosabb bizonyítékok), a németországi fasizmusra, illetve a faji alapú történet-

²⁶ Vö. Révész Imre levele Szekfű Gyulához. Debrecen, 1937. január 16. EKK G628/9

²⁷ Révész, 1938a 105–110.

²⁸ MTA KK Ms5966/476-477

²⁹ Ez most már könnyebben megvalósulhatott, ugyanis Révész 1949-es nyugdíjba vonulását követően Budapestre költözött.

³⁰ Révész Imre: *Gyászbeszéd Szekfű Gyula koporsója fölött* (1955) MTA KK Ms5966/34-35

³¹ Révész, 1955. 355–357. Révész ezen írására persze rányomta bélyegét keletkezésének időpontja. Véleményünk szerint ennek tudható be, hogy Szekfű munkásságát a marxista történetírás szempontjai szerint értékeli.

felfogásra, a hitlerizmusra is. Révész ugyanis – nyilván Szekfűvel a legtökéletesebb egyetértésben – a *Magyar Szemlé*ben megjelent cikkeiben élesen kritizálta és egyértelműen elutasította a német protestantizmus azon törekvéseit, amelyek az új rezsimmel való azonosulást, a faji szempontok érvényesítését szolgálták és egyházának minden tekintetben való, történetileg kialakult autonómiája és szabadsága mellett szállt síkra. (Ez a faji gondolattól való elhatárolódás és – a magyar viszonyokra lefordítva – a turanista eszméktől való távolságtartás a nemzeti romantikus gondolat, a nemzeti szempontból radikálisabb „kismagyar” felfogás nem minden képviselőjének sikerült).

Befejezésül érdemes megjegyezni, hogy nyilván roppant érdekes lenne ismer- ni a levelezés másik felét, azaz a Szekfű Gyula által írt válaszokat is. Sajnos azonban a Révész Imre-hagyatéknak az a része, amely ezt tartalmazza – feltehetően az egykori debreceni püspök akaratának megfelelően – 2017-ig nem kutatható. Az alább közöltek azonban önmagukban is több szempontból értékes adalékot jelen- tenek Szekfű szerteágazó életművének megismeréséhez.

Források

1.

Ifjabb Révész Imre levele Szekfű Gyulához

Debrecen, 1929. május 7.

(EKK G 628/1.)

D[ebrecen], 1929. V. 7.

Mélyen tisztelt Professzor Úr!

Újabb nagybecsű küldeményét megtiszteltetésnek, az őszinte bizalom minősített jelének veszem és hálásan köszönöm.

Ki sem mondható fájdalommal és aggodalommal kísérem azt a méltatlan zaj- gást,³² amely Professzor úr rendkívüli értékű működését protestáns berkeinkben fogadja és kommentálja. Beteg állapot az, amikor a tudományos kérdések eldönté- sébe érzelmi és egyéb elfogultságok szólnak bele. Én legalább valósággal betege vagyok ennek, szinte még fizikai értelemben is. Annál nagyobb lelki teherként ne- hezül reám ez a körülmény, mert az évek óta túlfeszített munkában az idén már ha- tározottan érzem a fáradtságot s munkaképességem és kedvem nagyon lecsök- kent. Tehát ez idő szerint még akkor sem tudnám magamat beledolgozni ezekbe a kérdésekbe – egy nyugodt és keményhangú beleszólás végett – hogyha egyébként gyakorló lelkészességem engedne is reá időt, és hogyha dicső „püspökhelyettes” főj- egyzőségem³³ nem jelentene is számomra bizonyos erkölcsi megkötöttséget is, amely miatt ez idő szerint még nem nyilatkozom e kérdésekben egészen fesztele- nül. A főjegyzőségtől és „püspökhelyetteségtől” azonban ez év tavasza végéig föl- tétlenül meg fogok válni, éppen túlterhelésemre hivatkozva, s van reményem rá,

³² Vö. Bevezetés

³³ Révész Imre 1923-tól 1925-ig töltötte be a tiszántúli egyházkerület főjegyzői tisztét, majd konventi, 1928-tól pedig zsinati rendes tagja lesz.

hogy azután legalább olvasni többet ráérek. Tessék elképzelni, még a Magyar Történet már meglevő kötetei³⁴ elolvasásához sem bírtam eddig hozzájutni!

Persze amíg gyülekezeti gyakorló lelkész vagyok – egy 8000 lelkes parókiára³⁵ van gondom alatt, mindössze egy káplán segítségével! – nincs reményem rá, hogy a pusztán recipiáláson túl érdemleges tudományos munkát is végezni tudjak, s régi ideáljaimból legalább valamit megvalósítva segítek emelni valamennyire prot. egyháztörténelmi tudományosságunknak, főként módszeres képzettségünknek és általános történelmi felfogásunknak sajnosan alacsony színvonalát.

A közelmúlt hónapokban egy darabig nagyon illetékes tényezők csillogtatták előttem egy egyetemi tanszék lehetőségét, ami a földi életben még egyetlen állomom volna. De azután dugába dőlt – legalább is a *graecas calendae* kitolása – az egész. Pedig még meglehetősen súlyos anyagi áldozatok árán is kész lettem volna átmenni rá. Igaz, hogy az anyagi áldozatok vállalása terén sem lehetne elmenni egy bizonyos határon túl, tekintve, hogy teljesen szegény ember, vagyonkám a háború alatt elvesztett és kizárólag fixemből élő 3 gyermekes családapám vagyok, akit a debreczeni egyház az egyet. tanári kezdő fizetésnek jóval felette álló módon javadalmaz akkor, amikor a másik oldalon szemem előtt áll annak az elbánásnak a rideg mostohasága, amellyel a pénzügyminisztérium régebben és újabban intézte és intézi az egyetemre átment ref. és ev. lelkész kollégium lelkészi szolgálati éveinek a fizetésbe és a nyugdíjba való be- ill. be nem számítását! Ez nem alkalmas arra, hogy az ember kedvét növelje, kivált annak, akinek, mint nekem 6-8 év múlva eladó lányaim lesznek! (Általában a beszámításnak ezzel a mostohaságával egyenesen meggátolják, hogy az egyetemi theol. tanszékekre a legarravalóbb egyének kerülhessenek! Erre csak a közeli múltban volt egy igen csattanós példa, amikor a legnagyobb magyar prot. bibliatudósunk, a geniális Czeglédy Sándor³⁶ kénytelen volt utólagos refus-t³⁷ adni a debreczeni kar egyhangú meghívására, mert a pénzügyben hosszú lelkészi szolgálatának beszámítására legkisebb reményt sem nyújtottak – és elfogadni a jó javadalmú, de 15.000 lelkes czeglédi parókiát, ahol, mivel különben sem mai gyerek már, s amellet beteges ember, valószínűleg örökre elvész a tudomány számára.)

Kötelességemnek éreztem, megvallom, jól is esett mindezt őszintén föltárni Professzor Úr előtt, hogy valamivel honorálni tudjam azt a nagybecsű bizalmát és jóindulatát, mellyel csekély értékű, töredékes és a színvonaltól lemaradt tudományos munkálkodásomat kíséрни méltóztatik.³⁸ Ezzel akartam magyarázatát adni annak is, hogy miért nem tudtam és tudok sem a Magyar Szemlébe ismételt nagyon megtisztelő felszólításaira,³⁹ sem egyéb, hosszabb lélekzetű munkásságra vállalkozni. Régi élan-om⁴⁰ nagyon alábbhagyott, de még érzem, hogy tudásom – mióta kolozsvári

³⁴ Vö. HÓMAN–SZEKFŰ, 1929a, illetve HÓMAN–SZEKFŰ, 1929b

³⁵ Révész 1920-tól Debrecenben volt lekipásztor.

³⁶ Czeglédy Sándorra ld. pl. ZOVÁNYI, 2004. 422. Főbb munkái pl. *Az őszösvetségi szent irodalom* (1927), *Bibliai földrajz és természetrajz* (1927), *Bibliai régiségtudomány* (1928).

³⁷ refus (fr.) = visszautasítás, megtagadás

³⁸ Vö. 39. l.j.

³⁹ E sorok igazolják, hogy Szekfű és Révész már az itt közölt levelezés előtt is bizonyos szintű kapcsolatban álltak egymással.

⁴⁰ élan (fr.) = lendület

tanári katedrát 1920-ban kénytelen valék elhagyni⁴¹ – sok hézagban szenved, az állandó tanulás és tanulmányozás hiánya folytán, és nincs meg az a (mondjuk) bátorságom és önbizalmam, ami megvan azokban, akik most Bethlen,⁴² 16 évvel ez előtt Rákóczi⁴³ miatt vették puszkavégre professzor urat, lényegében teljesen azonos lelki összetétellel!

Ha az Isten valaha mégis, reményem ellenére, megengedné, hogy tudományos munkakifejtésre képesítő állásba juthassak (nem bánám én, ha nem is volna egyet. katedra, csak élni lehetne tisztességesen belőle családos embernek!) – és még adna néhány évet esztendőimhez: akkor azt hiszem, még sok mindent be tudnék hozni és életem egy-két könyvét még megírhatnám – s talán buzgó és hangos hitsorsosaimat is megtaníthatnám arra, hogy a protestantizmusnak az elfogulatlan tudomány akkor sem lehet ellensége, hogy ha azt „pápista” ember csinálja Ó istenem, hogy nálunk még ezt tanítani kell!!! Hogy ez nem értetődik régesrégén magától!

Magyarázatra nem szoruló okokból kérve e levelemnek abszolút bizalmas kezelését, maradok a Professzor Úrnak

igaz tisztelője, hálás híve

Révész Imre

2.

Ifjabb Révész Imre levele Szekfű Gyulához

Debrecen, 1931. május 13.

(EKK G 628/2.)

D[e]b[recen], 1931. V. 13.

Mélyen tisztelt kedves Barátom!⁴⁴

Ma egy hete kelt kedves soraidra nem tudtam előbb válaszolni. Édes Atyámat látogattam meg Miskolczon,⁴⁵ meg egy váratlanul nyakamba szakadt újabb előadásra kellett elkészülnöm, sőt még templomi szolgálatokra is.

Hidd el, hogy annak az előadásnak megtartása az én számomra is jelentett akkora felszabadulást, amekkorát a Tiédre.⁴⁶ Amióta Bethlen-könyved, meg a Magyar Történetbeli köteteid megjelentek, folyton növekvő, erkölcsileg is rettenete-

⁴¹ Révész Imre 1912-ben, mint helyettes egyháztörténész került Kolozsvárra, 1914-től 1920-ig pedig rendes tanárként dolgozott, ekkor – az erdélyi impériumváltozás következtében – kénytelen volt elhagyni posztját, ugyanis ezzel a fordulattal együtt járt az „erdélyi szellem” megerősödése, és ő idegenül érezte magát ebben a környezetben, így elfogadta debreceni egyház által felkínált lelkészi állást.

⁴² Vö. SZEKFŰ, 1929a

⁴³ Vö. SZEKFŰ, 1913.

⁴⁴ Révész első leveléhez képest változás figyelhető meg a megszólításban. 1929-ben még magázódnak Szekfűvel, ezért a „Mélyen Tisztelt Professzor Úr!” megszólítást használja, mostanra azonban baráti viszony alakulhatott ki közöttük, erre utal az a tény, hogy már tegeződnek.

⁴⁵ Révész Imre édesapja Révész Kálmán (1860–1931) református lelkész, a tiszáninneni egyházkerület püspöke, aki mindemellett egyháztörténeti kutatásokat is folytatott. Fontosabb munkái: Révész, 1884., Révész, 1891., Révész, 1895., Révész, 1902.

⁴⁶ Nem lehet tudni, hogy Révész Imre melyik előadásáról van itt szó.

sen nyomasztó súllyal nehezült rám annak a látása, hogy református atyámfiai táborában egyre erősödik egy olyan irányzat, amely Téged, Hóman Bálinttal és még jó egynéhány komoly emberrel együtt, egyszerűen ultramontán bérencnek állít be s becsületes és értékes, nehéz munkátokat útszéli pamfletirodalomként értékeli.⁴⁷ Egyszer talán meg is írtam volt annak idején Neked, mily szörnyen bántott, hogy én akkori helyzetemben meg lévén fosztva a rendszeres tanulmányozás lehetőségétől s másfelől, mint gyakorló lekipásztor, másféle mellétekintettől függően – nem emelhettem szót melletted.⁴⁸ Amire pedig kötelezett volna benső tudományos és erkölcsi meggyőződésemen kívül az a körülmény is, hogy már mint egész gyerekeMBER, a Rákóczi-hajsza idején is föl mertem melletted szólalni (Prot Szemle 1914)⁴⁹ – sőt kötelezett volna annak a meggondolása is, hogy tulajdonkép a magyar protestantizmus prestige-ének teszek (nem kívánt, de annál szükségesebb) szolgálatot, amikor mégis belevegyitek egy disszonáns hangot az ellened s a szelemtörténeti iskola ellen unisono⁵⁰ hangzó kálvinista bömbölésbe.

A gátló okok mult szeptemberben megszűnván,⁵¹ munkád új, alapos áttanulása után kötelességemnek tartottam az első felkínált (általam akkor sem keresett) alkalmat megragadni a felszólalásra.

Hálát adok Istennek – akinek engedelmeskedtem –, hogy nemcsak az Ő dicsőségének, az Igazságnak, hanem e mellett még a Te meggyötört lelkednek is tehettem valami szolgálatot.⁵²

Én tenéked az egész szellemi fejlődésemben nagyon sokkal tartozom. Sokat vívódtam gondolataiddal és felfogásaiddal. Voltak idők, amikor én is hajlandó voltam írásaidban, az elkerülhetetlen és hibáztathatatlan szubjektív színezésen és árnyaláson túl is bizonyos tendenciát látni. Jó volt fokról fokra meggyőződni arról, hogy ez nem áll. Meggyőződni tisztán műveid tanulmányozása alapján, személyes hatások teljes kikapcsolásával (hiszen az életben alig találkoztunk s egyetlen hosszabb együttlétünk idején sem ily dolgokról volt szó köztünk!).⁵³

Az, hogy megszólalásom miatt egyes atyámfiai fel fognak horkanni: pontosabban tudtam, mint amilyen pontosan a rádió bemondja a holnapi időjárást. Büszke vagyok rá, hogy a „megpiricskeltetést”⁵⁴ (Markó István uram szerint) éppen azoktól a lelkektől kaptam, amelyekben egyes derék hitfeleink – egyelőre még szűr alatt – a mi Ravasz Lászlónk lejáratására is mindent megtesznek, ami csak tőlük telik.⁵⁵

⁴⁷ Révész Imre itt egyértelműen Zoványi Jenőre és a körülötte kialakult csoportra utal, ugyanis az ultramontán kifejezést Zoványi Szekfű rendszeres jelzőjeként használta. A Zoványi–Szekfű viszonyhoz ld. a 3. lj.-t

⁴⁸ Révész egyértelműen az 1929. május 7-én keltezett levelére utal vissza. Vö. Révész Imre levele Szekfű Gyulához. Debrecen, 1929. május 7. EKK G628/1.

⁴⁹ Ri., 1914. 301–304. vö. Bevezetés

⁵⁰ egybehangzó, egyöntetű

⁵¹ Révész – ahogyan arra már előző levelében is utalt – túlerheltségére hivatkozva 1930-ban lemondott a főjegyzői tisztségéről. Még szeptemberben sikerült elfoglalnia az általa vágyott egyháztörténeti katedrát a Debreceni Tudományegyetemen, amelyre Pokoly József nyugdíjba vonulása adott lehetőséget. Ennek köszönhetően ismét teljes erővel az egyháztörténet tanulmányozása felé fordulhatott.

⁵² Vö. 46. lj.

⁵³ Ld. a korábbi jegyzeteket Szekfűnek és Révésznek e levelezést megelőző kapcsolatáról. Az itteni megjegyzés arra utal, hogy közvetlen, személyes viszony is volt közöttük.

⁵⁴ megcsipkedést

⁵⁵ Ravasz Lászlóra legújabbán ld. pl. Hatos, 2005. 89–117.

A Te könyveidnek körülbelül ugyanazt köszönöm történettudományi síkban, amit a Ravasz László – volt tanárom, majd tanártársam⁵⁶ – személyes nevelő hatásának a teológiában: a távlatot, a koncepciót és a lendületet. És az Úr Jézus szavai: „Nem lehet nagyobb a tanítvány a mesterénél” abban az értelemben is igaz, hogy: kedvezőbb elbánnásra sem illik számítani a tanítványnak, mint amilyenben a mesterének része van.

Én nagyon kemény és meggyőződéses református keresztyén ember vagyok.⁵⁷ Éppen predesztináció-hitemnél, abszolút kegyelmi vallásosságomnál és eszkatologikus Istenország-várásomnál fogva látom nagyon jól minden történetnek és minden történetinek teljesen kérdéses, relatív és állandó krízisben álló mivoltát.⁵⁸ Ezért merek a történettel szemben elfogulatlan lenni, ezért merem minden intézményes földi egyház abszolút értékét – a magamét legelöl – kétségbevonni, és ezért tudok szabadon kapcsolódni minden olyan lélekkel, amelyikben (ha talán nagyon eltérő formák közt is) megérezni ugyanazt a szellemet, az Igazság áhítatának, a minden földi dolgok relatív értékelésének egy Földfelettség szomjúhozásának szellemét.

Áldozócsüttörtök estéjén írom e sorokat. Az Apostolok Cselekedetei azzal kezdődnek, hogy Krisztus a mennybe megy. Az egyháztörténelem nyitánya – a megnyílt ég. Záradáka: az egész megnyílt ég lesz, ahol az Ember Fia visszajön. Ami a kettő között van: a Szentlélektől teljesen soha el nem hagyott, de viszont a Szentlelket 1517⁵⁹ előtt is, után is nagyon sokszor megtagadott, szegény emberi vajúadás. Jó azoknak, akik a kínok közt megfoghatják egymás kezét, ugyanarra a Főre nézve.

Még egyszer nagyon köszönöm kedves leveledet.

Testvéri szeretettel tisztelő
hű barátod:

Révész Imre

⁵⁶ Révész Imre 1907-ben iratkozott be Kolozsváron a Teológiára, így került kapcsolatba az itt tanító Ravasz Lászlóval, aki már ekkor igen jó véleménnyel volt róla. 1918-ban a „Zoványi-ügy” kapcsán, amelynek kiváltó oka az egyháztörténelem reformáció emlékünnepeként tartott előadása volt (vö. ZOVÁNYI, 1918. 40–51.) mindkettő bírálatot fogalmaztak meg Zoványi történetfelfogásával szemben, és elítélték annak racionalista történet szemléletét (RÉVÉSZ, 1918. 280–290.; RAVASZ, 1918. 291–297.). A Ravasz László és Révész Imre közötti baráti viszony mindvégig töretlen maradt. A Révész által 1948. október 7-én aláírt, a református egyház állammal kötött egyezményének létrehozásában mindkettő jelentős szerepet játszottak.

⁵⁷ Révész egyik tanulmányában (RÉVÉSZ, 1941. 193–207.) Vicóra hivatkozva megállapítja, hogy az ember csak azt ismerheti meg igazán, amit maga hozott létre. Szerinte ezzel magyarázható az a jelenség is, hogy minden sajátos szellemi alkat és szellemi egyéniség történet szemlélete arra irányul, ami a legközelebb áll hozzá. Ez egyben azt is jelenti, hogy ő maga is református keresztyén voltának megfelelő és abból levezethető történet szemléletet alakított ki.

⁵⁸ Révész véleménye szerint Kálvin *predestinatio*-tanából, miszerint az egyén életsorsa az üdvösség és a kárhozat szempontjából Isten által eleve elrendeltetett, egyenesen következik, hogy mindenféle emberi ítélet más emberek tetteiről csak viszonylagos értékű lehet, hiszen a végső döntést Isten magának tartotta fenn. Ezen az alapon utasította el egyrészt a moralizáló és erkölcsbíró szerepében tetszelgő, másrészt a párt, politikai és vallásfelekezeti színezetű történetírást. (ld. ehhez RÉVÉSZ, 1941. 193–207.). Szintén Kálvin tanítása alapján, miszerint az ember élete minden területén végezhet Istennek tetsző munkát, vélte úgy Révész, hogy a történeti életnek nem lehet olyan területe, amely előrelőbb lenne a máséknál. Így nem tett értékrendbeli különbséget a politika-, a gazdaság- vagy a társadalomtörténet között. Ebből fakadóan kötelezte el magát a szellemtörténeti álláspont mellett, mivel egyedül ezt a módszert tartotta alkalmasnak az általa elvárt összegző, szintetikus történet szemlélet megvalósítására, és az emberi élet minden történeti területére érvényesíthetőnek. Révész Imre és a szellemtörténet kapcsolatához a fentebb említettek kivételül ld. RÉVÉSZ, 1913. 1–37.; RÉVÉSZ, 1924.; RÉVÉSZ, 1931a 507–522.; RÉVÉSZ, 1931c 141–182.

⁵⁹ Az utalás 1517. október 31-re vonatkozik.

3. Ifjabb Révész Imre levele Szekfű Gyulához

Debrecen, 1931. július 17.

(EKK G 628/3.)

D[e]b[recen], 1931. VII. 17.

Mélyen tisztelt Kedves Barátom,
mindig azt reméltem, hogy egy rövid pesti utam alkalmából Nálad is tudok tisztelkedni és személyesen tudom Neked megköszönni Karinthiából írott kedves és bölcs leveledet.⁶⁰ Azonban ez a pesti utam tegnap megtörtént és sajnálatomra nem tudtam beosztani a Veled való érintkezés keresését.

Pedig ezt azért is nagyon szerettem volna, mert tegnap előre nem látott módon, abba a helyzetbe kerültem, hogy Dr. Pompéry Auréltól megkaptam azt a kéziratát, amelynek Hozzád való eljuttatására Weis Pista⁶¹ barátomat kértem meg.⁶²

Pisti egészen bizonyosan híven tolmácsolja v. tolmácsolta máris a kézirat kapcsán hármaskérésedet. 1-2 héten belül, ha egyáltalán megteheted, légy kegyes a kéziratot legalábbis átlapozni és azt nekem postán megküldve, közölni szíves véleményedet

- 1.) a műről magáról;
- 2.) az írójáról;

⁶⁰ Ez is arra utal, hogy Szekfű és Révész állandó, alkalmanként meghitt és közeli viszonyban álltak egymással.

⁶¹ Weis Istvánról van szó. Alapvető műve Weis, 1930.

⁶² Itt és a következőkben egy filológiaiag meglehetősen nehezen tisztázható problémáról van szó. A levél szerint ugyanis Révész Szekfűhöz elküldte Pompéry Aurélnak egy kéziratát, aki 1930-ban adott ki – saját kiadásban – egy könyvet Szekfű *Magyar Története*, illetve *Bethlen Gábor* című könyve kapcsán. Az alapvetően katolikus Pompéry ebben a könyvében – bár elismeri Szekfű történetírói kvalitásait (sőt európai rangú történetírónak minősíti) – vitatkozik Szekfűnek a vallási türelem kérdésében kifejtett álláspontjával. Pompéry szerint igaza van a régebbi protestáns történetírásnak, amely Erdélyben a vallási tolerancia bölcsőjét látta, és szerinte az ott meghozott, a vallási türelmet a katolikusok számára is biztosító törvények – Szekfű értelmezésével homlokegyenest ellenkezően – a gyakorlatban is megvalósultak. Pompéry könyvéről Révész Imre – kritikusan, néhol ironikusan, sőt gúnyosan – írt bírálatot a *Protestáns Szemle* 1931. évfolyamában, és a Szekfű által kifejtett felfogás mellett áll ki, azaz ebben az időszakban (mondjuk Bethlen Gábor korában) szerinte sem beszélhetünk vallási türelemről. Leginkább azonban azt kifogásolja Pompéry felfogásában (akinél a katolikus elfogultság mégiscsak tetten érhető), hogy az a protestantizmus elterjedését nem valamiféle lelki szükségletből, vagy társadalmi-kulturális előfeltételekből magyarázza, hanem csupán képviselőinek hatalmi aspirációjából vezeti le, akik a katolikus hatalmi pozíciókat, illetve vagyonukat kívánták megszerezni. A filológiai problémát az okozza, hogy e levél 1931-es keltezésű, Pompéry könyve viszont már 1930-ban megjelent. Pompéry kézírata, amelyről a levélben szó esik, valószínűleg nemigen lehet megjelent könyvének anyaga. Felvetődhet persze az is, hogy Pompéry könyvét eredetileg kétkötetesre tervezte – erre utal is Révész recenziójában –, és a második rész került Révész útján Szekfűhöz. Viszont Révész itteni levelében semmi utalás nem történik a korábbi, már megjelent munkára. Az ugyanakkor bizonyos, hogy Pompéry könyvének második része soha nem jelent meg. Bárhogy is legyen, a levél, illetve Pompéry művének körülményei, főként Révész arról írt recenziója további fontos, deklaratív bizonyíték arra, hogy Révész az egyéb protestáns támadókkal szemben, Szekfű pártján állt, és például a vallási türelem kérdésében teljes egészében osztotta annak nézeteit. Vö. POMPÉRY, 1930. Erről Révész Imre recenziója RÉVÉSZ, 1931b 300–311., valamint Pompéry levelei Szekfűnek EKK G 628. Pompéry korábbi műveire ld. pl. POMPÉRY, 1918. 13–22.

3.) arról, hogy helyesnek találod-e, ha e mű kiadatnék, esetleg bizonyos rövidítésekkel, melyekre nézve a szerzőtől *plein pouvoir*-om⁶⁵ van.

Ha a kézirat bevezetését méltóztatol elolvasni, abból meglátod, mi hozott engem össze Pompéry dr.-val s így e részben nem is terhellek további szószaporítással. De azt bizalmasan megírom, hogy nem látszik lehetetlennek, hogy Pompérynak ezt a kötetét esetleg egy református, debreceni kiadóvállalattal sikerül publikáltatni.⁶⁴

Ezzel a publikációval, némi részben legalább, reparálva volna az az erkölcsi csorba, amelyet a magyar reformátusság önmagán ütött azzal, mikor Téged – becsületes, komoly bíráló és a nézetkülönbségek tisztos, nyugodt leszögezése helyett – útszéli módon célbavenni engedett s magát R. Kiss Istvánnal nagyon sok megnyilatkozásában fél-, sőt egész hivatalos egyházi fórumokon azonosította.⁶⁵

Proh pudre!⁶⁶

Még egyet: Pompéry dr. korlátlan felhatalmazást adott ugyan nekem arra, hogy a kéziratot annak mutassam meg, akinek éppen akarom – de azt nem tudja, s egy darabig talán jobb is, ha nem tudja, hogy a kézirat nálad van. Ezért is, de meg egyébként is, azzal a kéréssel kell, hogy terheljelek, hogy a kéziratot póstán hozzam lennél kegyes, szíves és előttem mindenek fölött irányadó véleményeddel visszajuttatni.

Bocsánatot kérve alkalmatlankodásomért, a legnagyobb szeretettel és tisztelettel üdvözlök a most a Zwingli-studiumokban nyakig ülő⁶⁷

ragaszkodó, kész barátod

Révész Imre

4.

Ifjabb Révész Imre levele Szekfű Gyulához

Debrecen, 1935. november 17.

(EKK G 628/4.)

Mélyen Tisztelt Kedves Barátom!

Nagyon hálásan köszönöm Neked tanulmányod megküldését.⁶⁸ Teljesen igazat adok Neked: Mályusz Elemér barátunk nem gondolta meg, hogy itt Zoványi egymagában nem hiteles kalauz. Ezt én rég készültem Neki is megmondani, de nagy baj az, hogy mint Veled, úgy ővele is roppantul kevés találkozáshoz van szerencsém. Levelezéssel pedig ezeket a dolgokat, ha ráérne is az ember, nem könnyű el- és megvitatni.⁶⁹

⁶⁵ *plein pouvoir* (fr.) = teljes meghatalmazásom

⁶⁴ Pompéry műve – ha az első kötetről van itt szó –, amint az előzőekből kitűnik, végül Budapesten, saját kiadásban jelent meg.

⁶⁵ Révész Imre itt arra a jelenségre utal, amelyet Szekfű Gyula a leginkább nehezményezett *Kritika és terror* című kétrészes írásában. vö. Bevezetés

⁶⁶ Proh pudre (lat.) = szégyenére

⁶⁷ Ebben az évben volt Zwingli halálának 400. évfordulója. Ennek kapcsán Révésznek több, Zwinglivel foglalkozó írása is megjelent, pl. RÉVÉSZ, 1931d 649–659.; RÉVÉSZ, 1931e 329–330.

⁶⁸ Vö. feltehetőleg SZEKFŰ, 1935. 303–314. A Szekfű és Mályusz közötti vitáról ld. ERŐS, 2000.

⁶⁹ Révész Imre Mályuszhoz írt leveleire vö. MTA KK Mályusz-hagyaték.

Kettőtök tanulságos nézeteltérése megint csak a hazai protestáns egyháztörténetírás nagy adósságaira utal. Milyen régen ki kellett volna már tisztáznunk a puritánizmus itthoni változatainak egész kérdését!⁷⁰ De hát ebben a tekintetben úgy állottunk, hogy eddig, évtizedeken át, nem volt rá és a hasonló problémákra elég modernül képzett és csak a tudománynak élő emberünk, pedig pénzünk inkább lett volna tudományfejlesztésre – most meg 5-6 jelesnél jelesebb diákom vetette magát neki nagy kedvvel az egyháztörténetkutatásnak, pompás külföldi továbbképzést is kapva hozzá: s az eredmény, hogy nézik az eget koplalva és némelyik nagyon örülne, ha bejut valahová 25 pengős káplánnak!

Baj azonban mindenütt van s én a magunkéval nem akarlak Téged túlságosan traktálni. E helyett kérlek, hogy addig is, míg néhány sajtó alatt lévő nagyobb dolgozatommal is compareálhatnék,⁷¹ fogadd tőlem szívesen – ha nem is egyértékű viszonzásul – a mellékelt két füzetet s nézz beléjük, ha egyszer ráérsz. Az egyikben a presbiterianizmus kérdéséhez is találsz egy kis megvilágítást. NB. ezért az előadásomért egyesek – nagyuraink – majd széjjelszedtek mérgükben, mert egyes célzásait magukra vették.⁷² Amiben volt is némi igazuk, csak abban tévedtek, hogy az egész előadásnak „destruktív” célzata lett volna, pedig nem az volt, csak azt akartam vele egy konkrét példában megmutatni, mire kötelez a „kálvinizmus” folytonos – sajnos, már végletekig üres és csömörletes – emlegetése.

Ismételt hálás köszönettel vagyok
Debrecenben, 1935. XI. 17.

mélyen tisztelő híved

Révész Imre

5.

Ifjabb Révész Imre levele Szekfű Gyulához

Debrecen, 1935. december 29.

(EKK G 628/5.)

Mélyen tisztelt kedves Barátom!

Szívből köszönöm és viszonzom az ünnepek és az újév alkalmából küldött kedves jókívánataidat. Neked „boldog új évet” kívánni, annyi, mint Neked új munkát – tehát a magyar tudománynak boldog új évet kívánni.

Nagyon hálás vagyok kedves leveledért. De azzal a jóságoddal, hogy megírtad, nem akarok visszaélni s Téged újabb levéllel hosszasan igénybe venni. Így most csak azt kérdezném meg: ha megvalósul az a tervem, hogy jan. 16., 17. és (felében) 18. napjait Budapesten tölthetném, mikor lennék legkevésbé terhedre egy negyedórára – és hol?

⁷⁰ A puritánus mozgalmakhoz ld. még ZOVÁNYI, 1911a, erről Révész Imre recenziója RÉVÉSZ, 1911. 884., továbbá ZOVÁNYI, 1911b 1–25.

⁷¹ compareo (lat.) = megjelenik

⁷² Révész valószínűleg *A kálvinizmus befolyása a magyar reformációra* címmel 1935-ben tartott előadására utal. Nyomtatásban megjelent RÉVÉSZ, 1935. 62–69.

Ezt a találkozást szeretném felhasználni egyrészt arra, hogy a karunk (általam szerkesztett s részben írt) Kálvin-jubileumi kötetének⁷³ egy példányát (ha addig, mint remélem, kikerül a sajtó alól) emlékül átnyujtsam Neked – másrészt arra, hogy egy, a Nouvelle Revue de Hongrie-ba szánt cikkem dolgát (az erdélyi oláh reformációról)⁷⁴ megbeszéljem Veled s másrészt szót értsek arról, hogy a következő 1936. évben mely témákról látnál szívesen tőlem – nagyon jóleső bizalmadnak megfelelően – a M. Sz.-ben egy vagy két cikket.⁷⁵

Nekem bizony sejtelmem sem volt, hogy B. J. megvált a M. Sz-től.⁷⁶ Így az iránt is kétségeim vannak, hogy vajjon a NRDH dolgaiba belefolyik-e még – mert hiszen, e két folyóiratot és az ő szereplését illetőleg fogyatékos kívülálló szemlélettel azt tapasztaltam, hogy (az itteni közszólás szerint) „egy a ház a kemencével.” Azért említém az előbb, hogy most már az odaszánt cikkem dolgában is – melynek témáját még ővele pengettük a mult nyáron – kénytelen leszek Téged zaklatni, mert, ha B. J. a NRDH-tól is megvált, azon a tájékon senkihez másához kapcsolataim nincsenek.⁷⁷

Boldogult Édes Atyám bécsi följegyzései, amelyek iránt szíves vagy érdeklődni, meglehetősen rövidek, hosszabb időt nem is töltött ott sem akkor, sem máskor. És leginkább a kis protestáns gyülekezet érdekelte. Bécsből a Nagyatyámnak vannak nagyon érdekes levelei és naplói 1851–2-ből ezeknek teljes szövegükben való kiadására még valamikor sor kerülhet, mert bizony én az életrajzában nagyon keveset tudtam feldolgozni belőlük a rövidre szabott idő és tér miatt.⁷⁸

Nagyon meg fogsz örvendeztetni az iménti kérdésemre – bp-i találkozásunk lehetőségét illetőleg – adandó szíves válasszal. A személyes viszontlátásban reménykedve maradok

Debrecenben, 1935. XII. 29.

mélyen tisztelő és szerető híved

Révész Imre

⁷³ Révész, 1936a

⁷⁴ Révész végül nem ír az NRDH-ba ilyen témájú cikket. A következők jelennek meg itt: Révész, 1937a 208.; Révész, 1938b 7.; Révész, 1940. 455.

⁷⁵ Révésznek két tanulmánya jelent meg 1936-ban a *Magyar Szemlében*. Révész, 1936b 5–14., Révész, 1936c 143–150.

⁷⁶ B. J. minden bizonnyal Balogh Józsefet jelöli. Ő a Magyar Szemle Társaság főtíkára volt 1935-ig, utána az irodalmár és Horváth János tanítvány, Bisztray Gyula látta el ezt a munkakört. Balogh azért vált meg a *Magyar Szemlé*től, mert a folyóirat szerkesztésének ügyében számos konfliktusa volt Szekfűvel. Az egész összeütközésről nagy mennyiségű anyag található EKK G 636 1–29. A szóban forgó folyóirat a *Nouvelle Revue de Hongrie*. Ld. mindezekhez még NAGY, 1992. 231–248.; FARKAS, 2004. A Szekfű–Balogh konfliktushoz az említettekén kívül FRANK, 1980. 931–943.; FRANK, 1991. 60–80.

⁷⁷ Balogh a *Nouvelle Revue de Hongrie* szerkesztésétől végül nem vált meg. Erre ld. FARKAS, 2004. Révésznek jelennek meg itt cikkei a következő néhány évben is, de nem ebben a témában. Viszont megjelenik erről egy munkája francia nyelven Révész, 1937b, illetve magyarul is Révész, 1938c

⁷⁸ Vö. Révész, 1926. Révész Kálmánról ld. a korábbiakat.

6. Ifjabb Révész Imre levele Szekfű Gyulához

Debrecen, keltezés nélkül⁷⁹

(EKK G 628/6.)

Mélyen tisztelt kedves Barátom!

A levélpapír peregrinus-formájáért, mint utasember, bocsánatot kérve, ide írom Bíró Sándor öcsém⁸⁰ levelének azt a részletét, amelynek Veled való közlését kérte:

„A Találkozó gondolata baloldali körökből indult ki. A mi folyóiratunk... kezdetűl fogva azon az állásponton volt, hogy ne egyéneket, hanem a meglévő szervezetek ifjúsági képviselőit hívják meg, mint felelős tényezőket. Ha ezek megegyeznek egy közös kisebbségi magyar programban, akkor a szervezeteik, mint olyanok, felelősséggel elvállalják a közös program végrehajtását. Ebben az esetben Erdély összes meglévő szervezetei összefogtak volna egy közös munkában. De nem ez történt. A rendezőség csak egyéneket hívott meg, akik három napig szónokoltak s megegyeztek egy olyan hitvallásban,⁸¹ mely semmi újat nem tartalmaz, de amelynek alapján most megindul egy újabb mozgalom. Ebben az új mozgalomban benne vannak a kommunisták is, akiknek két-három vezetője – mint magánszemély – részt vett a találkozón s annak hitvallását elfogadta. A hitvallásban benne van az is, hogy az erdélyi magyarság jövőjét csak, keresztyén erkölcsi és nemzeti „demokrata” alapon képzelik el. Most már ez a hitvallás a kommunista szervezetet nem kötelezi – csak az egyéneket – viszont a sok jelenlevő pap, mint egyén szintén elfogadta azt, hogy a Találkozón résztvevőket eszmetársuknak tekintik s azokat támogatja. Mi és még velünk sokan, attól félünk, hogy a nagy sajtóhadjárat, melyet a Találkozó érdekében kifejtettek,⁸² elaltatja az emberek éberségét s a kommunisták fognak a legjobban járni. Ők az egészet egy „népfront” érdekében használják ki s így félős, hogy egyházainknak sokat fognak ártani. Ezért tartottuk szükségesnek azt a cikket, melyet olvashatsz az E. F.⁸³ ... legutóbbi számából... azt hallottuk, hogy odaát is az újságírók egészen más beállítást adtak a dolgoknak. Persze azért, mert a Találkozó szervezői között sok az újságíró s azok min-

⁷⁹ Az EKK-ban található elrendezés, illetve számozás szerint ez Révész következő, 6. számú levele. Az egyébként keltezetlen levél tartalmából egyértelmű, hogy nem 1936-ban íródott, ugyanis a Vásárhelyi Találkozó 1937-ben történt, tehát mindenképpen legfeljebb 1937-es datálású. Feltételezésünk szerint ez lehetett Révész utolsó levele a szóban forgó corpusban.

⁸⁰ Bíró Sándortól ld. pl. BÍRÓ, 1960., valamint BÍRÓ, 1989. Rövid összefoglalás róla és megjelent munkáiról Mester Miklós tollából, BÍRÓ, 1989. XI–XIV. Szekfűhöz való viszonyára ld. DÉNES, 2001. 133–136., 165–166. A szerző több levelet is közöl, amelyet Szekfű Gyula Bíróhoz írt. Ezek bizonyítják, hogy ebben az időszakban közeli kapcsolatban álltak egymással. Ugyanakkor Dénes kiadványából – értelmező jegyzetek híján – semmi közelebbit nem tudunk meg sem Bíróról, sem Szekfűhöz való viszonyáról, annak jelentőségéről, sőt a levelek tartalmáról és értelmezéséről sem. Feltételezésünk szerint jelen levélben a Vásárhelyi Találkozóról van szó, és Bíró ennek körülményeiről tájékoztatja Szekfűt. A találkozóról ld. TURZA, 1977. Számos vonatkozásáról, illetve ott elhangzott beszédéről ld. TAMÁSI, 2001. Mindezekből kiténik az is, hogy a következőkben említett E. F. rövidítés, az *Erdélyi Fiatalok* című folyóiratra utal, amelynek egyik munkatársa volt Bíró Sándor.

⁸¹ Feltehetőleg az ún. Marosvölgyi Hitvallásról van szó. Ld. erről a korábban említetteken kívül például Balogh Edgár számos írása, egyebek között BALOGH, 1976.

⁸² Ld. erre TURZA, 1977.

⁸³ Az *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat.

denütt elterjesztették a saját felfogásukat. Nálunk pedig az odaát megjelent vélekedések is hatást gyakoroltak.”

Én azt hiszem, ezeken a jobb sorsra érdemes barátainkon mi leginkább mégis csak egy Budapesten, eldugva megszervezett rendszeres nyári tanfolyammal tudnánk segíteni. Ezen, kérlek, gondolkozzál tovább, hiszen a legnagyobb szeretettel vetted föl egyik utóbbi beszélgetésünkön ezt az eszmét. Viszont Balogh Jenő⁸⁴ kedves bátyám – akivel ezekről a dolgokról tegnap este hosszan beszélgettem – a legnagyobb készséggel hajlandó a dunavecsei ref. KIE- táborban református erdélyi fiatal tanácsosokat elhelyezni ingyen. Azt hiszem, nem volna megoldhatatlan, hogy ezek onnan járjanak be ide* a továbbképzőre – a r. kath. testvérek Gödöllőről vagy más alkalmas helyről.

Szeretettel és mai jószágodért is hálás köszönettel
tiszteelő barátod

R. I.

* Most látom, hogy nagyon messze van, lehetetlen.

7.

Ifjabb Révész Imre levele Szekfű Gyulához

Debrecen, 1936. február 1.

(EKK G 628/7.)

Kedves Barátom,

nagyon köszönöm igazán jóleső soraidat. Most egy apróságot küldök Neked +⁸⁵ alatt, de annak a nyugtázásával nehegy fáraszd magad! Egyébként jelentéktelen dolog, de Téged azért fog mégis érdekelni, mert nagy Magyar Történetedben a gályarab-ügynek is kellő figyelmet és tárgyilagosságot szenteltél.⁸⁶

A Kálvin-cikket, ha élek, föltétlenül megcsinálom úgy, hogy legkésőbb a májusi számban közölhesd (akkor lesz az országos Kálvin-ünnep is!).⁸⁷ Nehezen tudok hozzájutni, mert a mellett, hogy egy-két nagyobb munkámon állandóan írogatok, egész sereg alkalmi megbízással⁸⁸ vagyok egyházi részről elterhelve, amelyeknek a nyakamról való lerázása – bár egyik felől legfőbb óhajtasom volna – másikkal azért lelkiismeretbe vágó dolog, mert ahogy ma állunk, még örülnöm kell, hogy némely főbenjáró dolgokban engem juttatnak szóhoz, nem pedig a hurráh-kálvinizmus valamelyik képviselőjét.

Igaz szeretettel és tisztelettel köszönt

Debrecenben, 1936. II. 1.

hű barátod

Révész Imre

⁸⁴ Balogh Jenő (1864-1953): jogász, igazságügyminiszter, az MTA tagja, a református világi konvent elnöke, felsőházi tag 1927-től. (Életrajzi lexikon.)

⁸⁵ sic! Valószínű, hogy a Révész a következő cikket küldte Szekfű Gyulának. Révész, 1936d. 216.

⁸⁶ Vö. HÓMAN-SZEKFŰ, 1929b 354.

⁸⁷ RÉVÉSZ, 1936b 5–14.

⁸⁸ Révész nagyobb munkája Révész, 1938d.

8.
Ifjabb Révész Imre levele Szekfű Gyulához

Debrecen, 1936. szeptember 27.

(EKK G 628/8.)

Mélyen tisztelt kedves Barátom!

Válaszod megküldését⁸⁹ igaz hálával köszönöm. Az egész vitát, gondolhatod, mily nagy érdeklődéssel kísérem. Nem kell mondanom, mennyire jól esik, hogy abban az írásodban is annak láthatlak, akinek és aminek eddig mindig.

Tisztelő szeretettel híved

R. I.

D. 1936. IX. 27.

9.
Ifjabb Révész Imre levele Szekfű Gyulához

Debrecen, 1937. január 16.

(EKK G 628/9.)

D[e]b[recen], 1937. I. 16.

Mélyen tisztelt kedves Barátom!

Igaz hálával köszönöm rendkívül kedves figyelmedet. A csatolt két költeményt a legnagyobb érdeklődéssel olvastam el.⁹⁰ A levél valósággal megrendített. Még egyszer elolvasom, hogy tartalma jobban megragadjon emlékezetemben s aztán kívánságod szerint elégetem.

A német dolgokat állandóan figyelemmel kísérem. A helyzet most már az, hogy ott kint tanuló tanítványaim magyar levélben sem mernek haza semmit megírni, mert a határon azt is átvizsgálják. Csak kerülő úton hallani szívszorító dolgokat. Mihelyt lesz annyi anyagom, hogy kitelik belőle egy cikkre való, megint kopogtatni fogok.⁹¹

A napokban leszek bátor Neked megküldeni 2 füzetet. Az egyik a helybeli Tisza István Tudományos Társaság egy kiadványa. Szerzője R. Kiss István.⁹² Hála Istennek, végre – 8 év múltán – rászánta magát arra, hogy konkrét tudományos kérdésről is vitatkozik Veled. Persze, a resentus⁹³ most is kiüt a hangjából itt-ott, de végeredményben, azt hiszem, mégis öröme fog telni az írásában, mert egy konkrét

⁸⁹ Feltehetőleg SZEKFŰ, 1936. 371–384., vö. még ERŐS, 2000.

⁹⁰ Ezt támasztják alá Révész *Magyar Szemlé*ben megjelent tanulmányai is. Révész, 1933. 213–221.; Révész, 1934b 308–314., Révész, 1936c 143–150. Jelen esetben azonban nem lehet tudni, hogy mely költeményekről van itt szó.

⁹¹ Révésznek a *Magyar Szemlé*ben megjelent cikkeit ld. korábban.

⁹² RUGONFALVI, 1936.

⁹³ resentus = megbántódás

kérdésben csakugyan világosságot derít. A füzet tartalmát kivonatosan felolvasta, ill. szabadelőadásban bemutatta a Társaság I. osztályában, amelynek én vagyok méltatlan elnöke. Gondolhatod, hogy éppen a Hozzád való viszonyomnál fogva is nagyban pártoltam, hogy a Társaság kiadja ezt a kis dolgozatát – mert ezzel is dokumentálni akartam (amit most már talán elhisz!), hogy annak idején nem az ellen volt kifogásom, hogy ő Téged bírálni mert (nagyon méltatlan barátod volnék, ha csalhatatlannak és bírálat fölött állónak tartanálak!), hanem az ellen volt kifogásom, hogy nem bírált, hanem kiabált és rúgott.⁹⁴ Mivel most már mégis más írral kezdi kötni, érdemes, hogy meghallgattassék.

A másik füzet a Barth⁹⁵ két, nemcsak szakteológusoknak tartott magyarországi előadását tartalmazza az én fordításomban s függelékül nekem egy hasonló tárgyú előadásomat. Bizonyosra veszem, hogy egyikben sem a református, hanem a keresztényen úgy fog Téged nagyon érdekelni – az idők jelei!

Állandóan forogtok a fejemben témákat a Magyar Szemle számára s egyszer majd csak le is ülök valamelyikhez szíves engedelmeddel.⁹⁶ A baj az, hogy családi életgondok igen őrlnek mostanában, a részint becsületből, részint egy kicsi anyagi többletért elvállalt egyházkerületi levéltárnokság⁹⁷ új (ámbár nem idegen) lekötöttsége jelent számomra s a nyomasztó, sőt már fullasztó világhelyzetben lankad a lendület.

Isten adjon Neked minden kívánatos áldást az újévben! Azt hiszem, Te is eléggé aggasztónak látod a legközelebbi jövőt. Ágostonnal⁹⁸ mondjuk (Kálvin hogy szerette e mondását is, mint még annyit!): „da quod iubes, et iube quod vis...”⁹⁹

Még hadd írjam azt a magátólértetődőséget, hogy nincs egyházkerületi levéltárnok is mindenben a legnagyobb készséggel álllok szolgálatodra, akár Magadnak, akár valamelyik derék tanítványodnak. A tűrhetően rendezett levéltárban igen szép XVIII. századi anyag van, de szórványosan egész 1561-ig visszamegy az okmányok kelte.

Igaz szeretettel és tisztelettel köszönt,
Debrecen [1]937. I. 16.

mindig híved

Révész Imre

⁹⁴ Ld. Bevezetés

⁹⁵ Karl Barth 1936-os előadásáról ld. FERENCZ, 2007.

⁹⁶ Révésznek a *Magyar Szemle*ben megjelent cikkeit ld. a korábban. Szekfű szerkesztőségének idején még egy jelent meg. Vö. RÉVÉSZ, 1938a 105–110.

⁹⁷ Ld. ehhez például SZABÓ, 1941. Szabó munkájának előszavát Révész Imre írta, részben az itt szóban forgó minőségében.

⁹⁸ Szent Ágoston, Augustinus, Aurelius Augustinus (Thagaste, Észak-Afrika, 354. november 13.–Hippo Regius, 430. augusztus 28.) hippói püspök, egyházatya, filozófus.

⁹⁹ Da quod iubes, et iube quod vis. (lat.) = Add, amit parancsolsz, és parancsolj, amit akarsz.

10.
Ifjabb Révész Imre levele Szekfű Gyulához

Debrecen, 1937. április 29.

(EKK G 628/10.)

Mélyen tisztelt kedves Barátom!

Hálás vagyok legutóbbi meleg soraidért s a Reichspost¹⁰⁰ tanulságos cikkéért. Most már gyűlt arra anyagom – angol és holland források főként –, hogy mihelyt lélekezethez bírok jutni, compareálok¹⁰¹ egy újabb cikkel.¹⁰² Persze szeretném megvárni az egyházi „választások” eredményét, ha beláthatatlanul ki nem tolja Hitler.

Ebben a mi örömtelen magyar világunkban kevés olyan örömet ismerek, mint amilyen a Veled való együttlét. Természetes, hogy ez az öröm csak fokozódik, ha Veled oly társaságban lehetek együtt, amilyenben a multkor lehetett volna részem. Szeretném, ha átfutólag sem merülne fel Benned olyan gondolat, mintha én vagy kényelemszeretetből, vagy bizalmatlanságból kerülném az ilyen drága alkalmak megragadását. Én egy évben 2–3 alkalommal tudok Budapesten megfordulni, akkor is csak a legrövidebb időre, ameddig tart az a – rendszerint egyházi s nagyon ritkán egyetemi – hivatalos megbízatásom, melynek alapján oda- és visszautazásom, valamint ott-tartózkodásom költségei fedezve vannak. Tudom, hogy nem érzed másnak, mint egyszerű helyzetképnek, minden jeremiád-jelleg nélkül: nekem egyszerűen nem telik ma arra, hogy én Budapestre többször (vagyis annyiszor, ahányszor szeretnék) feljárjak, minthogy mi vidéki hittudományi tanárok kizárólag csak fizetésünkből, folyton csökkenő tandíjostalékunkból élünk, vizsgadíjunk nincs annyi egy évben, amennyi egy itteni egyetemi jogtanárnak egy hónapban. (erre különösen büszkék vagyunk, mert ez azt jelenti, hogy a közelgő lelkészi vizsgákat charitatív alapon csináljuk, a doktori szigorlataink mértéke pedig oly magas, hogy 2–3 van évenként maximaliter!). Ez még mindig nem azt jelenti, hogy koplalunk, tisztos szerénységben és igen összehúzódnak még három nagy leánygyermek terheit is el lehet hordozni ebből a javadalomból (mely nb. nálam azért is alacsony, mert az egyetemre átjövetelemkor megelőző 18 évi lelkészi és theol. tanári szolgálatomból csak 5 évet számítanak be) – de bizony jelenleg semmiféle életszépítő és magasabb rendben életépítő kiadásra nem telik belőle, illetőleg, amennyiben ilyenre is elszakíthatok, az már a gyermekeimet illeti. Én bizony a lehető legszívesebben felmennék Corvin-vacsorákra,¹⁰³ akadémiai ülésekre stb., de kénytelen vagyok magamat ebben és sok másban megtagadni, kizárólag a mondott okokból. Keserűség nélkül teszem ezt, mert prédikátor- és rektorőseim sem voltak e tekintetben elkényeztetve 300 éven át és nekem, aki nemvagyok náluk különb, több igényem nem lehet. Ha még élek addig, még három gyermekemet

¹⁰⁰ A *Reichspost* osztrák katolikus napilapról van itt szó, nem lehet megállapítani, hogy melyik cikkre utal Révész.

¹⁰¹ compareo (lat.) = megjelenik

¹⁰² Révész itt ismét a *Magyar Szemlé*ben való publikálási szándékára utal.

¹⁰³ Révész itt a két világháború közötti időszak legjelentősebb tudományos kitüntetésére, a Corvin-lánc/koszorú tagjainak rendezett vacsorákra utal. Szekfű 1930-ban kapta meg e kitüntetést, de Révész is birtokosa volt.

szárnyra bocsátom – az egyik már menyasszony is,¹⁰⁴ de bizony csak az „egy-ing” rendszer alapján fog férjhezmeni – s ha nem áll elő az a (ma mindennapos) helyzet, hogy még szárnyrabocsátásuk után is értük kell dolgoznom: akkor lehet, majd könnyebben fogok mozoghatni, s talán megengedhetem magamnak és igen gyöngye idegzetű feleségemnek¹⁰⁵ egy-egy kis nyári üdülés vagy külföldi tanulmányút ma elérhetetlen álmát; vagy ha azt nem is, legalább a gyakoribb budapesti utakat.

Mégis sajnálom, hogy erről a dolgról ennyit összeirkáltam s okosabb dolgoktól elvettem az idődet vele. De, ismétlem, azért éreztem lelki szükségét egy engem oly sok lelki jóval megajándékozott jóbaráttal szemben, hogy valamiképen az a jóbarát – akinek ítélete számomra személyes vonatkozásban is kivételes jelentőségű – azt ne találja, bár csak futólag is gondolni,¹⁰⁶ hogy én akár bizalmatlanságból, akár kényelemszeretetből, vagy tudja Isten milyen „menschenscheu”¹⁰⁷ lelkiállapot következtében kerülöm ő és a hozzá hasonlók társaságát. Úgy igaz, ahogy megírtam. Méltóztatnál jó néven venni és további baráti jóindulatodban megtartani ritkán látott, de Veled egész sokat társalkodó,

hűséges barátodat

Révész Imrét

D[ebrecen], 1937. IV. 29.

¹⁰⁴ A Révészre vonatkozó korábban említett irodalomból nem derülnek ki a családi vonatkozások.

¹⁰⁵ A Révészre vonatkozó korábban említett irodalomból nem derülnek ki a családi vonatkozások.

¹⁰⁶ Itt Révész sokadszor, viszont jelen forrásaink szerint egyelőre utoljára fejezi ki a Szekfű iránti meglehetősen mély lojalitását.

¹⁰⁷ menschenscheu (ném.) = emberkerülő

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Források

EKK Egyetemi Könyvtár Kézirattára
MTA KK Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára

2. Szakirodalom

- ALVINCZI
1929a ALVINCZI Péter: *Bethlen Gábor új megvilágításban I.* In: *Kálvinista Szemle*, 10 (1929) 5. sz. 39–40.
- 1929b ALVINCZI Péter: *Bethlen Gábor új megvilágításban II.* In: *Kálvinista Szemle*, 10 (1929) 6. sz. 47–48.
- BALOGH
1976 BALOGH Edgár: *Itt és most. (Tanulmány a régi Korunkról)*. Kolozsvár–Napoca, Dacia, 1976.
- BALOGH
1967 BALOGH István: *Dr. Révész Imre (1889–1967)*. In: *Alföld*, 18 (1967) 4. sz. 93–94.
- BARCZA
1989a Dr. BARCZA József: *Révész Imre az egyháztörténész*. In: *Református Egyház*, 41 (1989) 9. sz. 210–213.
- 1989b BARCZA József: *Révész Imre az egyháztörténész*. In: *Confessio*, 13 (1989) 3. sz. 25–31.
- 1989c BARCZA József: *Révész Imre életműve*. In: *Theológiai Szemle*, 32 (1989) 4. sz. 193–197.
- BÍRÓ
1960 BÍRÓ Sándor: *Történettanításunk a 19. század első felében*. Budapest, 1960.
- 1989 BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben. (Románok és magyarok 1867–1940)*. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1989.
- BUCSAY
1967 BUCSAY Mihály: *Révész Imre (1889–1967)*. In: *Theológiai Szemle*, 10 (1967) 3–4. sz. 83–86.
- CZEGLÉDY
1989 CZEGLÉDY Sándor: *Révész Imre, az igehirdető*. In: *Confessio*, 13 (1989) 3. sz. 17–25.
- DÉNES
1976 DÉNES Iván Zoltán: *A „realitás” illúziója. A historikus Szekfű pályafordulója*. Budapest, Akadémiai, 1976.
- 2001 *Szekfű Gyula*. Szerk. DÉNES Iván Zoltán. Budapest, Új Mandátum, 2001. 133–136., 165–166.
- ERŐS
2000 ERŐS Vilmos: *A Szekfű–Mályusz vita*. Debrecen, Csokonai, 2000.

- FARKAS
2004 FARKAS Mária: *A Nouvelle Revue de Hongrie mint kultúraközvetítő folyóirat*. Budapest, Gondolat, 2004.
- FERENCZ
2007 *Világok vándorai. Utibeszámoló Karl Barth 1936-os és 1948-as debreceni látogatásáról. Karl Barth és Vassady Géza levelezése*. Szerk. FERENCZ Árpád. Debrecen, Karl Barth Kutatóintézet Kiadványai, 2007.
- FRANK
1980 FRANK Tibor: *A revíziós politika 'elméleti alapvetése': Az angol nyelvű Magyar Történet terve*. In: *Magyar Filozófiai Szemle*, 24 (1980) 6. sz. 931–943.
- 1991 Tibor FRANK: *Luring the English-Speaking World: Hungarian History Diverted*. In: *Slavonic and East European Review*, 69 (1991) 1. sz. 60–80.
- GYIMESI
2009 GYIMESI Pálma: *Szekfü Gyula és Debrecen*. Szakdolgozat. Debrecen, Debreceni Egyetem BTK Történelmi Intézet, 2009.
- HATOS
2005 HATOS Pál: *A magyar protestantizmus és eszmei fordulata Tisza Istvántól Ravasz Lászlóig*. In: *Múltunk*, 50 (2005) 1. sz. 89–117.
- HÓMAN–SZEKFŰ
1929a HÓMAN Bálint–SZEKFŰ Gyula: *Magyar Történet. IV. A tizenhatodik század*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, é. n. [1929.]
- 1929b HÓMAN Bálint–SZEKFŰ Gyula: *Magyar Történet. IV. A tizenhetedik század*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, é. n. [1929.]
- JUHÁSZ
1967 JUHÁSZ Géza: *Révész Imre pályája*. In: *Alföld*, 18 (1967) 5. sz. 99–100.
- KATHONA
1967 Dr. KATHONA Géza: *Emlékezés Révész Imrére, az egyháztörténetíróra*. In: *Református Egyház*, 19 (1967) 7–8. sz. 165–166.
- KOCSIS
1989 KOCSIS Elemér: *Révész Imre, az egyházkormányzó*. In: *Confessio*, 13 (1989) 3. sz. 11–17.
- NAGY
1992 NAGY Péter Tibor: *Szekfü Gyula levelei Balogh Józsefhez*. In: *Történelmi Szemle*, 34 (1992) 3–4. sz. 231–248.
- POMPÉRY
1918 POMPÉRY Aurél: *A királyi földesúri és kegyúri joga a városokban*. In: *Katholikus Szemle*, 32 köt. (1918) 1. füzet 13–22.

- 1930 POMPÉRY Aurél: *Irányzatos-e a magyar protestáns történetírás*. I. Budapest, 1930.
- RAVASZ
1918 RAVASZ László: *A Zoványi-ügyhöz*. In: *Protestáns Szemle*, 30 (1918) 7–10. füzet 291–297.
- RÉVÉSZ
1911 RÉVÉSZ Imre: *Puritánusok Magyarországon*. In: *Református Szemle*, 4 (1911) 884.
- 1913 RÉVÉSZ Imre: *A tudományos egyháztörténetírás*. Kolozsvár, Stief Ny., 1913.
- 1918 RÉVÉSZ Imre: *Egész elvek és félígazságok. (Zoványi Jenő történetfelfogásához.)*. In: *Protestáns Szemle*, 30 (1918) 7–10. füzet 280–290.
- 1924 RÉVÉSZ Imre: *A magyarországi protestantizmus tudományos történetírása. Eredmények és föladatak*. Debrecen, A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának kiadványai. II. köt. 1. sz., Debrecen, 1924.
- 1926 RÉVÉSZ Imre: *Révész Imre élete 1826–1881: Születésének 100. évfordulójára*. Debrecen, 1926.
- 1931a RÉVÉSZ Imre: *A történettudomány új útjai és a protestantizmus*. In: *Protestáns Szemle*, 40 (1931) 507–522.
- 1931b RÉVÉSZ Imre: *Irányzatos-e a magyar protestáns történetírás? Pompéry Aurél könyvéről*. In: *Protestáns Szemle*, 40 (1931) 300–311.
- 1931c RÉVÉSZ Imre: *Egyháztörténelem*. In: *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. HÓMAN Bálint. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1931. 141–182.
- 1931d RÉVÉSZ Imre: *Zwingli arca*. In: *Protestáns Szemle*, XL (1931) 649–659.
- 1931e RÉVÉSZ Imre: *Zwingli (Halálának négyszázados fordulóján. 1931 évi október 11.)*. In: *Debreceni Protestáns Lap*, 51 (1931) 41. sz. 329–330.
- 1933 RÉVÉSZ Imre: *A német protestantizmus válsága a Hitler uralom alatt*. In: *Magyar Szemle*, XIX. köt. (1933) 3. sz. 213–221.
- 1934a RÉVÉSZ Imre: *A protestantizmus és a vallásszabadság*. In: *Protestáns Szemle*, 43 (1934) 473–481.
- 1934b RÉVÉSZ Imre: *Egyetemes értékek a német protestáns válságban*. In: *Magyar Szemle*, XXII. köt. (1934) 3. sz. 308–314.
- 1935 RÉVÉSZ Imre: *A kálvinizmus befolyása a magyar reformációra*. In: *Magyar Kálvinizmus*, 2 (1935) 4–6. sz. 62–69.
- 1936a *Kálvin és a kálvinizmus*. Szerk. RÉVÉSZ Imre. Debrecen, 1936.
- 1936b RÉVÉSZ Imre: *Kálvin és Institutiója*. In: *Magyar Szemle*, XXVII. köt. (1936) 1. sz. 5–14.

- 1936c RÉVÉSZ Imre: *Németség és protestantizmus*. In: *Magyar Szemle*, XVIII. köt. (1936) 2. sz. 143–150.
- 1936d RÉVÉSZ Imre: *A gályarabok és a politika*. In: *Református Élet*, 3. (1936) 24. sz. 216.
- 1937a RÉVÉSZ Imre: *Patriotisme français et fraternité chrétienne. En souvenir d'Émile Doumergue*. In: *Nouvelle Revue de Hongrie*(1937) 2. sz. 208.
- 1937b RÉVÉSZ Imre: *La réforme et les roumains de Transylvanie*. Budapest, 1937. (*Études sur l'Europe centre-orientale* 10. sz.)
- 1938a RÉVÉSZ Imre: *A debreceni Kollégium*. In: *Magyar Szemle*, XXXIV. köt. (1938) 2. sz. 105–110.
- 1938b RÉVÉSZ Imre: *Le Collège de Debrecen. Tirage à part de la „Nouvelle Revue de Hongrie”* In: *Nouvelle Revue de Hongrie* (1938) 7.
- 1938c RÉVÉSZ Imre: *A reformáció az erdélyi oláhok között*. Debrecen, Városi Nyomda, 1938.
- 1938d RÉVÉSZ Imre: *Magyar református egyháztörténet*. I. köt. *1520 tájától 1608-ig*. Debrecen, Magyar Református Egyház, 1938.
- 1940 RÉVÉSZ Imre: *L'ame de Debercen*. In: *Nouvelle Revue de Hongrie* (1940) 455.
- 1941 RÉVÉSZ Imre: *Református történetiszemlélet*. In: *És lőn világgosság. Ravasz László emlékkönyv*. Budapest, Franklin, 1941. 193–207.
- 1955 RÉVÉSZ Imre: *Szekfű Gyula (1883–1955)*. In: *Akadémiai Értesítő* LXII. köt. (1955) 513. sz. 355–357.
- RÉVÉSZ
1884 RÉVÉSZ Kálmán: *A reformatio hatása hazánkra*. Debrecen, 1884.
- 1891 RÉVÉSZ Kálmán: *Unitárius történetírás*. Pápa, 1891.
- 1895 RÉVÉSZ Kálmán: *Az unitárius történetírás legújabb remeke*. Debrecen, 1895.
- 1902 RÉVÉSZ Kálmán: *A magyar reformáció kezdetéről*. Kassa, 1902.
- Ri
1914 Ri: *A száműzött Rákóczi*. In: *Protestáns Szemle*, XXVI (1914) 301–304.
- RUGONFALVI
1929a RUGONFALVI Kiss István: *Szekfű Gyula: Bethlen Gábor*. In: *Protestáns Szemle*, XXXVIII (1929) 2. sz. 123–132.
- 1929b RUGONFALVI Kiss István: *Az átértékelt Bethlen Gábor*. Debrecen, magánkiadás, 1929.
- 1936 RUGONFALVI Kiss István: *Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armalisa*. Debrecen, A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának kiadványai, 1936.

- SZABÓ
1941 SZABÓ István: *Levéltári útmutató (Tájékoztató a magyarországi református egyház levéltárához kibocsátott szabályrendeletekhez.)*. Budapest, Bethlen Nyomda, 1941.
- 1967 SZABÓ István: *Révész Imre (1889–1967)*. In: *Magyar Tudomány*, LXXIV. köt. (1967) 12. sz. 784–786.
- SZEKFŰ
1913 SZEKFŰ Gyula: *A száműzött Rákóczi, 1715–1735*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1913.
- 1929a SZEKFŰ Gyula: *Bethlen Gábor*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1929.
- 1929b SZEKFŰ Gyula: *Kritika és terror I.* In: *Magyar Kultúra*, 16 (1929) 6. sz. 251–256.
- 1929c SZEKFŰ Gyula: *Kritika és terror II.* In: *Magyar Kultúra*, 16 (1929) 7. sz. 300–305.
- 1935 SZEKFŰ Gyula: *A vallási türelem és a hazai puritánizmus*. In: *Theologia*, 2. köt. (1935) 303–314.
- 1936 SZEKFŰ Gyula: *Válaszom a Magyar Történet dolgában*. In: *Budapesti Szemle*, 242. köt. (1936) 706. sz. 371–384.
- TAMÁSI
2001 TAMÁSI Áron: *Szellemi őrség. (Esszék, cikkek, útirajzok 1936–1965)*. Budapest, Palatinus, 2001.
- TURZA
1977 TURZA Mária: *A Vásárhelyi Találkozó*. Bukarest, k. n., 1977.
- WEIS
1930 WEIS István: *A mai magyar társadalom*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1930.
- ZAMBON
2008 ZAMBON Csaba: *Rugonfalvi Kiss István*. In: RUGONFALVI Kiss István: *Bethlen Gábor*. Máriabesenyő–Gödöllő, Attraktor, 2008. 192–198.
- ZOVÁNYI
1911a ZOVÁNYI Jenő: *Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban*. Budapest, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1911.
- 1911b ZOVÁNYI Jenő: *Adatok a magyarországi puritánus mozgalmak történetéhez*. In: *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*, 1911. 1–25.
- 1918 ZOVÁNYI Jenő: *Az evangéliumi protestantizmus egysége a reformáció különféle irányjaiban*. In: *Protestáns Szemle*, 30 (1918) 1–3. füzet 40–51.
- 2004 ZOVÁNYI Jenő: *A magyarországi protestantizmus története*. I–II. Máriabesenyő–Gödöllő, Attraktor, 2004. 422.

Király Sándor

Egyetemi hallgatók és szociális problémák Magyarországon a két világháború között

Szülői levelek, hallgatói kérelmek Debrecenben

A két világháború közötti Magyarország történetének vizsgálata kapcsán figyelmet érdemelnek a vesztes háború, majd a mindent átható gazdasági válság következtében a magyar társadalomra nehezedő szociális kihívások is. Mint ismeretes, a radikális politikai változások, a gazdasági nehézségek és az ezekkel járó létbizonytalanság sok család számára komoly egzisztenciális fenyegetést jelentett. A menekültek megjelenése, a vagonlakók szomorú helyzete kitűnő példája a teljes kiszolgáltatottságnak, amellyel sok családnak szembe kellett néznie.

Ilyen helyzetben nem lehet csodálkozni azon, hogy különböző módokon igyekeztek kiutat, vagy legalábbis valamilyen jövőképet kialakítani a társadalom leszakadó csoportjai. Elsősorban a meggyengült, nemegyszer állástalanná vált köztisztviselők voltak azok, akik gyermekeik taníttatása által remélték, hogy azok hosszabb távon a társadalom megbecsültebb rétegei közé tartozhatnak majd. Nem szabad ugyanakkor elfeledkezni arról az altishti rétegről¹ sem, amely ugyancsak gyermekei oktatásában látta a társadalmi felemelkedés útját. Ezek a társadalmi csoportok hatalmas áldozatokat vállalva igyekeztek érettséghez, esetleg diplomához segíteni gyermekeiket. Törekvésüket az akkori állam a köztisztviselői tandíjkezdvezménnyel² is támogatta, amely az ilyen címen fizetendő összeg felének elengedését jelentette. A nyújtott támogatások³ (tandíj, vizsgadíj, menzadíj stb.) ellenére azonban a felsőoktatás irtózatossá terhelte a kellő anyagi háttérrel nem rendelkező családok számára. Erről tanúskodnak a levéltárakban fennmaradt szülői és

¹ Az altishti réteg azon törekvését, hogy gyermekeit taníttassa, már számos vizsgálat kimutatta. Timár Lajos a középiskolák kapcsán hívta fel erre a figyelmet, de a legújabb kutatások már az egyetemi hallgatóság soraiban is jelentős felülreprezentációt mutattak ki, ami a csoport erőteljes felemelkedési vágyát, társadalmi mobilitási hajlandóságát látszik igazolni.

² A köztisztviselő tandíjkezdvezményt egy 1922-es miniszteri rendelet (VKM 90.981/1922) hozta létre olyan formában, hogy az akkor 500 koronáról 1000 koronára felemelt tandíj összegét a közalkalmazottak gyermekei számára továbbra is 500 koronában határozta meg. Kimondta a rendelkezés azt is, hogy a „közalkalmazottak gyermekei úgy, mint a múltban, azontúl is tandíjmentességben részesítendőek, amennyiben a tandíjmentességi szabályzatban előírt követelményeknek megfelelnek, ha azonban jogalap hiányában tandíjmentességben nem részesíthetők, akkor tőlük azontúl féltandíj szedhető.” MAGYARY, 1929. 50.

³ A rászoruló, a korabeli szóhasználat szerint „szegény sorsú” hallgatók, amennyiben tanulmányi kötelezettségeiknek maradéktalanul eleget tettek és „jó előmenetelűnek” bizonyultak, számos kedvezményben részesülhettek. Az étkezés, a lakhatás, a vizsgadíjak tekintetében a legtöbb esetben fél vagy teljes díjelengedés volt a gyakorlat. A közalkalmazottak gyermekei a korszak társadalompolitikájának köszönhetően e tekintetben is megkülönböztetett figyelmet élveztek. Támogatásukra a kormányzat 1927-ben külön ösztöndíjrendszert vezetett be. Az 1927. évi XIV. tc. évi egymillió pengőt irányzott elő erre a célra. A végrehajtási utasítás (VKM. 91.000/1928.) a középiskolai tanulók részére évi 400 pengőt, az egyetemi hallgatók részére évi 800 pengőt, azok részére pedig, akiket a diploma megszerzése után az Országos Ösztöndíjtanács döntése alapján 1 vagy 2 évig továbbra is támogattak, belföldi kutatási ösztöndíj címen évi 1000 pengőt állapított meg. Ld. MAGYARY, 1929. 57.

hallgatói levelek is, amelyekben kedvezmények, támogatások, díjelengedések vagy fizetési haladékok iránt folyamodnak maguk a hallgatók, illetve szüleik. Ezek a korabeli magyar társadalom általános helyzetét, szociális körülményeit, családi viszonyait kitűnően visszatükröző írások a téma iránt érdeklődést tanúsító kutatók számára páratlan forrásértékkel rendelkeznek.

Az alábbi válogatás főként olyan leveleket és kérvényeket tartalmaz, amelyek a Debrecenben tanulmányokat folytató hallgatók életébe engednek bepillantást. Forrásértékük leginkább abban rejlik, hogy a hallgatók szemszögéből láttatják a korabeli felsőoktatást, és hűen tanúskodnak azokról a társadalmi és gazdasági problémákban gyökerező leromlott szociális állapotokról, amelyek a hallgatók mindennapjait meghatározták.

Amint az egyértelműen látható lesz, a tandíj kifizetése főként a gazdasági válság idején okozott komoly gondokat a nehéz anyagi helyzetbe került szülők számára. Az összeállításban szereplő, teljes terjedelemben közölt levelek⁴ közül az első, amelyben Dubizmay Izabella tanulmányai halasztását kérelmezi, például az elszakított területekről érkező diákok helyzetét, illetve az idegen megszállás korai szakaszát mutatja be egy Kassán élő, de tanulmányait Debrecenben folytató hallgató szemszögéből.

A két világháború közötti egyetemi hallgatóság regionális megoszlására vonatkozó legújabb vizsgálatok kimutatták, hogy az egyetemi oktatásba bekapcsolódó fiatalok pályaválasztását a lakhely és az egyetem székhelye közötti távolság nagyban befolyásolta. Nehéz nem észrevenni, hogy ennek háttérében az egyetemi tanulmányokkal járó költségek⁵ és a hallgatók szociális helyzete húzódnak meg. Ezt bizonyítja egy másik hallgatói levél, amelyet 1924-ben Kovács Bertalan debreceni orvostanhallgató intézett Kölönte Géza egyetemi *quaestor*hoz,⁶ és amelyben azt, hogy átiratkozik az Erzsébet Tudományegyetemre, egyértelműen a felsőoktatási intézmény távolságával indokolta meg.

Az egyetemi tanulmányokkal járó költségek viselése a szerényebb jövedelmű családok esetében a gazdasági világválság begyűrűzését követően még nehezebbé vált. A tandíjfizetéssel kapcsolatos halasztási kérelmek szinte mindennaposá váltak a beiratkozási időszakokban. Ugyancsak a rendkívüli körülményekkel hozható összefüggésbe az is, hogy noha az egyetemek a tandíjfizetési határidőket meglehetősen szigorúan igyekeztek betartatni, számos esetben adtak haladékot. Mint látni is fogjuk, Kovács Dezső joghallgató miniszteri engedéllyel több éve elmaradt tandíját törlesztette utólagosan.⁷

Figyelmet érdemelhet továbbá annak a Magi Lajosnak a halasztási kérelme⁸ is, aki testvére gyámjaként vette fel a kapcsolatot az egyetemmel. Levelében kétségbeeset-

⁴ A levelek a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban végzett, az egyetemi hallgatók szociális helyzetére és az ezzel kapcsolatban létrehozott diákjóléti intézményrendszerre vonatkozó alap kutatás során kerültek elő.

⁵ A félévente 102 pengőt kitevő tandíj és a körülbelül 35-40 pengőt kitevő mellékdíjak mellett az utazás, a lakhatás és az étkezés költségei is hozzájárultak ahhoz, hogy a felsőfokú tanulmányok igen nagy áldozatvállalásra készítették a szerényebb jövedelmű családokat.

⁶ Az egyetemi *quaestor* a hallgatók tanulmányi ügyeit intéző Quaestori Hivatal vezetője volt. A Quaestura feladatait tekintve a mai Tanulmányi Osztályoknak felelt meg, azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy nem csupán egy-egy kar, hanem az egész egyetem a felügyelete alá tartozott. A tandíjszámolást és a hallgatók tandíjkedvezményeinek a nyilvántartását is a Quaestori Hivatal végezte.

⁷ Ld. a 9. sz. forrást.

⁸ Ld. a 7. sz. forrást.

ten számolt be arról, hogy a gazdasági válság hatására az állami alkalmazottak, de még az egyház szolgálatában állók fizetésének a kifizetése is felfüggesztésre került. Ilyen körülmények között még a többé-kevésbé rendezett anyagi helyzetű családoknak is nehéz lehetett pontos határidőre teljesíteni a tandíjfizetési kötelezettséget.

Az alábbi összeállításban azonban olyan levelek is olvashatók (Páll Jánosé és Kölcsey Mártoné⁹), amelyek írója nem kedvezményt vagy halasztást kért a tandíjfizetésre, hanem őszintén bevallotta, hogy képtelen eleget tenni fizetési kötelezettségének. Páll János levele emellett a gazdálkodásból élő szülő mindennapi gondjainak, illetve – a fogalmazásmódból ítélve – zaklatott lelkiállapotának is bizonyítéka. Kölcsey Márton joghallgató esete pedig akkor válhat igazán érdekessé, ha tekintetbe vesszük, hogy a tanulmányait anyagi okok miatt¹⁰ félbehagyó fiúnak soha többé nem állt módjában beiratkozni az egyetemre.

Ebből is látható, hogy a szociális problémáknak nemegyszer rendkívül súlyos következményei voltak, és az anyagi nehézségek számos tehetséges fiatal pályáját törték meg. Az egyetemi hallgatók támogatását azonban nemcsak az állam és az adott felsőoktatási intézmény tekintette feladatának, hanem a civil társadalom is. Itt kell viszont megemlíteni, hogy a társadalmi kezdeményezések olykor-olykor az egyetemek – ma már túlzottan szigorúnak tűnő – tekintélyelvűségének estek áldozatul. Ez történt 1933 novemberében, Debrecenben báró Vay Lászlóné kezdeményezésével¹¹ is. Az utolsóként idézett forrás arról tanúskodik, hogy az Egyetemi Tanács még azt is szigorúan ellenezte, hogy az akkor még mindössze másfél éve átadott egyetemi főépület díszudvara jótékonyossági célú, karitatív kezdeményezések helyszíne legyen.

Mindezt figyelembe véve kijelenthető, hogy a két világháború közötti Magyarországon számos, a gazdasági nehézségek következtében anyagi erejében megroppant társadalomra nehezedő feszültség érződött. Különösen a társadalmi mobilitásra gyermekeik taníttatásával törekvő rétegek amúgy is nehéz helyzete válhatott rendkívül súlyossá a válság éveiben.

Források

1.

Dubizmay Izabella bölcsészhallgató halasztási kérelme Kölönte Géza¹² egyetemi quaestorhoz

Kassa, 1919. január 12.

(*H.B.M.L. VIII. 2. 3.d. 120/1919-20. Q. sz. a.*)

„Kedves Quaestor Úr! Nagyon sok honfibanat nyomja szívemet, azért vettem ilyen nagy levélpapírt, hogy mind elkeseregjem, meg rendes szokásomhoz híven fel-

⁹ Ld. az 5. és a 6. sz. forrást.

¹⁰ A levél tanúsága szerint a család anyagi helyzete annyira bizonytalanná vált, hogy Kölcsey Márton joghallgató még bejárni sem tudott, és kénytelen volt visszaigényelni az egyszer már befizetett tandíjat.

¹¹ Mint az a forrásból is világosan kiderül, a jótékonyossági teast az Országos Magyar Diáknyomorenyhító Akció keretében valósult volna meg.

¹² Kölönte Géza a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem legendás *quaestora* volt. 1914. október 31-től 1949. május 13-ig (közel 35 éven át!) látta el a quaestori teendőket az egyetemen. Életrajzi adatait ld. MUDRÁK, 2009.

használom az alkalmat, mikor ismét levelet küldhetek, hogy ismét kérésekkel ostromoljam a Quaestor urat.

Mellékelten küldök két levelet, egyik a rektornak,¹³ másik a dékánnak¹⁴ szól. Úgy emlékszem, ilyenformán kellett megírni, csak nem vagyok benne bizonyos, hogy kitől kell a halasztást kérnem, így inkább megírtam mind a kettőt.¹⁵

Ha a viszonyok meg nem változnak, a Quaestor Úr nem tud engem értesíteni a beíratkozás idejéről, mert mi karácsony óta el vagyunk zárva a világtól. Ezért én, ha addig más értesítést nem kapok, február 2–4-én Debrecenben leszek. Vagy Kálmán¹⁶ együtt utazom Pestig, vagy apám fog egészen Debrecenig kísérni.

Annyira félnek a csehek, hogy az újságokat sem engedik be Kassára.¹⁷ Csak néha-néha tudunk egy-egy pesti újságot titokban, utas embertől szerezni, de levelet egyáltalában nem kaphatunk, sem nem küldhetünk. Apának egy kartársa utazik most Pestre, azt kérjük meg, hogy vigye magával ezeket az írásokat, így tudjuk csak kijuttatni a városból. Mióta itt vagyok, még nem írhattam senkinek, kivéve a Mariskának¹⁸ küldött levelet, de akkor is nagyon sietnem kellett, mert későn tudtam meg, hogy ismerősöm Nyíregyházára utazik.

Bizony, nagyon-nagyon gonosz időköt élünk, nem hiszem, hogy a Quaestor Úr jobban gyűlölné az oláhot, mint mi a cseheket. Amilyen szépen viselték magukat, mikor bevonultak, az idővel arányosan fokonyként vakmerőbbekké váltak. Első nap azt mondták, hogy rendet csinálni jöttek, másnap már a tisztok sapkarózsáján akadt meg a szemünk, aztán a rangjelzés, magyar feliratok, cseh-szlovák nyelvű színelőadás, újság kerültek sorra. Tegnap azután a tényleges és tartalékos tisztok, akik már le is szereltek, tehát nem katonák, azok kerültek sorra. Az utcán szó nélkül összefogdosták, sőt még lakásokon is felkeresték őket s még tegnap éjjel 55-öt el is vittek azonnal Brünbe,¹⁹ ahol internálni fogják őket. Aki teheti, most szökik innen, ki álruhában, ki gyalog.

¹³ Ebben a tanévben dr. Kiss Géza volt, aki 1914-től, az egyetem megalakulásától a római jog nyilvános rendes tanáraként működött Debrecenben. Az 1915/16-os tanévben a Jog- és Államtudományi Kar dékánja, az 1918/19-es tanévben pedig az egyetem rektora volt. 1919-ben Nagykarolyban, I. Ferdinánd román király látogatásán, ahol személyesen is megjelent, hűségeskü letételére szólította fel a kolozsvári egyetem professzorait. Ennek következtében 1920. június 24-én felfüggesztették állásából. 1923 áprilisában pedig a nevének és az emlékének az egyetemi kiadványokból való törlését (*damnatio memoriae*) is elrendelte az Egyetemi Tanács. Dr. Kiss Géza életéről részletesebben ld. MUDRÁK, 2009.

¹⁴ Dr. Darkó Jenő, aki a klasszika-filológia nyilvános rendes tanára volt a debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetemen. Az 1918/19-es és az 1938/39-es tanévben a Bölcsészettudományi Kar dékánja, az 1928/29-es tanévben pedig az egyetem rektora volt. Életrajzi adatait ld. MUDRÁK, 2009. Életeművéről részletesebben: KEREPESZKI, 2005. 57–84.

¹⁵ Az egyetemi hallgatók különféle ügyeikkel kizárólag az adott kar dékánjához folyamodhattak, aki vagy saját hatáskörben intézkedett, vagy továbbította az esetet a rektornak. A legfontosabb ügyekben azonban csak az Egyetemi Tanács határozhatott. Ld. a vonatkozó tanulmányi szabályzat 98. paragrafusát: „Az egyetemi hallgatók beadványait, magyar nyelven írva, annak a karnak dékánjához kell benyújtani, amelybe a kérvényező be van iktatva, vagy amelyhez a kérvény tárgyát tevő ügy tartozik. Ez áll arra az esetre is, ha a beadvány az egyetemi Tanácshoz, vagy az egyetem Rectorához, vagy végre a kir. kormányhoz van intézve.” – SZABÁLYZAT, IX. 1929., 101.

¹⁶ Feltehetően Dubizmay Kálmán, a levélíró testvére

¹⁷ Kassa (ma: Košice, SK)

¹⁸ Dusa Mária, a Quaestori Hivatal alkalmazottja.

¹⁹ Brünn (ma: Brno, CZ)

Tegnap megjött a szlovák miniszter Scrobár.²⁰ Rákóczy zászlóból – mert abban fehér-kék szín van – csináltak szlovák lobogót, a pályaudvart fenyőgallyal díszítették s ma, amint hallom, díszfelvonulást rendeznek tiszteletére a főutcán. Ma fog eldőlni a tanítás nyelvének sorsa is, nem bízom a magyar megmaradásában az előzmények után. A reáliskolában 480 gyerek közül 3 tót anyanyelvű, mégis Lovászy²¹ tót tanfolyamot rendelt el az iskolákban. A premontrei tanárok is várják már a tót rendeletet.

Még sok mindenféle dolog van, amire ökölbe szorul az ember keze, de nem akarom a Quaestor urat sem izgatni, tudom mennyire a szívére veszi ezt is, csak azért írtam, hogy lássa, milyen lehet most a mi lelkiállapotunk, mikor kijelentik, hogy a tisztviselőket mind elbocsátják, és már sokat hoztak is Csehországból magukkal.

Szépen kérem a Quaestor urat, csinálja meg az én dolgaimat, azokat is, amelyek Micikénél vannak és bocsánatát kérem folytonos kéréseimért és hálásan köszönöm szíves fáradozását addig is, míg ezt szóval is megtehetem. Mariskát és Róza néni kezét szeretettel csókolom. Quaestor urat szívesen üdvözli Dubizmay Iza. Kassa, 1919. I. 12.”

2.

Kovács Bertalan orvostanhallgató levele Kölönte Gézához

A keltezés pontos helye és ideje ismeretlen.
(*H.B.M.L. VIII. 2. 8.d. 281-1923-24. Q. sz. a.*)

„Nagyságos Quaestor Úr! Vagyok bátor és Önhöz fordulok, mint a legilletékesebb, s bevallva az igazat, mert máshoz nem is tudok fordulni ezen ügyem végett. December vége felé ui. elutaztam Debrecenből, mivel szüleim a tanítással járó költségeket már nem bírták tovább fedezni. Ugyan azzal a szándékkal jöttem haza, hogy szigorlatomra, ha lehet, visszamegyek, de sajnos, vagyoni helyzetem mégsem engedte meg és a nálam lévő index – melyet a szigorlati jelentkezés miatt vettem ki a dékániaiból –, amivel nem mentem vissza dékáni aláírás nélkül van, különben már teljesen rendben volna. Most pedig szüleim úgy határozták, hogy Pécsre menjek az egyetemre, 1., mert közel van, 2., mert a kosztolást hazuról kapnám és így talán megélhetek valahogy. Eszerint megkérném Quaestor Urat, kegyeskedne nekem a távozási bizonyítványomat²² kiállítani és a Belák dékán Ur-

²⁰ Vavro Šrobár a legnagyobb és egyik legfontosabb csehszlovák párt, a Mezőgazdák és Kisparasztok Köztársasági Pártja, ismertebb nevén az Agrárpárt kiemelkedő alakja volt. Az 1898-ban kiadott *Hlas*, azaz *Hang* című folyóirat körül kialakult, a szlovák polgárság gazdasági erejének megerősítését szorgalmazó csoportosulás, a hlasisták prominens képviselőjének számított. 1918. május 1-jén, a csehszlovák állam megalakítása mellett állást foglaló lipótszentmiklósi szlovák munkásmegmozdulás fő szónoka volt. Vavro Šrobár politikai szerepéről, a hlasista mozgalomról és a lipótszentmiklósi eseményekről ld. ROTHSCHILD, 1995. 31. és ARATÓ, 1988. 71., 95–96.

²¹ Lovászy Márton vallás- és közoktatásügyi miniszter volt 1918. október 31-étől 1918. december 22-éig. Életrajzi adatait részletesebben ld. BÖLÖNY, 1987. 328.

²² Az egyetemen töltött tanulmányi időt igazoló távozási bizonyítványt azoknak a hallgatónak állította ki a Quaestori Hivatal, akik félbehagyták tanulmányaikat anélkül, hogy a képzés során velük szemben felállított követelményeknek mindenben eleget tettek volna. A legtöbb hallgatónak – ahogy Kovács Bertalannak is – ahhoz kellett a hivatalos bizonyítvány, hogy az ország valamely másik egyetemére átiratkozhatson. A távozási bizonyítványhoz egyetemi oklevél tehát nem járt, viszont érvénye-

ral²³ az elmaradt aláírást eszközölni. Itt küldöm a „távozásához” szükséges érettségi, születési és szegénységi bizonyítványt. A legnagyobb alázattal megkérném mégegyszer, mivel felutazni roppant költségbe kerülne, hogy ezt elintézné és összes költségeket fölszámítva, vagy megírni, vagy az egészet utánvétellel elküldeni kegyeskedjék, melyekért vagyok kész szolgálja Kovács Bertalan [orvostan]h[allgató].”

3.

Petrovay Béláné nyugalmazott tanítónő tandíjkezdvezmény iránti kérelme

Nagykörű, 1929. március 9.

(*H.B.M.L. VIII. 2. 12.d. 247-1928-29. Q. sz. a.*)

„Méltóságos Quaestor Úrnak Debrecen. Köszönettel vettem nagy becsű sorait, melynek értelmében 8-án a tandíjat postára tettem. Hálásan köszönöm a szíves jóindulatát. Egyben tisztelettel kérném, ha csak egy mód is volna arra, hogy fiamnak a tisztviselő tandíjfizetést megadni méltóztasson. Szerény anyagi körülmények között élünk, én magam nyug[almazott] tanítónő vagyok, férjem teljesen munkaképtelen, e szomorú körülményt elismerve részesültem a fiam után családi pótlékban. Petrovay Béla²⁴ fiamnál van a hatósági bizonylat, amely ezt igazolja. Nagybecsű támogatását és jóindulatát kérve, fiamat kegyes jóságába ajánlva Kiváló tisztelettel Petrovay Béláné. Nagykörű, 1929. március 9.”

4.

Özvegy Vajó Sándorné nyugdíjas szülő²⁵ halasztási kérelme a Quaesturához

Simontornya, 1931. november 28.

(*H.B.M.L. VIII. 2. 15.d. 184-1931-32. Q. sz. a.*)

„Nagyságos Egyetemi Quaestori Hivatalnak! Debrecen. Tisztelettel tudatom, hogy az 51 Pengőről²⁶ szóló felhívást megkaptam. Nagyon szépen kérem a jövő hó 3–4-ig várni, mert csak akkor kapom meg a nyugdíjamat, azonnal meg fogom küldeni. Ké-

sítéséhez a kari dékán és a hivatalban lévő rektor aláírása is szükségeltetett. A távozási és végbizonyítványról a vonatkozó tanulmányi szabályzat VIII. fejezete rendelkezett: „85. §. Azok az egyetemi polgárok, kik az egyetemet oly célból hagyják el, hogy tanulmányaikat más intézetben folytassák, távozási bizonyítványt, azok pedig, kik azért távoznak, mert az illető kar tanulmányi szervezete szerint megsabott egyetemi tanfolyamot befejezték, végbizonyítványt nyernek. [...] 89. §. Távozási bizonyítvány nélkül a volt egyetemi polgár más hazai egyetemeken fel nem vehető.” SZABÁLYZAT, VIII. 1929. 96–97.

²³ Dr. Belák Sándor, 1922/23-as és az 1923/24-es tanévben a debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetemen az Orvostudományi Kar dékánja. 1921 októberétől a gyógyszeratan nyilvános rendes tanára, valamint a Gyógyszertani Intézet igazgatója. Belák Sándor és más debreceni professzorok életrajzi adatait részletesen ld. MUDRÁK, 2009.

²⁴ az Orvostudományi Kar hallgatója

²⁵ Fia Vajó Zoltán Zsolt, az 1931/32-es tanévben a Református Hittudományi Kar hallgatója.

²⁶ A szóban forgó hallgató fél tandíjkezdvezményt élvezett, mivel a 102 pengős tandíj felét kellett megfizetnie. Mint látható, még a kedvezményes tandíj is jelentős terhet jelentett a gyermekét nyugdíjából taníttató özvegy számára.

rem egy lappal értesíteni, hogy nyugodt legyek. Tisztelettel özv[egy] Vajó Sándorné, re[formátus] lelkészné. Simontornya, 1931. XI. 28.”

5.

Páll János értesítése a Quaestori Hivatalnak fia II. félévi tandíja ügyében

Abádszalók, 1932. március 7.

(H.B.M.L. VIII. 2. 15.d. 352-1931-32. Q. sz. a.)

„A Tek[intetes] Quaestori Hivatal 352-1931-32 e. qu. sz. átiratára válaszolva. Tisztelettel kérem, hogy a 2-ik félévi tandíj felszólításukra most egyáltalán nem tudom megküldeni a mai nehéz gazdasági helyzetben úgyszólván lehetetlen, a búza rossz termés, a jószágállományban a pusztulás úgy annyira igénybe vettek, hogy mostani fizetési kötelezettségemnek csak április hó utolsó felében tudok eleget tenni, amikor majd a borjúk felnőnek eladásra, akkor majd megküldöm. Azzal a kéréssel járulok még, hogy némi segélyben részesíteni méltóztassék fiamat, aki most II. félévi orvostanhallgató. (Páll György) Kérésem ismétlésével maradok tisztelettel Páll János abádszalóki lakos. Abádszalók, 1932. III. 7.én”

6.

Kölcsey Márton joghallgató kérelme tandíja visszautalása tárgyában

A keltezés pontos helye és ideje ismeretlen.

(H.B.M.L. VIII. 2. 16.d. 65-1932-33. Q. sz. a.)

„Méltóságos Dékán Úr!²⁷ Alulírott azon alázatos kérelemmel fordulok Méltóságodhoz, hogy ha csak lehet, kegyeskedjék a tandíjat, amit én beiratkozásnál teljesen kifizettem, az esetleges költségek levonásával visszautaltatni. Kérésem támogatásául felhozom, hogy családkban változás állott be, amely lehetetlenné teszi, hogy tanuljak. Szüleim szegények s ha még most szeptemberben be is tudtam fizetni nagy megerőltetés árán kölcsön kért pénzből a tandíjat és a többi költségeket, a következő félévre már nem tudok beiratkozni. Még órákat sem tudok hallgatni, mert nincs pénzem sem bentlakni Debrecenben, sem pedig vonaton bejárni. Tehát annyira nincs pénzem, hogy minden reggel és este 6 kilométert gyalogolok csak azért, hogy ingyenes jegyzőgyakornok lehessenek itt egy közeli faluban, Oroson.²⁸ Ismételve kérem a Méltóságos Urat, kegyeskedjék rajtam segíteni s visszautaltatni a tandíjat. Kérésem kedvező elintézését remélve alázatos tisztelettel: Kölcsey Márton.”

²⁷ Dr. Szentpéteri Kun Béla az 1914 augusztusától a megalakuló Debreceni Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán az egyházjog nyilvános rendes tanára volt. Az 1914/15-ös, 1919/20-as, 1932/33-as és az 1942/43-as tanévekben a kar dékánja, az 1930/31-es tanévben pedig az egyetem rektora. Életéről és munkásságáról ld. MUDRÁK, 2009. és CSOHÁNY, 2002.

²⁸ Oros (H)

7.

Magi Lajos tandíjfizetési haladék iránti kérelme

A keltezés pontos helye és ideje ismeretlen.
(*H.B.M.L. VIII. 2. 16.d. 410-1932-33. Q. sz. a.*)

„Kedves Quaestor Úr! A Quaestura tandíjfizetési felszólítására eddig azért nem tudtam válaszolni, mert a szükséges pénzt elő akartam teremteni. Sajnos előleget, sem kölcsönt nem tudtam Nánáson²⁹ kapni. Itt lehetetlen állapotok vannak. Sem a városi tisztviselők, sem az egyháziak nem kapják a fizetésüket. Mi (tanárok) 1932. jún. óta csak a fiz[etés] kiegészítő] államsegélyt kapjuk, ami nálam havi 86 P[engő], de a lakbérből sem kapunk semmit.

Nagyon kérném – ha lehetséges –, lenne szives a Quaestor Úr májusig fizetési haladékot adni, hogy akkorára összegyűjthessük az 51 P[engő]t.

Azt is tisztelettel kérném közölni velem – nekem nem mondta a Laci³⁰ –, hogy milyen irányú rosszabb viselkedése miatt vesztette el Laci csaknem az összes kedvezményeit. Nemcsak a testvére, hanem a gyámja is vagyok,³¹ s így kétszeresen kötelességem felügyelni rá.

A háborgatásért bocsánatot kérve, kedves munkatársaival együtt tisztelettel üdvözlö Magi Lajos.”

8.

Négyessy Bertalan hittanhallgató Kölönte Gézához írt kérelme

Viss, 1932. december 1.
(*H.B.M.L. VIII. 2. 16.d. 410-1932-33. Q. sz. a.*)

„Mélyen tisztelt Quaestor Úr! Hiába tudom, mi a következménye annak, hogy dec. 3-ra nem küldhettem be a tandíjat, mert a legnagyobb igyekezettel sem tudtuk a 102 P tandíjat beküldeni. Ez pedig azért következett be, hogy én még október óta csak most gyógyultam fel tifuszból és ez a betegségem az anélkül is anyagi nehézséggel küzdő szüleimet annyira kimerítette: hogy a tandíj kifizetésére a legnagyobb igyekezettel sem voltunk képesek.

De ismerve a Quaestor Úr nagylelkűségét, s így remélem, hogy a Quaestor Úr látja nehéz helyzetem, és ha a tandíj fizetésére halasztást kérek: bizonyára a Quaestor Úr nem gördít az elé akadályt, és azon lesz, hogy ez sikerüljön.

Ha azonban ez nehézségbe ütközik, úgy abban az esetben, hogy be ne következzen az, hogy ezt a félévet elvesztem – kérném a Quaestor Úr szíves sorait.

Alázatos kérelmem a mélyen tisztelt Quaestor Úr atyai jóindulatába ajánlva, maradok alázatos szolgája: Négyessy Bertalan theológus. Viss,³² 1932. dec[ember] 1.”

²⁹ Hajdúnánás (H)

³⁰ Magi László joghallgató

³¹ Az 1914 és 1923 között a Tisza István-Tudományegyetemen bölcsészhallgatóként tanuló Magi Lajos és testvére, Magi László joghallgató Magi Sándor református tanító árván maradt gyermekei voltak. Ld. TÖRZSKÖNYVEK, 1914–1945.

³² Viss (H)

9.

**Komáromi Gábor állami tanító levele
a Quaestori Hivatalhoz**

Balmazújváros, 1933. március 23.
(*H.B.M.L. VIII. 2. 16.d. 410-1932-33. Q. sz. a.*)

„Tekintetes Quaestori Hivatal! Alulírott, mély tisztelettel kérem a tekintetes Quaestori Hivatalt, hogy Komáromi Gábor I. éves theológus fiam második félévi 102 P[engő] tandíjának megfizetésére [folyó] évi május hó 2-ig halasztást engedélyezni szíveskedjék.

Addig súlyos fizetési kötelezettségeim vannak, s nagy, hétfagú családom fenntartása oly nagy gondot okoz, hogy addig fizetni nem tudok, de akkor pontosan eleget teszek itt is kötelezettségemnek.

Kérésem megismétlem és magamat a tekintetes Quaestori Hivatal jóindulatába ajánlva vagyok mély tisztelettel: Komáromi Gábor áll[ami] tanító. Balmazújváros, 1933. év március hó 23-án.”

10.

**Kiss Sándor m. kir. pénzügyőri főszemlélsz levele
a Quaesturához**

Budapest, 1933. április 5.
(*H.B.M.L. VIII. 2. 16.d. 410-1932-33. Q. sz. a.*)

„Debreceni Egyetemi Quaestori Hivatal! Debrecen. Mély tisztelettel kérem, hogy a már beküldött 34 pengő 10 fillért visszautalni ne méltóztassék, mert én a hiányzó 68 pengőt a legrövidebb idő alatt, de legkésőbb folyó évi május 3-ig befizetem. Nem akarok itt lamentálni, de mégis annyit bátor vagyok írni, hogy én hét kiskorú, anya nélküli gyermeket nevelek, a legkisebb 9 napos volt, mikor az édesanyjuk meghalt, igyekeztem őket mindig úgy nevelni, hogy a haza és az Egyház szegényére ne váljanak, és ha ezeknek dacára is az a kegyetlen intézkedés történne, hogy József fiam a hallgatók sorából töröltetnék, az ellen semmit nem tehetnék, ami elég szomorú magyar állapot. Budapest, 1933. ápril[is] 5-én. Alázatos szolgálója Kiss Sándor m[agyar] kir[ályi] pénzügyőri főszemlélsz.”

11.

Kovács Dezső joghallgató utólagos tandíjfizetési kérelme

Debrecen, 1933. november 20.
(*H.B.M.L. VIII. 2. 16. d. 367-1932-33. Q. sz. a.*)

„Alulírott azon legalázatosabb tisztelettel fordulok Méltóságodhoz, hogy méltóztassék részemre engedélyt adni, hogy az 1933/34. tanév I. felére a tandíjat utólagosan fizethessem be.

Legalázatosabb kérésemet a következőkkel bátorkodom támogatni:

A Nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr³³ 13051/1933-IV. szám alatt engedélyt adott, hogy a fent említett félévre a tandíjat utólagosan az el-

³³ 1932 októberétől 1938 májusáig Hóman Bálint

múlt 1929/30. tanév³⁴ javára befizethetem. Abban az időben ennek az engedélynek nem tehettem eleget, mert édes Apám ugyanabban az időben a világháborúban szerzett súlyos betegsége következtében meghalt. Édes Anyám pedig már 18 évvel ezelőtt meghalt. Így teljesen árván³⁵ maradtam el, ami nagyon sok nehézséget okozott nekem, anyagilag teljesen leromlottam, annyira, hogy nem voltam képes a befizetéshez szükséges összeget előteremteni.

Most azonban módomban áll a tandíjat befizetni. Legalázatosabban kérem azért Méltóságodat, hogy a fenti miniszteri rendelet alapján méltóztassék az engedélyt megadni, hogy most utólagosan fizethessem be a tandíjat. Vagyok Méltóságodnak legalázatosabb szolgálója: Kovács Dezső VII. [féléves] Joghallgató. Debrecen, 1933. november hó 20-án.”

Csatolva:

„A m. kir. vallás és közoktatásügyi Minisztertől.
13051-1933. IV. szám

Folyó évi január hó 28-án kelt 1929/1932-1933 számú felterjesztésére – Kovács Dezső joghallgató kérvényében előadott méltánylást érdemlő körülményekre s a Tekintetes Tanács pártoló javaslata alapján – megengedem, hogy nevezett joghallgató 1929/30 tanév I-ső feléről esedékes tandíját utólag megfizethesse. Erről a Tek[intetes] Tanácsot tudomás és további megfelelő további szabályszerű eljárás végett értesítem. Budapest, 1933. február hó 6-án.”

A miniszter rendeletéből: dr. Flandorffer Pál sk. miniszteri tanácsos. A kiadvány hitelül: Pátkay Károly sk. irodaigazgató P. H.

A m. Kir. Tisza István Tudományegyetem Tekintetes Tanácsának. Debrecen.”

12.

Az Egyetemi Tanács állásfoglalása a báró Vay Lászlóné által kezdeményezett jótékonyági teaesztély ügyében

Egyetemi Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1933/34. tanév, IV. rendkívüli ülés.

Debrecen, 1933. november 25.

(*H.B.M.L. VIII. 1/a. 13.kötet, 81. szám, 900. etsz.*)

„Rector³⁶ jelenti, hogy báró Vay Lászlóné Ő Méltósága azt az óhajtását fejezte ki rector előtt, hogy az országos nyomorenyhító akció³⁷ keretében, részben egyetemi

³⁴ Az eset rendkívüliségét jelzi, hogy egy öt éve esedékes tandíj kifizetéséről van szó, amelyhez írásbeli miniszteri engedély szükségeltetett.

³⁵ A teljesen árva hallgatók száma az 1934/35-ös tanévben 309 fő volt az országban, amely az egyetemi hallgatók 2,6 százalékának felelt meg. – Ld. BFL IV. 1419. g. 1.d., Főiskolák 9. sz. táblák 1–5.

³⁶ Ebben az évben dr. Varga Zsigmond, aki 1921 májusától tanított vallástörténetet a debreceni Tisza István-Tudományegyetem Református Hittudományi Karán. Az 1923/24-es, 1924/25-ös, 1929/30-as és 1935/36-os tanévekben a kar dékánja volt. Az 1933/34-es tanévre pedig az egyetem rektorának is megválasztották. Életéről és munkásságáról részletesebben ld. MUDRÁK, 2009.

³⁷ Országos Magyar Diáknyomorenyhító Akció (OMDA) = az ifjúsági szervezetek közös gazdasági szerve, amely az egyetemi hallgatók szociális helyzetének javítását és kulturális igényeinek kielégítését tekintette fő feladatának. Különösen gyűjtések rendezésével, jótékonyági célú programok szervezésével tűnt ki. Az OMDA-ról részletesebben ld. MAGYARY, 1929. 101–107.

hallgatóink támogatására is, nem volna-e lehetséges *a díszudvarban egyetemi teaestélyt* rendezni? Megfelelően informálta ugyan Ő Méltóságát Tanácsunk eddigi oly értelmű álláspontjáról, mely szerint a díszudvart csakis egyetemi célokra lehet igénybevenni, – mindamellet a kérdés fontosságára tekintettel újólág kívánná halalani az egyetemi Tanács véleményét, bár az egyetemi ifjuság mostani rendzavarásával³⁸ kapcsolatban a maga részéről mindenképen alkalmatlannak tartja az időt, hogy a díszudvarban összejövetel tartassék.

Mivel beható eszmecsere során egyetemünk Tanácsa részéről újból kifejezésre jutott az a felfogás, hogy a központi épület díszudvarát csak kifejezetten egyetemi célokra indokolt és helyes igénybe venni – Rector e felfogáshoz alkalmazkodni óhajtván –, s azt a maga részéről is helyesnek találván, kijelenti, hogy végleges választát báró Vay Lászlóné Ő Méltóságának ilyen formában fogja megadni.”

³⁸ Az 1932 őszén újból felerősödött hallgatói megmozdulások, amelyek a numerus clausus módosításának hatályon kívül helyezésére, valamint az eredeti törvény visszaállítására és szigorú végrehajtására irányultak, Debrecenben az 1933/34-es tanév elején ismét rendkívüli erővel ütötték fel a fejüket. Az egyetemi hallgatók 1932-es és 1933-as helyi demonstrációihoz ld. TÓTH PÁL PÉTER, 1983. 61–64.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

- H.B.M.L. VIII. 2. 3.d. 120/1919-20. Dubizmay Izabella bölcsészhallgató halasztási kérelme
- H.B.M.L. VIII. 2. 8.d. 281-1923-24. Kovács Bertalan orvostanhallgató levele
- H.B.M.L. VIII. 2. 12.d. 247-1928-29. Petrovay Béláné nyugalmazott tanítónő tandíjkedvezmény iránti kérelme
- H.B.M.L. VIII. 2. 15.d. 184-1931-32. Özvegy Vajó Sándorné nyugdíjas szülő halasztási kérelme
- H.B.M.L. VIII. 2. 15.d. 352-1931-32. Páll János értesítése a Quaestori Hivatalnak
- H.B.M.L. VIII. 2. 16.d. 65-1932-33. Kölcsey Márton joghallgató kérelme
- H.B.M.L. VIII. 2. 16.d. 410-1932-33. Magi Lajos tandíjfizetési haladék iránti kérelme
- H.B.M.L. VIII. 2. 16.d. 410-1932-33. Négyessy Bertalan hittanhallgató Különte Gézához írt kérelme
- H.B.M.L. VIII. 2. 16.d. 410-1932-33. Komáromi Gábor állami tanító levele a Quaestori Hivatalhoz
- H.B.M.L. VIII. 2. 16.d. 410-1932-33. Kiss Sándor m. kir. pénzügyőri főszemléslész levele
- H.B.M.L. VIII. 2. 16. d. 367-1932-33. Kovács Dezső joghallgató utólagos tandíjfizetési kérelme
- H.B.M.L. VIII. 1/a. 13.k. 81. sz. 900. Egyetemi Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1933/34. tanév IV. rendkívüli ülés – A Tanács állásfoglalása báró Vay Lászlóné jótékonyági teatestélye ügyében

2. Szakirodalom

ARATÓ

1988

ARATÓ Endre: *Csehszlovákia története* (1849–1945). Budapest, Tankönyvkiadó, 1988.

BÖLÖNY

1987

BÖLÖNY József: *Magyarország kormányai 1848–1987*. Budapest, Akadémiai, 1987.

CSOHÁNY

2002

CSOHÁNY János: *Szentpéteri Kun Béla: A tudós egyházjogász és sokoldalú szervező*. In: *A Debreceni Tudományegyetem jogász rektorai (1915–1947)*. Szerk. P. SZABÓ Béla–MADAI Sándor. Debrecen, Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszék, 2002. 131–150.

KEREPESZKI

2005

KEREPESZKI Róbert: *Darkó Jenő tudományszervező tevékenysége a m. kir. Tisza István Tudományegyetemen*. In: *Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből II*. Szerk. Dr. HOLLÓSI Gábor. Kiadja a DE-BTK Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola. Debrecen, 2005. 57–84.

- MAGYARY
1929
MAGYARY Zoltán: *Emlékirat az egyetemi ifjúság szociális gondoskodása megszervezése tárgyában*. Budapest, 1929.
- MUDRÁK
2009
MUDRÁK József: *Debreceni Egyetemtörténeti Lexikon*. [Kézirat] A szerző tulajdona. Debrecen, 2009.
- ROTHSCHILD
1995
ROTHSCHILD, Joseph: *Csehszlovákia története a két világháború között*. A JATE Történész Diákkör Kiadványa. Szeged, 1995.
- SZABÁLYZAT
1929
A debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem Tanulmányi- Fegyelmi- és Tandíjmentességi Szabályzata. Debrecen, Tisza István-Tudományegyetemi Nyomda, 1929.
- TÓTH PÁL PÉTER
1983
TÓTH PÁL PÉTER: *Metszéspontok. A Turultól a Márciusi Frontig*. Budapest, Akadémiai, 1983.

3. Egyéb felhasználásra került kéziratos forrásanyag

- TÖRZSKÖNYVEK
1914–1945.
A debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem Bölcsészeti- Nyelv és Történettudományi Karának hallgatói törzskönyvei. (Kutatható a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának Dékáni Hivatalában.)

Seres Attila

Sebestyén Antal hadikfalvi plébános levelei a Szent László Társulat és a Külügyminisztérium levéltárában*

A forrásokról

Az alábbiakban közölt forrásegyüttes Sebestyén Antalnak, a bukovinai székely település, Hadikfalva plébánosának a különféle egyházi vezetőkhez és diplomatakhöz 1932 és 1945 között írt leveleit tartalmazza. Az iratok három különböző levéltári iratanyagban lelhetők fel; többségük a Szent László Társulat archívumából származik, amelynek törzsanyaga a Magyar Országos Levéltárban önálló fondot alkot. Ezenkívül a Szent László Társulat egy kisebb és válogatott irathagyatékát a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára is őrzi. Egy levélre pedig a – szintén a Magyar Országos Levéltárban lévő – Külügyminisztérium archívumában bukkantam rá. Ezeknek a dokumentumoknak egy részét már a korábbi, évekkel ezelőtti kutatásaim során felhasználtam, szisztematikus összegyűjtésüket, feldolgozásukat és publikálásukat azonban csak az OTKA Posztdoktori Ösztöndíja és a Bolyai János Kutató Ösztöndíj tette lehetővé. A dokumentumoknak különös jelentőséget ad, hogy azok a bukovinai székelységnél a két világháború között szolgálatot teljesítő magyar plébánosok körében rangidősként tisztelt, így generációs szempontból vezetőnek elfogadott papjától származnak. Ezt a tekintélyt erősítette Sebestyén Antalnak az egyházszervezeti hierarchián belül elfoglalt pozíciója is, ugyanis 1930-tól az egész radaui-i egyházkerület főesperesévé nevezték ki.¹ Ehhez az egyházkerülethez tartozott a plébániával rendelkező Hadikfalva, Andrásfalva és Istensegits, illetve az utóbbi leányegyházának (filiájának) számító, plébániatemplomot nem, csak egy kis kápolnát fenntartó Fogadjisten. Ráadásul az 1930-as és 1940-es évek fordulóján, még a bukovinai székelyek Magyarországra telepítése előtt Hadikfalva demográfiai szempontból is kiemelt szerepet élvezett a többi székely település körében, ugyanis lélekszáma ekkorra öt-ezer fő fölé emelkedett, ami azt jelenti, hogy a teljes bukovinai magyar népesség mintegy 35-40%-a ezen az egy településen koncentrálódott. Az itteni mindenkori plébános tehát munkája révén a bukovinai székelység legnagyobb tömegét érte el, de Sebestyén Antal az egyházszervezeti struktúrában belüli magas tisztsége folytán a másik három településen folyó felekezeti gondozás alakulását is felügyelte.²

* A forrástanulmány az OTKA PD 72265. sz. kutatási projektje és a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Ld. a 27. sz. iratot. Rádáuji (német Radautz) város neve a székelyek népies köznyelvében Radócként őrződött meg. Sebestyén Antal tekintélyét szimbolikusan jelzi az is, hogy 1924. november 11-én, a Bukovina és Románia egyesülését megörökítő csernovici emlékmű avatásán ő is tagja volt a helyi magyarság vezetőit képviselő küldöttségnek. HRENCIUC, 2006. 84. Személyes példamutatásával kapcsolatban megemlítendő, hogy egyházi vezetőként 1941-ben az utolsó áttelepülő csoporttal hagyta el Bukovina területét. VINCZE, 2001. 154.

² A Rádáuji környéki székely településterületől körülbelül 60 kilométerrel délre helyezkedett el az ötödik székely falu, Józseffalva, amely egyházszervezeti szempontból is más esperesi kerülethez tartozott.

A leveleket végigolvasva a bukovinai székelység 1941 előtti összes sorskérdésével szembesülhetünk. Ilyenek az államhatalom, illetve az államalkotó románság és a kisebbségi székelység közötti viszonyrendszer, a magyar nyelvű oktatás és művelődés problémái a székely településeken, vagy az erdélyi és magyarországi egyházi intézményekkel fennálló kapcsolatok nehézségei. Újabb fontos adatokat tudhatunk meg azzal kapcsolatban, hogy milyen volt a bukovinai székelyek egyházi pasztorációja és ellátottsága, valamint hogy a Jászvásár (Jassy, Iași) székhelyű moldvai katolikus egyházmegyén belüli viszonyok milyen hatással voltak a magyar vezetésű plébániák hitéletére. Az 1941 után kelt levelek főként azokra az egyházszerkezési problémákra fókuszálnak, amelyek a bukovinai székelyek Magyarországra való áttelepítését, letelepedését és az első bácskai, majd a második déldunántúli integrációs kísérletét övezték. De mindemellett Sebestyén Antal sorsán keresztül érzékletes képet kaphatunk a székely telepések Bácskából való meneküléséről, majd a trianoni Magyarországon történő végső beilleszkedésüket feszítő etnikai, közösségi és társadalmi konfliktusokról is.

Mindezeknek a kérdéseknek a tételes megválaszolása önálló tanulmány vagy akár monografikus feldolgozás tárgya lehetne, ezért arra az egyetlen aspektusra szeretném felhívni a figyelmet, hogy milyen összefüggés lehetett a bukovinai székelység szellemi önerejének megteremtése és a közösségen kívüli tényezők, különösen a magyarországi és erdélyi egyházi intézmények révén a közösség rendelkezésére bocsátott támogatások között. Milyen szerepet játszott az Erdélyből vagy Magyarországról érkező támogatás abban, hogy a bukovinai székelység túlélését nagymértékben elősegítő saját szellemi vezető réteg kialakulhasson?

Bukovinában az értelmiségképzés és az értelmiségi mobilizáció legfőbb nehézségét a kezdetektől fogva a székelység fokozatosan előrehaladó és látványos elszegényedése jelentette. Miután Bukovina az 1919. évi Saint Germain-i békeszerződés értelmében Nagy-Románia területi állományába tagolódott, a magyar nyelvű oktatást a diszkriminatív román kisebbségpolitika igyekezett ellehetetleníteni. Mindehhez természetesen minden korszakban hozzájárult, hogy a bukovinai székely településterület jelentős földrajzi távolságra fekszik a magyarság Kárpát-medencebeli etnikai törzsterületeitől. Ennek ellenére, mint a levelekből is kitűnik, a bukovinai székelység köréből számos értelmiségi nevelődött ki, akik főként az egyházi pályát választották, de találunk közöttük tanítókat, írókat, sőt jogászokat is. Sebestyén Ádám, a bukovinai székelység elismert autodidakta kutatója szerint például szülőfalujának, Andrásfalvának a közösségéből 150 év alatt három pap és két tanító vált ki, rajtuk kívül körülbelül heten szereztek középfokú végzettséget. Ezt az – előbb említett okok visszatartó erejéhez mérten akár kedvezőnek is tűnő – arányt ő maga is csak részben vezeti vissza az oktatáspolitikára, inkább a szülők rossz anyagi helyzetének tulajdonítja.³ A bukovinai székelység ugyanakkor nagyrészt ezekből az okokból kifolyólag mindig rá volt szorulva a külső szellemi támaszra. Az eddigi történeti kutatásokból tudjuk, hogy a bukovinai székelység történetében igen jelentős volt például azoknak a legkülönfélébb származású papoknak a száma, akik nem az itteni székelység köréből nevelődtek ki, de egyházi szolgálatuk során mély társadalmi és érzelmi empátiát tanúsítottak irántuk, sőt, még ha idegen etnikumúak voltak, akkor is közösséget vállaltak velük nemzeti ala-

³ SEBESTYÉN, 1989. 81.

pon. Erre az általam közölt iratok is rávilágítanak. (Elég megemlíteni szlovák származású papjaikat, Druzbáczy Györgyöt, aki a „bukovinai magyarok atyja” megtisztelő címet is kiérdemelte, vagy Malec Jánost, a moldvai csángó származású Demse Pétert, az Erdélyből érkezett Németh Kálmánt és Elekes Dénest.)

Az Osztrák–Magyar Monarchia idején Bukovina a Habsburg-ház jogara alatt álló tartománynak, az ott honos lakosság pedig osztrák állampolgárnak számított, így a dualista állam keretein belül a székely községek ellátása magyar tanítókkal nem okozott áthidalhatatlan nehézséget. A bukovinai székely falvak iskoláinak felállításában, tanítókkal való ellátásában, a bukovinai székely gyerekek magyarországi képzésében ekkoriban a Szent László Társulat játszott kulcsfontosságú szerepet. Az 1861-ben alakult egyesület a történelmi Magyarország keleti és délkeleti határai mentén fekvő peremterületek magyar anyanyelvű katolikus népességének (bukovinai székelyek, moldvai csángók, a Regátba kivándorló tömegek) felekezeti és nemzeti gondozását tűzte ki céljául. Élén mindig valamelyik egyházi főméltóság, érsek vagy püspök állt. A hazai történelmi kutatásokból tudjuk, hogy a XIX–XX. század fordulójára az említett magyar közösségek dotációja már olyan nagyszabású feladattá vált, amely jócskán meghaladta egy egyházi társadalmi szervezet kereteit és lehetőségeit, ezért a magyar állam intervencióját követelte meg. Ettől az időtől kezdve az osztrák honosságú bukovinai székelyek és a magyar állampolgárságukat megtartó regáti magyarok oktatási, kulturális és egyházi intézményrendszere rendszeres állami szubvencióban részesült, amely a Szent László Társulat – mint egyházi társadalmi szervezet – közvetítésével jutott el az érintettekhez.⁴ Az első világháborút követően azonban megszakadt az összeköttetés a bukovinai székelyek és a Társulat között.

Az általam közölt levelek többségét Sebestyén Antal a Szent László Társulat korabeli két meghatározó vezető személyének, Shvoy Lajos székesfehérvári püspöknek, a szervezet egyházi elnökének, és Krywald Ottónak, a Társulat ügyvezető al-elnökének címezte. Eddigi ismereteink szerint úgy tűnik, hogy a bukovinai székelyek és a Szent László Társulat közötti tapogatózó kapcsolatfelvétel legkorábbi dokumentuma az 1932. június 28-án a székesfehérvári püspöknek elküldött levél. Ebből kiderül, hogy az 1919. évi impériumváltás utáni erőszakos románosítási hullám az egykoron a Szent László Társulat által fenntartott bukovinai székely iskolákban az 1930-as évek legelejére már komoly veszélyeket rejtett magában, ráadásul a székely községekben szolgáló papok javadalmazása, és egyáltalán ezeknek a közösségeknek a hitélete is nagymértékben ki volt téve a román állam kisebbségi felekezeteket sújtó diszkriminatív politikájának. Úgy tűnik, hogy Sebestyén Antal mintegy utolsó szalmaszálként bízott a dualizmus korában még hatékony támogatási rendszert koordináló és ezért a bukovinai székelyek nemzeti öntudatának megtartásában és közösségi szervezésében számottevő hatást elérő egyházi szervezetben.⁵

Szerencsére az utókorra maradt a Társulat két világháború közötti pénztárnaplója is, amelyből számszerűen kivehető, hogy a román uralom évei alatt az egyesület mekkora összegeket fordított a bukovinai székelyek segélyezésére. Ezeknek tételes felsorolása nélkül csak arra szorítkoznánk, hogy a pénztárkönyv tanúsága sze-

⁴ Erre ld. MAKKAI, 2000.

⁵ Ld. az 1. sz. iratot.

rint a segélyek folyósítása 1934-ben indult meg, és úgy tűnik, hogy annak összértéke éppen az induló évben volt a legmagasabb, amikor meghaladta a 2500 pengőt. Ez a keret magába foglalta a hadikfalvi káplán, a fogadjisteni kántor, a hadikfalvi, istensegítsi és andrásfalvi magyar tanítók, Sebestyén Antal, Elekes Dénes istensegítsi és Németh Kálmán józseffalvi plébánosok javadalmazását, egy imakönyv-küldeményt, illetve az erdélyi katolikus felekezeti intézményekben vagy középiskolákban tanuló bukovinai fiúk eltartási költségeit. A segélyek összege ezt követően folyamatosan változott, de az egyháziak személyi juttatásai a szükségesség függvényében többé-kevésbé rendszeres jellegűvé váltak. Ezt a szubvenciót a Társulat alkalmanként eseti pénzküldeménnyel egészítette ki, ilyen volt például az 1939. évi józseffalvi tűzvész károsultjainak segélye.⁶ Érdemes megemlíteni, hogy a Szent László Társulat levéltárában fennmaradt egy 1939. november 5-én kelt, 12 000 lejről szóló átvételi elismervény is, amelyen átadóként György Lajos irodalomtörténésznek és teológusnak, a kolozsvári magyar tanítóképző tanulmányi igazgatójának, egyúttal Márton Áron egyik tanácsadójának a neve van feltüntetve, átvevőként pedig Sebestyén Antal kézjegye szerepel.⁷ Noha a számok önmagukban nem sokat mondanak, a pénztárkönyv és Sebestyén Antal leveleinek összevetése alapján levonható az a következtetés, hogy az anyagi források révén kézzel is fogható, folyamatos anyaországi figyelem a bukovinai székelyekért tevékenykedő egyházi és világi értelmiségieknek nemcsak a megbecsültségérzését és egzisztenciális önképét javította, hanem arra is inspirálta őket, hogy megfeleljenek az előttük álló nemzeti kihívásoknak, és továbbra is elősegítsék az ottani magyar entitás népi állományának megtartását.

Albert Gábor szociográfiai munkájából tudható, hogy léteznek még olyan levelek, amelyek Sebestyén Antaltól származnak, de ezek eredeti példányára eddig nem sikerült rábukkannom.⁸ Emellett Németh Kálmán egykori józseffalvi plébános is utal könyvében a hadikfalvi paptársának tulajdonított levelekre, illetve két esetben szó szerint is idéz belőlük.⁹ A harminc levelet magába foglaló jelen forrás-publikáció tehát minden bizonnyal nem tartalmazza az összes hozzá köthető dokumentumot, nem tartjuk kizártnak, hogy a jövőben egyházi levéltárakból még előkerülnek majd újabb tőle származó levelek.

⁶ A Szent László Társulat pénztárkönyve. Budapest, 1903–1950. MOL, P 1431, 29. d., 7. t.

⁷ Sebestyén Antal átvételi elismervénye 12 000 lejről. Józseffalva, 1939. november 5. MOL, P 1431, 22. d., 1. t., sz. n.

⁸ Albert Gábor az 1983-ban megjelent szociográfiai munkájában publikált még öt levelet, amelyekből négynek a címzettje Krywald Ottó, egynek pedig Németh Kálmán. ALBERT, 1983. 296–310.

⁹ NÉMETH, 1943. 120., 354–357.

Források¹⁰

1.

Levél Shvoy Lajos¹¹ székesfehérvári püspöknek

Hadikfalva, 1932. június 28.

(Kézírásos eredeti, MOL, P 1431, 17. d., 1. t., 1/1932. sz.)

Laudetur Jesus Christus!

Nagyméltóságú Püspök Úr!
Kegyelmes Uram!

A háború végéig a Nagyérdemű Szent László Társulat a gyengén dotált bukovinai papokat és tanítókat évenként bizonyos összeggel kegyesen segélyezte. De mióta szegény Magyarország annyira megcsönkítődött és oly nehéz terheket kell viselnie, nem mertünk arra még gondolni sem, hogy további segélyezésért esedezünk, annál kevésbé, mert az összeomlás után a legutolsó segélyösszeg áthozatala annyi nehézségbe ütközött, hogy egyik tanítónk, Kis-Várday Gyula, ki ezen segélyösszeget a boldogult Dr. Várady Lipót Árpád¹² kalocsai érsek úrtól személyesen hozta el, a sok hivatalos zaklatás miatt tanácsosnak tartotta Bukovinát elhagyni és Magyarországon keresni elhelyezkedést (ma Budakeszin van). Egy ideig nem is lett volna méltányos az annyira megkisebbedett Szent László Társulat jótékonyosságát kihasználni, mert a román liberális kormány, bármennyire sovíniszta módon bánt is iskoláinkkal és románosítási szándékában megrakta a megüresedett állásokat magyarul egy szót sem tudó román tanerőkkel, legalább a megélhetésről úgy tanítóinknál, mint papjainknál kellőleg gondoskodott.

De mióta az úgynevezett parasztpárt került uralomra, azóta évenként kisebbitették fizetésünket s ma, még a Iorga-kormány¹³ idejében, a jelenlegi gazdasági válság idején odajutottunk, hogy a tanítók fizetése (nemzetiségi különbség nélkül) majdnem felére, papjainké pedig majdnem egyharmadára szállott le. S habár ezt is rendesen kapnók! De mi papok augusztustól csak ez év január, február és márciusára kaptunk fizetést, azóta nem, de akkor is értesítettek, hogy az óév utolsó 4 hónapi fizetésünk lent marad amortizációs államkölcsonnek, valamint májustól kezdve minden havi fizetésünk fele hasonlóképpen. A tanítóknak is ez a sorsuk: ki 5, ki

¹⁰ Az iratok eredeti tagolásán és elrendezésén nem változtattam. A dokumentumok szövegét a mai magyar és román helyesírási szabályok alapján tisztáztam, de egyes szavak archaikus írásmódját megtartottam. A földrajzi nevek írásmódját szintén a jelenlegi magyar és román helyesírási szabályok alapján egységesítettem, kivéve Csernovic és Jászvásár esetében, ahol a gyakrabban használt németes Czernowitz, illetve a latin Jassy alakot hagytam meg. Tekintettel a dokumentumokban szereplő ismeretlen személynevek nagy számára, csak a legfontosabb egyházi személyek és politikusok nevéhez írtam lábjegyzetet.

¹¹ Shvoy Lajos (1879–1968) megyéspüspök. 1927. június 20-tól haláláig székesfehérvári püspök. 1929-től 1950-ig a Szent László Társulat egyházi elnöke.

¹² Várady Lipót Árpád (1865–1923) érsek. 1897–1911 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban miniszteri osztálytanácsos, majd miniszteri tanácsos, a kivándoroltak nemzeti és egyházi gondozásának egyik irányítója. 1904-ben a kormány őt bízta meg a bukovinai székelyek vallási és társadalmi viszonyainak tanulmányozásával, ezért bejárta Bukovinát. 1914 májusától haláláig kalocsai érsek.

¹³ Iorga, Nicolae (1871–1940) román történész, politikus. 1931 áprilisa és 1932 májusa között Románia miniszterelnöke.

6-7 hónapja várja fizetését, s akiknek sikerült kijárók útján fizetésükhöz jutniok, azok szerencsések voltak, de akiknek az óévről 1-2-3 hónapi fizetésük elmaradt, azokét szintén államkölcsonbe fogták vissza; viszont májustól kezdődőleg ők csak fizetésük felét fogják megkapni.

Földműves népünk ezen gazdasági válságban majdnem egészen pénz nélkül él saját terményeiből, s így funkcióink legnagyobb részét kénytelenek vagyunk gratis végezni.

Nagyméltóságú Püspök Úr! Kegyelmes Uram! Mikor leveletem mint a legöregebb bukovinai magyar pap és főesperes Nagyméltóságod elé terjeszteni bátorkodom, nem akarok a magunk számára kunyerálni, mert jól tudom, hogy amit mi szenvedünk ezen gazdasági válság következtében, ugyanazon szenvedéseket állja ki egész Európa, s talán még nagyobb mértékben a szegény megcsonkított Magyarország. De mégis két dolog kényszerít, hogy szerény soraimmal Nagyméltóságod kegyes színe elé járuljak. Az első az, hogy nemrég tudomásomra jutott, hogy Magyarország, dacára elnyomott helyzetének, nem feledkezett meg a külföldi magyarjairól: a budapesti úgynevezett „csángó egyesület” évenként 400 000 lejnél nagyobb összeget utalt ki a bukovinai és a moldvai „csángók” kulturális segélyezésére, melyet az egyesület jóhiszeműleg kiadott, de ezen összeget egy budapesti civil úriember és egy erdélyi ferencendi szerzetes maguk között megosztva szépen agyonhallgattak. Értesülésem szerint ezen évi összeget legalábbis 5 éven át folyósították (tehát összesen 2 millió lejen felül) s csak az idén törülték a költségvetésből. Én pedig, Kegyelmes Uram, papi becsületesemre mondom, hogy ezen összegből sem a bukovinai, sem a moldvai csángó magyarok soha egy fillért sem láttak. Április 23-án a jassy-i püspök úr¹⁴ 25 éves papi jubileuma alkalmával módomban volt ezen dolgot a temesvári püspök úr¹⁵ Ő Excellenciájának elmondani, ki azt tanácsolta, hogy írjam meg a Szent László Társulat jelenlegi egyházi elnöke Ő Excellenciájának.

A másik ok, mely arra késztet, hogy levelemmel Nagyméltóságodnál alkalmatlankodjam az, hogy a Nagyérdemű Szent László Társulatnál nem a magunk vagy a tanítóink számára, hanem iskolás tanulóink számára némi segélyért esedezzem. Mivel iskoláink már 50%-nyira, s némely községben még azon felül is román tanítókkal vannak megrakva, dacára tanítóink nyomorúságos helyzetének, majdnem lehetetlen volna magyar tanerőinknek feltűnés nélkül segélyt nyújtani; mi papok pedig csak eltengődünk valahogy egyik napról a másikra. De iskolás gyermekeink taníttatása ezen gazdasági válságban egészen lehetetlenné vált. A fiúk legnagyobb része az erdélyi status intézetében, néhányan pedig a bukaresti egyetemen tanulnak, de a vagyonában erősen megnyirbált erdélyi status nem bírja ma azon kedvezményeket nyújtani tanulóinak, melyeket régebb nyújtott, a szülők pedig (különösen magyar tanítóink, de a földművesek is) semmiképp nem tudnak gyermekeikért az intézeteknél vállalt kötelezettségeiknek megfelelni. Mostanig mi papok segélyeztük a fiúkat az összerakott filléreinkből, de már mi sem bírjuk. S éppen mivel

¹⁴ Robu, Mihai (1884–1944) moldvai csángó származású egyházi főméltóság. 1925-től haláláig a Jászvásár (Iasi, Jassy) székhelyű moldvai egyházmegye püspöke.

¹⁵ Pacha Ágoston (1870–1954) megyéspüspök. Az 1930. június 5-én megalapított temesvári egyházmegye első püspöke, 1930. november 29-én foglalta el székét. Az 1948. évi román kulturális törvény a temesvári püspökséget nem ismerte el önálló püspökségnek, ennek ellenére haláláig ő irányította az egyházmegyét.

mostanig mi papok juttattunk nekik valamit, gondolom lehetségesnek, hogy ezen már ismert címen legalább ezen szépreményű ifjakat tudná a Nagyméltóságú Szent László Társulat valamivel segíyezni.

Ha Nagyméltóságú Püspök Úr mint a Szent László Társulat Elnöke alázatos esedezésemet meghallgatni kegyeskednék, a segély idejuttatására is találna valamelyes módot, mint a németországi „Verein zur Hilfe der Auslandsdeutschen” már évek óta gyakorolja. Igaz, hogy államunk a németekkel szemben sokkal türelme-
sebb, mint a magyarokkal s éppen a magyarokkal szemben tanúsított határtalan sovinizmus miatt voltam kénytelen én is alázatos levelem továbbítására egyik lengyelországi (kolomeai) barátomat kérni fel. Ha Nagyméltóságú Püspök Úr kegyes válaszra méltatna, legyen szabad kérnem, hogy ugyanezen közvetítő barátom cí-
mére kettős borítékban küldeni méltóztassék. Címe:

Josef Garbicz, römische katholische Pfarradministrator
Kolomyja-Marjowska
Skrytka pocztowa l. 57.
Polonia

Alkalmatlanságomért bocsánatot kérve s magunkat Nagyméltóságod kegyes jó-
akaratóba ajánlva Kegyelmes Uram felszentelt kezeit csókolja Nagyméltóságú Püs-
pök Úrnak legkisebb szolgája:

Dornești (Hadikfalva), Bukovina, 1932. június 28-án

Sebestény Antal¹⁶
római katolikus főesperes plébános
címzetes kanonok, egyházmegyei consultor

2.

Levél Shvoy Lajos székesfehérvári püspöknek

Hadikfalva, 1932. december 22.

(*Kézírásos eredeti, MOL, P 1431, 17. d., 1. t., 2/1932. sz.*)

Laudetur Jesus Christus!

Nagyméltóságú Püspök Úr!
Kegyelmes Uram!

A napokban a főtisztelendő püspöki helynökünknel járva tőle értesültem, hogy a mi (jassy-i) egyházmegyénkből elbocsátott Rónay Aurél volt józseffalvi plébános-
tól¹⁷ levelet kapott, melyben ez írja, hogy bizonyos Rónay nevű ember Budapesten a bukovinai csángók számára adományokat gyűjt, és ő előre tiltakozik azon eset-
leges feltevés ellen, mintha a gyűjtő Rónay és ő egy személy volna.

¹⁶ Sebestény Antal kézírásos leveleiben mindenhol a Sebestény alakot használja, ezért én is azt tartom hitelesnek. Amennyiben gépelt szövegekben ettől eltérő alakot találtam, azt külön jeleztem. Tekin-
tetten azonban arra is, hogy Hadikfalván az egyébként gyakori Sebestény vezetéknev a népi írásbeli-
ségben többféleképpen, így Sebestény, Sebestén, vagy Sebesten alakban is szerepel, a hadikfalvi
plébános nevét magam Sebestény alakban használtam. A névhasználatra ld. FORRAI, 2006. 244–245.

¹⁷ Rónay Aurél, 1931–1932-ben Józseffalva plébánosa.

A dolgot a püspöki helynök úrral megbeszélve azon gyanúnk merült fel, hogy igenis nagyon valószínű, hogy a gyűjtő Rónay és a mi volt józseffalvi plébánosunk egy személy. Mert pár nappal azelőtt kapott Robu Mihály kegyelmes Püspök Urunk a váci nagyméltóságú Püspök Úrtól¹⁸ egy átiratot, melyben az innen elbocsátott és most Gödöllőn tartózkodó Rónay Auréla panaszkodik, hogy ez szélhámosaival már az államrendőrség figyelmét is magára vonta.

Mivel tudom, hogy Kegyelemes Uram régebb Budapesten lelkipásztorkodott, hol nekem semmi ismeretségem nincs, bátor vagyok Nagyméltóságodat alázatosan kérni, kegyeskedjék azon budapesti ismerőseit, kik jótékonyságukról különösen ismeretesek, értesíteni, [!] hogy mi, bukovinai magyarok soha senkit sem fel nem kérünk, sem meg nem bízunk, hogy a bukovinai csángók számára adományokat gyűjtsön. A háború előtt a Nagyérdemű Szent László Társulat kegyesen gondoskodott rólunk, de a háború után azon egy levelelen kívül, melyben az idei nyáron Nagyméltóságod kegyes figyelmét közép- és főiskolai tanulóink sanyarú helyzetére voltam bátor felhívni, semmiféle kérelem a bukovinai csángók javára Magyarországra nem ment. Ha tehát valaki a mi nevünkben, vagy számunkra adományokat gyűjt, az csak szélhámos lehet, kit legtanácsosabb a rendőrség kezére adni.

Alkalmatlankodásomért Nagyméltóságod kegyes bocsánatát kérve és felszentelt kezeit csókolva maradtam Kegyelemes Uramnak legalázatosabb szolgája:

Dornești (Hadikfalva), 1932. december 22-én Sebestény Antal
(Románia, Bukovina, Județul Rădăuți) főesperes plébános, egyházmegyei
consultor¹⁹

3.

Levél Krywald Ottónak, a Szent László Társulat ügyvezető alelnökének²⁰

Hadikfalva, 1934. november 26.

(Kézírásos eredeti, MOL, 1431, 18. d., 1. t., sz. n.)

Hadikfalva (Dornești),
1934. november 26.

Méltóságos Prelátus Úr!

A múlt hó 29-éről kelt becses levelét örömmel vettem, s mégis bocsánatot kell kérnem, hogy feleletem oly későre érkezik.

Én már 2 év óta állandóan keresem a módot a Méltóságodékkal való összeköttetésre, de sajnos hiába írtam Székesfehérvárra: leveleim vagy elvesztek, vagy pedig az esetleges szélhámosok, kik a csángók nevét használták fel szélhámoskodásaikra, hitelüket megrontották. Jelen leveletem is csak kerülőúton merem küldeni, mert helyzetünk nemzetiségi szempontból nagyon sanyarú s annak leírását nem merem közvetlen postára bízni. Az itteni viszonyokról a külföld csak a hivatalos je-

¹⁸ Hanauer Árpád István (1869–1942) egyházi főméltóság. 1919. október 5-től haláláig váci püspök.

¹⁹ A levél lapjának hátoldalán ceruzával bejegyzett kézírásos szöveg olvasható: „A Nemzeti Újságnak és Magyarországnak egy kivonat küldendő azzal a kérelemmel, hogy azt közölni szíveskedjék”.

²⁰ Krywald Ottó (1872–?) pápai prelátus. 1929. március 13-tól 1945. november 19-ig a Szent László Társulat ügyvezető alelnöke.

lentésekből értesül, mely a népkisebbségek helyzetét olyan kedvező színben tünteti fel, amilyen kedvező helyzetnek azok egyik államban sem örvendenek.

De térjek a dologra: az 5 bukovinai magyar község plébániái ma hála Istennek mind be vannak töltve, az 5 községnek 4 plébániája van. Andrásfalván (ma Mănești) működik Malec János plébános, kit a háború vége felé nyert meg a boldogult lemergi érsek, Dr. Bilczewski József²¹ számunkra, mikor az mint katonapap Lembergben tartózkodott. Ő az esztergomi egyházmegye papja volt és examinátor prosynodalis, tehetséges ember, ma az egyházmegyei törvényszék promotor institutiae és defensor vinculi. Még a lengyel éra alatt címzetes kanonoki címet kapott (ez egy Magyarországon ismeretlen dolog, mert ez a kanonokságnak korlátlan számú 3-ik foka; talán pótolja a piros cingulussal járó szentszéki ülnök című kitüntetést; az egész csak azon joggal jár, hogy a duplaujjas-galléros reverendát hordhatja). Malec pozsonyi származású tót fiú, de a magyar nyelvet oly hibátlanul bírja, mint a született magyar és maga azon tény, hogy itt nyomorog, elég bizonyítéka a magyarok iránt való szeretetének. Körülbelül 3000 lélek.

Hadikfalvára (Dornești) Sebestény Antal andrásfalvi születésű bukovinai magyar, főesperese a radautzi kerületnek, szintén címzetes kanonok és iudex-auditor prosynodalis, consultor dioecesis, papsága kezdetén közvetlen utódja volt a Józseffalván elhunyt Druzsbacki György Bonaventurának,²² kit a hála a „bukovinai magyarok atyja” címmel ékesített fel. Hadikfalván van körülbelül 5000 lélek.

Istensegítsben (ma Tîbeni) Elekes Dénes, az erdélyi egyházmegye kölcsönzött papja, lelkes fiatalember, székelyudvarhelyi születésű. Hívek száma 4000 körül.

Józseffalván (Vorniceni) Dr. Németh Kálmán²³ erdélyi ex-franciskánus, kinek a rendből való végleges kilépése és hozzánk való felvétele még nincs véglegesen rendezve. Szépirodalmi munkálkodással is foglalkozik, különösen a „Jó Barát” című ifjúsági lapban írogat, s barát korában több könyve is jelent meg; barátneve Németh Gellért volt, s a címzetes jogi doktorátust mint barát a szegedi egyetemen szerezte. Magyar híveinek száma körülbelül 700 lélek, a többi német ajkú a filiális községekben van elszórva.

Fogadjisten (Jacobești) Istensegítsnek filiális községe, a magyar hívek száma körülbelül 150-160.

A plébániák annak idején mind regiae-collectionis plébániák voltak, tehát állami fizetéssel és ma is állami fizetést kapunk, amíg az állam ezt jónak látja, mert az új kultusztörvény minden (tehát az államit is) patronátust megszüntetett. A régi Kirchenpauschale, Kirchendienerlohn, Organistenlohn teljesen törölve van az állam részéről.

Községeinkben az „egyházközségek” szervezve nincsenek, egyházainknak vagyona nincs, templomaink fenntartása csak a vásár- és ünnepnap, úgynevezett „csengettyűpénzre” van utalva. Az impériumváltozás után dolgoztak ugyan ki „Pfarr-

²¹ Bilczewski, József (1860–1923) lengyel egyházi főméltóság. 1900-tól haláláig lvovi (lemergi) katolikus érsek.

²² Druzsbacky György (1813–1897) szlovák származású pap, szerzetesi nevén Bonaventura. 1855–1867 között káplán Istensegítsen. 1868-tól haláláig Józseffalva plébánosa.

²³ Németh Kálmán (1897–1966) pap. 1932-től 1941-ig Józseffalva plébánosa. A bukovinai székelyek Magyarországra telepedése után is híveivel tartott, és egészen az 1940-es évek második felében bekövetkezett emigrálásáig a józseffalvi gyülekezet papja.

gemeinde-Statutumokat”, mely munkának nagy részét Malec andrásfalvi plébános végezte, de mivel Moldvában a katolikus nép (amerikai rendszer szerint) még a háború előtt is maga tartotta fenn egyházait (az állam semmit nem adott), ott az egyház-
községek szabályszerű szervezése annál kevésbé szorgos, mivel a népnek is beleszólást adna az egyházi ügyekbe, s így – dacára, hogy Bukovinában nagyon szükséges volna – a statutumokat a jassy-i egyházmegyei irodában por lepi.

Papnövendékünk a bukovinai magyarokból 2 volna, de ezek közül is csak egyikre számíthatunk egész bizonyosan: László Antal istensegítsi születésű hadiárva fiú, kit a jassy-i püspök tudtával és beleegyezésével Gyulafehérváron a magunk (Bukovina) számára neveltetünk mi bukovinai magyar papok. Az erdélyi egyházmegye csak azt veszi érte, mit saját növendékeiért is vesz (koszt, lakás, ruha és némi tandíj). A másik, Sántha Alajos, szintén istensegítsi fiú, nem nálunk concurreált, hanem Erdélyben, neveltetése költségeit Dr. Sántha Pál²⁴ kanadai pap (a háború utánig Budapesten volt) fedezi, és így nem a mienk, hanem egyelőre az erdélyi egyházmegyéé.

Legnehezebb és legfájóbb a helyzet az iskolákat illetőleg: felekezeti iskolánk nincs, nem is volt soha. Az impériumváltásig nem is volt szükséges, mert Ausztria minden nemzetiségnek teljes nyelvszabadságot adott, volt magyar tanfelügyelőnk (a mindenkori hadikfalvi plébános), jóakarátú tanítókról pedig gondoskodott a boldogult kalocsai érsek Dr. Várady Árpád a Szent László Társulat útján s azonkívül voltak bukovinai születésű, részint Magyarországon, részint itt Czernowitzban végzett tanítóink is. Az összeomlás után az itteniek hazajöttek, de a magyarországiak repatriáltak; csak egy jött vissza, a most Budakeszin levő Kis-Várday Gyula, de rövidesen neki is pusztulnia kellett innen, mert rájöttek, hogy az összeomláskor az utolsó segínyt a Szent László Társulattól ő hozta el Bukovinába. El nem küldték, de addig szekírozták, hogy jobbnak látta menni. Ma régi erőink kidőltek, s helyettük románok vannak, kik egy szót magyarul nem tudnak. Istensegítsben 9 tanerőből 2 beszél magyarul, Hadikfalván 12 tanerőből 3 magyar, mert a 4-ik, a főtanító, irredenta per alatt lévén, a továbbiakig fel van függesztve. Józseffalvának és Fogadjistennek semmiféle magyar tanítója nincs. Andrásfalvának 8 tanerő közül volt mostanig 3 magyar tanerője, de most augusztusban a közoktatási miniszter igen lassúnak találva a kisebbségi, különösen a magyar tanerők kidőlését, nyelvizsgát rendelt, s ezen az összes (bizonyos évfolyamokból) behívott magyar tanerők elbuktak, köztük az andrásfalvi iskola 2 özvegy tanítónője, s így a 8 tanerő közt maradt 1 magyar, a főtanító. Elbukott az istensegítsi főtanító is. Ha az elbukottak nyugdíjat kapnának, jó volna, de erre a következő törvény van: nyugdíjat kap, ki 35 szolgálati évvel bír, vagy pedig élete 57-ik évét betöltötte, vagy akit betegség miatt hivatalból nyugdíjaznak. Az andrásfalvi özvegy tanítónők 28 tanévvel rendelkeznek, egyik 46, másik 50 éves, tehát mivel 35 tanévük sohasem lesz, várniuk kell a nyugdíjra, az egyiknek (özv. Ferencz Ambrusné, született Tarczaly Piroskának) 11 évig, a másiknak (özv. Puskás Jenőné, született Weininger Annának) 7 évig a nyugdíjra. Vagyonuk semmi, az elsőnek 3 iskolás fia (2 fő-

²⁴ Sántha Pál (1890–1962) istensegítsi születésű, bukovinai székely származású pap, kanadai plébános. 1909–1913 között a teológiát a Központi Papnevelő Intézetben végezte. 1917–1923 között a budai Szent Imre Kollégium prefektusa. 1924-től haláláig a stockholmi (Kanada) Szent Erzsébet-templom plébánosa.

iskolás és 1 gimnazista), a másinak 2 (1 egyetemista és 1 gimnazista) fia. Máris értesítve vannak, hogy újévtől nincs fizetésük. Akiket most elbuktattak, azok már egyszer tettek román nyelvi vizsgát, s akkor őket biztosították, hogy több vizsgára állaniok nem kell. De a hely kell azon román tanerőknek, kiket az állam az impériumváltás után túltermelt, s amint a lapokból éppen ma olvasom, azon kevesek, kiknek a vizsga véletlenül sikerült, új rostálásnak, új próbának lesznek rövidesen alávetve. Hitvallásos iskolában végzett tanítókat nem fogadnak el s éppúgy nem vesznek fel az állami képzőben végzett, de mostanig hitvallásos iskolában tanító tanerőket sem. Van Erdélyben 3 tanítónk is, kik az erdélyi Római Katolikus Státus képzőiben végeztek, de állami iskolánál – mint mondám – nem alkalmazták. S így, habár a tanítási regulamentbe nagyképűen be van véve (hogy a világ szemébe port hintsenek), hogy a kisebbségi állami iskolákban minden osztályban heti 4 óra van szánva az anyanyelvnek, mit használunk vele, ha elvonják ennek lehetőségét a magyar tanerők kidobásával. Ki tanítson magyarul most, mikor még akkor is, mikor még volt néhány magyar tanítónk, azokat, kik a 4 magyar órát betartották, a tanfelügyelők folyton szekírozták és róluk állandóan mint antilójalisokról és antipatriotikusokról küldték feljebb a tanfelügyelői jelentéseket, mint történt ez Andrásfalván és itt Hadikfalván, hol az engedélyezett magyar órákat betartották: az előbbiben kidobták a 2 szegény özvegyasszonyt, itt pedig 2 tanítókat (a főtanítót: László Ambrust és Várda Aladár tanítót) irredentizmus vádjá alatt perbe fogták. A román tanítók mind egyenesen misszióval vannak ideküldve: vigyázni, őrködni, dolgozni, hogy véletlenül magyarok ne találjunk maradni. Még hála Istennek a hittanításhoz nem nyúltak mostanig hozzá; de ahol (a városokon) nem a plébános, vagy káplán tanítja a hittant, hanem egyenesen erre kinevezett katekéták vannak, azoknak is román nyelvi vizsgára kellett állaniok. Istensegítsben a most elbuktatott főtanítónak van 2 fia, kik már 1 ½ éve végeztek a czernowitzi román állami képezdében, de nem tudnak álláshoz jutni, mert az állások keltenek a román nyelvű facér tanítóknak.

Magyar tanítóink ezek volnának:

- a) Andrásfalván 1. Fazekas Ede főtanító, 2. özv. Puskás Jenőné Weininger Anna tanítónő (most kidobva), 3. özv. Ferencz Ambrusné Tarczaly Piroska tanítónő (most kidobva). Ezen két utóbbit azért vettem be a névsorba, mert velük törvénytelenység történe az államot a többi kisebbségi elbuktatott és kidobott tanítókkal együtt perelik.
- b) Hadikfalván 1. László Ambrus főtanító (most irredenta vád alatt felfüggesztve), 2. Várda Aladár tanító (vád alatt, de nincs felfüggesztve), 3. Prokop Eugenia tanítónő (most kéri nyugdíjaztatását), 4. Prokop Natália tanítónő.
- c) Istensegítsben 1. Killyén Géza főtanító (most elbuktatva és kidobva), 2. Brendján István tanító, 3. Szóts Gergely tanító.
- d) Józseffalván: senki
- e) Fogadjistenben: senki

Volna még Erdélyben tanítójelöltünk, de mivel hitvallásos iskolában tanulnak, törvényileg (vagy csak rendeletileg?) előre ki vannak zárva az itteni állami iskoláknál való jövőjüktől.

Talán azt méltóztatik kérdezni, hogy miért nem nyitunk hitvallásos iskolát, hová magunk nevezhetnénk ki magyar tanerőket?

Ez ma lehetetlen: 1) mert – mint mondám – egyházilag szervezve nem vagyunk, a nép semmivel nem járul még ma az egyháznak (s így a hitvallásos iskolák) fenntartásához és ma (a krízis idején) kezdeni lehetetlen volna. 2.) Népünk legnagyobb része oly szegény, hogy majdnem 2/3 része a régi királyságban a bojároknál szerzi családjá számára a mindennapi kenyeret. 3) Olyan szoros felügyelet és kémkedés alatt állunk, hogy a legkisebb nemzetiségi megmozdulásra szolgálatból való elbocsátás következne (az állam fizet). Hiszen az állam rettenetes sok hitvallásos iskolát zárt már be Erdélyben is, hol már ezek régebbtől működtek.

De szóljak papságunk jövőjéről is. Püspökünk (Jassyban) Robu Mihály moldvai csángó, a Roman megyei Szabófalván született (Săbăoani), ki 9 éves koráig csak magyarul beszélt, de azt az igazi moldvai csángó idiómát, mely telve van román kifejezésekkel. 9 éves korában iskolába jutván tanult románul, latinul, németül, olaszul, franciául (aszerint, hogy hol volt iskolában), csak magyarul nem. Ma olyan román, mint amilyen magyarok a Szatmár megyei, vagy Pest-vidéki svábok. Tehát román érzelmű, de azért nem ellensége a magyarságnak sem, mint a sváb eredetűek mindig szimpatizálnak a svábokkal. Helyzete nagyon kényes: elődje a mai bukaresti érsek (cseh származású) Cisar Sándor²⁵ a magyarokat gyűlölte, s így amennyi kevés magyarul tudó papja volt, mind olyan plébániákra rakta, hol csak román nyelvű hívek voltak és viszont. Ma utódját, Robu püspököt mindenki, de különösen a kormány, mely fizeti is, mert az egyházmegyének vagyona nincs, nagyon figyeli. Tösgökeres változtatást nem csinálhat, mert az nagyon feltűnő volna, s mivel ő ma már alig (vagy tán nem is) mondhat magyarnak és mivel ő csak katolikus püspök akar lenni tekintet nélkül a nemzetiségre, azt gondolja, hogy a nép megérti a román nyelvű papot is. Ez áll az ő régi jassy-i egyházmegyéjére. De Bukovinával másképp áll a dolog: itt sem újít semmit, hanem hagy mindent úgy, ahogy volt; a magyaroknak magyar papjaik, a németeknek német papjaik, a lengyeleknek lengyel papjaik vannak. Sőt a német plébániákra Németországból szerzett kiegészítést, kiket (nem lévén román állampolgárok) a német St. Bonifacius Verein²⁶ fizet. Hogy nekünk nemzetiségileg ártani nem akar, bizonyítja az, hogy az általunk növelt papnövendék neveltetésére ő is ad, sőt a jassy-i szemináriumban (I. gimnáziummal kezdődik) behozta volt a magyar nyelv tanítását is a moldvai csángó fiúk számára és még talaly a volt gyulafehérvári teológiai tanárból lett jezsuita P. Jakubek volt a rektor, de most el kellett mennie egy évre a probatióra s így nem tudom, van-e ki a magyar nyelvet tanítsa. Itt Bukovinában eléggé kegyes hozzánk, mit bizonyít az is, hogy úgy Malec János andrásfalvi plébános, mint csekélységem is számottevő állásokat töltünk be az egyházmegyében. Káptalanja nincs, s így a consultor dioecesanik köze (Bukovina számára) minket is bevett stb., mint a papok névsoránál írtam.

Tehát a mi és a moldvai magyarok sorsa egyházi szempontból egészen különböző.

Bessarábiában – mint kutatásaim eredményét közölhetem – magyarok nincsenek, hanem vannak a bukaresti egyházmegyéhez tartozó Dobrudzsában, akik-

²⁵ Cisar, Alexandru Theodor (1880–1954) csehországi német szülőktől származó, de Romániában született román katolikus egyházi főméltóság. 1920–1924 között moldvai püspök, 1924-től haláláig bukaresti érsek.

²⁶ 1849-ben alapított német katolikus segélyszervezet, amely a protestáns többségű vidékeken, illetve a német területeken kívül élő német ajkú katolikusok támogatását tűzte ki céljául.

ről még információkat várok egy pap barátomtól. De valami kedvező információ nem igen jöhet a magyarfaló cseh származású Cisar (Csiszár) érsek egyházmegyéjéből.

Egyházmegyénk a konkordátumig misszió terület volt, melyről kimerítő sematizmus soha nem jelent meg, s most is csak annyi van, mennyi az „Almanahul Presa Bună”-ban a végén található. Azt elküldtem Méltóságod becses címére.

Mivel az egyházmegyének mint olyannak vagyona nincs (a püspök is állami funkciót kap), a szemináriumot a püspök, papok és hívek adományáiból tartják fenn, nem csoda tehát, ha folyton a lét és nemlét között lebeg. Mint kuriózumot legyen szabad megemlítenem, mit az ősszel Sándor József²⁷ parlamenti szenátor-tól hallottam, hogy tudniillik annak idején a jassy-i püspök (valószínűleg az olasz minorita Camilli Nicolaus Josephus²⁸) felkérte volna báró Bánffy magyar miniszterelnököt,²⁹ hogy segítsen a jassy-i papneveléssel; ennek fejében ígérte volna, hogy ő gondoskodik a moldvai magyar községekről, hogy magyar papjaik legyenek. Bánffy állítólag azzal utasította az ajánlatot vissza, hogy Románia akkor szintén így fog tenni az erdélyi románokkal.³⁰ Mindenesetre lehet a dolgról gondolkodni.

Ezekben véltem Méltóságod felszólításának eleget tenni. A sok szalmából – ha van benne – méltóztassék a szemet kiválogatni, s ha még valamiben szolgálatára lehetek, szívesen teszem. De bocsánatot kérek a kerülőúttért, mert nálunk a Magyarországgal való direkt levelezés nagyon gyanús, s hamar az irredentizmus vádja alá kerül az ember. Ha tehát esetleg még írni méltóztatnék, kérem becses levelét a mellékelt címre küldeni kettős borítékban, honnan én biztosan megkapom. Magunkat Méltóságod becses jóindulatába ajánlva maradtam legkisebb oltártestvére:

Sebestény Antal
főesperes plébános

4.

Levél Krywald Ottónak

Andrásfalva, 1935. április 2.

(Kézírásos eredeti, MOL, P 1431, 18. d., 1. t., 12/1935. sz.)

Méltóságos Prelátus Úr!

Andrásfalva, 1935. április 2.

A Méltóságod kegyes levelében említett és a Ranolder Intézet³¹ tisztelendő főnök-nője részéről a bukovinai magyar templomoknak szánt templomi szereket Gróf

²⁷ Sándor József (1853–1945) erdélyi magyar politikus. 1922-ben a romániai Országos Magyar Párt alapító alelnöke, 1922–1926 között bukaresti parlamenti képviselő, 1926-tól 1938-ig Háromszék megye képviselője a román szenátus tagja.

²⁸ Camilli, Nicolaus Josephus egyházi főméltóság. Az 1884-ben megszervezett moldvai katolikus egyházmegye első püspöke 1895-ig, majd 1904-től 1916-ig.

²⁹ Bánffy Dezső (1843–1911) magyar politikus. 1895. január 14-től 1899. február 26-ig miniszterelnök.

³⁰ Erre részletesen ld. SERES, 2005.

³¹ Ranolder János veszprémi püspök által 1854-ben alapított, az Irgalmas Nővérek apácarend vezetése alatt álló nevelőintézetek. Az első veszprémi intézet megnyitását még kettő követte, 1864-ben Pápán a második, és 1875-ben Budapesten a harmadik. Az állam 1948-ban megszüntette működésüket.

Majláth Gusztáv Károly³² erdélyi püspök úr hozzánk juttatta és mi bukovinai magyar papok ma Andrásfalván a húsvéti gyóntatásra egybegyűlve templomaink szükséglete szerint el is osztottuk.

Kérem Méltóságos Prelátus Urat, kegyeskedjék nevünkben a Ranolder Intézet tisztelendő főnöknőjének legmélyebb hálánkat és köszönetünket kifejezni. Hasonlóképp fogadja Méltóságod is kegyes közbenjárásáért legforróbb köszönetünket.

Ezen alkalommal engedje meg Méltóságod, hogy egy újabb, éspedig nagy kérelmet bátorkodjam előterjeszteni:

Mint első levelemben annak idején írtam, magyar papunk csak annyi van, ahány plébániánk: nekünk tehát nemcsak meghalunk, de még csak betegeskedünk sem szabad, pedig plébániáink mind nagyok. A jövőről való gondoskodásunk mostanig csak annyira tudott terjedni, hogy mi magyar papok Gyulafehérváron egy I. éves teológust neveltetünk közösen. De erre is még 4 évig kell várunk, míg tanulmányait elvégzi. Van azonban egy bukovinai (istensegítsi) fiú a gyulafehérvári papnevelőben, ki most az V. évet végzi, tehát a nyár folyamán felszentelésre kerül, de sajnos ezt nem mi, hanem az erdélyi egyházmegye a saját költségén magának nevelteti. Úgy gondolom, hogy Méltóságos Prelátus Úr ismerte Budapesten Dr. Sántha Pált, ki a háború alatt a Szent Imre Intézet prefektusa volt s a háború után a kanadai reginai érsek kérésére Kanadába ment. Ennek a testvéröccséről, Sántha Alajos teológusról volna szó.¹ Én már öreg (62 éves) vagyok, egyik kartársam pedig – fiatal ugyan, de – szívbjajos. A Nagyérdemű Szent László Társulat tehát a legnagyobb jótéteményt gyakorolná, ha ezen fiúért a neveltetési költségeket az erdélyi egyházmegyének visszafordítva nekünk a fiút visszaváltaná. Igaz, hogy – mivel mi bukovinai magyar papok olyan összeggel nem rendelkezünk – mostanig nem is érdeklődtünk, hogy vajon a fiúnak minden könnyen változható körülmények között is volna-e kedve Bukovinában lelkipásztorkodni. De ha sikerülne a Nagyérdemű Szent László Társulat kegyességéből a fiút visszakapnunk, igen nagy könnyítés volna lelkipásztori munkánkban. De vegyük azon esetet, hogy a fiúnak nem volna kedve hazajönni, még azon esetben is megtenné az angyali szívű Majláth Gróf Ő Excellenciája, hogy helyette adna egy olyan fiatalembert, ki kész volna a magyarság ügyéért pátriáját elhagyva Bukovinába jönni, hiszen ő már 3 papot ajándékozott Bukovinának. Ha tehát a Szent László Társulat azon helyzetben volna, hogy ezen ügyet számunkra kegyesen elintézhethné, ezért esedezném úgy a magam, mint paptársaim nevében.

Legyen szabad ezen alkalommal megemlítenem, hogy azon tanerőink, kiket e nyelvvizsga útján állásukból kidobtak, most állás és egyelőre nyugdíj nélkül vegetálnak. Mint értesültem, a napokban fogják őket orvosi bizottság elé állítani: akit betegnek találnak, az a betegség címén nyugdíjat kap, akit egészségesnek, az várni fog életének 57-ik betöltött évéig (egyik özvegy 7 évig, a másik 10 évig), amikor eléri a törvényes nyugdíjkort. Hogy addig miből nevelik iskolás gyermekeiket, azt csak a jó Isten tudja.

³² Majláth Gusztáv Károly (1864–1940) magyar egyházi főméltóság. 1897. június 28-tól 1938 áprilisáig a gyulafehérvári székhelyű erdélyi egyházmegye püspöke.

¹ Piros színű ceruzával aláhúzva a szövegben.

Hosszas alkalmatlankodásomért bocsánatért esedezve maradtam méltóságos prelátus úrnak legkisebb oltártestvére:

Sebestény Antal
hadikfalvi (dornești) plébános
és Rădăuți kerületi főesperes

5.

Levél Krywald Ottónak

Hadikfalva, 1935. június 4.

(Kézírásos eredeti, MOL, P 1431, 18. d., 1. t., sz. n.)

Dornești (Hadikfalva), 1935. június 4. Méltóságos Prelátus Úr!

Május 18-ról kelt becses levelét május 22-én megkaptam, s mostanig vártam, hogy az erdélyi püspök úr Ő Excellenciájától milyen értesítést kapok, de máig onnan még semmi nem érkezett. Fogadja Méltóságod mint a Nagyérdemű Szent László Társulat alelnöke legmélyebb hálánk kifejezését azon kegyes jótéteményért, melyet anyagi és szellemi felsegítésünkkel gyakorolt. A küldeményt az erdélyi püspök úr valószínűleg valamelyik hazatérő tanulókkal fogja elküldeni.

Legyen szabad, Méltóságos Prelátus Úr, legutóbbi információmat kiegészíteni. Talán említettem legutolsó levelemben, hogy a tél folyamán a tanügyi miniszter egy nagy csoport generalinspectort nevezett ki ad hoc, hogy rövidesen egyszerre még az egész ország kisebbségi tanerőit, kik még vizsgára behívva nem voltak, átrevideálják. Ez rövidesen meg is történt és az inspectio után értesítették mindazon tanerőket, kiket vizsgára rendeltek, hogy májusban, majd a terminust elodázva júniusban nyelvvizsgára kell állaniok, míg azonban a többi kisebbségeket rögtön értesítették, hogy a vizsgára készülni idejük legyen, addig a még meglévő magyar tanerőinket csak most május 28-án értesítették, hogy júniusban vizsgáznuk kell. Most sor került tehát az utolsókra: nálunk Hadikfalván az egyedüli magyar tanítóra, Várda Aladárra, Andrásfalván a télen az igazgatóságtól megfosztott egyedüli magyar tanítóra, Fazekas Edére, s Istensegítsben a Szent László Társulat neveltjére, Brendján István tanítóra. Ez utóbbi azzal próbált a bajtól megmenekülni, hogy (mivel nagyapja román volt) etnikai származását bizonyította be, de úgy látszik, hiába. Mikor ezen tanítók a kerületi tanfelügyelőséghez fordultak felvilágosításért, vagy valami irányításért, onnan azon inszinuációt kapták, hogy talán sikerülne a vizsgát és az ezzel bizonyosan járó elbocsátást elkerülniök, ha valamelyik teljesen román községbe való áthelyezésüket kérnék.

A múlt évben vizsgázott és elbocsátott tanerők közül csak az istensegítsi volt igazgatónak a sorsa van máig biztosítva, mert neki a nyugdíjaztatáshoz szükséges életkora meglévén teljes nyugdíjat kap; de az andrásfalvi özvegy tanítók (Ferencz Pirooska és Puskás Anna) még mai napig is teljes bizonytalanságban vannak, mert a betöltött 57-ik életévhez az elsőnek 12, a másikkal 7 év hiányzik, s míg ezen korhatárt el nem érik, semmi nyugdíjra nem számíthatnak, kivéve, ha bebizonyítják, hogy a szolgálatra szolgálatukból származó valami betegség miatt alkalmatlanok. Szegények ezt is megpróbálták, orvosi bizottság elé állottak, de a rezultátum késik, s ők szaladgálnak fűhöz-fához tanácsért és közbenjárásért s közben a sok izgalom idegeiket őrli fel.

Ami a papságot illeti, reánk is ránc jár a rúd, és pedig két miniszteri rendelet által, de ez nemcsak minket magyarokat, hanem az összes katolikus papságot érinti: 1) jövedelembevallást követeltek, de nem a mi bevallásunkat, hanem az adóhivatal, telekkönyv és erre kirendelt bizottság bevallását, kik a népesség számaránya, plébániai földbirtok szerint maguk állapították meg a stóla és földbirtokjövedelmet és így a jassy-i egyházmegye minden papjának fizetéséből folyó év április 1-től a localis jövedelem 58%-át visszavonták. Legjobban jártak a kis és gyenge plébániák papjai, kiknek tehát kevesebb mellékesük lévén (de sokkal kevesebb munkájuk is) sokkal nagyobb fizetést húznak, mint a nehezebb plébániák papjai. 2) A kultuszminiszter legújabbán értesítette az egyházmegyénket, hogy mostantól csak azon papok kapnak állami fizetést, kiknek ez már meglevő szerzett joguk, tehát kik mostanig is kaptak, de új, vagy máshonnan felvett papok nem. Hosszas utánjárásra annyit enyhített a rendeleten, hogy a fizetéssel bíró papok azért áthelyezhetőek is legyenek anélkül, hogy fizetésüket elveszítenék. A mi egyházmegyénkben a németeknek mostanig is sok papjuk volt, kiket – mivel nem voltak román állampolgárok – az állam nem fizetett, hanem a németországi „Bonifacius Verein” segélyezett, most majd ezek száma az új papokkal szaporodik. A paphiány miatt be nem töltött kápláni állásokat (így a mienket Hadikfalván és Istensegítsben) a kormány már régebb törölte.

Talán ezen dolgok Méltóságod előtt nem ismeretlenek s azért bocsánatot kérek hosszadalmas információmért.

Magunkat és szegény híveink lelki ügyét Méltóságos Prelátus Úr további jóakarataiba ajánlva maradtam Méltóságod legkisebb oltártestvére:

Sebestény Antal

6.

Levél Németh Kálmánnak

Hadikfalva, 1936. január 19.

(Kézírásos eredeti, MOL, P 1431, 18. d., 1. t., sz. n.)

Kedves Kálmánom!

Hadikfalva, 1936. január 19.

Szíves levelét (január 6.) megkaptam, de mostanig a házszenelés miatt, mely a funkciók miatt minden nap megakadt, nem felelhettem.

De mielőtt kedves levelére felelnék, engedje meg, hogy – míg el nem felejtkezem a dolgról – egy hivatalos ügyben kérjem meg: szükségem volna az Ambrus Margit keresztlevelére, ki Józseffalván 1919. december 12-én született. Mivel a keresztlevél házasságkötéshez kell, bélyeggel felszerelve kérném és sürgősen. Mivel a taxa minden plébánián más, nem tudom, hogy mennyit küldjek, de mihelyt Ön a taxát velem közli, rögtön küldeni fogom.

Most pedig gyürkőzzem neki levelem érdemének. Mikor Ön, édes Kálmánom utoljára itt járt, akkor említette, hogy szeretne a rákövetkező héten 3-szor Moldvába rándulni, de a célt nem mondta meg. Ha én akkor az Ön célját tudtam volna, leugyan nem beszéltem volna, hanem nagy óvatosságra intettem volna, és talán egyet-mást előre megbeszéltünk volna. A dolog megtörtént, és hogy jó volt-e, azt a jövő mutatja meg, tudniillik hogy nem lesz-e missziójának Önre nézve kellemetlen következménye.

Vajon ha a püspök megtudja, nem fogja magával éreztetni, hogy Ön az ő – [---]^{II} terveit keresztetni. Klézsén tudniillik az utolsó tudatosan alkalmazott magyar pap P. Kárpáthy Grácián (János)³³ volt, ki onnan Szabófalvára került, s tudtom szerint ott is halt meg. Utána megkezdődött a szándékos románosítás, de aztán különösen a háború után Cisar érsek jassy-i püspök korában a kormánnyal kezét fogva tűzzel-vassal kezdtek románosítani. A csángó születésű papok közt 6-7-et tudok, kik meglehetősen beszélnek magyarul, de ezeket olyan községekbe helyezték, ahol a magyar nyelvre már^{III} nincs szükség, s a mostani püspök ezt hallgatólagosan helyesli, mert nem változtat a dolgon. Széllnek moldvai magyar plébániát ígért, de a dolgot meggondolva, a besszarábiai németek közé tette (a németek nem olyan gyűlölt elemek, ott működhetett németül), s most, mikor a krasnaiakat büntetendő, onnan az advent elején elvette, további alkalmazásig szabadságolta, de magyar községbe nem küldi, hanem Regimentspaternak akarja tenni Zombori bukaresti kanonok főnhatósága alá, azon címen, hogy tud románul, németül és magyarul. A csángó származású papok büszkén vallják magukat románoknak, a többiek pedig (talán az egy Hoydenen³⁴ kívül) mozdulni sem mernek. Vigyázzon tehát, édes Kálmánom, mert nagyot reszkíroz a missziókkal. Lásza, most is ha a királyhymusz ki nem segítette volna (Csernik Gergely hívem beszélte), könnyen bajba jött volna. [---]^{IV} könnyen olyan helyre tehetik, hol még magyar szót sem fog hallani, vagy pedig [---]^V egyszerűen megfosztja fizetésétől, mint Macheskit, a sadagorai papot szeptemberben megfosztotta.

Ami a valeni dolgot illeti, én személyesen ismerem Rist prelátus urat, s nem csodálkozom, hogy P. Neumann³⁵ helyett nem keres mást, mert nem lévén magyar, a magyarság neki nem fáj, és érdekében lehet, hogy onnan is jövedelme legyen. De én úgy gondolom, hogy ott a dekanus aligha lesz Msgr. Gábor, hanem valamelyik környékbéli pap. A napokban még a kezemben volt az „Almanahul Presa Bună”, ahol a sematizmus benne van, de most hiába keresem, nem találom. Msgr. Gábor generalvikár Moldova számára és sajnos nem magyarbarát.

Figyelmeztetem tehát szeretettel, édes Kálmánom, tegyen úgy, mint Önnek a prelátus úr írta, elégedjék meg az óvatosan elérhető eredménnyel, és ne zsonglőrösködjék az egzisztenciájával, mert Isten velünk van ugyan, de azt nem kívánhatjuk Tőle, hogy minden percben mellettünk álljon a csodával határos ötletekkel. Ha itt volna, többet is beszélhetnénk a dologról: Ön is többet elmondhatna, s így én is jobban hozzá tudnék szólni a dologhoz.

A kis kutyát nem vitte el, s most már nem merném odaadni, mert a „Miss” megveszett, meglövettem, de nem tudom, mi lesz a kicsinyekkel, mert bizony csúnyán

^{II} Itt ollóval ki van vágva egy rész a levélből.

³³ Kárpáthy János (1853–1919) moldvai ferences misszionárius, szerzetesi nevén Grácián. Erdélyi román görögkatolikus családban született, de iskolái elvégzése után a ferences rendbe lépett. 1894-ben került a klézsei plébániára, majd 1905-től haláláig Szabófalván teljesített szolgálatot.

^{III} Aláhúzás az eredetiben.

³⁴ Hoyden Ferenc, lengyel származású moldvai pap. Az 1930-as években Klézse plébánosa.

^{IV} Itt körülbelül két soros rész tintával ki van satírozva a szövegből.

^V Itt ollóval ki van vágva egy rész a levélből.

³⁵ Neumann, Petrus Matthias (1857?–1941?) katolikus pap. Az 1880-as évektől az 1930-as évek elejéig bogdánfalvi plébános.

bánt velük az anyjuk, én azt gondoltam, hogy választja őket a csecstől, de bizony az már a veszetztség dühe volt.

Kedves szüleit üdvözlö, Önt pedig csókolja igaz barátja:

Sebestény

7.

Levél Krywald Ottónak

Hadikfalva, 1937. április 2.

(*Kézírásos eredeti, MOL, P 1431, 18. d., 1. t., 15/1937. sz.*)

Laudetur Jesus Christus!

Méltóságos Prelátus Úr!

Dorneşti (Hadikfalva), 1937. április 2.

Még a nagyböjt kezdetén kezdték a romániai román és német nyelvű lapok azon hírt terjeszteni, hogy Magyarország és Románia közt egyezés készül létrejönni, hogy a bukovinai (és állítólag a régi királyságbeli) magyarokat a Békés megyei románokkal kicserélik. Állítólag a budapesti „Nemzeti Újság” közölte volna ezen hírt legelőször.³⁶ A romániai magyar lapok sokáig nem írtak a dologról semmit, míg végre a kolozsvári „Keleti Újság” két rövid cikkekével emlékezett meg a dologról.³⁷ A mi katolikus lapunk, a Nagyváradon megjelenő „Magyar Lapok” (a régibb „Erdélyi Lapok”) a mai napig sem tett ezen egyezményről semmi említést és éppen azért én az egészet csak hírlapi kacskának tartottam. Népünk nagyobb része csak a környékbeli román és német lakosságtól értesült ezen hírekről. Nem is alkalmatlankodnám Méltóságodnál ezen talán légből kapott dologgal, ha nem értesültem volna, hogy az andrásfalvi (Măneuți) református lakosság már most lépéseket tett (hol, kinél – nem tudom), hogy egy esetleges áttelepítés esetére maguknak előnyöket biztosítson.

Kérem azért Méltóságodat a legalázatosabban úgy a magam, mint itteni paptestvéreim nevében, kegyeskedjék minket értesíteni, hogy van-e a dologban valami, valamelyik kormány komolyan foglalkozik-e ezen gondolattal, vagy pedig csak valamelyik riporter agyában született meg, és ha a dolog komoly, akkor vajon melyik kormány kezdeményezte, a magyar-e vagy a román kormány.

Mivel azon esetben, ha komoly kormányintézkedésről volna szó, nem szeretnők, hogy „de nobis sine nobis” intézkedjenek, szeretnénk néhány figyelemreméltó momentumot felemlíteni, mint például:

- 1) Mivel a bukovinai magyarság majdnem színtiszta katolikus nép (kivéve az Andrásfalván lakó 300–400 református lelket), tanácsos volna ezen népet úgy, mint vannak, más lakók közbevegyítése nélkül, saját községeikbe telepíteni: a bukovinai Hadikfalva, Andrásfalva, Istensegíts, Józseffalva, Fogadjisten maradványai Magyarországon is ugyanezen községek. Legfőleg Józseffalva, Fogadjisten (az első 700-800, a másik 250-300 lélek) képezhetnének egy még együtt is kis községet.

³⁶ Ld. *Maradék magyarok Etelköz földjén. Cserélik ki a csángókat a békési románokkal!* NÚ, 1937. február 7. 9–10.

³⁷ *Kicserélés.* KÚ, 1937. február 12. 1. A „Curentul” szerint népszavazáson kell megkérdezni a csángókat, hogy akarnak-e Magyarországra menni. KÚ, 1937. február 21. 2.

- 2) Mindenki kapna legalább is^{VI} olyan megélhetési lehetőséget, mint milyennel itt bír. Különösen Hadikfalván nagyon sok a teljesen földnélküli család (a községnek legalább 1/3 része), de ezek viszont a bukaresti–czernowitzi vasúti fővonalon lakván mint vonati munkások némi megélhetéssel rendelkeznek.
- 3) Mivel emlékszem az 1883-as al-dunai s a későbbi erdélyi telepítésekre,³⁸ melyeknek legnagyobb nehézségeik voltak, hogy a telepesek mindig csak a puszta mezőt kapták lakás nélkül, tanácsos volna nekik az itteni lakások és gazdasági épületek ellenértékéül előre megfelelő lakás és melléképületekről, templomért templomról, iskoláért iskoláról gondoskodni.
- 4) Az új telepesek a nekik juttatott birtokot rögtön örök tulajdonul kapják. Aki tud, még vásárolhat hozzá.
- 5) Minden telepes, mihelyt telepét elfoglalja, azon órától automatikusan magyar állampolgárrá válik minden joggal és kötelezettséggel.
- 6) Az áttelepedés államilag kötelezővé lenne téve és minden visszavándorlás eleve kizárva.

Amint tapasztalom, népünk ezen telepítési gondolattól nem idegenkedik, és ha az említett pontokon kívül még némi kedvezményben részesülnének, papostól együtt szívesen telepednék minden község Magyarországra. Azért, ha mint hisszük, Méltóságodnak azon esetre, ha a telepítés az állam gondolata, szava lesz a kérdés megoldásakor, alázattal kérjük, kegyeskedjék ezen szerény óhajainkat lehetőleg érvényre juttatni.

Kartársaim azt tanácsolták, hogy nem ártana, ha én személyesen utazhatnám Budapestre ezen ügyben, de nekem időm sincs rá, de meg nem is akarnék egy esetleg légből kapott dologból itt nagy feltűnést csinálni.

Kérésünket ismételve s magunkat Méltóságos Prelátus Úr jóakaratába ajánlva maradtam Méltóságod legkisebb oltártestvére:

Sebestyén Antal
főesperes plébános

Ui. Özv. Puskásné és özv. Ferenczné nagy nehezen hozzájutottak nyugdíjukhoz.^{VII}

8.

Levelezőlap Krywald Ottónak

Hadikfalva, 1938. május 17.

(Kézírásos eredeti, MTAK, Ms 10.528/185. sz.)

Laudetur Jesus Christus

Méltóságos Uram!

Szíves értesítését melegen köszönöm. Ha csak lehetséges lesz Budapestre jutnom, okvetlenül fogom tiszteletemet tenni, de helyettesem, Malec kollégám, ki bizalmi

^{VI} Aláhúzás az eredetiben.

³⁸ 1883–1884 folyamán a magyar kormány az Al-Duna vidékére telepített bukovinai székelyeket, ahol Pancsova mellett három telepesfalut hoztak létre a számukra, Hertelendyfalvát, Székelykevévét és Sándoregyházát. 1890-ben, 1902-ben és 1910-ben pedig erdélyi magyar szörványvidékekre, Dévára, Vajdahunyadra, Vicére, Magyarremegyére stb. hoztak bukovinai székelyeket. Erre részletesen ld. FOKI-SOLYMÁR-SZŐTS, 2000. 183–280.

^{VII} A levél alján piros ceruzával bejegyzett kézírásos szöveg olvasható: „Negatív válasz ment. V. 9.”

fakultással nálam is misézik, ma még spanyolban fekszik. Talán adja Isten, hogy addig jobban lesz. Ami a szállást illeti, ma még nem tudom, hol lesz, mert a kolozsvári prospektus intelligens embereknek a zarándok elszállásolást Cat. A.^{VIII} ajánlotta. Mi tehát Elekes barátommal erre jegyeztettük be magunkat, étkezünk pedig ott, hol esetleg az étkezés ideje talál. Némethnek rokonai vannak Budapesten, neki tehát a szállás nem okoz gondot. Malec – ha felépül is – itthon marad, mert a nyáron szívbjáival fürdőre készül.

Méltóságodnak a viszontlátásig legmelegebb üdvözetét küldi:

Sebestény Antal
esperes plébános³⁹

Dorneşti, 1938. május 17.

9.

Levél Krywald Ottónak

Hadikfalva, 1938. június 10.

(*Kézírtásos eredeti, MTAK, Ms 10.528/186. sz.*)

Laudetur Jesus Christus!

Méltóságos Prelátus Úr!

Dorneşti (Hadikfalva), 1938. június 10.

A budapesti felejthetetlen szép napok után három napi kimerítő utazás után június 1-én szerdán este értünk haza. Nagy gonddal és aggodalommal vágtam neki a budapesti útnak, mert nemcsak magam voltam spanyolnáthában, hanem itthon is 90 éves édesapámat nagyon betegen hagytam el. Már le is mondtam volt az utazásról, s csak az elutazás napján változtattam meg elhatározásomat, mivel a 22 emberünk-ből álló csoportból 3-an visszaléptek, s így az 50%-os kedvezmény híveink számára román vasutakon elveszett volna, ha én huszadiknak be nem ugrom (legalább 20 ember kellett ezen kedvezményes transzporthoz). De hála Istennek, édesapám állapotát könnyebbnek találtam hazaérkezésemkor, híveim is türelmesen megvárták hazaérkezésemet, a helyettesemnek semmi dolgot nem adtak, de engem már 2 temetéssel vártak.

Mint említém, a kongresszus napjai örökre feledhetetlenek maradnak, halálig bánnám, ha ott nem lehettem volna, öregségemre maradt egy gyönyörű élményem, mely 41 évi egyhangú munkálkodásomban egy szép változatossággal örvendeztetett meg. Csak egy dolog bánt: mikor Méltóságodhoz indultam, hogy tiszteletemet tegyem, ezen személyes megismerkedést egész másképp képzeltem el magamnak, mint az a véletlenek kedvezőtlen befolyása következtében történt. Céлом csak az volt, hogy Méltóságodban jótevőnket megismerve, személyesen adjam kérésemet június végén hazaérkező káplánom fizetése ügyében. De a Németh úr megjelenése olyan dolgokat hozott felszínre, melyeket emlegetni álmomban sem jutott volna eszembe, s melyeknek letárgyalása után Méltóságos Prelátus úr esetleg azt is gondolhatná, hogy én elfogult, véleményemben megcsontosodott makacs öregember vagyok. A Németh úrral való véleménykülönbség kirobbaná-

^{VIII} A rövidítést nem sikerült feloldani.

³⁹ A két darab levelezőlap hátoldalára ragasztva két fénykép. Rajtuk a következő felirat: „A hadikfalvi templom a háború után”, illetve „A hadikfalvi templom javítás közben”.

sára már rég szükség volt, de nem kellett volna azzal Méltóságod előtt és a személyes megismerkedés napján, melyet várva vártam, megtörténnie.

Az erdélyi ferencesekről és a moldvai minoritákról kifejezesebben véleményem 50 százalékát saját tapasztalataimból szereztem, a másik 50 százalékhoz pedig Németh úr maga elbeszélései útján adta az adatokat. Én is erdélyi papnövendék voltam, a szegély áldott lelkű gróf Majláth püspök úr rajtunk gyakorolta életében először azon hatalmat, mellyel az anyaszentegyháznak munkásokat ordinált. Tanulmányaim ideje alatt és később is mint bukovinai papnak Erdéllyel való összeköttetésem révén elég alkalmam volt az erdélyi ferenceseket megismerni. Gyakran hallottuk öregebb papok panaszait, gyakran tapasztaltuk mi növendékek is a vakációk alatt (szülőim akkor Déván laktak), hogy mekkora idegenkedés van az egyházmegyei papság és a ferencrendiek közt, s hogy mi ennek az oka. Hogy amely községben egyházmegyei pap vezeti a plébániát, de ferencrendiek is vannak (akár egy rezidens, akár egy zárdá), ott az egyházmegyei pap minden mellékes jövedelme lassan-lassan elveszett, mert a „barát” úgy a misestipendiumoknál, mint a „benedicto mulieris post partum”-nál konkurenciát csinál, lenyomva a taxákat, s azokat gyakran in natura is (tojás, csirke stb.) elfogadva. Gyakran hallottuk úgy az aulista papoktól, mint ahogy sokszor magunk is hallottuk, hogy a ferencesek fittyet hánynak a püspöknek, hivatkozva az ő privilégiumukra, exentus helyzetükre, s így egyházat képeznek az egyházban, állalmot az államban. Mint felszentelt pap, sokszor tapasztaltam, hogy a ferencrendiek mily szisztematikusan járnak el céljaik elérésére, megkerülve a plébánost – a rector ecclesiae – egyes feltűnési viselkedésben szenvedő hívőket használnak fel egyesületeik, társulataik alakítására, s mikor ez gyakran a templom és egyházközség anyagi kárára elég mély gyökeret vert, s mivel a törvényes formára is szükségük van, egy sima levélben felkéri a plébánost az illető egyesület vezetésére, melynek „létrejöttéről véletlenül értesültek”. Így volt nálam is a „Szent Kereszt Hadseregével”,⁴⁰ melynek évi díjai az alapszabályok szerint a jeruzsálemi Szent Sír templomát illetnék, de melyből csak az alapítás évében kapott valamit a Szent Sír temploma a „szent sír őr” címért, s azontúl minden a kolozsvári zárdának és a kolozsvári Alvernának⁴¹ megy. Erről dr. Némethől értesültem. Ezt megtudva írtam P. Tréfán Leonárdnak,⁴² hogy engedjen a tagdíjából 50 százalékot a mi szegény háborúverte templomunknak át, hisz úgymint nehéz ezeket liferáltam már be, ellenkező esetben kénytelen leszek a Hadikfalvi Szent Kereszt Hadseregét beszüntetni. Még csak feleltre sem méltott. Erre beszüntettem, s megalakítottam a helyi oltáregyesületet. Maga a Szent Kereszt Hadserege is riválisa az „Erdélyi Katolikus Népszövetségnek”, mivel ennek vezetését nem a ferencesekre bízták.

Mint papnövendék a vakációkban csendes szemlélője voltam az erdélyi szerzeteséletnek, melyről azon meggyőződése alakult ki, hogy a hármas fogadalmat leteszik a ferencrendiek, de megtartják nagyjából az egyházmegyei papok. Ak-

⁴⁰ 1887-ben Rómában alakult hitbuzgalmi szervezet, amely a katolicizmus szentföldi pozícióinak védelmét, és mindenekelőtt a Szentföldön levő szent helyek és keresztények segélyezését tartotta fő céljának. Mivel a vezetése az 1920-as évektől egész Románia területén az erdélyi ferencesek kezében volt, a moldvai és bukovinai szervezeti egységeit is ők építették ki.

⁴¹ 1929-ben létrehozott ferences kolostor és templom Kolozsvár határában, amely Szent Ferenc stigmatizációjának helyére utalva kapta a nevét.

⁴² Tréfán Leonárd (1873-1941) ferences szerzetes. 1914-től 1924-ig az erdélyi ferences rendtartomány főnöke, 1906-ban a Szent Bonaventúra Nyomda, 1929-ben a kolozsvári Alverna alapítója.

koriban lépett akcióba a boldogult P. László Policarp definator,⁴³ ki kieszközölte Rómából, hogy a rendet megreformálja. Meg is tette, de ez csak az ő élete végéig tartott, ma én, aki a *recollectio* kezdetét láttam, még élek és megértem, hogy a rend még mélyebbre süllyedt, mint a *recollectio* előtt. Erre is a bizonyítékok jó részét Németh úrtól nyertem: mint ő mondja, felvesznek boldogot, boldogtalant, különösen laikus testvérnek, keresztnélküli kereskedősegédek, mesterlegényeket etc. És a zárda gyakran valódi fertő és a perverzitás melegágya. A páterek közül is jó résznek megvan a városban a maga barátnője.

Tudomásom van azon üzelmekről, melyet egyes basáskodó provinciálisok a szerzet vagyonával, a kolozsvári „Bonaventura” nyomdával,⁴⁴ Alvernával, a dési ház rengeteg vagyonával véghezvittek, melyek az elkönyvelésekben a legszebb címeket hordozzák.

Megválasztatásukra olyan féltékenyek, hogy a szokásos évi konzisztóriumok előtt valóságos agitációk folynak a provinciális és egyik másik gvárdiáni állásért.

Azért nem kell a franciskánus sem testemnek, sem lelkemnek, mert az ilyen iskolában annyira felnőtt ifjú, hogy már presbyteratust nyert, soha természetét le nem veti. Pedig a nyugtalan vérű és alattomos káplánokról szomorú tapasztalataim vannak.

A moldvai minoritákról csak annyit vagyok bátor megjegyezni, hogy szeretnék az egész jassy-i egyházmegyét ismét a minoriták kezébe venni, ha lehetne. Püspökünk gyakran mosolyogva említi a szegély „*nihil habentes et omnia possidentes*”.

Hogy miért kértem Méltóságos Prelátus urat arra, hogy a mi ügyünket az erdélyiekétől teljesen elválasztani méltóztassék, Méltóságodnál eléggé kifejtettem, tudniillik a mi speciális helyzetünk a jelenben s esetleg még inkább a jövőben. Azonkívül azon körülmény, hogy így az esetleg nekünk szánt segély, a Szent László Társulat katolikus pénze, az andrásfalvi, bukaresti, vagy ploiești kálvinista egyházaknak és iskoláknak jut, míg mi esetleg semmit sem kapunk belőle. De egy dologról nem akartam Méltóságodnál említést tenni, amiről pedig szólni szerettem volna, de mások jelenlétében nem szólhattam: nem bízom az Erdélyen át való közvetítésben. Mikor azt mondtam, hogy Németh úrral, dacára, hogy franciskánus volt, tervet csináltunk, nem hazudtam, mert szorgalmas munkás pap, jó szónok, gyönyörű fantáziájú istenáldotta tehetséggel megáldott elbeszélő író, de azért egy kis restrictio mentalissal éltem: elvesztettem 2 éve az igazságérzetembe vetett bizalmamat. Ugyanis mikor most 2 éve Moldvában járva átadtam az öreg P. Neumannnak a 200 pengőért kapott 7362 lejt, nem akartam a gyöngye öreg úr előtt hosszas explikációt tartani a pénz eredetéről, hanem csak annyit mondtam, hogy ez is azon forrásból való, melyből azon 6000 lej, melyet Németh úr egy évvel ezelőtt átadott. Mire az öreg úr az adományt melegen köszönve azt felelte, hogy ezelőtt egy évvel nem 6000, hanem csak 2000 lejt kapott. Én megütözésemet elpalástolva úgy tettem, mintha nem hallottam volna kijelentését. Ezek után nem csodálkoztam azon sem, hogy Németh úr nem tudta nekem határozottan megmondani, hogy melyik azon két moldvai csángó kántor, kiknek a 80-80 pengőért beváltott 2944 lej 80 bani × 2

⁴³ László Policarp az 1880-as évektől 1903-ig az erdélyi ferences rendtartomány tartományfőnöke.

⁴⁴ Szent Bonaventúra Nyomda: Trefán Leonárd ferences szerzetes által 1906-ban Kolozsváron alapított, teológiai témájú könyveket, imakönyveket publikáló nyomda, amely 1948-ig állt fenn.

átadandó, s azért Méltóságod kegyes engedelmével P. Neumannra bízom, hogy adja azoknak, kik erre legérdemesebbek és legjobban rászorultak. Azóta Németh úr néha-néha lelátogat Moldvába, titokzatos útjai vannak Kolozsvárra, s mint értesültem, a múlt ősszel Budapesten is járt, de mi többiek (az összetartó triumvirátus) nem törődtünk ezzel, részint mert ő lassankint az összekötő egységi kapcsón sokat lazított, részint mert tudva az ő szegény jövedelméről, nem sajnáltuk tőle azon kevés hasznot, mellyel véleményünk szerint olyan nehéz utakon tud irodalmi munkásságáért^{IX} behajtani. Ha tehát Méltóságos Prelátus úr minket az erdélyiekkel egy kalap alá vesz, az erdélyi urak közölünk csak Németh urat ismerik, s csak vele lévén kapcsolatban, csak őt használnák fel közvetítőül.

Megvallom méltóságos prelátus úr, ennyire csúnyán őszinte levelet talán életemben soha nem írtam, de mentsen ki azon körülmény, hogy ezek a gondolatok vettek ki sodromból a Németh úr megjegyzéseire, mikor Méltóságodnál tiszteletemet téve a magam hálás szívének akartam kifejezést adni. Kérem azért Méltóságodat, bocsássa meg nekem a talán koromhoz nem illő akkori heves viselkedésemet és vegye ezen leveletem úgy mint Méltóságod diszkrécióba vetett legnagyobb bizalmam jelét.

Magamat és szegény bukovinai magyarjainkat Méltóságod buzgó imáiba és jóindulatába ajánlva maradtam Méltóságos Prelátus Úrnak legkisebb oltártestvére:

Sebestény Antal
főesperes plébános

Ui. Levelemért nagyon aggódom, kérném tehát vételét pár szóval nyugtázni.

10.

Levelézőlap Krywald Ottónak

Hadikfalva, 1938. október 31.

(Kézírásos eredeti, MOL, P 1431, 30. d., 12. t., sz. n.)

Méltóságos Prelátus Úr!

Folyó évi június 22-i szíves üdvözlétét hitoktató barátom csak október első napjaiban adhatta át, mert addig szünidei tanulmányúton volt. Ami a káplán ügyét illeti, írtam Gajdácsi⁴⁵ úrnak, de ő – dacára, hogy irodaigazgató – az egész dologról semmit sem tud.

Amint értesültem, a cseh helyzet miatt a Kolomea–Körösmező–Máramaros-szigeti úgynevezett tranzitó vonal, mely Czernowitzból Nagyváradra 3 ország területén ment keresztül (útlevél nélkül) egy időre használaton kívül van, barátom tehát csak egyenes úton utazhatik, mely hosszabb Brassón át, mint a tranzitó.

Magunkat Méltóságod jóindulatába ajánlva maradjunk Méltóságod legőszintébb tisztelői:

Sebestény Antal és László Antal

^{IX} Aláhúzás az eredetiben.

⁴⁵ Gajdátsy Béla (1887–1953) teológus, egyházi tisztviselő. Az 1930-as évek második felében a gyulafehérvári püspöki hivatal igazgatója, 1945-től a gyulafehérvári teológiai szeminárium rektora.

11.

Levél Krywald Ottónak

Hadikfalva, 1938. november 24.

(Kézírásos eredeti, MTAK, Ms 10.528/189. sz.)

Hadikfalva (Dornești),
1938. november 24.

Méltóságos Prelátus Úr!

Az eucharisztikus kongresszus alkalmával nagyon szerettem volna Méltóságoddal nyugodtan megtárgyalni a bukovinai magyarok helyzetét, de a közbejött dolgok megzavartak és megrövidítették látogatásom idejét. Azután, mint nemrég levelezőlapomon már céloztam is rá, a csehszlovák helyzet lehetetlenné tette a Lengyelországon keresztül való levélváltást. Azért kegyeskedjék Méltóságos Uram megengedni, hogy a kínálózó alkalmat felhasználva, soraimmal Méltóságodnak alkalmatlankodjam.

Levellem szíves közvetítője Puskás Ödön ügyvédbojtár, bukovinai magyar fiú, ki itt román területen végzett, és mivel a román törvények értelmében jogosítva van kisebb pörököt önállóan is képviselni, a bukovinai magyarok legszívesebben keresett ügyvédje Rădăuți kerületi székhelyünkön. Mivel özvegy édesanyját, ki tanítónő volt, a román nyelvvizsgán kidobták állásából és 2 évig nyugdíj nélkül kényszerült 2 gyermekével, a fiú a legnagyobb nélkülözések közt végezte el iskoláit. Most egy pör képviselőjében utazott Budapestre és leveletem teljes bizalommal adom át neki.

Talán méltóztatott olvasni, hogy II. Károly király az augusztus 4-én megjelent „Monitorul Oficial”-ban (hivatalos lapban) egy decret regált bocsátott ki, melyben a többi közt a kisebbségeknek az egyes községek lakói közt való számarányuk szerint az iskolákban nyelvszabadságot ad, vagyis a régi rendeleteket felsorolva azokat érvénybe lépteti. Nem tudom, hogy milyen eredménye lett ennek Erdélyben, de itt nálunk Bukovinában még semmi kedvező változás nem történt, dacára, hogy községeink 100%-os magyar községek, s a decret regál rendelkezéseinek végrehajtását köztük meg is ígérték. Tehát valószínűleg ezen dekrétum is épp úgy, mint a régebbi rendeletek, csak arra van szánva, hogy a külföld szemébe port hintsenek s magukat a cseheknél jobbaknak tüntessék fel.

Mert az tagadhatatlan, hogy Románia is tart a revízió kérdésétől. Az erdélyiek reménylik is, hogy előbb-utóbb ott is változás áll be, de hogy miben fog ez állani, arról sok a vélemény: a magyarok szeretnének Magyarországhoz visszajutni. Mások önálló Erdélyországra gondolnak, mert a magyarság zöme (a székelyek) egészen izoláltan románokkal vannak körülvéve, ismét mások Erdély autonómiájáról beszélnek Románia keretében. De akárhogy lenne is, Bukovina nincs Erdélyben, s nekünk e helyzet kilátástalan. Sőt, ha az ember Németország körmönfont politikáját nézi, még az sem lehetetlen, hogy Ukrajnához csatolnak a kárpátoruszokkal együtt. Hiszen Bukovinában csak annyi román (igazi román) van, kiket II. József Erdélyből idetelepített (ardelánok, marosánok), a többi őslakosság ruténul beszél, különösen az északi részben, a déli részben a görögkeleti román vallásalapnak sikerült papjaik és templomaik által valamit romanizálni. Az erdélyi urak eleinte törődtek velünk, de mivel látják, hogy olyan kevesen vagyunk, hogy még egy parlamenti képviselőt sem választhatunk, s amennyien vagyunk is, 2 választókerület te-

rületén vagyunk, csak egy választás alkalmával próbálkoztak velünk: amidőn 10-12 évvel ezelőtt az erdélyi németekkel paktumot kötve minket utasítottak, hogy a német jelöltekre szavazzunk.⁴⁶ Azóta senki sem törődik a bukovinai magyar katolikusokkal, csak a kálvinistákkal. A bukaresti kálvinista egyház, de nemcsak az, hanem az egész régi Regát és Bukovina is az erdélyi kálvinista püspök joghatósága alatt van, és jól vannak szervezve, magyarul prédikálnak, míg a katolikus magyarok csak itt Bukovinában és egy-egy keveset Bukarestben hallanak magyar prédikációt (a moldvai csángókról nem is szólok, mert azok dacára minden magyarságuknak, románoknak vannak deklarálva), mert Cisar bukaresti érsek úr nem engedi. A bukaresti, galaci, ploesti-i stb. katolikus magyarok, ha magyar prédikációt akarnak hallani, a kálvinista temploma mennek, s így lassan-lassan a katolicizmus számára elvesznek. Ma már ismeretes dolog, hogy ezen kálvinista egyházak nagy részben a katolikus hívek adományaiból fejlődnek. A kálvinisták, úgy látszik, jobban szervezkednek, mivel magyar szuperintendáns keze alatt vannak s a vezetést Erdélyben is ők ragadták magukhoz, ha nem „kimondottan” is. A „Minerva” is 70%-ban kálvinista könyveket ad ki, egy alkalommal egy kis könyvtárt kaptunk (Andrásfalván csak a kálvinista pap), melyből az elbeszélő műveket a népnek nem is adhatjuk át, mert mind kálvinista ízű, szereplői kálvinista papok és hívek, mely munkáktól népünk, mely úgy is keveset olvas, jó katolikus nép léteire irtózik.

Mikor tehát a tisztán katolikus intézmény, a nagyérdemű Szent László Társulat a katolikus gyűjtést az erdélyi urak kezébe adja, az azon pillanatban megszűnik katolikus pénz lenni, azon pillanatban magyar (értsd kálvinista) pénzzé válik. Innen magyarázható meg, hogy dacára, hogy Méltóságod intézkedett, hogy a hadikfalvi káplán a Szent László Társulattól egy évre fizetést kapjon, mai napig Erdélyből semmi intézkedés sincs. Gajdácsi irodai igazgató úr a dologról semmit sem tud, de azt írta, hogy éppen azon napra várta Boga kanonok úr⁴⁷ és dr. Gyárfás Elemér⁴⁸ úr látogatását és – mint írta – megkérdi őket, és engem rögtön értesít. De ezen értesítést máig is hiába várom. Szegény káplánom most még csak a jöreménység fejében szolgál, mert a román kultuszminisztérium a kápláni állás reaktiválásáért benyújtott három kérvényt utasított vissza a püspökségnek azon címen, hogy a finanszírozás semmi kiadástoppletet nem akar semmiképp engedélyezni. Azért bocsásson meg, Méltóságos Uram, hogy ismét alkalmatlankodom: én az erdélyi uraktól már nem várok semmit, mert évekkal ezelőtt próbáltam éppen levelem átadója és még néhány tanulómk érdekében, de elutasítottak. Ha Méltóságod valamit káplánom számára, vagy esetleg a jövőben számunkra is juttatni akarna, talán lehetne ezt a bukaresti magyar követség útján küldeni. A német és lengyel katolikus papok is részesülnek segélyben, s az mindig az illető nemzet konzulátusa útján történik. Bukarestből magam is könnyen elhoznám.

⁴⁶ 1926-ban a romániai Országos Magyar Párt képviselőjében Zágoni István újságíró látogatott el Bukovinába abból a célból, hogy megvizsgálja a bukovinai magyarság bevonásának lehetőségét a magyar pártba. Erre ld. ZÁGONI István: *Magyar gyűléseken Bukovinában*. ÚG, 1926. május 29. 3.

⁴⁷ Boga Alajos (1886–1954) teológus, egyházi tisztviselő. Katolikus iskolai főtanfelügyelő, gyulafehérvári kanonok.

⁴⁸ Gyárfás Elemér (1884–1945) erdélyi magyar politikus, közgazdász. 1922-től az Országos Magyar Párt Elnöki Tanácsának tagja, 1926-tól 1938-ig a párt képviselője a román szenátusban. Az Erdélyi Katolikus Státus alelnöke, majd elnöke; a Katolikus Népszövetség elnöke.

Alkalmatlankodásomért ezerszer bocsánatot kérve, s magunkat Méltóságod jóakaratába ajánlva maradok Méltóságos Prelátus Úrnak legkisebb oltártestvére:

Sebestény Antal
főesperes plébános^x

12.

Levél Shvoy Lajos székesfehérvári püspöknek⁴⁹

Hadikfalva, 1939. április 15.

(Gépelte másolat, MTAK, Ms 10.528/188. sz.)

Méltóságos Uram!

Másolat

Dornești, 1939. április 15.

Folyó hó 3-án kelt becses levelére a következőkben vagyok bátor felelni.

1. Egyházmegyénknek semminemű nyilvános statisztikája, de még sematizmusa sincs, melyből a szükséges adatokat egy-kettőre ki tudnók szedni, szükséges tehát a személyes utánjárás.
2. Ami a személyes utánjárást illeti, arról annyit mondhatok, hogy a băcău-i megyéről teljesen megbízható adataink vannak, tudniillik Domokos Pál Péter⁵⁰ tanár úrnak 1931-ben „a moldvai magyarok” címen kiadott könyve. Ő tudniillik saját szekérével bejárta Moldvát, mindent pontosan lejegyzett, de mint írja, a „romani” megyét nem tudta oly aprólékosan átkutatni, mert hazahívták édesanyja halálos ágyához. Ha tehát méltóságod Domokos adatait épp oly megbízhatónak tartaná, mint én, ki azután 1936 nyarán 4 hetet szintén a băcău-i megyében töltöttem és az adatokat nagyjából felülvizsgáltam, azon esetben majdnem csak a roman-i megye pontosabb adataira volna szükségünk. Domokos Pál Péter tanár úrral a püspökszentelés alkalmával Kolozsváron vagy a katolikus népszövetség, vagy a katolikus tanfelügyelőségénél találkoztam, hol az irodában dolgozott.
3. Azon esetre azonban, ha Méltóságod az említett könyv adataiban nem bíznék meg, szükséges volna mind a két megyére a kutatást kiterjeszteni. Erre is volna emberem: Van a bogdánfalvi (Valeaseaca) római katolikus plébániához (Băcău megye) tartozó Galbeniben egy bukovinai, józseffalvi növendékem, aki 1919, vagy 1920-ban a czernowitzi katonai revolte alkalmával – dacára, hogy ártatlan volt – bűnbakként állítatott elő, előbb halálra, majd életfogytiglani fogságra ítéltetett, majd többszöri amnesztia útján 3 évi fogsággal megsúzta a dolgot. A fiú a háború alatt tette le Nagyváradon a tanítóképzőt, „a Szent László Társulat”

^x A levél végén kézírassal betoldva: „Puskás Ödön budapesti címe: Langer Györgyné. VII. Gyarmat u. 19.”

⁴⁹ Megjelent: SERES, 2009.

⁵⁰ Domokos Pál Péter (1901–1992) tanár, történész, néprajzkutató. 1926–1940 között székelyföldi települések különböző fokú oktatási intézményeiben tanított. 1929-ben és 1932-ben beutazta Moldva magyarok által lakott településeit, a két világháború között a szélesebb erdélyi és magyarországi közvélemény az utazásait is megőrkítő munkái alapján ismerte meg a moldvai csángók történelmét és népi kultúráját. A második bécsi döntés után a kolozsvári Állami Tanárképző igazgatója. 1940–1941 fordulóján a bukaresti magyar követségre volt beosztva a moldvai csángók helyzetének tanulmányozására.

növeltje volt, mivel azonban a kiszabaduláskor polgári jogait nem kapta vissza, állami iskolánál nem alkalmazták. Én tehát Gróf Majláth püspök urat kértem fel, hogy valahol alkalmazza. Így lett a fiú Erdélyben tanító, de idővel kiderült, hogy polgárjoga nincs, s azért ezen állásából a minisztérium rendeletére el kellett bocsátani. Kenyér nélkül levén, ismét hozzám fordult, én pedig Krywald prelátus úrhoz küldtem, aki őt azzal bírta meg, hogy Moldvában a katolikusok közt magyar imakönyveket és kegyszereket terjesszen. Erre is megszereztem neki a püspöki engedélyt, tehát az egyházmegyében szabadon mozoghat. Ma kántor a galbeni-i filialis községben. Neve Péter Gergely. Ha tehát Méltóságod megbízhatónak gondolná a fiút, igénybe lehetne venni az ő közreműködését. Magam lemennék hozzá és az ügyet vele személyesen megbeszelném. (Családos ember).

Kérem tehát Méltóságodat, szíveskedjék a továbbiakra rövidesen utasítást adni, hogy rögtön munkához láthassak.

Bátor vagyok megjegyezni, hogy Krywald prelátus úr még karácsony után hasonló adatokat kért, s én neki – amennyiben tudtam – az adatokat elküldöttem. (Lengyelországon át).

Ezek után kegyeskedjék megengedni, hogy én is egy tanácsot kérjek Méltóságodtól: van itt a bukovinai Andrásfalván egy magyar fiú, Ferenc Gellért, aki most az ősszel nyert a jassy-i egyetem jogi fakultásán licenciátust és benyújtotta kérvényét itt a mi (suceavai) tñnutunkban egy községi notár állásért, de máig még semmi feleletet nem kapott. Mivel Erdélyben a magyar községekben magyarul és románul perfektil beszélő notarius valószínűleg nem nagyon sok van, nem gondolná-e Méltóságod, hogy a fiú talán Erdély valamelyik tñnutjában kérje alkalmazását és ha igen, hol?

Magamat és bukovinai magyarjainkat Méltóságod jóindulatába ajánlva vagyok Méltóságod őszinte tisztelője:

Sebestény Antal
főesperes plébános

13.

Levél Krywald Ottónak

Hadikfalva, 1939. június 15.

(Kézírásos eredeti, MTAK, Ms 10.528/189. sz.)

Dorneşti, 1939. június 15.

Méltóságos Prelátus Úr!

Folyó hó 10-ről kelt becses levelét éppen most vettem kézhez. Sietek rá felelni, hogy Méltóságod még július 3. előtt kézhez kapja.

Legelőbb is fogadja Méltóságos Prelátus Úr legmelegebb hálánkat a kegyesen kiutalt segélyért.

Willer⁵¹ volt képviselő úr azt írja, hogy a kormány a kisebbségi egyházakról (a káplánomra vonatkozólag írja) semmit sem akar tudni, míg a görögkeletieket édig

⁵¹ Willer József (1884–1968) erdélyi magyar politikus. 1926–1938 között az Országos Magyar Párt képviselője a román parlament képviselőházában, egyúttal a párt bukaresti irodájának vezetője.

nem emeli. Pedig a mostani kultuszminiszterhez személyes barátság köti. Tehát a káplánom segélyezéséért fogadja Méltóságod legkiválóbb köszönetemet külön is.

A többire vonatkozólag még ma írok Gyulafehérvárra és Székelyudvarhelyre.

A józseffalvi tűzkárosultakra vonatkozólag is írok ma Németh úrnak, de addig is bátor vagyok azon ajánlatot tenni, hogy a segély ne menjen a komité kezébe, mert félő, hogy nem csak a magyarok fogják kapni, sőt ellenkezőleg, hogy ezek fognák esetleg a rövidebbet húzni. Ha én, vagy Németh úr kapnók kezünkhöz, ismerve a körülményeket, az arra legjobban szorultaknak osztanók ki és esetleg a plébánia melléképületeire is jutna, mert ha a komité ezeket mellőzni találná, a kormány, mint már említém, a maga részéről a kisebbségi egyházakra semmit sem ad.

Ha gimnazisták nevelési költségéből valami maradna, azt mint Méltóságod is említi, legnagyobb köszönetem mellett bátor leszek reumás lábaim reparálására fordítani

Fogadja Méltóságos Prelátus Úr ismételten legforróbb köszönetemet.

Méltóságodnak legalázatosabb testvére in Christo:

Sebestény Antal

Ui. Szegény generálvikáriusunkat, Msgn. Grabowski Albertet, ki velem egyszerre Méltóságodat meglátogatta volt, aligha látjuk többé. Májbaja egészen beérte, az orvosok véleménye szerint menthetetlen, s azért rendi (lazarista) előjárója ma Krakóba viszi, hogy ott egy szanatóriumban kezeljék. Most csak úgynevezett szabadságra megy, de rajta kívül mindegyikünk tudja, hogy ezen szabadság örökös lesz. Kimondhatatlanul sajnálom, mert ifjúságunktól kezdve leghűségesebb barátom és jóakaróm.

14.

Levelezőlap Krywald Ottónak

Hadikfalva, 1939. június 22.

(Kézírásos eredeti, MOL, P 1431, 30. d., 12. t., sz. n.)

Dornești, 1939. június 22.

Méltóságos Uram! Németh teljesen egyetért elgondolásommal a melléképületekre vonatkozólag. Szombatra (június 24.) Jassyba vagyok hivatalos az új papok szentelésére: úgy gondolom, hogy legalább a németek közt megszűnik a papszükség, mert most vagy 21-et szentel a Püspök Úr, s azonkívül vagy 7 készen felszentelve jön haza külföldről, s az egésznek 2/3-ad része német, a többi moldvai csángó. Méltóságod nyaralásához a legjobb hangulatot és egészséget kívánja legkisebb testvére in Christo.

Sebestény Antal plébános

15.

Levél Krywald Ottónak

Hadikfalva, 1939. augusztus 24.

(Kézírásos eredeti, MOL, P 1431, 30. d., 12. t., sz. n.)

Méltóságos Prelátus Úr!

Folyó hó 15-ről kelt kedves levelét nagy örömmel vettem. Legelőbb is szívből köszönöm Méltóságod jókívánatait. Igaz, hogy prelátusságomat a regényíró Kálmán⁵² fantáziájának köszönhetem, mellyel a pápai kamarásból prelátust csinált, de azért Méltóságod gratulációja rám nézve az összesek közt legértékesebb, mert legőszintébb. Ilyenkor látja az ember, hogy barátai mit érnek. Nekem a német és lengyel papok közt sok barátom, és mint gondolám, őszinte barátom van, de mostani kitüntetésem sokakat elidegenített tőlem. Kitüntetést talán senki sem várt, mert megyés püspökünk elvből nem terjesztett mostanig senkit fel kitüntetésre, de midőn most váratlanul hármunkat (a czernowitzi plébánia adminisztrátorát, egy czernowitzi gimnáziumi nyugalmazott hittanárt és csekélységemet) Őszentsége kamarásoknak nevezett ki, a magyar papokon kívül majdnem minden idősebb pap mellőzve érezte magát és egyesek direkt ki is fejezték ezt. No de lassankint megnyugszanak. A jó Isten adjon örök nyugalmat Grabowski generálvikáriusunknak, az én legjobbbarátomnak, ki ezen kitüntetést már évek óta szorgalmazta püspöknél, s mikor még élve megérte, neki okozott a legnagyobb örömet.

Méltóságod írja, hogy főbiztosi állásáról lemondott, de azért megvan a reményünk, hogy a jó isten még sokáig egészségben megtartja, hogy az önként vállalt nobile officiumokat egészséggel és jókedvvel végezhesse. Nálunk másképp gondolkozunk: mivel csak csekély egyházmegyei nyugdíjra számíthatunk, mindenki irtózik a nyugdíjaztatástól, s legtöbb papunk szolgálati helyén hal meg, mert mint egyik suceavai hittanár mondta, olyanok vagyunk, mint a bérkocsis lovak, melyek – ha egyszer kifogják őket – csak a pecérnek valók.

A nyarat itthon töltöttem, mert káplánom a nyár nagyobb részében Elekes urat helyettesítette, ki viszont a leégett Józseffalva ügyében szaladgáló Kálmán barátunk helyett teljesített Józseffalván szolgálatot. Némi jámbor irigységgel gondoltam Garbicz barátomra, ki vakációját külföldi utazással tölti, és csak szeptember 1-re kerül vissza állomáshelyére. De így is eltelt, mert az udvarhelyi gimnáziumba készülő néhány fiúcska előkészítése a felvételi vizsgára nem engedte, hogy unatkozzunk.

Ezek után magunkat Méltóságod szerető jóakaratóba ajánlva maradok Méltóságos Prelátus Úrnak legalázatosabb testvére Krisztusban:

Sebestény Antal

⁵² Utalás Németh Kálmán józseffalvi plébánosra.

16.

Levél Shvoy Lajos székesfehérvári püspöknek

Hadikfalva, 1939. október 14.

(*Kézírtásos eredeti, MOL, P 1431, 22. d., 1. t., sz. n.*)

Dornești (Hadikfalva),
1939. október 14.

Méltóságos Uram!

Még a kora tavasszal értesített Krywald prelátus Úr Őméltósága, hogy az erdélyi egyházmegye útján kiutalt 2000 pengőt, amely a dornești (hadikfalvi) káplánnak 1939. augusztus 1-től 1940. augusztus 1-ig szóló fizetésére és 4 gimnazistának a jelen tanévben való neveltetésére van szánva.

Káplánom a neki szánt részt köszönettel átvette Méltóságodtól.

A fiúkra vonatkozólag úgy egyeztünk meg, hogy 3 fiú (Csiki Béla, Nagy Menyhárt és Mezei Dezső) a székelyudvarhelyi katolikus gimnáziumban kezdik meg tanulmányaikát, de a negyedik (Puskás Aurél), ki az itteni rădăuți állami líceumban tanárai előtt magának jó renomét szerzett, a líceum VI., VII. és VIII-ik osztályát itt végezzék be. A fiúnak költségei, mint azt Őméltóságával annak idején közölni bátor voltam, havi 1200, azaz évi 12 000 lejre rúgnak, mely összeget az egyházmegye az én nevemre küld meg.

Alázatosan kérem tehát Méltóságodat, kegyeskedjék intézkedni, hogy a fiú ügyét Rădăuți-on rendezhessem.

A bukovinai magyarok ügyét Méltóságod kegyes jóindulatába ajánlva maradtam Méltóságodnak alázatos szolgája:

Dornești
(Bukovina)
Județul Rădăuți

Sebestény Antal
főesperes plébános

17.

Levél Nagy László bukaresti követnek

Hadikfalva, 1941. május 11.

(*Géptelt másolat, MOL, K 64, 95. cs., 1942/27. t., 3478/1942. pol. sz.*)

Méltóságos Bátor Úr!

Hadikfalva, 1941. május 11.

A dolgaink hirtelen jóra fordulása nagy örömet okozott községeinkben. Az utasításokat kiadtuk a falvaknak.

De kellemetlenül érint azon hír, melyet Bognoczki tiszteletes úr a papok jövőjére vonatkozólag mondott, hiszen száműzetés a sorsunk.

Ha csak valamiképp lehetséges, méltóztassék a papokra kimondott ítéleten változtatni, mert ezzel a romániai magyarság úgysem nyer semmit. A dolgok tudniillik úgy állanak, hogy a püspök, kinél szerdán Malec úrral voltunk, Demse és Ferencz urakat úgysem akarja semmiképp elengedni. Egész délelőtt argumentáltunk neki, de az eredmény az volt: én őket Moldovának neveltem, nem Magyarországnak. Csak a végén nyújtott annyi reményt: „kommt Zeit, kommt Rat”.

Ami minket illet, a püspök úr minket soha sem fog Moldvában alkalmazni, mert sokkal jobban gyanakszik a mi magyarosító szándékainkra, mint az a valóságban van.

Elekes csak kölcsönpap, erdélyi egyházmegyei, és ha Magyarországra nem mehet, akkor hazamegy a gyulafehérvári egyházmegyébe, mert románul, amely nyelv ott föltétlen szükséges, ő sem tud jobban, mint én, pedig az ugyan édeskevés.

Malec pedig beteges, szívbajos, tehát elég volt már neki az izgalmakból.

Magamról nem sok mondanivalóm van: 1) románul nem tudok, 2) a reuma, mit Bukovinában az előbbi józseffalvi 24 évi működésem alatt az utazásokban, részben pedig Hadikfalván az első 6 év alatt az összeomlott templomban szereztem, majdnem munkaképtelenné tett. Ha elfogadható nyugdíjunk volna, már rég kértem volna nyugdíjaztatásomat. Ha tehát hazatérési engedélyt nem kaphatok, elfogadom azt a nyugdíjat (3 ezer lej), amit kapok és Rădăuțira húzódok, mert sem a püspök nem alkalmazna ott Moldvában, sem erőm nincs 4-5 üresedésben levő plébániát egyszerre átvenni 44 évi munka után.

Ami László Antal káplár [!]^{XI} urat illeti, sokkal jobban exponálta magát a bukovinai magyarok ügyében, mintsem a püspök a szitán át ne látná, hogy mi lesz az ő moldvai küldetése.

Kérem tehát Méltóságodat, kegyeskedjék odahatni, hogy a bukovinai magyar papokra vonatkozó határozatot az illetékes körök megváltoztassák, mert addig sem a magam, sem háznépem (nővérem, öreg gazdaasszonyom, és öreg munkaképtelen cselédem) kérvényét a hazatérési engedélyért be nem nyújthatom, míg a magyar királyi követség határozatát meg nem változtatja és engem nem értesít erről.

Alázatos kérésemet ismételve maradtam őszinte tisztelettel alázatos szolgálja:

Sebestyén[!]Antal s. k.

18.

Levél Krywald Ottónak

Horthyvára, 1942. március 4.

(Kézírásos eredeti, MOL, P 1431, 22. d., 1. t., sz. n.)

Horthyvára, 1942. március 4.^{XII}

Méltóságos Prelátus Úr!

- 1) Kedves leveledet megkaptam, ha Isten megsegít, 17-én idejében ott leszek, s ha véletlenül fontos ügy akadályozna, felolvasásomat idejében beküldöm.
- 2) Ami az iskolás fiúk dolgát illeti, én annak idején rögtön Újvidékre utaztam, de a konviktus prefektusát nem kapva honn, a délvidéki közművelődési társaság irodájába mentem, honnan az újvidéki fiókhoz utasítottak. Ott szintén nem voltak az intéző személyek jelen. Erre rögtön írtam Dr. Ijjas érseki biztos úrnak,⁵³ ki

^{XI} Nyilván a káplán szó elírása a másolatban.

^{XII} Az irat fejlécén nyomtatva: „Római Katolikus Lelkészi Hivatal Horthyvára”.

⁵³ Ijjas József (1901–1989) bunyevác származású (1931-ig Ikotity József) magyar egyházi főméltóság. 1941–1944 között a Kalocsai Érsekség által a visszacsatolt délvidéki területek egyházi integrálására létrehozott szabadkai Apostoli Kormányzósági Hivatal vezetője érseki megbízottként. 1969. február 18-tól 1987. június 5-ig kalocsai érsek.

azt felelte, hogy nekem már az ügyben egyéb tennivalóm nincs, legfőlebb a dolog végrehajtását megsürgetni. Én többször próbáltam Újvidékre utazni, s a mellékelt leiratot is azért nem küldtem máig vissza, de a többszöri razzia miatt (a la Zsablya) nem lehetett Újvidékre utazni. De amint írod, Németh, kit szintén értesítettem volt, már megnyugtatót a fiúk sorsa felől.

- 3) Eközben írtam Malec és Elekes dolgában Bonczos⁵⁴ útján a miniszterelnöknek, ki Bonczossal azt íratta vissza, hogy ezek csak akkor kapnak hazatérési engedélyt, ha a rájuk bízott munkát elvégzik. László és Demse ügyével a miniszterelnök nem kíván foglalkozni, mert megbízatásukat nem teljesítették. Pedig a minisztériumban jól tudják, hogy Lászlót a püspök küldte el, Demse pedig a haditörvényszék előtt hazatérési engedéllyel jött el.
- 4) Januárra még adott fizetést a kormánybiztosság, de februárra már nem, hanem a kultuszminisztérium kellett volna már fizessen, de még semmi sincs. Én tudom, hogy az nem Beresztóczy⁵⁵ Őméltóságán múlik, hanem a kalocsai iroda lassúságán. Azért írtam Dr. Ijjas érseki biztos úrnak, hogy amíg a plébániák erekiója megtörténik, valamelyes renumerációról számunkra gondoskodják, mert élni kell.

Mi itt folytatjuk úgy, mint Bukovinában szoktuk: a húsvéti gyóntatásokat közösen községenként rendre vesszük, csak az a baj, hogy reumás lábam nagyon kezdett a kirándulások ellen sztrájkolni.

Magamat további szerető jóakarotodba ajánlva maradok legkisebb testvéred:

Sebestény Antal
horthyvári lelkész

19.

Levél Krywald Ottónak

Horthyvára, 1942. október 9.

(Kézírásos eredeti, MOL, P 1431, 22. d., 1. t., sz. n.)

Horthyvára, 1942. október 9.

Méltóságos Prelátus Úr!
Kedves Barátom!

Legutóbbi budapesti tartózkodásom alkalmával megjegyezted, hogy ritkán adok magamról életjelt. Most tehát írok, csak arra kérelek, hogy alkalmatlankodásomat rossz néven ne vedd. A székely telepek lelkipásztorainak juttatandó földről van szó, és erre vonatkozólag volna egy kis információra szükségünk. A mai nehéz és jegyes (zsírjegy, cukorjegy, kenyérjegy etc.) időkbén nem szívesen utazom Budapestre, pedig a gyertya már körmünkre égett, a kormány pedig nem akar erről tudomást venni.

⁵⁴ Bonczos Miklós (1897–1971) főtisztviselő, politikus. 1938–1942 között a Belügyminisztérium államtitkára, 1942. július 14–1944. augusztus 7. között az Igazságügyi Minisztérium államtitkára, majd 1944. október 12-ig a Lakatos-kormány belügyminisztere.

⁵⁵ Beresztóczy Miklós (1905–1973) egyházi tisztviselő, politikus. 1939-től 1944-ig a római katolikus ügyek ügyosztályának vezetője a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban.

Most tudod, nekünk a materen kívül filialis községeink is vannak, melyek közül némelyek jó távolságra esnek, például az én Hadikliget és Hadikszállás községeim 28 kilométer távolságra esnek. Azonkívül még van 2 filiálisom 6 és 7 kilométernyire. Mostanig segítettem magamon a vonattal, mert reggel 7 órakor és délután is volt vonatom. De az új menetrend szerint már csak délután $\frac{3}{4}$ 4-kor és este 7 órakor van arrafelé vonatom, melyeket funkciók végzésére nem használhatok. Ilyen körülményekre számított Vitéz Dálnoki Veress Lajos⁵⁶ tábornok, mikor a mindenkori horthyvárai pap számára két jó katonalovat ajándékozott. De az eltartásuk szóba sem került. Én ugyan mint telepes, kaptam 4 hold földet tulajdonul, de ez az én kis gazdaságom mellett két lónak az eltartására semmi. Mostanig tartottam a lovakat vett takarmánnyal, amíg volt mivel vennem. De most azon kevés pénzem, mit Bukovinában az olcsón elherdált állatállományomból és terményeimből kaptam, elfogyott. Nem sajnáltam, mert reméltem, hogy ha a megígért papi földeket megkapjuk, lesz miből a lovakat és más gazdasági állatokat is tartsak. De arra nem gondoltam, hogy a dolog elintézése annyira elhúzódik, hogy már a 2-ik évben maradunk vetés nélkül s még egy évig kell a takarmányt vennem. Rettentő lassan megy minden.

Most tehát két lehetőség van: 1) Ha ezen ősszel sem kapjuk meg a papi földet, akkor a lovakat szégyenszemre vissza kell adnom az ajándékozó tábornoknak, s mivel így a filiálisokat nem leszek képes ellátni, kénytelen leszek nyugdíjba menni, s aztán utódom lássa, miképpen boldogul. De ettől a megoldástól irtózom, mert amelyik bérkocsis lovat a hámból kifognak, az már csak a kutyáknak való. 2) A második megoldás pedig az volna, hogy még egy évig vett takarmányon tartsam a lovakat, kocsist tartsak tovább is, ez pedig úgy belerántana az adósságba, hogy hátralevő egész életem alatt ki nem evickélnék az adósságból. Hiszen a ház és 4 hold évi törlesztésére is kell gondolnom. Arra gondoltam tehát, hogy megkérlek, légy szíves telefonon kérdezd meg a földművelésügyi és kultuszminisztériumokat, hogy mi van a telepesek papi földjeivel, egyáltalában lesz-e valami azokból, s ha igen, mennyi ideig szándékoznak annak kiadását húzni és minket nyomorgatni. Arra hivatkoznak, hogy minisztertanács dönt a dolog felől. De mióta ezt mondják, már hány minisztertanács volt! Mert így a mi életünk nem élet, hanem csak nyomorgás, különösen a fiatalabb kollégáimé, kik csak 181 pengő havi fizetést kapnak, egyéb mellékes nincs, mert a stóla olyan kevés, hogy számba sem jöhet.

Ha esetleg szükséges volna, hogy ezen ügyben Pestre menjek, légy szíves írd meg, habár nem szívesen kontárokodnám bele a Dr. Ijjas érseki biztos úr munkájába, ki még a tavasszal mondta, hogy ő ezen ügyet dűlőre viszi.

Ma reggel hallottam, hogy P. Körösztos Chrysostom,⁵⁷ az én horthyvári elődöm Újvidéken megtelepedett mint házalapító, és állítólag már körülbelül $\frac{1}{2}$ hónapja, hogy ott lakik. Magyar szempontból nagyon helyes, hogy lesz, aki ezen majdnem egészen elszerbesedett városban a magyarságot fenntartani segítsen. Valamelyik lapban olvastam volt, hogy a város még jezsuitákat is akar oda telepíteni. Bizony jó volna!

⁵⁶ Veress Lajos (1889–1976) katonatiszt, lovassági vezérezredes. 1942–1944 között a IX. hadtest parancsnoka.

⁵⁷ Keresztes (Körösztos) Imre (1909–1944) ferences szerzetes, szerzetesi nevén Krizosztom. 1942–1944 között az újvidéki ferences rendház vezetője. Szerb partizánok gyilkolták meg 1944-ben.

Alkalmatlankodásomért bocsánatot kérve és szíves közbenjárásodat előre is köszönve vagyok szerető oltártestvéred:

Sebestény Antal
horthyvárai lelkész

20.

Levél Krywald Ottónak

Horthyvára, 1942. november 19.

(*Kézírásos eredeti, MOL, P 1431, 22. d., 1. t., sz. n.*)

Méltóságos Prelátus Úr!
Kedves Barátom!

Kedves leveledet, valamint lapodat is megkaptam. Hálásan köszönöm a szíves intervenciót, lehet, lesz valami eredménye legalább ennek, mert mostanig hiába járunk és írtunk mindenfelé. Igaz, hogy az idei őszre már le vagyunk késve, mert éppen az éjjel elérkezett az első fagy Bácskába is: reggelre a sár úgy megfagyott, hogy száraz lábbal lehet járni mindenfelé.

Azt írod édes Barátom, hogy kellene Glattfelder érsek Úrhoz⁵⁸ fordulni, hogy ő mozgassa meg az ügyet. Én édes Barátom az én egyházmegyei hatóságomhoz többet nem fordulok semmiféle olyan ügyben, ami személyes dolgaikat érinti, mert éppen akkor, mikor már másfelé minden lehetőség bezárult előttünk, s azt gondoltuk volna, hogy legalább a mi hatóságunk van velünk egy érzéssel, kaptunk mi a székely telepes papok egy speciális circularét, melyet egyikünk sem tesz az ablakba. Ebben az egyházmegyei hatóság szemrehányást tesz nekünk, hogy kötelességeinket nem teljesítjük, hogy csak folyton utazunk, s ezzel a híveket vasárnapokon mise nélkül hagyjuk, hétköznapokon pedig a hittanítás marad el. Az egyházmegyei zsinat előírásait nem tartjuk be, hanem a mi saját speciális módunkon lelkipásztorkodunk. Ránk parancsol szigorúan, hogy a hittanórákat pontosan a tanrend szerint tartsuk, a plébánia területét még egy napra se hagyjuk el az esepres engedélye nélkül, a koronagyűléseken pontosan megjelenjünk, az ezekre kitűzött témákat lelkiismeretesen kidolgozzuk, ha engedélyt kapnánk, a községet még egy napra is elhagyni, nevezzük meg a helyettesítő papot etc. etc. – mert ezen dolgok mind tekintetbe jönnek, ha a mi incardinációkra kerül a sor.

Mikor ezeket megkaptam, az állam leesett. Ki adott okot ezen szemrehányásra? Vagy ha valamelyikünk okot adott, miért nem írnak arra rá, s miért általánosítják a dolgot? Én sem okot nem adtam rá, sem szokva nem voltam az ilyen hangú leiratokhoz. Kinek a műve lehet?

Testvéreim találkoztak Istenáldáson (Elekesnél) az országzászló-avatás alkalmával Dr. Ijjas érseki biztos úrral, aki azt mondta nekik, hogy ez nem az ő műve.

Akárkié legyen, én mindig tekintélytisztelő voltam, s ugyanezt megköveteltem mindig kerületem papjaitól is, dacára, hogy ezt kollegiális szeretettel értem el. Igaz, hogy eleinte ezen circulare hatása alatt rögtön nyugdíjaztatásomat akartam kérni,

⁵⁸ Glattfelder Gyula (1874–1943) egyházi főméltóság. 1911. március 18-tól 1942-ig csanádi püspök. 1942-ben kalocsai érsekké nevezték ki, de kinevezését betegsége miatt nem fogadta el, így érseki püspöki címet kapott, és ebben a minőségében haláláig irányította a kalocsai egyházmegyét.

de aztán azt gondoltam, hogy „aludjunk rá egyet”. S azután elhatároztam, hogy maradok, amíg csak megtűrnek, s nem szólok egy szót sem: odafenn tudják legjobban, hogy melyik tyúkszemüket szorítja a csizma. Mert ha ezen nehéz és drága világban nyugdíjba mennék, éhen pusztulnék háznépemmel együtt. Paptársaink itt Bácskában mind annyi földesúr, fizetés, föld, kepe, magas stóla, külön díjazás az iskoláért: ezt mi mind nem ismerjük. Utazni addig is ritkán utaztam, de most már nem fogok sehová utazni, de utazási engedélyt nem kérek senkitől. Inkább anyagi helyzetem javulásáról is lemondok, de az egyházmegyétől nem kérek semmit. Most 70-ik évemben vagyok: valahogy azt a 3-4 évet még végigcipelem, s azután aki utánam jön, tegye be az ajtót. Lelkiismeretem nyugodt, s akinek inge, az vegye magára: én nem.

Ugye édes barátom, ilyen levelet nem vártál? Egy hónap előtt bizony én sem gondoltam, hogy 17 hónap alatt ennyi érdemet szerzünk Bácskában.

De írjak egyébről is. Közülünk már csak Malec van Bukovinában. Írja, hogy községeinkben Erdélyből az átadáskor elmenekült románok laknak, de nagyon sok ház még lakatlan. Ezeket az új lakók tűzifának használják, így nem tudom, hogyan fogják a visszahagyott vagyonekat értékelni és megtéríteni, ha erre kerül a sor. Hadikfalva egy részét orosz fogolytáborra alakították, s ezek közt rettentő nagy a halandóság. A drágaság elviselhetetlen, a háború miatt folyton rekvirálnak, de (mint azt én régebről tudom úgy is) csak „bon”-nal fizetnek, amit viszont még az adóhivatal sem fogad el adóba. Az én volt kerületemet most Malec vezeti.

Bocsáss meg, édes Barátom, ezen siralmas levélért, de itt nincs senki, aki előtt szívemet kiönthetném, pedig erre szükségem volt.

Magamat továbbra is testvéri jóakaratedba ajánlva szeretettel üdvözöl legkisebb testvéred:

Sebestény Antal

21.

Levél Krywald Ottónak⁵⁹

Horthyvára, 1943. április 9.

(*Gépelt másodlat, MOL, P 1431, 22. d., 1. t., sz. n.*)

Horthyvára, 1943. április 9.^{xiii}

Méltóságos Prelátus Úr!

Kedves Barátom!

Tudom, hogy sorsunkat hazatérésünk után is mindig szeretetteljes figyelemmel kíséred, azért ne vedd rossz néven, hogy néhány sorban informállak mostani helyzetünkről.

1) Ami a dotációs földeket illeti, azokkal úgy van a dolog, hogy valószínűleg semmi sem lesz belőlük: egy oldalról biztatnak, másfelől félhivatalos helyről úgy informálnak, hogy nincs mit várunk, mert most Bácskában sok más felekezettű plébánia is alakult, s ha mi földet kapunk, akkor azok is mind követelésekkel lépnek fel. Az persze nem jön számításba, hogy mi Romániában majdnem hasonló fizetés mellett 26-28 hold földet hagytunk vissza minden ellenszolgá-

⁵⁹ A 18–21. sz. iratok tartalmát vö. MERK, 1997.

^{xiii} Az irat fejlécén nyomtatva: „Római Katolikus Lelkészi Hivatal Horthyvára”.

tatás nélkül, éspedig prima földet. Én a magam személyét illetőleg nem sokat törődném az egésszel, mert a lábaim rövidesen nyugalomba visznek, de szerettem volna a bácskai székely plébániákat visszavonulásom előtt olyan megalapozásban látni, hogy az utókor ne vethessen nekünk semmit a szemünkre. De ha nem megy, nem megy: annyi nehéz mozgású fórumot kell mozgatni, s mégis sok bába közt elvész a gyerek. Még utolsó reményünk Beresztóczy méltóságos úrban van, ki újabban az egyházi patronátusok kormánybiztosa lett.

- 2) Ami a plébániákat illeti, azok napról napra gyarapodnak: Horthyvára ma a Horvátországból idehozottakkal együtt 390 családot, tehát körülbelül 2000 lelket tesz ki, Hadiktelke 40 család, tehát körülbelül 200 lelkes filia, Hadikliget és Hadikszállás egyben 140 család, tehát körülbelül 700 lélek. Nekem tehát egyedül 2900 lélekre van gondom. Nem volna nagyon nehéz, mert jóakaratók és nagyon hálásak, csak azt sajnálom, hogy amikor a 22 kilométernyire fekvő Hadikliget és Hadikszállás egyesített községbe megyek misézni, binálni nem tudok, mert nem futja az időből, s akkor itthon csak rózsafüzér van.
- 3) A húsvéti szent gyónásra Lászlóval és Elekessel úgy tettünk, mint Bukovinában: vasárnap délután egybegyűltünk és csütörtök délutánig gyóntattunk, előbb nálam, aztán Lászlónál, vasárnap pedig megyünk Elekeshez. Dél előtt egy nagymise és prédikáció, délután szentkereszt-út és ismét prédikáció (közben persze állandóan gyóntatás). Egyszóval egy kisebbszerű népmisszió. Erre az idén előre engedélyt kértem mindnyájunk nevében, hogy a végén ne mondják a konzisztóriumban, hogy mi az idén a nagybőjtöt is elcsavarogtuk. Itt jegyzem meg, hogy én azon nevezetes körlevél óta plébániám területét át nem léptem.
- 4) Ami az iskolás fiúcskákat illeti, az újverbászi konviktusi igazgató túl szigorúan veszi a fiúcskák dolgát. Azt én is megértem, hogy ha valaki nem tanul, kidobni való, de ha valakinek elégséges akad, az intézetből hazaküldeni azon címen, hogy a stipendiumra nem akad akár 100 tisztajeles is, én úgy gondolom, hogy a kultuszminiszter ezzel az intencióval vette a székely fiúcskákat át a Szent László Társulattól.
- 5) Mikor az utólagosan hazatért Demsével Újvidéken a kormánybiztosságon járunk, a véletlenül ott lévő Kovács Elemér miniszteri tanácsos úr azt mondta neki, hogy ha haditörvényszék elé citálták is, egy kis mártírumba nem halt volna bele. Mikor később László és Elekes is hazajöttek, kértem a kormánybiztosságot, hogy juttassa ezt a három fiatalot is telepben, mint engem, Némethet és Széllt részesített. Bonczos azt felelte, hogy szívesen tenné, de Bárdossy miniszterelnök úr nem akar róluk tudomást venni, mert a rájuk bízott feladatot nem teljesítették. Most jön a java: Malectől Demse levelet kapott, melyben írja, hogy a László volt főnöke, Weber 2 évet kapott, mert Lászlót nem jelentette idejében fel. Hiába hivatkozott az egyházi törvényre, mely szerint ő papot csak az egyházi törvényszék elé idéztethet, nem használt semmit. Úgy látszik tehát, hogy Kovács miniszteri tanácsos úr és Bárdossy miniszterelnök úrnak a mi bukovinai munkánk gyerekjátéknak tűnt fel. Mi pedig tudatában vagyunk annak, hogy mit végeztünk és milyen helyzetben voltunk.
- 6) Itt nem tudjuk, hogy honnan és kik, azon rémhírrrel ijesztgetik híveinket, hogy itt Bácskában nem fogunk maradhatni, mert a frontharcosok azzal fenyegetőznek, hogy ha nem ők kapják meg Bácskát, akkor ők a frontot otthagyják. Mi

tudjuk, hogy az ilyen hírek csak ellenségeinktől és irigyeinktől származnak, de a szegény népet alig lehet megnyugtatni.

Úgy gondolom, hogy már elég lesz a sok újságból, mert még rájuk találsz unni, és máskor nem kívánod meg leveletem, azért zárom soraimat és Istentől minden jót és örömteli húsvéti ünnepeket kívánva maradok hálás testvéred in Christo:

Sebestény Antal
lelkész

22.

Levél Krywald Ottónak⁶⁰

Nagyszakácsi, [1944. november 6.]^{xiv}

(*Kézírásos eredeti, MOL, P 1431, 22. d., 1. t., sz. n.*)

Laudetur Jesus Christus Méltóságos Prelátus Úr! 1944. november 6.^{xv}
Kedves Barátom!

Nem tudom, hogy testvéreim közül az október 8-iki menekülésünk óta adott-e életjelt magáról, de én máig nem írhattam, mert a 11 napi út úgy megviselt, hogy a legkínosabb gyomorgörcsök közt orvosi kezelés alatt feküdtem máig.

Menekülésünk Bácskából nem volt önkéntes, hanem a „Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság” rendeletére történt, mely nem engedhette, hogy védtelenül hagyjon a volt régi lakók, a jugoszláv dobrovoljácok esetleges bosszújával szemben.

Október 4-én kaptuk az első figyelmeztetést, hogy készüljünk, és október 7-én este a parancsot, hogy 8-án vasárnap reggel induljunk Bácsbadikfalvára (Rasztinára). Másnap délben Zomborban értesültünk a főszolgabírótól, hogy minket tévesen irányítottak, mert a Bajmok melletti telepre kellett volna mennünk. Ezzel percre 24 órát vesztettünk, de oda is hiába mentünk, mert az már ki volt ürítve. Előre tehát a rádióutasítás szerint Bajára, hogy ott a Dunán átkelve biztonságosabb helyen legyünk.⁶¹ Bajáról a hatósági utasítás Dombóvárnak irányított, onnan pedig ide Nagyszakácsi (Somogy megye) községbe. Tizenegy napi cigányos vándorlás után itt vagyunk. Útközben találkoztam László Antal vándorcsoportjával és egyszer Dombóváron Németh Kálmánnal. Vonattal nem jöhettek, mert nem tudtuk otthonról, hogy hová leszünk irányítva. A 11 éjszakából 5 éjet szabad ég alatt töltöttem 72 éves létemre.

Most itt vagyunk Nagyszakácsiban mindenből kifosztva. Bukovinából Horthyvárára 2 vagon bútort vittem, most pedig minden ott maradt bezárva, mintha csak a szomszédba mentem volna látogatóba. Csak 2 lovam és a kocsim állott rendelkezésemre. Hoztunk némi kis élelmiszert az útra, fehérneműt és ágyneműt. Ott maradt 80 mázsa gabonám, 6 hold kukoricám, sertéseim, vagy 100 darab szárnyas majorság, 3 ekém, egy vetőgépem, egy szecs kavágó gépem, 2 fogasoló boronám s a jó Is-

⁶⁰ Megjelent: SERES, 2004. 44.

^{xiv} A levél keltezése bizonytalan.

^{xv} A dátum Krywald Ottó kézírásával, ceruzával rávezetve a levél fejlécére.

⁶¹ Erre vö. SEBESTYÉN, 1989. 146.; LŐRINCZ, 1986. 540.

ten tudná megmondani, hogy a konyhás felszerelésen kívül mennyi gazdálkodó eszközöm. 2 tehenet útnak indítottam, hiszen azt mondták, hogy Bácsbadikfalváig kell csak mennünk, de mivel tovább már nem bírtak jönni, Újverbász közelében a jó Istennek számba hagyva a mezőn hagytuk. Nővérem, ki visszaszaladt, hogy lássa a tehenek sorsát, nem ért be minket, s ma sem tudom, hogy hol van. Többen mondják, hogy az Elekes Dénes csapatában látták: most tehát keresem Elekest.

Itt egy üresen maradt zsidó házban lakunk, de éppen ma hallottam a helyi plébánostól, hogy új uraink, a nyilasok, ki akarnak lakoltatni innen, mert nagyonak tartják egy család számára.

Minden lenne, ahogy lenne, de mi lesz a szegény székelőkkel? Ha nem találunk győzni, Bácskába vissza nem mehetünk, de akkor hová? Még talán szerencse, hogy öreg vagyok és beteges lettem, legalább talán nem fogom meglátni szegény népem végleges koldusbotra jutását. Ember tervez, Isten végez: a magyar kormány jót akart velünk, de ki számított a háborúra s különösen ki a román árulásra?

De a jajgatás nem használ semmit, Istennél van minden.

Légy szíves, édes drága jó Prelátus Uram, ha Elekes írni talált neked, írd meg nekem az ő címét, hogy nővéremet értesíthessem hollétem felől.

Magamat buzgó imádba ajánlva maradok szerető testvéred in Christo:

Cím:
Nagyszakácsi
(Somogy megye)

Sebestény Antal
lelkész

23.

Levél Krywald Ottónak

Nagyszakácsi, 1944. november 14.

(Gépelte eredeti, MOL, P 1431, 22. d., 1. t., sz. n.)

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Méltóságos Prelátus Úr!
Drága Testvérem!

Szíves válaszodat nagy örömmel vettem. Kimondhatatlanul jól esett szerető részvéted, de egyszersmind elszomorított hasonló sorsod. Csak a jó Isten tudja, mi lesz szegény hazánkból és mi lesz az én szegény népemből! Vajon még lesz-e a magyar kormány abban a helyzetben valaha, hogy ezt az egész Magyarországon elszórt, hazátlanra vált népet ismét otthonhoz juttassa?

Ami a felajánlott pénzsegélyt illeti, hálásan köszönöm szerető szívedből jövő ajánlatodat, de hála Istennek, pillanatnyilag nem vagyok pénzzavarban, mert nálam van a 800 pengőnyi horthyvárai perselypénz, melyet szükség esetén felhasználhatok, s azonkívül igyekszem összeköttetésbe jutni egyházmegyei hatóságommal, hogy a havi illetékeket itt is megkaphassam. Azért ismételten köszönöm szíves ajánlatodat, de úgy gondolom, hogy a mai nehéz időben lesznek többen, kik jobban reá vannak utalva a Szent László Társulat segélyére, mint én pillanatnyilag vagyok. Ha mégis úgy esnék, hogy megszorulnék, akkor bizalommal fogok szerető szívedhez fordulni.

Itt Nagyszakácsiban sikerült nekem most egy még pünkösdkor kilakoltatott zsidóházat megkapnom (egy szobát és konyhát) s így legalább nem nyűgölődik

senki a fejemen, sem én a másén. Az olyan luxus dolgok, mint iroda vagy vendégszoba egy menekültnek fölöslegesek.

Nem tudok eléggé hálát adni a jó Istennek, hogy nővéremet, ki a menekülés zűrzavarában tőlünk még Újverbásznál elmaradt, 3 heti egymás keresése után megtaláltuk.

Lovaim kocsisokkal együtt az itteni papnál dolgoznak az őszi mezei munkáknál, amiért ő azt ígérte, hogy ezért és az esetleges téli előforduló munkákért úgy a kocsis, mint a lovakat kitartja, és esetleg a kocsis fizetéséhez is hozzájárul, míg Nagyszakácsiban tartózkodunk.

De őszintén megvallva, míg jövőd sorsunk el nem dől, én sem kívánkozom innen el, mert itt legalább együtt vagyunk nővéremmel és a még nálamnál is idősebb gazdasszonyommal, kik rám szorulnak, de én talán még inkább az ő gyámolításukra.

Drága Testvér! Egy nagy kéréssel alkalmatlankodom, ha terhedre ne esnék, légy szíves utánakérdezni, hogy a kalocsai egyházi hatóság nincs-e Budapesten képviselve, s ha igen, akkor a mellékelt levelet,^{XVI} mely nekem visszajött, odajuttatni. Ha azonban ez lehetetlen volna, akkor kérlek, értesíts engem arról is.

Téged imáimba zárva és hasonlót kérve hálás szeretettel ölel igaz testvéred:

Nagyszakácsi (Somogy megye), 1944. november 14.

Sebestény Antal^{XVII}

24.

Levél Krywald Ottónak⁶²

Kisdorog, 1945. augusztus 21.

(*Gévelt eredeti, MOL, P 1431, 22. d., 1. t., sz. n.*)

Laudetur Jesus Christus!

Kisdorog (Tolna megye), 1945. augusztus 21.

Méltóságos Prelátus Úr!

Drága Jóakaró Barátom!

Budapest ostromának kezdetével kénytelen voltam a levelezést megszakítani. Azóta sokat változott minden tekintetben a mi kicsiny világunk. Még Nagyszakácsiból szerettem volna írni Neked, de a postaforgalom szünetelt és arra is gondoltam, hogy talán Te is elmenekültél Budapestről. Végre sikerült a napokban egy Székelyfi Pál nevű Budapesten lakó esztergomi lakostól megtudnom, hogy most is a Sacré Coeur intézetben lakol. Bízom tehát a jó Istenben, hogy Budapest ostromát szerencsésen és egészségben élted át.

Mi is aránylag azt mondhatjuk, hogy a jó Isten tenyerén hordozott. S általában azt merem állítani, hogy 1941-től mindenki, aki velünk és letelepedésünkkel foglalkozott – dacára, hogy ezen dologban sok közreműködőt hibáztatunk – csak vak eszköz volt a jó Isten kezében. Úgy érzem, hogy a jó Istennek tervei vannak velünk; Nagyszakácsiban a fronttól 5 kilométernyire voltunk, sőt december 7-re virradó éjjel az oroszok utcai harcban el is foglalták a községet, de még azon nap vissza kellett vonulniok. December 7. és 8-ikát étlen-szomjan a menhelyeken töltöttük. Azontúl állandóan a legnagyobb ágyúdörgésben éltünk; ha az ágyúk nem

^{XVI} Nem találtuk meg.

^{XVII} A levél alján ceruzával írt megjegyzés: „Válasz XI/18.”

⁶² Megjelent: SERES, 2004. 45–46.

szólottak, már veszélytől tartottunk. Így telt az idő a nagyhétig. Virágvasárnap előtti nap átjártam Zala megyébe Esztergályra (Zalaapáti filiája), hol híveim egy része lakott és ezek rábeszéltek, hogy Húsvét 3-ik napján átköltözöm. De ember tervez, Isten végez: nagyszerdán a visszavonuló németek drága lovaikat ingyen elzabrálták. Ez nagy csapás volt rám nézve nemcsak a menekülés lehetetlensége miatt, hanem azért is, mert a lovakkal fuvaroztatva tartottam fenn magamat és háznépemet. Nagypénteken mise után, mint árvíz kezdtek az orosz csapatok felettünk átzúgni, de már Húsvét napján estére az utolsó csapatok is áthullámzottak; egyéb bajunk nem esett, csak annyi, hogy nagyszombatra virradó éjjel háromszor törtek be hozzám és raboltak ki. Azután ismét nyugtunk volt. Húsvét után 10 nappal kezdtek székelyeink Sopron, Veszprém, Fehér, Zala és Somogy megyékből délnek húzódni naponként 40-50 család, s kérdésemre azt felelték, hogy a nyilasok vagyonát osztó helyi bizottságok azt mondták, hogy a székelyek vonuljanak le Tolna megyébe, mert számukra ott van fenntartva a betelepítendő terület. Április közepén Nagyszakácsiból is felkerekedtek híveim, de én lovak hiányában nem mozdulhattam, hanem megkértem őket, hogy ha a kormány őket letelepíti, jelentsék be az én igényemet is, és azután jöjjenek értem vissza. Úgy is lett: drága híveim május 7-én felpakoltak engem is, és 9-én ideértem Kisdorogra (Tolna megyébe), hol engem egy kilakoltatott és táborba vitt Volksbundistának házába költöztettek. Azóta itt vagyok békében. A helybeli plébánossal nagyon jó viszonyban vagyunk, naponként misézem, és ha ő valahová megy, helyettesítem őt.

Jártam Pécsre a püspökhöz: Virág püspök⁶³ nagyon kedvesen és jóindulattal fogadott, kérésre iurisdictiont adott, mert itt velem 150 hadikfalvi család van, de alkalmazni nem akar senkit, új lelkeszségeket nem alapít, míg a helyzet és a viszonyok nem konszolidálódnak. De én már azt sem tudom, hogy várjam-e ezen jövődöbéli alkalmaztatásomat, vagy ne, mert én innen Kisdorogról nem szívesen mozdulnék el: tudniillik mivel sem fizetésem, sem nyugdíjam nincs, a telepítő bizottság a Tolna megyei földbirtokrendező tanáccsal egyetértve egy falusi házat és 15 katasztrális hold földet ígért nekem is mint telepesnek Kisdorogon azon esetben, ha ebbe az országos tanács is beleegyezik. Persze az árát nekem is mint telepesnek törlesztenem kell. Elég kétes kilátás, de jobb a semminél. Székely paptestvéreim hasonlólag csak az alkalmaztatás reményében dolgoznak: László Antal a telepítési irodában dolgozik, dr. Németh Kálmán Bátaszéken lakik, Demse Péter (a csángó) még menekülés közben a partizánok kezébe került, kik őt teljesen expropriálva a trianoni határon áttették, s most Jánoshalmán káplánkodik; Elekes Dénes Kalaznón lakik anyjával és testvéreivel, s onnan biciklin járja be a körülötte levő telepeket, mint egy vándor apostol. Van még 2 erdélyi székely papunk is: Csathó Gyula, ki Erdélybe nem ment vissza, pedig káplános plébániája volt, hanem itt maradt a mi ügyünkért és mint bonyhádi 2-ik káplán gondozza a Bonyhád körüli telepeket. A második a volt udvarhelyi káplán, Lónai. Fizetést egyikünk sem kap, hanem a püspök úgy intézkedett, hogy egyezzünk ki a telepeken levő hívekkel, kiket gondozunk. Ám magam is már sok telepet bejártam s mennék ugyan akár minden nap, mert „a lélek ugyan kész, de a test erőtlen”.

Vasárnapra (augusztus 26-ra) egybekértem az összes székely papokat, hogy egyet-mást megbeszéljünk és egyöntetűleg, egy akarattal járjunk el mindenben. Ez

⁶³ Virág Ferenc (1869–1958) egyházi főméltóság; 1926–1958 között pécsi püspök.

szükséges, mert székeink az államvagyonnak nyilvánított bundista vagyonokba lévén telepítve, nagyon sok ellenségük van még a bundista-mentő német származású papok közt is.

Az én véleményem az, hogy kár volt, hogy székeinket nem uradalmakra telepítették – mint azt a boldogult Teleky[!]⁶⁴ miniszterelnök akarta – hanem mint Bácskában a hadak országútjára, úgy itt az elkobzott német vagyonokba telepítve a politikába és pártusákba belekeverték.

Én magam öregségemre függök a levegőben, mint Mohamed koporsója: két éve kértem az én ex- és incardinatiómat; a jassii püspök elbocsátott, de rövidesen közbejött a mi menekülésünk Bácskából és így, mint a napokban Kalocsa írja, az én felvételemről csak úgy lehetne szó, ha híveimet a kalocsai egyházmegye területére telepítették volna. Jassyból tehát ki, de ide be nem.

Egészség dolgában – úgy veszem észre – hogy valamivel jobban állok, mint Bácskában, mert itt, ha meleg is van, a hegyes-dombos vidéken mégiscsak egészségesebb a levegő, mint a végláthatatlan síkságon.

Édes drága Barátom, ha soraimat megkapod, mert tudom, hogy sorsod nem volt, s ma sem a legaranyosabb, írd néhány sort magad felől. Bizony Budapest ostroma idején nagyon sokat aggódtam miattad. Ha az utazás nem volna ma még olyan veszélyes, legszívesebben magam utaznám meglátogatásodra.

Buzgó imáidat kérve és részemről is ugyanazt ígérve maradok szerető testvéred in Christo:^{xviii}

Sebestény Antal

25.

Levél Krywald Ottónak

Kisdorog, 1945. szeptember 11.

(*Gévelt eredeti, MOL, P 1431, 22. d., 1. t., sz. n.*)

Méltóságos Prelátus Úr!^{xix} Kisdorog, 1945. szeptember 11.
Szeretett Barátom!

Augusztus 26-áról kelt kedves lapodat örömmel vettem. Most, mikor éppen felelni akartam rá, betoppant hozzám Csathó Gyula (a volt torjai plébános) és így most egyik-másik dologban konkrétabb felvilágosítást adhatok, mint látogatása előtt tettem volna.

Nekem róla az a benyomásom van, hogy nagy kár, hogy a fiú kezdettől fogva nem volt a mienk: nagy műveltségű, széles látókörű, ügybuzgó, mélyen vallásos és önérzetes fiatal pap, aki a legnehezebb körülmények között is megtalálja az utat és irányt, melyen haladnunk kell. Beszélgetésünk veleje az volt, hogy nekünk ugyan most egyelőre a parasztpárt hatásköréből magunkat egészen kivonnunk nem lehet, mert ez dolgozik a mi telepítésünk érdekében, de arra kell töreked-

⁶⁴ Teleki Pálról (1879–1941) van szó. 1939. február 16-tól haláláig Magyarország miniszterelnöke. Az ő miniszterelnöksége idején indult meg a bukovinai székelek hazatelepítésének folyamata.

^{xviii} A levél alján Krywald Ottó kézírásával a következő bejegyzés olvasható: „11, 12, 13, 14/1945. IX. 26., 29. XII. 4., 6. Levelezések vele és a pécsi püspök úrral a telepések ügyében”.

^{xix} A megszólítás mellett ceruzával bejegyezve: „Válasz IX/26.”

nünk, hogy ezen politikai párt befolyásával szemben és a „német” katolicizmussal szemben fel kell építenünk és érvényre kell juttatnunk a magyar katolicizmus^{xx} frontját. Ezért ő máris érintkezésbe lépett a jezsuitákkal és az apácákkal a KALOT,⁶⁵ szívgyárda⁶⁶ és katolikus szövetkezeti működés életbe léptetése érdekében. Én mindenben egyetértek vele ezen dolgokban és egyben megkértem, hogy ezen ügyeket tartsa kezében mindnyájunk érdekében: mert ő, mint a mai kor gyermeke, ezekhez jobban ért, mint mi, kik Bukovinában olyan hosszú időn át ezek nélkül dolgoztunk, a magunk elszigeteltségére támaszkodva.

A hittankönyvek és énekművek dolgát is ketten beszéltük meg. Hogy ha módomban volna egyelőre 500 darab Grigor-féle Szent István Társulat kiadású katekizmust és szintén 500 darab „Szent vagy Uram” (A 12 pengő) énekművet küldeni, úgy az első szükségleten véleményünk szerint segítve volna.

Az augusztus 26-ára tervezett székely papi összejövétel sajnos nem sikerült: Elekes Dénes Zalában járt és nem tudott idejében visszaérkezni; dr. Németh Kálmán sürgönyileg mentette ki magát; Demsérről nem tudtam, hogy átjött ő is a kalocsai egyházmegyéből s így nem is hívtam; Lónai egyszerűen elfelejtkezett az összejövételről. Pedig nagyon jó lett volna egyet-mást megbeszélni, mert másnap (augusztus 27-én) Pécsre a Püspök Úrhoz szekerestem. Kisdorog mostani plébánosa ugyanis máshová pályázott és most Pécsre ment beesküdni. Vele mentem én is, magammal vive a Kalocsáról visszkapott jassy-i excardinatiómat, remélve, hogy az administrator kinevezését a püspök megmásítja, s mivel a község 2/3 része most telepített hadikfalvi, talán legalább administratornak kinevez engem. De másként történt. A püspök ismét szívesen fogadott s azt mondta, hogy ki is nevezett volna, ha a most kinevezett administrator nem volna sokkal nehezebb életviszonyok között, mint én. Ez tudniillik májusban menekült el az újból elveszített baranyai szögletből, mindegy ottveszett, s azóta rokonainál hányódik: gondoskodnia kellett tehát róla. A székely papok ügyét a helyzet konszolidálása után egyben akarja rendezni. Bizony nehéz dolog a bizonytalanság s ez még tartani fog, mert mindenikünk dolgát nem lehet egy kaptafára húzni: Elekes csak kölcsön volt adva Erdélyből Bukovinába, Csathó csak menekült Erdélyből, dr. Némethről nem tudom, kért-e Jassyból dimissiorialist; Lónairól, ki Kétyen van, semmit sem tudok, mert csak egyszer járt nálam; Demsét mint csángót Robu püspök soha sem akarta elengedni: ő a haditörvényszék elől szökött el; Németh György belgrádi egyházmegyei pap s ha nem tévedek, bunyevác származású s csak a bácskai Andrásmezőn volt székelyek közt alkalmazva: most ő is itt van a Tolna megyei Lengyelen a székelyek közt. Tehát ha ügyünket a püspök egy kalap alá veszi, az egyhamar nem lesz meg.

Ami engem illet, magam sem tudom, mit kívánnék inkább: biztos alkalmazást-e, vagy pedig biztos nyugalmat? Hála Istennek egészséges vagyok, de néha annyira kimerült és bágyadt, hogy képes volnék napokig feküdni. Bácskában ezen kimerültség (talán szívgyengeség) annyira állandó volt, hogy komolyan gondolkodtam

^{xx} Aláhúzás az eredetiben.

⁶⁵ KALOT = Katolikus Agrárfűvéségi Legényegyletek Országos Titkársága. 1936-ban a parasztszármazású katolikus fiatalok szervezésére és összefogására alakult egyházi társadalmi szervezet.

⁶⁶ A Jézus Szíve Gárda elemi iskolás gyerekeket tömörítő, katolikus hitbuzgalmi társadalmi szervezet volt. Romániában 1935-ben betiltották a tevékenységét. Ld. *Beszűntették a Szívgyárdisták egyesületét*. MN, 1935. február 23. 147.

a nyugalomba vonulásról. Mondtam is dr. Ijjasnak az én elképzelésemet: tudniillik Jassyból már nem várhatok semmit; tehát úgy akartam, hogy mivel 48 évig akárhol is a magyar ügyet szolgáltam, a magyar kormánytól kérek bizonyos évi kegydíjat. De Ijjas erről lebeszélte azon megokolással, hogy a kalocsai nyugdíjalap legnagyobb részét az érsek, káptalan, javadalmas apátságok, prépostságok teszik össze s csak nagyon kevés százalékát a lelkészkedő papság; tehát senki szemrehányást nem tenne azért, hogy én a szegény lelkészkedő papság keservesen összerakott filléreit harácsolom el. De most már más a helyzet: a kormánytól ma nem kérhetek, Kalocsáról kiszorultam, a pénz pedig annyira felhígult, hogy a régi alapok agyon-törpültek. Tehát akarva nem akarva állást kell vállalnom, csak kapjak. Mert az ígért 15 hold föld eltart egy földműves családot, kik maguk munkálják meg, de egy papot, ki mindent pénzzel kell megdolgoztasson, nem; s azonkívül az évi törlesztési részletek fizetése is ott van.

Kérded, édes Testvér Elekest, dr. Némethet, László Antalt, Széllt, Németh Györgyöt és Demsét.

- 1) Elekes 2 olyan községet kezel, melyek teljesen protestánsok voltak, tehát nincs templomuk. Mostanig táborigi mise volt, de most szándékoznak kápolnához jutni oly módon, hogy ezen célra fenntartott nagyobb háznak 2 szobáját egybeszakítják. Ez persze ideiglenes lesz.
- 2) Dr. Némethben megvan minden jószándék a maga módja és elgondolása szerint. Ő Bukovinában is állandóan a maga útját járta, s azt járja ma is. Ő lehet jó propagandista, tud a mai politikai helyzetekben tojástáncot járni; nem kérdez senkit, velünk nem beszél meg előre semmit, mivel Józseffelva leégésével általa indult meg a hazavándorlás lavinájának első hógolyója, mindenki a székely telepések vezetőjének ismeri s úgy is viselkedik, de ma már csak a józseffalviakkal foglalkozik, kikkel Bátaszéken lakik, és politizál. Állítólag sok ellensége van az itteni papság közt, kik minket sem igen kedvelnek, mert az úgynevezett hűségpárti papok, mióta minket a bundisták vagyonaiba helyeztek, nagy részben bundistamentőkké alakultak át. Olyan beszédek is járnak, hogy a bácskai partizánok ma is fennék a fogukat dr. Némethre, és mint a székely telepések vezetőjét igyekeznek még most is különböző trükkökkel kerülőúton is kézre keríteni, mert annak idején a bácsjózseffalvi plébánia területén élő bunyevácokat állítólag túl keményen kezelte.
- 3) Most írnak legfájóbb sebünkről: a László Antal ügyéről. Ő otthon derék buzgó fiú volt, de a bácsistensegítsi viszonyok nem voltak javára: fiatalon vezető szerep, sok munka, melynél női segéderők voltak. A meneküléskor még nem tudtam semmit, csak láttam, hogy a bácsistensegítsi zöldkeresztes védőnővel egy kocsin menekült. Hogy a Zala megyei Pacson együtt voltak-e vagy nem, azt nem tudom, de Húsvét előtt az oroszok előnyomulásakor Nagykanizsára menekült, hol valószínűleg együtt voltak a védőnővel. Mikor 3 héttel híveim után ide Kisdorogra hoztak híveim, akkor őt már Bonyhádön a telepítési irodában találtam alkalmazva. Feltűnt nekem, hogy nemcsak nem misézik, hanem fáma szerint még templomba sem jár. Ezért én őt kérdőre vontam, de ő kitérő feleletet adott, mely engem azon véleményemben erősített meg, hogy kerüli a bundistamentő papok társaságát, hogy az elvi különbségek esetleg személyes ellentétékké ne fajuljanak. Pár héttel

ezelőtt kérdegetni kezdtem hivatali főnökét, dr. Török Pált. Ő azt mondta, hogy néhány nappal azelőtt kellett minden alkalmazottnak az igazolására szolgáló kérdőíveket kitöltenie s ezek közt a László Antalén egyik rubrika úgy volt kitöltve, hogy „nős”. Rövidesen kellett volna a mi augusztus 26-iki megbeszélésünknek nálam megtörténnie, melyre azonban testvéreim közül csak Csathó jelent meg. De eljött Dr. Török Pál is László Antallal. A megbeszélés végén Török a legnagyobb sajnálattal adta tudtunkra (László jelenlétében), hogy László tényleg „nős”, és ezzel, ha hamarosan más alkalmazást nem kaphat – ha a dolog nyilvánosságra kerül –, nem csak botrányt fog okozni a székely telepések közt, hanem nagy ártalmára lesz az egész telepítési ügynek is. Még szerencsének nevezte azon körülményt, hogy az anyakönyvi hivatal nem kérdezte meg állása felől s így az ordo szóba sem került és László formális^{xxi} aposztáziát nem csinált. Mi megdöbbenve vettünk tudomást a dolgról, de változtatni nem csak nem tudtunk rajta, hanem az ő idejük rövidege miatt még az eseményt megtárgyalni sem tudtuk. Elmentek. Csathóval az ügyet megbeszélve azon eredményre jutottunk, hogy megkérünk Téged, légy szíves lépj érintkezésbe Szász Gerő volt csíkszeredai polgármesterrel, ki ma Budapesten a „Népgondozó Hivatal Telepítési osztályának vezetője” s kinek hivatala a Sas utca 12. alatt van (lakása: Honvéd u. 16.) és kérd meg a székely papok nevében és a telepítés érdekében, hogy minél hamarább helyezék el Lászlót Bonyhádról. Magam részéről pedig nagyon kérlek (erről Csathó nem tud), hozd helyette ajánlatba Csathó Gyulát, ki mivel vidéki székely híveit úgyis Bonyhádról pasztorálja, és túlterhelve nincs, bizonyosan tudom, hogy az ügy érdekében nem fogja ezen munkatöbbletet visszautasítani. De nagyon kérlek, a dolgot ne engedd dr. Bodor György⁶⁷ telepítési kormánybiztosra bízni, mert ő derék, jóakarátú ember ugyan, de mint kálvinista, a László ügyében nem fog semmi különös dolgot látni. Kenyér nélkül hagyatni a szerencsétlen fiút nem szeretném, mert mint volt káplánomat nagyon sajnálom, de áthelyezése^{xxii} okvetlenül szükséges.

- 4) Kérdezed édes Barátom, hogy mi van Szélllel. Vele már sok bajom volt Bukovinában is az ő heves természete miatt. Fürstenthali pap korában egymásra jöttek a fegyelmiek a hadügyminisztérium, kultuszminisztérium, haditörvényészek és egyházmegyei hatóságtól és ezek mind egy ügyben: ő tudniillik egy részeg leventeparancsnokot kirúgott a templomból. Természetesen megnyertük az ügyet, de Széllnek másfél évig várnia kellett a fizetése újratulására. Emlékszel, édes Barátom, hogy mikor Hadikkisfaluban a templomszentelés volt, melyen Te is ott voltál és Széll is ott volt mint ezen filialis-templom lelkésze, milyen levert és visszahúzódott volt. Akkor ő már a kalocsai egyházmegyéből ki volt utasítva. Az ok az volt, hogy valamelyik civil hivatalokkal összeeszeve valami államgyalázó szót ejtett ki és ezért a bel-

^{xxi} Aláhúzás az eredetiben.

⁶⁷ Bodor György (1904–1976) jogász, politikus. 1945-ben a Nemzeti Parasztpárt egyik szervezője, 1945–1946-ban a bukovinai székelyek dél-dunántúli letelepítését koordináló Országos Telepítési Hivatal vezetője.

^{xxii} Aláhúzás az eredetiben.

ügyminisztérium pörbe akarta fogni. De az egyházmegyei hatóság kérésére elállott attól azon feltétellel, hogy Széll kiutasítsassék. Azóta nem tudok róla semmit. Azóta Hadikkisfalut (Bajmok mellett), Hadikújfalut és Hadikörsöt az egyházmegye papjai pasztorálták.

Volnánk tehát a székelyek számára:

- 1) Dr. Németh Kálmán, tiszteletbeli vészprémi egyházmegyei esperes Bátaszéken.
- 2) Németh György Lengyelen.
- 3) Demse Péter Aparhanton.
- 4) Elekes Dénes *erdélyi kölcsönzött* Kalaznón *up. Hőgyész.*
- 5) Csathó Gyula *erdélyi, torjai plébános* Bonyhádon.
- 6) Lónay Ödön *erdélyi, székelyudvarhelyi káplán* Kétyen *up. Tolna.*^{xxiii}
- 7) Sebestény Antal Kisdorogon.

Rövidesen a püspök úr Bonyhádra összehív minket egy kis megbeszélésre. Ha ezen gyűlés meglesz, referálni fogok eredményéről. Kérek, édes jóakarató Barátom, bocsáss meg terjengős jelentésemért. Magamat és ügyünket ájtatos mementőidba ajánlva vagyok szerető testvéred in Christo:

Sebestény Antal

26.

Levél Virág Ferenc pécsi püspöknek

Bonyhád, 1945. szeptember 20.

(Gépelte másolat, MOL, P 1431, 22. d., 1. t., sz. n.)

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságnak Pécs

Túlnyomó többségében Tolna megyében, Bonyhád környékén letelepített székelyek miatt, lelkipásztori szempontból is oly sok kérdés merült fel, hogy úgy a törzsökös papság, mint a székely papok, csak örvendhetnek a főhatósági intézkedésnek: központi kiküldött vezetésével tárgyaljuk meg közös ügyeinket.

Mi székely papok a világi székely vezetőket is meghallgatva, azonkívül, hogy a közös gyűlésen az alábbi véleményen vagyunk, az Egyházmegyei Hatóságot is tájékoztatjuk a következőkről:

Jelenleg nagy a zűrzavar. Miért?

A telepítés oly hirtelen jött, hogy természetsszerűleg megzavarhatta a bundista erőszakoskodásokkal agyonkínzott hűségmozgalmiakat, köztük a papságot is. Hogy ki bundista és ki hűségmozgalmi, a telepítőket nem nagyon érdekelte. A székelyeknek hely kellett és ürítettek is helyet számukra. A megzavart némettség ösztönszerűleg papjai segítségét vette igénybe. A papság dicséretre méltóan oltalmazta is a bajba jutottakat, de közben kevés pap gondolt arra, hogy a telepes székelyek szintén katolikusok, ők is megkínzottak, ők is segítségre szorúlnak. A bizalmat az első időkben kellett volna megszerezni.

Közben megindult a rágalomhadjárat: a székelyek lusták, dologtalanok, tolvajok, dőzsölnek, hitvány, cigány népség. Bár nyilvánvaló volt, hogy a székelyek

^{xxiii} A dőlt betűs részek Krywald Ottó kézírásával besúrva a szövegben.

nem tűrik, hogy őket csángóknak nevezzék, mégis még papok is, még most is csángózzák őket.

Így nagyon hamar elmérgesedett a helyzet és ennek gyümölcse az, hogy a székeltek a katolikus templomot német templomnak, a katolikus papot német papnak tekintik. Nem enyhítette a dolgot a magyar nyelvű istentisztelet bevezetése. Sőt a teljesen magyar istentisztelet sem, mert az ellenséges hangulatú németekkel egy helyen: a templomban, a mi székelteink nem érezhetik otthonosan magukat.

A németek – sok helyen a bundisták is – rendszeren járnak a templomba, a székeltek azonban nem kielégítően. Emiatt több pap visszatért a németek nagyobb mérvű, német nyelvű istentiszteleti kiszolgálására. Ezt azonban székelteink oknak tekintik a további templomból való távolmaradásra.

A bajt növelte a politikai szervezkedés. Nyilvánvaló, hogy a székeltség most egyetemlegesen nemzeti parasztpárti. Világi székelte vezetőink a párt hivatalos felvételét vallják: ki innen minden némettel!

Népünk erkölcsi érzéke még töretlen, katolikus hitéhez nagyon ragaszkodik. A politikai szervezkedés férfaink egy részét megzavarta ugyan, de még mindenikkel lehet okosan beszélni. Minden attól függ, hogy egy helyileg el nem kötelezett, érdektelen egyházi és világi vezetőség veszi-e sorsuk további intézését a kézbe, vagy továbbra is helyükön maradnak azok, akik régtől összefortak a most bajba jutottakkal. A veszély egyik bizonyítéka az, hogy az egyháztól idegen elemek több ezres aláírással kérvényt nyújtottak be az illetékes helyre az iskolák államosítására. Tud-e erről a törzsökös papság, tett-e valamit ellene, de tehet-e egyáltalán valamit? Ebben az egyben mi, székelte papok, magunkra hagyatva tehetetlenül állunk. Nagyon félünk, hogy a meg nem felelő kezelés miatt a nép velünk szemben is elveszíti bizalmát. Az esetleges aposztáziáért – amit a le nem tagadható nemzeti feszültség idézett elő és táplál – ki vállalja a felelősséget? Mi erre a veszélyre – kötelességszerűleg is – jó előre felhívjuk a figyelmet.

A helyzet most még nagyon nehéz, mert az összes bundisták falujukba visszatérhettek. Vagy a székeltekkal laknak egy fedél alatt, vagy rokonaiknál és ismerőseiknél húzódtak meg. Mentik a menthetőt, és jobban felborítják az amúgy is felborult nagyonbiztonságot.

Tehát baj van mindkét oldalon.

Hibázott a székelte papság is, mert már az elején szervezeten kellett volna fellépnie. Most látjuk, hogy csak minden másként történhetett volna. A bajok megszüntetésére vagy legalább enyhítésére a következőket ajánljuk:

1. Legalább mi papok értsünk egyet. Anyagi természetű dologgal: vagyonmentés, vagyonhoz juttatás, ne foglalkozzunk. Bízunk ezt jó katolikus hívekre. Se földigénylő, se más bizottságok és egyéb mentőakciók munkájában részt ne vegyünk.
2. Először bizalomra kell hangolni a népet. Ott, ahol a székelte vannak, az istentisztelet nyelve legyen teljesen magyar. A hűségesek ugyanis magyarnak tartják, vagy legalább is vallják magukat, a bundistákhoz, a tulajdonképpeni németekhez lehet szólni máshol németül.
3. Az Erdélyben bevált szóránymissziós módszerrel a jezsuiták és az iskola-nővérek segítségével valamennyi községet sorra veszünk és lelkileg igyekszünk megközelíteni őket. Egyelőre az is súlyos kérdés, hogy legalább a székelte papokhoz legyen bizalmuk, de hogyha ezt a munkát biztosítjuk, a missziós módszerrel megszületik sok minden.

Megtettük már a lépéseket a Jézus Szíve Népleányok letelepítésére. Gazdasági síkon is akarjuk székegyeinket és egyúttal a többi katolikusokat is erősíteni.

4. Számoljunk azzal, hogy székegyeink jelenleg anyagilag nagyon gyengén állnak. Jórészt kifosztott lakásokba kerültek. Jótéteti és egyéb beszolgáltatás számukra nagyon súlyos teher. A földeket ugyanis csak most kezdik birtokba venni. Tavaszon jórészt idegen földön dolgoztak, amit meg is műveltek, sokan megdézsmáltak.

Egyházi és iskolaadót az idén a rossz érzelmi hangoltság miatt sem várhatunk tőlük. Mi székegy papok, megélhetésünket a néptől várjuk, de ebben az esztendőben komoly segítséget nem kaphatunk.

5. Több helyen annyira elmérgesedett a helyzet, az egyházi vezetőkkel szemben annyira bizalmatlan a nép, hogy most már a jószándékú közeledést sem fogadja el. Áthelyezéssel, kölcsönös cserékkel, de főleg magyar nevű és magyar származású, helyileg nem érdekelt magyar papokkal lehetne igazán új életet teremteni. A köz érdeke itt nagy áldozatokat követel, de ezzel nem késlekedhetünk. Most még nem késő!

6. Mi székegy papok mint segéderők működünk. Szeretnők azonban, hogy ha a filiális jellegű községeket lelkészségekké szerveznék át és ezek vezetésével minket bíznának meg. A béke és a zavartalanabb munka biztosítására a hét székegy pap, a következő beosztással lehet segítségére a törzsköcs pap-ságnak:

Sebestyén Antal! papai kamarás úr lakik: Kisdorogon (a székegy családok száma: 150), Nagytábód (22 család), Kistábód (7 család), Szerdahely (7 család), Tevel (160 család), Bonyhádvarasd (90 család).

Dr. Németh Kálmán lakik: Bátaszéken (160 család), Palotabozsok 130, Véménd 102, Somberek 100, Himesháza. (*Hercegszabar 50*).^{xxiv}

Elekes Dénes lakik Kalaznón (105 család), Varsád (75 család), Diósberény (20 család), Hőgyész (85 család), Dúzs (60 család).

Demse Péter lakik Aparhanton (120 család), Izmény (90 család), Györe (25 család), Egyházaskozár (90 család).

Németh György lakik Lengyelen (60 család), Závod (50 család), Kisvejke (50 család), Nagyvejke (50 család), Mucsfa (75 család).

Csató Gyula lakik Bonyhádon (40 család), Majos (117 család), Hidas (170 család), Nagymányok (40 család), Kismányok (70 család), Cikó (160 család), Mőcsény (50 család), Kakasd (130 család).

Lónay Ödön lakik Kétyen (120 család), Zomba (120 család), Felsőnána (60 család).

Vannak még székegyek: Vaskút (77 család), Csátalja (130 család), Gara (65 család), Bácsalmás (50 család). Ezek idetelepítése várható és a még szét-szórtn élők is a völgségi járásba akarják hozni.

^{xxiv} A dőlt betűs részek kézirással betoldva a szövegbe.

Célunk: hadd érezzék székelyeink, hogy kézben vannak, hogy a törzsökös papsággal egyetértésben élünk és egyesült erővel javukon dolgozunk. De lássa a német eredetű katolikus tábor is, hogy szent hitünk milyen nagy és erős kapocs, súlyos kérdések is megoldhatók a szent katolikus hit jegyében.

Illő tisztelettel:
Bonyhád, 1945. szeptember 20-án

A székely papság nevében:
Sebestény Antal
pápai kamarás

27.

Sebestyén Antal levele

Teleki Géza⁶⁸ vallás- és közoktatásügyi miniszternek

Kisdorog, 1945. október 9.

(*Gépelte másodlat, MOL, P 1431, 22. d., 1. t., sz. n.*)

Vallás- és közoktatásügyi miniszter úr!

Alulírott volt bukovinai székely római katolikus lelkész azon alázatos kérelmemet bátorlakodom előterjeszteni, kegyeskedjék nekem 48 évi szolgálatom után, melyet teljes egészében a külföldi magyarok érdekében teljesítettem, a magyar állam részéről némi nyugdíjat vagy évi kegydíjat adományozni.

Kérésem támogatására bátor vagyok felhozni:

A legelső (1883-ik évi) székely telepítés alkalmával, mikor a magyar állam az Al-Duna mellett bukovinai székelyeket telepített le (Székelykeve, Sándoregyháza, Hertelendifalva), vitt engemet a telepítő bizottság 3 más székely fiúval a bukovinai Andrásfalváról mint 9 éves elemi iskolai tanulót Budapestre, hogy a Bukovinában élő székelyek számára felneveltessem.

Neveltetésemet a nagyérdemű Szent László Társulat vállalta.

A Bukovinában kezdett elemi iskolámat Budapesten a III. ker. Kórház utca 9-ik szám alatti iskolában bevégezve, a Társulat az akkoriban (1885) hazafias neveléséről híres szatmári királyi katolikus gimnáziumba küldött, hol jó eredménnyel érettségiztem, 1893-ban.

Teológiai tanulmányaimat az erdélyi székely fiúk társaságában Gyulafehérváron végeztem, ahol a boldog emlékű Majláth Gusztáv Károly püspök 1897-ben pappá szentelt, és a Szent László Társulat szándékának megfelelően rögtön hazaküldött, hogy bukovinai véreim lelki javán munkálkodjam.

1897. szeptember 9-én a lembergi érsek józseffalvi káplánnak nevezett ki, mely állást 1899-ig (egyszersmind mint iskolaszéki elnök is) viseltem, mikor 1899. január 25-én ugyanazon plébánia adminisztrátora lettem.

1903. július 1-én Józseffalván mint plébánost installáltatott főpásztorom. Mint józseffalvi lelkipásztoromnak, az ottani magyar nyelvű állami iskolaügyek kezeléséért a magyarok iránti rokonszenvéről ismert Bilczewski József lembergi érsek 1907. január 26-ikán dicsérő okiratot küldött, majd ugyanazon év június 30-án kanonoki ruha viselésére jogosított fel.

⁶⁸ Teleki Géza gróf (1911–1983) politikus. 1944. október 22-étől 1945. november 13-áig vallás- és közoktatásügyi miniszter.

Mint józseffalvi lelkipásztor (káplán, adminisztrátor, plébános) működtem 23 évig. 1920. október 1-én kinevezést kaptam a legnagyobb bukovinai székely plébániára, a 6000 lélekkel bíró Hadikfalvára.

1921. március 1-én a fennemlített Bilczewski érsek, mint az államilag Ausztriától elszakított és Romániához csatolt Bukovina apostoli adminisztrátora a generálvikár mellé mint ülnököt nevezett ki, majd ugyanazon év november 14-én mint ügyvezető alesperest bízott meg a rădăuți-i esperesi kerület vezetésével.

1926. november 27-én Twardowski Boleslaus lemergi érsek, mint Bukovina apostoli kormányzója, a lemergi egyházmegyében szokásos kitüntetéssel (rochetta cum mantoletta) ruházott fel.

Közben 1927. november 1-én elhalálozott a 4500 lelkes Istensegítség plébánosa, s mivel Bukovinában nem volt, kivel ezen állást betöltsék, 9 hónapig minden kápláni segítség nélkül ezen plébániát is adminisztrálnom kellett, míg az erdélyi püspök úr egy papot tudott nekünk ajándékozni.

Közben Bukovinát a Szentszék egyházilag is Romániához csatolta.

1930. október 4-én Robu Mihály jassy-i püspök a rădăuți-i esperesi kerület főesperesévé, majd ugyanazon év november 30-án a káptalannal nem bíró egyházmegye „consultor dioecesanus”-ává nevezett ki.

1933. október 26-án az egyházmegyei törvényszék bírójává nevezett ki főpásztorom.

1939. március 30-án Őszentsége XII. Pius Pápa[!] pápai kamarássá nevezett ki.

1940. december 3-án Robu püspök az oroszoktól el nem foglalt egész Dél-Bukovina főesperesévé rendelt.

Mikor 1940 őszén a bukovinai székelyek közt a hazatérési mozgalom megindult, dacára, hogy életem ideáljának tartottam a bukovinai székelyek hazatelepítését, mégis meghökkentem: 43 évet szolgáltam külföldön, s most mi lesz velem aggkoromban? Ha hazatérek én is velük, elvesztem a jassy-i egyházmegyében nyugdíj jogosultságomat, ha pedig nyugdíjam kedvéért külföldön maradok, a bukovinai székelyek unokái talán megvetéssel fogják nevemet emlegetni, mint aki anyagi jólétéért megtagadta nemzetét. Lesz tehát, hogy az Isten rendel! Híveimmel én is Bácskába telepedtem, és folytattam a hadikfalviak lelki gondozását Horthyvárán, majd az 1944. október 8-án történt menekülésünk után menekülésünk helyén a mai napig.

Józseffalván működtem 23 évig, a hadikfalviak közt 25 évig, tehát összesen 48 évig, mely idő alatt csak 3 évig volt kiegészítő káplánom.

Ha most – mivel a pécsi egyházmegye területére vagyunk letelepítve – a pécsi egyházmegye kötelékébe esetleg fel is vesznek, nem várhatom, hogy én, ki 72 éves koromban jöttem ide, az egyházmegye papjainak filléreiből összerakodott nyugdíjalapból nyerjek aggkoromban ellátást.

Az elmondottakra hivatkozva bátorkodom kérésemet megismételni, hogy a vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr kegyeskedjék aggkoromra némi kegydíjat rendelni, mert külföldön is csak a magyar népet szolgáltam, mert – mint felsorolt előléptetésem bizonyítják – a magyar névre a külföldön szegényt nem hoztam, és mert az engem neveltető Szent László Társulat bennem nem csalódott.

Kisdorog (Tolna megye), 1945. október 9-én

Hazafias tisztelettel:
Sebestény Antal
római katolikus lelkész

28.

Levél Krywald Ottónak

[Kisdorog],^{xxv} 1945. október 9.

(*Gépelte eredeti, MOL, P 1431, 22. d., 1. t., sz. n.*)

Laudetur Jesus Christus

Méltóságos Prelátus Úr!
Szeretett jóakaró Barátom!

Szeptember 27-iki kedves levedre válaszképp két iratot mellékelek: az egyik az én privát ügyem, a másik azon konferenciára vonatkozik, melyet szeptember 20-ikán praesente episcopo tartottunk.

A gyűlést püspöki rendeletre a nagymányoki esperes hívta össze és ő is praesideált, de jelen volt az egyházmegyei irodaigazgató és később maga a püspök is. A gyűlés Bonyhádon volt, s egy pap kivételével jelen voltak mindazon plébánosok, kiknek plébániájában bukovinai székelyek is vannak, közülük csak dr. Németh hiányzott.

A fő kérdés mind akörül forgott, hogy miképp lehetne a székelyekbe bizalmat önteni a helyi plébánosok iránt. Természetesen míg az ok fennáll, addig az okozat meg nem szüntethető: a papok legnagyobb része elfogult és nem tud tárgyilagos lenni. Különösen két esperes, a bátaszéki és a zombai, nyugodt tárgyalás helyett állandóan a székelyeket támadták és a németeket, de különösen saját magukat tisztázták.

A gyűlés vége felé a püspök sajnálatát fejezte ki, hogy dr. Németh, a székely papság vezető embere nincs jelen, és így a székely papságnak egyöntetű és megformázott véleményét nem hallhatja. Erre én szintén sajnálatomat fejeztem ki dr. Németh távolmaradása fölött, de kijelentettem, hogy nekünk kimondott vezetőnk nincs, mert mi vezető nélkül is mindig mindent egymással testvériesen megbeszélve, egyöntetűen jártunk és járunk el. Dr. Németh – talán mivel Bukovinában is legtávolabb lakott tőlünk – mindenben egyedül és a maga útján járt és jár ma is. De mi most ezen konferencia előtt tanácskoztunk és véleményünket egybefoglaltuk. S ekkor felkértem Csathót, hogy a mi tanácskozásunknak a kérvény alakjában lefektetett jegyzőkönyvét olvassa fel, egyben pedig a felolvasandó (itt mellékelt) irat egy példányát a püspöknek átnyújtottam. Az irat felolvasását érdeklődve hallgatták, azonban több pontban nem értettek velünk egyet. Így mindjárt az 1) pont ellen a bátaszéki esperes demonstrált: az ő véleménye az, hogy maga magát kellene arcul köpnie, ha híveinek a vagyonmentésben segítségére nem sietne. Az 5.) pontot az irodaigazgató kifogásolta, mint ami a parochusok immobilitásán [!]^{xxvi} kívül is sok nehézségbe ütközik. A 4.) pont volt a legtöbbnél a punctum saliens, de mi erről nem tehetünk. A 3.) és a 6.) pontot a püspök szívesen fogadta s egyben megbízott minket, az illető telepeknek legalább havonkénti meglátogatásával. Azonkívül felszólított minket, hogy tekintettel a mai politikai irányzatra, a politikába active ne avatkozzunk, amit mi szíves örömet megígértünk.

A gyűlés után mi székely papok megegyeztünk magunk közt, hogy minden hónap első hétfőjén Bonyhádon egybegyűlünk székelyeink ügyeinek megbeszélésére. Azóta október 1-én volt az első hétfő, melyen a két Némethen kívül a többi

^{xxv} A levélen a címzés helye nincs feltüntetve.

^{xxvi} Nyilván immobilitásán.

5 székely pap jelen volt. Tudomásul vettük, hogy az iskolanővérek Csathó meghívására Majosra megérkeztek, hol egyelőre mint az imahely gondozói lakást és a harangozónak járó 5 hold földet kapták.

Továbbá elhatároztuk, hogy Hidason az andrásfalvi kálvinistákkal együtt telepített istensegítsi katolikusok és a Kalaznón levő istensegítsi katolikusoknak Majosra való áttelepítését kérjük, hol plébánia alakulhat, és Elekes Dénest kérjük, hogy ezen áttelepítéssel egyszerre tegye át lakását ő is Majosra. Ez különösen azért szükséges, mert a Hidason levő andrásfalvi kálvinistákhoz a telepítő bizottság még anyaországbeli kálvinistákat is akar telepíteni, miáltal az ottani istensegítsi katolikusok a kálvinista többségbe fulladnának.

Nagyon resteltem, hogy az összes papság előtt voltam kénytelen kinyilatkoztatni, hogy dr. Németh nem vezetője a székely papoknak, de ez szükséges volt annak demonstrálására, hogy mi sem a politika terén, sem másképp nem értünk vele egyet, s hogy lássa legalább az egyházmegyei papság, hogy mikor Németh magát reklamírozza, az nem mindig a közös ügyünk.

László Antallal mostanság nem találkoztam, s mivel Csathó Bonyhádon lakik, s vele gyakran találkozok, továbbá Lónai Ödön Lászlónak osztálytársa, megkértem a fiúkat, hogy próbálják meg Antinak lelkére beszélni. De nem sokat reménylek, mert a fiú állítólag nagyon be van fonva: állítólag már gyerek van, ha pedig az aszszony nem akarta volna mindenképp behálózni, ő mint zöldkeresztes védőnő, bizonyosan tett volna valamit a gyermekáldás ellen.

Mialatt soraimat írom, érkezett meg a kerületi esperes útján a pécsi püspök úr levele, azaz az én kinevezésem, melyben a püspök úr ezt írja: „Jelen soraimmal felkérem és megbízom Nagyon tisztelendőségedet, [!] hogy a kisdorogi plébániát és javadalmaid – minthogy a kinevezett adminisztrátor anyagi nehézségei miatt nem fogadhatta el – adminisztrátori minőségben a kerületi esperesnél átvenni és további intézkedésig ellátni szíveskedjék”. Tudniillik plébánosunk más helyre pályázott s erre a plébániára október 15-ig a pályázat ki van írva. Ha tehát október 15-ig ide valaki pályázik, akkor az én pünkösdi királyságom csak 2 hétig tart.

Azért kérek, hogy a kultuszminiszterhez intézett kérvényemet légy szíves átadni, hogy esetleg 2 szék közt a földre ne üljek.

Magam eddigi szerető jóindulatodba ajánlva vagyok szerető testvéred in Christo:

1945. október 9.^{xxvii}

Sebestény Antal

29.

Levél Krywald Ottónak

Kisdorog, 1945. október 25.

(Kézírásos eredeti, MOL, P 1431, 22. d., 1. t., sz. n.)

Laudetur Jesus Christus!

Méltóságos Prelátus Úr!
Kedves Barátom!

Folyó hó 19-iki lapodat nagyon köszönöm: éppen kapóra jött. Tudniillik tegnap 24-én járt nálam egy Singer József nevű egyházmegyei pap, lovászhetényi fiatal plébá-

^{xxvii} Kézírással betoldva a szövegbe.

nos érdeklődni a plébánia felől. Többi között elmondta, hogy ő püspöktől kérte ezt a plébániát, de a püspök, aki jóindulattal viseltetik irányomban, hozzám küldte, hogy tőlem tudja meg, vajon az én megélhetésem biztosítva van-e, ha ő a plébániát másnak adja. Én megmondtam neki, hogy ha a püspök az én nyugdíjaztatásom ügyében a kormánynál közbejár, akkor szívesebben fogadnám a nyugdíjat, mint a plébánia adminisztrálását, mert engem úgy korom, mint a menekülés fáradalmi és izgalmai, valamint a napról napra erősebben fellépő reumám annyira megviseltek, hogy a kötelező^{xxviii} munka már sokkal nagyobb megerőltetésembe kerül, mint egy év előtt Bácskában. Ha a nyugdíjat megkaphatnám, azon esetben is Kisdorogon maradnék és az itteni plébánosnak erőmhöz képest mindig szívesen volnék segítségére.

Vendégem távozta után rögtön írtam Pécsre a Kegyelmes úrnak is, ugyanazt mondva neki is, mint Singernek és hogy a Kegyelmes úr lássa, hogy az ügyet neki kell előterjeszteni a kormánynál, mellékeltem a Te lapodat is.

Most csak arra vagyok kíváncsi, hogy vajon arra, hogy a püspök felterjeszthesen, nem szükséges-e, hogy itt incardinálva legyek, mert én a mostani zürzavaros politikai helyzetben még nem merek bízni 100%-osan a telepítés ilyen formájában s azért, ha csak nem szükséges, még nem szívesen incardináltatnám magam.

Azonkívül a püspöknek azt is megírtam, hogy én egy kérvényt máris hozzád küldtem, de azt nem tudom, hogy vajon Beresztóczy Öméltósága elfogadta-e a kérvényt vagy nem.

Mint mondám, sokkal szívesebben fogadnám a nyugdíjat, mint a plébánia adminisztrálását, de nem tudom, hogy mit fognak mondani testvéreim a dologhoz, mert azok örültek, hogy a püspök kinevezett, mert kinevezéssel tudomást vett rólunk az egyházmegye is és remélik, hogy ez csak a kezdet lesz, s utánam következik a többi is. De ha az én nyugdíjügyem sikerül, akkor ide, a nagyobb rész ma székelyekből álló plébániára ismét egy német nevű és származású pap kerül. Igaz, hogy jelenlétem egy kissé ellensúlyozni fogja a nép bizalmatlanságát, de mégis jobb lett volna, ha nem lett volna szükséges a német származású pap.

Nagyon szerettem volna egyszer hozzád Budapestre felrándulni, de a mostani nehéz utazási körülmények állandóan visszariasztanak.

Ha ügyemben valami megmozdulás történik, légy szíves engem értesíteni.

Itt a földigénylő bizottság most osztja a földet, s ezen alkalommal kieszközöltem én is a mindenkori pap számára 15 katasztrális hold földet, a kántortanítónak 10 holdat, a sekrestyés-harangozónak pedig 5 holdat.

Magunkat további jóakaratodba ajánlva szeretettel ölel testvéred:^{xxix}

Sebestény Antal

^{xxviii} Aláhúzás az eredetiben.

^{xxix} Kézírással betoldva a szövegbe a válasz dátuma: „X/8.”

30.

Levél Krywald Ottónak

Kisdorog, 1945. november 16.

(Gépelte másodlat, MOL, P 1431, 22. d., 1. t., sz. n.)

Laudetur Jesus Christus Méltóságos Prelátus Úr! Kisdorog, 1945. november 16-án
Kedves Barátom!

Éppen írni akartam Neked, amikor folyó hó 8-iki szíves leveledet megkaptam. Előzőleg október 19-iki lapodat ugyanazon hó 23-ikán kaptam meg és akartam rá válaszolni, de az események olyan sietve követték egymást, hogy a levelek mind post festa érkeztek volna.

Rövidesen beszámolok az egészről: a kegyelmes Püspök úr október 2-iki dátummal nevezett ki adminisztrátornak, október 23-ikán kaptam meg szíves értesítéset, hogy a papok nyugdíjazását az állam vállalja, ha a püspök előterjeszti, október 24-én jött hozzám Singer József azzal, hogy ő a püspöktől jön érdeklődni a plébánia felől és arról, hogy én maradni akarok-e mint adminisztrátor vagy nem. Erre én azt feleltem, hogy ha a kegyelmes úr felterjesztésével lehetővé teszi az én nyugdíjaztatásomat, bármely pillanatban kész vagyok visszalépni. Ugyanezt még azon nap megírtam a püspöknek is. Erre pár nappal utána megkaptam tőle felmentésemet, melynek másolatát itt mellékelem. Most elértem ahhoz, mit neked írni akartam:

Ahogy én a püspök leveléből értem, a pécsi egyházmegye nyugdíjazott papjai nyugdíjukat az egyházmegye nyugdíjalapjából kapják, de az állam a pénz devalvációjára való tekintettel pótlékot ad (14220 pengő) havonként. Tehát az említett összeg nem a teljes nyugdíj. Ez nekem egy kis gondot okoz a pénz további zuhanása esetére, de még azon kikötés is, hogy ezen nyugdíjat csak addig kapom, míg a pécsi egyházmegye területén vagyok. De mi lesz azon esetben, ha engem a székely bujdosó sors a mai zavaros időkben népemmel együtt tovább sodor? Mert én népemet a nyugdíj kedvéért el nem hagyom, még ha éhen halnék sem. Mikor én a nyugdíjért kérvényemet a Te szívességed igénybevételével benyújtottam, arra gondoltam, hogy a mi bukovinai közalkalmazottaink (tanítók, vasúti alkalmazottak, postaaltisztek stb.) itt az államtól úgy kapják nyugdíjukat, mintha itt szolgáltak volna, és akárhová kerülnek, megkapják; és így szeretném én is, mert dacára, hogy mint pap, én is éppen úgy szolgáltam a magyar ügyet, mint bármelyik tanító. Tehát nem a pap kér nyugdíjat, hanem a magyar munkás.

Tehát nem lehetne-e az én ügyemet valahogy ilyen formában beállítani?

Úgy-e édes Barátom, mennyit alkalmatlankodom! De azt gondolom, ha egyszer valamely irányban egy ügy elindult, később bajos azt más, esetleg jobb vágyra terelni.

Nem tudom édes Barátom, hogy a katekizmusokat megköszöntem-e. Fogadd értük legmelegebb köszönetünket. Már rég elosztottam, de a többiek tanácsára nem 7, hanem csak 5 felé, mert a 2 Németh olyan községekben vannak, hol más pap van és így az iskolában nem ők intézkednek.

László, mint értesültünk, az asszonyt és gyereket is Bonyhádra hozta. Mi kértük a legutolsó gyűlésünk alkalmával is a „Székely Szövetkezet” vezetőségét (eddig Kormánybiztosságnak hívták), hogy a botrány miatt adjanak neki más helyen al-

kalmazást, máskülönben magasabb fórumhoz fordulunk orvoslásért. Úgy sajnálom azt a fiút, mintha az én magam fia volna, mert szegély bizonyosan úgy lett befonva, beugrasztva.

Magamat és népünk ügyét buzgó imáidba ajánlva vagyok szerető testvéred:

Sebestyén Antal
lelkész^{xxx}

^{xxx} Kézírással a szövegbe toldva: „Válasz XI/30. Krywald”

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Források

- MOL
Magyar Országos Levéltár
P 1431 Szent László Társulat levéltára
17. d., 1. t.
18. d., 1. t.
22. d., 1. t.
29. d., 7. t.
30. d., 12. t.
K 64 Külügyminisztérium Politikai Osztályának rezervált iratai
95. cs., 1942/27. t.
- MTAK
Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára
Ms 10.528 Szent László Társulat iratai

2. Szakirodalom

- ALBERT
1983
ALBERT Gábor: *Emelt fővel*. Budapest, Szépirodalmi, 1983. (*Magyarország felfedezése*)
- FOKI–SOLYMÁR–SZÓTS
2000
FOKI Ibolya–SOLYMÁR Imre–SZÓTS Zoltán: *Források a bukovinai székelyek történetének tanulmányozásához*. Szekszárd, Babits, 2000.
- FORRAI
2006
Hadikfalva falukönyve 1799–1874. Közreadja FORRAI Ibolya. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2006. (*Fontes Ethnographie – A Néprajzi Múzeum Forráskiadványai*, 9.)
- HRENCIUC
2006
HRENCIUC, Daniel: *Maghiarii în Bucovina (1774–1941)*. Iași, Princeps Edit, 2006.
- LÓRINCZ
1986
LÓRINCZ Imre: *A bukovinai Istensegűtstől a völgyégi Majosig*. A kéziratot sajtó alá rendezte, az előszót írta és a szómagyarázatokat készítette KÓKA Rozália. Budapest, Magvető, 1986. (*Tények és tanúk*)
- MAKKAI
2000
MAKKAI Béla: *Magyarsággondozás Bukovinában*. In: *Kisebbségkutatás* 9 (2000) 3. sz. 446–477.
- MERK
1997
MERK Zsuzsa: *A katolikus egyház és a bukovinai székely telepítés a Délvidéken (1941–1944)*. In: *Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve*. 14. Szerkesztette BÁRTH János. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, 1997. 41–64.

- NÉMETH
1943 NÉMETH Kálmán: *Százezer szív sikolt. Hazatért és hazavágyó magyarok verőfényes golgotája*. Bácsjózseffalva, „Zenélő Kút” Könyvműhely, 1943.
- SEBESTYÉN
1989 SEBESTYÉN Ádám: *A bukovinai székelység tegnap és ma*. Szekszárd, Tolna Megyei Könyvtár, 1989.
- SERES
2004 SERES Attila: *Bukovinai székely exodus 1944–1945*. In: *Rubicon* 15 (2004) 7. sz. 42–46.
- 2005 SERES Attila: *Moldvai csángók és erdélyi románok a magyar kormányok politikájában a 19–20. század fordulóján (1895–1902)*. In: *A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19–20. században*. Szerkesztette EGRY Gábor–FEITL István. Budapest, Napvilág, 2005. 457–476.
- 2009 SERES Attila: *Péter Gergely moldvai kántor története 1937–1940*. II. rész. In: *Moldvai Magyarság* 19 (2009) 1. sz. 16–17.
- VINCZE
2001 VINCZE Gábor: *A bukovinai székelyek és kisebb moldvai csángó-magyar csoportok áttelepedése Magyarországra (1940–1944)*. In: *Pro Minoritate*, 3 új évf. (2001) 3. sz. 141–187.

3. Napilapok

- KÚ Keleti Újság
MN Magyar Nép
NÚ Nemzeti Újság
ÚG Újság

Miklós Tamás

Szokolay Ferenc tartalékos huszárszászlós harctéri naplója

Szokolay Ferenc 1919. január 25-én született Budapesten, anyja Koharits Margit, apja dr. Szokolay Leó volt.

Tényleges katonai szolgálatát az I. önálló huszárosztálynál kezdte 1942 októberében.

1942–1943 folyamán tartalékos tiszti iskolát végzett Cegléden és Nyíregyházán, majd 1943. október 1-jén tartalékos zászlóssá léptették elő. Mivel egy év rendkívüli fegyvergyakorlatra visszatartották, csak 1944 augusztusában szerelt le. Két héttel később visszahívták alakulatához és Örkénytáborba került kiképzőtisztként.

1944. október 10-étől az I. önálló huszárosztály 1. lovasszázadának nehézfegyver szakaszparancsnokaként részt vett a Duna–Tisza közén zajló harcokban. 1944. december 27-én, miután alakulatát szétverték, hazament.

1945. február 2-án Budapesten esett szovjet fogságba, de Soltvadkertnél sikerült megszöknie. 1945. április 8-án tért vissza Budapestre.¹

A háború után a Gázműveknél, majd a hatvanas évektől nyugdíjazásáig a Ganz-MÁVAG-ban dolgozott.

Két fia született, Péter (1946) és Tamás (1947). Szokolay Ferenc sajnos már nem élhette meg naplója közzétételét, 2008. április 27-én elhunyt.

A naplót készítője egy kis alakú naptárba jegyezte le. Szokolay Ferenc majdnem élete végéig naplót vezetett, néhány sorban feljegyezve a számára fontosabb eseményeket. Az eredeti példány sajnos elveszett, a fennmaradt változatot Szokolay Tamás gépelte le, hogy megismertethesse vele gyermekeit.

Az I. önálló huszárosztály történetének rövid áttekintése²

1942. október 1-jével életbe lépett a Szabolcs-hadrend, amely megszüntette a két meglévő lovasdandárt, és helyettük egy, három huszárezredből álló lovashadosztályt³ állított fel. Az „I. Ferenc József – Jászkun” önálló huszárosztályt a megszűnő 1. huszárezred I. osztályából hozták létre. Az alakulat osztálytörzsből, két lovasszázadból és egy hozzárendelt huszárütegből állt. Az osztály helyőrsége Budapesten, a Ferenc József Lovassági Laktanyában⁴ volt és az I. hadtest közvetlen alárendeltségébe tartozott. Mozgósítás esetén egy harmadik lovasszázadot is fel kellett állítani.

¹ BENE-SZABÓ, 2006. 623–624., illetve BABUCS, 2005. 147.

² BABUCS, 2005. 131–169., illetve SÓREGI, 2005. 111–135.

³ Az 1944. augusztus–szeptemberi Varsó környéki harcokban tanúsított bátor magatartásának és helytállásának elismeréseképpen az 1944. október 2-án kelt kormányzói rendelet értelmében az 1. lovashadosztály és alárendelt alakulatainak megnevezésében a „lovas” jelzőt a „huszár” váltotta fel.

⁴ Ma a Készenléti Rendőrség laktanyája.

Az I/2. önálló huszárszázad 1943 tavaszától Kijev környékén harcolt az 1. könnyűhadosztály alárendeltségében.

1943. szeptember 13–20-a között a Gyeszna (Ukrajna) mentén a század súlyos veszteségeket szenvedett. Az alakulat 1944 tavaszától megszálló feladatokat látott el Kovel (Kovil, Ukrajna) környékén, majd szeptember 24-én visszakerült Magyarországra. Október 10-től Szeged, illetve Pusztamérges környékén került bevetésre.

Az 1. önálló huszárosztály itthon maradt részei a Miniszterelnökség palotájának⁵ az őrségét látták el, egy fél század pedig a Lovas Testőrséget erősítette.

1944. augusztus 10-étől az I/1. önálló huszárszázadot a Bácskában vetették harcba. 1944. augusztus 25-én pedig az I/3. önálló huszárszázad is felállt.

1944. októberétől az I. önálló huszárosztály részei a Duna–Tisza közi harcokban vettek részt a m. kir. 10. honvéd gyaloghadosztály alárendeltségében. Október 6–8-a között a szentes–songrádi Tisza hídfőben, majd Kecskemét környékén, október végén pedig a Bugac–Bugyi–Soroksár vonalon harcoltak.

November elején Solton összpontosították az alakulat részeit, majd a Csepel-szigeten teljesítettek frontszolgálatot, november 10-től az 1. huszárhadosztály alárendeltségében harcoltak.

November 15-én az osztály részei elfoglalták Angyal-szigetet. A támadásban elszenvedett jelentékeny veszteség után az alakulatot egy században vonták össze, majd egy-két nap pihenőre Ercsibe vonták vissza.

December elején Ercsinél harcoltak, ezt követően pedig a Csepel-sziget védelmében vettek részt, ahol a 4. huszárezred tartalékát alkották.

December 12. és 16. között az osztályt Alag térségébe csoportosították át, ahol a magyar I. hadtest karhatalmi zászlóaljának, illetve a német „Feldherrnhalle” páncélos hadosztály alárendeltségébe került.

December 19–20-ára az osztály már csak 135 főből állt, fegyverzete 2 golyószóróból, 70 karabélyból, 1 gránátvetőből, 14 géppisztolyból állt. Továbbá alárendeltségébe tartozott a 42. gyalogezred aknavető százada 4 tiszttel, 142 fő legénységgel, 97 puskával, 6 géppisztollyal és 6 aknavetővel.

December 25-én Csömörnél foglaltak védőállást. 26-án a délelőtti szovjet támadás következtében a század Csömörrre vonult vissza, ahol egyesültek a 8/III. zászlóalj és a Vannay-riadózászlóalj⁶ részeivel. Tövisházy-Ferjentsik százados⁷ azt a parancsot kapta a m. kir. 10. gyaloghadosztály vezérkari főnökétől, hogy szervezze meg a település védelmét.

⁵ A Sándor-palota a Budai Várban.

⁶ Vannay László 1944. október 20-án Kovarcz Emiltől engedélyt kapott egy önálló rohamzászlóalj felállítására. Az alakulat kiképzését december 1-jén kezdték meg, hivatalos elnevezése december 22-től: m. kir. Vannay-riadózászlóalj. Ekkor már 638 fő tartozott kötelékébe. December 25-én Csömör térségében került bevetésre.

⁷ Tövisházy-Ferjentsik Ernő huszárszázados (Brünn, 1911. november 23.–Budapest, 1998. szeptember 23.), 1934. augusztus 20-án avatták hadnaggyá a Ludovika Akadémián. 1938. november 5-étől főhadnagy, 1942. április 1-jétől százados. 1944. május 1-jétől mint az I. ö./2. huszárszázad parancsnoka frontszolgálatot látott el Galíciában, illetve a Kárpátokban. 1944. október 10. és 21. között az 1. önálló huszár pótosztály segédtisztje, majd az I. ö./1. huszárszázad parancsnoka a Duna–Tisza közén zajló és a fővárosi harcokban. 1945. január 17-én szovjet fogságba esett, ahonnan 1947. augusztus 24-én tért haza. 1956-ban elhagyta az országot, majd a kilencvenes években tért vissza Magyarországra. Rehabilitálták és ezredessé léptették elő. BENE-SZABÓ, 2006. 300–301.

December 27-én a magyar csapatok Variházy Oszkár alezredes⁸ és Vannay László hadnagy⁹ parancsnoksága alatt ellentámadásba mentek át, de a nagy ködben hamar elakadtak. Ezt követően a már csak kb. 70 főt számláló század Rákosfalvára vonult vissza. December 30–31-én a szovjet csapatok bekerítették őket, ahonnan csupán Tövisházy-Ferjentsik és hét embere tudott kitörni, a többiek fogságba estek. Tövisházy-Ferjentsik a megmaradt huszárokkal a Ferenc József laktanyában csatlakozott az osztály vonat- és ellátórészeihez.

Erre az időpontra a törzsön kívül már csak 34 főből álló osztály megszűnt harcoló alakulatként létezni. A megmaradt állomány 1945. január 12-én a Keleti pályaudvar környékén esett fogságba.

Az osztály Budapesten maradt pótkeretét még 1944 novemberében a Csallóközbe telepítették át. Az 1945 elején újra feltöltött alakulat a Vértes-hegységben került bevetésre, megmaradt részei 1945. március 28-án Ausztriába települtek át, ahol 1945. május 7-én az amerikaiak előtt tették le a fegyvert.

⁸ Variházy Oszkár alezredes (Budapest, 1897. március 12.–Budapest, 1959. május 9.), 1944. december 24-től a m. kir. 10. gyaloghadosztály pótkeretének parancsnoka volt, alakulatával a budapesti katlanban rekedt. 1945. február 10-én nem teljesíti a Várba való vonulásra vonatkozó parancsot. 1945. február 11-én alakulatának maradványaival átállt a szovjetek oldalára. 1945. február 12-én a szovjet budapesti csoportparancsnoksága megbízta a szovjetek oldalán harcoló magyar alakulatokat összefogó Budai Önkéntes Zászlóalj, majd február 15-től a Budai Önkéntes ezred parancsnokságával. *Lexikon*, 1996. 449.

⁹ Vannay László ekkor már hivatalosan őrnagy volt, bár több korabeli iratban is hadnagyként van feltüntetve.

Forrás

Harctéri napló

- X. 10. Indulás Andrassy Laktanyából 10 h-kor lóháton. Estére Örkény, azonnal tovább.
- X. 11. Érkezés Kecskemétre reggel 1/2 6-kor. A város üres, menekültek az egész úton. Hirtelen pn. [parancs] 14 h-kor, indulás Kiskunfélegyházára. Érkezés 18h-körül. Beszállásolás. Egész éjjel ágyúzást hallani.
- X. 12. Indulás 1/2 8h-kor Kiskunmajsára, beérkezés 13h-körül. Fejőrök [felderítő járőrök] kiküldése. Én szerencsésen kimaradok. Nyugodt éjszaka, remek szállás.
- X. 13. Gyönyörű idő, lóvizsga, sok feltörött beteg ló. Este félreértett lövöldözés miatt gyalogriadó. Éjszaka parancsok egymást érik.
- X. 14. Gyors indulás Forráskútra. Fejőrök mind ellenséggel találkoznak, egy fejőr (Vass szkv. [szakaszvezető]) elveszik. Kényelmetlen helyzet, nyugtalanító hírek. Gyalogság visszavonul, legelöl vagyunk.
- X. 15. Idegesítő délelőtt. Délben örömhírként hat Horthy fegyverszüneti kérelme. 15h-körül végre mi is hátrébb megyünk 8 km-el egy tanyába. (Ákos¹⁰ határozatlansága érthetetlen.)
- X. 16. A helyzet veszélyesnek látszik, mégis Pusztamérgesre megyünk. Oroszok tőlünk 5 km-re Öttömösön. Az éjszaka várakozás ellenére nyugodtan telik el.
- X. 17. Nagyon kényelmetlenül érezzük magunkat. Végre parancs jön indulásra, Kiskunhalas alá Darányi tanyába. Útközben oldalbiztosító járőrön rajtaütnek. Vállalkozás folytán Mikolás hdp. [hadapród]¹¹ 4 országos járművet és 11 foglyot zsákmányol. Rossz kilátások, bekerítettség érzése. Mégis kijutunk, a helyzet nem volt olyan sötét. Éjszaka Rédey tanyában.
- X. 18. Reggel indulás Kiskunhalas alá 4 km-re egy tanyába, azonnal mindenki megkerül. Lenyergelés, csizmalehúzás, nyugodt éjszaka. Egy részlegnek mégis vissza kell mennie éjszaka Rédey tanyába.
- X. 19. Korán reggel mindenki oda-vissza egy közeli tanyába az út mellett. Zuhogó eső, biztosítás, egyszer más csapatok vannak előttünk.
- X. 20. Parancs szerint azonnal vissza Pusztamérgesre, ahol azóta már megfordultak az oroszok egy páran. Odajutás sima, legelső vonal balról gépkocsizó gyalogság. Nimród kettő,¹² jobbról 5 km-re senki. Erős biztosítás.

¹⁰ Vitéz újfalusi Újfalussy Ákos huszárszázados (Budapest, 1911. október 5.–Bogota [Kolumbia], 1979.). 1933. augusztus 20-án avatták hadnaggyá a Ludovika Akadémián. 1937. május 1-jén főhadnaggyá, 1941. november 1-jén századossá léptették elő. 1944. március 31-én a MÉR Lovagkeresztje hadiszalagon a kardokkal tüntették ki. 1944. október 9-étől mint az I. önálló huszárosztály 2. huszárszázadának parancsnoka frontszolgálatot teljesített a Duna–Tisza közén, majd a fővárosban. 1945. január 14-én Pesten szovjet fogságba került, ahonnan 1949. június 21-én tért haza. 1956-ban elhagyta Magyarországot. BENE–SZABÓ, 2006. 304.

¹¹ Dr. Mikolás Béla tartalékos huszárszázados (Szilágysárkány, 1918. január 5.–) 1942. október 5-én vount be az I. önálló huszárosztályhoz. Tartalékos tisztű iskolát végzett, majd 1944. október 1-jén tartalékos zászlóssá léptették elő. 1944. október 10-étől az I. önálló huszárosztály szakaszparancsnoka. 1945. elején szovjet fogságba esett, majd 1945. február 5-én a gödöllői hadifogoly-gyűjtőtáborban a demokratikus honvédség állományába vették át. BENE–SZABÓ, 2006. 520–521.

¹² 1936/40M Nimród: páncélvadász és önjáró légvédelmi géppágyú. A Toldi harcokci alvázára szerelt 40 mm-es Bofors légvédelmi géppágyú. *Lexikon*, 1996. 329. Itt valószínűleg az 1. páncélosadosztály

- D.u. eskü Szállasira [sic!],¹³ 1/2 12-kor éjjel megkezdődik a cirkusz. Egész éjjel lövöldözés, betörési kísérletek. Ellenállunk. Gyalogság visszavonul.
- X. 21. Szürkületig bírjuk, éjjel erős aknatűz, komoly erővel támadnak. Csodával határosan kimenekülünk, több sebesült és eltűnt. Vad aknatűz is aránylag kevés kárt okoz. Végre lóra, parancs bevonulni Kiskunhalasra. Műúton elkap a páncélos hadosztályparancsnok.¹⁴ Kívág minket az aknazár elé 2 km-re. Lovakat hátraküldjük. Sötétedéskor hallani az orosz beszédet, kocsis és motorzörgést. Kisebb lövöldözés. Végre rávesszük Ákost, menjünk innen. Éjszakai bolyongás a vezetéklovak után, aknatűz állandóan követ.
- X. 22. Hajnal 3h-körül végre megvannak. Mindenki holtfáradt, két óra alvás bolhás szalmában. Irsay¹⁵ parancsot hoz, egyesülünk Kircsfalussyékkal.¹⁶ 7h-kor támadás Darány tanya ellen! Sötétben, ködben azonnal összeszedni, indulni. Lóra szállás után 5 perccel már az összes fegyverek szólnak. Támadás halad előre, sűrű ködben, rajtunk kívül alig pár ember. Kb. 1 km után borzasztó el-lenséges támadás, visszavágnak. Matyi¹⁷ megsebesül, egy tanyán marad. Egy óra múlva visszavágnak a műútig. Teljesen egyedül vagyunk, mindenki meg-lépett. Ákos hajthatatlan. 15h-körül végre parancs, visszavonulni. Soltvadkert irányába egyesülve mindkét századdal. Sötétedésig menet homokbuckák között, hirtelen állj. Cseberből vederbe, körbe vagyunk kerítve. Havas¹⁸ szá-

két Nimródjáról van szó. A hadosztály ezen a napon 4 bevethető és 27 javítás alatt álló páncélossal rendelkezett. UNGVÁRY, 2005. 482.

¹³ 1944. október 17-én Szálasi Ferenc a honvédség összes tagját felmentette a kormányzóra tett esküje alól, továbbá elrendelte az új esküt, amelyben saját maga volt a Legfelsőbb Hadúr.

¹⁴ 1944. október 12. és november 15. között Schell Zoltán huszárezredes volt a m. kir. 1. páncéloshadosztály parancsnoka. Schell Zoltán huszárezredes (Kassa, 1895. július 4.–Thalham bei St. Georgen [Ausztria], 1973. november 22.) a bécsi helyi Katonai Akadémia elvégzése után 1914. október 15-én avatták hadnaggyá. 1919. szeptember 1-jétől főhadnagy, 1923. szeptember 1-jétől százados. 1934. november 1-jén őrnaggyá, 1938. május 1-jén alezredessé léptették elő. Legmagasabb rendfokozata ezredes. 1944. november 1-jétől a háború végéig a m. kir. 1. huszárhadosztály parancsnoka. 1945 májusában Steyrben amerikai, majd angol fogságba esett. 1946-ban átadták a szovjeteknek, majd 1947-ben a magyar katonai szerveknek. Koholt vádak alapján mint háborús bűnöst két év börtönre ítélték. 1958-ban elhagyta az országot. BENE-SZABÓ, 2006. 247–248.

¹⁵ Nemes irsai Irsay György huszárfőhadnagy (Budapest, 1920. március 23.–). 1941. augusztus 20-án avatták hadnaggyá a Ludovika Akadémián. 1944. január 1-jén főhadnaggyá léptették elő. 1944. július 1-jétől oktatóparancsnok Örkénytáborban, majd visszakertül az I. önálló huszárosztályhoz. szeptember 10-étől november 12-ig különleges szolgálatot látott el a budai várban, ahol a miniszterelnöki hivatal védelme és a testőrség megerősítése volt a feladata. Ezt követően mint az I. önálló huszárosztály 2. lovasszázadának arcvonal mögötti tisztje, majd osztálysegédje, frontszolgálatot látott el. 1945. február 13-án igazolták. A háború után a demokratikus honvédségben szolgált tovább, 1948. augusztus 1-jén századossá léptették elő. 1949 februárjában elhagyta az országot, ezért megfosztották rangjától. BENE-SZABÓ, 2006. 130.

¹⁶ Kricsfalusi Kricsfalussy Ferenc huszáralezredes (Nyíregyháza, 1901. március 27.–Budapest, 1969. február 28.). 1921. augusztus 20-án avatták hadnaggyá a Ludovika Akadémián, 1924. szeptember 1-jén főhadnaggyá, majd 1933. május 1-jén századossá léptették elő. 1941. július 1. és október 1. között Ukrajnában frontszolgálatot teljesített mint a 4. huszárezred másodsegédtisztje. 1942. március 30-án őrnaggyá, majd 1943. május 1-jén alezredessé léptették elő. 1943. október 1-jétől 1945. február 10-éig az I. önálló huszárosztály parancsnoka. 1945. március 1-jétől 1948. június 30-ig szovjet hadifogságban volt. BENE-SZABÓ, 2006. 162.

¹⁷ Személyére vonatkozó adat nem áll rendelkezésemre.

¹⁸ Havas Kálmán huszárszázados (Budapest, 1909. január 12.–Budapest, 1992. január 31.). 1931. augusztus 20-án avatták hadnaggyá a Ludovika Akadémián. 1934. november 1-jétől főhadnagy, 1940. szeptember 1-jétől százados. 1942. június 15. és szeptember 1. között mint hadiakadémikus frontszolgálá-

- zadot Pirtónál¹⁹ megverték. Hosszú várakozás után menet korom sötétben alkalmasabb hely felé. Csak aludni lehetne végre! Éjjél után bezsúfó-lódunk egy-két tanyába, pár óra nyugtalan alvás.
- X. 23. Mindig csak rosszabb jön! Jó hír, hogy Matyi megvan. Prónayfalva²⁰ alatt 8 km-re védőállás, balról gyalogság elmenekült, egy szakaszt azonnal visszavágnak aknatűzzel. Nyugtalan éjszaka, eső, lövés nélkül. (Csak írásbe-li parancsra vonulhat vissza!)
- X. 24. 9h-körül mégis parancs: vonuljon vissza Prónayfalva magasságába. Ért-hetetlen girbe-görbe arcvonal, gyalogság sehol. Nem történik semmi. Na-gyon kedves háziak a Kecskeméti úton.
- X. 25. Irsay bevonul mint arcvonal mögötti tiszt, új parancsot kapok. Mire besö-tétedik, a század új előnyomulási parancsot kap. Rossz érzések, bizonyta-lanság. Hideg, nyirkos éjszaka a földön. Du. több sebesült.
- X. 26. Reggel pár száz méterrel előrébb, egész délelőtt zavaró géppisztolytűz. Saját tüzéségtől 2 halott, 8 sebesült, 8 ló. Besötétedéskor újabb előnyo-mulási parancs. Én lövés nélkül előrejutok, védőállást foglalok. Géppisz-tolysorozatokat hallatszanak közelről. Éjszaka mégis nyugodt.
- X. 27. Parancs: eddigi helyemtől 500 m-re balra új védőállás, ott gyalogságnak kell lennie. Csodálatosképpen ott is vannak. Du. 15h-körül két rajt és en-gem Mikolás hdp. levált. Ujfalussy hápján [harcálláspont] végre tudok aludni.
- X. 28. Jobbszárnyon Irsay–Troykót²¹ állandóan piszkálják, támadják. Ők csodá-latosképpen még mindig megvan [Sic!] a gyalogsággal. Éjszaka nyugtala-nabb. Kiskunhalas felől állandó harci zaj.
- X. 29. Csoda történt! Leváltásunkra gyalogság érkezik, „pihenőbe megyünk”!! Éppen megtörtént a leváltás, kitűnő ebédnek vége. Hatalmas akna-, csim-bum²² és géppuskatűz. Gyorsan pucolás Prónayfalva északra, egy tanyá-ba, végre lenyergelés, most jól fogunk aludni! 10 perc múlva parancs, azonnal nyergelni! Én kikülönítve egy kis egységgel Bögyös tanyára, előt-tem csak orosz 3 km-re Pirtón. Tibold Viktor hdp.²³ van velem 20 fővel.

tot teljesített a 2. magyar hadsereg Don menti hadműveleti területén. Az 1944. július 25-i mozgósítás után az I. önálló huszárosztály 3. századának parancsnoka. 1945. január 20-ától betegen az I. huszár-hadosztály vonatrészlegénél tartózkodott. 1945. május 10. és 1947. július 22. között szovjet hadifogyoly. 1948. április 8-án újra behívták, augusztus 1-jétől őrnaggyá, majd 1949. május 1-jétől alezredes-sé léptették elő. 1951. szeptember 1-jén nyugállományba helyezték, majd 1958. március 31-én mint volt ludovikást lefokozták. BENE–SZABÓ, 2006. 119.

¹⁹ Település Bács-Kiskun megyében, Kiskunhalastól 8 km-re északra.

²⁰ Tázlár (H)

²¹ Troykó György tartalékos huszárszászlós (Zsély, 1914. május 8.–Sao Paolo [Brazília], 2001. május 20.). 1939-ben vonult be tényleges katonai szolgálatra. 1939. május 1. és augusztus 1. között karpaszomá-nyos iskolát, október 1. és december 31. között hadapród tanfolyamot végzett. 1941. április 26-tól tar-talékos zászlós. 1944. október 10-étől az I. önálló huszárosztály 3. lovasszázadának szakaszparancs-noka. Később a Vértesben a 2. század parancsnoka. Amerikai fogságba esett, ahonnan 1945 szept-emberében tért haza. 1948 októberében családjával elhagyta az országot. BENE–SZABÓ, 2006. 640.

²² A szovjet 76,2 mm-es ZISZ-3 ágyút, és az 57 mm-es M43 ZISZ-2 páncéltörő ágyút nevezték a magyar katonák csimbumnak. Onnan kapták elnevezésüket, hogy a nagy kezdősebességű lövedéknek ha-marabb lehetett hallani a becsapódását, mint az ágyú elsütését.

²³ Személyére vonatkozó adat nem áll rendelkezésemre.

Közben Ferjentsik és Havas századot szétverték Prónayfalvánál. Kényelmetlen helyzet! Prónayfalva talán már el is esett? Éjfélkor jön a parancs, hogy vonuljunk be a századhoz.

- X. 30. Hajnalban még sötétben keressük a századdal Kárász-tanyát ahol az osztálynak gyülekeznie kell. Nagy nehezen megtaláljuk, új védőállás elfoglalása. Büdös helyzet, mindenfelől gyülekeznek, lassan bekerítenek. Végre már sötétben parancs: bevonulni Kiskörösre. Még nem voltunk bekerítve. Este 11h-körül odaérünk. 3/4 3 mire ágyba kerülünk. Megnyugtató érzés, úgy látszik kivontak, talán pihenünk.
- X. 31. Reggel 8-kor indulás Dunapatajra. Védőállás. Védőállás elfoglalásának pillanatában már megkezdődik a tüzelés és tart irtóztató erővel. kb. éjjel 11-ig. Lépésről lépésre vonulunk vissza. Havas, Ferjentsik otthagynak, elvesztem a századot. Sok halott, sebesült, eltűnt, borzasztó tanácstalan helyzet a vezetéklovakkal. Végre majdnem mindenki megkerül, gyalogság előreküldve, századunk az út mellett tartalék.
- XI. 1. Hajnalban századunk Harta vasútállomásra vonul vissza, innen délben Érsekpusztára. Egészen egyedül vagyunk, ránk lövöldöznek, éjjel értesülünk, Hartát feladták.
- XI. 2. Hajnali sötétben menet Állampusztára, Miklapusztára,²⁴ 12h-körül még mindig parancs nélkül állunk, összekötőink nem jöttek vissza, látjuk az orosz felvonulást Solt felé. Be vagyunk kerítve! Ákos parancs nélkül képtelen dönteni! Végre rábeszélésre nekiindulunk, hátha sikerül. A csoda megtörtént, sikerült. Solt–Harta-i úton találkozunk Kricsfalussyval, Földváryval²⁵ és Szatmáryval,²⁶ Havas és Ferjentsik megfutottak. Harcelő-őrsként felállunk az aknazár elé. Sötétedéskor bevonnak a faluba. Én mint összekötő tiszt Szűcs ezredeshez²⁷ megyek.
- XI. 3. Ide jön a parancs: 1/4 4-kor azonnal partot váltani Dunaföldvára. Mégis átjutunk a Dunán! Itt újabb parancs: menet tovább Rózsa-majorba. Végre levetkőzés, lenyergelés, alvás!
- XI. 4. Menet Ráckereszturra, innen 2 km-re Szt. László-majorban kötünk ki. Általános pihenés, tisztálkodás.
- XI. 5. Pihenő még tart! Nyugtalanító hírek Pestről!
- XI. 6. –”– –”–
- XI. 7. –”– –”–

²⁴ Harta (H) településrészei

²⁵ Földváry Miklós tartalékos huszárhadnagy (Budapest, 1918. szeptember 11.–Lille [Belgium], 1974. február 25.). Tényleges katonai szolgálatát 1939 októbere és 1941 októbere között teljesítette, ezalatt karpaszományos iskolát végzett Sopronban. 1941. október 1-jén tartalékos zászlóssá léptették elő. 1944. július 1-jétől tartalékos hadnagy. 1944 augusztusától sebesüléséig, november 24-éig az I. önálló huszárosztály 3. lovasszázadának nehézfegyverszakasz-parancsnokaként frontszolgálatot látott el. BENE–SZABÓ, 2006. 407.

²⁶ Szathmáry Miklós továbbszolgáló huszárzászlós (Szind, 1915. január 27.–Budapest, 2001. augusztus 2.). Tényleges katonai szolgálatát 1940. december 2-án kezdte. Tartalékos tisztú iskolát végzett, majd 1942. október 1-jén tartalékos zászlóssá nevezték ki. 1943-ban továbbszolgálatra jelentkezett. 1944. szeptember 4-étől az I. önálló huszárosztály 2. lovasszázadának szakaszparancsnokaként a frontra kerül. 1944. december 8-án szovjet fogságba esett, ahonnan 1947. június 15-én tért haza. BENE–SZABÓ, 2006. 611.

²⁷ Személyére vonatkozó adat nem áll rendelkezésemre.

- XI. 8. _”_ _”_
- XI. 9. _”_ _”_
- XI. 10. Indulás ercsi komphoz. Huszár hadosztálynak²⁸ vagyunk alárendelve. Sötétedésig nem jutunk átkeléshez. gr. [gróf] Wimpfen-kastélyban töltjük az éjszakát.
- XI. 11. De. hosszú várakozás a kompnál. Délre nagy nehezen áthajózik a század. Nem ízlett sehogysen átmenni a Dunán. Sártenger, beszállásolás Szigetújfalun. Tartalékok vagyunk.
- XI. 12. Templomba megyünk, az első vasárnap.
- XI. 13. Nyugalom. Majdnem Érdre, hadosztály tartaléknak. Sajnos maradunk.
- XI. 14. Nyugodt nap. Éjfél körül kisebb „Störflug”.²⁹ Havas század Angyal-szigetre fog menni hajnalban. Én géppuska rajt adok.
- XI. 15. Reggel 8h-kor riadó. Századunk³⁰ a királyi család szőlőgazdaságába megy Ugray ales. [alezredes]³¹ osztályának alárendelve mint tartalék. Havas század elfoglalta az Angyal-szigetet. Nagy öröm. (Egy oroszot sem láttak, de lovagkeresztre való felterjesztést azért jár.)³²
- XI. 16. Kellemes jópofa öregúr (v. Székely³³) a házigazda. Remek dolgunk van. Fürdés, tiszta, meleg szoba! Este Mikolás hdp. 10 fővel Nagy D. századoshoz³⁴ megy Szigetcsépre. Egy kis szigeten, bokáig vízben dideregve töltik az éjszakát.
- XI. 17. Reggelre megjön Mikolás hdp. szakasza. Nyugodt nap.
- XI. 18. Nyugodt nap. Sötétedéskor parancsot kapunk dunaparti átfésülésre. Állítólag átkeltek. Koromsötétség, sűrű köd, tájékozódás majdnem lehetetlen. Mégis baj nélkül jutunk be Szigetcsépre Nagy D. századoshoz. Ott alszunk.
- XI. 20. Ugyanannak a partrésznek átfésülése után 8h-ra visszaérkeztem Szőlőtelepre.
- XI. 21. Pihenés, nagy ramsli partik. Éjszakára megint egy szakaszt kérnek Szigetcsépre. Mikolás megy. 1/2 12-kor riadó. Kezdődik a szenvedés. Most valóban átkeltek, átfésülés közben már van ellenség. Egy készülő átkelésen rajtaütünk.

²⁸ M. kir. 1. huszárhadosztály

²⁹ zavarórepülés

³⁰ 1. lovasszázad

³¹ Ugray Gyula huszáralezredes (Dicsőszentmárton, 1900. szeptember 6.–Érd, 1969. május 26.). 1922. augusztus 20-án a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá. 1935-től százados, 1942. május 1-jétől őrnagy, majd 1943. július 1-jétől alezredes. 1944. október 6-tól mint a 4/II. huszárosztály parancsnoka frontszolgálatot teljesített. 1945. február 12-én szovjet fogságba esett, ahonnan 1948. július 18-án tért haza. BENE-SZABÓ, 2006. 303.

³² Havas Kálmán huszárszázados 1945. január 21-én kapta meg a MÉR Lovagkeresztjét hadiszalagon kardokkal.

³³ Személyére vonatkozó adat nem áll rendelkezésemre.

³⁴ Nagy Dániel huszárszázados (Rápolt, 1910. december 14–Miskolc, 1985.). 1939. április 1-jétől tartalékos hadnagy, majd 1940. november 1-jén 1940. szeptember 1-jei ranggal átvették a hivatásos tiszti állományba, egyidejűleg főhadnaggyá léptették elő. 1944. július 1-jétől százados. 1944. június 18-ától a keleti frontra került, majd szeptember 1-jétől a 4/5. lovasszázad parancsnoka lett. 1945. január 1-jén szovjet hadifogságba került, ahol jelentkezett a demokratikus hadseregbe. 1948. január 1-jétől őrnagy, majd 1948. április 1-jén elbocsátották a honvédségtől. BENE-SZABÓ, 2006. 202.

- XI. 22. Új parancs szerint Szigetcsépnék fordulunk ellentámadásra. A faluban már ellenség van. Rajtukütünk, közben már a hátunkban vannak. Pokoli tűz, nagy veszteség. Nagy rohanás. Nehéz fegyvereim elvesznek. A maradék néppel bejutunk Tökölre. Kricsfalussy átad Nagy Dániel századosnak és átkel a Dunán. Védőállás Tököl-délen. Egy óra múlva kivágnak. Új védőállás a Duna-parton. Egy repülő ezredes³⁵ nagyképű rendelkezései és hitegetései a felváltásról. Borzasztó érzések, innen nem menekülünk el. Hideg éjszaka, didergés.
- XI. 23. Már félig a kompon vagyunk, új parancs senki sem kelhet át. Tököl északra megyünk. Ellentámadás jön, német páncélosokkal, pesti karhatalmi zászlóaljjal.³⁶ Nagy veszteségek mindkét fél részéről, elérik a falu déli szegélyét. Mi nem tudunk épkezláb parancsot kapni. Tanácstalanság! Aknavetőtűz beszorít a mocsárba térdig vízbe. Bármennyire szeretném, nem kelhetünk át. Vissza a faluba. Találkozunk Gencsy főhadnaggyal,³⁷ Detre főhadnaggyal.³⁸ Senki sem tud semmit, a legnagyobb bizonytalanság, oroszok mindenfelé tüzelnek és gyülekeznek. Hátramegyünk a falu széléig, ott biztosítás. Rémes esős, hideg idő. Végre nagy nehezen lehet összeköttetést találni. Délelőtt megdöbbenéssel tudom meg, hogy Gizike³⁹ a faluban van. Pár percet tudok beszélni vele, nem hajlandó elmenekülni.
- XI. 24. Hajnalban a falu középvonalaiban új állást kellene foglalni, de aknavető tűz visszavág, utána azonnal jön a géppisztoly és máris a műúton vagyunk. Mindenki szalad! Fluck és Kállay csoportjával kitartunk, amíg lehet. Összeköttetés nincs, parancs nincs, magunk vagyunk. Lassú visszavonulás után, lesz, ami lesz, töredék századdal sikerül kompon átmenni Érdre. Háromnapi nem alvás és nem evés után testileg, lelkileg tönkrementünk. A faluban a huszár hadosztály mindjárt vissza akar küldeni a szigetre, de hála Istennek Kricsfalussyék jönnek gépkocsin. Nagy öröm. Mikolás Béla és a század egyes részei megvannak. Pihenést és kosztot kapunk végre. Nagy alvás!

³⁵ Itt minden bizonnyal András Sándor repülőezredesről van szó. András Sándor vezérkari ezredes (gyalogosági, repülő) (Lugos, 1899. július 1.–Kismarton, 1985. november 27.). 1918. augusztus 17. (1917. szeptember 1-jei rang): hadnagy; 1922. szeptember 1.: főhadnagy; 1926. november 1.: százados; 1936. november 1.: őrnagy; 1939. november 1.: alezredes; 1942. október 1.: ezredes. 1944. október 29. és 1945. január 15. között a m. kir. 10. gyaloghadosztály parancsnoka. SZAKÁLY, 2001. 26–27.

³⁶ Az I. hadtest karhatalmi zászlóalja

³⁷ Gencsy Tibor huszár főhadnagy (Kisléta, 1918. május 29.–). 1940. január 1-jétől tartalékos zászlós. 1941. február 4-én 1940. július 1-jei ranggal átvették a honvédséghez és egyben hadnaggyá léptették elő. 1943. augusztus 1-jétől főhadnagy. 1944. június 19-től mint a 4/I. huszárosztály rohamszakasz parancsnoka frontszolgálatot teljesített. 1945. január 15-én Budapesten elszakadt alakulatától, majd jelentkezett a demokratikus honvédségbe. 1949. január 24-én B-listázták. BENE–SZABÓ, 2006. 104–105.

³⁸ Detre György huszár főhadnagy (Budapest, 1918. október 23.–Hatvan, 1996. augusztus 4.). 1941. augusztus 20-án a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá. 1944. január 1-jétől főhadnagy. 1944. szeptember 15-től a 4/1. lovasszázad parancsnoka. 1944. december 5-én Csömörnél megsebesült. 1945. február 5-én a MÉR Lovagkeresztjét hadiszalagon a kardokkal adományozták részére. Felgyógyulása után 1945 tavaszán jelentkezett a demokratikus honvédségbe. 1946. március 1-jétől százados. 1948. március 1-jén nyugállományba helyezték, majd 1958. március 7-én lefokozták. 1992-ben rehabilitálták, és őrnaggyá léptették elő. BENE–SZABÓ, 2006. 72.

³⁹ Szokolay Ferenc édesanyjának testvére (Koharits Gizelle)

- XI. 25. Minden percben várjuk a további parancsot. Hála Istennek késik. Már reménykedünk a nyugodt éjszakában, amikor teherautó jön értünk, irány Csepel. Zsúfolt nyomortanya, alvás a faluban.
- XI. 26. Ideges várakozás után 15h-kor jön a parancs, irány Lakihegy. Tartalékok vagyunk, majorban alszunk.
- XI. 27. Nem kellemes érzés. Este két órás borzasztó akna és tüzéségi tűz. Biloveszky Béla meghal.⁴⁰
- XI. 28. Szegény Bélát nekem kell eltemetni. Szaladgálás egész nap Csepelen. Mire 16h-ra visszaérek századunk egy része már a 2. vonalban van. Azonnal leváltom a helyettem kirendelt Inkey Dénest.⁴¹ Egész éjszaka lövöldöznek, azért valamit alszunk M. Bélával egy lyukban.
- XI. 29. D.e. nagy bunkerépítés. Este ...zlj. [zászlóalj] levált. Már azt hisszük Ráckeresztúrra megyünk, de maradunk tartalékként. Nyomortanya egy házban, összes tiszték szalmán, egy szobában.
- XI. 30. Minden percben várjuk a bevetési parancsot. Hála Istennek nem jön.
- XI. 31. D.u. második vonalat szemrevételezzük.
- XII. 2. Az egész hadosztály próba képen elfoglalja a védőállásokat. Matyi megérkezik, újra egészségügyi szabadságot kap.
- XII. 3. C. születésnapja, nem mehetek haza.
- XII. 4. Ásási munkálatok, mint tartalék, szemrevételezések.
- XII. 5. "– "– "–
- XII. 6. Este visszavonulás korom sötétben, új védőállás elfoglalása.
- XII. 7. D.e. elhagyjuk a védőállást, pihenőt ígérnek, de visszafelé útban német parancsnok elkap. Állj! Sötétben a németeket leváltjuk az első vonalban.
- XII. 8. Hajnalban orosz támadás. Balszárnyon 1. és 2. század legnagyobb része megadja magát. Lassú kínos visszavonulás, sok sebesült és halott. D.u. 3-ra végre beengednek az aknazár mögé. Pihenőt remélünk, de először ellentámadási parancs, mikor az lehetetlen, a tegnapi védőállást újra elfoglalni.
- XII. 9. Berendezkedünk. Este parancs védőállást elhagyni, vissza Királyerdőre. Ales megérkezett. Óriási csalódás! Ales, Thuróczy,⁴² Havas elmennek. De legalább levetkőzve alszom. Éjjel egyszer fel kellett kelnem és két rajt állásba küldeni, mégis reggel 9h-ig jót alszom.
- XII. 10. Nagy elkeseredés! Ujfalussy, a Doktor, Ferjentsik, Mikolás és én maradunk, más mindenki „jól helyezkedett”. Téves volt a parancs a védőállást újra el kell foglalni.

⁴⁰ Dr. Biloveszky Béla tartalékos huszárszászlós (Budapest, 1918. november 28.–Tököl, 1944. november 27.). Tartalékos tiszt iskolát végzett (Cegléd, Szabadka). 1942. október 1-jétől tartalékos zászlós. Az I. önálló huszárosztály szakaszparancsnokaként Tökölön hősi halált halt. BENE–SZABÓ, 2006. 363. Erre vonatkozólag ld. még BÜS–SZABÓ, Budapest, 2001. 456.

⁴¹ Báró pallini Inkey Dénes tartalékos huszárszászlós (Kétegyháza, 1922. október 7.–Bokod, 1945. január 19.). Tényleges katonai szolgálatát 1940. december 2-án kezdte. Tartalékos tiszt iskolát végzett. 1944. október 5-étől az I. önálló huszárosztály 2. huszárszázadának szakaszparancsnokaként frontszolgálatot látott el. 1945. január 18-án Bokodnál hősi halált halt. BENE–SZABÓ, 2006. 450.

⁴² Thuróczy Károly huszárfőhadnagy (Alsóköröskény, 1914. október 13.–nincs adat). 1936-ban tartalékos tiszt iskolát végzett, 1939. február 1-jétől tartalékos hadnagy. 1942. április 16-án hivatásos tiszt állományba vették át, s 1941. november 1-jével 1939. február 1-jei ranggal hivatásos huszárhadnaggyá léptették elő. 1944. augusztus 8-ától az I. önálló huszárosztály osztálysegédtiszjeként harctéri szolgálatot teljesített. BENE–SZABÓ, 2006. 296.

- XII. 11. Orosz hála Istennek nem támad. Aránylag nyugalmas, de hideg, nyirkos, esős élet.
- XII. 12. _”_ _”_
- XII. 13. Leváltási hírek. Nem hisszük, végül a németek mégis leváltak este 10h-kor. Biztosra vesszük a pihenőt. Gyaloglás és három órás ácsorgás után németek teherautóra raknak, irány Alag.
- XII. 14. Világosra megérkezünk Dunaharasztra. Kimerültség. Azonnal állásba indulunk, végül mégis házakba húzódunk. Nem remélt alvás. Beolvadunk a karhatalmi zászlóaljba,⁴³ velük együtt a Feldherrnhallenak⁴⁴ alárendelve.
- XII. 15. Jól esett végre aludni. Erős aknázás és tüzérségi tűzben ülök. Szeretnék hazamenni, megtartani az esküvőt. Vajon mikor fog sikerülni. D.u. ellentámadási parancs. Bánhidy⁴⁵ szakasz támad, szépen sikerül én második lépcső vagyok. Éjszakára egy raj marad az állásban, mi visszamegyünk a szállásra.
- XII. 16. Erős aknázást leszámítva nyugalmas nap.
- XII. 17. Mikolástól parancs azonnal vonuljak Hápjára. Bárcsak szabadság lenne! Ferjentsik nem enged, még nem tudja miről van szó. Ideges várakozás.

- XII. 20. Három gyönyörű szép és álomszerű nap otthon a Fillér u. 25. alatt. A „Mi otthonunkban”. Este 11-kor érkeztem meg Dunakeszire Ujfalussy Hápjára. Szakaszom azóta már az első vonalban. Miska vezet Ferjentsikhez, ott alszom.
- XII. 21. A reggeli sötétségben megyek ki a szakaszhoz. Takács hdp.⁴⁶ rettentő boldog, hogy végre hátra mehet. Aknázás, különben nyugalom.
- XII. 22. Reggel és délelőtt aknázás, szép napos idő. Hála Istennek nem történik semmi. Világosban nem lehet mozogni, azonnal küldik az aknát. Nagyon jól lőnek.
- XII. 23. _”_ _”_ _”_
- XII. 24. Az ünnepekre való tekintettel megfürdöm egy lavórban. Békés hangulat. Karácsonyfát, szeretetsomagot kapunk. Német zlj. pk. [zászlóaljparancsnok] meglátogat. Szakasz számára két részben karácsony. A szép karácsonyfa ellenére nyomott hangulat. Sietnem kell Ferjentsiket a szd. [szá-

⁴³ Az I. hadtest karhatalmi zászlóalja. 1944. október 2-ától a zászlóaljat erősítette az I/II. harckocsi zászlóalj 7. közepes harckocsi század néhány katonája is. BABUCS–MARUZS, 2007. 73.

⁴⁴ Feldherrnhalle páncélgránátos-hadosztály, 1944. november 27-től páncélosadosztály

⁴⁵ Bánhidi (1934-ig Baumgartner) Tibor Nándor tartalékos huszárszászlós (Budapest, 1917. március 18.–Szolnok, 1973. március 12.). Tényleges katonai szolgálatát 1940. december 2-án kezdte. A tartalékos tiszti iskola I–II. osztályának elvégzése után 1942. október 1-jén tartalékos zászlóssá léptették elő. 1943. május 3-ától mint az I. önálló huszárosztály 2. huszárszázadának karabélyos szakaszparancsnoka harcolt Ukrajnában majd a magyarországi hadszíntéren. 1944. december 24-én Alagon megsebesült, a főváros ostromát egy kórházban vészelte át. BENE–SZABÓ, 2006. 347.

⁴⁶ Valószínűleg Takács István Vilmos tartalékos huszárszászlós (Nagytétény, 1921. július 7.–). Tényleges katonai szolgálata az I. önálló huszárosztályhoz vonult be 1942. október 5-én. Tartalékos tiszti iskolát végezt. 1944. szeptember 4-étől az I. önálló huszárosztály 1. lovasszázadának szakaszparancsnokaként frontszolgálatot látott el dél-erdélyi, illetve a Duna–Tisza közti harcokban. 1944. október 1-jétől tartalékos zászlós. 1945 januárjában szovjet hadifogságba esett. BENE–SZABÓ, 2006. 627.

zad] pságon [parancsnokság] felváltani, míg ő részt vesz a németek által rendezett karácsonyesten. De mire odaérek lefűjták az ünnepséget. Riadókézsültség. Vissza a vonalba. Már nagyon áll a „bál”. Meleg karácsony-éjszaka. Éjfél után úgy látszik sikerült a támadást visszaverni. megpróbállok aludni.

- XII. 25. Hajnali 1 óra körül német hadnagy kelt fel, hogy ő a felváltásomra jött. Mi hátramegyünk pihenni! (Ki hiszi ezt el?) Kb. 3 órára az egész századot leváltották, ekkor tudom meg, hogy Bánhidya zls. [zászlós] súlyos aknalégnyomást kapott. Bemegyünk Ujfalussyékhoz Dunakeszire. Pihenésről szó sincs. Teherautót várunk, ami új helyre visz. Dél felé megkapjuk, irány Rákospalota, onnan Csömörtől északkeletre pár kilométerre Baka szds. [százados]⁴⁷ psága alatt, természetesen azonnal (nagynehezen két óra pihenésbe beleegyeznek) ki az első vonalba. – A szokásos helyzet, az emberek alszanak, oroszok egészen közel, bizonytalanság, sötétben leváltás. Alig készülök el máris kisebb betörést jelentenek. Pár foglyot hoznak. Egyedül vagyok tiszt a vonalban, de az egyszer pár száz méterrel hátrébb az árok mögött, ahol telefon is van. – Jobbról semmi ök [összeköttetés]!
- XII. 26. Hajnal 3 órára mégis sikerült valami ök-t találni, vonalat felállítani és a foglyokat hátraküldeni. Általános elkeseredés, kimerültség, kivilágosodik, Takács hdp. a legnagyobb aknatűzben érthetetlen módon visszaszalad rajával. Alig sikerül megfogni őket és vonalban tartani. A jobboldali ök teljesen megszakad. hihetetlen pontos akna és csim-bum tüzelés állandóan. Mindenfelé látni a járkáló, felvonuló és bekerítő oroszokat. Egy pár részeg nyilas fráter nagyképűsködik és egy két foglyot hoz. Sok sebesült. Ferjentsikéket kiveték hápjukról. (Hátrébb voltak mint én!) – Hiszen, ha egyedül lennék és nem bízna bennem még kb. 80-100 ember, már rég nem lennék itt! – Ferjentsikkal sikerült ök-találni, nem enged hátrébb. Telefon már csak a bal szomszédig jó. Neki jelentették, hogy nagy orosz tankok a bal szárnyon betörték és már a hátunka vannak. – Úgy látszik innen már valóban nem menekülünk. – Atársaság egyre fogy az állandó aknatűzben. Kitartani. Mindig csak ezt mondják! Jobbról semmi csak a beszivárgó oroszok, balról 40-50 baka, azután orosz páncélosok. D.u. 3 óra körül bal szomszédom újabb páncélos támadást jelent, nem kérdezzük senkit gyereink hátrébb. Nagy futás, erős aknázás, sok sebesült. Mire meg tudunk állni Csömör falu szélén már csak kb. 30 embert tudok megszámolni. A Baka szds.⁴⁸ egy német tiszttel jelenik meg, legszigorúbb parancs: az utolsó emberig kitartani! Lőszer már nincs, de kitartani! Barmok! Letargia. Ferjentsik is megtört, arról beszélgetünk, hogy nekünk ebből elég, amint lehet megyünk hátra. Addigra kb. 10 alakulatból összeverődik 100-150 ember. Általános tájékozatlanság, elkeseredés. Minden [parancsnok]ság ellóg, Ferjentsik is „lőszerért” megy hátra. Alig tűnik el, balról hátulról megjelenik négy öt T31-es [T-34]. Azonnal tüzelnek, sehol egy tiszt. Pillanatok alatt hihetetlen futás. Teljes keveredés. Nagy nehezen megtalálom

⁴⁷ Jelen esetben a baka nem személynév, hanem a huszár szlengben a gyalogos lekicsinylő, pejoratív elnevezése.

⁴⁸ Ld. 33. lj.

legényemet, Vorochta Miskát,⁴⁹ mindenkitől elszakadunk. Már csak valami tüzér alakulat van a faluban. Cseri őrm.-rel [őrmester]⁵⁰ találkozom, bocsánatot kér, de ő itt marad. Miska is fáradt, nem tud jönni. Elbúcsúzom tőlük én nem esem fogságba míg Budapest áll. Lesz ami lesz én elindulok gyalog. Egy lélekkel sem találkozom, Cinkotán felülök a HÉV-re. Pest teljesen sötét. Gyalog a Városházára. A városban nagy a kocsiforgalom Pest felé. Gyalog haza a Fillér utcába. Állítólag 500-600 m-re van a front. Nem törődöm semmivel, otthon maradok, hátha reggelre megoldódik minden probléma.

Kicsit tévedtem, nem reggelre, hanem állandó rettegésben töltött hat hét után 1945. január 30-án értek el hozzánk az orosz csapatok.

⁴⁹ Személyére vonatkozó adat nem áll rendelkezésemre.

⁵⁰ Személyére vonatkozó adat nem áll rendelkezésemre.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- BABUCS
2005
BABUCS Zoltán: *Az utolsó Jászkun-huszárok (1944–1945)*. In: *Zounuk 20. Levéltári évkönyv*. Szolnok, 2005. 131–169.
- BABUCS–MARUZS
2007
BABUCS Zoltán–MARUZS Roland: *„Jász vitézek rajta, előre!” A jászberényi kerékpáros és harckocsi zászlóalj története (1921–1945)*. Püedlo, [2007.]
- BENE–SZABÓ
2006
BENE János–SZABÓ Péter: *A magyar királyi honvéd tisztikar 1938–1945*. Budapest, Heraldika, 2006.
- BÚS–SZABÓ
2001
BÚS János–SZABÓ Péter: *Béke poraikra... 2*. Budapest, Varietas '93 Kft., 2001.
- Lexikon*
1996
Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. SÍPOS Péter. Budapest, Petit Real, 1996.
- SÓREGI
2005
SÓREGI Zoltán: *Magyar huszárok az ostromlott Budapest védelmében*. In: *Az elsodort város. Emlékkötet a Budapestért folytatott harcok 60. évfordulójára 1944–45*. 1. Szerk. MARKÓ György. Budapest, PolgArt, 2005. 111–135.
- SZAKÁLY
2001
SZAKÁLY Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*. Budapest, Ister, 2001.
- UNGVÁRY
2005
UNGVÁRY Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, Osiris, 2005.

A XVIII. századi kéziratos magyar szakácskönyvek tartalomjegyzéke

II. rész

A XVIII. századi kéziratos magyar szakácskönyvek tartalomjegyzékét területi okokból csak két részletben tudjuk közölni. A Lymbus 2008. évi kiadásában ismertettük a *Szakácskönyv és hasznos feljegyzések, A Szakács-Mesterségnek rövid leírása* (1711), Apor Zsuzsanna „liktáriumos” könyve (1727), *Szakáts Könyv* (1743), *Nevezetes német szakácskönyvből magyarra fordított étkeknek nemei* (1753), az *Ételek Nemeiről* (1753–1758), Balassa Ágnes szakácskönyve (1769) és Nánási István *Szakácskönyv* (1771) című műveket.¹

A XVIII. századi szakácskönyvek második nagyobb egységét Wesselényi Kata szakácskönyvével kezdjük. Wesselényi Kata *Szakáts Könyvét* 1772-ben, Szébenben Lázár János fordította németről magyarra. A könyv 278 receptet közöl, de véleményünk szerint a fordító korábbi magyar nyelvű szakácskönyvekre is alapozhatott. Babós Gábor 1777-ben Szászveszződön leírt *Szakácskönyvének* vizsgálatát követően megállapíthatjuk, hogy műve néhány apróbb eltéréstől eltekintve teljesen megegyezik Nánási István 1771-es munkájával. Az A. J. monogrammal fémjelzett, 1779-ben elkészült szakácskönyvnek többek között a címét sem ismerjük. A mű 184 (általában desszert) leírást tartalmaz és az eltérő íráskép alapján valószínűsíthetjük, hogy több ember munkája. Koszdercka Emmanuel *Egy Négy Részből álo Konyha és Házi Könyve* 1782-ben készült el. A szerző négy nagyobb egységre bontotta művét, amelyek konyhai recepteket és háztartási tanácsokat tartalmaznak. Mikes Mária 1784-es *A Gazda Aszszonyi Böltéseségnek Tárháza* című könyve vegyesen közöl szakács- és cukrászrecepteket, összesen 376-ot. 1788-ban íródott Csinálossi Ravazdj András méhekről szóló kézirata Komló völgyön, feltételezhetjük, hogy annak végén a szerző néhány kedvelt ételét vetette papírra. A XVIII. század végén, pontosabban 1795–1799 között íródott Simai Kristóf (született Sima Márton, 1742–1833) *Némelly Étkek Készítése módgya* című szakácskönyve Körömcányán. Munkájának 712 leírása között megtalálhatjuk már az Újvilágból érkezett és eddig kevésbé elterjedt növényeket is (burgonya, kukorica, zöldpaprika). A *Jó gazdasszony szakácskönyve* valószínűleg a XVIII. század végén keletkezett Kolozsváron és 550 receptet tartalmaz. Két nagyobb egységre tagolható, és az íráskép alapján elképzelhető, hogy két különböző személy készítette. Az előzőek mellett a század végéről tudunk még két nyomtatott szakácskönyvről is. A *Magyar Szakáts Könyv* 110 receptet tartalmaz, de jelenleg egyetlen létező példányát sem ismerjük. Az ifj. Füstküti Landerer Mihály által 1795-ben kiadott *Uj szakáts-könyv* pedig Tótfalusi Kis Miklós munkájának változatlan továbbélése.

A XVIII. század magyar nyelvű szakácskönyvei jól tükrözik, hogy egy hosszú időszak a végéhez érkezett és lassan egy új korszak kezdődik. Mivel az előző századból több könyvet ismerünk, így egyértelműen láthatjuk a változásokat, a fagy-

¹ FÜREDER, 2008a 461–494.

lalt és a rozsólis itáliai, a czeltl, a lébczeltl, valamint a szultz német hatásra történő elterjedését.

Az Újvilág felfedezését követően számos nyersanyag érkezett Európába, de szakácskönyveinkben ezek korábban – a pulyka kivételével² – nem jelentek meg, és még a XVIII. században sem váltak meghatározó részévé a magyar konyhakultúrának. A század második felétől azonban egyre gyakrabban találkozunk csokoládéval, vaníliával, kávéval, feltűnik a paprika, megemlítik a burgonyát, a kukoricát és a paradicsomot is.³ A konyhatechnológiában egyre gyakrabban sűrítenek a rántás és a lisztszórás mellett habarással is, viszont a kenyér vagy zsemlebel még mindig elfogadottnak mondható. A főzési, sütési módok lassú átalakulása elkezddődött, de az ételek ízében jelentős módosulás még nem következett be. A francia konyhában a XVII–XVIII. században megfigyelhetjük, hogy a korábban meghatározó szerepet betöltő borsból, szegfűszegből és szerecsendióból egyre kevesebbet használtak, míg a sáfrány, a gyömbér, a fahéj, a malagétabors, a hosszú bors, a galanga vagy a szerecsendióvirág szinte teljesen eltűnt, és helyükbe a zöldfűszerek léptek, mint a tárkony, a bazsalikom, a kakukkfű, a menta vagy a babérlevél stb.⁴ Hazánkban a fűszerezés ugyanakkor változatlan maradt. A keleti és a zöldfűszerek továbbra is egységesen jelen voltak és jobbára együtt is használták őket. A szakácskönyvek, receptek kedveltsége alapján a nyomtatott munkáknál Tótfalusi szinte egyeduralkodónak tekinthető. A kéziratos gyűjteményeknél az M. Ts. által 1743-ban írt *Szakács Könyv* mutatkozott a legeredményesebbnek, mivel receptjeit jó pár későbbi műben is megtalálhatjuk.⁵

² A Bornemisza Annánál (1680) található „földi alma” lehet még kivétel, ha valóban a burgonyáról van szó. A 164. fejezet 36. és 37. receptjeiben található „földi alma” eredetileg „Erdapfel”-ként szerepelt. (LAKÓ, 1983. 17, 203, 204. A földi alma = burgonya. SZABÓ, 1984. 374.) Véleményünk szerint Lakó Elemér joggal kérdőjelezi meg a burgonya jelenlétét a szakácskönyvben, mivel a burgonya termesztésével kapcsolatos első hazai adatok (1765. Nagyvárád; 1768. Élesd; 1769. Máramarosziget, Huszt, Tarcal, Magyaróvár) csak a XVIII. század második feléből származnak. (KÓSA, 1980. 19.) A könyv német eredetéből adódóan nem szabad figyelmen kívül hagyni a növény német területeken való megjelenését, elterjedését. Tudjuk, hogy Délnyugat-Európában a XVI. század közepén már fogyasztották a burgonyát. A német területeken a XVII. század közepétől biztosan találunk termelésével kapcsolatos adatokat (HOFFMANN, 1998. 206., 209–210.; HOFFMANN, 2001. 248.), a növény feltételezhetjük csak II. Frigyes porosz király (1740–1786) uralkodása alatt vált néptáplálékká (BARTA, 2004/2005. 15–16.). Tehát az eredeti műben lehetséges a burgonya nyersanyagként való megemlítése, de valószínűtlen, hogy a XVII. század végén Erdélyben ténylegesen használták is az ételekhez a növényt. A földi almával – szakácskönyvekben – ezen kívül majd csak a „Hosszú reneszánsz konyhakultúra” végén találkozhatunk újból. Nánási István 1771-es és Babós Gábor 1777-es művében („A földi alma művelésének és haszonra való fordításának mestersége”) a zöldség termesztéséről írnak (Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum 1978. 9.; Országos Széchényi Könyvtár – a továbbiakban OSZK – OSZK Fol. Hung. 1361.), Simai Kristóf 1795-ben ellenben már nyersanyagként használja és „kolompérnak” nevezi. SCHRAM, 1964. 581.

³ A szakácskönyvek konzervatív forrásnak számítanak, a szerzők által ajánlott, korábban ismeretlen nyersanyagok más típusú forrásokban előbb megjelentek. Például az ananással csak a XIX. század közepétől próbálkoznak recepteket közölni a szakácskönyvszerzők, holott a gyümölcs létezéséről már a XVIII. század végén is biztosan tudtak a nemesi udvarokban. Domokos Ferenc 1793. július 1-jén Csáky Katának írott levelében a következőket találjuk: „Megérkezvén Hunyad vármegyéből az ember, maga gróf Gyulai István úr öngyásága úgy tudósít, hogy azon kertész, valamint a citrom és más drága jókhoz, úgy az ananászhoz is jól tud.” PAPP, 2006. 359.

⁴ FLANDRIN, 1995. 276.

⁵ FÜREDER, 2009a 75–76.

A XVIII. század végén, a XIX. század elején néhány évtized alatt a szakácskönyvek szerint a magyar gasztronómia jelentős átalakuláson ment át. Az évszázadokon keresztül sikeresnek mondható savanyú-édes alapízzel bíró, esetleg egzotikus fűszerekkel készülő fogások szépen lassan háttérbe szorultak, és helyükbe a fűszerpaprikával és zöldfűszerekkel előállított ételek léptek. Az egzotikus fűszerek (fahéj, gyömbér, szegfűszeg, szerecsendió és -virág) használatáról természetesen nem mondtak le a szakácsok és a háziasszonyok, de a főfogások helyett ezekkel inkább már csak a desszerteket ízesítették. A korábban alapvető zsiradéknak számító vaj és olívaolaj jelentősége csökkent és inkább a sertézsír használatát preferálták, a sűrítési módoknál a kenyérral, zsemelével történő lé megkötése eltűnt, az Újvilág növényei közül pedig a kukorica és a burgonya alapnyersanyaggá lépett elő.⁶

Az ismertetett szakácskönyveket az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában⁷ és a Központi Piarista Levéltárban⁸ lehet megtekinteni. A tartalomjegyzékek átírásánál figyelembe vettük korunk helyesírási szabályait, de elsődlegesen a források egységesítésére törekedtünk, megkönnyítve a laikus kutatók munkáját.⁹

Források

1.

Wesselényi Kata szakácskönyve

1772

(OSZK Quart. Hung. 3023.)

Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában található Wesselényi Kata¹⁰ szakácskönyve. A művet Schram Ferenc és Kovács Sándor Iván¹¹ is ismeri, de a könyv érdemi bemutatásával napjainkig még nem találkoztunk.

Adatok:

Szerző: Lázár János¹² (a könyv fordítója), de más is írt a könyvbe.

Cím: „Szakács Könyv”¹³

⁶ FÜREDER, 2008b 317.

⁷ OSZK Oct. Hung. 412.; Quart. Hung. 3023.; Quart. Hung. 3316.; Quart. Hung. 3317.; Quart. Hung. 3687.; Quart. Hung. 4175.

⁸ Központi Piarista Levéltár (a továbbiakban KPL) Manuscripta. For. 0–3. Nr. 65.

⁹ A korabeli szerzők gyakran receptenként más módon írták le az ételek jellegét meghatározó nyersanyagokat, ezért a napjainkban is alkalmazott megnevezést használtuk, például a csukuládé, csukuláda helyett csokoládé, dragant helyett tragant, vagy mandola helyett mandula (az idegen nyelven leírt nyersanyagokat eredeti verziójukban közöljük, például: stokfis = tőkehal). A késztermékek elnevezéseit egységesítettük, de meghagytuk a században alkalmazott módot, például: lekvár helyett liktárium, likőr helyett rozsólis, kocsonya helyett szult.

¹⁰ Wesselényi Kata (1735–1788) Wesselényi Ferenc és gr. Rhédei Zsuzsanna lánya, 1751-től Rhédei Zsigmondné. RETTEGI, 1970. 559.

¹¹ SCHRAM, 1961. 268.; KOVÁCS, 1981. 427.

¹² Jakó Zsigmond szerint Lázár János (1703–1772) Marburgban tanult, Belső-Szolnok vm. főispánja, a Királyi Tábla elnöke, latin és magyar költő. Fia ifj. gr. Lázár János (1755–1800). RETTEGI, 1970. 529.

¹³ A könyv, úgymond hivatalos, végén található bejegyzés: „B. Wesselényi Katájé. Fordította Németből Méltóságos Groffné Asszonyom parantsolatyára Sebenbe 16 dik. Augusto Anno 1772. Groff Lázár János.”

Kelkezés helye: Szeben

Kelkezés ideje: 1772. augusztus 16.

Megjelenés formája: kéziratos szakácskönyv

A szakácskönyv eredete: ismeretlen, de valószínűleg „összeollózás” eredménye a mű.

A könyv jellege: a könyv meghatározására leginkább a háztartási segédkönyv illik.

A szakácskönyv felosztása: nincsenek fejezetek.

A szakácskönyvben található receptek száma: 271+7, összesen 278¹⁴

A szakácskönyv felosztása a szerző(k) szerint: –

**Szakácskönyv és háztartási tanácsadó. B. Wesselényi Katájé.
Fordította Németből Méltóságos Groffné Asszonyom parantsolattýára
Szebenbe 16 dik. Augisto Anno 1772. Groff Lázár János.
(OSZK Quart. Hung. 3023.)**

1. Mandula tortáta	31. Birsalma fényes liktárium
2. Cipó tortáta	32. Birsalma ladvéres (?)
3. Króff fánkot így kell csinálni	33. Birsalma
4. Tálba[n] főtt birsalma	34. A muskotály[os]körtét becsinálni
5. Tálban főtt	35. Mag nélkül való meggy, aszalatlan vörös szőlő
6. Mandulás tálban főtt	36. Tortáta tölteni való szilva liktárium
7. Francia domika	37. Tortáta
8. Mandula ostya	38. Tragantos konfektum
9. Paplan béles	39. Másféle konfektum
10. Igen jó hideg tej	40. Velőfánk
11. Meggy eszenciát így kell csinálni	41. Fánk
12. Füstre való sódart így kell készíteni	42. Csipke és birsalma pogácsát csinálni
13. Kandírozni virágot a maga színébe	43. Csipkegyümölcs konfektum
14. Kandírozni való spanyol cukor	44. Barack pogácsát csinálni
15. Kandírozni virágot	45. Apró ánizsos kenyér
16. Citrom haját fodran becsinálni	46. Birsalma pogácsát fehéren csinálni
17. Kandírozni mindenféle gyümölcsöt, virágot, fűszerszámot	47. Articsókát becsinálni
18. Kandírozni mindenféle gyümölcsöt citrom-, narancshéjat s monlát ¹⁵	48. A zöld szilvát becsinálni
19. Kandírozni való nádméz így kell készíteni	49. Mandula torta
20. Öntött nádméz	50. Leves
21. A csokoládé percc	51. Madártej
22. Kandírozott narancshéj	52. Hogy a hal egészen maradjon, mégis háromféle éték legyen
23. Narancs belestől vagy anélkül	53. Jó torta
24. Egész kajszibarack vagy magvaváló	54. Posárt főzni
25. Az egest egészen becsinálni	55. Tálba[n] főtt
26. A szőlőnek levét becsinálni	56. Leves
27. A pergelt mandulát így kell csinálni	57. Torta
28. Tojás sajt	58. Birsalmasajt
29. Dapojnikában mandula (?)	59. Paszta
30. Birsalma fényes liktárium vörösen	60. Jó étel
	61. Jó étel

¹⁴ A receptek közül néhányat nem számoztak meg és több leírást a „háztartási tanács” kategóriába sorolhatunk.

¹⁵ talán mandulát

62. Szultz
63. Nádméz lébczeltl
64. Gyalu forgács konfektum
65. Fehér szultz
66. Fánk
67. Tziv pács¹⁶ proth (?)
68. Melpák (?)
69. Fánk
70. Fánk
71. Májgaluska
72. Velős tejes bél
73. Roarginren (?)
74. Fánk
75. Strukel¹⁷
76. Leves
77. Viaszból gyümölcsöt csinálni
78. Nádmézből szép virágot csinálni
79. Festet patyolathból virágok csinálása
80. A viaszos virágot csinálni
81. Zománcos virágok készítésének módja
82. Sárga ruhát csinálni
83. Apró zöld leveleket csinálni
84. Ostya tészta csinálni
85. Liktáriumok csinálásához megkívánható nádméz készítés
86. Egy jó étek káposztával
87. A piskolt¹⁸ kenyeret csinálni
88. Borított mandulát csinálni
89. Fodorított mandulát csinálni
90. Mandula peracet csinálni
91. Mandulát így kell csinálni
92. Narancs mandula pogácsát csinálni
93. Szegfűves mandula pogácsa
94. Mandula pogácsát csinálni
95. Mandula szilvát csinálni
96. Nádmézes forgács
97. Csokoládés pogácsát csinálni
98. Törött mandula forgács
99. Nádmézes peracet csinálni
100. Könnyű mandula pogácsa
101. Fekete mandula tortát csinálni
102. Élesztős tortáta
103. Vasba[n] sült fánk
104. Meggy rozsólist csinálni
105. A gyalult káposztának besózása
106. Piskóta tortát csinálni
107. Citrom rozsólist, melyet most Czeteradinak hívnak így kell csinálni
108. Zöld dió liktárium
109. Csomókra kötött cseresznye liktárium
110. Apró marcipán
111. Ez is lemonáda csinálós az holott elég citrom nincsen
112. Meggy serbet, avagy meggyvíz
113. Miképpen kel vinum sanetumot csinálni
114. Miképpen kell vernazat csinálni
115. D. Pietro Marotsidi Sulformio
116. Különb-különbféle kandára konfektumok csinálásának módja, mind higan, mind pedig portugáliai módon
117. Nádméz megcsinálásának módja
118. Claret csinálásának módja (?)
119. Genepto csinálásának módja (?)
120. Porsico csinálásának módja (?)
121. Portigalleus¹⁹ csinálásának módja
122. Princessa csinálásának módja
123. Hűvösítő italok csinálásának módja
124. Fagyalt lemonáda
125. Uva spma vagy egres liktárium (?)
126. Vörös tengeri szőlő liktárium
127. Citrom virág liktárium
128. Meggy liktárium
129. Miképpen kell citrom[ot] careoncin²⁰ vagy ostyát csinálni
130. Zöld dió
131. Citrom és narancs liktárium
132. Fényes liktárium
133. Másféle öntött birsalma liktárium
134. Birsalma liktárium, melynek a leve fényes s megaluszik
135. Más fényes birsalma liktárium
136. Birsalma léből más fényes liktárium
137. Másféle fényes birsalma liktárium
138. Más birsalma liktárium borral s fűszerszámmal
139. Birsalmából piros liktárium
140. Nyers meggy liktárium
141. Más egész meggy liktárium
142. Más egész meggyből liktárium
143. Más meggy liktárium
143.¹ Fényes meggy liktárium
144. Rózsa liktárium
145. Másképpen így főzd
146. Másképpen így
147. Muskotály[os] körte liktárium
148. Barack liktárium
149. Tengeri barack liktárium
150. Tört som liktárium

¹⁶ talán cvibak

¹⁷ talán Strudel (rétes)

¹⁸ talán piskóta

¹⁹ Portugál narancsot használ a szerző.

²⁰ talán kandírozni

¹ Kétszer szerepel a 143-as szám.

151. Vörös csipke liktárium
152. Zöld dió liktárium
153. Birsalma tésztát így csinálhatsz
154. A birsalma jó lépet így főzd
155. A szederjes viola julepet így csináld
156. Eleven gyömbért így csinálj
157. A mandula olajat így csináld
158. A fehér bis coctumot így csináld (?)
159. A birsalmasajtot így csináld
160. Más sárga birsalmasajt
161. Disznófőből való sajt
162. A citrom pogácsát tiszta nádmézből így csináld
163. Tengeri szőlőből, meggyből, sóskából is így
163.ⁱⁱ Zsemle galuska
164. A marcipánt így csináld
165. Apró fánkocskákat így csinálj
166. Mandula tej
167. A sárga irat így kell csinálni (?)
168. Mosdóvíznek való
169. Öntött s fényes liktáriumnak módja
170. Világos, sárga birsalma liktáriumnak csinálásának módja
171. Vízrel uborkát eszerint kell sózni
172. Az tzipakott²¹ így kell sütni
173. Az bivalytejéből az semmit így kell csinálni
174. Tragantos hobb konfektum csinálása
175. A málna rozsólist így főzd
176. Gyöngvirág rozsólist így főzd
177. Kávét rozsólis
178. A muskotály[os] körte rozsólist így főzd
179. Fodamenta rozsólist így főzd
180. Fahéj rozsólis
181. Az narancs rozsólist így főzd
182. A citrom rozsólist így főzd
183. Az gyalult káposzta jobb módja
184. Az íróst tésztát így kell csinálni
185. A viaszt így kell fehéríteni
186. A szórt így kell kikészíteni, akivel székeket töltenek
187. A kék fonalat így kell festeni
188. Olyan kék fonalat, hogy a mosástól az színe ki nem menjen, így kell festeni
189. Kék fonalat festeni
190. Gyapjat festeni sárgán
191. Vörösön festeni gyapjat
192. Sárgán festeni másképpen, akár gyapjúfonalat, akár kender fonalat vagy vásznat
193. Bagaziát kéken festeni (?)
194. Ha zöld bagaziát akarsz csinálni
195. Sárgát festeni
196. A kéket így kell festeni fonalat bagaziát
197. A vöröset így kell csinálni
198. Az viola színt így csináld
200.ⁱⁱⁱ A narancs színt így kell csinálni
201. Az feketét így kell festeni
202. Az zöldet így kell festeni
203. A teheneknek ezt kell adni
204. A nyomtatáshoz meg kívántató kövek²²
205. Fekete festéknek [...] vörös [...]
206. Vörös festéket így kell csinálni
207. A zöld festéket így kell csinálni
208. A sárga festéknek [...] ²³
209. A szegfű szín festésének
210. A kék festéket így
211. A festéknek való gyantát így kell főzni
212. A követ így kell tisztítani, mikor festéket akarsz csinálni
213. A formákat így kell megtisztítani, hogy más festékkel nyomtathasson
214. Az fekete festéket, hogy pénzen ne vegye az ember így kell csinálni
215. Az mely [...]
216. Az festéknek való köveket az vörösnek és az fehérnek [...]
217. Ha azt akarod hogy jól által hason [...]
218. A széket tölteni való szórt így kell készíteni
219. Az spanyol viasz csinálására való matériák
220. Jó tintát így csinálj
221. Posztó, selyem matéria és [...]
222. A selyem eresztő bogár szaporításáról, és tartásáról való rövid [...]
223. Posztó csinálás iránt való [...]
223.^{iv} Vas fánk csinálása
224. Olajmagból eképpen kell olajat csinálni
225. A kappan kolbászt így kell csinálni
226. Articsóka ültetésének módja
227. Az articsóka ültetésé e szerint
228. Az olajmag vetésének módja
229. Az hal pácolásának módja
230. A vadhúsnak bepácolása és madárnak
231. Len készítésének módja
232. A dió konfektet így kell csinálni (nincs szám) A gombát így kell csinálni
233. A görbe ostyát így
234. Mandulás pogácsa
235. Az asztalosok gyantájának készítésének módja

ⁱⁱ Kétszer szerepel a 163-as szám.

²¹ talán cvibak

ⁱⁱⁱ A számozás kimaradt.

²² Nincs leírás.

²³ Nincs leírás.

^{iv} Kétszer szerepel a 223-as szám.

236. Hogy [...]
237. A len fonal kenője készítésének módja ez
238. A nádméz csinálásának módja ez. A nádmézről
- Fordítottam németből méltóságos grófné asszonyom parancsolatjára Szebenbe 16-ik auguszt 1772
- gróf Lázár János
239. A viasz fehéritésének legjobb módja ez
240. Bécsből küldött narancshéj nádmézbe való becsinálásának és szárazon való állásának módja
241. Rozsólis készítésének módja
242. A hal pácolásának módja
243. Tejoltónak módja
244. Télire való sült mellé aszú birsalmát eképpen kell készíteni
245. Szőlő[t] trágyázni igen jó
246. Hogy az uborka jól és szép aprót teremjen
247. Sima ezüst tisztításnak módja
248. A homályos színű ezüstöt pedig a piszok vagy mocskotól így kell kitakarítani, hogy a homályos színét el ne vesztesse
249. Jó író és olvasztott vaj csinálásának módja
250. Málna julep készítésének módja egyféleképpen
251. Málna julep készítésének módja másféleképpen
252. A fenyőmag vizet eképpen kell főzni
253. A jó lágy csipősség nélkül való és sárga színt mutató különös derék ízű sajt csinálásának módja, melyet Régens Preceptor Sándor János úr szokott e szerint véghezvitetni Madarason
254. Az öntöttvas kemence megfestésének módja
255. Ugyanaz öntöttvas kemencének megfestésének módja
256. A [...] készítésének módja
257. A firnájtz főzésének módja (?)
258. Az olajos festékek készítésének módja
259. A sáfrány ültetésének módja
260. Borhoz való meggy eszenciát így jó készíteni
261. Édesítés nélkül való meggy eszencia készítésének módja
262. Nagy vasas hordókat, amelyből a bort ki kell [...] [...]
263. Rossz színe meghagyott és nyúlósodott bornak [...]
264. A hollandiai bisost materiálére proportiója ez²⁴
265. Mellyesztett lúd füstölésének módja
266. Gubernális concipista J. Beddeus által próbáltatott s hasznosan succedált víz ecet csinálásának módja
267. Korpából égettbor így lehet főzni
268. Szilvaecet csinálásának módja szilvából vízzel
169. Szilvaecet csinálás másképpen
170. Másféle szilvaecet csinálásának módja
171. Maláta keverésből való ecetet így kell csinálni
172. Közönséges sörecet csinálásának módja
173. Égettbor utójából való közönséges ecet módja
174. Az égettbor tisztálaskor a farcikban²⁵ maradt utójából való ecet csinálás módja
175. Borecetek szapora csinálásának módja

Tartalom:

- Tortáknak listája
- Tálban főttek listája
- Fánkrok listája
- Mandulásoknak listája
- Italoknak készítése
- Igen jó ételeknek listája
- Levesek listája
- Holmi egymás csinálásának
- Kandírozásnak módja
- Konfektumoknak listája

²⁴ Ez egy ételrecept.

²⁵ talán fazékban

2. Babós Gábor szakácskönyve

1777

(OSZK Fol. Hung. 1361.)

Babós Gábor 1777-es kéziratos szakácskönyvéről már Schram Ferenc is sejtette, hogy a szerző valakiről másolta művét, igaz, eredetét még nem tudta.²⁶ Kutatásaink során azonban megbizonyosodtunk arról, hogy Babós könyve – néhány apró kivételtől eltekintve²⁷ – teljesen megegyezik Nánási István 1771-es munkájával!²⁸

Adatok:

Szerző: Babós Gábor

Cím: „Szakácskönyv”²⁹

Keltezés helye: Szászveszsződ

Keltezés ideje: 1777, Szent Iván havának 17. napján

Keltezés formája: kéziratos szakácskönyv

A szakácskönyv eredete: Nánási István 1771-ben megjelent szakácskönyve

A könyv jellege: általános szakácskönyv

A szakácskönyv felosztása: a könyv két nagyobb egységből áll, de a végén egyéb beírásokkal is találkozunk.

A szakácskönyvben található receptek száma: 597+2, összesen 599³⁰

A szakácskönyv felosztása a szerző(k) szerint:

Csoportok	Receptek száma
A könyv első részében általános recepteket ismerhetünk meg, de a fejezetnek nincs címe	594 ³¹
Festékek nevei következnek ³²	
Egyéb, vegyes beírások ³³	0+2 ³⁴

A szakácskönyvben található receptek címének közlését nem kívánjuk elvégezni, mert ezt Nánási István könyvénel megtettük.

²⁶ SCHRAM, 1961. 268.

²⁷ Könyvének elején találhatunk három orvosi receptet, amely Nánásinál nem tűnik fel.

²⁸ Babós Nánási tévedéseit is egyben átvette.

²⁹ A könyv címének és ajánlásának folytatása: „Szakácskönyv avagy minden féle meleg és hideg leves és sült étkeknek tálban főtteknek és tésztaneműeknek pastétomoknak draga ízű vizeknek és italoknak külömb külömbféle rosolisoknak, és festékeknek készíttetéseknak modja és mestersége. Irattatott Szász Veszsződön. Ezer Hét Száz hetven hetedik Esztendőben.”

³⁰ A konkrét ételleírások száma ennél kevesebb.

³¹ A számlási tévedések miatt nem 594, hanem 597 recept tartozik a fejezetbe, de ezek közül számos nem étel, hanem inkább „háztartási” leírás.

³² „Miképpen kell a selymet festeni az alább megírt színekre; annak leírása, melly is költ a bétsi fábricabol.” OSZK Fol. Hung. 1361.

³³ OSZK Fol. Hung. 1361.

³⁴ A receptek számánál elsőként a fejezeteken belül, számmal ellátottak állnak, majd azokat soroltuk fel, amelyeket a szerző sorszám nélkül említett. A fogásokon belül lévő egyéb recepteket nem tüntettük fel, mert ezek felmérése hiteles módon nem végezhető el.

3.
A. J. szakácskönyve
1779
(OSZK Quart. Hung. 4175.)

Az A. J. által 1779-ben írt szakácskönyv címét, keltezési helyét sajnos nem ismerjük, és napjainkig a kutatók figyelmét sem keltette fel a mű.

Adatok:

Szerző: ismeretlen, a monogramja A. J., de az eltérő íráskép alapján több ember írt a könyvbe.

Cím: ismeretlen

Kelkezés helye: ismeretlen

Kelkezés ideje: 1779

Kelkezés formája: kéziratos szakácskönyv

A szakácskönyv eredete: ismeretlen³⁵

A könyv jellege: általános szakácskönyv, de inkább desszertkönyv

A szakácskönyv felosztása: négy fejezetet³⁶ különíthetünk el a könyvben.

A szakácskönyvben található receptek száma: összesen kb. 184³⁷

A szakácskönyv felosztása a szerző(k) szerint:

Csoportok	Receptek száma
Confectumok készítésének módja	0+148
A festékekről ³⁸	
Mutató Tábla	
Egyéb, vegyes beírások	0+3
Süteményekről úgy egyéb ételekről ³⁹	0+33

A. J. szakácskönyve
1779
(OSZK Quart. Hung. 4175.)

Konfektumok készítésének módja

A szőlőnek a levét így kell becsinálni

Az egrest egészen így kell becsinálni

A zöld szilvát így kell becsinálni

A kajszi barackot így egészen be kell csinálni

A magvaváló barackot

A muskotályos körtét így kell becsinálni

A mag nélkül való meggy és száratlan vörös szőlő

Tortáta tölteni való szilva liktárium

Csipkegyümölcs

Birsalmasajt

³⁵ A könyv eredete ismeretlen, de például a madártej receptje majdnem szó szerint egyezik a Nánási szakácskönyvben találhatóival.

³⁶ Nem mindegyik fejezetnél találunk címet. OSZK Quart. Hung. 4175.

³⁷ A konkrét ételleírások száma minimálisan eltér, mert néhány recept besorolása nem teljesen egyértelmű.

³⁸ Ebben a fejezetben a borkészítéssel és a romlott bor „helyreállításával” kapcsolatban is találhatunk leírásokat.

³⁹ OSZK Quart. Hung. 4175.

Birsalma ladverek (?)	Csipkegyümölcs konfekt
Dinnyehéj	Csokoládé perec
Birsalma	Csipke- és birsalmapogácsát csinálni
Narancs belestől vagy anélkül	Kandírozni virágot a maga színében
Kandírozott narancshéj	Kandírozni való spanyol cukor
Paszta	Kandírozni virágot
Az öntött nádméz	Citromot vagy narancsot készíteni
Piskolt ⁴⁰	Citromhéjat sodron becsinálni
Granezl (?)	Mandulapogácsa akár zölden akár fehéren
Töltött konfekt	Mandula sütet
A zöld diót becsinálni	Muscácona mandula (?)
Egész kajsziaracokot becsinálni	Vagdalt mandulapogácsa
Más móddal	Vagdalt mandulapogácsa
Mandulát fehéren így kell becsinálni	Kenyér tortája
Mandula musli (?)	Narancs marschell
Tápolá mandula (?)	Sóska, málna, avagy vörös szőlő lév
Tápolnyikából mandula (?)	Lisztes konfektum
Mandula pogácsa	Hab konfektum
Keserű mandula sütet	Csokoládépogácsa
Tragantos konfektum	Spanyol kenyér
Másféle konfektum	Norimbergai mézes pogácsát csinálni
Nádméz letzelt	Birsalmapiskótát így csinálj
Gyaluforgács konfektum	Amelyet üvegbe öntenek
A pergelt mandulát így kell csinálni	Jó éték
Szultot készíteni	Jó étel
Fehér szultz	Igen jó fánk
Szultz	Fánk
Szultot készíteni	Fánk
Fagyos tejet csinálni	Fánk
Fagylalt eper lév	Leves
Nádméz virágokat készíteni	Májgaluska
Fznosdoz lwoltj ^v (?)	Tálba[n]l főtt
Mel pach	Leves
Havat nádmézből csinálni	Velőfánk
Fahéj torta	Posárt főzni
Mandulás jó torta	Velős tejes bél
Piskóta torta	Fánk
Linzer tortája	Strude
Jó torta	Leves
Mandula jó torta	Madártej
Szilvát érve becsinálni	Tojás sajt
Apró ánizskenyeret	Meggyet becsinálni
Birsalma pogácsát fehéren csinálni	Egészen a közönséges magvaváló barackot becsinálni
Birsalma fényes liktárium vörösen	Csipkegyümölcsöt becsinálni
Birsalma fehér fényes liktárium	Sóskát becsinálni
Birsalmából fehér spanyol liktárium	Somot becsinálni
Birsalmából szép világos liktárium	Narancsvirágot becsinálni
Kandírozni való nádmézet így kell készíteni	Ismét narancsvirág
Kandírozni mindenféle gyümölcsöt, citrom-, narancshéjat, s mandulát	Zöld narancsot becsinálni
Kandírozni való mindenféle gyümölcsöt, virágot, és fűszerszámot	Birsalma liktáriumot csinálni
Barackpogácsát csinálni	Ismét birsalma liktárium
	Citrom- vagy narancshéj szép

⁴⁰ talán piskóta

^v Olvashatatlan a cím

Alma liktárium
 Barack liktárium
 Serbetet csinálni
 Barack liktárium
 Német fánkot így csinálj
 Darázsészkek
 Német fánkot csinálni
 Ostyasütő formában süthetsz jó fánkot
 A fahéjas fánkot így szokták csinálni
 A kalácssütésnek módja
 Fánk
 Hogy a hal egészben maradjon, mégis háromféle
 étek legyen
 A habos egres tálba]n] főttet csinálni
 Olasz kolbász deleriptioja
 Gyalult káposztának beszózása
 A gyalult káposztát így is sózzák
 Uborka beszózásának módja
 Az uborka beszózásáról téltre
 Az egres sózásról
 Egy jó étek káposztából
 Articsókát becsinálni
 Halat becsinálni
 A szappan főzéséről
 A méhek felveréséről
 A serbeth főzéséről
 A legjobb fehér méhsert főzéséről
 Barna méhsert főzni
 Muszka méhsert főzni
 A viasz sajtolásról
 A viasz fehérítéséről
 A fehér viaszból szövetnekeket így kell csinálni
 Fáklyát szurokból így kell csinálni
 Mézes pogácsáról, a barna tésztáról
 A liszliket így csinálhatod
 A rimlinget is ezen tésztából így csinálj
 A bubu tésztát így kell csinálni
 A fehér ánizsos pogácsát így kell csinálni
 A norinbergai pogácsát így kell csinálni
 A tribulatét így csinálják

A festékekről⁴¹

Karmazsin szín bőrhöz való festék
 Tetzin festék
 Tetzin fátylat így kell festeni
 Mulelrel gyapjat eszerint kell festeni vörösen
 Feketét így kell festeni
 Vörösen így kell festeni
 Sárgát így kell festeni
 Kéket így kell festeni
 Zöld festék
 Sárgító festék

Sárga virággal
 Vörös festéket így kell csinálni
 Ismét sárgát így kell csinálni
 Ismét gyapjút vörösen festeni
 Ismét sárga festéket más formán
 Sárgán festeni selymet
 Vörösen selymet vagy selyem matériát festeni
 A szalma festéséről
 Hajkenő pomádé
 Az ezüst, arany csipkének poszomántoknak mo-
 sásáról
 Mocskot a matériából kivenni
 A gyoicsból eképpen veheted ki a mocskot
 Jó meggyes bort csinálni
 A zavaros bort, ámbár új, mégis megtisztítani
 A seprő égettbornak az égettbor búzit kivenni
 A bort megerősíteni a fent megirt égettborral
 Hogy a bor, kivált ha vörös, édesen maradjon
 Más mód a bort édesen fordítani
 Jó aslogot csinálni
 Hogy a bor meg ne virágolódjék
 A megváltozott bort helyrehozni
 A nyúlós bort megigazítani
 Ó megveszett bort megigazítani
 Savanyú bort megédesíteni
 Praservativom a gutaütés ellen
 Miképpen keljen a száznak és fognak gondját vi-
 selni

Vége 1779 Esztendőben íratott A. J. által

Mutató Tábla

Vászon fehérítésnek módja⁴²
 Hurut és fulladás ellen való mely kötő orvosság
 Hurut ellen való julep
 Aszú szőlő vagy más jó erős bor édesítésének mód-
 ja
 Vörösen festeni így kell
 Ha kék színt akarsz festeni
 Kék festésnek módja
 Gyalult káposzta
 Kézmosó por
 Fogtisztító por
 Mosdószappan
 A megkékült zöld matériá[nak] színét megadni
 A rózsaszín matériából a sárgás pecsétet kivenni
 A zsírt a selyemmatériából kivenni
 A keréksárt kivenni
 A tintát kivenni a fehér ruhából
 A jóféle gyöngy tisztításáról
 Köves portékákhoz való por
 A fehér ruhából kivenni a rozsa pecsétet

⁴¹ A fejezetet a benne található italleírások miatt fontosnak tartottuk közölni.

⁴² A fejezetet a benne található ital- és ételleírások miatt fontosnak tartottuk közölni.

Szájfájástól való orvosság	Citrom, narancs pereg
Szél ellen való orvosság	Másféle konfekt ánizsmagból
Téli uborkát besózni, mely egészséges és állandó legyen	Mandulakolbász
Citrom lév készítésének módja	Keserű mandulapogácsa
A salétromos sertéshúst így kell besózni	Borjúláb hideg étel készítése
Fogmosópor készítésének módja	A szürke levet így csináld
Fülszűgés ellen	A ráklevest így csináld
Mindenféle sebre való flastromot így kell készíteni	Szjalt rákot csinálni
Sebre való flastrom	Cvibak, amely nem nő meg
Sebre való orvosság	Spanyol mézes kenyér
Fekete flastrom készítése	Hosszúkon vagdalt mandulapogácsa
Minden sebekre és orbáncra való flastrom	Narancsot becsinálni
	Szólót, barackot, birsalmát frissen más esztendőnek terméséig megtartani
Süteményekről úgy egyéb ételekről	Száraz körte liktárium
Galuskát csinálni	Málna becsinálásának módja
Sódat besózni	Rákpástétom készítésének módja
Olasz kolbászt csinálni	Rák tálba[n] főttet mandulával tölteni
Tott tüdő ⁴³	Gyalult káposztát besózni
Almakása	Vaníliás étek
Kenyérkása	Paplan béles sütésének módja
Meggykása	Olasz káposztát így kell főzni
Citromkása	Tálba[n] főttnek leírása, melyet ezen írás szerint kell készíteni
Fekete mandulás pogácsa	Kézmosó pomádé
Nádméz pereg	Ezen leírtakból így készítsd a pomádét
Mandula slavrakod (?)	Flastrom

4.

Kosydercka Emmanuel szakácskönyve

1782

(OSZK Quart. Hung. 3317.)

Kosydercka Emmanuel szakácskönyvét szintén az Országos Széchényi Könyvtárban találhatjuk és több szakácskönyvhöz hasonlóan megfelelő elemzések nem láttak napvilágot a művel kapcsolatban.

Adatok:

Szerző: Kosydercka Emmanuel, de más is írt a könyvbe.

Cím: „Egy Négy Részből álo Konyha és Házi Könyv”

Kelkezés helye: ismeretlen

Kelkezés ideje: 1782

Kelkezés formája: kéziratos szakácskönyv

A szakácskönyv eredete: M. Ts. Szakáts Könyv (1743. július 31.) receptjeit megtalálhatjuk a könyvben, de A. J. 1779-es szakácskönyvéből például a „*Lintzer Tortáta*” is fellelhető.

A könyv jellege: általános szakácskönyv

A szakácskönyv felosztása: 4 + 2 fejezet

⁴³ talán tót

A szakácskönyvben található receptek száma: összesen kb. 330⁴⁴

A szakácskönyv felosztása a szerző(k) szerint:

Csoportok	Receptek száma
Első Rész Külömbféle Melleg és hideg, Böjti és husz évő Napokra valo Etkek	58+16
Második Rész Külömbbféle Kásák, Tortáták, Iros- és más, féle Tésztákról	68+6
Harmadik Rész Külömbbféle Confekt és Rosolissakrol	97
Negyedik Rész Külömbbféle Portékákról de főképpen Házi Orvasságakrol	
„Édességek” I. ⁴⁵	2+24
„Édességek” II. ⁴⁶	56+3

Egy Négy Részből álo
Konyha és Házi Kőnyv iratattott Koszdercka Emmanuel által 1782.
(OSZK Quart. Hung. 3317.)

Tej hobb (?)

Első rész. Külömbféle meleg és hideg, böjti és húsevő napokra való étkek

Kálekutiai leves

2. Borjútüdőből való jó leves
3. Csokoládéleves
4. Vak mandulaleves
5. Rákleves
6. Más rákleves
7. Jó borsóleves
8. Király lé
9. Nyelvre való jó lé
10. Rozmaring lé
11. Szegfű lé
12. Bepácolt berbécsímerhez való lé
13. Fogolymadárhoz való citromlé
14. Sült höz való citromlé
15. Fehér citromlé
16. Nyúl hűshoz való lé
17. Gyomrokra és májakhoz való lé
18. Tyúk vagy kappan fehér lé
19. Tyúkra zöld lé
20. Sült tyúkra való lé
21. Sültre való jó lé
22. Sült kappanhoz, vagy fogolymadárhoz jó lé
23. Őz címerhez mandulás lé

24. Vadhús alá való lé
25. Frikasszé
26. Pástétomban való lé
27. Citrom lében becsinált csirke
28. Szürke lé
29. Csirke nyulacska formára
30. Olasz kolbász
31. Őz kolbász
32. Francia májas
33. Galuska
34. Borjúlábból való hideg étel
35. Dióból sült höz való hideg étel
36. Hideg étek
37. Sódart besózni
38. Aludttej
39. Habos tej
40. Savanyocska lé meggyből
41. Szijak rák
42. Főtt halhoz lé
43. Halat készíteni
44. Másképpen
45. Halhoz lengyel lé
46. Posárhoz való fekete lé
47. Csukához való lé
48. Csinált articsóka
49. Sült höz való meggyből
50. Bélpecsenye
51. Snepfből jó étel

⁴⁴ A konkrét ételleírások száma minimálisan eltér, mert néhány recept besorolása nem teljesen egyértelmű.

⁴⁵ A fejezetnek nincs címe.

⁴⁶ A fejezetnek nincs címe. A receptek jellegéből adódóan nagy valószínűség szerint a XIX–XX. század fordulóján írták bele a szakácskönyvbe. OSZK Quart. Hung. 3317.

52. Káposztát édesen főzni Nánásinétől
 53. Csukás káposzta Posoninétől
 54. Csirkét maga tulajdon vérében készíteni
 55. Az murok édesen
 56. Deszpot lé
 57. Friss szarvasgomba
 58. Olaszkáposzta Posoninétől
 59. Töltött olaszkáposzta
 A töltelékit így csináld
 Limonádé
 Meggyvizet csinálni
 Tejes étel
 Tortáta
 Disznóőő sajt
 Tehénhús mandulával
 Hólyagos meggyet befőzni
 Más kása vagy jó tálba[n] főtt
 Linzer tortáta
 Birsalmából szép, világos, fényes liktárium készítése
 Fehér szultz
 Mandula tortáta
 Özcímert így készíts

***Második rész. Különbőféle kásák, tortáták,
 írós és másőféle tésztaókról***

1. Mandulakása
 2. Mandulakása
 3. Meggykása
 4. Csokoládékása
 5. Almakása
 6. Kenyérkása
 7. Hop kása
 8. Citromkása
 9. Pisztáciakása
 10. Almakása
 11. Tortáta
 12. Édes tortáta
 13. Fahéj tortáta
 14. Lemóni tortáta
 15. Élesztő[s] tortáta
 16. Mandula tortáta
 17. Marcipán tortáta
 18. Fekete tortáta
 19. Más fekete tortáta
 20. Vaj nélkül fekete tortáta
 21. Sárga tortáta
 22. Zöld tortáta
 23. Lencse tortáta
 24. Írósvajas tészta pástétom
 25. Írós tészta pástétom
 26. Más írós tészta
 27. Másőféle pástétom
 28. Patkókalács
 29. Mandulás tészta
 30. Sőrelesztős fánk

31. Pohár fánk
 32. Mandulapogácsa
 33. Nádmézes perec
 34. Fekete mandulapogácsa
 35. Cukorból való galantéri fánk
 36. Galantéri fánk
 37. Fűszerszámos pogácsa
 38. Mézes kenyér
 39. Közönséges marcipán
 40. Pisztáciából való marcipán
 41. Mogyoróból marcipán
 42. Eper víz ama jeges hóforma
 43. Jég pistáciából vagy czirperből
 44. Meggylevet borral elegyíteni
 45. Meggyvíz
 46. Tengeri szőlőből vagy sóska gyümölcséből lé,
 mely esztendeig is megáll
 47. Meggy és vörös szőlő vagy más hasonlót csi-
 nálni, melyhez vizet is elegyíthetsz
 48. Nádméz vaj
 49. Mogyoró tortátát e szerint kell csinálni
 50. Fűszerszámos tortáta
 51. Piskóta tortátának csinálása
 52. Német kalács
 53. Dióolaj bélele
 54. Vaníliás étek
 55. Oltott alma lév
 56. Jó tejes étel
 57. Dukaten nudl (?)
 Az töltelékit így csináld
 58. Szant tortáta
 59. Jégben köt fánk
 60. Tálba[n] főtt
 61. Cvibak
 62. Spanyol kása
 63. Mandulatej tálban főtt
 64. Jó tálba[n] főtt
 65. Narancs tortáta
 66. Farsangi fánkot csinálni
 67. Liktáriumból tálba[n] főtt
 68. Gyümölcsből tálba[n] főtt
 Porhanyó[s] tortáta
 Tálba[n] főtt
 Meggyes tortáta
 Szalonnás tortáta
 Tejfőlös tortáta

***Harmadik rész. Különbőféle konfekt
 és rozsólisókról***

1. Nádmézet tisztítani és világosítani
 2. Színmézet megvilágosítani, tisztítani, hogy abba
 mindenőféle gyümölcsöket becsinálhass
 3. Mustba gyümölcsöt becsinálni
 4. Cukrozni mindenőféle fűszerszámot, gyümölcsöt
 és virágokat

5. Konfektumot fehéríteni és szépen beborítani
6. Ginátát vagy nádméz szkofium (?)
7. Mindenféle füveket, virágokat nádmézzel megborítani
8. Feldagadó nádméz eszközökhöz
 9. Átallátható jégforma cukor
10. Finom czeltli
11. Hab czeltli
12. Czeltli
13. Fahéj czeltli
14. Fahéj czeltli másképpen
15. Más módon fahéj czeltli
16. Más fahéj czeltli
17. Fahéjas czeltli
18. Szerecsendiós és fahéjas czeltlik
19. Hosszas szeg módra készített mandula czeltli
20. Fűszerszámos jó czeltli
21. Pásztor czeltli
22. Zöld narancsból lébczeltli
23. Fehér lemóni czeltli
24. Jó czeltli
25. Jeges lébczeltli
26. Citromlevével formába nyom[ot]t lébczeltlik
27. Memori czeltli
28. Nirenbergiai czeltlik
29. Angliai fehér czeltlik
30. Gedult czeltlik
31. Császárné citromos czeltlik
32. Felpattogzó lébczeltlik
33. Narancsnak becsinálása
34. Meggynek becsinálása
35. Birsalma szelteket vörösen becsinálni
36. Vörös birsalma lé
37. Fehér darabos spanyol birsalma liktárium
38. Vörös birsalma liktárium
39. Birsalma liktárium
40. Száraz hasogatott birsalma
41. Világos birsalma eszköz
42. Hasogatott citromnak becsinálása
43. Apróra vagdalt citromot becsinálni
44. Leveles citromnak becsinálása
45. Megreszelt citromnak becsinálása
46. Apróra vagdalt citromot becsinálni
47. Friss citrom-, narancs- és rozmaringvirágokat frissen becsinálni
48. Rózsagyümölcsöt egészen becsinálni
49. Zöld egrest és zöld szilvát becsinálni
50. Meggyet, tengeri szőlőt, csipkegyümölcsöt, és más hasonlókat nádmézbe becsinálni
51. Szilvát konfektumra borítani
52. Szerecsendiöt becsinálni
53. Örménygyökeret becsinálni
54. Gyömbért becsinálni
55. Zöld diót becsinálni
56. Narancs- és citromhéjat becsinálni
57. Málna gyümölcsből márzelle
58. Világos rózsza liktárium
59. Cseh csókok
60. Felpattogzó csokoládé
61. Spvingerli (?)
62. Parasztfánk
63. Cvibak
64. Francia piskóta
65. Muskácioni
66. Közönséges piskótum
67. Nádmézből hó piskótum
68. Pisztáciából piskóta
69. Muskotéros kenyér
70. Pirított mandula
71. Zöld perecek vagy czeltlik levél módra
72. Perecek
73. Szilvából csók
74. Formába nyomott szilva eszköz
75. Török papíros
76. Lemonádi
77. Piskótum
78. Francia piskóta
79. Hab
80. Francia cvibak
81. Nádméz percc
82. Nem növvő cvibak
83. Közönséges piskótum
84. Hosszúkon vagdalt mandulapogácsa
85. Mandula [...]
86. Citrom, narancs percc
87. Anizsmagból való konfekt
88. Mandula kolbász
89. Gyümölcsöt esztendeig tartani
90. Rozsólis mértéke
91. Vaníliás rozsólis csinálása
92. Csipkegyümölcs rozsólis
93. Rozsólis csinálásának módja
94. Más módja az rozsólis csinálásának
95. Másképpen
96. Keserű mandulapogácsák készítése
97. Öntött alma

Negyedik rész. Különbféle portékákról, de főképpen házi orvosságokról⁴⁷

1. Csokoládé csinálása
2. Sáfránnak ültetése
3. Jóféle sáfrány
4. Sárga posztó festése
5. Kék festék
6. Narancsszín festék
7. Violaszín festék
8. Kék festék

⁴⁷ A fejezetet a benne található – étkezéshez kapcsolható – leírások miatt fontosnak tartottuk közölni.

9. Zöld festék
10. Fekete festék
11. A bagaziát keményíteni
12. Gyapjút festeni
13. Narancsszín festés
14. Fekete festék
15. Zabból való orvosság
16. Fejfájás ellen való aranyvíz
17. Süketségtől való orvosság
18. Aréna ellen
19. Vizeletet tartani
20. Torokfájás ellen
21. Lép dagadás ellen
22. Lép dagadástól
23. Lép dagadás
24. Szemfájásra való orvosság
25. Marháknak való orvosság
26. Számparel (?)
27. Marha dög ellen
28. Negyednapi hideglelés ellen
29. A gyermekek sérvése ellen
30. Torokfájás vagy nyeldeklőnek hibája ellen
31. Vízkórság ellen
32. Giliszta ellen
33. Nagy nyavalya ellen
34. Más
35. Ismét más
36. Nagy nyavalya ellen
37. Más
38. Ismét más
39. Nagy nyavalya ellen
40. Vízi betegség ellen
41. Más
42. Vízi betegség ellen külső kötők
43. Hájok ellen
44. Hájok ellen
45. Marháknak való orvosság
46. Más
47. Marháknak való
48. Szél, szorult colika és aréna ellen
49. Más azon generálsse
50. Hájok ellen
51. Ajakkenő flastrom
52. Pleuritis és más betegségek ellen
53. Nyavalyatörés ellen
54. (nincs cím)
55. Ismét más
56. Más
57. Más nyavalyatörés ellen
58. Ismét nyavalyatörés ellen
59. Hideglelés ellen
60. Szorulás ellen
61. Sebre való orvosság
62. Lép fájás ellen
63. Sültől való orvosság
64. Súly fakadástól
65. Arénától
66. Ismét arénától
67. Vízkórság ellen
68. Negyednapi hideglelés ellen
69. Tintúrának való spéciesek
70. Vak tetű ellen
71. Görcs ellen
72. Sülly ellen
73. Hagymáz ellen
74. Aqva regina
75. Méz irr
76. Fájós szem ellen
77. Orvosság
78. Ereje az úgy nevezett sas-kőnek
Torok és fő fájásról
Gyomor menéstül vagy erős hányástól
Pokol var ellen
- [...] pánkó Földvárinétől
2. Hanglis
3. Henklist így kell sütni
Szultz
Ház füstölni való
Barbarász
Meggy szultz
Meggy szirup
Alkermes készítése
Egrest becsinálni zöld
Egresből való hideg étek
Egresből készített habos pép
Fagylalt
A tartós és jó citromlé készítésének módja
Köleskásával mandulakása
Csokoládékása
Igen jó írósz tészta
Hó tej
Mandulakása
Rákkása
Juleppet kék violából
Fagyt tejet csinálni⁴⁸
Szőlő kenő
Kávét tálba[n] főtt csinálásának módja
Strúdlit töltelék
Zsemlepuding
Linzi torta
1. Amerikai torta⁴⁹
2. Cukortorta
3. Málétorta
4. Mandula stangerli
5. Püspökkenyér

⁴⁸ Nincs receptleírás.

⁴⁹ Ezek a receptek valószínűleg a XIX. század végén, a XX. század elején kerültek bele a könyvbe.

6. Piskótatorta	35. Hunyadi torta
7. Uraknak való tészta	36. Csokoládétorta
8. Porhanyó[s] tészta	37. Csokoládéöntet
9. Tojáskrém	38. Prézli torta
10. Kávékrém	39. Tölcsérek
11. Hab szarvacskák	40. Házinéni erénye
12. Mandula pereckék	41. Diós sütemény
13. Damene caprise	42. Mogyorótorta
14. Cukorsonka	43. Vaníliás öntet
15. Netótánt kifli	44. Csokoládétorta
16. Piskótatorta	45. Cvibak
17. Morzsatorta	46. Tejföl koch
18. Tepertős pogácsa	47. Valódi mogyorós torta
20. ^{VI} Tejföl béles	48. Mandulapuszedli
21. Nőiseszély	49. Jég [...]
22. Írós tészta	50. Amerikai lisztből készült crème
23. Bor schauveau	51. Tiroli béles
24. Linzi torta	52. Pozsonyi tészta
25. Főzött puding	53. Dió kerék
26. Francia puding	54. Krémes béles
27. Tojás nélküli tészta	a. Béles crème
28. Gyúrott linzi tészta	55. Spanyol béles
29. Hamar béles	56. Dobos torta
30. Zsíros piskóta	a. Dobos töltelék
31. Diós puszedli	57. Rumos torta
32. Keményítő puding	Zsirlepeny
33. Diós torta	Mogyoró stangerli ⁵⁰
34. Házi barát	

5.

Mikes Mária szakácskönyve

1784

(OSZK Quart. Hung. 3316.)

Sok kéziratos szakácskönyvhöz hasonlóan az OSZK Kézirattárában lelhetünk rá Mikes Mária⁵¹ szakács- és cukrászkönyvére. A könyv Cs. Sándor Imre gyűjteményéből került a könyvtárba,⁵² és a kutatók napjainkig nem elemezték.

Adatok:

Szerző: ismeretlen

Cím: „A Gazda Aszszonyi Böltéségnek Tárháza”⁵³

Kelkezés helye: ismeretlen

Kelkezés ideje: 1784

Kelkezés formája: kéziratos szakácskönyv

^{VI} A 19. recept kimaradt.

⁵⁰ Nincs recept

⁵¹ gr. Mikes Anna Mária (1736–1817), 1779-től Dániel Istvánné. RETTEGI, 1970. 531.

⁵² KOVÁCS, 1981. 428.

⁵³ A könyv címének és ajánlásának folytatása: „Az az Külömbféle Sütemények, Étkek Liktáriumok, és más Szükséges dolgok készítésének Tudománya Mely Meltóságos Groff Mikes Mária Aszszony eő Ngá Némely jedzéséből, egyben Szedettettét és ugyan az eő ngá Számára irattott 1784 Esztendőben.”

A szakácskönyv eredete: a könyvben részben Mikes Mária ismeretlen eredetű receptjeit találjuk, egy részében pedig az 1743-ban napvilágot látott „Szakács Könyv”-vet⁵⁴ fedezhetjük fel

A könyv jellege: szakács- és cukrászkönyv

A szakácskönyv felosztása: a könyvben a három megjelölt fejezet mellett még két, úgymond „rejtett”⁵⁵ fejezetet lehet megtalálni.

A szakácskönyvben található receptek száma: 376⁵⁶

A szakácskönyv felosztása a szerző(k) szerint:

Csoportok	Receptek száma
Első rész	88+4
Második része	124+17
„Első rejtett fejezet”	38+1
Mindenféle cukrozni és becsinálni való portékák	93+4
„Második rejtett fejezet” ⁵⁷	0+7

**A Gazda Aszszonyi Böltéségnek Tárháza
Az az Külömbféle Sütemények, Étek Liktáriumok,
és más Szükséges dolgok készítésének Tudománya Mely Meltóságos
Groff Mikes Mária Aszszony eő Ngá Némely jedzéseiből,
egyben Szedetett és ugyan az eő ngá Számára irattatott
1784 Esztendőben
(OSZK Quart. Hung. 3316.)**

Első rész

Húsból galuskalevest hogy kellessék készíteni
Kappan második leves
3. Galuskaleves
4. Rizskásaleves
5. Húsból galuskaleves
6. Gyenge galuskaleves
7. Tehénhús galuskaleves
8. Nyelv főzésének módja
9. Ecettel, hagymával
10. Csirkét tulajdon maga vérében készített
11. Csirkét gyűszűfánkkal így kell készíteni
12. Tiszta borssal törött csirke
13. Cipóban főtt csirke
14. Csuka spelm (?)

15. Boros szerdék
16. Törött süveggomba
17. Tejes borsó
18. Bárányhúst német módon
19. Savanyú peccsenye
20. Luther lév
21. Lapos tüdő, máj
22. Csirke tejföllel
23. Keresdi lév
24. Citrom lév
25. Csukát tejföllel és citrommal
26. Ecetes lév
27. Gombából galuskákat csinálni
28. Csukát kapornyával
29. Dióolajos béles
30. Gyenge galuskát csinálni

⁵⁴ OSZK Oct. Hung. 1660.

⁵⁵ A fejezet nem rendelkezik címmel, de az előző fejezet számozása végetér, vagy az átvett szakácskönyv befejeződik.

⁵⁶ A szám hozzávetőleges, mert ebbe beletartoznak a recepteken belül időnként megjelenő módosítások is, és néhány recept besorolása nem teljesen egyértelmű.

⁵⁷ OSZK Quart. Hung. 3316.

31. Polentát csinálni
32. Köleskásából tálba[n] főtt
33. Kutkutsa
34. Arany laska
35. Vajas tészta
36. Szilva tejföllel
37. Bosporos
38. Torett plarsinta (?)
39. Paplan béles
40. Kinds koch
41. Jó tészta
42. Consumel
43. Bélpecsenye
44. Bőjteleséges kolbász
45. Rántott csirke
46. Tüdős béles
- 55.^{vii} Domokos Rózsi pogácsája
56. Süvegfánk
57. (nincs cím)
58. Fűszerszámos rostélyos fánk
59. Töltött cipó
60. Tejfölös leves
61. l...Jegy fánk
62. Élesztős fánk
63. Henklis (?)
64. Vastag perec
65. Száraz perec
66. Farsangi fánk
67. Tojásos cipó
Másképpen
68. (nincs cím)
69. Körtesaláta
70. Lábból való saláta
71. Bányafő hidegen
72. Kalács
Másképpen
73. Német kalács
74. Mákos kalács
- 76.^{viii} Olasz kolbász
77. Vizát sokáig tartani
78. Halak füstölése
79. Húst frissen tartani
80. Vadhúst besózva
81. Vadhúst tartani
82. Madarakat tartani
83. Császárs és fogolyadarat tartani
84. Sódart füstölteni
85. Vesztfáliai sonkát csinálni
86. Stokfis áztatása
87. Tehénhús besózása
88. Tehénhús be margarurozása⁵⁸
89. Zöldfuszulykának besózása

90. Csiperkegombának besózása
91. Halak be marganérozása
92. Ludat tört lével
93. Tejfölös pogácsa
94. Velőből kolbász
95. Vesztfáliai nyelvnek füstölése
96. Májast csinálni
97. Rizskása rózsavízzel
98. Fai borzát főzni
99. Csirketokány

Második része

1. Fűszerszámos czeltlik
2. Czeltlik
3. Fűszerszámos pogácsa
4. Keserű mandulapogácsa
5. Egész mandulából való pogácsa
6. Mandula lébczeltl
7. Csokoládé lébczeltl
8. Spanyol lébczeltlek
9. Norinbergai mandula lébczeltlek
10. Csokoládé lébczeltl
11. Fahéjas lébczeltl
12. Töltött lébczeltlek
13. Mandula czeltlek
Másképpen
Másképpen
14. Felfutó czeltlik
15. Apró som czeltlik
16. Citrom czeltlik
17. Száraz czeltlik
18. Gyomor czeltlik
19. Felfutó czeltlik
20. Nádméz czeltlik
21. Czeltlik
22. Birsalma lébczeltl
23. Csipke- és birsalmapogácsa
24. Birsalmapogácsa
25. Citrompogácsa
26. Gyenge mézes pogácsa
27. Formába nyomott lébczeltl citromlével
28. Pogácsa
29. Fekete pogácsa
30. Mandulapogácsa
31. (nincs cím)
Másképpen
32. Formába nyomott czeltlik
33. Mandulapogácsa
34. Spanyol pogácsa
35. Békességes tűrő pogácsa
36. (nincs cím)

^{vii} A szerző eltévesztette a számozást.

^{viii} A szerző eltévesztette a számozást.

⁵⁸ Valószínűleg marinírozása, azaz pácolása.

37. Memori czeltlik
38. Mandulapogácsa
40.^{ix} Felpattogó czeltlik
41. Borköves pogácsa
42. Szerecsendióból és fahéjból czeltlik
43. Nádméz kenyér
44. (nincs cím)
45. Francia pogácsa
46. Muskotályos kenyér
47. Apáca kalács
48. Aníz kenyér
49. Mandulás kenyér
50. Keserű mandulapogácsa
51. Virágokhoz való trágantos tészta
 Zöld tészta
 Sárga tészta
 Kék tészta
52. Pasta
53. Tepsire kenyér
54. Porhanyó[s] piskóta kenyér
55. Piskóta gyanánt kenyér
56. Citrom konfekt
57. Mandula konfekt
58. Különbféle gyümölcsből konfekt
59. Mandula csók
60. Csók
61. Trágantos konfekt
62. Konfekt
63. Csipkegyümölcs konfekt
64. Gyalult forgács konfekt
65. Szilva konfekt
66. Fahéjas konfekt
67. Mandula pereg
 Másképp
68. Cvibak
69. Kemény cvibak
70. Muskatzon (?)
71. Viola cukor
72. Srediai kenyér (?)
73. Parmel nádméz (?)
74. Cseh csók
75. Fényes citrom
76. Birsalmát száraztani
77. Piskóta kenyér
78. Öntött alma
79. Oltott alma lév
80. Epret nádmézből
81. Egres sajt
82. Nádméz jég
83. Mandula sajt
84. Rózsa méz
85. Zöld levelecskék
86. Narancsvirág becsinálva
87. Citromhéjat fodran becsinálni
88. Galanterias mandula
89. Nádméz spárga
 90. Dapornyika mandula (?)
 91. Görögdinnye liktárium
 92. Málna s eper liktárium
 93. Egész meggy liktárium
 94. Barack liktárium
 95. Tengeri barack liktárium
 96. Tört som liktárium
 97. Mezei szeder liktárium
 98. Birsalma fényes és vörös liktárium
 99. Muskotály[os] körtét nádmézben
100. Ostyasütésnek módja
101. Cukorban pergelt mandula
102. Mandulakoszorú
+104. Czeltliket szerecsendióból és fahéjból
+103.^x Hozuko mandula konfekt
105. Mandula konfekt csipke gyümölcscsel töltve
106. Spárga bojo (?)
107. Tengeri barack szárazon becsinálva
108. Mustban csinált birsalma
109. Allo must méz (?)
110. Birsalmát bekandírozni
111. Reszelt latverg (?)
112. Birsalmát fehéren
113. Fehér felnövő birsalma pogácsa
114. Spanyolmeggynek és egyéb gyümölcsök[nek]
 becsinálása
115. Száraz gyümölcs
116. Málnát becsinálni
118.^{xi} Mandula tészta mindenféle formához
119. Cseresznyét szárazon becsinálni
(nincs szám) Cseresznyét mag nélkül becsinálni
121. Meggyet becsinálni
122. Meggyet mézben befőzni
123. Diót zölden becsinálni
124. (nincs cím)
125. Nyársalt egres
126. Konfekt, melyben minden formát lehet nyomni
127. (nincs cím)
(nincs szám) Tikenát sütni (?)
(nincs szám) Írós pogácsát sütni
(nincs szám) Rétes pogácsa
(nincs szám) Csigarétest sütni
(nincs szám) Csigarétes tésztából béles
(nincs szám) Béles almatöltelék
(nincs szám) Rizkásatöltelék
(nincs szám) Olasz káposzta
(nincs szám) Tálba[n] főtt
(nincs szám) Mandulakásának formája

^{ix} A szerző eltévesztette a számozást.

^x A szerző felcserélte a számozást.

^{xi} A szerző eltévesztette a számozást.

2. Mandulás tészta
3. Meggykása
4. Mandulakása
5. Almakása
6. Kenyérkása
7. Hop kása
8. Frikasszé
9. Citromkása
10. Pisztačíakása
11. Almakása
12. Hideg étel dióból sültől való
13. Mandula torta
14. Mandulapogácsa
15. Igen jó lé sült tyúkra
16. Igen jó lé főtt halhoz
17. Igen jó lé sültre
18. Igen jó lé sült kappanhoz vagy fogolymadárhoz
19. Mandulás lé őzcímerhez
20. Igen jó lé nyelvre
21. Rozmaring lé
22. Szegfű lé
23. Királyi levet
24. Igen jó lé csukához és harcsához, menyhalhoz
25. Kalékutiai leves
26. Fekete levet készíteni posárhoz
27. Lengyel lé halhoz
28. Csukának készítenedő lé
29. Ráklevest csinálni
30. Igen jó[^t] csinálni borjútüdőből
31. Citromlevet készíteni fogolymadárhoz
32. Citromlé sültől való
33. Fehéren készített citromlé
34. Igen jó borsóleves
35. Nyúlhúshoz való lé
36. Gyomrokra és májakra való lé
37. Fehér lé tyúkra vagy kappanra
38. Zöld lé tyúkra
39. Savanyocskas lé meggyből

Mindenféle cukrozni és becsinálni való porlékáról

1. Hogy kell a nádmézet tisztítani és világosítani
 2. Színmézet megtisztítani vagy világosítani és abba mindenféle gyümölcsöket csinálni
 3. Mustba gyümölcsöt becsinálni
 - 4.^{xii} Mi formában kell készíteni mindenfélét fűszerszámot, gyümölcsöt és virágokat cukrozni
- Miként lehet a konfektumot fehéríteni és szépen beborítani
- Nádméz szkofiumat csinálni vagy pinatát
- Mindenféle füveket, virágokat nádmézzel megborítani

Feldagadó nádméz eszközt készíteni

Átallátható jégforma cukrot csinálni

Szerecsendiós és fahéjas czeltlik

Fűszerszámos czeltlik

Hosszas szeg módra mandulával készített czeltlik

Pásztorul czeltlik

Lébczeltliket zöld narancsból csinálni

Fehér lemóni czeltliket csinálni almával vagy birsalmával elegyítve, az almától szép fehér lesz, de a birsalmától jobb ízű lesz

Jó czeltliket csinálni

Nirinbergiai szép czeltlik

Angliai fehér czeltlik

Jeges lébczeltlik

Fahéjas czeltleket csinálni

Formában nyomott lébczeltlik citromlével

Gyomorerősítő perececskék

Violaszínű perececskék

Jó perececskék vagy apró kalácsocskák

Memoria czeltlik

Gedult czeltlik

Császárné citromos czeltlik

Hogy kell a vörös birsalmalevet csinálni

Hogy kell a birsalma szelteket vörösen csinálni

Hogy kell a fehér, darabos spanyol liktáriumot csinálni

Miként kell a vörös birsalma liktáriumot csinálni

Igen jó birsalma liktárium

Száraz, hasogatott birsalmát becsinálni

Világos birsalma eszközt csinálni

Hasogatott citromot becsinálni

Hogy kell az apróra vágdalt citromot becsinálni

Leveles citromot becsinálni

Megreszelt citromot becsinálni

Hogy kell az apróra vágdalt citromot csinálni

Friss narancs-, citrom-, rozmaringvirágokat frissen becsinálni

A rózsagyümölcsöt egészen becsinálni

Zöld egrest és zöld szilvát becsinálni

Meggyet, tengeri szőlőt és csipkegyümölcsöt és más hasonlókat nádmézbe csinálni

A szilvát konfektumra borítani

Szerecsendiót becsinálni

Örménygyökeret becsinálni

Gyömbért becsinálni

Zöld diót becsinálni

Narancs- és citromhéjat becsinálni

Málna gyümölcsből másfélét csinálni

Világos rózsas liktáriumot csinálni

Cukorból való galantéri fánk[ot] csinálni

Más formára csinálni

Cseh csókokat csinálni

Felpattogzó csokoládé

Springerlit csinálni

^{xii} Ezt követően a szerző nem számozta be a recepteket.

Hogy kell a parasztfánkot csinálni	Nádméz vaj
Közönséges piskotumat	Rákos vaját készíteni
Hó piskotumat nádmézből	Miként kell a felpattogzó lébczeltleket csinálni
Pisztáciából való piskóta	Szerecsendiót becsinálni
Muskotályos kenyér	Hideg étek
Pírított mandula	Rozsólis mértéke
Hogy kell zöld pereceket vagy lébczeltleket levél módra csinálni vagy ha akar mandulából, pisz- táciából tésztát	Vaníliás
Pereceket csinálni	Csipkegyümölcs rozsólis csinálása
Szilvából való csók	Rozsólis csinálásnak más módja
Meggyből sülttőz valót csinálni	Rozsólis csinálásnak módja
Formába nyomott szilvából való eszköz	A rozsólisnak vagyis rozsólisnak leírása (Feratine asszonyomtól tanult rozsólis)
Közönséges marcipán	Vízből ecetet csinálni
Pisztáciából való marcipán	Burlezzi sütemény
Mogyoróból való marcipán	Somot becsinálni
Török papíros	Tejfölös élesztős pogácsa
Lemonádi	Élesztős tortáta
Eper víz vagy ama jeges forma	Málna becsinálásának módja
Ez a jeges eszköz pistáciából, cziperből	Kalácsot sütni
Meggylevet borral elegyítheted	Miként kell jó kalácsot sütni
Meggyvizet csinálni	Poianiné módja szerint kürtőskalács
Hogy kell készíteni a tengeri szőlőből való levét és a sóskagyümölcsből, mely hogy esztendeig is megálljon és mindent véle festhetsz	Májás
Meggylevet és vörös szőlő[t] vagy más hasonlót csinálni, melyekhez vizet elegyíthetsz	Tüdős
	Vadmákvirág julep
	Vadcsombor víz
	Vadcsersznye víznek készítése
	Vörös olaj

6.

Csinállossi Ravazdj András néhány receptje

1788

(OSZK Oct. Hung. 412.)

A XVIII. század végén született egy méhészeti szakkönyv, amely végén található néhány különleges ételreceptet. Csinállossi Ravazdj András méhekről szóló kézirata Komló völgyön, 1788-ban íródott, könyve kéziratos és tizennyolc receptcímet tartalmaz, viszont az utolsó címnél nem találjuk meg az étel leírását.⁵⁹ A Csinállossi Ravazdj név valószínűleg azonos a Bihar megyei Csanálosi Ravazdy névvel. Csanálosi Ravazdy András Nagytótfaluban élt és az érmelléki és a váradi járásban voltak birtokai (Tasádfő és Keresztúr birtokosa, Csanálos és Szarkó helységekben közbirtokos).⁶⁰ A régi nemesi családdal büszkélkedő szerző ősei között megtaláljuk Ravazdy Pétert, aki az 1505-ös rákosi országgyűlésen Arad vármegye követe volt, vagy Ravazdy Györgyöt, aki 1594-ben Szamosújvár kapitányaként szolgált.⁶¹ Ravazdy Andrásról nem sikerült kideríteni, hogy mettől meddig élt, és hogy voltak-e leszármazottai. Annyi bizonyos, hogy az 1754/55-ös országos nemesi összeíráskor Bihar megyében András és György özvegyei vannak felvéve a listára.⁶²

⁵⁹ OSZK Oct. Hung. 412.

⁶⁰ LENGYEL, 2005. 367.

⁶¹ NAGY, 1857. 663.

⁶² BOROVSKY, 1901. 643.; KEMPELEN, 1915. 72.

Feltételezhetjük, hogy Csinállossi Ravazdj András kedvelt ételeit vetette papírra,⁶³ egy általa szeretett szakácskönyvből,⁶⁴ és mint emlékeztetőül írta őket könyvének végére (az ételek egyáltalán nem kapcsolódnak a méhészkedéshez, ezzel magyarázható az előző hipotézis). A lejegyzett receptek szerkezeti felépítése alapján megállapíthatjuk, hogy nincsenek megszámozva, és a korszak többi – kézzel írott – szakácskönyvéhez hasonlóan a helyesírás szinte receptenként változik. Az ételek sorrendje között nincs összefüggés, és minden valószínűség szerint, találmokra következnek egymás után.

Csinállossi Ravazdj András méhekről szóló kézírata Komló Völgyön.

1788

(OSZK Oct. Hung. 412.)

Szakácskönyvből való jegyzetek

Káposzta kolozsvári módon
Töltött káposzta
Tehénhús árpakásával
Tehénhús kaszás lével
Tormás tejföllel tehénhús
Lúd törött lével
Savanyú lé A hús spékkel
Fekete lé

Klódörrel hús
Báránfőtt főzni savanyúan
Édes lével készíteni
Tüdőkása
Tüdő rántva
Zsufával hús
Bálmos főzése
Túros étel vagy Handa = basa
Botsporral sültet becsinálni⁶⁵

7.

Simai Kristóf szakácskönyve

1795

(KPL Manuscripta. For. 0–3. Nr. 65)⁶⁶

Simai Kristóf – született Sima Márton (1742–1833)⁶⁷ – szakácskönyve a Központi Piarista Levéltárban található. 1795 és valószínűleg 1799 között íródott és Schram Ferencnek köszönhetően ismerhetjük. A művét sajnos a gasztronómiatörténet iránt érdeklődők nem túl gyakran forgatják,⁶⁸ pedig számos különleges fogással találkozhatunk a könyvben, amelyből kiválóan láthatjuk a korszakban bekövetkezett változásokat.

⁶³ SCHRAM, 1961. 268.

⁶⁴ A receptek felett a következő mondatot találjuk „Szakács könyvből való jegyzetek.”. Sajnos az eredeti szakácskönyv kiléte jelenleg ismeretlen számunkra, viszont az ételeket megvizsgálva feltételezhetjük, hogy a Tótfalusi Kis Miklós által kiadott kolozsvári szakácskönyv érezhető hatást gyakorolt az adott szakácskönyvre.

⁶⁵ Nincs receptleírás.

⁶⁶ KPL Manuscripta. For. 0–3. Nr. 65.; SCHRAM, 1964. 578–598.; SCHRAM, 1979.

⁶⁷ A szerző piarista tanár és jeles műfordító volt. SCHRAM, 1964. 578.

⁶⁸ Simai Kristóf szakácskönyvére a témában publikálók „nagyon ritkán” hivatkoznak és Schram Ferenc elemző tanulmányát, valamint az általa közzétett recepteket sem szívesen veszik elő. (Természetesen Kovács Sándor Iván a kivételek közé tartozik. KOVÁCS, 1981. 429.) Napjainkban Fehér Bélának köszönhetően olvashatunk újból a könyvről. FEHÉR, 2008a, 2008b és 2008c.

Adatok:

Szerző: Simai Kristóf

Cím: „Némelly Étek Készítése módgya”⁶⁹

Kelkezés helye: Körmöcbánya

Kelkezés ideje: 1795–1799 (Az előszó végén Szt. András havának 26. napján 1795.)⁷⁰

Kelkezés formája: kéziratos szakácskönyv

A szakácskönyv eredete: a szerző saját gyűjtése, de mellette felhasználta Jean Neubauer 1779-ben Münchenben megjelent munkáját is, és Hükmann Borbála 1794-es Szakáts könyvéből is átvett három leírást.

A könyv jellege: általános szakácskönyv

A szakácskönyv felosztása: 1+16, összesen 17 fejezet

A szakácskönyvben található receptek száma: kb. 712⁷¹

A szakácskönyv felosztása a szerző(k) szerint:

Csoportok	Receptek száma
Elő-beszéd	
Bé-vezetés	11
Levesek	36
Tehén-hús hoz való mellék levek, és étek	3
Hükmann Borbála Szakáts könyvéből 1794	3
Némelly Étek Készítése módgya, melyet sok próba tételei után 's tapasztalva-is jónak talált és Mr Jean Neubauer ... Körmöztz-bányán 1795	
I. Darab. Jegyzések	38
Némelly Éteknek ... Körmöztz-bányán 1795	
II Darab	50+2
Némelly Etkeknek ... Körmöztz-bányán 1795	
III. Darab	41+3
Némelly Etkeknek ... Kassán 's Körmöztz-bányán (é. n.)	
IV. Darab	42+3
Némelly Éteknek ... Körmöztz-bányán 1795	
V. Darab	33
Külömb-féle Tészta Sütemény Készítésének modgya Körmöztz-bányán 1795	
VI. Darab	33
Külömb-féle Tészta Sütemények, Készítésének modgya Körmöztz-bányán 1795	
VII. Darab	34
Kolbászok, májasok, és Véres Hurkák Készítéséről Körmöztz-bányán 1795	
VIII. Darab	39
Válogatott Be-tsináltak Készítése Körmöztz-bányán 1795	
IX. Darab	35

⁶⁹ A könyv címének folytatása: „melyet sok próba-tételei után, s tapasztalva is jónak talált és MF Jean Neubauer könyvéből-is ki-szededetett Simai Kristóf K. O. Pap Körmöztz-bányán 1795.”

⁷⁰ KPL Manuscripta. For. 0–3. Nr. 65.

⁷¹ Ez véleményünk szerint kevesebb lehet az ismétlések és áthúzások miatt.

Csoportok	Receptek száma
Külömb-féle Étkek Készítése Körmözt-bányán 1795	
X. Darab	39+2
Külömb-féle étkek Készítése ... Körmözt-bányán 1795	
XI. Darab	46+2
Külömb féle Eledelek Készítése ... Körmözt-bányán 1795	
XII. Darab	41
Böjtre való Külömbb féle Válogatott Étkek Körmözt-bányán 1796	
XIII. Darab	41
[*] ^{xiii} b féle Betsináltak ... Körmözt-bányán 1796	
XIV. Darab	45
Külömb-féle Etkek' Nemei, 's azoknak el-Készítése Körmözt-bányán 1799	
XV. Darab	50+3
XVI. könyv Ipeisen Samlung á Dua Grosiana 1812 ⁷²	36+1

Simai Kristóf szakácskönyve

1795

(KPL Manuscripta. For. 0–3. Nr. 65)

Előbeszéd

Bevezetés

1. Jó tehénhúslevet készíteni
2. Bélétt tehénhús lév, Bouillon
3. Fojtott tehénhús lév
4. Ugyanaz másképpen
5. Kétszer bélétt tehénhús lév, Consommé
6. Rántott lév, Conlis
7. Polgár rántott lév, kevesebb különbséggel
8. Bé főtt lév, Glacé
9. Fehér törött lév
10. Tejfölös törött lév, Bechemelle
11. Bé főtt paré, Spináddopfen

Levesek

12. Fűleves
13. Ugyanaz
14. Bableves rizksásával
15. Bélétt zsemleleves, Fricadellen
16. Betegnek való leves
17. Borleves
18. Borjúhúsleves
19. Borsóleves
20. Ugyanaz

21. Fogolyleves
22. Felvert leves
23. Gesztenyeleves
24. Szalonnás gombócleves
25. Ugyanaz sódaral
26. Kenyérleves tojással
27. Köménymagos leves
28. Mogyoróleves pisztáciából
29. Mandulaleves
30. Pohánkakása leves
31. Rákleves
32. Rizksásleves által verve
33. Ugyanaz másképpen
34. Még is az másképpen
35. Zsemleleves töltve
36. Sörleves
37. Tarkaleves
38. Tejfölös leves
39. Csokoládéleves
40. Tüdöstáska leves
41. Tyútkfi- v. csirkeleves
42. Cukorborsóleves
43. Velőleves
44. Zellerleves
45. Tehénhús
46. Fojtott tehénhús
47. Fojtott tehénhús más módon

^{xiii} Sérült a szöveg.

⁷² KPL Manuscripta. For. 0–3. Nr. 65.

Tehénhúshoz való mellékletek és étkek

48. Egres, köszméte
49. Fokhagymás lév
50. Hering lév

Hükmann Borbála Szakácskönyvéből 1794.

- N. 6. Csokoládéleves
- N. 7. Közönséges borsóleves
- N. 10. Borsóleves, böjti ételek készítésére való

Némely étkek készítési módja, melyet sok próbatételei után s tapasztalva is jónak talált és Mr Jean Neubauer [...] Körmöcbányán 1795

I. Darab. Jegyzések

Passiren, dinsten
Köveztetni
Zsemledara
Futtatni
Mindenféle gyümölcsnek^{XIV}

1. Jó tehénhúslevet készíteni
 2. Boullion, vagyis béllett tehén
 3. Fojtott tehénhús lév
 4. Mások ezt így is készítik
 5. Consommé, azaz kétszeres béllett tehén]hús lév^{XV}
 6. Coulis, rántott lév^{XVI}
 7. Polgár rántott lév kevesebb különbséggel^{XVII}
 8. Glace, fagyalt lév^{XVIII} vagy bé főtt lév, glace^{XIX}
 9. Fehér törött lév^{XX}
 10. Bechamelle, vagyis tejfölös törött lév^{XXI}
 11. Befőtt paré, spinaddopfen^{XXII}
- Különbféle levesek
12. Fűleves

13. Mások
14. Cukorborsóleves
15. Rizskásaleves
16. Általvert rizskásaleves
17. Rizskásaleves másképpen
18. (nincs címe)⁷³
19. Borsóleves^{XXIII}
20. Zöld leves^{XXVI}
21. Zöldborsóleves
22. Fasiozott, [...] töltött zsemleleves
23. Borjúhúsleves
24. Tarka leves
25. Gesztenyeleves
26. Borsóleves^{XXV}
27. Rákleves
28. Fogoly- vagy csirkeleves
29. Pisztaóleves
30. A tehénhús [...]
31. Mellékétek [...] source. Szardella mellékétek
32. Kása mellékétek
33. Schnidling mellék lév éték^{XXVI} (metélőhagyma)
34. Sóska mellék lév éték^{XXVII}
35. Tejfölös torma
36. Cékla v. vörösrépa
37. Borjúmáj francia lével
38. Borjúmáj más módon

Némely étkeknek [...] Körmöcbányán 1795

II. Darab

- Rizskásából kását főzni
1. Szalonnás gombócleves
 2. Sonkás gombócleves
 3. Zellerleves
 4. Kolbász savanyú lével becsinált
 5. Piskóta tortáta
 6. Fejes káposzta
 7. Olaszkáposztát [...] savanyúan

^{XIV} A felsorolt szavakat, kifejezéseket a szerző megmagyarázza, mint ahogy egy konyhalexikonban szokás.

^{XV} A recept áthúzza.

^{XVI} A recept áthúzza.

^{XVII} A recept áthúzza.

^{XVIII} A szavak kihúzza, felé írva: „alutt”.

^{XIX} A recept áthúzza.

^{XX} A recept áthúzza.

^{XXI} A recept áthúzza.

^{XXII} A recept áthúzza.

⁷³ Az előző ételhez ajánl módosításokat.

^{XXIII} A recept áthúzza.

^{XXIV} A recept áthúzza.

^{XXV} A recept áthúzza.

^{XXVI} „mellék lév éték” áthúzza.

^{XXVII} „mellék lév éték” áthúzza.

8. Gombóckákat készíteni
9. Felvert leves
10. A sáfránynak készítése
11. Tejfölös böjtös leves
12. Szalonnás gombóc
13. Híres fekete lév, melyről mondatik: Hátra van még a feketeleves
14. Fasirozott rizskása pástétom
15. A lúd májról
16. Mustos pecsenye vagy vesepecsenye
17. Sóska böjti éték
18. Kőménymagos tejfölös becsinált
19. Snepfes béles
20. Elromlott borból jó ecetet csinálni
21. Káposztás rétes
22. Fojtott csirke
23. Töltött olaszkáposzta (kelkáposzta)
24. Túróshaluska, vagyis pogácsa
25. Vesebecsinált
26. Ludaskása
27. A borsnak tulajdonsága
28. Sáfrány
29. Karminádlí becsinált
30. Fasirozott gombóc becsinált^{xxviii}
31. Borjúmáj vérrel becsinált
32. Máj sülvé
33. Borjúfodra becsinálva
34. Bárány karmináta becsinálva
35. Becsinált galamb
36. Mások pedig bemarganérozták [...]
37. Galambot vagy csirkét becsinálni
38. Fogoly vagy más sültet becsinálni^{xxix}
39. Seregély, [...]dély vagy más madárkák becsinálva
40. Bélelt tojás pirítva
41. Becsinálnak feleresztésére készített lév, Coulis suppe
42. Vesepecsenye maga levében
43. Vesepecsenye sülvé
44. Borjúfej becsinálva
45. Más lével
46. Szarvas-, őz-, nyúlcomb [...]
47. (nincs cím)^{xxx}
Másképp
48. (nincs cím)
49. Vadréce temfeld^{xxxi}
50. Borjúhoz való tejfölös levet

Némely étkeknek [...] Kőrmöcbányán 1795

III. Darab

- Zöldpaszulyleves böjtire való
Katonabéles
Barna leves [...]
1. Vadréce nyárson sülvé
 2. Vadréce fojtva, temfelve spanyol mód[on]
 3. Fogoly nyárson sülvé
 4. Foglyot, csirkét vagy más madarat jó lével
 5. Akármiféle sült alá levet készíteni
 6. Savanyú káposzta [...]
 7. Másképpen ugyanaz
 8. Tejfölös savanyú káposzta másképpen
 9. A szerezendiónak tulajdonsága
 10. Általvert borsó
 11. Lencse törve
 12. Makaróni parmezán sajttal
 13. Tészta metélt makaróni módon
 14. Rizskása kappannal
 15. Rizskása csontvelővel
 16. Rizskása más módon
 17. Szalonnás gombóc
 18. Sonkával gombóc
 19. Ugyanaz más módon
 20. Gombóc más módon, mely becsinálván is szolgálhat
 21. Ugyanaz más módon
 22. Gombóckák borjúhúsból főzve
 23. Borjúfodra fehér lével
 24. Ugyanaz másképpen^{xxxii}
 25. Borjútüdő becsinálva
 26. Borjúmáj tárkonyal
 27. Borjúfark köveztve, vagyis főtt pácban
 28. Borjúnyelv v. ökörnyelv
 29. Ugyanaz más módon
 30. Borjú szügye narancslével
 31. Ugyanaz fehér lével
 32. Ugyanaz petrezselyemzöldjével
 33. Marhanyelv^{xxxiii}
 34. Ugyanaz más módon
 35. Lúdaprólék
 36. Lúd- vagy malacaprólék vérrel, fekete lévben
 37. Lúd vagy akármi más aprólék
 38. Tárkonyos becsinált
 39. Másképpen ugyanaz

^{xxviii} A recept áthúzva.

^{xxix} A recept áthúzva.

^{xxx} A recept áthúzva.

^{xxxi} A tempfeld elképzelhető, hogy párolást jelenthet. FEHÉR, 2008b

^{xxxii} A recept áthúzva.

^{xxxiii} Nincs receptleírás „Lásd No 29.”

40. Fojtott tojás [...] bevert tojás
41. Felvert tojás
42. Ugyanaz gombával

***Némely étkeknek [...] Kassán
s Körmöcbányán é. n.***

IV. Darab

39. Rákot főzni
40. Rákvajat (zsírt) készíteni
41. Stokfist beáztatni
 1. Sódapástétom^{xxxiv}
 2. Kraflit sütni^{xxxv} (?)
 3. Paradicsomalma⁷⁴ szosz tehénhús mellé
 4. Becsinált vese
 5. Ribizliszós tehénhús mellé
 6. Levélen sültet készíteni
 7. Palacsinta⁷⁵
 8. [...]
 9. Uborkaleves vagy cibere
 10. Téltre uborkát hordóba becsinálni
 11. Tojást téltre eltenni
 12. Sült
 13. Borsporos sült vagy füstös hal
 14. Nyelvet főzni^{xxxvi}
 15. Zsemle koch
 16. Karminátot készíteni
 17. Borjúbél [...]^{xxxvii}
 18. Pírtott máj
 19. Pár-kováaszt (élesztőt) készíteni
 20. Magyar kenyeret sütni
 21. Bárányfej sülve
 22. Velő sülve
 23. Smarn
 24. Smarn krumpliból⁷⁶
 25. Haluskát krumpliból⁷⁷
 26. Piskóta torta
- (nincs szám) Borleves

28. Sörleves
29. Velőből levest készíteni
30. Pörcös pogácsa^{xxxviii}
31. Sonkát, sódart, tehén vagy disznó nyelvhúst pácolni [...] besózni
32. Zsemle smarn^{xxxix}
33. Tüdőtáska leves
34. Töltött csirke vagy bárány hátulsó fertálya töltve
35. Tárkonyos becsinált
36. Betegnek való leves
37. Tárkonyos becsinált
38. Tál szélére tészttát készíteni
39. Rák főzve^{xl}
40. Zsemlegombóc böjti napra. Leves
41. Töltött tojás

Némely étkeknek [...] Körmöcbányán 1795

V. Darab

1. Tehénhúshoz való mellék lév
2. Hering mellékétek
3. Nyelvet vagy tehénhúst pácolni Pöckelfleisch
4. Fojtott tehénhúst első fogásra Buflamode
5. Fojtott tehénhús más módon
6. Pácolt borjúcímer sülve
7. Szarvascímer fojtva

Vastag étkek

8. Zöld paréj, Spináta
9. Ugyanaz más módon
10. Spárga, Asparagus^{xli}
11. Komló csírája
12. Zöldborsó, cukorborsó
13. Zöld hüvelykes bab, paszuly
14. Vastag ételre karmenátát készíteni
15. Karmenáta sóskával
16. Saláta vastag étkül

^{xxxiv} A recept áthúzza.

^{xxxv} A recept áthúzza.

⁷⁴ A paradicsomot a XVIII. század végén már megtalálhatjuk a polgárok és nemesek asztalain (Kisbán, 1997. 431.), igaz a Rákócziaknál már az előző század végén is írtak össze paradicsommagokat. BENDA, 2004. 234.

⁷⁶ A receptet követő lapon egy cetli egyik oldalán „Velőből való leves” a másikon „gombóckák” leírást találhatunk.

^{xxxvi} A recept áthúzza.

^{xxxvii} A recept áthúzza.

⁷⁶ Eredetileg kolompérból.

⁷⁷ Eredetileg kolompérból.

^{xxxviii} A recept áthúzza.

^{xxxix} A recept áthúzza.

^{xl} Nincs receptleírás.

^{xli} A recept áthúzza.

17. Andévi vastag eledelül⁷⁸
18. Sárgarépa
19. Zöld tök
20. Ugyanaz másképpen
21. Karalábé
22. Karalábé másképpen [...]
23. Töltött karalábé
24. Articsókával készíteni
25. Fojtott fehérrépa disznóhússal
26. Fehérrépa olasmódon
27. Fehérrépa temfelve, másképp
28. Olaszkáposzta
29. Fejes káposzta édesen fojtva
30. Töltött fejes édes káposzta
31. Savanyított fejes káposzta
32. Olaszkáposzta ökörfarkkal
33. Kék fodros káposzta

***Különbféle tészta, sütemény készítésének módja
Körmöcbányán 1795***

VI. Darab

1. Vajas pogácsa
2. Pástétomnak való vajas tészta
3. Ha jégre tehetsz szert [...]
4. Ha azt akarod, hogy a pástétom magasabbra nőjön [...]
5. Más módon vajas tésztát készíteni
6. Más módon vajas tésztát, aprósüteményre való készíteni
7. Bélet fánkokcsák
8. Osztriga fánk
9. Osztriga fánk, osztriga teknőben
10. Bélett pástétom fánk
11. Rizskásapástétom fánk
12. Pontyfejtel töltött fánk
13. Spárgapástétom, vagyis fánk
14. Pástétom erdei snepffel
15. Fácánpástétom
16. Fogoly-, császarmadárpástétom
17. Vadrécepástétom
18. Fajdtyúkpástétom
19. Vadlúdpástétom
20. Fűrjipástétom
21. Vadgalambpástétom
22. Sordély madár pástétom (?)
23. Nyúlfi pástétom
24. Öreg nyúl pástétom
25. Szarvashús pástétom
26. Őzcímer pástétom
27. Vadkecske pástétom
28. Vágott pástétom

29. Sonka-, vagyis sódarpástétom
30. Túrós lepényt vagy tászkát készíteni
31. Becsinált csirkepástétom
32. Töltött (fasírozott) csirke- vagy tyúkpástétom
33. Köleskása

***Különbféle tészt(ák), sütemények készítésének
módja Körmöcbányán 1795***

VII. Darab

1. Pacalpástétom
2. Rákpástétom
3. Halpástétom
4. Pástétom tésztát készíteni más módon
5. Tortátának való vajas tészta^{xlii}
6. Tortátának való vajas tészta másképpen
7. Törött mandula tortáta
8. Sörélesztő tészta
9. Púpos tortáta tornyokat
10. Kenyér tortáta
11. Tortátának való gyenge tészta
12. Rák tortáta mandulával
13. Mandula tortáta
14. Gesztenye tortáta
15. Mandula tortáta
16. Zsemle tortáta
17. Gyenge mandula tortáta
18. Szalonna tortáta
19. Paré tortáta
20. Meggy tortáta
21. Alma tortáta
22. Körte tortáta
23. Linzi tortáta
24. Linzi kenyér
25. Nádmézes csemege
26. Nádmézes csemege
27. Sörélesztős fánk (vándli)
28. Tortáta más módon
29. Narancs tortáta
30. Tortátának való jó vajas tészta más módon
31. Tortáta fahéjjal
32. Mandula tortáta más módon
33. Vágott mandula tortáta
34. Zsemlegombóc

***Kolbászok, májasok, és véres hurkák készítéséről
Körmöcbányán 1795***

VIII. Darab

1. Rákkolbász
2. Akármiféle pecsenyéből kolbászt készíteni

⁷⁸ talán endívia

^{xlii} A recept áthúzva és újrakezdve.

3. Borjúhús kolbász
4. Nyúlhús kolbász
5. Cerveláti olasz kolbász[t] készíteni^{XLIII}
6. Májasnak készítése
7. Magyar vérest készíteni
8. Véres német módon

Különbféle rántott vajon sült étkek

9. Rántott töltelék
10. Rántott borjúfodra
11. Rántott borjúvelő
12. Borjúmáj rántva
13. Borjúláb rántva
14. Mindenféle szeletek rántva
15. Marginírozott csirke rántva
16. Töltött ostya rántva
17. Borjú vagy bárány karmenáta rántva
18. Rántott táska v. Piroska
19. Borjúhús törött lével
20. Borjú szügye rákkal
21. Borjúmáj becsinálva^{XLIV}
22. Rántott borjúmáj
23. Borjúmáj [...]
24. Rántott borjúmáj tárkonnyal
25. Borjúmáj vérrel
26. Borjúmáj másképpen
27. Borjúmáj másképpen
28. Borjúfodra becsinálva törött lével
29. Borjúszügye egyvelítve (?)
30. Bárány karmenáta fehér lévvel
31. Rostélyon pirított karmenáta
32. Marginírozott karmenáta rántva, s úgy becsinálva
33. Karmenáta másképp becsinálva
34. Disznóhús karmenáta borítva
35. Disznóhús karmenáta hagymás lével
36. Karmenáta széniffel (mustárral)
37. Kappan tejfölös törött lével
38. Fogoly törött lével
39. Töltött sordély, seregély becsinálva

Válogatott becsináltak készítése Körmöcbányán 1795

IX. Darab

1. Sordély vagy seregélyt becsinálni
2. Másképpen

^{XLIII} A recept áthúzva.

^{XLIV} A recept áthúzva.

^{XIV} Nincs receptleírás.

^{XIVI} Kimaradt a 26. szám.

^{XIVII} A szerző eltévesztette a számozást.

^{XIVIII} Nincs receptleírás.

Különbféle becsináltak

3. Vesepecsenye fekete lével
4. Töltött vadréce fojtva
5. Borjúcomb befőtt lével
6. Borjúcomb sóskával
7. Borjúcomb temfelve vagy fojtva
8. Borjúfej becsinálva
9. Szarvas-, őzhús fenyőmaggal
10. Nyúlcomb borban temfelve
11. Nyúlcomb másképpen
12. Akármí vadhús becsinálva
13. Fogoly törött máj lével csípősen
14. Kappan [...]
15. Kappan szardellával csípős lévben
16. Kappan temfelve (fojtva)
17. Marginírozott csirke [...]
18. Tyúkfiak zöld lével
19. Récefi tejfölös tormával
20. Liba makarónival
21. Viza mogyorú lével marganétban
22. Viza savanyú lével
23. Száraz pástétom
24. A tészának készítése eképpen megy [...]^{XIV}
25. Kocsonya malacaprólékból
- 27.^{XLVI} Ponty savanyú lével
28. Mindenféle hal citromlével
29. Akármiféle hal lengyel lével
30. Pontyikra borízú lében
31. Akármiféle hal fokhagymás lével
32. Savanyú káposzta hallal
33. Szardella lév tehénhús mellé
34. Hal töltelék böjti napra
35. Teknősbéka becsinálva
36. Szardella lév sült hal vagy más pecsenye alá
- 36.^{XLVII} Másképpen

Különbféle étkek készítése Körmöcbányán 1795

X. Darab

Ponty becsinált lével^{XLVIII}

Temfelt rák

1. Ponty jóízű lével
2. Csuka szardella lével
3. Disznófejből sajtot készíteni
4. [...] mézes ostya
5. Tyúkfi ribizlivel (tengeri szőlővel)

6. Tejfölös torma lúd vagy sült kappan alá
7. Rostélyos pecsenye becsinált
8. Töltött kappan vagy tyúkfi
9. Borjútüdő rántva
10. Tyúkfiat vagy más [...] citromlével
11. Tyúkfiat barna lével
12. Ugyanaz másképpen vérrel
13. Rákkal töltött tyúkfi sült
14. Mandulával töltött csirke sült
15. Megmaradt csirke vagy más gyenge sült becsinálva
16. Erdei vaddisznó borsporral
17. Ugyanaz másképpen
18. Vaddisznóhús szilvával
19. Vaddisznófejet főzni
20. Vesepecsenye fenyőmagos lével
21. Pulyka nyárson sült s töltve
22. Pulyka nyárson sült és olasz módon töltve
23. A pulyka begyében eképpen is készíthetsz tölteket
24. Sült pulyka, lúd, réce, tejfölös tormával
25. Fojtott pulyka egyvelített lével
26. Lazac, vagyis galóca hal
27. Tojás becsinálva
28. Rántott palacsinta becsinálva
29. Ugyanaz másképpen
30. Rántott tojás
31. Rák zsemledarával
32. Befőtt almasaláta (nincs cím)^{xlix}
33. Körtesaláta
34. Körtesaláta másképpen
35. Cikóriasaláta
36. Bondin rántott töltelek sültve (?)
37. Boros szerdék^l
38. Polenta
39. Ha a kukoricaliszt helyett rizskását [...] ^{li}
4. Szilvasaláta
5. Mandulapogácsa csemege
6. Kucsmagomba töltve
7. Budén rántott töltelek főve (?)
8. Boros szerdék sató (?)
9. Rántott meggy
10. Mézes pogácsa citrom lével csemege
11. Mézes pogácsa másképpen csemege
12. Jeget tésztaára készíteni csemege
13. Citromleves jeget készíteni
14. Mandulakoszorúkat készíteni
15. Szarvas kalács
16. Csókokat készíteni
17. Nádmézet festeni
 - Sárgára
 - Zöldre
 - Szürkére
 - Kékre
 - Feketére
18. Pohánkakása leves
- 18.^{lii} Fűszeres pogácsa
19. Csokoládé pogácskák
20. Szalonnás gombóclevés^{liii}
21. Barnarizskása leves^{liiv}
22. Kenyérleves tojással
23. Paszulyleves rizskásával
24. Csokoládéleves
25. Fokhagymás mellék lév
26. Aludt fagyalt meggy
27. Aludt fagyalt földieper
28. Aludt fagyalt citrom
29. Aludt fagyalt narancs
30. Fagyalt kajsziparackból
31. Aludt őszibarack fagyalt
32. Aludt meggy más módon
33. Halkocsonya
34. Halkocsonya másképpen
35. Fagyalt csokoládé
36. Nádmézet olvasztani
37. Mandulaleves
38. Birsalmapép koch
39. Borsópép vastag étel
40. Almapép
41. Rizskásapép
42. Mandulapép
43. Köszmétepép
44. Jó májast készíteni
45. Kaszás lév

Különbféle ételek készítése [...] Körmöcbányán 1795

XI. Darab

- Csokoládéleves
Citromos becsinált
1. Fejes és kötözött saláta
 2. Ugyanaz másképpen
 3. Meggyaláta

^{xlix} Az előző recept más módon.

^{xl} A recept áthúzva.

^{li} Az előző recept más módon.

^{lii} A szerző eltévesztette a számozást.

^{liii} A recept áthúzva.

^{liiv} A recept áthúzva.

Különbféle eledelek készítése [...] Körmöcbányán 1795

XII. Darab

1. Rákpép
2. Köleskásapép
3. Reszelt pép
4. Meggypép
5. Mandulapép^{IV}
6. Rántott bodzavirág
7. Sörélesztő fánk, Siska fánk
8. Sörélesztő fánk
9. Ribizlít vagy meggyet becsinálni, csemege
10. [...] réteges fánk
11. Befőtt málna vagy szeder
12. Töltött tojás
13. Töltött articsóka
14. Béllett vagy fölözött zsemleleves [...]
15. Barna lév fojtott galambra
16. Sült hal
17. Rántott hal
18. Ponty barna lévvel
19. Margírozott potyka v. pizstráng
20. Pizstrángot főzni
21. Kecsege savanyú lével
22. Vaddisznófej
23. Köménymagos leves
24. Csuka vagy másféle hal rák lévvel
25. Sörélesztő fánk
26. Tojófánk
27. Mézeskalács
28. Apáca kalács
29. Mustár készítése [...]
- 20.^{lvi} Nyershús tartására
21. Töltött tojás
22. Mézeskalács
23. Mézes pogácsa
24. Kenyér tortáta
25. Csokoládé tortáta
26. Ponty fekete lével
27. Ponty fűszerszámos lével
28. Száraz halat főzni
29. Száraz halat francia lévben főzni
30. Heringet sütni
31. Becsinált töltött rántotta

Böjtre való különbféle válogatott étkek Körmöcbányán 1796

XIII. Darab

1. Rákkolbász becsinálva

^{IV} A recept áthúzza.

^{lvi} A szerző elrontotta a számozást.

2. Töltött csiga becsinálva
3. Hal becsinálva
4. Osztriga (tengeri csiga) pirítva
5. Osztriga másra pirítva
6. Teknősbéka francia lével
7. Savanyú káposzta hallal vagy ikrával
8. Savanyú káposzta ikrával
9. Stokfís tejfölös tormával
10. Vizaikra forrón főtten
11. Vizát forrón főzni
12. Viza sültve
13. Viza édes lével
14. Sült tej
15. Vajas gömölye
16. Írósvajat asztalra készíteni
17. Darahaluska
18. Darás fészek
19. Mazsolaszőlő leves
20. Tejfölös leves
21. Borsóleves böjtre
22. Szilvaleves
23. Zsemlepép
24. Laska pirítva
25. Édes pép
26. Almapép
27. Rizskásapép kevesebb költséggel
28. Darapép
29. Sült réce, csirke, kappan alá leves
30. Ugyanaz másképpen
31. Ugyanaz rozmaringgal
32. Tehénhús fojtva
33. Sült csirke töltve
34. Sült csirke rákkal töltve
35. Töltött galamb becsinálva
36. Vaddisznó csípős lévvel
37. Csirke fekete lévben
38. Csirke zöldborsó[val] vagy köszmétével, egres-sel
39. Sült liba vagy réce alá tejfölös torna
40. Fojtott fehér- vagy sárgarépa
41. Vaddisznóhús szegfűves lével

[...]bféle becsináltak [...]

Körmöcbányán 1796

XIV. Darab

1. Pacal becsinálva
2. Borjú tőgye olasz lével
3. Frikasszé, rántott borjúhús jó lévvel
4. Nyelvre édes levet készíteni
5. Csirke gyenge lével
6. A tyúkfajt fajt[ly]úk módon készíteni

7. Tehénhús almalével
8. Sült csirke tejfölös lével
9. Siska fánk
10. Csirke mandulával töltve
11. Csirke citromlével
12. Pástétom fánk
13. Darapép^{LVII}
14. Tejfölös rétes
15. Túrós rétes
16. Rizskásás rétes
17. Ponty cseh lévben
18. Potyka fekete lévben
19. Katonabéles
20. Ikraleves
21. Halleves
22. Borsóleves böjti étkekre való
23. Fűleves
24. [...] mandulaleves
25. Mandulaleves feltajtékozva
26. Mandulaleves másképpen
27. Tejfölös leves
28. Satát készíteni^{LVIII} (?)
29. Kuglóf
30. Kalácskák
31. Szilva liktárium lepénykék^{LIX}
32. Sörélesztős pogácsák
33. Mézeskalács
34. Sült velő^{LX}
35. Májgombócleves
36. Zsemlegombócleves
37. Daragombóc
38. Ökörfark pástétom
39. Sódar- vagy sonkapástétom
40. Nyelv rostélyon sülvé
41. Borjúláb fehér lével
42. Borjúvelő rántva
43. Juhcomb sülvé
44. Rizskása maga levében
45. Köveztett tyúkfi [...]
46. Zsemle smarn
47. Bevert tojás csipős lével

***Különbféle étkek nemei, s azoknak elkészítése
Körmöcbányán 1799***

XV. Darab

- Vajas tortáta
1. Tojás sóskával
- Vélt mandulaleves [...] ^{LXI}
2. Levesbe való tejfölös rántotta
 3. Mandulaleves
 4. Májgombócleves^{LXII}
 5. Szalonnás gombócleves
 6. Aprókása leves
 7. Fojtott cukorborsó vastag ételül
 8. Savanyú káposzta ikrával
 9. Sárgarépa mellékétel
 10. Spárga. Asparagus
 11. Spárga másképpen
 12. Nyúlpecsenye kaprival
 13. Kapri lév
 14. Uborkasaláta
 15. Szárma, vagyis töltött káposzta
 16. Rántott csirke
 17. Tejfölös rétes^{LXIII}
 18. Bondin salátával (?)
 19. [...] készíteni
 20. Forgácsfánk
 21. Pisztráng köveztve
 22. Viza tejfölös tormával
 23. Csuka tejfölös tormával
 24. Stokfis tejfölös tormával^{LXIV}
 25. Stokfis borsó lével
 26. Teknősbéka cukorborsóval
 27. Töltött csiga
 28. Csiga szardella lével
 29. Vajas pástétom más módon
 30. Egres köszméte sáta^{LXV} (?)
 31. Kalács tészta étkül
 32. Pacalba hurkát tölteni
 33. Krumplic^{LXVI} tejföllel
 34. A juhhúsnak elkészítése

^{LVII} A recept áthúzva.

^{LVIII} A recept áthúzva.

^{LIX} Nincs receptleírás.

^{LX} Nincs receptleírás.

^{LXI} A recept áthúzva.

^{LXII} A recept áthúzva.

^{LXIII} A recept áthúzva.

^{LXIV} A recept áthúzva.

^{LXV} Nincs receptleírás.

^{LXVI} Eredetileg krumpér.

35. Krumpli ^{lXVII} becsinálva vastag étel gyanánt	1. Száraz halat főzni
36. Mákos rétes	2. Parasztfánk
37. Almás rétes	3. Velőleves
38. Hogy a tej ki ne fusson	4. Ha a zsemlet tojásba akarod mártani [...]
39. Fánk	5. Ha zsemlepástétomot készítesz
40. Rántott, pergelt csirke	6. Sonkapástétom
40. ^{lXVIII} Rántott csirke más módon	7. Nyakon öntött zsemle
Pacal vajas tésztaiban	8. Őzcomb sülve
41. Aszalt cseresznyét vagy meggyet vagy kökényt,
szilvát saláta gyanánt főzni	9. Jó fánkot élesztővel sütni
42. Rákleves	10. Közönséges jó fánk
43. Tejfölös torma	11. Budin (?)
44. Hajdúkáposzta v. fojtott káposzta v. temfelt	12. Töltött tehénhús
45. Spárga vajas lévben	13. Semfet (mustármagot) készíteni
46. Rostélyos sült karmenáta, vastag ételre	14. Tejfölös fánk
47. Másképpen karmenáta vastag ételre	15. Nádméz jejesíteni
48. Tehénhús peccsenye	16. Csuka szardellával
49. Rátz babsaláta	17. Szardella lév ^{lXIX}
50. Sült malac	18. Szemling halat felforralni, s szárazon feladni
	19. Piskóta kenyeret sütni
	20. Kétszer sült kenyér (Zwibak)
	21. Fűszerszámos mézes kalács
	22. Nádméz jeget készíteni
	23. Dorongos fánk (Botra tekercs, Kürtőskalács,
Botkalács)
	24. Kappan tengeri békával (Mischerl)
	25. Lúdmáj becsinálva
	26. Kétszer sült ánájzos ⁷⁹ kenyér
	27. (nincs cím)
	28. Medvetalp ([...] mandula sütemény)
	29. Meggyépép
	Csiga szárazon ecettel, olajjal

**XVI. könyv Ipeisen Samlung á Dua Grosiana
1812**

30. Sörélesztős gölödör
31. Sült nyúl alá való lév
32. Szardella levet sült alá készíteni
33. Fagylalt tej
34. Fagylalt tej másképpen
35. Rizskása tej fagylalva
36. Csuka kocsonya
37. Mandula megfagylalva

8.

A jó gazdasszony szakácskönyve

(a XVIII. század vége)

(OSZK Quart. Hung. 3687.)

A jó gazdasszony szakácskönyve jelenleg az utolsó ismert kéziratos receptgyűjtemény a „Hosszú reneszánsz konyhakultúra”⁸⁰ idejéből. A XVIII. század végén vetették papírra valószínűleg Kolozsváron. A könyvvel a kutatók napjainkig nem foglalkoztak részletesebben.

Adatok:

Szerző: ismeretlen, de valószínűleg két különböző személy

Cím: „Jo Gazda Aszszony az az Jo Gazda Aszszonyt illető házi szükségre való hasznos könyv”

^{lXVII} Eredetileg krumpér.

^{lXVIII} A szerző elrontotta a számozást.

^{lXIX} Nincs receptlírás (lásd N. 16.).

⁷⁹ Talán ánizs.

⁸⁰ A „Hosszú reneszánsz konyhakultúra” időszaka a XIV–XV. századtól a XVIII. század végéig, a XIX. század közepéig tartott a magyar gasztronómiában. FÜREDER, 2009b 253.

Kelkezés helye: talán Kolozsvár

Kelkezés ideje: ismeretlen, talán a XVIII. század vége

Kelkezés formája: kéziratos szakácskönyv

A szakácskönyv eredete: ismeretlen, de feltételezhetjük, hogy például Wesselényi Kata 1772-es szakácskönyve nem volt ismeretlen a könyv első egységét író személynek⁸¹

A könyv jellege: általános szakácskönyv

A szakácskönyv felosztása: kettő nagyobb egység, az elsőhöz két fejezet, a másodikhoz tizenhárom fejezet tartozik

A szakácskönyvben található receptek száma: 123 recept az első egységben, 427 recept a második egységben, összesen: 550⁸²

A szakácskönyv felosztása a szerző(k) szerint:

Csoportok	Receptek száma
Első Rész Mindenféle becsináltak Készítése Modgyárol	40
Masodik Rész Külömbb külömb féle Portékákról	83
Mutato Tabla	
Első Könyv Mindenféle Tortáta Készítése modgyárol	65
Második Könyv Sok féle Meleg Étek Husbol	36
Harmadik Könyv Böjti napakra jo meleg Étek	29
Negyedik Könyv Mindenféle Kásáknak Készítése modgyárol	62
Ötödik Könyv Mindenféle Fánkak Készítése modgyárol	36
Hatodik Könyv Mindenféle Iros Tészták vagy Pástétomak Készítése modgyárol	16
Hetedik Könyv Külömbféle Portékák Készítése modgyárol	10
Nyolczodik Könyv Mindenféle Czeltli és Léczeltek Készítése modgyárol	36
Kilenczedik Könyv Mindenféle Kenyér, Pagácsa, Perekc, Cvibak és Piskota Készítése modgyarol	39
Tizedik Könyv Mindenféle Konfekt Készítése modgyarol	29
Tizen Edgyedik Könyv Mindenféle Lyctárium Készítése modgyárol	33
Tizen Kettődik Könyv Mindenféle Becsinálásnak és Kondirázásnak Modgyárol	13
Bővitt Tizenkett Szakasznak magában foglalvan azakat Melyek vagy ki marattak vagy a Tizenkett Könyvhöz nem tartoztak	0+23
Mutato Tabla ⁸³	

⁸¹ Például a „I. 2/30. Madártej” receptben, hasonlóan Wesselényi Kata leírásához tejet találunk, de a végén nem pisztáciát, hanem piskótát ajánl a szerző, ami elképzelhető, hogy csupán elírás eredménye. OSZK Quart. Hung. 3687.

⁸² A szám hozzávetőleges, mert ebbe beletartoznak a recepteken belül időnként megjelenő módosítások is, és néhány recept besorolása nem teljesen egyértelmű.

⁸³ OSZK Quart. Hung. 3687.

**Jo Gazda Aszszony az az Jo Gazda Aszszonyt illető
házi szükségre való hasznos könyv**

XVIII. század vége
(OSZK Quart. Hung. 3687.)

Első rész

Mindenféle becsináltak készítési módjáról

1. Hólyagos meggy
2. Becsinált citronáta
3. Általlátszó citronáta
4. Almát becsinálni
5. Konfekt beboríttatásához és egyébhez is a tisztált nádmézet így készítsd
6. Becsinált zöld szilva
7. Citromnak becsinálása
8. Vörös citrom
9. Szaporán citromot így csinálj be
10. Apró szőlő becsinálása
11. Egészen becsinált málna
12. Becsinált nádmézes köménymag
13. Becsinált barack
14. Zöld szilva becsinálásáról
15. Száraz szilváknak becsinálása
16. Becsinált barack
17. Zöld szőlőt becsinálni
18. Zöld mandulát becsinálni
19. Zöld egres becsinálása
20. Zöld tengeri szőlőnek becsinálása
21. Zöld kajszibarackot becsinálni
22. Frankfurti meggyet becsinálni
23. Spanyolmeggyet becsinálni
24. Az egész tengeri szőlőt becsinálni
25. Más közönséges ribizlit becsinálni
26. Kajszibarack becsinálása
27. Az egész kajszibarack becsinálása
28. Barackot becsinálni
29. Somot becsinálni
30. Körtét becsinálni
31. A kis som becsinálása
32. Az csipkéket becsinálni
33. Birsalmákat becsinálni
34. A megmetélt birsalmákat becsinálni
35. Egész mezei epret becsinálni
36. Citromot becsinálni
37. Szeltekbe metélt becsinálni
38. Narancshajat becsinálni
39. Kékviola becsinálva
40. Nádmézzel rózsát becsinálni

Második rész

Különb-különbféle portékákról

1. Birsalma levét fötlen esztendőig és tovább tartani

2. Meggy sajt
3. Fehér lébczeltl
4. Egész málna
5. Bécsi lébczeltl
6. Málnalevet ecettel
7. Jó eperlevet így készítsd
8. Vörös nádméz czeltl
9. Festéshez való akármely lév
10. Kettémetélt birsalma szárazon
11. Tengeri szőlő becsinálva
12. Eper becsinálva
13. Írósvajjal tészta
14. Kandírozni mindenféle gyümölcsöt, narancshajat és mandulát
15. Kandírozni nádméz
16. Dinnyehéj
17. Öntött nádméz
18. Csokoládé percc
19. Birsalmából fehér spanyol liktárium
20. Birsalmából szép világos fényes liktárium
21. Egész kajszibarack vagy magvaváló készítése
22. Egres egészben becsinálva
23. A szőlőnek a levét így kell becsinálni
24. Articsókát becsinálni
25. Zöld szilvát becsinálni
26. Kránczl (?)
27. Töltött konfekt
28. Mandula tortáta
29. Leves
30. Madártej
31. Birsalmából fehér fényes liktárium
32. Birsalma ládvercs (?)
33. Birsalma
34. Narancs belestől vagy anélkül
35. Piskolt
36. Birsalmasajt
37. Citromból káposzta
38. Narancs káposzta
39. Zöld narancs káposzta
40. Reszelt citrom
41. Mélpák (?)
42. Fánk
43. Fánk
44. Velős tejes bél
45. Májgaluska
46. Roárginiren (?)
47. Fánlo (?)
48. Strudl
49. Leves, nem szeretem
50. Viaszból gyümölcs
51. Nádmézből igen szép virág

52. Ostya tészta
53. Kajsziabarack liktárium
54. Zöld kajsziabarack liktárium
55. Egres liktárium
56. Ribizli liktárium
57. Som liktárium
58. Hecsepecse liktárium
59. Barack liktárium
60. Friss birsalma liktárium⁸⁴
61. Birsalma liktárium
62. Birsalma liktárium
63. Szőlő julep
64. Zöld kajsziabarack pogácsa
65. Érlelt kajsziabarack pogácsa
66. Fűszerszámos pogácsa
67. B Laudin csipkét mosni való lúg
67. Konfekt^{LXX}
68. Csókok
69. Piskóta
70. Piskótum kenyér
71. Fekete recze keményítés (?)
72. Más mód[on]
73. Birsalmasajt
74. Más módon
75. Keményítő
76. Piskótum kenyér
77. Csókok
78. Töltött málékása
79. Töltött kása
80. Túrós galuska
81. Száraz fánk
82. Paplan béles

(Vége)

Mutató Tábla⁸⁵

Első könyv

Mindenféle tortáta készítési módjáról

1. Mindennemű tortáta készítése
2. Édes mandula tortáta
3. Jóféle lumtzi tortáta tészta
4. Másféle mandula tortáta
5. Angliai módon való tortáta
6. Spanyol módon tortáta
7. Másféle tortáta
8. Porhanyó[s] tortáta
9. Kemény tojással mandula tészta
10. Más mandula tortáta
11. Porhanyó[s] lisztből tortáta

12. Élesztővel való tortáta
13. Igen jó tortáta vagy fánk
14. Más tortáta
15. Ismét más tortáta
16. Szalonnás tortáta
17. Mandula tortáta
18. Mandula tortáta
19. Más módon mandula tortáta
20. Ismét más tortáta
21. Édes tejjel tortáta
22. Tálba[n] sült tortáta
23. Porhanyó[s] tésztából jó tortáta
24. Más mandula tortáta
25. Gróf Furlándno szerint készített spanyol tortáta
26. Angliai tésztából tortáta
27. Kunitsné módjára készített tortáta
28. Tojás tortáta
29. Mandula tortáta
30. Formába öntött vörös és fehér birsalma tortáta
31. Pastarella tortáta (?)
32. Fahéjas mandula tortáta, melyet melegen is feladhatsz
33. Tálban készített mandula tortáta
34. Rák tortáta vagy rákkása
35. Vagdalt tortáta
36. Tortáta
37. Porhanyó[s] tortáta
38. Jó tortáta
39. Porhanyó[s] tészta
40. Híres tortáta
41. Narancshéjjal tortáta
42. Citromos tortáta
43. Gróf Ottingne módjára mandula tortáta
44. Tört tojásból mandula tortáta
45. Mandula tortáta
46. Tészta tortáta
47. Élesztős tortáta
48. Jóféle tészta
49. Más tortáta tészta
50. Serélesztővel tortáta tészta
51. Írósvajas tortáta tészta
52. Igen jó író tészta
53. Édes tejjel tortáta tészta
54. Porhanyó[s] pástétom
55. Más porhanyó[s] tészta
56. Fedeles pástétom
57. Hússal pástétom
58. Zsemleléből pástétom
59. Darabos pástétom
60. Tortának való porhanyó[s] tészta

⁸⁴ Birskörtét használ hozzá.

^{LXX} A szerző elszámolta a recepteket.

⁸⁵ „Az első Numerus jelenti az Részt, az második az Leveleken fön tett Számát, az harmadik pedig abban az Részben az Levelekben tett Numerust és Számát.” OSZK Quart. Hung. 3687.

61. Édes tészta
62. Édes mandula tortáta
63. Élesztős tortáta
64. Élesztős fánk
65. Tojófánk

Második könyv

Sokféle meleg éték húsból

1. Jó levest így készíts
2. Sajtleves
3. Rákleves
4. Tehénhúsból mustos pecsenye
5. Nyúlhús megtöltve
6. Főtt tyúkra vagy kappanra lé
7. Ózcímert így készíts
8. Csirkére francia lév
9. Más francia lév
10. Tyúkfíat rozmaringba
11. Töltött tyúkfíat így készíts
12. Maga húzával töltött tyúkfí
13. Tyúkfíat sülvé fogolymadár módjára
14. Osztrigával tyúkfí
15. Töltött tyúkfí
16. Lévre készített tyúkfí
17. Marhaajak kocsonyára lév
18. Töltött tyúkfíra vagy kappanra lév
19. Franciásan készített borjúhús
20. Nyelvet így süss
21. Töltött marhanyelv
22. Fokhagymás pecsenye
23. Tyúkfíat jól lévre
24. Nádmézzel pulykafi
25. Tehénhús bemarginirazva
26. Tyúkfíat fekete lévre
27. Sültre szardella lév
28. Szegfű lév
29. Borjúhúsból madarak
30. Tehénhús sültre kapornya lév
31. Tehén-, borjú-, ürühús pecsenyét fojtva lábosa
32. Tyúkfí fogolymadár ízre
33. Vadsertéshús készítése
34. Jó leves
35. Káposztából jó éték
36. Igen jó étel

Harmadik könyv

Böjti napokra jó meleg étkek

1. Jó böjti leves
2. Csukára vagy más halra lév
3. Csukagyomra megtöltve
4. Stokfist megtöltve

5. Endívia saláta megtöltve
6. Szardella lévre csuka
7. Szardella lév
8. Angolna főzve
9. Angolna sütvé
10. Posárt jó lévre
11. Heringlevet csigára
12. Csigára lév más módon
13. Hal[ra] vagy húsrá jó lév
14. Halra való lév
15. Csigá sütvé
16. Osnéga módjára hering készítése
17. Hamar való lév a vizára
18. Csuka lengyel lévre
19. Törött lév halra
20. Böjti vagdaltleves
21. Zellerlevest böjti napra
22. Vizát fél esztendeig így tartsd
23. Rák és csuka éték
24. Tojás éték
25. Egy hal, mégis három éték
26. Posárnak készítése
27. Jófíle strudli
28. Tálban főtt
29. Hó tej

Negyedik könyv

Mindenféle kásáknak készítési módjáról

1. Köleskásával mandulakása
2. Mandulakása
3. Boros kása
4. Zsemlekása mandulával
5. Narancsos kása
6. Habos meggykása
7. Ószibarackból kása
8. Fahéjkása
9. Tortáta kása
10. Citromos kása
11. Fahéjas kása
12. Írósvaj kása
13. Tisztált nádmézzel mandulakása
14. Pisztácia formán kása
15. Birsalma- vagy közönséges almakása
16. Eperkása
17. Tojásszékéből kása
18. Lábasban almakása
19. Mandulakása
20. Fahéjkása
21. Rákkása
22. Fahéjas kása
23. Zsemlekása
24. Citronáda kása
25. Mandulakása
26. Rozskenyér kása

27. Birsalmából vagy más becsináltból jól felkelt kása
28. Pisztáciakása
29. Jó citromádos kása
30. Felkelt piskótakása
31. Fahéj kása
32. Felkelt mandulakása
33. Kemény tojás székivel és zsemelével kása
34. Tejjel és tojással birsalmakása
35. Feldagadó mandulakása
36. Rákkása
37. Feldagadó zsemle darukása
38. Spanyolmódra almakása
39. Rozskenyérrel mandulakása
40. Zsemleből jó kása
41. Pisztáciával kása
42. Csokoládékása
43. Mandulakása
44. Metélt mandulakása
45. Rákkal készült írósvaj kása
46. Híg kása
47. Zsemleből jó kása
48. Fehér pisztáciakása
49. Más fehér pisztáciakása
50. Fahéjas kása
51. Fahéjas hideg kása
52. Fahéj meleg kása
53. Rákkása
54. Tojáskása
55. Citromos kása
56. Mandula vajás kása
57. Rizskása
58. Mandulás vajkása
59. Darakása
60. Jó kása
61. Felfutó kása
62. Más kása

Ötödik könyv

Mindenféle fánkok készítése módjáról

1. Nádmézjéggel forgácsfánk
2. Ostyafánk
3. Nádmézes strájbli fánk (?)
4. Élesztővel jó fánk
5. Tejjel strájbli fánk (?)
6. Porhanyó[s] strájbli fánk
7. Tojófánk
8. Tejjel tojófánk
9. Tészta barso fánk (?)
10. Ostyafánk
11. Almafánk
12. Rózsafánk
13. Kolcsas fánk
14. Strofor fánk

15. Szalonnás fánk
16. Koszorúfánk
17. Meggyfánk
18. Kalán fánk
19. Rákvajjal fánk
20. Tojásból fánk
21. Jó fánk
22. Csészékre mandulafánk
23. Mandulából kockafánk
24. Pisztáciáfánk
25. Sváb fánk
26. Parasztfánk
27. Galántériás fánk trágantos jéggel
28. Mandulás kígyófánk
29. Parasztfánk főtt nádmezzel
30. Bécsi módon spanyolfánk
31. Feldagadó fánk
32. Meggyfánk
33. Velőfánk
34. Fánk
35. Más fánk
36. Szépen feldagadó tésztafánk, mellyel meggyet, almát és egyéb gyümölcsöt lehet készíteni

Hatodik könyv

Mindenféle írók tészták vagy pástétomok készítése módjáról

1. Malacpástétom
2. Vesepecsenyével pástétom
3. Tejjelős tésztát
4. Savanyú tejjel pástétom
5. Tejhez pástétom
6. Élesztővel pástétom
7. Jó porhanyó[s] tésztából pástétom
8. Összehányt porhanyó[s] pástétom
9. Pástétomnak tészta
10. Angliai módon pástétom
11. Posárral pástétom
12. Sós káposztával pástétom
13. Ennek a tésztája
14. Keserű morcza pajut (?)
15. Édes morcza pajut (?)
16. Mandula tészta

Hetedik könyv

Különbféle portékák készítése módjáról

1. Ecetágy
2. Borecet
3. Gyertyát mártani
4. Ecetágy
5. Jég
6. Jeges víz

7. Kézre való szappan
8. Sebekre való flastrom
9. Kézmosópor
10. Koldus zsír

Nyolcadik könyv

Mindenféle czeltlik és lébczeltlek készítési módjáról

1. Fahéjas konfekt lébczeltlek
2. Birsalma lébczeltlek
3. Mandula lébczeltlek
4. Nádmézből czeltli
5. Más nádmézes czeltli
6. Mandula lébczeltl
7. Fehér lébczeltl
8. Jőféle mandula lébczeltl
9. Csokoládé lébczeltl
10. Rendszerint való lébczeltl
11. Spanyol lébczeltlek
12. Norinbergai módon mandula lébczeltlek
13. Szépen feldagadó fűszeres lébczeltlek
14. Csokoládé lébczeltl
15. Fahéjas lébczeltl
16. Patientia czeltli
17. Töltött lébczeltlek
18. Mandula czeltli
19. Császár czeltli
20. Mandula czeltli
21. Mandula czeltli
22. Apáca czeltli
23. Felfutó czeltli
24. Kajsziarack czeltli
25. Apró som czeltli
26. Citrom czeltli
27. Száraz czeltli egresből
28. Sárga kajsziarack czeltli
29. Lemoni és citrom czeltli formában
30. Czeltli
31. Gyomor czeltli
32. Felfutó czeltli
33. Citrom czeltli
34. Főerősítő czeltli
35. Nádméz Lébczeltl
36. Czeltli

Kilencedik könyv

Mindenféle kenyér, pogácsa, perec, cvibak és piskóta készítési módjáról

1. Piskóta
2. Tepsire kenyér (?)
3. Mandula perec
4. Jőféle cvibak

5. Porhanyó[s] piskótakenyér
6. Udvari piskóta
7. Piskótácska töltelékbe való
8. Spanyol módon öntött piskóta
9. Leves kalács
10. Horvátosan kalács
11. Piskóta
12. Barack pogácsa
13. Birsalma pogácsa
14. Friss birsalma pogácsa
15. Piskóta
16. Mandula piskóta
17. Megmetélt piskótum
18. Ánizsos kenyér
19. Mandula perec
20. Ánizsos kenyér
21. Jó feketekása kenyér
22. Piskóta gyanánt kenyér
23. Mandula piskóta
24. Citrom pogácsa
25. Kemény piskóta formában
26. NoreMBERGI mézeskalács
27. Piskótum
28. Muskotályos kenyér
29. Csipke és birsalma pogácsa
30. Barack pogácsa
31. Apró ánizsos kenyér
32. Birsalma pogácsa
33. Szirpács=Brot (?)
34. Piskóta kenyér
35. Muskotály[os] kenyér
36. Ánizsos perec
37. Ánizsos kenyér
38. Citrom pogácsa
39. Birsalma pogácsa

Tizedik könyv

Mindenféle konfekt készítési módjáról

1. Sült mandula konfekt
2. Rákból csak konfekt
3. Mukatina (?)
4. Citromos konfekt
5. Mandula strájbli
6. Allámódi springerli
7. Nádmézzel pergelt mandula
8. Borított mandula
9. Mandula konfekt
10. Galanteriás mandula
11. Nádméz spárga
12. Közönséges springerli
13. Állott konfekt becsináltból
14. Tá bollét különbféle gyümölcs konfekt
15. Mandula csók
16. Csók

17. Mandula főzve
18. Dapolnyika mandula
19. Pergelt mandula
20. Tragantos konfekt
21. Konfekt
22. Csipkegyümölcs konfekt
23. Gyaluforgács konfekt
24. Tragantos fehér konfekt
25. Fűszerszámos mandula konfekt
26. Szilva konfekt
27. Mandula konfekt
28. Sárga birsalmasajt
29. Meggy konfekt

Tizenegyedik könyv

Mindenféle liktárium készítési módjáról

1. Görögdinnye liktárium
2. Málna és eper liktárium
3. Fényes birsalma liktárium
4. Öntött birsalma liktárium
5. Fényes és megalvó birsalma liktárium
6. Birsalma fényes liktárium
7. Fényes birsalma liktárium
8. Borral és fűszerszámmal birsalma liktárium
9. Birsalmából piros liktárium
10. Nyers meggy liktárium
11. Egész meggy liktárium
12. Viaszos egész meggy liktárium
13. Fényes meggy liktárium
14. Rózsa liktárium
15. Más rózsa liktárium
16. Másféle rózsa liktárium
17. Muskotályos körte liktárium
18. Barack liktárium
19. Tengeri barack liktárium
20. Tört som liktárium
21. Vörös csipke liktárium
22. Zöld dió liktárium
23. Házi mézzel liktárium
24. Csipkegyümölcs liktárium
25. Zöld szilva liktárium
26. Alma liktárium
27. Mezei szeder liktárium
28. Egész narancs liktárium
29. Egész citromból liktárium
30. Ért szilva liktárium
31. Birsalma fényes és vörös liktárium
32. Tortátát tölteni való szilva liktárium
33. Mag nélkül való meggy liktárium

Tizenkettedik könyv

Mindenféle becsinálásnak és kandírozásnak módjáról

1. Virágot vagy gyümölcsöt nádmézzel becsinálni
2. Narancsvirág becsinálása
3. Zöld dió becsinálása
4. Mindenféle fűszerszámot, gyümölcsöt, s virágot kandírozni
5. Mindenféle virágokat nádmézzel csinálni
6. Gyömbéret becsinálni
7. Örménygyökeret becsinálni
8. A muskotályos körte becsinálása
9. Kandírozott narancshéj
10. A maga színébe kandírozott virág
11. Kandírozni való spanyol cukor
12. Kandírozott virág
13. Citromhéjat fodron becsinálni

Bővít tizenkét szakasznak magában foglalván azokat, melyek vagy kimarattak, vagy a tizenkét könyvhöz nem tartoztak

Első szakasz

Az által látszó nádmézjég

Második szakasz

Mandulasajt

Harmadik szakasz

Virágokhoz való tragantos tészta

Fehér tészta

Zöld tészta

Sárga tészta

Kék tészta

Negyedik szakasz

Olasz kolbász

Ötödik szakasz

Pászta

Hatodik szakasz

Szultcz

Fehér szultcz

Hetedik szakasz

Birsalma julep

Szederjes viola julep

Nyolcadik szakasz
Rózsaméz

Kilencedik szakasz
Fehér diszkoctum

Tizedik szakasz
Sárga ruha
Zöld levelecskék

Tizenegyedik szakasz
Festett patyolatból virág
Viaszos virág
Zománcos virág

*Tizenkettedik szakasz magában foglalván
a hátra maradt portékákat*
Schlafrohban mandula
Len, hogy selyemhez hasonló legyen

Kalács
Almakása
Bivalyartás

Vége

Mandula tortáta
Gyümölcshabot így csinálj
Laska tálban főtt
Liszt tálban főtt
B. Orbánné kalácsa

Mutató tábla⁸⁶

⁸⁶ „Az első Numerus jelenti a könyvet, az második a leveleken fent tett számát: az harmadik pedig abban az könyvben az oldalon levő Numerust.” OSZK Quart. Hung. 3687.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Források

Központi Piarista Levéltár = KPL

Manuscripta. For. 0–3. Nr. 65.

Országos Széchényi Könyvtár = OSZK

- Fol. Hung. 1361. Babós Gábor – Szakácskönyv. Szakátskönyv avagy minden féle meleg és hideg leves és sült étkeknek tálban főtteknek és tésztaneműeknek pastétomoknak draga ízű vizeknek és italoknak külömb külömbféle rosolisoknak, és festékeknek készítetéseknek modja és mestersége. Irattatott Szász Veszsződön. Ezer Hét Száz hetven hetedik Esztendőben.
- Oct. Hung. 412. Csinállossi Ravazdj András méhekről szóló kézírata Komló Völgyön. (1788)
- Oct. Hung. 1660. Szakáts Könyv. 1743. july. 31.
- Quart. Hung. 3023. Szakácskönyv és háztartási tanácsadó. B. Wesselényi Katájé. Fordította Németből Méltóságos Groffné Asszonyom parantsolattyára Szebenbe 16 dik. Augusto Anno 1772. Groff Lázár János.
- Quart. Hung. 3316. A Gazda Aszszonyi Böltéségnek Tárháza Az az Külömbféle Sűtemények, Étkek Likтариумok, és más Szükséges dolgok készíttésének Tudománya Mely Mel-tóságos Groff Mikes Mária Aszszony eő Ngá Némely jedzéseiből, egyben Szedettetett és ugyan az eő ngá Számára irattatott 1784 Esztendőben.
- Quart. Hung. 3317. Egy Négy Részből álo Konyha és Házi Könyv iratattott Koszdercka Emmanuel által 1782.
- Quart. Hung. 3687. Jo Gazda Aszszony az az Jo Gazda Aszszonyt illető házi szükségre valo hasznos könyv. XVIII. század vége. (ta-lán Kolozsvár)
- Quart. Hung. 4175. 1779 Esztendőben iratott A. J. által.

Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum = MKVM

1978. 9. Nánási István – Szakácskönyv. Szakátskönyv avagy minden féle meleg és hideg leves és sült étkeknek tálban főtteknek és tésztaneműeknek pastétomoknak draga ízű vizeknek és italoknak külömb külömbféle rosolisoknak, és festékeknek készítetéseknek modja és mestersége. Nyomtatott Bolyában Ezer Hét Száz Het-ven Égygyedik Esztendőben. Szent András Havának El-ső Napján.

2. Szakirodalom

BARTA

2004/2005

BARTA János: *Az angliai „új mezőgazdaság” eredményeinek kisugárzása a kontinensre.* In: *Agrártörténeti Szemle* 46 (2004–2005). 1–4. sz. 9–24.

BENDA

2004

BENDA Borbála: *Étkezési szokások a 17. századi főúri udvarokban Magyarországon.* PhD-értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest, 2004.

BOROVSKY

1901

Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad. Szerk. BOROVSKY Samu. Budapest, „Apollo” Irodalmi Társaság, 1901.

FEHÉR

2008a

FEHÉR Béla: *Élly vígan, és jó szerentsével. Szemelvények Simai Kristóf szakácskönyvéből.* (1.) <http://www.mno.hu/portal/550126> (a letöltés ideje: 2009. június 5.)

2008b

FEHÉR Béla: *Temfeld meg! Szemelvények Simai Kristóf szakácskönyvéből.* (2.) <http://www.mno.hu/portal/551284> (a letöltés ideje: 2009. június 5.)

2008c

FEHÉR Béla: *Bazsalikom és szerelem almája. Szemelvények Simai Kristóf szakácskönyvéből.* (3.) <http://www.mno.hu/portal/552792> (a letöltés ideje: 2009. június 5.)

FLANDRIN

1995

FLANDRIN, Jean-Louis: *Der gute Geschmack und die soziale Hierarchie.* In: ARIÉS, Philippe–DUBY, Georges (Hg.): *Geschichte des privaten Lebens. 3. Band. Von der Renaissance zur Aufklärung.* Frankfurt am Main, S. Fischer, 1995. 268–311.

FÜREDER

2008a

FÜREDER Balázs: *A XVIII. századi kéziratos magyar szakácskönyvek tartalomjegyzéke I. rész.* In: *Lymbus. Magyarországtudományi Forrásközlemények* 6 (2008) 461–494.

2008b

FÜREDER Balázs: *Szekula Teréz 1892-es szeged új szakácskönyve.* In: *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti Tanulmányok* 11. Szeged, 2008, 315–321.

2009a

FÜREDER Balázs: *A „Hosszú reneszánsz konyhakultúra” magyar nyelvű szakácskönyveinek bemutatása és összehasonlító elemzése.* PhD-értekezés. Debreceni Egyetem. Debrecen, 2009. (Beadott kézirat)

2009b

FÜREDER Balázs: *Szakácsművészet a Báthoryak korában. Az első magyar receptek és szakácskönyvek bemutatása a 17. század végéig.* In: *Báthory Gábor és kora.* Szerk. PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária és ULRICH Attila. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet – Erdély-történeti Alapítvány, 2009. 253–273.

- HOFFMANN
1998
2001
- KEMPELEN
1915
- KISBÁN
1997
- KÓSA
1980
- KOVÁCS
1981
- LAKÓ
1983
- LENGYEL
2005
- NAGY
1857
- PAPP
2006
- RETTEGI
1970
- HOFFMANN Tamás: *Európai parasztok. A munka.* Budapest, Osiris, 1998.
- HOFFMANN Tamás: *Európai parasztok II. Az étel és az ital.* Budapest, Osiris, 2001.
- KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok.* IX. kötet. Budapest, Grill K. Könyvkiadóváll., 1915.
- KISBÁN Eszter: *Táplálkozáskultúra.* In: *Magyar néprajz IV. Életmód.* Szerk. BALASSA Iván. Budapest, Akadémiai, 1997. 417–583.
- KÓSA László: *A burgonya Magyarországon.* Budapest, Akadémiai, 1980.
- KOVÁCS Sándor Iván: „A gyomros matéria” In: *Szakács mesterségnek könyvecskéje. A csáktornyai Zrínyi-udvar XVII. századi kéziratos szakácskönyve és a Tótfalusi Kis Miklós által kiadott kolozsvári szakácskönyv.* Szerk. KIRÁLY Erzsébet. Budapest, Magvető, 1981. 5–142.
- LAKÓ Elemér (közéteszi): *Bornemissza Anna szakácskönyve 1680-ból.* Bukarest, Kriterion, 1983.
- LENGYEL Katalin: *Adattár az úrbéri tabellák bihari birtokos nemességéről.* In: *Bihar vármegye az úrbérrendezés idején.* Szerk. ifj. BARTA János–PAPP Klára. Debrecen, Erdély-történeti Alapítvány; Debreceni Egyetem Történelmi Intézete; Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 2005.
- NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* IX. kötet. Pest, Beimel és Kozma, Ráth, 1857. (Reprint: Budapest, Helikon, 1987.)
- „Minden örömöm elegyes volt bánattal”. *Csáky Kata levelezése.* Összeállította, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta: PAPP Klára, Debrecen, Erdély-történeti Alapítvány, 2006.
- RETTEGI György: *Emlékezetre méltó dolgok 1718–1784.* Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi JAKÓ Zsigmond. Bukarest, Kriterion, 1970.

- SCHRAM
1961 SCHRAM Ferenc: *Összefüggések az úri és népi konyha között*. In: *Ethnographia* 72 (1961) 266–277.
- 1964 SCHRAM Ferenc: *Simai Kristóf kéziratos szakácskönyve*. In: *Ethnographia* 75 (1964) 578–598.
- 1979 SCHRAM Ferenc: *Némelly étek készítési módgya*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1979.
- SZABÓ
1984 *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. IV. kötet. *Fém-Ha*. Szerk. SZABÓ T. Attila. Bukarest, Kriterion, 1984.

Londoni magyar peregrinusok a hosszú XIX. században

A Klebelsberg Kunó-ösztöndíj támogatásával két alkalommal, 2007-ben és 2008-ban folytattam levéltári kutatómunkát Londonban, a magyar és az erdélyi diákok 1789 és 1918 közötti, ottani peregrinációjának megismerése érdekében.

Kutatási célom volt a téma forrásbázisának szélesítése az eddig még nem vizsgált londoni egyetemi és kollégiumi beíratkozási anyakönyvek átnézésével, valamint a már publikált adatok pontosságának ellenőrzése, végül pedig az 1789 és 1918 között a londoni egyetemekre járt magyar diákok névsorának összeállítása.

A külföldi tanulmányaikról visszatérő magyar diákok a hazai tudományos és szellemi közéletben jelentős szerepet tölthettek be, hozzájárulva ezzel az ország szellemi életének sokszínűségéhez és fejlődéséhez. A nagyrészt ösztöndíjjal kint tanult magyarok közvetítésével tömegesen jutottak el hazánkba a korszerű tudományos ismeretek, amelyek fontos részét képezték a XIX. századi magyar modernizációnak és polgárosodásnak.

A XIX. századi brit felsőoktatásról átfogó képet nyújtanak Silver és Teague, Sanderson, Armytage és Patric munkái.¹ A kutatott időszakban 13 angol, 4 skót, 2 ír és 1 walesi egyetem állt fenn, amelyek közös jellemzője, hogy rendszerint több kollégiumból és intézményből álltak össze. Itt tanulni már a XIX. században sem volt olcsó mulatság, a szigetország messze volt, így az utazás, majd az ott-tartózkodás költségei is magasak voltak. A cambridge-i és oxfordi egyetem számított a legdrágábbnak, ezért itt jellemzően az arisztokrata családok taníttathatták gyerekeiket (pl. Zichy, Batthyány, Esterházy, Festetics). A költségek miatt a magyar peregrinusok nagyobb számban csak 1860 után – a hazai és a külföldi ösztöndíj-lehetőségek szélesedésével – látogatták az angol és skót egyetemeket. A hazai egyházi alapítványok mellett állami ösztöndíjak és londoni, edinburgh-i alapítványok is lehetővé tették, hogy teológusok, bölcsészek, mérnökök, zenészek, valamint orvosok oda-utazzanak ismereteik bővítésére (a teológus hallgatók skóciai útjait részletesen kutatta Hörcsik Richárd és Kovács Ábrahám²). A diákok nagy része általában az ösztöndíj lejártával visszatért Magyarországra, ahol befejezte tanulmányait.

A londoni felsőoktatás a XIX. században

A korabeli londoni felsőoktatás működésére vonatkozó szakirodalom hiánytalanul fellelhető, mert majdnem mindegyik oktatási intézmény történetét kiadták már. A Londoni Egyetemet 1836-ban alapították, 1896-ig egyetemenként működött, ezt követően azonban a szerepe különlegessé vált, és valójában a tudományágak vizsgáztató bizottságai alkották, tényleges oktatás pedig az egyetemet alkotó egyes

¹ SILVER and TEAGUE, 1970.; SANDERSON, 1975.; ARMYTAGE, 1970.; PATRICK, 1939–1940.

² HÖRCSIK, 1989.; KOVÁCS, 2001. 177–186.

oktatási intézményekben folyt. A központi vizsgáztató bizottság biztosította a diplomák egyenértékűségét. A London University a következő részintézményekből tevődött össze (a zárójelben az alapítási dátumokat jelölöm):³

Alapstúdiumokat oktatók: Birkbeck College (1823-ban, mint Mechanics Institutiont alapították); University College London (1826); King's College (1828); Bedford College for Women (1849); Royal Holloway College for Women (1879); Queen Mary College (1885).

Kollégiumok, amelyek különböző tudományok oktatására specializálódtak: School of Pharmacy (1842); Imperial College; Royal Veterinary College (1875); Westfield College for Women (1882); London School of Economics (1895) (a közgazdasági és politikai gazdaságtan kart 1900-ban alapították); School of Oriental and African Studies (1916).

A fenti két iskolatípus mellett léteztek különálló orvosi iskolák, amelyek szintén a Londoni Egyetem tagjává váltak, ilyenek voltak: a St. Bartholomew's Hospital Medical College (1662); a Charing Cross (1823) and Westminster Hospital Medical School (1836); St. Georges Hospital Medical School (1831); King's College Hospital Medical School (1831); Middlesex Hospital Medical School (1835); St. Mary's Hospital Medical School (1854); Royal Free Hospital School of Medicine for women (1874); London Hospital Medical School (1900).

Az alábbi intézménycsoport tagjai kötődtek leglazábban a Londoni Egyetemhez. A Jews' College-től eltekintve mindegyik művészeti szakmai fórum volt, amelyek felsőoktatási tevékenységeket is elláttak: Royal Academy of Music (1822); London Business School – Jews' College⁴ (1858); Trinity College of Music (1872); Royal College of Music (1882); Royal College of Art (1898); Goldsmith College (1907).

A Londoni Egyetemen kívül más felsőoktatási intézmények is léteztek a XIX. századi angol fővárosban, így a Manchester New College és a Channing House School, amelyek elsősorban erdélyi unitáriusok számára biztosítottak ösztöndíjat.⁵ Ezek mellett szakképzést oktató *polytechnicumokat* alapítottak, amelyek a hazai oktatási rendszerben is létező technikumokhoz hasonló jellegű képzést biztosítottak. 1894-ben alakult a Northampton Institution (1906–1918 között Northampton Polytechnic Institute néven működött, majd 1918-tól City University néven); 1848-ban hozták létre a Metropolitan Evening Class-t, ahol esti tagozaton oktattak szakképzést (1861-ben átszervezték City of London Kollégiummá, később City of London Polytechnic néven szerepel a forrásokban, ennek jogutódja 1992-től a London Guildhall University). Hasonló profillal hozták létre 1892-ben a West Ham Technical Institute-ot, ami most University of East Londonként működik. Végül meg kell említeni a Richmond College-ot, amely 1843-tól metodisták számára biztosított felsőoktatási tanulmányokat.

³ HARTE, 1986. 9–22.

⁴ Megjegyzésre érdemes, hogy a London Metropolitan Archives levéltári anyagai szerint a Jews' College-ba 1927 után 9 magyar tanuló iratkozott be, de az általam kutatott időhatáron túl, így ők nem szerepelnek a diáklistán. Forrás: Admission register for preparatory and matriculation class-on belül Reports on students' progress included 1901–1938, LMA/4180/JC/F/02/009

⁵ Ld. KOVÁCS Sándor és ZSÁKÓ Erzsébet kutatásait.

A londoni iratok lelőhelyei

Megállapítható, hogy az oktatási intézményeket sűrűn átszervezték, így ahhoz, hogy az adott intézmény levéltári anyagát megtaláljuk, tudni kell, mikor hogyan hívták, és épp milyen intézményi struktúrába tagozódott be, ugyanis az iratokat nem központi levéltárakban találjuk, hanem a jogutódok levéltáraiban. Az oktatási intézmények beiratkozási iratait általában az adott intézmény/kollégium records' office-aiban őrzik, vagyis az oktatási intézmény adminisztrációjában található meg, nem a levéltárakban. A már kinyomtatott regiszterek pedig az ún. egyetemi/kollégiumi könyvtárakban kerültek elhelyezésre. A többi forrás az intézmény levéltárában lelhető fel, amely általában az oktatási intézmény könyvtárának része, itt található az eredeti beiratkozási regiszterek is. Az előbbieknél megfelelően a források feltárásához mind az intézményi levéltárban, mind a records' office-ban kutatásokat kell végezni, ezután következhet a központi könyvtár kéziratári anyagának átvizsgálása.⁶

A kutatást tovább nehezíti, hogy a második világháborúban sok irat elpusztult, továbbá, hogy minden levéltárba be kell jelentkezni, mert előre lefoglalt időpontban látogathatók az intézmények. Csak száz évnél régebbi anyag kutatható, a többi az érintett személyek külön engedélyével, fogadó- és ajánlólevelekkel, szigorú felügyelet mellett. Problémát jelent az is, hogy a korabeli egyetemi regisztráción többször félreértették a bonyolult kiejtésű magyar neveket, így elírások teszik nehezzé a magyar tanulók megtalálását. Például a University College London 1877/1876-os kalendáriumában az 1856-ban született Szemere Miklóst a következőképpen találjuk meg: „1875–1876: De Szeme, N., Buda-pesth”.

A nehézségek mellett azonban kutatást segítő weboldalak is rendelkezésre állnak. A www.aim25.ac.uk elektronikus levéltári adatbázis kb. 90 London és környéki felsőoktatási intézmény és tanulóközösség megmaradt iratait mutatja be. Az adatbázisból a XIX. századi felsőoktatási intézmények különböző levéltári forrásaik elérhetőségét kereshetjük ki, a honlapról fény derül arra, milyen intézmény őrzi jelenleg az iratokat. Ezt a keresést kiegészíthetjük a www.a2a.org.uk weboldal adatbázisával, amely pedig az angol és a walesi levéltárakat mutatja be (VIII–XXI. századi iratanyag). A magyar diákok kéziratit a British Libraryben (www.bl.uk kéziratári katalógus) találjuk. Az információinkat tovább bővíthetjük a www.nationalarchives.gov.uk weboldalról, a Nemzeti Levéltár iratanyagaiban leginkább egyes családok levéltárait, hagyatéki iratait tekinthetjük meg.

Londonban a következő intézményekben folytattam kutatásokat: Birckbek College Records' Office, British Library, City University Archives, King's College Archives, London Metropolitan Archives, London School of Economics Archives, Queen Mary College Library, Royal College of Arts Archives, Royal Academy of Music Archives, Royal College of Music Library, Royal College of Veterinary Surgeons Library, Royal Free Hospital Medical Archives, Royal Holloway College Archives, Royal London Hospital Archives, Royal Society of London Library, Royal Veterinary College Archives, School of Slavonic and East European Studies Library, Senate House Library, St. Bartholomew's Hospital Archives & Museum, St. George's Hospital Medical School Library, University College London Records'

⁶ Az angol felsőoktatási intézmények forrásainak jegyzékét ld. JACOBS, 1964.

Office, University College London Special Collections. Negyvenhét szakembertől, zömében történészekről, levéltárosoktól és könyvtárosoktól kaptam segítséget. A kutatás szempontjából hasznos levéltári források típusai sokfélék, mert minden egyes intézménynek más volt az adminisztrációja, máshogy nevezték a beíratkozási naplókat, másfajta információkat rögzítettek a tanulókról. A következő forrástípusokat használtam: beíratkozási regiszterek, diáknévsorok (*admission register, alphabetical register of students, alumni, attendance register, chronological list of students, college register, composite register, entrance papers, list of post and present students, matriculation albums, post graduate attendance register, register of the college, register of students, student entrance forms, and student entry books*), végzősök regiszterei (*catalogue of graduates, general register of university, historical record, list of graduates, roll of graduates*), iskolai kalendáriumok (*college calendar*), vizsgázó diákok listái (*examination book, reports on students' progress*), egyéb tagságok listái (*members' register, old students' association, list of members, register of associates and old students, register of fellows*), diákok személyes kartotékai (*student files, student records, student signature book, transcription of registers of pupils*).

A londoni kutatás eredményei

Az említett forrástípusok közül a nyomtatott egyetemi kalendáriumok (*college calendars*), illetve az eredeti beíratkozási regiszterek mutatkoztak hasznos forrásoknak a magyar diákok szempontjából. A végzett hallgatókat tartalmazó listákban szinte alig találni magyar diákot, mert a magyarok jellemzően egy-két félévre kaptak csak londoni ösztöndíjat, tanulmányaikat Magyarországra visszatérve fejezték be.

1789 és 1918 között a fentebb felsorolt angliai forrásokban 87 magyar tanulót találtam, akik Londonban jártak felsőoktatási intézménybe, ugyanide 1918-at követően is beíratkoztak magyar hallgatók, szám szerint 19-en. 30 tanuló származásáról még meg kell győződnöm egyéb – akár hazai – források felhasználásával. Az angol beíratkozási naplókban ugyanis sokszor nem a születési helyet kellett kitölteni, volt, hogy a tanuló a lakcímét, volt, hogy azt az egyetemet jelölte meg, amelyről kiutazott. A regiszterek nagy részében sajnos nincs feltüntetve a diákok származása vagy nemzetisége, így az összes forrástípust át kell nézni ahhoz, hogy a magyar tanulókat felleljük.

Az angol forrásokból nemcsak Londonban beíratkozott magyar tanulókat találtam, hanem más angol és skót felsőoktatásban részt vett magyarokra is bukkantam. Összesen 143 tanuló adatait regisztráltam a kéthónapos kutatás során, közülük tíz tanuló két helyre iratkozott be, így valójában 133 tanuló neve bővítette a diáklistát.

Eddigi kutatásaim során összesen – a londoni eredményeket beszámítva – 369 tanulót regisztráltam, akik 1789 és 1918 között megfordultak valamilyen angol, skót vagy ír felsőoktatási intézményben, de 27-en több egyetemre is jártak, így gyakorlatilag 338 személy szerepel jelenleg az adatbázisban.

Az angol forrásokból nyert magyar tanulók közül a londoni felsőoktatásba beíratkoztak (87 db) a következő intézményekben fordultak meg:

Bedford Coll	1%
King's Coll	7%
LSE	17%
RAM	2%
Royal HMS	1%
UCL	43%
UCS	6%
Manchester Coll	9%
St. G. HMS	2%
City n Guilds	1%
TCM	4%

A legtöbben a *University College London*ba (UCL) jártak (43%).⁷ Ez annak volt köszönhető, hogy a UCL némileg liberalizálta és korszerűsítette oktatási rendszerét az oxfordi és a cambridge-i egyetemekhez képest. Nemcsak bölcsészetet és teológiát, hanem modern tudományokat is oktattak, tovább a UCL-en nem kellett esküt tenni az anglikán vallásra úgy, mint például a londoni King's College-ban, ahol teológiai órákat kellett hallgatni és kötelező volt istentiszteletre járni. Ez utóbbi intézményben nem is fordult meg sok magyar tanuló a XIX. században. A University College-ba a magyarok Bécsből, Berlinből, Bukarestből, Budapestről, Pozsonyból és Miskolcra érkeztek, bölcsészetet (angolt, nyelvtanítási módszertant, fonetikát, filozófiát), jogot, orvostant és politikai gazdaságtant tanultak. Itt hallgatott bölcsészetet például Baransky Emil László az 1906/1907-es tanévben.⁸ A University College-ban posztgraduális tanulmányokat is folytattak magyar tanulók, többek között dr. Mansfeld Géza⁹ (1908–1909) és von Liebermann Lucy P.,¹⁰ akik fiziológiát hallgattak (1909–1910), dr. Galambos Arnold biológiai kutatásokat végzett (1911–1912), Rona Elisabeth pedig kémiai kutatásokban vett részt (1913–1914). 1839 és 1899 között ide járt alapképzésre többek között: Kossuth Lajos két fia (Kossuth Ferenc és Kossuth Lajos Tódor), Londesz Elek, a későbbi hírlapíró, dr. Farkas Jenő orvos, Tegze Gyula,¹¹ Spiller Gusztáv, Térey Gábor¹² és Benczédi Gergely.¹³

A *University College School* (UCS) a londoni egyetem előkészítő tagozata volt. Valahol a közép- és a felsőfokú oktatás között helyezkedett el. A tanulók többsége a School elvégzése után az UCL-ben folytatta tanulmányait.¹⁴

A *King's College* – amint arról fentebb már szó volt – a többinél szigorúbb oktatási intézmény volt. Ide járt Szilágyi Sándor esti tagozatú bölcsész szakra, és a

⁷ A magyar diákok forrásai: *The University College London calendars* (1834–1919), *University of London alphabetical register of students* (1828–1867/1868) In: University College London, Records' Office, London

⁸ Baransky Emil László (1877–1941): akvarellfestő, grafikus

⁹ Mansfeld Géza (1882–1950): fiziológus, farmakológus, egyetemi tanár

¹⁰ Liebermann Lucy, P. (1899–1967): klinikai pszichológus

¹¹ Német egyetemeken is tanult, ld. Szögi, 2001. 116., 406.

¹² Térey Gábor (1864–1927): művészettörténész. A Szépművészeti Múzeum Régi Képtárának vezetője.

¹³ Benczédi Gergely (1839–1906): tanár. A méterrendszert ő ismertette meg a magyar olvasóközönséggel.

¹⁴ A magyar diákok forrásai: *University College School Register* (1860–1931), London 1931. In British Library, London: X.520.9119

British Library kéziratári forrásai alapján 1920-ban Londonban telepedett le. Ugyancsak itt tanult alkalmazott tudományokat Pulszky Gábor, akit a College később tudományos munkatársává választotta (1867/1868 tanévtől *associate of the college*).¹⁵

A *London School of Economics* (LSE) szintén annak köszönhető népszerűségét, hogy – az UCL-hez hasonlóan – kevésbé konzervatív rendszerben oktatott modern tudományokat: közgazdaságtant, pénzügyet és politikai gazdaságtant. Hallgatói között volt, aki posztgraduális tanulmányokat folytatott, például dr. Dékány István¹⁶ filozófiát tanult (1910–1911). Az LSE népszerűsége a XX. században sem csökkent, sok magyar kereste fel, így: Rajniss Ferenc (1927–1928), Váli Ferenc Albert (1929–1931), Angyalfi Imre Miklós (1929–1932) és Káldor Miklós (1927–1930).¹⁷

A tanulók 10%-a a *Manchester New College*-ba járt. Ez a kollégium erdélyi unitárius férfiaknak biztosított ösztöndíjat tanulmányaikhoz.

A magyarok a modern orvostudományi eredmények iránt érdeklődve felkeresték a londoni egyetem *hospital medical school*-jait, amelyek mind kórházak részeként működtek, lehetővé téve ezzel a széles körű gyakorlati ismeretek elsajátítását a tanulók számára. A St. George's és a Royal Hospital Medical School a magyar tanulók 3%-a kereste fel. A *Royal Hospital Medical School* iratanyagai szerint az orvosi iskolát a XX. században látogatták inkább a magyarok. Torday Emil 1911-ben, Elbogen Siegfried 1930-ban iratkozott be Budapestről, 1940-ben Kertész András, 1942-ben Aradról Halász Imre, 1951-ben pedig Gotvai Péter hallgatott itt orvostudományi előadásokat.¹⁸

A *St. George's Hospital Medical School* falai közé is jártak magyarok, három félévre iratkozott be Duka Tivadar, aki később fiát is ide járatta.¹⁹ Duka Albert Theophilus 1886-tól tanult itt orvoslást, a posztgraduális orvostani képzést már Cambridge-ben, a Caius College-ban végezte 1892-től. A budapesti orvostudományi karról 1919 után is felkeresték a hallgatók ezt a *hospital medical school*-t.²⁰

Akik művészeti tárgyakat szerettek volna felvenni, a *Trinity Collge of Music*-ba (TCM), a *Royal Academy of Music*-ba (RAM), vagy a Royal College of Arts-ba iratkozhattak be. Kordy Dezső 1894-ben járt a RAM-ba csellóórákra, tanárai de Munck és Haynes voltak. 1915–1916-ban Surányi Irma hegedűművészetet tanult Mr. Wesselytől, illetve zongoraórákra is járt.²¹

A *Bedford College* kizárólag női tanulókat fogadott,²² a *City and Guilds College*-ban pedig modern műszaki, mérnöki ismereteket lehetett elsajátítani, Söpkéz Ala-

¹⁵ A magyar diákok forrásai: *King's College London calendar 1866/1867 to 1918–1919*, és *post graduate attendance register 1914–1925*, KA/RAT/PG In King's College Archives, London.

¹⁶ Dékány István (1886–1965): filozófus, szociológus, egyetemi tanár, az MTA tagja.

¹⁷ A magyar diákok forrásai: *Calendars 1902–1915* LSE 27/5/1, *Calendars 1915–1926* LSE 27/5/2, *The London School of Economics Register (1895–1932)*, In London School of Economics Archives, London.

¹⁸ A magyar diákok forrásai: *London Hospital Medical College Register of students, Register E–G 1897–1914* MC/S/1/3–10, és *Register 1914–1952* MC/S/1/11–23, *Medical College Register of dental students* MC/S/3/1–4, In Royal London Hospital Archives and Museum, London.

¹⁹ Duka Tivadar (1825–1908): '48-as honvéd, emigráns, orvos, az MTA tagja. Angliát ő ismertette meg Semmelweis munkásságával.

²⁰ A magyar diákok forrásai: *St. George's Hospital Medical School Student records*, In St. George's Hospital Archives, London.

²¹ A magyar diákok forrásai: *Royal Academy of Music Student Register for leavers, Royal Academy of Music prospectus 1894–1895*, 1915 In: Royal Academy of Music Archives, London.

²² A magyar diákok forrásai: *The register of Bedford College (1849–1949)*, *Student Files (1890–1985)* BC AR 200, *Student Entrance Forms (1892–1905)* BC AR 203, In Bedford College Archives, Bedford.

dár mérnöknek tanult a College falai között, hazánkba visszatérve pedig a magyar vasútépítésben jeleskedett.²³

Az első táblázat alapján elmondható, hogy a legtöbb magyar diák Londonban a University College-ot kereste fel. Népszerűsége annak köszönhető, hogy a College a Londoni Egyetemen belül a legkülönbözőbb stúdiumokból biztosított alap- és posztgraduális képzést, nemcsak hagyományos bölcsészeti tárgyakat oktattak itt, hanem mérnöki tudományokat, jogot és politikai gazdaságtant is. Ezen tárgyak mellett még arra is lehetőség volt, hogy a hallgatók elmélyedjenek a természettudományokban: akár fiziológiában, akár biológiában vagy kémiában.

A londoni tanulók kiutazásai 1830 és 1919 között a következőképpen alakultak:

1830–1839	1
1840–1849	0
1850–1859	8
1860–1869	9
1870–1879	9
1880–1889	8
1890–1899	8
1900–1909	19
1910–1919	26

A századforduló gazdasági felfutása és a növekvő ösztöndíj-lehetőségek kedveztek a külföldi tanulmányoknak, egyre több állami, egyetemi ösztöndíjat alapítottak Magyarországon, amivel hosszabb-rövidebb időt lehetett Angliában tölteni. Az érdeklődés a XIX. század végére főleg a műszaki, gazdasági és orvostudományi stúdiumok iránt nőtt meg.

A következő táblázatban látható, hogy a bölcsészeti órák (filozófia, művészet-történet, történelem, angol nyelv és irodalom) látogatottságát megelőzték a modern tudománynak számító gazdasági (politikai gazdaságtörténet, pénzügy), műszaki, természettudományi tantárgyak.

Művészet	4
Jog	5
Teológia	5
Bölcsészet	16
Gazdasági	18
Műszaki	8
Természettudományi	9
Nincs adat	25

A SOTE Levéltár kari tanácsülési jegyzőkönyveiből kiderül, hogy az orvostanhallgatóknak lehetőségük volt ösztöndíjjal Londonban tanulni, akár nyári egyetemekre is

²³ A magyar diákok forrásai: *Register of students of The City and Guilds College 1884–1934* 08367. DD.8 In British Library, London.

béiratkozhattak, hogy az angol nyelvet elsajátítsák.²⁴ Az orvostudományi kar hallgatói általában kémiát, élettant hallgattak. A természettudomány iránt érdeklődő magyar tanulók között volt olyan is, aki ásvány-, állat- és növénytani órákat vett fel.

A műszaki tudományok közül a tanulók elsősorban mérnöki előadásokat látogattak (például villamosmérnöki). Néhányan érdeklődtek az angolszász jogrendszer és a művészeti stúdiók iránt is (hegedű, zongora).

A teológia népszerűsége Londonban csökkent, mert az egyetemi rendszer átalakításának köszönhetően modern tudományokat oktatták az intézmények, ezért az egyháztörténeti, filológiai, teológiai tárgyakat Oxfordban, Cambridge-ben és Skóciában volt érdemes tanulni.

A magyar tanulók általában felsőfokú tanulmányaik során keresték fel a londoni intézményeket, és miután az ösztöndíj véget ért, hazautaztak, így diplomát magyar felsőoktatási intézményben szereztek (57 tanuló). Ahogy közeledünk a századfordulóhoz, a diákok közül többen diplomáztak Londonban (24), és heten kifejezetten posztgraduális tanulmányok végzése miatt érkeztek a szigetországba.

Az alábbi táblázatban a peregrinus diákok származását figyelhetjük meg.

Ismeretlen	38,4%
Budapest	26,7%
Bécs	2,3%
Dunántúl	7,0%
Tiszántúl	3,5%
Erdély	14,0%
Tiszán innen	4,7%
Duna–Tisza köze	2,3%
Dunán innen	1,2%

Dunántúl: Duna-Dráva által határolt terület

Tiszántúl: Bereg, Ugocsa, Szabolcs, Hajdú, Jász-Nagykun-Szolnok a Tiszától keletre, Békés, Csongrád a Tiszától keletre, Csanád, Ung a Tiszától keletre

Tiszán innen: Szepes, Sáros, Zemplén, Gömör és Kis-Hont, Abaúj-Torna, Borsod, Heves, Ung a Tiszától nyugatra

Dunán innen: Pozsony, Nyitra, Trencsén, Árva, Turóc, Liptó, Zólyom, Bars, Hont, Nógrád, valamint Esztergom és Komárom Dunától északra lévő része

A Londonban tanuló magyar diákok a beíratkozási naplókba sokszor nem a születési helyüket diktálták be, hanem azt a magyar várost, amelynek egyeteméről Londonba utaztak. Ezért a táblázat azt mutatja, hogy a budapesti egyetemek és az erdélyi oktatási intézmények (valamint egyházak) jól működő nemzetközi kapcsolatokkal és ösztöndíj-rendszerrel rendelkeztek a XIX. század második felében.²⁵

Szokatlan, hogy a londoni diákok között hat női hallgató is előfordul. Korábbi kutatásaim azt mutatták, hogy a magyar hölgyek kifejezetten nők számára szervezett kollégiumi oktatásban vettek részt Angliában, de a Londonban talált női tanu-

²⁴ Az orvostanhallgatókra vonatkozó külföldi ösztöndíjakról ld. HÖGYES, 1896. 826–832., 846–848., 853–857., valamint a Budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem orvoskari tanácsülésének jegyzőkönyvei. In: SOTE-Levéltár, Budapest.

²⁵ SÁRKÖZI, 2007a 101–120.

lók közül öt rendes hallgatója volt az egyetemeknek. Egyikük hegedűórára járt, a többiek főleg bölcsészeti stúdiumokra iratkoztak be, úgymint filozófiára, történelemre és végül volt, aki posztgraduális kémiai tanulmányokat folytatott a University College-ban.

A magyar diákok egy része később, a XIX–XX. század folyamán olyan tudományos pályát futott be, amelynek során angol tudományos intézetek tagjaivá lettek. A Royal Society of London Levéltárában fellelhetők a magyar tagokra vonatkozó levéltári anyagok.²⁶ Nemcsak a Royal Societynek voltak magyar származású tagjai, hanem más angol társaságoknak is, például Szegő Pál 1932-ben Royal College of Science tagja lett.²⁷

A magyar tanulókról kéziratári anyagokat is gyűjtöttem. A British Library és a National Archives kéziratárában fellelhetők a tanulók levelezései és az esetleges letelepedésükkel kapcsolatos iratok. A British Library kéziratárában Kordy Dezső csellistának és Káldor Miklósnak, az London School of Economics tanulójának levelei találhatók meg.²⁸ A National Archives kéziratárában Szilágyi Sándornak, Spiller Gusztávnak és Kordy Dezső apjának letelepedésével kapcsolatos dokumentációkat találhatjuk.²⁹ Káldor Miklós levelezéseinek egy részét szintén a National Archives őrzi.³⁰

A magyar diákok XIX. századi angliai, skóciai peregrinációjáról 2004 óta kutatásokat végeztem négy magyarországi református egyházkerületi levéltárban és négy egyetemi levéltárban (Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Semmelweis Egyetem Levéltára, Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára, Kolozsvári Egyetemi Levéltár). A magyarországi forrásokban 226, az angolokban 143, vagyis összesen 369 magyar tanulót sikerült megtalálni. Ezen túlmenően számos olyan hazai és külföldi ösztöndíjat leltem fel, amelyek a magyar tanulók számára lehetővé tette, hogy a szigetországban tanuljanak.³¹

A 369 magyar peregrinus az alábbi brit felsőoktatási intézményeket látogatta:

St. Andrew's	2
Glasgow	4
Edinburgh	94
Belfast	2
Cambridge	37
Manchester	2

Oxford	33
Aberdeen	5
London	219
Angliában	29
Dublin	1
Liverpool	2

²⁶ A Royal Society of London magyar származású tagjai: Koleseri Samuel (1663–1732), Bogdani William (?–1771), Segner Johann Andreas von (1704–1777), Klein Edward Emanuel (1844–1925), Karman Theodore von (1881–1963), Hevesy George Charles de (1885–1966), Polanyi Michael (1891–1976), Gabor Dennis (1900–1979), Orowan Egon (1902–1989), Erdelyi Arthur (1908–1977), Erdos Paul (1913–1996), Kurti Nicholas (1908–1998), Keller Andrew (1925–1999).

²⁷ A magyar diákok forrásai: Royal College of Science register 1890–1949 (1951) SHL b.2741/lon/imp In: Senate House Library, London.

²⁸ *Manuscripts: levelezések*: RPS MS. 350 ff. 127–128, RPS MS. 317 f., Add. 71619 f. 168, Add. 80862 In: British Library, London.

²⁹ *Home Office iratai*: HO 144/647/B38058, HO 144/1563/256569, HO 144/1305/248452 In: National Archives, London.

³⁰ *National Register of Archives iratai* (Metropolitan Police): Aliens Registration Office: Sample Record Cards MEPO 35/69/2. In: National Archives, London

³¹ SÁRKÖZI, 2007b 199–207.

Skócia felsőoktatási intézményeit 105 tanuló látogatta meg, többségük teológiát tanult Edinburgh-ban. Angliában 322 diák járt, az ír felsőoktatásban csak három magyar peregrinust találtam.

2009-ben elnyert Klebelsberg Kunó-ösztöndíjjammal Oxford és Cambridge levéltárainak felsőoktatási anyagait nézem át, így megközelítőleg teljes kép alakulhat ki a XIX. századi angol felsőoktatásban megjelenő magyar peregrinációról. A kutatás lezárásakor annak eredményeit rögzítő adatbázis létrehozását tervezem. A továbbiakban sor kerülhet a téma alaposabb feldolgozására művelődés-, tudomány- és társadalomtörténeti szempontok szerint, amelyek nyomán részletesebben tárulhatnak fel az angol–magyar kapcsolatok eddig kevésbé ismert dimenziói. Elemzés tárgya lehet a magyar diákok esetleges kitelepülése Angliába, illetőleg továbbtanulásuk, továbbmozdulásuk Amerika felé (mobilitás-vizsgálat). Művelődéstörténeti szempontból a külföldi tanulmányokat végzők egyéni életútjának feltárása szükséges olyan szempontok szerint, mint az identitástudat vizsgálata, külföldi tapasztalatok hatása az egyéni karrierre, valamint életpályatípusok feltárása, például a női tanulók csoportjának külön elemzése (prosopographia-készítés).

Érdemes lenne továbbá az angliai peregrinusok által hazahozott tudás hatásait feltárni az egyes tudományterületeken. Többek között a kint tanult botanikusok munkájának köszönhetően honosodott meg a magyar főúri kastélyokban és közparkokban az angol kertépítési stílus. Jámbor Vilmos a kertépítésben nagy hagyományokkal rendelkező Angliában szerezte tudása egy részét, és mint ismert kerttervező tért vissza Magyarországra. Legbecsesebb alkotása a Margit-sziget parkosítása volt, de mintaszerű parkot tervezett Vácrátóton is. Kimagasló művei voltak még Pápa, Sashalom, Tura, Pilisszántó, Nagykároly parkjai.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- ARMYTAGE
1970
ARMYTAGE, W. H. G.: *Four hundred years of English education*. Cambridge, University Press, 1970.
- HARTE
1986
HARTE, Negley: *The University of London (1836–1986)*. London, the Athlone Press, 1986.
- HÖRCSIK
1989
HÖRCSIK Richárd: *Az edinburgh-i magyar peregrináció rövid története*. In: *Emlékkönyv Makkai László 75. születésnapjára*. Szerk. BARCZA József. Debrecen, DRK Szorosító Iroda, 1989.
- HÖGYES
1896
HÖGYES Endre: *Milleniumi emlékkönyv a Budapesti Királyi Tudományegyetem orvoskarának múltjáról és jelenéről*. Budapest, K. n., 1896.
- JACOBS
1964
JACOBS, Phyllis May: *Registers of the universities, colleges and schools of GB and Ireland. Published for the Institute of Historical Research. University of London* [by] the Athlone Press, London, 1964.
- KOVÁCS
2001
KOVÁCS Ábrahám: *A skót–magyar kapcsolatok az 1840-es években, és hatásuk a magyar protestáns egyházi és társadalmi életre*. In: *Pro minoritate* (2001 nyár) 177–186.
- KOVÁCS
é. n.
KOVÁCS Sándor: *Erdély és a Manchester Unitarian College*. Kézirat.
- PATRICK
1939–1940
British Universities Encyclopaedia XI., XII. kötet. Szerk. PATRICK, David. London, K. n., 1939–1940
- SANDERSON
1975
SANDERSON, Michael: *The Universities in the 19th century*. London, Routledge & Kegan Paul press, 1975.
- SÁRKÖZI
2007a
SÁRKÖZI Gabriella: *Magyarországi diákok az angol és skót egyetemeken címmel, különös tekintettel a pápai diákokra*. In: *Acta Papensia* 7 (2007) 1–2. sz. 101–120.
- 2007b
SÁRKÖZI Gabriella: *Hungarian students at the universities of England and Scotland in the modern age (1789–1914)*. In: *Intelectuali si societatea moderna repere Central-Europene*. Szerk. Vasile GATINA. [Targu-Mures], Editura Universitatii Petru Maior, 2007. 199–207.
- SILVER and TEAGUE
1970
SILVER, Harold-TEAGUE, S. John: *The history of British Universities (1800–1969)*. London, K. n., 1970.

SZÖGI
2001

SZÖGI László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919*. Budapest, ELTE Levéltár, 2001.

ZSAKÓ
2003

ZSAKÓ Erzsébet: *Hinni és tenni. Az unitárius nőmozgalom története*. Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2003.

Személy- és helységnévmutató

- Abádszalók (H) 265
Abaffy László 7
Abafi Lajos 172, 175, 177–182, 184–187, 194
Absolon Dániel 57
Aeropolis → Odorheiu Secuiesc
Ágnes királyné → Châtillon, Anne de
Ágost, II., lengyel király (1697–1706, 1709–1733) 92, 94
Ágostonfalva → Augustin
Agrippina, Julia Vipsania (Kr. e. 18–Kr. u. 33) 83
Aiud (Nagyenyed, RO) 43, 49
Ajkay Alinka 175
Alag → Dunakeszi
Alba Iulia (Gyulafehérvár, Károlyfehérvár, Fehérvár, RO) 7, 98, 197–200, 282, 286, 300, 320
Albánia 70, 89
Albert Gábor 276, 327
Alcalá-Zamora y Queipo de Llano, José 23
Alcázar de San Juan (E) 22
Aldea Vaquero, Quintín 16, 17, 21
Al-Duna 291, 320
Aleşd (Élesd, RO) 344
Alexa Šantić (Hadikkisfalu, SRB) 316, 317
Ališan, Lewond 39
Állampuszta → Harta
Almássy Lajos, filici 188, 193
Almásy József 183, 184
Alsókocskóc → Dolné Kočkovce
Alsóköröskény → Dolné Krškany
Altingius, Henricus 8
Alvinczi Péter 57, 94, 233, 253
Ambrus András földész 205
Ambrus Margit 288
Ambrus Mór 144, 164
Amerikai Egyesült Államok 222, 223, 228, 398
Amsterdam (Amszterdam, NL) 10, 45, 48, 50, 51
Amszterdam → Amsterdam
- András Sándor repülőezredes 337
Andrásfalva → Maneuți
Andrásmező → Tomoslavci
Andrássy György, krasznahorkai, gróf 185, 193
Anglia 7, 10–13, 49, 50, 394, 395, 398, 399
Angyalfi Imre Miklós 394
Antwerpen (B) 10
Aparhant (H) 317, 319
Apor András 105
Apor Farkas 98, 105, 106
Apor Ferenc 105
Apor Ilona 102
Apor István 57, 97–100, 102–106, 108, 111
Apor János 105
Apor Lázár 98, 105, 106
Apor Péter 105, 106, 111
Apor Zsuzsanna 343
Arad (RO) 394
Arató Endre 263, 270
Ariés, Philippe 386
Armytage, W. H. G. 389, 399
Arrhidaiosz, Philipposz III., makedón uralkodó (Kr. e. 323–Kr. e. 317) 66, 83
Asztalos Lajos 219
Asztalos Pál 189
Ataíde, Antonio, Castro-Daire gróf, rendkívüli bécsi spanyol követ (1628–1630) 16, 17
Augustin (Ágostonfalva, RO) 101
Augustus, Caius Julius Caesar, Octavianus, római császár (Kr. e. 27–Kr. u. 14) 66, 83
Ausztria 63, 65, 69, 79, 82, 88, 222, 282, 321, 331, 333
Aytona márki → Moncada, Francisco
- Babilónia** 13
Babós Gábor 343, 344, 350, 385
Babothy Imre 183
Babucs Zoltán 329, 339, 342
Baczoni Incze Máté (1679–1742) 43
Bácsalmás (H) 319
Bacsenszky József óras 203

Bácsbadkányfalva → Rastina
Bácsistensegítség → Sokolac
Bácsjózseffalva → Hadžićevo
Bácska (történelmi tájegység, SRB, HU és HR) 274, 306, 307–310, 313, 321, 324, 330
Baden, Hermann von, a Haditanács elnöke (1681–1691) 60, 75
Baden, Ludwig Wilhelm von (1655–1707), császári tábornagy 61, 76
Baden-Baden (D) 50
Bádeni Hermann → Baden, Hermann von
Bádeni Lajos → Baden, Ludwig Wilhelm von
Baden-Württemberg (tartomány, D) 50
Bagonya → Bogojina
Baja (H) 309
Bajmočka Rata (Hadikújfalva, SRB) 317
Bajmok (SRB) 309, 317
Balassa Ágnes 343
Balassa Iván 387
Balázsfalva → Blaj
Bálint János csizmadiasegéd 205
Balmazújváros (H) 267
Baló József 98
Balogh Béla 136, 164
Balogh Edgár 247, 253
Balogh István 233, 253
Balogh János, galántai 187, 192
Balogh Jenő 248
Balogh Jolán 221
Balogh József 246, 254
Balsius, Augustin 161
Baltazár Dezső 234
Bándi Sámuel 49
Bánffy Dénes 70, 86
Bánffy Dezső 285
Bánffy György 78, 88
Bánffyhunyad → Huedin
Bange, E. F. 225
Bánhídi (Baumgartner) Tibor Nándor tartalékos huszárszászlós 339, 340
Bánkúti Imre 94, 111
Banská Bela (Bélabánya, SK) 140, 190
Banská Bystrica (Besztercebánya, SK) 113, 140–143, 145–148, 151–154, 159, 160, 164
Banská Štiavnica (Selmecebánya, SK) 142, 143, 186, 190
Barabás Miklós 221
Baransky Emil László 393

Bárány György 161
Bárány Lukács 28, 38
Baranyai Decsi János 81
Barcza József, dr. 233, 253, 399
Barcsay Ákos, erdélyi fejedelem (1658–1660) 59, 74
Bardejov (Bártfa, SK) 117, 126
Bardi, Donato di Niccolò di Betto (Donatello) 226
Bárdossy László miniszterelnök (1941. április 3–1942. március 7.) 308
Baros György 190
Barta János 344, 386
Barta János, ifj. 387
Bartal György, beleházi 183, 192
Bártfa → Bardejov
Bárth János 327
Barth, Karl 250, 254
Bartha Lajos százados 204, 208
Basel (Bázel, CH) 45
Basta, Giorgio (1550–1607), császári hadvezér 67, 85
Bátaszék (H) 312, 315, 317, 319
Báthory András 115, 124
Báthory Gábor 386
Báthory István, Somlyai, erdélyi fejedelem (1571–1586), lengyel király (1576–1586) 72, 82, 92
Báthory Zsigmond, erdélyi fejedelem (1588–1597, 1598–1599, 1601–1602) 59, 64–67, 73, 81, 82, 84, 92
Batthyány Fülöp, herceg 187
Batthyány József esztergomi érsek (1766–1799) 116
Bázel → Basel
Beclean (Bethlen, RO) 86
Bécs → Wien
Becsei Hugó pék és lisztkereskedő 212
Bedekovich Lajos, komori, báró 181
Beer, Frigyes Vilmos 151, 161
Beke Antal őrkanonok 199, 200
Bél János Teofil 151
Bél Mátyás 113–117, 126, 133, 134, 135–162, 164, 165, 167–169
Béla, III. (Árpád-házi) magyar király (1172–1196) 222
Bélabánya → Banská Bela
Belák Sándor dékán (Debrecen) 263, 264
Belák, Blažej 168
Béldi Pál (1622–1679) 86
Belgium 173, 335

- Belorusszia 30
 Benczédi Gergely 393
 Benczik, Matthias 159
Benda Borbála 370, 386
Benda Kálmán 11, 14, 26, 38, 136, 165
 Bene Imre háztulajdonos 205
Bene János 329, 330, 332–339, 342
 Bene József 184
Bene Sándor 48, 52, 120
 Benedicti, Johannes 153
 Benel János sebész főorvos 210
 Benigni Sámuel hentesmester 201, 204
 Benkó Ferencné, özv., magánzó 207
Benkő József 94
Benkő Loránd 195, 196
 Benkő Mihály kőműves 207
 Benyitzky Lajos, benyitzei 190
 Beresztóczy Miklós 304, 308, 324
 Berkovics Benjámín zsidó 204
 Berlin (D) 7, 10, 113, 114, 393
 Bern (CH) 221, 222, 224
Bernád Rita 200, 219
 Bernád Samu hordár 204
 Bernát János 172
 Bernáth Zsigmond, bernátfalvi 185
 Bernatowicz, Johannes 33, 34
 Besszarábia (tájegység, MD és UA) 284
 Besszus, perzsa szatrapa Baktriában (mh.
 Kr. e. 329) 71, 90
 Beszterce → Bistrița
 Besztercebánya → Banská Bystrica
 Bethlen → Beclean
 Bethlen Elek 57
 Bethlen Gábor, Iktári, erdélyi fejedelem
 (1613–1629) 7–9, 11–15, 82, 233–236,
 240, 243, 253, 256, 257
 Bethlen Gergely 57, 58
 Bethlen István (1703–1737) 41, 44, 45
 Bethlen István, Iktári, erdélyi fejedelem
 (1629–1630) 7–10, 14
 Bethlen István, Iktári, ifj. (1606–1632) 7, 8
 Bethlen János (1613–1678) 48, 52
 Bethlen János (mh. 1712 u.) 42
Bethlen János 94
 Bethlen János, Iktári 7
 Bethlen József (1693–1742) 41, 48
 Bethlen Kata 57
 Bethlen Mihály (1673–1706) 41–44, 46–49,
 53
 Bethlen Miklós, erdélyi kancellár (1642–
 1716) 41–49, 51, 53, 57, 58, 61, 62,
 67, 70–72, 76–79, 85, 86, 89–91, 94,
 95
 Bethlen Pál (1646 k.–1686) 45, 48
 Bethlen Péter, Iktári (1609–1646) 7, 8, 10,
 11, 14, 45, 53
 Bethlen Sámuel (1663–1708) 43
 Bezerédy György, bezerédi 183, 192
 Bezerédy Ignác 190
 Bilczewski, József lvivi érsek 281, 320, 321
 Biloveszky Béla, dr., tartalékos huszárszáz-
 lós 338
 Biró Béla 198, 200, 208
 Biró Mózes háztulajdonos 205
Bíró Sándor 247, 253
Bíró Vencel 11, 14, 99, 111
 Bistrița (Beszterce, RO) 28, 29
 Bisztray Gyula 246
 Bittó Albert, sárosfalvi 185, 193
 Blaeu (Blau), Joan 48
 Blaj (Balázsfalva, RO) 60, 75
 Blau → Blaeu
 Boca (SK) 140
 Bocskai István, erdélyi fejedelem
 (1604–1606) 60, 73, 74, 82, 84, 92
 Bode, Wilhelm von 221, 225
 Bodor György jogász, politikus 316
Bodor István 144, 165
 Bodzay István 156
 Boga Alajos teológus 297
 Bogát István 67, 84
 Bogdánfalva → Valea Seaca
 Bogdani William 397
 Bognóczy kanonok 302
 Bogojina (Bagonya, SLO) 140
 Bogota (CO) 332
 Bohus György 144, 154, 156, 159
 Bohuss, Johannes 159
 Boj-Cătun (Kolozsalagút, RO) 199
 Bokod (H) 338
 Bolko, II. (Piast, kb. 1312–1368) 66, 83
 Bologna (I) 59, 94
 Bolsward (NL) 55
 Bólya → Buia
 Bonczos Miklós 304, 308
 Bonesana, Francesco, prefektus 34
 Bonis (?) 190
 Bonyhád (H) 312, 315–317, 319, 320,
 322, 323, 325
 Bonyhádvarasd (H) 319
 Borenius, Tankred 229
 Bornemisza Ferenc 7–11, 13

- Bornemissza Anna (kb. 1630–1688),
 II. Apafi Mihály édesanyja 80
 Bornemissza Anna 344, 387
 Bornemissza Gábor, ádámföldi 190
 Boroszló → Wrocław
Borowszky Samu 364, 386
Borsa Gedeon 54, 134
 Borsiczky István 187
Bos, Jan 48, 53
 Boston (USA) 225
 Botoșani (RO) 27, 28
 Boxhorn, Marcus Zuerius van 49
 Boyne (folyó, IRL) 50
Bozzay Réka 42, 52
Böölöny József 263, 270
Böröcz Enikő 137, 165
 Böthe László tanító 203
 Brâncoveanu, Constantin, havasalföldi fejedelem (1688–1714) 58
 Brandenburgi Katalin 7
 Brașov (Brassó, RO) 295
 Brassó → Brașov
 Bratislava (Pozsony, SK) 10, 16, 18, 121, 139, 141, 142, 147, 148, 151, 153, 154, 157, 159–161, 172, 175, 190, 191, 192, 393
 Braumzweig Emil zsidó 202
 Brazília 334
 Breda (NL) 10
 Brendján István tanító 283, 287
 Brezno (Breznóbánya, SK) 140, 154
 Breznóbánya → Brezno
Breznyik János 143, 165
 Brno (Brünn, CZ) 262, 330
 Brogyányi Gábor, brgyáni és viszocsáni 190, 192
Brown, Jonathan 21
 Brtoss András 151, 154
 Bruneau, Jacques (1569–1634), bécsi spanyol rezidens 16
 Bruxelles (Brüsszel, B) 10, 12, 16
 Brünn → Brno
 Brüsszel → Bruxelles
 Buckingham, George Villiers 11
 Bucquy, Charles Bonaventure de (1571–1621) 64, 81
 București (Bukarest, RO) 297, 393
Bucsay Mihály 233, 253
 Buda (H) 67, 84, 172
 Budakeszi (H) 277, 282
 Budapest (H) 38, 52, 199, 224, 244, 245, 248, 251, 262, 267, 268, 276, 280, 282, 285, 286, 291, 292, 295, 296, 304, 305, 311, 313, 316, 320, 324, 329, 331–333, 335, 337–339, 341, 391, 393, 394, 396
 Bugac (H) 330
 Bugyi (H) 330
 Buia (Bólya, RO) 385
Bujtás László Zsigmond 41, 47, 52
 Bukarest → București
 Bukovina (történelmi régió, RO és UA) 273–275, 277, 279, 280, 282, 284, 286, 296, 297, 302–305, 307–309, 314–316, 320–322, 327
Bura László 135, 165
 Burius Dániel 146
 Burius János 113
 Burius János, id. 146
 Burius János, ifj. 146
Bús János 338, 342
 Bussche (?), báró 224
 Bzensky, Rudolf (1651–1715) 29, 32, 39
 Cadereyta márki, Díez de Aux Armendáriz, Lope, rendes bécsi spanyol követ (1630–1632) 16
 Calais (F) 10
 Cambridge (GB) 394, 396, 398
 Camilli, Nicoalus Josephus 285
 Cantelmi, Giacomo, nuncius (1688–1690) 34
 Caraffa, Antonio (1646–1693), császári hadvezér 60, 66, 68, 75, 84, 86–88
 Carei (Nagykároly, RO) 262, 398
 Castañeda márki, Sancho de Monroy y Zúñiga, rendes bécsi spanyol követ (1633–1641) 16
 Cattaneo, Danese 221, 222, 226
 Cegléd (H) 329, 338
 Cenk → Nagycenk
 Châtillon, Anne de (1154–1184), III. Béla magyar király felesége 221, 222
 Chiheru de Jos (Alsóköhér, RO) 97, 98, 100, 101, 108
 Chiheru de Sus (Felsőköhér, RO) 97, 98, 101, 108
 Chinteni (Kajántó, RO) 214
 Chorváth János 143
 Cicero, Marcus Tullius, római író, filozófus, politikus (Kr. e. 106–Kr. e. 43) 60, 78, 82
 Cikó (H) 319
 Cincu (Nagysink, RO) 100
 Cinkota (ma: Budapest része, H) 341

Cisar, Alexandru Theodor 284, 285, 297
Claudiopolis → Cluj Napoca
Cleja (Klézse, RO) 289
Cleveland (USA) 227
Cluj Napoca (Claudiopolis, Kolozsvár, RO)
49, 52, 67, 85, 111, 197–202, 209, 211,
216–218, 240, 242, 293–295, 298, 343,
377, 385
Cojocna (Kolozs, RO) 199
Colomer, José Luis 21
Contarini, Alvise 11–13
Conti, François Louis 92
Craudi, Joachim 152
Curtius, Quintus Rufus, római író a Kr. u.
1. században 65, 66, 71, 82, 83, 90, 94
Cybo, Edoardo (1619–1705) 26, 27, 30,
32, 33, 35
Czecz Gyula városgazda 207
Czeglédy Sándor 233, 239, 253
Czernowitz → Csernivci
Czindery László 186, 187
Czirák Antal 178, 179, 183, 193
Czvittinger Dávid 113–115
Csáky István 64, 73, 80, 94
Csáky István, keresztiszegi, gróf 185
Csáky Kata 344, 387
Csáky László 68, 71, 73, 86, 90, 92, 93
Csallóköz (tájegység, SK) 331
Csanálos → Urziceni
Csányi Károly 221
Császársándor, pacséri 187, 192
Császtvay Tünde 95, 175
Csátalja (H) 319
Csathó Gyula 312–314, 316, 317, 319, 322,
323
Csausz István 189, 192
Csavlek Judit 166
Cseffei László 7–10
Csehország 66, 72, 81, 83, 84, 88, 263
Csehszlovákia 270
Csepel (ma: Budapest része, H) 338
Csepel-sziget (H) 330
Csepregi Zoltán 143, 156, 160, 161, 165
Cserei János 98
Cserei Mihály 86, 94, 97–100, 102, 105,
110, 111
Csernik Gergely 289
Csernivci (Csernovic, Czernowitz, UA) 277,
282, 295
Csernovic → Csernivci
Csetnek → Štítinik

Csiki Béla 302
Csíkszereda → Miercurea Ciuc
Csíktusnád → Tuşnad Sat
Csiky Kálmán, dr. 194
Csohány János 265, 270
Csömör (H) 330, 337, 340
Dálnoki Veress Lajos 305
Dandeleit, Thomas 16, 21
Dánia 7, 11, 13
Dániel Istvánné → Mikes Mária
Daniel János, Vargyasi 7
Daniel Lőrinc, Vargyasi 13
Dareiosz, I., perzsa király (Kr. e. 522–Kr. e.
486) 71, 90
Darkó Jenő egyetemi tanár (Debrecen)
262, 270
Daucher, Adolf 226
Dávid Antal cipész 208
Dávid János háztulajdonos 205
De la Motte, Károly 187
Deák Antal 183, 184
Deák Farkas 81, 94
Deák Ferenc 184
Deák Pál városi főkapitány 201, 209
Debrecen (H) 198, 234–241, 244–252,
254, 256, 259–265, 267–269
Debreceni Ember Pál 47, 53
Deccard János Kristóf 143
Dékány István, dr. 394
Delmár Emil 221–225, 227–230
Delmár Tivadar 222
Délnyugat-Európa 344
Délvidék (történelmi fogalom) 327
Demény Lajos 55
Demse Péter 275, 302, 304, 308, 312, 314,
315, 317, 319
Dénes Iván Zoltán 235, 247, 253
Déri Balázs 114, 162
Dessewffy József, cserneki és tarkői,
gróf 171, 184, 185
Dessőffy, Franciscus 158
Detre György huszárfőhadnagy 337
Deva (Déva, RO) 291, 293
Déva → Deva
Dicsőszentmárton → Târnăveni
Dienes József, Hermányi (1699–1763) 43,
54
Dietrichstein, Ferdinand Joseph (1636–
1698) 60, 75
Diósberény (H) 319
Diószegi Kalmár Pál (1628/29–1663) 47

Diószegi Mihály 41, 48
Ditrói József hitelesítő hivatalnok 202
Dobál Antal ügyvéd 210
Dobra Niva (Dobronya, SK) 140
Dobronya → Dobrá Niva
Dobrudza (tájegység, RO)
Dóczy Örs 110
Dokkum (NL) 55
Dolné Kočkovce (Alsókocskóc, SK) 158
Dolné Krškany (Alsóköröskény, SK) 338
Dombóvár (H) 309
Dominkovits Péter 136, 165
Domokos Ferenc 344
Domokos Pál Péter tanár, történész 298
Domokos Sámuel 161
Donatello → Bardi, Donato di Niccoló di Betto
Dongo (I) 231
Dornești (Hadikfalva, RO) 273, 277, 279–283, 287, 288, 290–292, 295, 296, 298–303, 307, 321, 327
Doumergue, Émile 256
Dőry Vince, jobbaházi 184
Dráva (folyó) 396
Droppa András 143, 154
Drusus Julius Caesar, Tiberius római császár fia (Kr. 15–Kr. u. 23) 66, 73, 83, 84, 93
Druzbáczky György (Bonaventúra) 275, 281
Dubizmay Izabella 260, 261, 270
Dubizmay? Kálmán 262
Dubravius Dániel 115, 117
Dubrovnik (Raguza, HR) 70, 89
Duby, Georges 386
Duca, Gheorghe, moldvai fejedelem (1665–1666, 1668–1672, 1678–1683) 26
Dudith András 115, 124
Duka Albert Theophilus 394
Duka Tivadar 394
Duna (folyó) 69, 88, 309, 335–337, 396
Dunaföldvár (H) 335
Dunaharaszti (H) 339
Dunakeszi (H) 330, 339, 340
Dunán innen (történelmi tájegység, H) 396
Dunántúl (tájegység, H) 396
Dunapataj (H) 335
Duna–Tisza köze (tájegység, H) 329, 330, 332, 339, 396

Dunky Ferenc fényképész 201, 210
Dunky Kálmán fényképész 201, 210
Dunod, Antidius (1640–1696) 60, 75
Dusa Mária a Quaestori Hivatal alkalmazottja (Debrecen) 262
Dúzs (H) 319
Éble Gábor 158, 165
Edinburgh (GB) 398
Egry Gábor 328
Egyházaskozár (H) 319
Egyházmarót → Kostolné Moravce
Egyiptom 182
Eisenstadt (Kismarton, A) 337
Ellbogen Siegfried 394
Elekes Dénes 275, 276, 281, 292, 301, 304, 306, 308, 310, 312, 313, 315, 317, 319, 323
Elekes Lukács kocsis 201
Élesd → Aleşd
Elizár, I. (1682–1691) örmény egyházfő 31
Elliott, John Huxtable 15, 16, 21
Éltes Elek 201
Éltes Ignác 201
Éltes Károly, tusnádi 197, 199–202, 209, 218
Éltes Zsigmond 201
Elze, Reinhard 22
Elzevier, Daniel 47
Elzevier, Johannes 47
Ember Pál 236
Enyedi Gáspár 46
Enyedi Mihály 43
Eötvös Ignác, báró 181, 182, 184, 187, 190, 193
Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter (1867–1871) 200
Eötvös József, báró 181, 182
Eperjes → Prešov
Epheszosz (GR) 33
Erasmus, Desiderius Rotterodamus (1466–1536) 47
Ercsi (H) 330
Érd (H) 336
Erdély 7, 9–13, 25–32, 34, 36, 39, 45, 46, 51–53, 58, 59, 62, 64, 65, 68–70, 72–76, 79, 81–83, 86–88, 91–94, 100, 101, 103, 106, 107, 109, 111, 126, 145, 154, 164, 201, 235, 236, 247, 256, 274, 275, 282–284, 293, 294, 296, 297, 299, 307, 312, 314, 318, 344, 396, 399
Erdelyi Arthur 397
Erdos Paul 397

- Ernst, Richard 224
Erős Vilmos 233, 249, 253
 Ertl, Johann Gottfried 160
Esteban Estringana, Alicia 16, 21
 Esterházy József, galántai, gróf (?–1759) 180, 181
 Esterházy Leopoldina, herceg 183
 Esterházy Miklós (1582–1645) 15
 Esterházy Pál, galántai, gróf, Magyarország nádora (1625–1645) 189
Streicher, Karol 123, 134
 Esztergály → Esztergályhorváti
 Esztergályhorváti (H) 312
 Esztergom 18–20
 Etelköz (történeti-földrajzi fogalom) 290
 Európa 16, 58, 70, 171, 222, 223, 278, 344
Fabri, Elias 153
 Fabricius, Johannes 154
 Făgăraș (Fogaras, RO) 59, 62, 66, 71, 77, 83, 87, 90
 Falkenheim, Friedrich von 68, 86
Fallenbüchl Zoltán 139, 165
Faragó János 168
Farkas Gábor Farkas 195
 Farkas Jenő, dr. 393
Farkas Mária 246, 254
 Farkas Zsuzsanna 100, 105
 Fazekas Ede főtanító 283, 287
Fehér Béla 365, 369, 386
Feitl István 328
 Fejérdy András 25
 Fejérváry József, románfalvi 186
 Felfalusi József 41
 Felsőbükki Nagy Pál 174, 176, 184, 187, 190–192
 Felsőköcskóc → Horné Kočkovce
 Felső-Magyarország (történelmi tájegység, ma H és SK) 39
 Felsőnána (H) 319
 Ferdinánd bíboros-infáns 16
 Ferdinánd, I. (Habsburg), magyar és cseh király (1526–1564), német-római császár (1556–1564) 64, 80
 Ferdinánd, I. (Hohenzollern–Sigmaringen), román király (1914–1927) 262
 Ferdinánd, II. (Habsburg) német-római császár, magyar király (1619–1637) 7, 10, 17, 81
 Ferdinánd, III. (Habsburg) német-római császár, cseh és magyar király (1637–1657) 16
 Ferenc József, I. (Habsburg–Lotharingiai), osztrák császár (1848–1916), magyar király (1867–1916) 198, 200, 329
 Ferenc, I. (Habsburg–Lotharingiai), német-római császár (1792–1806), osztrák császár (1804–1835), II. Ferenc néven magyar király (1792–1835) 172, 173, 175
 Ferencz Ambrusné (szül. Tarczaly Piroska) tanítónő 282, 283, 287, 291
Ferencz Árpád 254
 Ferencz Gellért 302
 Ferencz Ignác cipész 209
 Ferencz István majoros 201
 Ferencz József unitárius püspök 198
Ferro, Teresa 26, 38
Festetics Rudolf 195
 Firenze (I) 10
 Firenze, Desiderio da 226
 Fischer Lajos ügyvéd 213
 Fischer, Johann Gottfried 161
 Fischer, Johann Michael 161
 Flandorffer Pál miniszteri tanácsos 268
 Flandria (B) 50
Flandrin, Jean-Louis 344
 Flötner, Peter 226
Fockema Andreae, S.J. 41, 52
 Fogadjisten → Iacobesti
 Fogaras → Făgăraș
 Fogarasi Sámuel 41
 Fogarasy Mihály, gyergyószentmiklósi 197, 200
Foki Ibolya 291, 327
Font Zsuzsa 45, 48, 52, 53, 169
 Forgách Ferenc esztergomi érsek (1560–1615) 15, 121
 Forgách Imre 115, 123, 124
 Fóris Ferenc, Otrókocsi 113
Forrai Ibolya 279, 327
 Földváry Ferenc, földvári és bernátfalvi 185, 193
 Földváry Miklós tartalékos huszárnagy 335
Fraknói Vilmos 15, 17, 21, 22
 Franciaország 12, 13, 46, 50, 72, 91
 Francisci, Johannes 150
 Francke, August Hermann 151
 Franeker (Franequera Frisiorum, NL) 41, 49, 51, 55
 Franequera Frisiorum → Franeker
 Frangepán Ferenc 63, 79

Frank Tibor 246, 254
Frankfurt am Main (D) 49, 113–115, 123
Frankfurt an der Oder (D) 7, 42, 43, 46
Frank-Kiss János kereskedő 212
Freiburg (D) 125
Fridelius János 143
Friesland (tartomány, NL) 46, 55
Frigyes Ágost, I., szász választófejedelem
→ Ágost, II.
Frigyes, II. (Hohenzollern), porosz király
(1740–1786) 344
Frigyes, V., pfalzi választófejedelem (1596–
1632) 81
Frim János 192
Fülöp, I., örmény katolikus (1633–1655)
26
Fülöp, IV., (Habsburg) spanyol király
(1621–1665) 15–17, 23
Füreder Balázs 343–345, 376, 386
Gaal György 201, 219
Gabor Dennis 397
Gabor Iosif
Gajdátty Béla teológus 295, 297
Gajzágó Antal ügyvéd 206
Gál Benedek 151
Gál Ferenc háztulajdonos 204
Galambos Arnold, dr. 393
Galbeni (RO) 298
Galícia (történelmi régió, PL és UA) 330
Gallia → Franciaország
Gara (H) 319
Garbicz Josef plébános 279, 301
Gatina, Vasile 399
Gávai Mihály 51
Gazda Mihály 108
Gebei Sándor 92, 94
Gebel, Matthes 226
Géber Antal 221, 222, 225, 230
Gencsy Tibor huszárfőhadnagy 337
Genf (CH) 225
Gergely Ferenc fűszer-, gyógyanyag- és
festékkereskedő 213
Gergely János mészáros 210
Gergely Jenő 197, 219
Gergely, XV., pápa (1621–1622) 34
Germania → Németország
Germanicus Julius Caesar Claudianus (Kr.
e. 15–Kr. u. 19), római hadvezér 66,
73, 83, 84, 93
Gherla (Szamosújvár, RO) 364
Ghiberti, Lorenzo 225, 226

Ghyczy Péter, assa- és ablanczkürthi,
al nádor 189
Giustiniano, Girolamo 12
Glattfelder Gyula kalocsai érsek 306
Glitz Miklós 138
Glück (?) 225
Goldschmidt, Adolf 227
Gonzaga Eleonóra Magdolna (1630–1686),
császárné, I. Lipót német-római csá-
szár (1658–1705) felesége 143
González Moreno, Joaquín 16, 21
Gosztonyi Miklós 193
Gotvai Péter 394
Gödöllő (H) 248, 280
Gömöri György 14
Gömöry János 143, 165
Görgényszentimre → Gurghiu
Görlitz (D) 122
Görög István, Tapolczai 26
Grabowski, Albert 300, 301
Gracza, Johann 137
Grassalkovich Antal 183
Groisz Károly 208
Gruys, J. A. 48, 53
Grünwald Béla 173, 179, 194
Gudits János 189, 192
Gulácsi Albert 57, 58, 78, 94, 95
Gurghiu (Görgényszentimre, RO) 28
Gustermann, Anton Wilhelm 174
Gutierrez, Jesús 16
Guzmics Izidor 177, 194
Günter, Heinrich 21
Gyárfás Elemér 297
Gyeszna (folyó, RUS és UA) 330
Gyimesi Pálma 233, 254
Gyöngyösi István 171, 189
Győr (H) 139, 140, 142, 143, 147, 153, 154,
157, 159–161
Györe (H) 319
Győrfi József 177
György Lajos 276
György, I. (Rákóczi) erdélyi fejedelem
(1630–1648) 45, 65, 82
György, II. (Rákóczi), erdélyi fejedelem
(1648–1660) 65, 74, 82
Gyulafehérvár → Alba Iulia
Gyulafi Lestár 81
Gyulai Ferenc 44
Gyulai István 344
Gyurtsányi Gábor, mojsfalvi 190
Haan, Ludovicus 139, 146, 151, 165

- Haarlem (NL) 45
 Haas János magánzó 213
 Habich (?) 225
 Haddikkisfalu → Alexa Šantić
 Hadikfalva → Dornești
 Hadikliget → Veternik
 Hadikörs → Mišićevo
 Hadikszállítás → Vojvoda Mišić
 Hadiktelke → Novi Kisač
 Hadikújfalva → Bajmočka Rata
 Hadžićevo (Bácsjózseffalva, SRB)
 Hagenauer, Johann Baptist 226
 Hahnloser, H. R. (professzor) 229
Haiman György 46, 53
 Hajdúnánás (H) 266
 Halász Imre 394
 Halle (D) 113, 142, 161
 Haller Gábor 45, 49, 55
 Haller János (1626–1697) 57, 60, 75, 86
 Halm, Philipp M. 225
 Hamburg (D) 10
 Hanauer Árpád István 280
Hanuy Ferenc 15, 17, 22
 Hanny Mária 222
Háportoni Forró Pál 83, 94
Hargittay Emil 15
 Harlingen (NL) 55
 Harta (H) 335
Harte, Negley 390, 399
Hatos Pál 241, 254
 Hatvan (H) 337
 Havas Kálmán huszárszázados 333, 335, 336
 Havasalföld (történelmi tájegység, ma: RO) 58, 87
 Haynald Lajos (1816–1891) erdélyi püspök 197, 200
 Haynes 394
 Haynóczi Dániel 156, 161
Hegedűs András 15
 Hegedűs Pál 190
 Heidelberg (D) 49
 Heiligenkreuz (A) 226
Hellebrant Árpád 54, 134
Heltai János 11, 14, 54, 134
 Hercegszabar (H) 319
 Herman András 147
 Herman Sámuel ügynök 205
 Hertelendyfalva → Vojlovica
Hervay Ferenc 54
 Hevesy, George Charles de 397
 Hibernia → Írország
 Hidas (H) 319, 323
 Hidvégi Mikó Ferenc 81
 Himesháza (H) 319
 Hincz György gyógyszerész 201, 203
 Hippo Regius (történelmi település, ma: DZ) 250
 Hirsch József vegyeskereskedő 208
 Hitler, Adolf 236, 251
Hlatky József 144, 166
Hodinka Antal 30, 38
 Hoffmann Edith 221
Hoffmann Tamás 344, 387
Hoftijzer, P. G. 47, 53
 Holberg, Ludvig 177
 Holko, Michael 151
Holl Béla 54
 Hollandia 7, 11, 42, 45–48, 53
Hollósi Gábor, dr. 270
 Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter (1932–1938, 1939–1942) 233, 239, 241, 248, 254, 255, 267
 Hopp Ferenc 221
 Horatius, Quintus Flaccus (Kr. e. 65–8) római költő 74
 Horné Kočkovce (Felsőköcskóc, SK) 158
 Horthy Miklós (1868–1957) Magyarország kormányzója (1920–1944) 332
 Horthyvára → Stepanićevo
 Horváth András, palotai, báró 189
 Horváth János 246
 Horváth János, Pálóczi 8–10
 Horváth Tholdi Lajos 216
Horváth, Pavel 148, 166
 Horváti Békés János 45, 48, 54
 Horvátország 69, 88, 308
 Hoyden Ferenc 289
Hőgyes Endre 199, 396, 399
 Hőgyész (H) 317, 319
Hörcksik Richárd 136, 166, 389, 399
Hörk József 143, 166
Hrenciuc, Daniel 273, 327
Hrenkó Pál 166
 Hruskovics Sámuel 148, 149
Hudi József 136, 166
 Huedin (Bánffyhunyard, RO) 213
 Huflesz Károly vegyeskereskedő 210
 Hunanean, Vardan (1644–1715) 25, 29–37
 Hunedoara (Vajdahunyard, RO) 291
 Hunwald Lipót a neológ izraelita hitközség alelnöke 212

Hurmuzaki, Eudoxiu 92, 94
Huszár Imre 190
Huszt (UA) 344
Husztai István 41
Hükmann Borbála 366
Hybernia → Írország
Iacobesti (Fogadjisten, RO) 281–283, 290
Iași (Jászvásár, Jassy, RO) 274, 277, 278, 284, 300, 313, 315
Ibesdorf → Ighișou Nou
Iernut (Radnót, RO) 51
Ighișou Nou (Ibersdorf, Szászivánfalva, RO) 100
Ijjas József → Ikotity József
Ikotity (Ijjas) József 303–306, 315
Illésházy Gáspár 117
Illésházy István 81, 187
Illésy Lajos 194
Incze Elek könyvkötő 201, 210
Incze Károly házbirtokos
Inczedy Mihály 60, 75, 86
Inkey Dénes, pallini, báró, tartalékos huszárszászlós 338
Iorga, Nicolae 277
Írország (Hibernia, Hybernia) 49, 50
Irsay György, nemes irsai, huszárfőhadnagy 333
Isabella, Habsburg, Dél-Németalföld helytartója 10
Istanbul (Konstantinápoly, TR) 11–13, 34, 35, 59, 60, 63, 74, 75
Istensegíts → Tíbeni
Istvánffy Miklós 81, 84, 85, 95
Itália 72
Ivanovo (Sándoregyháza, SRB) 291, 320
Iványi István 194
Izabella (Jagelló), I. (Szapolyai) János magyar király felesége, Erdély kormányzója (1556–1559) 84
Izmény (H) 319
Izsák Sámuel, kisdobronyi 188, 193
Izsák, I., örmény katolikosz (1674–1686) 34
Jablonski, Daniel Ernst 113
JACOBS, Phillys May 391, 399
Jakab Elek 57, 58, 78, 80, 95
Jakab, II. (Stuart) angol király (1660–1688) 50
Jakabffy Simon 185
Jakó Zsigmond 42, 51, 53, 135, 136, 166, 345, 387

Jámbor Vilmos 398
Jankovich Izidor, daruvári 190
Jankovics József 42–48, 52, 53, 58, 80, 86, 89, 94, 95, 101, 171
János, I. (Luxemburgi), cseh király (1310–1346) 66, 83
János, I. (Szapolyai), magyar király (1526–1540) 65, 84
János, II. Zsigmond (Szapolyai), választott magyar király (1540–1570), erdélyi fejedelem (1559–1571) 82
János, III. (Sobieski), lengyel király (1674–1696) 92
Jánoshalma (H) 312
Janus Pannonius 171
Jassy → Iași
Jástfalvi Török György 43
Jaszinya (Kőrösmező, UA) 295
Jászvásár → Iași
Jegenye → Leghia
Jena (D) 119, 120, 142, 153, 161
Jeney-Tóth Annamária 386
Jolly, Anna 228
Jordánszky Elek 192
Jósika Lajos, branyicskai, báró 200
József Antal János főherceg, Habsburg–Toscanai, Magyarország nádora (1796–1847) 180
József, I. (Habsburg), német-római császár, cseh és magyar király (1705–1711) 83, 84
József, II. (Habsburg–Lotharingiai), német-római császár (1765–1790), magyar és cseh király (1780–1790) 172, 179, 200, 296
Józseffalva → Vorniceni
Jugurtha, numídi király (Kr. e. 118–Kr. e. 104) 63, 79
Juhász Géza 233, 254
Juhász István 42, 53, 135, 136, 166
Justh Ferenc, necpáli 184
Jusztin Péter 15
Juvenalis, Decimus Junus (60–138?), római költő, író 80
Kolanjian, Suren 26, 27, 39
Käfer István 54
Kajántó → Chinteni
Kajdácsy Antal, kajdácsi 187, 189, 194
Kakasd (H) 319
Kalaznó (H) 312, 317, 319, 323
Káldor Miklós 394, 397

- Kálnoki Bálint 98
 Kálnoky Sámuel 99, 100
 Kalocsa (H) 313–315
 Kalotaszeg (tájegység, RO) 198
 Kamenec → Kamianec Pogyilszkij
 Kamianec Pogyilszkij (Kamenec, UA) 26, 30, 34
 Kanada 282, 286
Karácsonyi János 30, 39
 Karinthia (tartomány, A) 70, 72, 89, 91, 243
 Karlawetz Miklós 161
 Karman, Theodore von 397
 Karolina Augusztá, császárné, I. Ferenc felesége 173, 175
 Károly Lipót, V. (Lotharingiai, 1643–1690) császári hadvezér 60, 86
 Károly, I. (Stuart) angol király (1625–1649) 10
 Károly, II., román király (1930–1940) 296
 Károly, IV. (Luxemburgi), német-római császár (1316–1378) 66, 72, 83, 91
 Károly-Fehérvár → Alba Iulia
Károlyi Zsuzsanna 7
 Kárpáthy János (Grácián) 289
 Kárpát-medence (tájegység, H, SK, A, BiH, CZ, HR, RO, SRB, SLO, UA) 39, 274, 328
 Kárpátok (hegység) 26, 31, 330
 Kassa → Košice
 Kászonyi Sándor 188
 Kata Szidónia, teschen hercegnő 115, 123
Kathona Géza, dr. 233, 254
Katona Tamás 196
Kazinczy Gábor 111
 Kecskemét (H) 330, 332
 Kecskeméti Gergely 7, 8, 14
 Keil János 144
Kelecsényi Ákos 54
 Keller Andrew 397
 Kemény János, erdélyi fejedelem (1661–1662) 8, 14, 59, 74, 94
Kempelen Béla 364, 387
 Kerekes József asztalos 212
Kerepeszki Róbert 262
 Keresztes Imre (Krizosztom) 305
 Keresztúr (?) 364
 Kertész András 394
 Kertész György tanár 202
Keserű Bálint 135, 166
 Késmárk → Kežmarok
 Keszei János 57
 Kétegyháza (H) 338
 Kéty (H) 314, 317, 319
 Kežmarok (Késmárk, SK) 142, 144, 154
 Kijev → Kijiv
 Kijiv (Kijev, UA) 330
 Killyén Géza főtanító 283
 Kinsky, Franz Ulrich 58, 78
Király Erzsébet 387
Király Sándor 259
 Királyerdő (ma: Budapest része, H) 338
Kis Ferenc 43, 53
 Kis István darabont 201
 Kis Miklós, tótfalusi 46, 49, 51, 53, 343, 344, 365, 387
Kisbán Eszter 387
 Kisdorog (H) 311–315, 317, 319–323, 325
 Kiskörös (H) 335
 Kiskunfélegyháza (H) 332
 Kiskunhalas (H) 332, 334
 Kiskunmajsa (H) 332
 Kisléta (H) 337
 Kismányok (H) 319
 Kismarton → Eisenstadt
Kiss Farkas Gábor 57
 Kiss Géza egyetemi tanár (Debrecen) 262
 Kiss Sándor m. kir. pénzügyőri főszemlész 267, 270
 Kistabód (H) 319
 Kis-Várday Gyula 277, 282
 Kisvejke (H) 319
 Klausz, Andreas 153
 Klebelsberg Kunó 222, 398
 Klein, Edward Emanuel 397
 Kleinburg, Carolus Paulus 93
 Klement Márton 161
 Klézse → Cleja
 Klimius Miklós 177
 Kmetoni, Thomas 153
 Koch Antal 199
 Koch, Johann Georg 60, 75
Kocsis Elemér 233, 254
 Kocsmár Mihály 161
 Koharits Gizelle 337
 Koharits Margit 329
Kóka Rozália 327
 Kolbani, Martinus Christianus 157
 Kolbani, Matthias 154
 Kolcsár Jánosné, özv., magánzó 203
 Koleseri Sámuel 397
 Kollár Ádám Ferenc 125

Kolmer Herman erdőfelügyelő 215
Kolomea → Kolomija
Kolomija (Kolomea, UA) 295
Kolozs → Cojocna
Kolozsalagút → Boj-Cătun
Kolozsmonostor → Mănăştur
Kolozsvár → Cluj Napoca
Kolozsváry Miklós 188, 192
Kolumbia 332
Komáromi Gábor állami tanító 267
Komáromi Péter 185
Komáromy Stephan 193
Komlóssy Gyöngyi 113
Komlóvölgy → Zobor
Komoray, Stephanus 158
Komornyik Pál → Kleinburg, Carolus Paulus
Koncz József 136, 166
Konstantinápoly → Istambul
Koppi Sándor (1784–1868) 195
Korda Zsigmond, id. 105
Korda Zsigmond, ifj. 105, 107
Kordy Dezső 394, 397
Korinthosz (GR) 26
Korniss Mihály, Tótváradjai 7–10, 45
Korpona → Krupina
Kósa László 344, 387
Košice (Kassa, SK) 7, 10, 120, 121, 260–262, 333
Kossuth Ferenc 393
Kossuth Lajos (1802–1894) 195, 196, 393
Kossuth Lajos Tódor 393
Kostolné Moravce (Egyházmarót, SK) 148
Koszdercka Emmanuel 343, 354, 355, 385
Kovács Ábrahám 389, 399
Kovács Bálint 39
Kovács Bertalan orvostanhallgató 260, 263, 264, 270
Kovács Dezső joghallgató 260, 268, 270
Kovács Elemér miniszteri tanácsos 308
Kovács Endre 83, 95, 196
Kovács Miklós, tusnádi 197, 198
Kovács Sándor 390, 399
Kovács Sándor főesperes, plébános 201
Kovács Sándor Iván 46, 47, 51, 53, 345, 359, 365, 387
Kovarcz Emil 330
Kováts József, visontai 190, 193
Kovel → Kovil
Kovil (Kovel, UA) 330
Kowalska, Eva 136

Köblös József 135, 136, 166
Köhér → Chiheru de Jos, Chiheru de Sus
Kölcsey Márton 261, 265, 270
Kölönte Géza egyetemi quaeator 260, 261, 263, 266, 270
Körmöcbánya → Kremnica
Körösmező → Jaszinya
Kőszeghy Péter 94, 175
Kövári Aladár 169
Köváry László 80, 95
Közel-Kelet 33
Krajna (történelmi tájegység, SLO) 70, 72, 89, 91
Krakkó → Kraków
Kraków (Krakkó, PL) 26, 300
Krause, Johann Gottlieb 114
Kremnica (Körmöcbánya, SK) 140, 142, 144, 343, 366
Kricsfalussy Ferenc, kricsfalusi, huszárezredes 333, 335
Krisan János 159
Kritske József 177
Krmann Dániel 151, 154, 160, 161
Krug, Ludwig 221, 222, 226
Krupina (Korpona, SK) 140
Kruppa Tamás 7
Krywald Ottó 275, 276, 280, 285, 287, 290–292, 295, 296, 299–304, 306, 307, 309–311, 313, 317, 322, 323, 325
Kuba 222
Kubinyi Gáspár, felsőkubinyi és olasz 185
Kulcsár Péter 46, 47, 51, 53, 95
Kún István, Monostorszegi 10
Kurti Nicholas 397
Kühnel, igazgató (?) 227
La Rochelle (Rupella, F) 10
Lackner Kristóf 169
Ladányi Sándor 42, 52, 170
Lajos (1661–1711), Vienne hercege, XIV. Lajos francia király fia 50
Lajos, XIII. (Bourbon) francia király (1610–1643) 10
Lajos, XIV. (Bourbon) francia király (1645–1715) 50, 92
Lakihegy → Szigetszentmiklós
Lakó Elemér 97, 111, 344, 387
Lamerie, Paul de 222, 226
Lampe, Friedrich Adolf 47, 53
Landerer Mihály, füstküti, ifj. 343
Langer Györgyné 298
Láni, Eliáš 120

- Larios de la Rosa, Juan* 15
 László Ambrus tanító 283, 304
 László Antal káplán 282, 295, 303, 308, 309, 312, 315, 316, 323
 László Policarp rendtartomány-főnök 294
 Laszlovszky József 193
 Lázár János 343, 345, 346, 385
 Leeuwarden (NL) 55
 Leffen, Pieter 47, 48
 Leghia (Jegenye, RO) 198
 Leiden (NL) 7, 8, 10, 12, 41, 45, 47
 Leipzig (Lipcse, D) 114, 115, 118, 124, 142, 227
 Leitgeb, Matthias 157
 Lemberg → Lviv
 Lengyel (H) 314, 317, 319
Lengyel Katalin 364, 387
 Lengyelország 7, 30, 35–39, 65, 69, 72, 82, 87, 91, 279, 299
 Leusden, Johannes (1624–1699) 46, 47, 51, 52
 Levoča (Lőcse, SK) 7, 117, 118, 177
 Libécz Mihály 115
 Liebermann Lucy P., von 393
 Liechtenstein, Ernst Philip 78
 Liechtenstein, Karl von (1569–1627) 64, 78, 81
 Lille (B) 335
 Limoges (F) 227
 Lipcse → Leipzig
 Lipót, I. (Habsburg), német-római császár (1658–1705), magyar király (1657–1705) 59, 60, 75, 83, 84, 86, 193
 Lipót, II. (Habsburg–Lotharingiai), német-római császár, magyar és cseh király (1790–1792) 172, 180
 Lippay Ferenc 190, 192
 Liptai (Lyptai) János 152
 Liszti Ferenc 7
 Lobé, Balthasar 48
 Lónai Ödön 312, 314, 317, 319, 323
 Londsze Elek 393
 Londinum → London
 London (Londinum, GB) 10–13, 45, 227, 390–393, 396, 397, 399
 Lónyabánya → Lovinobaňa
 Losonc → Lučenec
 Lotz Károly 221
 Lovászy Márton vallás- és közoktatásügyi miniszter (1918. október 31–1918. december 22.) 263
 Lovich Ádám Dávid 138, 139
 Lovinobaňa (Lónyabánya, SK) 140
 Lőcse → Levoča
 Lönhart Ferenc példbános 200
Lőrincz Imre 309, 327
 Löscher, Valentin Ernst 114
 Luby Imre, benedekfalvi 193
 Lučenec (Losonc, SK) 142, 144
 Lugoj (Lugos, RO) 337
 Lugos → Lugoj
Lukácsy, Christophorus 30, 39
Lukinich Imre 14, 45, 53, 76, 95
Lutz, Georg 16, 17, 22
 Lviv (Lemberg, Łwów, UA) 25, 27, 29–36
 Łwów → Lviv
Madai Sándor 270
 Madrid (E) 17
 Magi Lajos 260, 266, 270
 Magi László 266
 Magi Sándor református tanító 266
 Magyar Királyság 15
 Magyarfenes → Vlaha
Magyari András 55
Magyari Gabriella 166
 Magyarországi → Nimigea
 Magyarország 7, 12, 22, 38, 67, 69, 70, 73, 82, 84, 88, 91–93, 171–175, 181, 191, 196, 255, 259, 261, 270, 273, 274, 277, 278, 280, 281, 290, 291, 296, 302, 303, 313, 328, 330, 332, 386, 387, 392, 395, 398
 Magyaróvár → Mosonmagyaróvár
Magyary Zoltán 259, 268, 271
 Mainz (Moguntia, D) 51
 Majláth Gusztáv Károly 286, 293, 299, 320
 Majláth György 190
 Major, Johannes 149
 Majos (H) 319, 323, 327
 Majthényi Antal, keselőkői 183, 192
Makkai Béla 275, 327
 Makkai László 399
 Malec János 275, 281, 282, 284, 291, 292, 302, 304, 308
 Mály István főorvos 201, 212
 Mályusz Elemér 244
 Mănăstur (Kolozsmonostor, RO) 212
 Mandach, Conrad von 225
 Maneuți (Andrásfalva, RO) 273, 274, 281–283, 285–287, 290, 297, 299, 320
 Manowsky, W. 225
 Mansfeld Géza, dr. 393

Máramarosziget → Sighetu-Marmatiei
 Marburg (D) 345
 Marcheski, sadagorai pap 289
 Marcianopolis (romváros BG területén)
 26
 Marczibányi Antal 186, 192
 Marczibányi János, puchótzai 189, 192
Margalits Ede 178, 180, 194
 Margit-sziget (H) 398
 Mária Terézia, Magyarország királynője
 (1740–1780) 190, 195, 200
 Mária, II. (Stuart) Maria, III. Vilmos angol
 király felesége 49, 50
 Mariacher, Giovanni 225
 Máriássy István, márkusfalvai 189, 192
 Marich Dávid, szolgálóházi 186, 193
Markó György 342
 Markó István 241
 Markovich Antal, cserneki 190
Márkus Dezső, dr. 194
Markusovszky Sámuel 136, 151, 166
 Marosvásárhely → Tirgu Mureş
 Marothy, Michael 159
 Marseille (F) 10
 Marsili, Luigi Ferdinando 95
 Martelli, Francesco, nuncius (1675–1681)
 26, 27
 Marth Mátyás 161
Martí Tibor 15, 16, 22
 Márton Áron 276
 Mártonfi József 198
Martuliak, Pavol 136, 139, 164, 167
Maruzs Roland 339, 342
 Marzio, Galeotto 114
 Massa Simon 115
 Matkovich István 190
 Matolai (Matula) Márton 143
 Matolai János 147, 166
 Matthaëides Sámuel 143
 Mazari Kristóf 145, 155
 Medvés Merig János 26
Meijer, Th. J. 41, 52
 Meleagrosz 66, 83
 Melka Vince festőművész 198
 Meller, Simon 225
Merk Zsuzsa 327
 Merse László, Szinyei 187, 193
 Mester Miklós 247
Mészáros István 144, 167
 Metternich, Klemens Wenzel Lothar von,
 osztrák államférfi (1773–1859) 174

Mezei Dezső 302
 Miercurea Ciuc (Csíkszereda, RO)
 Mihály, I. (Apafi) erdélyi fejedelem (1661–
 1690) 28, 51, 59, 62–64, 74–76, 85, 86,
 100
 Mihály, II. (Apafi) erdélyi fejedelem (1690–
 1701) 57–59, 62–67, 71, 73, 76, 77, 79,
 80, 82–84, 88–95
 Mikes Mária 343, 359, 360, 385
 Miklapusztá → Harta
Miklész, Ján 137, 139, 167
Miklós Tamás 329
 Mikolás Béla, dr., tartalékos huszárszáz-
 lós 332, 336
 Miksa, I., bajor választófejedelem (1573–
 1651) 64, 81
 Miksa, II. (Habsburg), német-római csá-
 szár (1564–1576), cseh és magyar ki-
 rály I. Miksa néven (1564–1576) 65,
 82, 92
 Mikulov (Nikolsburg, CZ) 123
 Milano (Milánó, I) 231
 Milánó → Milano
 Miles Mátyás (1639–1686) 75
 Miller Jakab Ferdinánd 116
Minguito Palomares, Ana 15, 23
 Minorich Károly kolozsvári polgármester
 198
 Mirabel márki, rendkívüli bécsi spanyol
 követ (1628) 16
 Mišićevo (Hadikörs, SRB) 317
 Miskolc (H) 336, 393
 Miskolczy István, roglaticzay 188, 192
 Mitsinsky János 142
 Mociu (Mócs, RO) 214
 Mócs → Mociu
 Modor → Modra
 Modra (Modor, SK) 140
 Moguntia → Mainz
 Mohács (H) 190
 Moldva (történelmi tájegység, RO) 26,
 27, 30, 34, 36, 38, 39, 69, 87, 282, 288,
 289, 294, 295, 298, 299, 302, 303
 Moller Károly Ottó 146
Molnár Aladár 143, 167
Molnár Antal 29, 39
 Moncada, Francisco, III. Aytóna márki, Os-
 sona gróf, bécsi spanyol követ (1625–
 1629) 16–20
 Moncada, Gaston de, Aytóna márki, fia
 bécsi spanyol követ volt 16

- Monok István* 7, 14
Monostori Tibor 15, 17, 22, 23
 Morvaország (történelmi tájegység, CZ) 69, 88, 123
 Mosonmagyaróvár (H) 344
 Moszkva (RUS) 38
 Mócsény (H) 319
 Möhrwaldt, Matthias 152
 Mörvaldt, Michael 158
Mravik László 221, 230
 Mucsfa (H) 319
Mudrák József 261, 262, 265, 268, 271
 Munck, de 394
 Muret, Marc Antoine 115, 124
 Mussolini, Benito (1883–1945) 231, 232
 Müller, Sigrid 228
 München (D) 228, 229, 366
 Nádasy Ferenc 63, 79
 Nagl, Staphanus 161
 Nagy Dániel huszárszázados 336, 337
 Nagy Dezső földbirtokos 203
 Nagy Eszter szolgálo 201
Nagy Géza 44, 54
Nagy Gyula 95
 Nagy Imre 136
Nagy Iván 44, 54, 156, 160, 167, 364, 387
 Nagy János kőfaragómester 218
 Nagy József kőfaragómester 218
Nagy Kornél 25, 27, 29, 31, 32, 39
 Nagy László bukaresti magyar követ 302
Nagy Levente 57, 59, 80, 95
 Nagy Menyhárt 302
Nagy Péter Tibor 246, 254
 Nagy Póli szolgálo 201
 Nagy Róza szolgálo 201
 Nagy Sándor, makedón uralkodó (Kr. e. 336–323) 66, 71, 82, 90, 94
 Nagycenk (Cenk, H) 182
 Nagyenyed → Aiud
 Nagykanizsa (H) 315
 Nagykároly → Carei
 Nagykörű (H) 264
 Nagymányok (H) 319
 Nagypalugya → Ve³/₄ká Paludza
 Nagysink → Cincu
 Nagyszakácsi (H) 309–312
 Nagyszalatna → Zvolenská Slatina
 Nagyszében → Sibiu
 Nagyszombat → Trnava
 Nagytábod (H) 319
 Nagytétény (ma: Budapest része, H) 339
 Nagytótfalu (H) 364
 Nagyvárad → Oradea
 Nagyvejke (H) 319
 Nánás → Hajdúnánás
 Nánási István 343, 344, 350, 385
 Napóleon, Bonaparte (1769–1821) 195
 Napoli (Neapolis, Nápoly, I) 45
 Neapolis → Napoli
 Necpál → Necpaly
 Necpaly (Necpál, SK) 148
 Nedeczky Ferenc, nedeczei 189, 193
 Négyessy Bertalan hittanhallgató 266, 270
 Nemescsó (H) 156, 160
 Németh György 314, 315, 317, 319
Németh Györgyi 166
 Németh Imre, nyéki 188, 193
Németh István 166
 Németh Kálmán (Gellért) 275, 276, 281, 288, 292–295, 300, 301, 304, 308, 309, 312, 314, 315, 317, 319, 322, 323, 328
Németh Sámuel 143, 167
 Németország 12, 13, 16, 42, 65, 72, 91, 284, 296
 Németszeghy István, almási 189
 Nersesowicz, Deodatus 26–28
 Neubauer, Jean 366
 Neufahrer, Ludwig 226
 Neumann, Petrus Matthias katolikus pap 289, 294, 295
 New York (USA) 222, 224
 Niczky János 185, 192
 Niczky Kristóf 179
 Nikolsburg → Mikulov
 Nimigea (Magyarnemegye, RO) 291
Nistor, Igor 26, 39
 Nitrianska Streda (Nyitraszerdahely, SK) 116
 Nitzky József 190
 Novi Kisač (Hadiktelke, SRB) 308
 Novi Sad (Újvidék, SRB) 303, 304, 308
 Novi Vrbas (Újverbász, SRB) 310
 Numídiá (történelmi terület Észak-Afrikában) 79
Nyéki Mihály 193
Nyerges Judit 95
 Nyíregyháza (H) 262, 329, 333
 Nyitraszerdahely → Nitrianska Streda
 Nyugat-Európa 44, 45, 48
Ochoa Brun, Miguel Ángel 15, 16, 23
 Odorheiu Secuiesc (Aeropolis, Székelyudvarhely, Udvarhely, RO) 43, 52, 300

Olaechea, Rafael 16, 23
Oláh László 219
Olaszország 38, 231, 232
Oltványi Ambrus 194
Oñate, V. gróf, Iñigo Vélez Guevara y Tassis (1566–1644) bécsi spanyol követ 15, 16, 23
Oñate, VIII. gróf, Iñigo Vélez Guevara y Tassis (1597–1658) nápolyi alkirály 15
Oradea (Nagyvárad, RO) 68, 86, 161, 290, 295, 298, 344, 386
Orăștie (Szászváros, RO) 136
Orbán Balázs 219
Orbán, VIII., pápa (1623–1644) 16, 21, 34
Orczy (II.) Lőrinc, báró 174, 183, 192
Oros (H) 265
Orowan Egon 397
Ország László 51, 54
Oskean, Hamazasp 39
Ostende (B) 10
Oszmán Birodalom 89
Osztermán Vilmosné szakácsnő 201
Osztrák-Magyar Monarchia 275
Osztrozith János 116
Oxford (GB) 10, 396, 398
Örkénytábor → Táborfalva
Örményország 33
Ősz Sándor Előd 135, 136, 167
Öttömös (H) 332
Őze Sándor 39
P. Vásárhelyi Judit 52, 54, 94
Pacha Ágoston 278
Pacsa (H) 315
Padova (I) 10
Pákey Lőrinc építész 199
Pakó János monostori plébános 200
Palcsó István 144, 167
Pálffy Fidél 179, 187
Páll György orvostanhallgató 265
Páll János 261, 265, 270
Pallavicini, Opizio nuncius 27, 29, 30, 33
Palotabozsok (H) 319
Palugyay János, palugyai 190
Pančevo (Pancsova, SRB) 291
Pancsova → Pančevo
Pap Kristóf fűszer- és vegyeskereskedő 206
Pap Lászlóné 202
Pápa (H) 136, 285, 398
Pápai Páriz Ferenc 43, 54
Pápai Sámuel postai és távírdai hivatalnok 207

Papp Klára 344, 386, 387
Parčević, Petar (1612–1678) 26
Pareus, David 7
Paris (Párizs, F) 10, 226
Párizs → Paris
Partsetits József, rákóci 185, 192
Parvi, Andreas 155
Parvi, Michael 157
Paszlauszky Sándor 179, 194
Patai F. Sámuel 172
Pataki István 57
Pátkay Károly irodaigazgató 268
Patrick, David 389, 399
Pavercsik Ilona 54
Paz y Meliá, Antonio 16, 23
Pázmándy Dénes, szomori és szomodori, id. 185, 192
Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) 10, 14, 15–22, 121
Péchy Imre 186, 190, 193
Péchy János, Péch-ujfalvi 181
Pécs (H) 263, 312, 314, 317, 324
Pelayo, Menéndez 22
Perdikkász, makedón hadvezér, később király (mh. Kr. e. 321/320) 83
Perényi Gábor, báró 190
Perényi Zsigmond, báró 188, 190, 193
Pernyeszi Zsigmond (mh. 1720 u.) 60, 75, 86
Peschkó Mihály 151
Péter Gergely 299
Péter László 195, 196
Péteffy Ferenc nyugdíjas 206
Pethő Gergely 81
Petőfi Sándor 222
Petrovay Béla orvostanhallgató 264
Petrovay Béláné 264, 270
Petrovich Basilius (Vazul) 186
Petrowicz, Gregorio 25, 26, 29, 30, 32, 39
Peucker, Georg 138
Philipposz, II., makedón király (Kr. e. 355–336) 66, 82
Philipsburg (Philippiburgum, D) 50
Pidal, Menéndez 21
Pierce, Eugénie Bayard 222
Pilarik János 138, 146, 151, 154
Pilarik Jeremiás 151
Pilisszántó (H) 398
Pintér Gábor 45, 48, 51, 54
Pirtó (H) 334
Pisano, Vittore 226

Pius, IX., pápa (1864–1878) 197
Pius, XII., pápa (1939–1958) 321
Planiscig, Leo 225, 226
Plantijn, Christoffel (1520 k.–1589) 47
Platthy Mihály, nagypalugyai 184, 192
Podólia (történelmi tájegység a mai UA és MD között) 27
Pokoly József 241
Polanyi Michael 397
Polcz Albert papír- és szépmű kereskedő 212
Polomkay János 115, 116
Polyander, Johannes 8
Pompéry Aurél 236, 237, 243, 244, 254, 255
Portugália 17
Postma, Ferenc 42, 54
Poszavetz Zsigmond 190
Poszler Gyula singes 203
Pozsony → Bratislava
Praetorius Dávid 115
Prága → Praha
Praha (Prága, CZ) 10, 19, 64, 67, 69, 71, 84, 88, 116, 124
Predappio (I) 231, 232
Prešov (Eperjes, SK) 142, 143, 145
Prokop Eugenia tanítónő 283
Prokop Natália tanítónő 283
Prónay János, tótprónai 185, 193
Prónayfalva → Tázlár
Púchov (Puhó, SK) 158
Pufendorf, Samuel 49
Puhó → Púchov
Puhola Adolf mérnök 203
Pulszky Gábor 394
Purjesz Zsigmond belgyógyász főorvos 201, 210
Puskás Aurél 302
Puskás Jenőné (szül. Weineinger Anna) tanítónő 282, 283, 287, 291
Puskás Ödön 296, 298
Pusztamérges (H) 330, 332
R. Várkonyi Ágnes 92, 95
Rába (folyó, H) 143
Rabutin, de Bussy, Johann Ludwig 78
Ráckeresztúr 335
Rácz, Michael 159
Radauți (Radóc, Radautz, RO) 273, 287, 296, 302, 303
Radautz → Radauți
Ráday (III.) Pál, rádai, gróf 190

Radnót → Iernut
Radóc → Radauți
Radvánszky János 148
Radvánszky László 148
Radványszky Antal, radványi 185, 193
Radványszky György 148
Ragályi Ábrahám, kis-csoltói 188
Ragályi Tamás, kis-csoltói 186, 187, 193
Raguza → Dubrovnik
Rahiv (Rahó, UA) 142
Rahó → Rahiv
Rajna (folyó, D) 50
Rajniss Ferenc 394
Rákóczi Ferenc, II., erdélyi fejedelem (1704–1711) 240
Rákosfalva (ma: Budapest része, H) 331
Rákospalota (ma: Budapest része, H) 340
Ralovich Lajos 177, 186, 187, 189, 194
Ranolder János veszprémi püspök 285
Raphanides, Adamus 143, 156
Rápolyt (H) 336
Rastina (Bácsbadikfalva, SRB) 309, 310
Ratisbona → Regensburg
Rátz Kelemen 44
Ravasz László 241, 242, 254, 255, 256
Ravazdj András, csinálósi 343, 364, 365, 385
Ravazdy György 364
Ravazdy Péter 364
Regát (Moldva és Havasalföld együttes megnevezése) 275, 297
Regensburg (Ratisbona, D) 60, 74
Reményik Lajos vskereskedő 213
Répásy Leopold (Lipót) 189
Reschner Károly városi mérnök 207
Retteggy György 345, 359, 387
Révész Imre, ifj. 233–240, 242–257
Révész Kálmán 240, 246, 256
Rezik János 143
Rhédei Zsigmondné 345
Rhédei Zsuzanna, gr. 345
Rhédey Júlia 42
Rhédey Lajos 190
Riccio, Andrea 221, 226
Richelieu, Armand-Jean du Plessis, de 10
Richter, Georg 138
Rimaszombat → Rimavská Sobota
Rimavská Sobota (Rimaszombat, SK) 142, 144
Rimay János 171
Rippl-Rónai József 221

- Rivero Rodríguez, Manuel* 22
 Robbia, Giovanni della 221, 226
Róbert Zsófia 171, 194
 Robu, Mihai 278, 280, 284, 314, 321
Rodenas Vilar, Rafael 16, 23
 Rohonczy János 178, 181, 183, 188, 193
 Roma (Róma, I) 10, 16, 21, 22, 25–28, 34, 35, 37, 38, 79, 83, 231, 293, 294
 Róma → Roma
 Románia 273, 274, 277, 280, 284, 285, 290, 293, 296, 307, 314, 321
 Rona Elisabeth 393
 Rónay Aurél 279, 280
Rosenauer Károly 137–140, 146, 167
Rošk'az, Step'anos Step'anosean 25–27, 30, 31, 39
 Rostock (D) 121
Róth András Lajos 44
 Róth József 184, 192
Rotschild, Joseph 263, 271
 Röell, Herman Alexander (1653–1718) 42
 Róth József 192
 Rudolf, II. (Habsburg), német-római császár (1576–1612), I. Rudolf néven magyar király (1576–1608) 64, 72, 73, 80, 81, 91, 92
 Rugonfalvi Kiss István 233–235, 237, 244, 249, 256, 257
 Rupella → La Rochelle
 Ruszinföld (Ruténia, ruszinok lakta terület PL, RO, UA, SK) 38
 Ruténia → Ruszinföld
 Ruttkay Lőrinc, ruttkai 190
S. Sárdi Margit 43, 54
 Sabaoani (Szabófalva, RO) 284, 289
 Sabaudia → Savoya
 Saint-Germain (ma Párizs része, F) 274
 Salánki György 47
 Sallustius, Caius Crispus (Kr. e. 86–35) római politikus, történétíró 79
 Salton, Mark 228
Sanderson, Michael 389, 399
 Sándor József 285
 Sándoregyháza → Ivanovo
 Sándulești (Szind, RO) 335
 Santa Croce, Andrea (1656–1712) varsói nuncius 30
 Sántha Alajos 282, 286
 Sántha Pál 282, 286
 Sao Paolo (BR) 334
 Sarcău (Szarkó, RO) 364
Sárközi Gabriella 389, 396, 397, 399
 Sárospatak (H) 136, 234
 Sartor, Samuel 137, 139
 Sartorius János 156, 160, 168, 170
Sas Péter 197, 219
 Sása (Szászpelsőc, SK) 158
 Sashalom (H) 398
 Satu-Mare (Szatmár, RO) 79
 Savoya (Sabaudia, tartomány, F) 51
 Schell Zoltán huszárezredes 333
Schenck von Grafenberg, Johannes 125
 Scherfenberg, Friedrich Sigmund (mh. 1688), császári hadvezér 60, 75
Schiel, Friedrich 136, 167
 Schmidegg Ferenc, ladányi, gróf 286
 Schmidegg Tamás Tivadar 160
 Schmidegg Tamás Tivadar Lipót 160
 Schmidegg, Jeremias 159
Schmidinger, Heinrich 22
 Schmikau, Johannes 153
 Schneider, Tobias 141, 153
Schram Ferenc 344, 345, 350, 365, 388
Schröder Károly 144, 166
 Schulek József 136, 138, 164
Schulte Nordholt, Hendrik 22
 Schütte, professzor (?) 227
 Schwarz József cipész 203
 Schweidnitz-Jauer, Anna von 83
 Scultetus (Schultetus), Weighardt 9
 Sebestyén Ádám 274, 328
 Sebestyén Antal 274–276, 279–281, 285, 287, 288, 290–292, 295, 298–304, 306, 307, 309–311, 313, 317, 319–321, 323, 324, 326
 Seffarovszky, Daniel 154
 Segesvár → Sighișoara
 Segner, Johann Andreas von 397
 Seianus, Lucius Aelius (Kr. e. 20–Kr. u. 31) 83, 110
 Seleucia (romváros a mai IRQ területén) 35
 Selmechánya → Banská Štiavnica
 Semmelweis Ignác 394
 Senica (Szenice, SK) 117
Seres Attila 273, 285, 298, 309, 311, 328
 Sevilla (E) 15
 Shvoy Lajos székesfehérvári püspök 275, 277, 279, 298, 302
 Sibiu ([Nagy]Szeben, RO) 68, 69, 87, 88, 197, 343, 345, 346

Sighetu-Marmatiei (Máramarossziget, RO) 136, 295, 344
Sighișoara (Segesvár, RO) 100
Sigmond Ákos szeszereskedő 213
Sigmond Dezső szeszereskedő 213
Signorotto, Gianvittorio 22
Silver, Harold 389, 399
Sima Márton → Simai Kristóf
Simai Kristóf 343, 344, 365–367, 386, 388
Simon Elek kolozsvári polgármester 198
Simonffy István gépgyáros 201, 210
Simonides Pál 158
Simontornya (H) 264, 265
Singer József 323–325
Sinkovicz, Martinus 158
Sipos Gábor 41, 43, 54, 55
Sipos Istvánné 139, 167, 168
Sípos Péter 342
Šišmiš, Milan 148, 168
Skalica (Szakolca, SK) 117
Skerletz József 189, 193
Skócia (GB) 50, 396, 398, 399
Skorenovac (Székelykeve, SRB) 291, 320
Skorzeny, Otto 231
Slovenská Ľupča (Zólyomlipcs, SK) 140
Sluis, Jacob van 42, 54
Sneek (NL) 55
Sokolac (Bácsistensegíts, SRB)
Solt (H) 330, 335
Soltvadkert (H) 329, 333
Solymár Imre 291, 327
Somberek (H) 319
Sombor (Zombor, SRB) 309
Sombory Imre, nagyzombori 184
Someșeni (Szamosfalva, RO) 212
Someșul (Szamos, folyó, RO) 204
Somossich Pongrác, sárdi 184
Somssich Ignác 185, 193
Sopron (H) 16, 142, 143, 147, 153, 160, 165, 335
Sorok János 161
Soroksár (ma: Budapest része, H) 330
Soterius György 114–116, 126
Souk Aras (Thagaste, DZ) 250
Söpkéz Aladár 394–395
Sőregi Zoltán 329, 342
Spaans, Joke 46, 55
Spanyolország 16, 21, 23, 93
Spiller Gusztáv 393, 397
Spoleto (I) 33
Srobár, Vavro 263

Stájerország (tartomány, A) 69, 70, 72, 88, 89, 91, 92
Stark Lajos földész 204
Stassbourg (F) 48
Stein János könyv-, mű- és zenemű kereskedő 201, 212
Steinbach Ferenc 193
Stepanićevo (Horthyvár, SRB) 303, 304, 306–308, 321
Steyr (A) 333
Štútnik (Csetnek, SK) 147
Stoffer József 193
Strattmann, Heinrich Johann (1662–1707), tanácsos, kancellár 60, 68, 75, 86
Subotica (Szabadka, SRB) 338
Sulovinyi, Samuel 157
Surányi Irma 394
Svájc 221–223, 228, 229
Swarzenski, Georg 225
Szabadka → Subotica
Szabó Béla 270
Szabó István 233, 250, 257
Szabó Károly 45, 49, 54, 55, 134
Szabó Miklós 42, 49, 51, 55
Szabó Péter 329, 330, 332–339, 342
Szabó T. Attila 388
Szabófalva → Sabaoani
Szadeczky Lajos 99, 100, 111
Szakály Ferenc 136, 168
Szakály Sándor 231, 337, 342
Szakolca → Skalica
Szalárdy János 9
Szálasi Ferenc (1897–1946) 333
Szallopek János 184
Szamos → Someșul
Szamosfalva → Someșeni
Szamosközy István 81
Szamosújvár → Gherla
Szarkó → Sarcău
Szász Gerő 316
Szászfalu (SK) 140
Szászivánfalva → Ighișou Nou
Szászpelsőc → Sása
Szászváros → Orăștie
Szászvevessződ → Veseud
Szathmáry Miklós továbbszolgáló huszárszászlós 335
Szatmár → Satu-Mare
Szaunder József 194
Száva Tibor 28, 40
Szebelédi Bertalan (1631–1708) 26, 27

Szeben → Sibiu
Széchenyi István, gróf (1791–1860) 174, 178, 181–189, 194
 Szeged (H) 330
 Szegedy Ferenc, Mező-Szegedi 184, 193
 Szegő Pál 397
 Székely István 115
 Székelyfi Pál 311
 Székelyföld 26, 27, 36
 Székelykeve → Skorenovac
 Székelyudvarhely → Odeorheiu Secuiesc
 Székesfehérvár (H) 280
 Szekfű Gyula 233–241, 243–251, 253, 254, 256, 257
 Széki Miklós gyógyszerész 199
 Székula Teréz 386
Szelényi Ödön 142, 168
Szelestei N. László 15, 113, 114, 116, 134, 146, 147, 160, 164, 168
 Széll 308, 315, 316
 Szemere István, szemerei 189, 193
 Szemere Miklós 391
 Szenice → Senica
 Szentmiklósy József 187
 Szentpéteri Kun Béla rektor, Debrecen 265, 270
 Szepsi Csombor Márton 46, 47, 51, 53
 Szerdahely (H) 319
 Szerentsy István 184
 Szigetcsép (H) 336, 337
Szigethi Gyula Mihály 43, 55
 Szigetszentmiklós (H) 338
 Szigetújfalu (H) 336
Szilágyi Sándor 82, 94, 95, 397
 Szilágyisárkány (H) 332
 Szilasy János (1795–1859), nagyváradi kanonok 195
 Szilézia (történelmi tájegység, PL, CZ, D) 69, 88
 Szind → Sándulești
Szinnyei József 117, 121, 134, 148, 168, 195, 196, 200, 219
 Szíria 83
 Szitsics József 185
 Szmrecsányi János Nepomuk, szmrecsáni 184
 Szoboszlai Pap István 173
 Szokolay Ferenc 329, 337
 Szokolay Leó, dr. 329
 Szokolay Péter 329
 Szokolay Tamás 329

Szolnok (H) 339
Szögi László 400
 Szőgyény Zsigmond 177
Szörényi László 175
 Szóts Gergely tanító 283
Szóts Zoltán 291, 327
 Sztojka Imre 186
 Sztrakóczy János 139, 158
 Szűcs ezredes 335
 T'oxat' → Tokat
 T'oxat'ec'i, Minas Zilifdarean (1610?–1686) 26–32, 34, 36
 Táborfalva (Örkénytábor, H) 329, 332, 333
 Tacitus, Cornelius (55/56–117/120) római történetíró 66, 83, 84, 110
 Takács István Vilmos tartalékos huszárszászlós 339, 340
 Takáts Gáspár, kisjókai jókai 187
Tamási Áron 247, 257
 Tamási Péter háztulajdonos 206
 Tamási Tamás vászon- és fehérmű-kereskedő 212
Tar Attila 147, 148, 151–153, 155–157, 159–161, 168
 Tarcál (H) 344
 Tárkányi Mihály földész 206
Tarnai Andor 113, 114, 134, 146, 168, 194
 Târnăveni (Dicsőszentmárton, RO) 336
 Tășad (Tasádfő, RO) 364
 Tasádfő → Tășad
 Tatárföld (történelmi fogalom Közép- és Észak-Ázsia, valamint Kelet-Európa egy részének megnevezésére) 69, 87
 Taub Náthán szatócs 203
 Taubman, Friedrich 115, 120
 Tázlár (Prónayfalva, H) 334, 335
Teague, S. John 389, 399
Téglás J. Béla 172, 194
 Tegze Gyula 393
 Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter (1944–1945) 320
 Teleki László 71, 90
 Teleki Mihály (1634–1690) 60, 75, 86–88, 90, 93
 Teleki Pál (1677–1731) 45, 48, 49, 52
 Teleki Pál miniszterelnök (1920–1921, 1939–1941) 313
 Temesvár → Timișoara
 Temlin, Franciscus 160
 Térey Gábor 393

Tevel (H) 319
Thagaste → Souk Aras
Thalham bei St. Georgen (A) 333
Thavonat gróf 107
Thoman, Matthias 138
Thököly Imre (1657–1705) 57, 63, 64, 66,
67, 73, 79, 80, 84, 85, 92, 93
Thököly István 85
Thőrös János 19
Thuróczy Károly huszárfőhadnagy 338
Thury Etele 135, 168
Thurzó János 147, 148
Țibeni (Istensegits, RO) 273, 281–283, 288,
290, 327
Tibenský, Ján 168
Tiberius Iulius Caesar Augustus, római császár (14–37) 66, 83
Tibold Viktor 334
Timár Lajos 259
Timișoara (Temesvár, RO) 68, 86
Tinódi Lantos Sebestyén 171
Țirgu Mureș (Marosvásárhely, RO) 41, 51
Tišina (SLO) 140
Tisza (folyó) 396
Tisza István 254
Tiszán innen (történelmi tájegység, H) 396
Tiszántúl (Tájegység, H) 141
Tiszántúl (tájegység, H) 396
Tokat (város és tartomány, TR) 29, 36
Toledo (E) 18–20
Tolnai Gábor 94
Tomka Szászky János 142–143, 147, 151,
159, 169
Tomoslavci (Andrásmező, SRB) 314
Tonk Sándor 42, 49, 51, 55, 135, 136,
169
Toperczer, Samuel 138
Torda → Turda
Tordai Pál 171
Torday Emil 394
Torino (I) 51
Torja → Turia
Torkos András 143
Torkos Mihály 190
Tornai Gáspár 7
Tornyai György 41
Torosowicz, Nikol 28, 35, 36
Tóth Béla 136
Tóth Gergely 115, 133, 134, 135, 136, 138,
140–142, 144, 146–148, 153, 154,
157–161, 169

Tóth István György 25, 40
Tóth Pál Péter 269, 271
Tóth Zsombor 97
Toulouse (F) 10
Tököl (H) 337, 338
Tököly Péter, kevermesi 190
Tölcseki István 7, 8
Török Enikő 147, 169
Török István 43, 55
Török Pál 316
Törökország 87
Tövisházy-Ferjentsik Ernő 330, 331, 335,
340
Trajectum → Utrecht
Transylvania → Erdély
Tréfán Leonárd ferences szerzetes 293
Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi
miniszter (1872–1888) 200, 215
Trenčín (Trencsén, SK) 118, 119, 140, 148
Trencsén → Trenčín
Tringli István 15
Tripoli (LAR) 70, 89
Trnava (Nagyszombat, SK) 16, 19, 20,
113, 119
Trócsányi Zsolt 100, 111
Trostovszky Gabriella 166
Trykó György tartalékos huszárszázados
334
Tungerlarius, Johannes 122
Tunis (Tunisz, TN) 70, 89
Tunisz → Tunis
Tupiarnik, Jonas 152
Tura (H) 398
Turbuly Éva 165
Turda (Torda, RO) 62, 63, 75, 78, 199
Tursi hercege, rendkívüli bécsi spanyol
követ (1629–1630) 16, 17
Turza Mária 247, 257
Tușnad Sat (Csíktusnád, RO) 197
Tusor Péter 15, 17, 23
Tuza Csilla 166
Twardowski Boleslaus Ivivi érsek 321
Udvarhely → Odorheiu Secuiesc
Ugray Gyula huszárezredes 336
Újfalussy Ákos, újfalusi, huszárszázados
332–335, 339, 340
Újfalussy László 141, 156, 158
Újverbász → Novi Vrbas
Újvidék → Novi Sad
Ukrajna 30, 33, 296
Ulrich Attila 386

Ultrajectom, Ultrajectum → Utrecht
Ungváry Krisztián 333, 342
Urziceni (Csanálos, RO) 364
Utrecht (Trajectum, Ultrajectom, Ultrajectum, NL) 47, 51
Uzovics János, pethőfalvi 184
V. *Windisch Éva* 14, 42, 49, 55, 94
Vácrátót (H) 398
Vajda Gyula piarista egyetemi tanár 198
Vajdahunyad → Hunedoara
Vajó Sándorné, özv. 264, 265, 270
Vajó Zoltán Zsolt hittanhallgató 264
Vale de Reis gróf 17
Valea Seaca (Bogdánfalva, RO) 298
Váli Ferenc Albert 394
Vandrák András 143, 169
Vannay László 330, 331
Vanyó Tihamér Aladár 27, 40
Várad → Oradea
Várady Lipót Árpád kalocsai érsek 277
Várady Mórícz főgimnáziumi igazgató 200
Várda Aladár tanító 283, 287
Varga Zsigmond rektor, Debrecen 268
Váriházy Oszkár 331
Várkonyi Amade (II.) Thaddeus, gróf 183
Varsád (H) 319
Varsó → Warszawa
Vartanowicz, Theodorus (1652–1700) 33, 34
Vasady Gábor 190, 193
Vásárhelyi Molnár István (1654–1728) 46, 51
Vásárhelyi Tőke István, id. (mh. 1711) 41–46, 48–51
Vásárhelyi Tőke István, ifj. (mh. 1768) 44
Vaskút (H) 319
Vass György, Czegei 76, 95
Vass László, Czegei 76, 95
Vássady Géza 254
Vasselot, Marquet de 227
Vaszary Kolos 173, 181–184, 188, 189, 194
Vatikán 25, 38
Vay Ábrahám 188
Vay Lászlóné, báró 261, 268–270
Végh István 183
Veldtrup, Dieter 83 95
Velence → Venezia
Veľká Paludza (Nagypalugya, SK) 152

Véménd (H) 319
Venezia (Velence, I) 10–13, 14
Vér Judit 45
Verdenburg, Stefan Andreas 68, 86
Veress Ferenc fotóművész 198
Vergilius, Publis Maro, római költő (Kr. e. 70–Kr. e. 19) 60, 74, 85, 90
Verona (I) 51
Verrocchio, Andrea del 226
Vértés (hegység, H) 334
Veseud (Szászvevessződ, RO) 350, 385
Vestenius → Wetstein
Veterani, Federico (1650–1695) császári hadvezér 28, 57, 58
Veternik (Hadikliget, SRB) 305, 308
Vétsey Miklós 180, 185
Vice → Vița
Vidovich György 185
Vienna → Wien
Vienne (tartomány, F) 50
Vilmos, III. (Orániai) angol király 1689–1702) 49, 50
Vinci, Leonardo da 226
Vincze Gábor 273, 328
Vincze János udvarbíró 201
Virág Ferenc pécsi püspök 312, 317
Virziresco, Luca (1614–1661) 28
Virziresco, Łukas 28
Virziresco, Oxendio (1654–1715) 25–34, 36
Virziresco, Step'anos 28
Visceglia, Maria Antonietta 16, 22
Viss (H) 266
Visser, Arnoud 53
Vissi Zsuzsanna 166
Vița (Vice, RO) 291
Vitális Mór 183–189, 194
Vitéz János, nagyivánkai 189, 193
Vlaha (Magyarfenes, RO) 215
Vojlovica (Hertelendyfalva, SRB) 291, 320
Vojvoda Mišić (Hadikszállás, SRB) 305, 308
Vorniceni (Józseffalva, RO) 273, 276, 279, 281–283, 288, 290, 301, 315, 320, 321
Voročta Miska 341
Voskens, Dirk 51
Völgyesi Orsolya 175
Vörösmarty Mihály 188
Waeyen, Johannes van der, id. (1639–1701) 42
Warszawa (Varsó, PL) 27
Weber 308

Weis István 243, 257
Weisz, Georg 141, 153
Weisz, Michael 152
Welikyj, Athanasius 30, 40
Wenkheim József, báró 182, 192
Werbőczy István 174, 179, 190
Wesselényi Ferenc 345
Wesselényi Ferenc, hadadi és murányi
(1605–1667) 79
Wesselényi István 43, 55
Wesselényi Kata 343, 345, 346, 377, 385
Wessely 394
Weszprémi István 146, 147, 169
Wetstein (Vestenius), Henricus 48
Wien (Bécs, A) 10, 15, 17, 38, 57, 58,
60–64, 68, 69, 71, 75, 76, 78–80, 86,
90, 92, 99–101, 119, 159, 190, 222,
224, 225, 246, 393, 396
Willer József 299
Wittenberg (D) 115, 117, 120, 122–124,
142, 144, 148
Woith Péter lisztkereskedő 212
Wourdanus, Johannes Cornelius 47
Wozar, Samuel 143
Wrocław (Borosló, PL) 7
Zacharides, Alias 144
Zádor Anna 221

Zágoni István 297
Zalaapáti (H) 312
Zalányi Boldizsár 45
Zambon Csaba 235, 239, 257
Závod (H) 319
Zedler, Johann Friedrich 134
Zeiler Géza bádógos 206
Želovce (Zsély, SK) 334
Zemberi, Samuel 152
Zerdahelyi Imre 115, 116, 133
Žilina (Zsolna, SK) 117, 119, 140
Zmeskál Gábor 186
Zobor (SK) 343, 364, 385
Zólyomlipcse → Slovenská Ľupča
Zomba (H) 319
Zombor → Sombor
Zombori István 168
Zoványi Jenő 41, 43, 44, 51, 55, 143, 144,
148, 160, 170, 233, 237, 241, 242, 244,
245, 255, 257
Zrínyi Péter 63, 79
Zürich (CH) 226
Zvolenská Slatina (Nagyszalatna, SK) 140
Zwonarics, Emericus 115
Zzakó Erzsébet 390, 400
Zsély → Želovce
Zsolna → Žilina

A *Lymbus*.
Magyarságtudományi Forrásközlemények
című évkönyv szerkesztőségének kérései

Kérjük, hogy a szövegeket formázás nélkül adják le a Szerkesztőségnek!

1. Az átírás szabályai (bármilyen nyelvű szövegre vonatkozó)

A szövegeket elsősorban eredeti nyelven tesszük közzé, különösen fontos források, illetve ritka nyelvek esetében magyar nyelvű fordításban is.

Készítsen automatikus számozású lábjegyzeteket. (Ne végjegyzetek legyenek, ne egyedi beszúrással készüljenek!)

A kéziratos forrás valamennyi paleográfiai és hangjelölési sajátosságát a magyar nyelvű írásbeliség jellege miatt nyomtatásban visszaadni nem lehet. Az átírás mindig értelmezést is jelent, ezért jelen kötet szerkesztői a forrásokat minél jobban az adott nyelv **ma** érvényben lévő helyesírási szabályaihoz kívánják közelíteni.

A rövidítések feloldásáról

- a. A közismert, gyakran előforduló rövidítéseket elegendő az első alkalommal feloldani, azt követően a rövidítés megtartható.
- b. A rövidítések feloldása []-ben történik. A zárójelen belül a mai helyesírási norma alkalmazandó.
- c. A dátumot az eredeti, szövegű formájában kell megtartani. A rövidítés(ek) az f. pontnak megfelelően feloldani.
- d. Ha az eredeti szövegből a közreadó kihagy részeket, azokat kerek zárójelbe tett három ponttal (...) jelölje.
- e. Ha a szövegben folytonossági hiány van, vagy olvashatatlan részek, akkor az szögletes zárójelbe tett három középső vonallal jelöljük [---]. Ebben az esetben szövegkritikai lábjegyzetben adjuk meg a hiány okát és méretét.
- f. Bizonytalanul olvasott vagy feloldott szó esetében a bizonytalanságot szögletes zárójelbe tett kérdőjellel jelezzük. [?]
- g. Számok átírása: a mennyiséget kifejező számokat, a pénzösszegeket, dátumokat mindig arab számokkal írjuk, még akkor is, ha az eredetiben azok római számmal szerepelnek.
- h. Aláhúzások, kiemelések: Az eredeti forrásban aláhúzott szövegrészeket dőlttel, a más módon kiemelteket ritkítással jelöljük.
- i. Az eredeti szövegben esetlegesen sifírozott részeket < >-ben oldjuk fel.
- j. A szövegben szereplő idézeteket, mástól (nem a szöveg szerzőjétől) származó mondatokat idézőjelbe tesszük. Az idézőjel tételének gyakorlata az adott nyelv mai helyesírásának megfelelően történik.
- k. A mai nyelv által már nem használt (ezért nehezen értelmezhető) szavakat lábjegyzet formájában meg kell magyarázni.
- l. Az elválasztásban az adott nyelv mai helyesírása szerint kell eljárni.
- m. A *lásd* kifejezést *ld.*-ként rövidítjük.
- n. A *szerkesztő*, *főszerkesztő* rövidítése: *Szerk.*, *Főszerk.*

- o. A *például* rövidítése: *pl.*
- p. Amennyiben lábjegyzetre hivatkozunk, annak rövidítése: *lj.*
- q. A szövegben szereplő tulajdonneveket betűhíven írjuk át.
- r. A levéltári források levéltári és raktári jelzetét is megadjuk.

a. Magyar nyelvű forrásszövegek esetén:

1. A forrásközlés modern módszere megkívánja, hogy a szövegek átírásánál a korhű helyett a modern átírás módszerét válasszuk, azaz a mai beszédnek és helyesírásnak megfelelőt.
2. Az idézeteket, mástól (nem a szerzőtől származó) közléseket idézőjelbe kell tenni. („ ”)

b. Latin nyelvű forrásszövegek közlése esetén:

1. A latin nyelvű szövegek esetében is szem előtt kell tartani, hogy a kiadásra kerülő források egyszerűen, könnyen és jól olvashatók legyenek. Felesleges jelekkel nem akadályozhatjuk a szöveg felhasználhatóságát, áttekinthetőségét.
2. Itt sem törekedhetünk a mellékjeles, ma már – a laikus olvasók és a művelt nagyközönség számára egyaránt – értelmezhetetlen szövegforma megtartására.
 - a. Az **u** és **v**, valamint az **i** és **j** betűket hangértéküknek megfelelően írjuk át.
 - b. A **ÿ** helyett annak hangértékének megfelelően **i** vagy **ii** használandó.
 - c. Az **æ** megtartandó.
 - d. Nagy kezdőbetűt csak a következő esetekben használunk:
 - i. Mondat elején
 - ii. Tulajdonneveknél
 - iii. Dátumban használatos ünnepek és hónapok nevéénél
 - iv. Intézmények nevéénél
 - v. Az uralkodói többes szám névmásainál
 - vi. Az uralkodói állandó jelzős szerkezetek esetében (*Sacratissima Majestas*)
 - vii. A megszólításoknál (*Illustrissima Dominatio Vest-ra*)
3. A szavak egybe és különírásánál a szöveghűség tartandó meg.
4. A latin szövegekben lévő idegen nyelvű szavakat (magyar vagy más idegen nyelv) betűhíven kell közölni.
5. A központosítást és az írásjeleket az értelemnek megfelelően kell kitenni. A túl hosszú mondatokat pontos vesszővel, kettősponttal, gondolatjelekkel stb. tagolni kell, hogy ezáltal a tartalom jobban követhetővé, érthetővé váljon.
6. A szöveg tagolása: Ha az eredeti szöveg bekezdései értelmileg jól követhetők, megtartandók. Abban az esetben, ha a bekezdések túl hosszúk, tagolatlanok, vagy a tárgyi összefüggés másképpen kívánja, lehet azokat módosítani, értelem szerinti bekezdésekké alakítani.
7. A nyilvánvaló tollhibákat, íráshibákat megjegyzés nélkül ki lehet javítani. A nagyobb, értelemzavaró és nyelvtani hibákat, szórendi tévedéseket kijavítva közöljük, de ebben az esetben szövegkritikai lábjegyzetben közzé tesszük az eredetit.

8. Szokatlan formában írt nevekre vagy kifejezésekre szögletes zárójelbe tett felkiáltójellel hívjuk fel a figyelmet, így jelöljük, hogy nem sajtóhibáról vagy olvasati hibáról van szó. [!]
9. A forrásokban eredetileg több szóból alkotott, illetve rövidítésszerűen összevont szóformáknál, melyek ma már önálló szavakká váltak, eredeti alakjukban hagyjuk meg, nem oldjuk fel őket. (*judlium, incattus*)
10. Az idézeteket, mástól (nem a szerzőtől származó) közléseket idézőjelbe kell tenni. („ ”)

c. Német nyelvű forrásszövegek közlése esetén:

1. A német nyelvű források esetén erőteljesen különbséget kell tenni a XVI–XVII. századi, valamint a későbbi források között. Ennek oka, hogy az első korszakban még nem írták következetesen nagy kezdőbetűvel a főneveket.

a. Kora újkori német nyelvű források közlése:

- i. A hosszú magánhangzókat meg hagyjuk.
- ii. Az **ä, ö, ü** betűket megtartjuk. Ha ezeket a forrás írója **ae, oe, ue** alakban használta, átírjuk mai helyesírás szerint.
- iii. Csak a tulajdonneveket, megszólításokat, az uralkodói többes számot és az intézmények nevét, valamint a mondat kezdőbetűjét írjuk nagybetűvel.
- iv. Az **i, j, u, v** és **w** betűket hangértéküknek megfelelően adjuk vissza, kivétel az olyan hangzókapcsolatok, amikor az egység a kézre jellemző. (*treu* helyett következetesen *threw*)
- v. A tulajdonneveket és az idegen szavakat a szöveg hűségnek megfelelően adjuk vissza.
- vi. A **ÿ** helyett hangértékének megfelelően **y**-t vagy **ii**-t írunk.
- vii. A mássalhangzóknál a kettőzést – kivétel szó elején – megtartjuk. (*ffern* → *fern*, de *Hoff*)
- viii. Hosszú és kerek **s** között nem teszünk különbséget.
- ix. A **ß**-et megtartjuk.
- x. Az egybe és különírást a forrásoknak megfelelően tesszük közzé.
- xi. A számok esetében a tőszámnevek után tett pontot a közlésben nem adjuk vissza.
- xii. A központosításnál a mai helyesírási szabályokat kell figyelembe venni, és ennek megfelelően (az értelmezést segítő módon) központosítani.
- xiii. A rövidítéseket és ligatúrákat feloldjuk.

2. A későbbi (XVIII. századtól) iratok esetében az előbbieket érvényesek egy kivétellel. Ebben a korszakban már érdemes minden főnevet (a mai helyesírásnak megfelelően) nagy kezdőbetűvel írni.
3. Az idézeteket, mástól (nem a szerzőtől származó) közléseket idézőjelbe kell tenni. (“ ”)

d. Olasz nyelvű forrásszövegek közlése esetén:

1. A modern átírás módszerét választottuk, azaz a mai beszédnek és helyesírásnak megfelelőt.

2. A mai helyesírási gyakorlattól eltérően egybe vagy különírt szóalakokat a mai gyakorlatnak megfelelően kell írni. (*alquale* → *al quale*, *per che* → *perchè*)
3. **j** helyett **i**, **ij** helyett **ii** áll.
4. Minden rövidítést és ligatúrát fel kell oldani. A gyakran használt rövidítéseket természetesen csak az első alkalommal. A gyakran használt – emiatt csak egyszer feloldott – rövidítéseknél a rövidített formát mindig egy sorba kell írni. (*S.ua M.tà*, nem pedig *S.^{ua} M.^{tà}*)
5. A hangsúlyjeleket a mai helyesírásnak megfelelően tesszük ki vagy távolítjuk el. Hangsúlyjelet teszünk:
 - a. Minden véghangsúlyos szónál (*felicità*)
 - b. Minden diftongusra végződő, egy szótagból álló szónál (*più*, *già*)
 - c. Olyan egy szótagból álló szavaknál, amelyeknél a hangsúlyjel elhagyása értelmi változást idéz elő. (*piu* és *più*, *ne* és *nè*)
6. Az aposztrófok szerepéről: az aposztrófokat a mai nyelvnek megfelelően kell kitenni, hiányzó aposztrófokat pótolni, feleslegeseket törölni kell.
7. A kis és nagybetűs írást a mai olasz helyesírásnak megfelelően kell alkalmazni.
8. A központosítást a mai olasz helyesírásnak megfelelően, értelemszerűen kell alkalmazni, ezzel is segítve az olvasót a szöveg értelmezésében.
9. Az idézeteket, mástól (nem a szerzőtől származó) közléseket idézőjelbe kell tenni. (“ ”)

e. Francia nyelvű forrásközlések esetén:

1. A szövegeket a mai helyesírás szerint, de a korabeli specifikus jegyek megtartásával kell visszaadni.
2. Az **i**, **j**, **u** és **v** hangokat mai hangértéküknek megfelelően kell visszaadni.
3. A szövegekben gyakran következtelenül használt **s** és **c** betűket a mai gyakorlatnak megfelelően kell alkalmazni. (hogyan a **ce** és a **se**, a **ces** és a **ses**, valamint a **c'est** és a **s'est** megkülönböztethetővé váljon)
4. A **ç** betűket a mai helyesírás szerint adjuk vissza. Abban az esetben azonban, ha a korabeli szövegben egy **e** betoldásával megkerülték a **ç** alkalmazását, akkor a szövegbeli alakot tartjuk meg. (*recu* helyett *reçu*, de *receu*)
5. A szavak egybe és különírásakor a forrás szabályait kell követni, kivétel, ha ez az értelmezést gátolja.
6. Minden ligatúrát és rövidítést fel kell oldani. (Erre vonatkozólag ld. fent az általános szabályokat)
7. Az ékezeteket és hangsúlyjeleket a mai gyakorlatnak megfelelően alkalmazzuk. Hiány esetén kiteszük, felesleges kitétele esetén töröljük. Abban az esetben azonban, ha a szerző „megkerülte” az ékezet kitételét, nem szabad kitenni. (*état* helyett *estat*, *dérèglement* helyett *desreiglement*)
8. Az aposztrófot a mai szabályoknak megfelelően tesszük ki az **a**, az **e** és az **i** hangok előtt. (*lavis* helyett *l'avis*, *sest* helyett *s'est*)
9. A kis- és nagybetűs írás a mai helyesírást követi. A mai helyesírás a következő esetekben alkalmazza a nagybetűs írást:

- a. Személy- és tulajdonnevek
 - b. Népnevek, földrajzi-topográfiai elnevezések
 - c. Isten, Szűz Mária és a szentek jelzővel történő megjelölése esetén a jelzőt is nagybetűvel kell írni. (*le Très-Haut*)
 - d. Az ünnepek nevei
 - e. Bizonyos államisághoz és vallásossághoz kapcsolódó fogalmak esetén (*le Conseil de la Couronne, l'Église*)
10. A mai helyesírás szabályai szerint a rangokat még megszólítás esetén sem kell nagy kezdőbetűvel írni. A francia szabályzatok azonban megengedik, hogy erről a szöveg kiadója döntsön. Írhatja nagybetűvel is. (*M. le Duc d'Angoulesme, le Roi*)
11. A központosásnál a mai francia helyesírást és a szöveg értelmét kell figyelembe venni.
12. Az idézeteket, mástól (nem a szerzőtől származó) közléseket idézőjelbe kell tenni. (« ») A francia nyelvben az idézőjel kezdete után, illetve vége előtt szóköz áll.

2. A regeszták elkészítésének módja

A regesztákat a következők figyelembe vételével kell megírni:

- a. A regesztákat gondolati egységenként pontokba szedjük.
- b. Minden pont elé arab számmal írt sorszám kerül.
- c. Minden pont egy-egy mondat legyen.
- d. A mondat végére pont, azt követően gondolatjel kerül.
- e. A regesztapontokba a szövegben szereplő minden fontosabb tulajdonnevet, dátumot, eseményt fel kell venni.
- f. A regeszta rövid, tömör és jól érthető legyen. Betöltse azon funkcióját, hogy a szövegben való könnyebb tájékozódást segíti elő.
- g. A regesztapontok a szövegbe is belekerülnek. Az adott bekezdésre vonatkoztatva []-ben. → [1.] Ezzel segítjük az olvasót a keresésben.
- h. A regesztákat dőlt betűvel szedjük.

3. A személy- és helységnévmutató

- a. A személy- és helységnévmutató elkészítésénél is a könnyen kezelhetőség a legfőbb szempont.
- b. Minden a kötetben szereplő személy- és helységnevet fel kell venni.
- c. A szerző a kézirat leadásakor (a regesztákhoz úgyis elkészíti) adja át a főbb helység- és személynevek jegyzékét is.
- d. A személy- és helységnevek a magyar ABC-nek megfelelően kerülnek besorolásra. (*Pico della Mirandola* a *Mirandolához*)
- e. A személyneveket a családnév szerinti sorrendben soroljuk be. (*Mirandola, Pico della*)
- f. A helységneveknél a szövegben előforduló alak kerül besorolásra, de fel kell tüntetni mellette a történeti neveket, a ma használt nevet és annak az országnak a felségjelzését, ahol a helység ma található. (*Košice [SK]*)
- g. Ugyanakkor meg kell adni a magyar és a ma használt névnél is, utalójelzéssel az alakra, ahol bővebb magyarázat található. (*Kassa* → *Cassovia*, *Košice* → *Cassovia*)

- h. Abban az esetben, ha nagyobb földrajzi egységről (tájegység, folyó stb.) van szó, akkor röviden megadandó. (*Bretagna [Bretagne, tájegység Franciaországban]*)
- i. Abban az esetben, ha a helység ma már nem létezik, nem abban a formában létezik: rövid magyarázat adható. (*Cassandra [Cassandria, régi macedóniai város a Pallene-félszigeten. Eleinte Potidacának nevezték. 1421-ben a velenceiek bevették. A Capo Canistro mellett feküdt.]*)

4. Jegyzetelés

A támogatott módszer az ún. szerző-évszám jegyzetelés. Eszerint a jegyzetekben csak az említett két adat jelenik meg, a teljes címleírást pedig a bibliográfia tartalmazza. Az oldalszám után nem szükséges „o.” vagy „p.” betűt tenni. A kiadót – amennyiben lehetséges – meg kell adni, de nem feltétlenül szükséges.

Pl.

A jegyzetben: RÁNKI, 1981. 55.

Az irodalomjegyzékben:

RÁNKI

1981 RÁNKI György: *Gazdaság és külpolitika*. Budapest, Magvető, 1981.

1988 RÁNKI György: *A Harmadik Birodalom árnyékában*. Budapest, Magvető, 1988.

Ez alól egyetlen kivételt a levéltári források jelentenek, melyekre a következőképpen hivatkozunk a jegyzetekben:

A forrás címe, [levél esetén: X levele Y-nak (Keltezés helye, időpontja.)]

Levéltári jelzet.

A támogatott bibliográfiai leírás:

a. hivatkozás egy szerző munkájára

RÖVIDÍTÉS

Kiadási év SZERZŐ [kapitálchen, nem verzál]: *A könyv címe* [kurzivalva]. Kötet száma. Kiadás száma. Kiadás helye, kiadó, kiadási év. (Sorozatszám)

pl.

KÖRÖSÉNYI

1993 KÖRÖSÉNYI András: *Pártok és pártrendszerek*. Budapest, Századvég, 1993.

KOSÁRY

1994 KOSÁRY Domokos: *A Görgey-kérdés története*. 2. köt. Budapest, Osiris–Századvég, 1994.

megjegyzés: A szerzőknek mindig csak a vezetéknevét kell kapitálchennel kiemelni.

b. hivatkozás egy szerkesztő által összeállított munkára:

RÖVIDÍTÉS

Kiadási év *A könyv címe* [kurzíválva]. Szerk. NÉV. Kiadás helye, kiadó, kiadási év.

pl.

RICHTER

1990 *Ellenzéki kerekasztal – portrévázlatok*. Szerk. RICHTER Anna. H. n., Ötlet, 1990.

MEZEY

1996 *Magyar alkotmánytörténet*. Szerk. MEZEY Barna. 2. kiad. Budapest, Osiris, 1996.

megjegyzés: Amennyiben egy adat nincs feltüntetve a könyvben, a szerzők használják a h. n. (helymegjelölés nélkül), é. n. (év nélkül), k. n. (kiadó nélkül) stb. rövidítéseket a hiány jelzésére. A „szerk.” rövidítést mindig a kötet nyelvén kell megadni. (ed., Hrsg. stb.)

c. hivatkozás egy tanulmánykötetben megjelent írásra:

RÖVIDÍTÉS

Kiadási év A TANULMÁNY SZERZŐJE: *A tanulmány címe*. In: *A tanulmánykötet címe* [kurzíválva]. Szerk. A SZERKESZTŐ NEVE. Kiadás helye, kiadó, kiadás éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám.

pl.

OWEN

1993 OWEN, Bernard: *A szavazási mód hatásai és a kelet-európai választások*. In: *A többpártrendszerek kialakulása Kelet-Közép-Európában 1989–1992*. Szerk. BIHARI Mihály. [Budapest], Kossuth, 1993. 43–45.

LOMAX

1998 LOMAX, Bill: *A tranzitológia válsága. A kelet-európai változások és a tranzitológia elmélet*. In: *Rendszerváltás és társadalomkritika. Tanulmányok a kelet-európai átalakulás történetéből*. Szerk. KRAUSZ Tamás. Budapest, Napvilág, 1998. 307–308.

megjegyzés: Amennyiben egy, a könyvben fel nem tüntetett adatot ki lehet deríteni máshonnan, akkor [szögletes zárójellel] célszerű azt jelezni.

d. hivatkozás folyóiratban megjelenő tanulmányra:

RÖVIDÍTÉS

Megjelenési év SZERZŐ: *A tanulmány címe*. In: *A folyóirat címe*, évfolyam. (Megjelenési év) Megjelenési szám. Oldalszám.

pl.

SZILÁGYI

1978 SZILÁGYI Domokos: *Az önismeret iskolája*. In: *Korunk*, 37. (1978) 2. sz. 116–117.

ACZÉL
1998 ACZÉL Endre: A három (párt)vezér. In: *Mozgó Világ*, 24. (1998) 4. sz. 45–48.

megjegyzés: Amennyiben a lap folyamatosan számozza oldalait egy évfolyamon belül, a megjelenési számot nem szükséges feltüntetni.

e. hivatkozás napilapban megjelenő cikke:

RÖVIDÍTÉS

Megjelenési év SZERZŐ: *A cikk címe*. In: *A napilap címe*, évfolyam. (Megjelenési dátum) Megjelenési szám. Oldalszám.

pl.

KUN

1998 KUN Miklós: *Sztálin árnyékában. „Pártutasításra nősültem...”*
In: *Magyar Nemzet*, 61. (1998. november 28.) 279. sz. 16.

CSAPODY

1999 CSAPODY Tamás: *Alezredes a fegyelmi bírák előtt*. In: *Magyar Hírlap*, 32. (1999. január 28.) 23. sz. 7.

megjegyzés: A bibliográfiákat célszerű forrásokra (kiadatlan és kiadott), valamint feldolgozásokra osztani, minden esetben fel kell tüntetni a felhasznált levéltári állagokat is.

A Lymbus korábbi számainak tartalomjegyzékei

2003

Közlemények

- 9 Szentmártoni Szabó Géza**
Muthnoky Mihály végrendelete (1552)
- 15 Szentmártoni Szabó Géza**
Gyarmati Balassa Ferenc epitáfiuma (1554)
- 19 Fazekas István**
Négy levél Bocskai István bécsi és prágai tartózkodásához (1572, 1576)
- 25 Flóra Ágnes**
Kolozsvári ötvösregesztrum (1549–1790)
- 75 Sunkó Attila**
A Gyulafehérvári Káptalan és a Kolozsmonostori Konvent Levéltárának működésére vonatkozó iratok
- 111 Tusor Péter**
Pázmány Péter esztergomi érsek levelei Rambaldo Collaltóhoz (1621–1626)
- 117 Koltai András**
Egy főúri lakodalom előkészületei (Esterházy László és Batthyány Eleonóra menyegzője Rohoncon 1650-ben)
- 137 Szabó András Péter**
II. Rákóczi Györgynek poenitentiára való intetése – 1658 vége
- 151 Kerekes Dóra**
Johann Christoph von Kindsberg konstantinápolyi császári követ hagyatéki leltára 1678-ból
- 181 Herner János–Radics András**
Szennay Kastélynak Könyve
- 211 Német S. Katalin**
Magyar diákok német éneke?

- 217** *Bujtás László Zsigmond*
Johannes van de Velde holland lelkész halála Magyarországon (1711)
- 245** *Szelestei N. László*
Báró Szentiványi József verse az 1757. évi nagykárolyi farsangról (*Adalék Janus Pannonius XVIII. századi ismeretéhez*)
- 273** *Gaál Bernadett*
Leopold Alois Hoffmann életrajza 1792-ből
- 285** *H. Kakucska Mária*
Révai Miklós ismeretlen levelei Orczy Lőrínchez
- 289** *Hubert Ildikó*
Simon József alkalmi éneke (1764)
- 307** *Csörsz Rumen István*
Erdélyi hazugságversek a XVIII–XIX. század fordulójáról
- 317** *Somogyi Gréta*
Barabás Miklós levelei a nagyenyedi kollégiumban
- 321** *Seres Attila*
„A magyar nyelv annyi lélek üdvösségére eredménnyel tanítható” Források a moldvai magyarság anyanyelvű egyházi oktatási lehetőségeinek tanulmányozásához a XIX. század végén
- 351** *Szende László*
Adalék Tompa Ferenc közéleti tevékenységéhez

Közlemények

- 5** *Korpás Zoltán*
A spanyol Államtanács a mohácsi csatavesztésről
- 19** *Kruppa Tamás*
Az oszmánellenes szent háború eszméje és Erdély Girolamo Frachetta alkalmi műveinek tükrében
- 51** *Molnár Antal*
Három hódoltsági levél a Római Inkvizíció levéltárából
- 61** *Jankovics József*
Pázmány Péter végrendelete 1637-ből
- 71** *Kerekes Dóra*
Egy császári tolmács megfigyelései. Giorgio Cleronome magyarországi utazása 1664-ben
- 79** *Herner János–Orlowszky Géza*
Macskási Boldizsár levele Teleki Mihályhoz, a felesége hűtlenségéről
- 85** *Buchberger, Reinhard*
Conrad Fink von Finkenstein oszmán kém és futárának halálos ítélete
- 93** *Bujtás László Zsigmond*
Bethlen Miklós és a sárospatak–gyulafehérvári kollégium leideni stipendiuma (1703–1709)
- 123** *Czibula Katalin*
Szilágyi András protestáns prédikátor naplója
- 187** *Knapp Éva*
„De jaj keservimben Pennámat szalasztom” Magyarberényei báró Radák (II.) Ádámné, Kemény Druzsziána kesergő versei (1796–1808)
- 205** *Krisch András*
Jakob Wittman nagymartoni jegyző krónikája
- Kutatási beszámolók**
- 225** *Zakar Péter*
A császári királyi táborig püspökség bécsi ügyiratai
- 235** *Cseh Géza*
A Jászok történeti forrásai a Német Lovagrend Központi Levéltárában

249 Seres Attila

A két világháború közötti szovjet–magyar kapcsolatokra vonatkozó iratok az oroszországi levéltárakban

269 Baráth Magdolna

Beszámoló a Klebelsberg Kuno ösztöndíj támogatásával végzett kutatómunkáról

281 Garadnai Zoltán

Titkok és kincsek a francia Külügyminisztérium levéltárában

Közlemények

- 5 *Bobory Dóra*
Felician Herberstein gyászbeszéde (1540–1590) stájer főúr rövid életrajza és magyar kapcsolatai David Reuss gyászbeszéde alapján
- 27 *Kruppa Tamás*
Pasquale Bruti tolmács kalandos prágai követsége 1596-ban
- 49 *Gömöri György*
A strassburgi akadémián tanuló XVI. századi magyarok album-bejegyzései
- 55 *Molnár Antal*
Raguzai bencés misszionáriusok jelentése a hódolt Dél-Magyarországról (1606)
- 63 *Dominkovits Péter*
Bethlen Gábor levelei Vas vármegye rendjeihez (1620)
- 73 *Szelestei N. László*
Lindvay Márton Poenitentia tartó zsoltári
- 79 *Bujtás László Zsigmond*
A megszabadítással kapcsolatos holland vonatkozású levelek a gályarab prédikátorok levéltárában (1676)
- 95 *Nagy Levente*
„Bethlen Miklós nótái” Apor István naplója Bethlen Miklós 1704. évi peréről
- 129 *Antal Beatrix*
Giambattista Guerrieri S.I., a *Collegium Germanicum et Hungaricum* rektorának levelei gróf Eszterházy Károly püspökhöz
- 141 *Hubert Ildikó*
A hétéves háborúról szóló krónikásének újabb változatai
- 155 *Sas Péter*
A kolozsvári egykori minorita, majd görög katolikus templom sírfeliratai
- 169 *Czibula Katalin*
Metastasio *Temistocle* című drámája Kazinczy Ferenc állítólagos fordításában
- 207 *Seres Attila*
Orosz levéltári források a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok történetéhez (1939)

Kutatási beszámolók

253 *Kenyeres István*

A bécsi Udvari Kamarai Levéltár (*Hofkammerarchiv*) *Gedenkbücher Österreich* magyar vonatkozású iratainak regesztái [61–64. köt. (1547–1550)]

295 *Zakar Péter*

A tábori püspökség felállításának előzményei a XVII–XVIII. században

355 *Tóth Ferenc*

Huszárok, diplomaták és kalandorok nyomában a francia levéltárakban és könyvtárakban. A XVIII. századi franciaországi emigráció könyvészeti és levéltári hagyatéka (1720–1815)

365 *Majtényi György*

„Magyar barátaink szívünk kapuján kopogtatnak” Magyar menekültek Ausztriában

375 *Személy- és helységnévmutató*

395 *Szerkesztőségi kérések*

405 *Tartalomjegyzék*

411 *Szerzőink*

Közlemények

- 5 **Füreder Balázs**
Magyar torta tizenkét személyre
- 9 **Pesti Brigitta**
Jesuita practica és *A Pápista Római Vallás*. Medgyesi Pál egy kötetéhez hozzáfűzött, kéziratos antijezsuitikák
- 31 **Viskolcz Noémi**
„*az Szegény Urnak és az Nagyságos familiának örök emlekezetire*” Esterházy Miklós nádor *castrum doloris*ának történetéhez
- 41 **Szabó András Péter**
Egy újabb adalék az *Innocentia Transylvanice* megjelenését követő vitához
- 47 **Németh S. Katalin**
Székely László verses önéletírása
- 99 **Bujtás László Zsigmond**
Apáti Miklós egy ismeretlen verse a *Hortus Malabricus*ban (1689)
- 115 **Kerekes Dóra**
Kémek vagy keresztény menekültek?
- 129 **Nagy Zsuzsanna–Fodor Zsuzsanna**
Magyar főurak levelei a zágrábi püspökökhöz (1611–1703)
- 141 **Lázár Balázs**
Báró krajovai és topolyai Kray Pál táborszernagy végrendeletei
- 149 **Debreceni-Droppán Béla**
A Magyar Nemzeti Múzeum első magyar nyelvű szolgálati utasítása és házi-rendje (1845–1846)
- 171 **Hermann Róbert**
Puky Miklós kormánybiztos iratai (1849. február 14.–június 22.)
- 205 **Sas Péter**
Kedves István kolozsvári apát-plébános (1782–1864) végrendelete és naplója
- 237 **Seres Attila**
Példás összefogás vagy veszélyes precedens? Magyar diplomáciai jelentések a bukovinai Józseffalva leégéséről és újjáépítéséről (1939)

- 279** *Ujváry Gábor*
Carl Heinrich Becker feljegyzése 1926. május–júniusi magyarországi látogatásáról
- 307** *Szentmártoni Szabó Géza*
Balassa Menyhárt, Balassa II. András és Balassa Zsuzsanna lappangó portréi
- Kutatási beszámoló*
- 317** *Bessenyei József*
A Vatikáni Könyvtár Ottoboni gyűjteményének Ottob. Lat. 2746 jelzetű kódexe
- 329** **Személy- és helységnévmutató**
- 345** **Szerkesztőségi kérések**
- 355** **Tartalomjegyzék**
- 357** **Szerzőink**

Közlemények

- 7 *Ekler Péter*
„Neue Zeitung auß Ungern...” Verses tudósítás idősebb Hans Rogel augsburgi műhelyéből Zrínyi György kacorlaki győzelméről (1587)
- 19 *Venásch Eszter*
Homonnai Drugeth Bálint hadinaplójának kiadatlan része
- 47 *Szabó Péter*
II. Rákóczi György két ismeretlen levele
- 55 *Szabó András Péter*
Adalékok az erdélyi szász peregrináció XVII. századi történetéhez. Martin Hermann levelei
- 85 *Kerekes Dóra*
Az oszmánellenes európai összefogás kialakítása 1683-ban
- 95 *Bujtás László Zsigmond*
Florentius Costerus gályarab-vonatkozású prédikációja (1685)
- 109 *Nagy Levente*
Az elhallgatás naplója, vagy valami más. Gulácsi Albert diáriuma bécsi úttjáról 1691, 1696
- 127 *Füreder Balázs*
A Balassa család étkezőasztalain használt eszközök a XVII. században
- 145 *Benda Borbála*
Egy főúri rendtartás
- 149 *Sas Péter*
A kolozsvári piarista (egykori jezsuita) templom sírfeliratai
- 179 *Tóth Gergely*
Bél Mátyás pozsonyi tanítványai. A pozsonyi evangélikus líceum anyakönyvének vonatkozó részei. Bél és utódai megjegyzéseivel
- 209 *Tusor Péter*
A bécsi Frintaneum tagjai Magyarországról, 1816–1918
- 225 *Seres Attila*
A budapesti szovjet követség jelentései, 1934–1935

- 293 Illés László**
Tömegpszichózis és irodalompolitika. Lukács György felszólalása a Szovjet Írószövetség Német szekciója pártszervezetének 1936. szeptember 5-én tartott zárt ülésén
- 313 Sőregi Zoltán**
Egy katona visszaemlékezése világháborús frontszolgálatára
- Kutatási beszámolók***
- 361 Németh István**
A magyarországi abszolutista várospolitikai első lépései (XVI–XVII. század). Az alsó-magyarországi bányavárosok központi igazgatásának kialakulása
- 409 Szentmártoni Szabó Géza**
Kutatási beszámoló
- 411 Személy- és helységnévmutató**
- 437 Szerkesztői kérések**
- 447 A Lymbus korábbi számainak tartalomjegyzékei**
- 455 Szerzőink**

Közlemények

- 7 *Horn Ildikó*
Bethlen Györgyhöz és Károlyi Klárához intézett levelek (1558–1574)
- 43 *Dominkovits Péter*
Thurzó Szaniszló levele Vas vármegye rendjeihez (1620)
- 51 *Jankovics József*
Pázmány Péter tanúvallatása egy hármasságba torkolló gömői határvillongás ügyében. Névtani és etnikai együttélés-történeti adalékok Ila Bálint Gömör megye-monográfiájához
- 63 *Szabó András Péter*
Esterházy Pál nádor néhány erdélyi vonatkozású iratmásolata. Ismeretlen források az 1658–1659. esztendő történetéhez
- 93 *Mordovin Maxim*
Mezőörményesi udvarbírák XVII. századi levelezése, XVII. századi örményesi építkezésekre vonatkozó, eddig nem közölt források
- 163 *Kerekes Dóra*
Frakcióharcok Bécsben a XVII. század végén
- 193 *Bujtás László Zsigmond*
Pápai Páriz Ferenc ismeretlen levele Abraham Van Poothoz (1687). Adalék az erdélyi polihisztor holland kapcsolataihoz
- 211 *Stohl Róbert*
Festetics László neveltetéséről
- 235 *Sas Péter*
Tusnádi Kovács Miklós erdélyi püspök hagyatékának összeírasi és árverési jegyzőkönyve (Kolozsvár, 1852. november 23.)
- 271 *Seres Attila*
Az Erdélyi Múzeum-Egyesület két világháború közötti válsága magyar diplomáciai iratok tükrében
- 309 *Sőregi Zoltán*
Hubertus-vadászlovaglás a harmincas években egy vidéki kisvárosban
- 315 *Szakály Sándor*
Náday István „útravalója”

- 321 **Kovács Zoltán András**
Láday Istvánnak, a Szálasi-kormány belügyminisztériumi államtitkárának fogságban írott feljegyzései
- 357 **Simon Zsuzsanna**
Elsodort élet – Szabó Dezső húgának emlékei
- 365 **Tüskés Anna**
Jean Rousselot levelei Illyés Gyulához (Válogatás)
- Kutatási beszámolók**
- 411 **Nagy Kornél**
Az erdélyi örmény egyházhoz kapcsolódó olaszországi forrásokról
- 429 **Benda Borbála–Koltai András**
Kutatások az Erdődy család bécsi levéltárában
- 461 **Füreder Balázs**
A XVIII. századi kéziratos magyar szakácskönyvek tartalomjegyzéke (I. rész)
- 495 **Személy- és helységnévmutató**
- 519 **Szerkesztői kérések**
- 527 **A *Lymbus* korábbi számainak tartalomjegyzékei**
- 537 **Szerzőink**

*A Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények
megvásárolható
a Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézetben,
a Magyar Országos Levéltárban,
az Országos Széchényi Könyvtárban
és a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaságnál*

Szerzőink

BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND

történész

ERŐS VILMOS

történész, Debreceni Egyetem

FARKAS GÁBOR FARKAS

irodalomtörténész, Országos Széchényi Könyvtár

FÜREDER BALÁZS

tanársegéd, Kodolányi János Főiskola

GYIMESI PÁLMA

PhD-hallgató, Debreceni Egyetem

JANKOVICS JÓZSEF

irodalomtörténész, igazgatóhelyettes, MTA Irodalomtudományi Intézete

KIRÁLY SÁNDOR

történész, Debreceni Tudományegyetem

KISS FARKAS GÁBOR

adjunktus, irodalomtörténész, Eötvös Loránd Tudományegyetem

KOMLÓSSY GYÖNGYI

irodalomtörténész, Országgyűlési Könyvtár

KRUPPA TAMÁS

történész, Szegedi Tudományegyetem

MARTÍ TIBOR

PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

MIKLÓS TAMÁS

történelem szakos hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem

MONOK ISTVÁN

irodalomtörténész, Országos Széchényi Könyvtár

NAGY KORNÉL

történész, MTA Történettudományi Intézete

NAGY LEVENTE

irodalomtörténész, ELTE Bölcsészettudományi Kar

RÓZSAVÖLGYI ANDREA

művészettörténész

SÁRKÖZI GABRIELLA

művelődéstörténész PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem

SAS PÉTER

művelődéstörténész, MTA Irodalomtudományi Intézete

SERES ATTILA

történész, MTA Történettudományi Intézete

SZAKÁLY SÁNDOR

történész, egyetemi tanár, Pannon Egyetem

TÓTH GERGELY

történész, Országos Széchényi Könyvtár

TÓTH ZSOMBOR

irodalomtörténész, Babeş–Bolyai Egyetem (Kolozsvár)